

97

česko-slovenská
historická
ročenka

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1997

ČESKO-SLOVENSKÁ

HISTORICKÁ

ROČENKA

1997

W. 1997

**ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA**

1997

Brno 1997

Česko-slovenská historická ročenka 1997

Vydává Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků
ve Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně

Redakční rada:

Vojtech ČELKO
Vladimír GONĚC — předseda
Roman HOLEC
Ivan KAMENEC
Dušan KOVÁČ
Robert KVAČEK
Vilém PREČAN
Jindřich SCHULZ

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI,
fakulta pedagogická
katedra dějepisu
Sokolská 8/113, 460 01 Liberec

pr. č. 1295/99

Pr. č. 1295/99

Toto vydání bylo umožněno za podpory **Grantové agentury ČR**
(reg. č. 404/96/0176).

© Masarykova univerzita v Brně, 1997
ISBN 80-210-1701-5

OBSAH

CONTENS — INHALT

PROTOKOLY

Materiály z konference „Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1939“

Na úvod (Michal Danilák, Vladimír Goněc, Peter Švorc)	9
Josef Harna: Česká a slovenská historiografie a publicistika o Podkarpatské Rusi ----- <i>Czech and Slovak Historiography and Political Reporting</i> <i>on Sub-Carpathian Rus</i>	13
Michal Danilák: Ukrajinská historiografia po 2. svetovej vojne o dejinách Podkarpatskej Rusi	19
<i>The Ukrainian Historiography of Sub-Carpathian Rus History</i> <i>after World War II</i>	21
Roman Holec: Postoj Čechov a Slovákov k Rusinom v predvečer prvej svetovej vojny	28
<i>The Attitudes of Czechs and Slovaks Towards Ruthenians on the Eve</i> <i>of World War I</i>	29
Peter Švorc: Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR (1918–1920)	36
<i>Die Eingliederung Karpatenrutheniens in die ČSR (1918–1920)</i>	39
František Kolář: Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci	60
<i>Sub-Carpathian Rus at the Paris Peace Conference</i>	61
Vladimír Goněc: Autonomie Podkarpatské Rusi jako problém úrovně práva a právního myšlení	69
<i>The Autonomy of Sub-Carpathian Rus as a Problem of Legal Standards</i> <i>and Legal Thought</i>	71
Michal Barnovský: Niekoľko poznámok k stranicko-politickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi	82
<i>Notes on the Party Political Structure in Sub-Carpathian Rus</i>	83
Juraj Žadanský: Poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo v rámci celkového hospodárskeho a sociálneho vývoja Podkarpatskej Rusi	93
<i>Sub-Carpathian Agriculture and Forestry</i>	95
Jan Rychlík: Zapojení železnic Podkarpatské Rusi do sítě drah Československa ----- <i>Railways of the Sub-Carpathian Rus and its Connection</i> <i>into the Railway Network of Czechoslovakia</i>	114
	115
	121

Miron Sisák: Tlač Podkarpatskej Rusi v rokoch 1919–1938 -----	123
<i>Press in Sub-Carpathian Rus, 1919–1938</i> -----	126
Jana Burešová: Některé projevy vztahu Čechů a Podkarpatské Rusi v prvních letech existence Československé republiky -----	127
<i>Some Aspects of the Relationship of Czechs to Sub-Carpathian Rus in the Early Years of the Czechoslovak Republic</i> -----	131
Petr Skala: Spolek karpatoruských studentů Vozrožděniye -----	133
<i>Verein der karpatoruthenischen Studenten Wozrozhdeniye</i> -----	135
Bohdan Zilynskyj: Poznámky k českému výzkumu dějin meziválečné Podkarpatské Rusi -----	137
<i>Remarks on Historical Research in the Czech Republic on Interwar Sub-Carpathian Rus</i> -----	144
Ladislav Suško: Podkarpatská Rus jako autonómna krajina pomnichovskej – – druhej ČSR -----	145
<i>Karpatenruthenien in den Krisenjahren 1938–1939</i> -----	163
Mečislav Borák: Obrana Podkarpatské Rusi (říjen 1938 – březen 1939) -----	165
<i>Die Verteidigung des Karpatenrutheniens (1938–1939)</i> -----	177
Mikuláš Mušínska: Moskovský „proces“ s členmi vlády Karpatskej Ukrajiny -----	179
<i>The Moscow „Trial“ of Members of the Carpathian Ukraine Government</i> -----	184

ŠTÚDIE

Natália Krajčovičová: K otázke zamestnávania legionárov v štátnych a verejných službách v prvých rokoch ČSR -----	187
<i>Zur Frage der Anstellung der tschechoslowakischen Legionäre im Staats- und öffentlichen Dienst in den ersten Jahren der ČSR</i> -----	200

DOKUMENTY

Vilém Prečan: Záznám o zasedání Ústředního výboru KSČ 17. a 18. července 1945 -----	203
---	-----

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (jún 1996–júl 1997) (Roman Holec) -----	303
Seminár k vzniku ČSR v roku 1918 (Roman Holec) -----	304
Seminár občiansky a národnostný princíp v československej demokracii (1918–1938) (Roman Holec) -----	306
Stanovisko Slovensko-českej (Česko-slovenskej) komisie historikov k práci Milana S. Ďuricu Dejiny Slovenska a Slovákov -----	307

RECENZIE. KRITIKA

Slovenské dejiny v najnovších syntetických prácach (Ivan Kamenec) -----	311
Slovensko vo vojenských dejinách 20. storočia (Peter Švorc) -----	315
Jedna úvaha nad dvoma knihami (Stanislav Šikora) -----	316

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Budování slovakistiky na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (Ivo Pospíšil) -----	321
Správa o stave bohemistiky na Univerzite Komenského v Bratislave (Roman Holec) -----	323
Slovakistika na Univerzitě Palackého v Olomouci (Jindřich Schulz) -----	324
Liberecké semináře (Robert Kvaček) -----	325

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

Quasihistória -----	329
Z protokolu jednání Evropského parlamentu -----	331

PROTOKOLY

Materiály z konference

PODKARPATSKÁ RUS V DĚJINÁCH ČESKOSLOVENSKA 1918–1939

(Prešov, 9. 4. 1997)

NA ÚVOD

V rámci svojich rokovaní Slovensko-česká/Česko-slovenská komisia historikov o.i. usúdila, že je nanajvýš žiadúce zmapovať v SR aj ČR stav štúdia medzivojnového vývoja na Podkarpatskej Rusi, vtedajšej súčasť spoločného československého štátu, vytýčiť povestné „biele miesta“ a na tomto základe dať podnety k ďalšiemu komplexnému a spoločnému štúdiu tejto problematiky. 9. apríla 1997 sa v Prešove konala konferencia Podkarpatská Rus v dejinách Československa 1918–1939, pripravená Slovensko-českou komisiou historikov a Katedrou dejín a archívnictva Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity.

Téma konferencie teda vyplynula z vnútornej potreby tak slovenskej ako aj českej historiografie, zaoberajúcej sa 20. storočím a osobitne dejinami medzivojnového Československa a strednej Európy. Podkarpatská Rus (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny) bola od roku 1919 integrálnou súčasťou Československej republiky s osobitným štatútom autonómie, ktorý garantovali víťazné mocnosti a potvrdzovala aj Ústava ČSR z 29. februára 1920. Dvadsať rokov sa územie Podkarpatskej Rusi vyvíjalo v rámci Československa, jeho obyvateľstvo prekonávalo ťažkosti so začlenením do nového štátneho útvaru, hľadalo svoju podobu v politickej, konfesionalnej, kultúrnej, hospodárskej, ale aj nacionalnej oblasti, formovalo ju sčasti vlastnými silami, sčasti pod tlakom vnútropolitického života v ČSR a zahraničnopolitických pomerov v strednej Európe. Pre Československo, tvorcovia ktorého s týmto regiónom pôvodne nepočítali, sa Podkarpatská Rus stala strategickým územím. Spájala ho totiž s malodohodovým spojeneckým Rumunskom, oddeľovala Maďarsko od Poľska, ktoré v medzivojnovom období rýchlo nachádzali formy vzájomnej spolupráce veľakrát namierenej proti ČSR, a v tridsiatych rokoch sa stalo potencionálnym mostom, približujúcim ČSR a jeho nového spojenca – Zvaz SSR.

Vo vnútropolitickom živote sa prítomnosť regiónu v hraniciach ČSR odrážala predovšetkým v procese hľadania optimálnej politickej organizácie krajiny. Tu máme na mysli prijatý štatút autonómneho postavenia, ktorý na jednej strane vytváral priestor a možnosti pre relatívne samostatný vývoj Podkarpatskej Rusi, ale ktorý, na strane druhej, v dvadsiatych a tridsiatych rokoch nebol uvedený do života. Autonómia Podkarpatskej Rusi však bola zakotvená v ústave, pričom sa dotýkala územia s rozlohou len 12 617 km² (8,98 % územia) a 604 593 (4,41 %) obyvateľov (roku 1921).

Obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi formálne získalo autonómiu, o ktorú sa iba usilovali na územne i početnejšie väčšom Slovensku autonomisticky orientovaní slovenskí politici, resp. aj početne oveľa väčšie národnostné menšiny Československa – Nemci a Maďari. Formálna autonómia a jej faktická neexistencia – to boli vnútropolitické faktory, zasahujúce do vývoja ČSR. Okrem toho, územie Podkarpatskej Rusi predstavovalo faktor, ktorý zasiahol aj do hospodárskej a sociálnej oblasti štátu, prejavoval sa v školskej sfére, v oblasti kultúry a umenia a svojou historicky nedoriešenou otázkou jazykovej, kultúrnej a nacionalnej orientácie vytváral celý rad komplikovaných i konfliktných

situácií nielen v samotnom regióne, ale aj v širších – celoštátnych aj stredoeurópskych súvislostiach.

Podkarpatská Rus bola v medzivojnovom období súčasťou Československej republiky, ale československá historiografia po roku 1945 a potom zvlášť po roku 1948 siahala za jej problematikou len ojedinele. Pre povojnovú historiografiu akoby sa Československo končilo vo Vyšnom Nemeckom a celý rad problémov medzivojnového štátu sa tak v československej historiografii nutne zredukoval a zjednodušil. „Nevšímavosť“ historikov však mala pozadie v jestvujúcom politickom systéme a v obave, aby sa záujem československej historiografie o Zakarpatsko neodzrkadlil aj v politike a vzápätí sa neprejavil ako snaha, či len jej náznak, o revíziu povojnových východných hraníc a nenarušil československo-sovietske vzťahy.

Povojnová česká a slovenská historiografia tak nie celkom z vlastnej viny zostali dlžné sami sebe a vlastnej spoločnosti. Javy spoločenského, politického a hospodárskeho života v českých krajinách i na Slovensku sa nedali plnohodnotne vysvetliť nevšímajúc si ostatných častí štátu – v tomto prípade Podkarpatskej Rusi.

To bol vlastne aj hlavný dôvod, prečo sa Slovensko-česká komisia historikov rozhodla venovať prešovské zasadnutie práve tejto problematike.

Konferencia Podkarpatská Rus v dejinách Československa 1918–1939 teda predovšetkým zmapovala doterajšie výsledky bádania v českej a slovenskej historickej vede a naznačila aj komparáciu (aj mieru komparability) s výsledkami a smermi bádania v ukrajinskej historiografii, ďalej vytvorila priestor pre prezentáciu súčasných čiastkových výskumov.

Konferencia sa aj kriticky dotkla súčasných tendencií k povrchným publicistickým, ako aj jednostrane sentimentálnym a staroľúbym pohľadom. Ukázalo sa tiež, že v súčasnej historiografii českej aj slovenskej sa objavujú aj prežitky minulosti v metodologických postupoch, v spracovaní materiálu i prístupoch k tématike v štýle normalizačných „dejín robotníckeho hnutia“. Takéto prejavy by bolo možné chápať aj ako novú vlnu neostalinistickej historiografie, pričom však u autorov musíme diferencovať; netreba hneď hľadať úmysel či programovú orientáciu, skôr bezradnosť príslušných autorov, dezorientáciu, absenciu nadhľadu, možno aj naivitu v snahe pokryť biele miesta, paradoxne normalizačnými metódami spracovať témy za normalizácie zakázané. Iným ahistorickým prístupom, ktorý sa vezie aj na vlnu záujmu o Podkarpatskú Rus, je obyčajná zámena neostalinistickej ideologizácie nacionalisticky orientovanou ideologizáciou. Takto orientovaní autori prirodzene v predkladaných materiáloch nie sú zastúpení, konferencia však samozrejme považovala za potrebné dotknúť sa aj tohoto problému (a v bibliografických údajoch v poznámkovom aparáte sú aj práce tohto zamerania zmienené).

O to žiadúcejšie je ďalej rozvinúť skutočne kritické historiografické spracovanie Podkarpatskej Rusi. Konferencia, vďaka predneseným referátom a diskusiám, poskytla množstvo námetov na ďalší výskum. Slovensko-česká komisia historikov sa pri hodnotení výsledkov konferencie zhodla v tom, že systematický a komplexný skutočne vedecký výskum dejín Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období by sa mal stať jednou z prioritných úloh tak českej, ako aj slovenskej historickej vedy, a síce vo vzájomnej koordinácii a pokračujúcej tvorivej konfrontácii výsledkov. Len po prehĺbení výskumu

tejto problematiky a získaní nových poznatkov bude možné vytvoriť plnohodnotný obraz Československej republiky v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia.

* * *

Čitateľov treba upozorniť ešte na jeden závažný jazykový problém. Všeobecne ide o problém synonym a homonym jedného jazyka, ktoré v inom jazyku túto úlohu neplnia, nekryjú sa, alebo nadobudli celkom inej štruktúry a významu. A teda konkrétne: čeština aj slovenština vo výrazoch Rusko (rovnako Rus vo význame Rusko) a ruský dokážu zmiešať významy, ktoré iné jazyky principiálne rozlišujú, dokonca majú pre nich rozdielne výrazy. Ruština má už síce dvojce adjektíva „russkij“ a „rossijskij“, prakticky však aj v nej ostávajú do značnej miery synonymami. Zato ukrajinština zásadne vecne aj teritoriálne rozlišuje; k Rusku vzťahuje výlučne výrazy „Rosija“ a „rosijs'kyj“. Naopak výrazy „Rus“ a „rus'kyj“ (nie veľmi často v súčasnej ukrajinštine používané, zato veľmi frekventované ešte v ukrajinštine medzivojnového obdobia ako aj v ukrajinskej historickej spisbe) sú vzťahované k vybraným úsekom vlastných ukrajinských národných dejín (prípadne aj Bieloruska alebo Litvy, nikdy však Ruska). Analogicky používa poľština výrazy „Rosja“ a „rosyjski“ proti celkom významovo odlišným výrazom „Ruś“ a „ruski“.

Historicko jazyková situácia na Podkarpatskej Rusi je ešte komplikovanejšia; v každom prípade sa však v tunajšom medzivojnovom (a staršom) výrazive principiálne obsahovo rozlišuje medzi „russkij“ a „rus'kij“, a síce analogicky ukrajinštine a poľštine. Čeština a slovenština to pri jazykovej transkripcii nedokážu rozlíšiť, rozdiel ostane zotretý a dochádza k úplnému zmäteniu. A nielen laikovia, ale aj špecializovaní historici, dokonca aj historici Podkarpatskej Rusi, najmä pokiaľ pracujú prevažne s jazykovo českými a slovenskými materiálmi, nedokážu tento posun postrehnúť. Na okraj doplníme, že aj nemčina dokáže rozlíšiť „Rußland“ × „Ruthenien“ a „russisch“ × „ruthenisch“, že to vlastne dokázala už humanistická latinčina (ktorá mala dokonca až štyri výrazy: Ruthenia, Russia, Rossia, Moskovitia), podľa ktorej má minimálne dva výrazy aj rad ďalších európskych jazykov.

Michal Danilák

Vladimír Goněc

Peter Švorc

ČESKÁ A SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIE A PUBLICISTIKA O PODKARPATSKÉ RUSI¹

Josef Harna

Je zarážející, jak malou pozornost si v české i slovenské historiografii zatím vydobylo mimořádně zajímavé a naprosto legitimní téma „Podkarpatská Rus v dějinách Československa“.² Není ostatně ani třeba hlubšího zamyšlení, abychom vypočítali řadu překážek (politických, ideových i dalších), jimiž lze tento neutěšený stav zdůvodnit,³ o to naléhavější však je, abychom dnes, kdy většina dřívějších překážek bránících volnému studiu tohoto tématu již pominula, našli vůli a přiměřenou výzkumnou kapacitu, jež by dokázala dosavadní nepříznivý stav výzkumu dějin Podkarpatské Rusi v meziválečném období zvrátit. Bez historického zhodnocení vzájemných vztahů mezi československým státem a Podkarpatskou Rusí by nebyl obraz státoprávního, kulturního i sociálně-ekonomického vývoje první republiky, ale i střední Evropy nikdy úplný. Zdá se, že v poslední době již v tomto směru dochází k určitému obratu a objevují se první pozitivní výsledky.

Ono „bílé místo“ v našem poznání vývoje Podkarpatské Rusi v rámci Československa zatím do jisté míry vyplňují účelové, prakticky motivované dobové publikace i klasická starší i novější publicistika zabývající se rozmanitými stránkami existence této země i života jejích obyvatel. Pokud se týká dobové (meziválečné) publicistiky, jde zároveň o svého druhu významný pramenný materiál, který vypovídá nejen o samotné

¹ V přítomné stati užívám pro označení dnešní Zakarpatské oblasti Ukrajinské republiky název Podkarpatská Rus, a to nejen proto, že šlo o dobový oficiální název části československého státu, ale také proto, že je to jistý terminus technicus, který vymezuje platnost zeměpisného pojmu i chronologicky. Vztahuje se jednoznačně k etapě, v níž tato země pod Karpatami již nebyla zemí uherských Rusínů (součástí uherského státu) a ještě nebyla ani Zakarpatskou Ukrajinou (oblastí v rámci sovětské či dnešní samostatné Ukrajiny).

² Tímto formulováním tématu není řečeno, že půjde jen o pohled na vývoj Podkarpatské Rusi z vnějšku. Při posuzování příslušné literatury, jejímiž autory byli vesměs lidé zvenku (Češi, resp. Slováci), nelze pominout otázku formulovanou z opačného zorného úhlu, totiž posoudit roli Československa v dějinách Podkarpatské Rusi. Z české, resp. z československé strany převládalo od první republiky přesvědčení o osvobozené a kulturní misi Československa na Podkarpatské Rusi (Beneš, E.: Řeč o problému podkarpatoruském a jeho vztahu k Československé republice, Užhorod 1934, podobně: Krofta, K.: Podkarpatská Rus a Československo, Praha 1935). Odpověď na tuto otázku však bude bližší domácí historiografii. Ta již ostatně vykonala v tomto ohledu nemalý kus práce.

³ Od okamžiku, kdy byla, ať již fakticky (v roce 1939) nebo posléze formálními akty (v letech 1945 a 1946), Podkarpatská Rus odloučena od československého státu, neexistovalo až do nedávné doby příznivé klima, které by podněcovalo k historickému bádání o politickém, hospodářském, sociálním či kulturním vývoji karpatoruské společnosti. Naopak komunistický režim měl zájem, aby se na fakt společných dějin karpatských Rusínů-Ukrajinců s Čechy a Slováky spíše zapomnělo. Proto také každá zmínka o dějinách Podkarpatské Rusi podléhala zvláště ostrému ideologickému posouzení, a tak se vytvořil stav, kdy čeští resp. i slovenští historici přenechávali toto téma sovětské, resp. ukrajinské či regionální historiografii. Kromě toho, jak známo, existovaly i problémy v přístupu k místním archivním pramenům a tento deficit nemohly v plné míře kompenzovat ani materiály uložené v centrálních archivech v Praze, i když se jich dochovalo požehnané množství.

historické realitě, ale i o vztahu autorů (organizací či institucí, jež zastupovali) k problematice Podkarpatské Rusi a o tom, co se vlastně mohl český, resp. slovenský čtenář o této části svého státu dovědět. V každém případě je studium této produkce důležitým východiskem k budoucímu vědeckému zpracování sledovaného tématu.

1. Historiografie

Od okamžiku, kdy se symbióza Podkarpatské Rusi s československým státem stala uzavřenou historickou záležitostí a mohla být regulérním předmětem historického zkoumání, naskytly se jen krátké časové úseky příznivé pro objektivní historické hodnocení tohoto tématu.⁴ Po únoru 1948 se stalo toto téma, jak jsem již uvedl, povýtce politickou záležitostí a od pádu komunistického režimu uplynul zatím jen krátký čas, v němž ještě neměly možnost uzrát obsáhlejší odborně fundované práce zbavené oné ideologické zátěže.

Podkarpatská Rus se přirozeně objevuje ve všech existujících syntézách a kompendiích československých dějin 20. století, ovšem vždy jen okrajově, zpravidla v souvislosti s jejím připojením k první republice v letech 1918–1919 nebo s jejím odtržením od československého státu v roce 1939.⁵ Jinak v těchto široce koncipovaných pracích, zvláště pokud se řadí k tzv. marxistické historiografii, nalezneme jen skromné zmínky upozorňující nejčastěji na sociální poměry a na intenzitu „třídního boje“ v této části státu. Monografie k dějinám Podkarpatské Rusi v době, kdy byla součástí československého státu, můžeme spočítat doslova na prstech jedné ruky a jen o málo větší počet tvoří drobnější studie roztroušené v odborných časopisech a sbornících věnované jak dílčím otázkám vnitřního vývoje tohoto území, tak otázkám jeho postavení v širším mezinárodním kontextu. Pravidelně se ovšem dotýkají jednotlivých stránek dějin Podkarpatské Rusi historici, zabývající se osudy ukrajinské menšiny na východním Slovensku. Jejich produkci však v tomto přehledu ponechávám stranou.⁶

Připojení Podkarpatské Rusi k Československu se obvykle v tzv. marxistické literatuře vykládalo jako dohoda představitelů české buržoazie s reprezentanty podkarpatských Rusinů, dohoda namířená proti revoluci a prosazená pomocí vojenské okupace země. Zřetelně se to odráží v pracích Ivana Krempy, který ostatně patří vůbec k nejpilnějším autorům věnujícím se dějinám uvedeného území.⁷ Z Krempova pera také pochází

⁴ První náznaky historického přístupu k tehdy soudobým dějinám Podkarpatské Rusi se objevily již ke konci první republiky. Připomeňme si alespoň dvě nejzasvěcenější studie. Tak Kamil Krofta vydal z původního materiálu připraveného jako podklad pro návštěvu ministra zahraničí E. Beneše na Podkarpatské Rusi brožuru pod názvem Podkarpatská Rus a Československo (Praha 1935). Ještě více se blížil historické metodě P. Hatalák v publikaci Jak vznikala myšlenka připojení Podkarpatskou Rus k Československu (Užhorod 1936).

⁵ Československá vlastivěda, III, Jazyk (Girovskij, Jazyk Podkarpatské Rusi), Praha 1934, s. 473–474; Krofta, K.: Dějiny československé, Praha 1946; Přehled československých dějin, III (1918–1945), Praha 1960; Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalismu, 1848–1945, Bratislava 1967; Československá vlastivěda, II, Dějiny, sv. 2, Praha 1969; aj.

⁶ Poměrně obsáhlý výčet těchto publikací uvádí Vanat, I.: Narysy novitňoji istoriji Ukrajinciv schidnoji Slovaččyny (1918–1938), Bratislava 1992. Z dalších si připomeňme alespoň v poznámce M. Daniláka nebo M. Mušynku. Podrobněji se těmito pracemi nezabývám, neboť v centru jejich pozornosti vesměs není přímo území Podkarpatské Rusi.

⁷ Krempa, I.: K prosincové stávce roku 1920 a založení KSČ na Zakarpatské Ukrajině, Praha 1958; týž: Zakarpatská Ukrajina a politika KSČ, In: Příruční slovník k dějinám KSČ, II, Praha 1964; týž: Připojení

v podstatě jediná monografie k této problematice vydaná v Československu za celou éru vlády tzv. marxistické historiografie. Autor měl jako snad jediný československý historik v té době volný přístup k původním archivním pramenům, a tak, přestože byl programově tendenci („stranický“), přinesl ve své práci Za internacionálnu jednotu revolučného hnutia v Československu (Podiel slovenského a zakarpatského robotníckeho hnutia na utvorení KSČ, 1919–1921, Bratislava 1975) k sledované problematice řadu cenných postřehů. Týká se to zejména formování politického spektra na Podkarpatské Rusi bezprostředně po první světové válce, některých postřehů k úrovni rozvoje ekonomiky a k sociálním poměrům v zemi.

Druhý mezní bod, odtržení Podkarpatské Rusi v roce 1939, není již tolik postižen ideologizováním. Příčina je přirozeně v samotné povaze tématu. Stačí si jen uvědomit, že Podkarpatská Rus sama neměla po Mnichovu a vídeňské arbitráži alternativu dalšího vývoje.⁸ Zájem o její anexi se v sousedních státech projevoval ovšem již delší dobu. S ohledem na ideologizaci či objektivnost pohledu je opět jiná situace při prezentaci událostí let 1944–1945. Většinou se toto téma obchází neuvěřitelnými frázemi o svobodném rozhodnutí podkarpatského lidu apod.

Z prací, jež se dotýkají krátké etapy existence Druhé republiky, se nápadně z obvyklých ideologických šablon, jimiž jsou obecně postižena díla z okruhu tzv. marxistické historiografie, vymyká práce Podivný mír⁹ od Františka Lukeše analyzující komplexně československý vývoj mezi Mnichovem 1938 a březnem 1939. V ní je věnována, u nás zatím v nevídaném rozsahu a v hloubce pohledu, pozornost událostem odehrávajícím se v této krizové fázi přímo na Podkarpatské Rusi. Autor vyšel z důkladné znalosti původních historických pramenů, ukázal v reálných proporcích hybné síly politického zápasu v nejnáchlednější části tehdejšího Československa a zapojil je do širokého kontextu československých i evropských dějin.

Z dalších témat bylo právní historii dotčeno státoprávní postavení Podkarpatské Rusi v rámci Československé republiky,¹⁰ poněkud větší zájem vyvolaly nedořešené otázky národní identity Rusinů a složité národnostní vztahy v této části republiky¹¹ a bez jakéhokoliv plánu se staly předmětem pozornosti i některé další otázky.¹²

Oživený zájem odborné historiografie o dějiny Podkarpatské Rusi v české a slovenské historiografii v posledních letech se zatím také projevuje převážně jen v drobnějších

Zakarpatské Ukrajiny k Československu, ČSČH, 1978, s. 713–739. Obdobný postoj zaujal i Rázek M.: Okupace Zakarpatské Ukrajiny československým vojskem, Historie a vojenství 1960, č. 1.

⁸ Fano, Š.: Poľsko a Zakarpatská Ukrajina v prvej polovici tridsiatych rokov. Slovenské štúdie – História 1973, s. 85–106; týž: Zakarpatská Ukrajina v politických kalkuláciách susedných štátov v období od Mnichova po marec 1939, Slovenské štúdie – História, 1971, s. 61–69.

⁹ Lukeš, F.: Podivný mír, Praha 1968.

¹⁰ Houser, J.: Zakarpatská Ukrajina a buržoazní předmnichovská republika, Právník, 1952, č. 9–10; Mosný, P.: Vývoj právnej úpravy autonómneho postavenia Zakarpatskej Ukrajiny v predmnichovskej Československej republike, Nové obzory, 1988, s. 31–49.

¹¹ Suško, L.: Rokovania o autonómii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938, Nové obzory, 15, Košice, s. 33–61; Socialistickou cestou k národnej rovnoprávnosti. Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR. (Sest. M. Čorný), Bratislava 1975, 157 s.; Kovač, A.: Stanovyšče zakarpats' kych Ukrajiniv (Rusiniv) i zaneпад peršoji ČSR. In: Naukovij zbirnyk Muzeja ukrajins' koji kul'tury v Svidnyku, 1972, kn. 1, s. 7–35.

¹² Konečný, Z.: Zástupci Podkarpatské Rusi v poslanecké sněmovně. Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity, C 17.

statích všímajících si vcelku nahodile dílčích či okrajových problémů vývoje země pod Karpatami.¹³ O komplexnější pohled se pokouší kolektiv východoslovenských historiků, kteří s velkou obětavostí připravili rozsáhlejší publikaci sledující vývoj Zakarpatska v průběhu staletí.¹⁴ Jedinou syntetickou prací věnovanou konkrétně dějinám Podkarpatské Rusi v námi sledovaném období je rozsahem nevelká, ale s důkladnou znalostí materiálu zpracovaná publikace Petra Švorce Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918–1946, Prešov 1996). Na podrobnější dílo nemá zatím česká ani slovenská historická obec dostatek sil. Trvalý zájem historiků o Podkarpatskou Rus v námi sledovaném období se projevuje v USA a dnes se ožívuje pozornost k této problematice i na Ukrajině.

2. Dobová publicistika, propagační a účelové tisky

Na rozdíl od stavu historického zpracování je zcela odlišná situace v oblasti dobové publikační aktivity. Od počátku připojení Podkarpatské Rusi k Československu byl především patrný mimořádný zájem státu na získání dostatečných informací o tomto území. Odpovědní vládní činitelé si také uvědomovali, že jednou z podmínek skutečné integrace tohoto území a jeho obyvatelstva do nového státu bude i všeobecné porozumění specifickým rysům jeho historického vývoje a kultury i pochopení problémů soudobého života tamější společnosti ze strany Čechů a Slováků. Vliv těchto faktorů se promítl do vzniku bohaté publicistiky a do přípravy informativních publikací věnovaných Podkarpatské Rusi. Z iniciativy mnohdy idealistických nadšenců i s podporou státu se vyrojilo nepřeberné množství časopiseckých článků, brožur i větších samostatných publikací. Dlužno říci, že od počátku byly z hlediska informativního vesměs na solidní úrovni. Jejich autory byli buďto zasvěcení odborníci (jazykovědci, etnografové, právníci, zeměpisníci apod.) nebo úředníci, kteří působili přímo na místě a znali tamější situaci z autopsie.¹⁵

Průběžně vznikalo téměř nepřeberné množství úředních tisků nebo oficiálních publikací, jež dokládají mimo jiné i vysoký zájem státní správy přispět ke kvalifikovanému rozhodování o každodenních otázkách života tamější společnosti.¹⁶ Vycházely

¹³ Lukeš, Z.: Čeští architekti na Podkarpatské Rusi, In: Umění a řemesla, 1990, č. 3., s. 57–60; Štec, M.: K otázce „rusínskeho“ spisovného jazyka, Prešov 1991; týž: Rusini či Ukrajinci, Prešov 1992; Žadanský, M.: Hospodářský a sociální vývin Podkarpatskej Rusi, (kand. disertační práce) Bratislava 1993; Chrástil, S.: Čeští komunisté a Podkarpatská Rus. In: Češi a Slováci a východní Evropa ve 20. století, Brno 1994, s. 333–340; Zilynskyj, B.: Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894)–1917–1945–(1994), Praha 1995; Budin, V.: Podkarpatská Rus očima Čechů, Praha 1996.

¹⁴ Zakarpatsko, Bratislava 1995. (Autorský kolektiv: A. Duleba, R. Ištók, R. Matlovič, P. Konya, P. Švorc, M. Mušynka).

¹⁵ Z první vlny publikací uvedme alespoň pro ilustraci následující: Hora, A.: Podkarpatská Rus. Přehled poměrů karpatských, Praha 1919; týž: Organizace státní správy Podkarpatské Rusi, Praha 1919; Nečas, J.: Uherská Rus a česká žurnalistika, Užhorod 1919; Kadlec, K.: Podkarpatská Rus (Přednáška ve státovědecké společnosti v Praze 21. května 1920); David, K.: Vlastivěda Slovenska a Podkarpatské Rusi, Zábřeh 1920; Lev, V.: Brána na východ, Praha 1920; Drahný, V., Drahný, F.: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry, Praha 1921; Drahný, V.: Zemědělské poměry Podkarpatské Rusi, Užhorod 1921; Melmuka, V. V.: Pozemková reforma na Podkarpatské Rusi, Užhorod 1921; Doškář, J.: Veřejné zdravotnictví Podkarpatské Rusi, Užhorod 1921; Pešek, J.: Školství Podkarpatské Rusi, Užhorod 1921; týž: Kulturní poměry a osvětová práce Podkarpatské Rusi, Užhorod 1921.

¹⁶ Průběžně výsledky sčítání lidu z 15. února 1921, Praha 1921; Ročenka Československé republiky, Praha 1922 (Podkarpatská Rus, s. 370–293). Ročenky vycházely pravidelně a obsahovaly vždy stať o Podkarpatské Rusi; Seznam obcí a úřadů na Podkarpatské Rusi, Užhorod 1922; Volby do Národního shromáždění na

ročenky, výroční zprávy zemědělských institucí, zdravotní služby, školského odboru, zájmových organizací (bank a peněžních ústavů, lázeňství), obchodní a živnostenské komory, publikace spolků a klubů, jejichž členy byli povětšinou příslušníci kvalifikovaných povolání, kteří sem přicházeli po válce z českých zemí, ojediněle ze Slovenska.¹⁷

Zvláštní skupinu tisků s tematikou podkarpatoruskou tvoří příručky pro české úředníky, přicházející do neznámého prostředí. Jejich smyslem bylo poskytnout rychlé informace zejména z oblasti práva, které vycházelo z uherské tradice (právní dualismus se v republice nepodařilo zcela odstranit). Řada z těchto pomůcek se pochopitelně vztahovala současně i na Slovensko.¹⁸

Aktivita prvních informátorů připravila během krátké doby půdu pro shrnutí dosavadních poznatků. A tak vyšel již v roce 1923 pod redakcí Josefa Chmelaře, Stanislava Klímy a Jaromíra Nečase (státních úředníků) sborník statí Podkarpatská Rus (Obraz poměrů přírodních, politických, církevních, jazykových a osvětových), v němž jsou systematicky popsány jednotlivé stránky existence této země.¹⁹ Jednotlivé statí jsou z valné části napsány stejnými autory, kteří již v předcházejících letech publikovali samostatně.

O obrovském pokroku v poznání poměrů svědčí srovnání úrovně publicistiky a oficiálních tisků vycházejících ve dvacátých a potom ve třicátých letech. Zatímco první brožury přinášely letmé informace, z některých vyzáruje i agitační záměr, snaha získat pro Podkarpatskou Rus kvalifikované lidi do státní správy, do technických služeb i do obchodní a výrobní sféry, ve třicátých letech se již objevily reprezentační publikace, které se pokoušely přinést komplexní pohled na život země a také shrnout výsledky, jichž bylo i díky státním zásahům dosaženo. Dodnes zřejmě nejbohatší obraz Podkarpatské Rusi z let první republiky poskytuje rozsáhlá a na svou dobu neobyčejně výpravná publikace obsahující řadu oficiálních projevů a zasvěcených statí vydaná pod názvem Podkarpatská Rus (Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi) v roce 1936.²⁰ Přestože jde o propagační publikaci, přináší množství objektivních, ověřených a ověřitelných informací z pera zasvěcených politiků, státních úředníků,

Podkarpatské Rusi v roce 1925, Užhorod 1926; Přehled výsledků voleb do obcí na Podkarpatské Rusi na podzim r. 1927, Užhorod 1928 a řada dalších.

¹⁷ Převaha Čechů mezi publicisty zajímajícími se o Podkarpatskou Rus neznámá, že Slováci nejvíce zájem o dění ve svém bezprostředním sousedství. Řešili však sami obdobné obtížné problémy a neměli dostatek kvalifikovaných sil. Posun, který se udal i v tomto ohledu do 30. let, dokládá kromě jiného i oficiální změna v orientaci revue Bratislava vycházející od roku 1927 jako Časopis učené společnosti Šafaříkovy. V revue se objevovaly ojediněle články o Podkarpatské Rusi, ale od roku 1935 se redakce programově přihlásila k zájmu o tuto zemi změnou svého podtitulu na Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi.

¹⁸ Šmídek, V.: Přehled dělnického úrazového pojištění na Slovensku a Podkarpatské Rusi, Praha 1925; Matyáš, K.: Technické otevření a zprůmyslnění lesů na Slovensku a Podkarpatské Rusi, Praha 1927; Urban, A.: Živnostenské poměry na Slovensku a Podkarpatské Rusi, Turč. Sv. Martin 1925; Fajnor, V.: Nástin soukromého práva platného na Slovensku a Podkarpatské Rusi, Bratislava 1924 apod.

¹⁹ Podkarpatská Rus. Odras poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. (Red. J. Chmelař, S. Klíma, J. Nečas), Praha 1923, 212 s. Z obsahu: Kadlec, K.: O právní povaze poměrů PR k republice Československé; Klíma, S.: Zeměpisný obraz PR; Drahný, F.: Geologické poměry PR; Drahný, V.: Zemědělství v PR; Melmuka V.: Pozemková reforma v PR; Jaromír Nečas, Průmysl PR; E. E.: Přehled dějin PR; Vološin, A.: Řecko-katolická církev v PR; Mejgeš, M.: Pravoslavné hnutí v PR; Brody, J.: Židé v PR; Chmelař, J.: Politické poměry v PR; ... další statí se věnují literárnímu jazyku a písemnictví, chrámové architektuře, školství, zdravotnictví a na závěr je připojen seznam obcí Podkarpatské Rusi.

²⁰ Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. (Red. J. Zatloukal), Bratislava 1936, 335 s.

církevních hodnostářů, odborníků z nejrůznějších oblastí hospodářského, vědeckého a kulturního života i nadšených osvětových pracovníků, kteří znali z vlastní zkušenosti oblast, o níž se rozhodli napsat, a navíc, většina z nich měla hluboký citový vztah k zemi a prostředí, o němž psali.

Podobné pojetí, i když s užším tematickým zaměřením, má sborník Technická práce v zemi Podkarpatoruské (1919–1933) vydaná Spolkem československých inženýrů v Užhorodě v roce 1933.²¹ Iniciátoři sborníku přiznávají, že je k tomuto počínu podnítla kampaň probíhající v zahraničí, která měla zlehčit československou vládu pro domnělou vinu na bídě podkarpatoruského obyvatelstva. S technickou pečlivostí pak hromadí data o budování silnic a železnic, zavádění letecké dopravy, rozvoji pošt, pozemních i vodních stavbách, rozvoji zemědělství a lesnictví, využití přírodního bohatství země. Zvláštní oddíl je věnován rozvoji soukromého podnikání apod. Stati jsou většinou doprovázeny statistickými údaji, schematickými nákresy, plány a mapkami. Autoři rovněž nezastírají, že jim šlo o prezentaci úspěchů. Tuto jednostrannost pohledu se však zpravidla snažili zmírnit konfrontací výsledků technické výstavby s výchozím stavem daného oboru před rokem 1918.

Mimořádnou informativní hodnotu mají turistické průvodce poměrně hojně se objevující v knižní produkci dvacátých a třicátých let. Poskytují dnes neuvěřitelné množství konkrétních údajů z historie a kultury, ale především množství zajímavých reálií ze života země. Některé z nich vznikaly s podporou státu se záměrem pomáhat integraci země do republiky.²²

Jsem si vědom, že je poměrně obtížné vést přesnou hranici mezi publicistikou a pomůckami ryze informativního charakteru. Alespoň v hrubých obrysech je však patrný rozdíl mezi produkcí usilující o systematický popis určitého jevu a publikací, která užívá výběrově určitou sumu informací k podpoře své, obvykle emotivně či agitačně laděné teze. Noviny a časopisy první republiky se přímo hemží příspěvky tohoto typu. Jejich dobový význam ovšem není možné podceňovat. Zasáhly nesporně širší okruh čtenářů a pomáhaly formovat postoje české, resp. slovenské veřejnosti k problémům Podkarpatské Rusi. Na tomto místě nelze podrobněji sledovat tuto produkci, všimla si často otázek lidové kultury, životního stylu, sociálních poměrů apod.²³ Zvláště působivé pak byly postřehy a reflexe z pera renomovaných spisovatelů, kteří kromě své beletristické tvorby neváhali vstoupit i do sféry publicistiky. Mezi nimi vyčnívá především Ivan Olbracht.²⁴

²¹ Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933, (red. Jaromír Musil), Užhorod 1933, 386 s.

²² Turistických průvodců vyšla celá řada. Zde upozorníme alespoň na několik nejzdařilejších: Svoboda, A., Král, J.: Turistický průvodce Podkarpatskou Rusí a Slovenskem východně od Košic, Mukačevo 1923; Láznovský, B.: Průvodce po Československé republice, Praha 1926; Poláček, K.: Automobilový průvodce Podkarpatskou Rusí, Praha 1934; Dostál, J.: Podkarpatská Rus, Praha 1936.

²³ Alespoň namátkou uvedme některé příklady publicistické tvorby. Neúnavným propagátorem Podkarpatské Rusi byl: Nečas, J.: Politické strany na Podkarpatské Rusi, Akademie, 1920, č. 7; též: K. připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice, Naše doba, 1929, s. 452–456; Podkarpatské desetiletí, Lidové noviny, 1929, č. 233... Dalšími z horlivých publicistů byli: Linek, J.: Podkarpatská Rus. Úvahy a poznámky. Habry 1922; dále Vojtěch Lev, Amalie Kožminová, Antonín Hartl a řada dalších.

²⁴ Olbracht, I.: Země beze jména, Praha 1932; též: Hory a staletí, Praha 1935. Z dalších si zaslouží pozornost: Neumann, S. K.: Československá cesta. Deník cesty kolem republiky..., (část druhá a třetí) Karpatské léto, Český podzim, Brno 1935; Hamza K.: Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi, Praha 1935; též K. Čapek a další.

ČESKÁ A SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIE A PUBLICISTIKA ...

Na tomto místě nelze podat souhrnný přehled o veškeré publicistice a publikační produkci o Podkarpatské Rusi. Jde jen o první orientaci. Pokud bychom chtěli usnadnit či urychlit historické bádání o Podkarpatské Rusi, pak nazrál čas pro zpracování podrobné tematické bibliografie.

3. Nové oživení zájmu veřejnosti

Na závěr je na místě připomenout, že se v dnešní době zvýšený zájem o dějiny a kulturu bývalé Podkarpatské Rusi odrazil již i v nové publicistické aktivitě. Na Slovensku se opět soustřeďuje toto dění kolem Prešovské univerzity a dalších kulturních institucí východního Slovenska.²⁵ V českých zemích ze skromných prostředků, obětavostí několika nadšenců ze Společnosti přátel Podkarpatské Rusi vyšla již v edici „Podkarpatská Rus“ řada drobnějších publicistických prací nejrůznějšího charakteru, od autentických vzpomínek, přes populárně vědecké stati, až po reedice starších článků.²⁶ Úctyhodnou iniciativní roli přitom sehrává novinář a publicista Jaromír Hořec, sám rodák z Chustu.

* * *

Uvedené poznámky si přirozeně nemohou klást nárok na úplnost. Přesto se snad podařilo doložit dosavadní nepoměr mezi odbornou historickou produkcí a publicistikou. I když se dnes může zdát, že problematika Podkarpatské Rusi není klíčovým tématem české či slovenské historiografie, není možné ji ignorovat. Vždyť dějiny této země a jejího obyvatelstva byly součástí dějin naší (české, či slovenské) státnosti. Publicistika nemůže zcela nahradit tento nedostatek, ostatně i ona potřebuje vědecké poznání, o němž by se mohla opřít. Zatím je možné jen konstatovat, že v povědomí převážné části české veřejnosti přebývá Podkarpatská Rus či Zakarpatská Ukrajina především jako země Nikoly Šuhaje loupežníka, smutných očí Hany Karadžičové či nešťastného Hordubala.

Czech and Slovak Historiography and Political Reporting on Sub-Carpathian Rus

Josef Harna

The level of knowledge about developments in Sub-Carpathian Rus during that period when this region was part of the Czechoslovak state (1918–1939) is, for the time being, at an unsatisfactory level. Only rarely has historiography dealt with this issue. A barrier to these studies comes from the general political and ideological conditions in the second half of the twentieth century. The largest source of information by far remains the extensive political reporting from the period between the two world wars. Only recently have conditions begun to improve to the point of allowing new historical research in this area. Most of the activity in this area so far has come from the perspective of Slovak historiography.

²⁵ Švorc, P.: Stručné dějiny Podkarpatskej Rusi, II, Prešov 1996.

²⁶ Hořec, J.: Nedělitelná svoboda. Podkarpatská Rus, Praha 1992; též: Země naděje, Praha 1995; Pilátová, A.: Pod Karpaty svítá, Praha 1992; Podkarpatsko včera a dnes, (sborníček statí, uspoř. J. Hořec), Praha 1994; Minulost a současnost Podkarpatské Rusi (výběr z tisku), Praha 1993; a několik dalších.

UKRAJINSKÁ HISTORIOGRAFIA PO 2. SVETOVEJ VOJNE O DEJINÁCH PODKARPATSKEJ RUSI

Michal Danilák

Úvodom nášho príspevku pokladáme za potrebné uviesť, že ukrajinská historiografia po druhej svetovej vojne termín Podkarpatská Rus takmer vôbec nepoužíva, a ak tak len v citáciach či odkazoch. Miesto termínu Podkarpatská Rus používa termíny Zakarpatská Ukrajina, Zakarpatská oblasť Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky a najčastejšie termín Zakarpatsko (Zakarpattja). My používame oba termíny ako synonyma.

Bohatú historickú spisbu o dejinách Podkarpatskej Rusi (1918–1946) môžeme z hľadiska časového, ale aj tematického zamerania a použitých hodnotiacich kritérií rozdeliť na dve obdobia. Prvé obdobie do začiatku deväťdesiatych rokov sa nesie v znamení sovietskej verzie „marxistickej“ ideológie, čo našlo svoj odraz tak vo výbere problematiky (ohlas VOSR, vláda rád, vznik a činnosť oblastnej organizácie KSČ, hospodárske a sociálne pomery, triedne zápasy robotníctva a roľníctva, partizánske hnutie a hnutie za pripojenie k sovietskej Ukrajine), ako aj v samotnom hodnotení historických udalostí. Druhé obdobie – to sú deväťdesiate roky, nesúce sa v znamení odstraňovania „bielych miest“ a všestrannejšieho a objektívnejšieho zhodnotenia historických procesov v rokoch 1918–1946. Tematické zameranie sa presúva na problematiku národného hnutia a jeho čelných predstaviteľov, na politické pomery v medzivojnovom období, na úlohu a činnosť jednotlivých politických strán, diferencované hodnotenie autonomistického hnutia, úlohu ruskej a ukrajinskej emigrácie, činnosť Prosvity a Spolku A. Duchnovyča, vyhlásenie Karpatskej Ukrajiny, dôsledky maďarskej okupácie a pod. Táto spisba sa vyznačuje pokusom o objektívne zhodnotenie historických procesov uvedenej doby, pričom do popredia vysúva otázku ukrajinskej štátnosti.

Po začlenení Podkarpatskej Rusi do Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky (USSR) časť ukrajinských historikov v Kyjeve a Lvove celkom pochopiteľne začala venovať zvýšenú pozornosť dejinám tejto oblasti. V popredí ich záujmu boli tri tematické okruhy – vplyv Októbrovej revolúcie a zápas o nastolenie sovietskej moci v Zakarpatsku, triedne a sociálne boje pracujúcich, vytváranie národných výborov a ich úsilie o pripojenie Podkarpatskej Rusi k USSR. Ide o práce F. P. Ševčenka,¹ V. V. Usenka,² I. F. Jevsejeva³ a I. I. Kompanijeca.⁴ Do tohoto rámca zapadá aj práca I. N. Meľnikovej⁵

¹ Ševченко, F. P.: Боротба за Радж'яну владу на Закарпатс'кій Україні, Київ 1950.

² Usenkov, V. V.: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Закарпатті в 1917–1919 рр., Київ 1955.

³ Jevsejev, I. F.: Народные комитеты Закарпатской Украины органы государственной власти (1944–1945 гг.), Москва 1954.

⁴ Kompanijec, I. I.: Революционный рух в Галичині, Буковині, та Закарпатс'кій Україні під впливом ідей Велького Жовтня (1917–1920 рр.), Київ 1957.

⁵ Meľnikova, I. N.: Українська історіографія після Другої світової війни, Київ 1957.

venovaná začleneniu Podkarpatskej Rusi do Československa po prvej svetovej vojne. Nemusíme osobitne zdôrazňovať, že tieto práce mali doložiť tézy oficiálnej sovietskej ideológie o „svetodejinnom význame októbrovej revolúcie“, širokých „triednych zápasoch za sociálne oslobodenie pracujúcich“ a ich „úsilie o nastolenie socialistického poriadku“ a „pripojenie Zakarpatska k ZSSR.“ Tematickým a ideovým zameraním na tieto práce od polovice päťdesiatych rokov nadväzujú práce užhorodských historikov – učiteľov a prvých absolventov Historickej fakulty Užhorodskej štátnej univerzity – publikované v periodicky vychádzajúcom zborníku „Naukovi zapysky Užhorodskoho deržavneho universytetu“, alebo samostatne. Ide o práce M. M. Lelekača,⁶ V. I. Netočajeva,⁷ M. V. Trojana,⁸ I. M. Hrančaka,⁹ V. I. Il'ka,¹⁰ B. J. Spivaka.¹¹ Nesporným prínosom týchto prác je, že prinášali nové faktografické poznatky a boli budované na pôvodnom archívnom materiáli aj keď jeho výber bol často jednostranný a interpretácia prispôbená všeobecným tézám sovietskej ideológie. Tieto práce spolu s inými, ktoré sa zaoberali dejinami Haliče, Volyne a Bukoviny, stali sa základom a východiskom pre prvý pokus o marxistické spracovanie dejín západných Ukrajincov. Táto syntetická práca podávajúca náčrt uvedených oblastí od najstarších čias do polovice šesťdesiatych rokov 20. storočia vyšla roku 1968 vo vydavateľstve Lvovskej univerzity I. Franka pod názvom *Toržestvo istoryčnoji spravedlivosti s podtitulom Zakonomimost' vozz'jednannja zachidno-ukrajins'kych zemel' v jedynij Ukrajins'kij Radjans'kij deržavi (Triumf historickej spravodlivosti. Zakonitost' zjednotenia zapadoukrajinských krajín v jednotnom ukrajinskom sovietskom štáte)*. Už samotný názov s podtitulom obsahujúce základnú ideologickú tézu, ktorej sú podriadené tak výber materiálu ako aj jeho hodnotenie a závery.

Príležitosťou prezentácie výsledkov historického výskumu, ale aj opakovania schematických téz sovietskeho marxizmu sa stali vedecké konferencie pri príležitosti okrúhlych výročí, hlavne Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, z ktorých boli potom vydávané zborníky. Jednou z prvých takých konferencií bola konferencia pri príležitosti 50. výročia októbrovej revolúcie roku 1967 pod názvom *Velykyj Žovteň i rozkvit vozz'jednannja Zakarpattja*.¹² Aj keď prevahu príspevkov vo vydanom zborníku tvorili príspevky venované obdobiu po pripojení Podkarpatskej Rusi k ZSSR, nájdeme v ňom aj príspevky venované staršiemu obdobiu do roku 1917 a celý rad príspevkov venovaných rokom 1917–1946. Popri už spomínaných tematických okruhoch nájdeme tu príspevky venované oblastnej organizácii KSC na Podkarpatskej Rusi, mládežníckemu

⁵ Mel'nikova, J. N.: Kak byla vključena Zakarpatskaja Ukraina v sostav Česoslovakii v 1919 g., In: *Učenyje zapiski Instituta slavianovedenija AN SSSR*, 3, Moskva 1951.

⁶ Lelekač, M. M., Netočajev, V. I.: *Z istoriji boroľby za vladu Rad i proty intervenciji ŠŠA i Antanty na Zakarpattji v 1918–1919 rr.* In: *Naukovi zapysky Užhorodskoho deržavneho universytetu*, IX, Užhorod 1954.

⁷ Netočajev, V. I., Hrančak, I. M.: *Stvorennja častyn uhors'koji Červenoji Armiji na Zakarpattji v 1919 r. ta jich bojovi diji.* In: *Ukrajins'ko-uhors'ki istoryčni zvjazki*, Kyjiv 1964.

⁸ Trojan, M. V.: *Revojucijno – vyzvol'na boroľba trudjaščych Zakarpattja narpykinci 1918 – na počatku 1919 rr.* In: *Z istoriji zachidnoukrajins'kych zemel'*, 3, Kyjiv 1958.

⁹ Hrančak, I. M.: *Z istoriji nacional'noji polityky Uhors'koji Radjans'koji Respubliky*, In: *Naukovi zapysky UžDU*, 39, Užhorod 1959.

¹⁰ Il'ko, V. I.: *Boroľba trudjaščych Zakarpattja za vozz'jednannja z Radjans'koju Ukrajinu (1939–1944 roky)*, Užhorod 1954.

¹¹ Spivak, B. I.: *U polumiji revoljucijnych bojiv*, Užhorod 1959.

¹² Zborník materiálov pod tým istým názvom vyšiel vo vydavateľstve „Karpaty“ v Užhorode roku 1970.

hnutiu (presnejšie tej časti mládežníckeho hnutia, ktorá bola pod priamym vplyvom KSC), stavu osvety, vytváraníu antifašistického frontu, účasti obyvateľov Zakarpatska vo zväzkoch Československej armády v ZSSR, partizánskeho hnutiu na Zakarpatsku a pod. Rozširuje sa tak nielen tematický rámec prezentovaných otázok, ale aj počet historikov zaoberajúcich sa obdobiom o ktorom hovoríme. Okrem už spomínaných historikov to boli O. V. Chlanta, S. Ju. Prunycja, V. V. Delehan, M. Je. Rotman, I. F. Komloši, A. M. Ihnat, V. Ju. Hančin, P. S. Sirko, O. D. Dovhanyč, V. V. Chajnas, T. S. Seheda a ďalší. Tým sa vytvárali podmienky pre prvý pokus o súhrnné spracovanie dejín Podkarpatskej Rusi (Zakarpatska) v monografickej podobe pod názvom *Šl'achom do ščastja (Cestou ku šťastiu)* s podtitulom *Narysy istoriji Zakarpattja (Náčrt dejín Zakarpatska)*, ktorá vyšla vo vydavateľstve Karpaty v Užhorode roku 1973. Kolektív autorov v zdôvodnení vydania tejto práce uvádza, že práca bola vydaná preto, že doteraz nebolo knihy, ktorá by dôkladne a dôsledne analyzovala dejiny Zakarpatska od najdávnejších čias až po súčasnosť. Bola určená širokej čitateľskej obci, všetkým, ktorí sa zaujímajú o dejiny Zakarpatska. Obdobiu rokov 1917–1946 je venovaná viac ako jedna tretina práce (s. 74–177). Už názov jednotlivých kapitol mal vyjadriť ich základné zacielenie. Tak piata kapitola *Pod vplyvom Veľkého Októbra* obsahuje nasledujúce podkapitoly: *Podľa príkladu sovietskych bratov*, *Sovietska vláda roku 1919 a Agresia buržoázneho Československa*. Ďalšia kapitola pojednávajúca o medzivojnovom období má názov *Roky československého buržoázneho panstva*. Za pozitívne možno považovať, že tu nachádzame aj prvý pokus o hodnotenie kultúrnej oblasti (školsťvo, osveta, literatúra, spoločenské vedy, umenie a architektúra) aj keď veľmi stručný a tézovitý, zahrňujúci obdobie od roku 1850 do roku 1944, teda spájajúci spolu dve značne odlišné obdobia kultúrneho vývinu Zakarpatska. Práca až do konca osemdesiatych rokov sa považovala za základnú príručku pre dejiny Zakarpatska.

Z hľadiska problémov a tématicky, na ktorú sústredila ukrajinská historiografia po druhej svetovej vojne svoju pozornosť, pokiaľ ide o Podkarpatskú Rus (Zakarpatsko) v prvých rokoch, ako sme to už uviedli vyššie, v popredí bola tematika národnooslobodzovacieho a sociálneho zápasu v rokoch 1917–1919 s jednostranným zveličovaním vplyvu Októbrovej revolúcie na tento zápas a umelým a neobjektívnym vyzdvihovaním významu činnosti robotníckych a vojenských rád v období Maďarskej republiky rád, ktorej súčasťou Zakarpatsko zostávalo. Okrem už spomínaných autorov a prác to boli práce P. K. Smijana¹³ a N. P. Baženovej.¹⁴ Postupne historici v Užhorode prechádzali k štúdiu sociálnych a ekonomických i politických pomerov na Podkarpatskej Rusi (Zakarpatsku). Boli to práce V. I. Belousova¹⁵ a štúdie S. Ju. Prunyci¹⁶ a O. V. Chlanty.¹⁷ Osobitná pozornosť bola venovaná problematike formovania robotníckej triedy, jej postaveniu a hospodárskym a politickým zápasom. Tejto problematike okrem článkov a štúdií bola venovaná kolektívna práca *Robitnyctva horde imja*.¹⁸ Za prvoradú úlohu

¹³ Smijan, P. K.: *Žovtneva revolucija i Zakarpattja (1917–1919)*, L'viv 1972.

¹⁴ Baženova, N. P.: *Narysy istoriji revojucijno-vyzvol'noho ruchu trudjaščych Zakarpattja v 1917–1923 rr.*, Užhorod 1962.

¹⁵ Belousov, V. I.: *Na šl'jachu do peremohy*, Užhorod 1958.

¹⁶ Prunycja, S. Ju.: *Zanepad promyslovosti i pohiršennja stanovyšča robitnykiv Zakarpattja v roky svitovoji ekonomičnoji kryzy (1929–1933 rr.)*, In: *Naukovi zapysky UžDU*, 36, Užhorod 1958.

¹⁷ Chlanta, O. V.: *Z istoriji kolonial'noji polityky čes'koji buržoaziji na Zakarpattji v 20-rokach XX st.*, In: *Naukovi zapysky UžDU*, 36, Užhorod 1958.

¹⁸ Hrančak, I., Miščenko, N., Paľok, V.: *Robitnyctva horde im'ja*, Užhorod 1976.

politickú i vedeckú sa pokladalo štúdiom vzniku a činnosti komunistickej organizácie na Zakarpatsku, ktorá bola predstavovaná ako jediná politická sila v boji za sociálne oslobodenie pracujúcich, predovšetkým v období svetovej hospodárskej krízy, kedy sociálne konflikty boli skutočne mimoriadne ostré. Tejto problematike boli venované štúdie P. J. Tymočka, ¹⁹ I. D. Daškevyča²⁰ a práce B. I. Spivaka²¹ a Ju. Ju. Slyvku.²² Dejinám vzniku a činnosti krajskej organizácie KSČ na Podkarpatskej Rusi (Zakarpatsku) boli venované práce O. V. Chlantu,²³ V. I. Belousova,²⁴ V. V. Chajnasa,²⁵ M. Rotmana²⁶ a M. P. Povča.²⁷ Podrobný popis a analýzu komunistickej tlače na Zakarpatsku urobil P. Lisovij.²⁸ Završením prác na dejinách krajskej organizácie komunistickej strany mala byť kolektívna práca „Narysy istoriji Zakarpats'koji oblasnoji partijnoji orhanizaciji“, ktorá vyšla v dvoch vydaniach. V prvom vydaní v dvoch zväzkoch, pričom roky 1918–1945 sú pojaté do prvého zväzku.²⁹ V druhom jednozväzkovom vydaní z roku 1980 je nami sledovanému obdobiu venovaných prvých päť kapitol (s. 6–149).³⁰ Komunistická strana je tu predstavená ako jediný dôsledný bojovník za práva pracujúcich, ako ich neomylný vodca a realizátor ich túžob, očakávaní a snažení. Nehľadiac na tieto ideologické postulaty, často dovádzané až do absurdity, prinášali i tieto práce nový faktografický materiál, ktorý je nielen možné, ale aj potrebné využiť pri spracovaní dejín Podkarpatskej Rusi. Okrem uvedených prác vyšiel rad populárnovedeckých biografii vedúcich predstaviteľov komunistického hnutia na Zakarpatsku – O. Borkaňuka,³¹ I. Mondoka,³² I. Turjanicu,³³ M. Sidorjaka³⁴ a ďalších. V tejto súvislosti bola venovaná zvýšená pozornosť aj mládežníckemu hnutiu, pravda len tej jeho časti, ktorá bola pod priamym vplyvom komunistov, t.j. komсомolu ako o tom svedčia práce M. Klympot'-juka³⁵ a V. V. Delehana.³⁶ Obdobná situácia bola i pri spracovaní odborového hnutia.

Na Podkarpatskej Rusi mimoriadne závažné z hľadiska ekonomického, sociálneho, politického i spoločenského boli agrárne vzťahy a roľnícke hnutie, čo našlo svoj

¹⁹ Tymoček P. I.: Zakarpattja v roky svitovoji ekonomičnoji kryzy (1929–1933 rr.) In: Naukovi zapysky UžDU, 5, Užhorod 1952.

²⁰ Daškevyč, I. D.: Klasova borot'ba trudjaščych Zakarpattja v roky svitovoji ekonomičnoji kryzy 1929–1933 rr. In: Naukovi zapysky UžDU, 29, Užhorod 1957.

²¹ Spivak, B. I.: Narysy istoriji revol'jucijnoji borot'by trudjaščych Zakarpattja 1930–1945 rr., L'viv 1963.

²² Slyvka, Ju. Ju.: Revol'jucijno-vyzvol'na borot'ba na Zakarpatti v 1929–1937 rr., Kyjiv 1960.

²³ Chlanta, O. V.: Jich vely komunisty, Užhorod 1962.

²⁴ Belousov, V. I.: Na šljachu do peremohy, Užhorod 1958.

²⁵ Chajnas, V. V.: Zdijsnennja mriji, Užhorod 1963.

²⁶ Rotman, M.: Naperedodni druhoji svitovoji, Užhorod 1964.

²⁷ Povč, M. P.: Borot'ba Zakarpatskoji krajovoji orhanizaciji KPČ za stvorennja jedynoho frontu trudjaščych v 1933 r. In: Ukrajs'ke slov janoznavstvo, 1, L'viv 1969.

²⁸ Lisovij, P.: Komunistyčna presa Zakarpattja 20–30-ch rokov, L'viv 1982.

²⁹ Narysy istoriji Zakarpats'koji oblasnoji partijnoji orhanizaciji, I (1918–1945), Užhorod 1968.

³⁰ Narysy istoriji Zakarpats'koji oblasnoji partijnoji orhanizaciji, Užhorod 1980.

³¹ Hrančak, I. M.: Oleksa Borkanjuk – polum'janyj borec' za vyzvolennja trudjaščych Zakarpattja, Kyjev 1956.

³² Spivak, B. I.: Komunist Ivan Mondok, Užhorod 1969.

³³ Chlanta, O. V.: Ivan Ivanovyč Turjanycja, Užhorod 1972.

³⁴ Pruncycja, S. Ju.: Červonyj senator (pro M. Sydorjaka), Užhorod 1984.

³⁵ Klympot'juk, M.: Junist' v borot'bi, Užhorod 1959.

³⁶ Delehan, V. V.: Komunistyčnyj molodižnyj ruch na Zakarpatti v 1924–1929 rr.

odraz v prácach V. I. Il'ka³⁷ a H. V. Božuk.³⁸ Celkove podľa nášho názoru táto problematika nebola adekvátne zastúpená v porovnaní s inými témami.

Náboženské a spoločenskopolitické vzťahy boli interpretované z pohľadu potrieb ateistickej propagandy a bolševického hodnotenia spoločenských javov. Ale aj v týchto prácach, najmä pokiaľ ide o úlohu gréckokatolíckej cirkvi na Podkarpatskej Rusi, najdeme mnoho zaujímavého materiálu. Máme tu na mysli práce M. Boldyžara³⁹ a S. M. Bilaka.⁴⁰

Prelomové a tragické udalosti konca tridsiatych rokov a prvej polovice štyridsiatych rokov boli skúmané a prezentované značne jednostranne v súlade s oficiálnou sovietskou politickou interpretáciou. Pomerne podrobne boli rozpracované vnútropolitické pomery na Podkarpatskej Rusi vo vzťahu k zahranično politickým vzťahom v prácach Ju. Ju. Slyvku,⁴¹ I. I. Popa,⁴² J. Je. Rotmana⁴³ a ďalších. Pritom mnohé problémy boli buď zámerne zamlčovane, alebo vedomé prekrúcané, najmä pokiaľ ide o existenciu Karpatskej Ukrajiny.

Početná literatúra je venovaná obdobiu okupácie Zakarpatska horthyovským Maďarskom. Autori presvedčivo ukázali na hospodársky úpadok kraja, sociálny rozvrat, exploatáciu surovinných zdrojov, likvidáciu demokratických slobod, politické prenasledovanie a perzekúciu a násilnú maďarizáciu. Máme tu na mysli štúdie K. O. Kucenku,⁴⁴ H. Sijartovej,⁴⁵ Z. A. Paškuja⁴⁶ a ďalších. V rámci odporu proti okupačnému režimu obyvateľstva Zakarpatska osobitná pozornosť bola venovaná partizánskému hnutiu, ktorého rozsah a význam boli často zveličované. Máme tu na mysli nielen spomienky priamych účastníkov, čo je dosť pochopiteľné, ale aj práce odborného charakteru venované tejto problematike.⁴⁷ Pri popise a charakteristike nelegálnych prechodov obyvateľstva Zakarpatska, najmä mládeže, cez hranice do ZSSR ich celkový počet bol zväčšovaný a ich osud v gulagoch zamlčovany. Na scéne sa potom objavujú až v súvislosti so vstupom do formujúcich sa jednotiek československého vojska v Buzuluku.

Záverečnú etapu nami sledovaného obdobia tvoria oslobodzovacie boje Červej armády na území Zakarpatska a obnova spoločenskopolitického života, hlavným

³⁷ Il'ko, V. I. venoval tejto problematike doktorskú prácu a okrem autoreferátu (Kyjiv 1984) uverejnil niekoľko štúdií, resp. spracoval príslušné kapitoly v kolektívnych syntézach.

³⁸ Božuk, H. V.: Stanovyšče seljanstva Zakarpattja v 20-ch rokach XX. st. (Konspekt lekcij), Užhorod 1971 a ďalšie.

³⁹ Boldyžar, M. M.: Antynarodna dijaľnist' uniatskoji cerkvy (Na materialach Užhorodskoji uniji), L'viv 1980; tenže: Uniatstvo: pravda istoriji ta vyhadky faľsyfikatoriv, L'viv 1988.

⁴⁰ Bilak, S. M.: Sluha kil'koch hospodariv, Užhorod 1977; tenže, Narod za nymy ne pišov, Užhorod 1981.

⁴¹ Slyvka, Ju. Ju.: Pidstupy mižnarodnoji reakcii na Zakarpatti v 1938–1939 rr., L'viv 1966.

⁴² Pop, I. I.: Čechoslovacko-vengerskije otnošeniya (1935–1938 gg.), Moskva 1972.

⁴³ Rotman, M. Je.: Naperedodni druhoji svitovoji, Užhorod 1964.

⁴⁴ Kucenko, K. O.: Zakarpattja v roky fašists'koji okupaciji ta vyzvolennja joho Radjans'koju Armijeju, Naukovi zapysky UžDU, Serija istoriji, Užhorod 1957.

⁴⁵ Sijartova, H.: Pohrabuvannja trudjaščych Zakarpattja fašystskymi ponevoljuvačamy 1939–1944 rr., Naukovi zapysky UžDU, Užhorod 1958.

⁴⁶ Pašuk, Z. A.: Polityka maďjaryzaciji ukrajins'koho naselennja na Zakarpatti v 1939–1944 rr., Ukrajs'kyj istoričnyj žurnal, 1972, č. 4.

⁴⁷ Pozri Rospova, I. M.: Borot'ba partyzan Zakarpattja proty nimec'ko-maďjars'koji okupaciji (1939–1944 rr.), Naukovi zapysky UžDU, Užhorod 1952, 5/1; Hrančak, I. M.: Z istoriji partyzans'koho ruchu na Zakarpatti v 1943–1944 rr., Naukovi zapysky UžDU, 36, Užhorod 1958, a ďalšie.

organizátorom ktorého boli národné výbory; hnutie za pripojenie Zakarpatska k USSR, stimulované politickými pracovníkmi Červenej armády, ktoré vyvrcholilo prvým zjazdom národných výborov v Mukačeve a prijatím Manifestu o zjednotení. Oslobodzovacie boje Červenej armády na území Zakarpatska boli popísané tak v spomienkach sovietskych veliteľov, ktorí ich riadili, predovšetkým A. A. Grečka⁴⁸ a A. Gastiloviča⁴⁹ ako aj historikmi. Početná a bohatá je literatúra venovaná hnutiu za pripojenie Zakarpatska k USSR.⁵⁰

Z hľadiska regionálneho výskumu završením niekoľkoročnej práce boli dejiny miest a obcí Zakarpatska,⁵¹ ktoré síce len parciálne zachycujú nami sledované obdobie, ale možno v nich nájsť niektoré zaujímavé údaje.

Širokej historickej produkcii, týkajúcej sa dejín Podkarpatskej Rusi (Zakarpatska) napomáhali aj edície prameňov. Pri všetkej jednostrannosti výberu ich hodnota je nesporná a bola východiskom pre mnohé historické práce. Z nich najrozsiahlejšia a najvýznamnejšia je edícia Šljachom Žovtňa⁵² v šiestich zväzkoch.

Zásluhou D. D. Daniljuka je pomerne dobre spracovaná historiografia Zakarpatska.⁵³

Hlboké politické zmeny na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov, rozpad ZSSR a vznik samostatnej Ukrajiny, vytvorili nové možnosti ale aj potreby v oblasti historického bádania. Hlavná pozornosť sa sústreďuje na otázky a problémy, ktoré boli buď zamlčovane, prekrúcané alebo jednostranne interpretované. Roku 1991 Oblastná rada Zakarpatskej oblasti vytvorila komisiu na likvidáciu „bielych miest“ (v doslovnom preklade „bielych škvŕn“) v dejinách Zakarpatska na čele s vedúcou osobnosťou historickej obce na Zakarpatsku prof. I. M. Hrančakom. Členmi komisie sa stali nielen historici, ale aj politológovia, ekonómovia, odborníci z oblasti jazyka, literatúry, etnografie a archeológie. Realizuje sa celý rad grantových úloh a podstatne sa rozšíril aj archívny výskum sprístupnením niektorých archívnych fondov. V Užhorode sa konalo niekoľko medzinárodných vedeckých konferencií so širokým tematickým zameraním, na ktorých v sekcii histórie boli prezentované nové vedecké výsledky a pohľady aj na dejiny Podkarpatskej Rusi (Zakarpatska) v rokoch 1917–1946.⁵⁴ Zo zmlčovovaných tém možno napríklad uviesť činnosť kultúrno osvetového spolku Prosvita,

⁴⁸ Grečko, A. A.: Čerez Karpaty, Užhorod 1968.

⁴⁹ Gastilovič, A.: Čerez Jabloneckij i tatarskij perevaly, Vojenno-istoričeskij žurnal, 1969, č. 10.

⁵⁰ V tejto súvislosti jednotlivé práce neuvádzame a dovoľujeme si odkázať na historiografický náčrt. Pozri Trojan, M. V., Danyljuk, D. D.: Ukrajins'ka radjans'ka istorična literatura pro vozz'jednannja Zakarpattja z URSR, Ukrajins'kyj istoričnyj žurnal, 1985, č. 6.

⁵¹ Vyšli v dvoch vydaniach v ukrajinčine pod názvom Istorija mist i sil Ukrajins'koji RSR. Zakarpats'ka oblast', Kyjiv 1969 a v ruštine Istorija gorodov i sel Ukrainskoj SSR. Zakarpatskaja oblast', Kyjev 1982.

⁵² Šljachom Žovtňa. Borot'ba trudjaščych Zakarpattja za social'ne i nacional'ne vyzvolennja ta vozz'jednannja z Radjans'koju Ukrajinou. Zbirnyk dokumentiv u 6-ti tomach. Užhorod, 1957–1967.

⁵³ Daniljuk, D. D.: Istoriofija Zakarpattja v novitnij čas (1917–1985), L'viv 1987, a niektoré jeho novšie štúdie.

⁵⁴ Pozri: Ukrajins'ki Karpaty, Materialy mižnarodnoji naukovoji konferenciji „Ukrajins'ki Karpaty: etnos istorija, kul'tura“ (Užhorod, 26 serpnja – 1 veresnja 1991 r.), Užhorod 1993; Kul'tura ukrajins'kich Karpat: tradyciji i sučasnist'. Materialy mižnarodnoji naukovoji konferenciji (Užhorod, 1 – 4 veresnja 1993 roku). Užhorod 1994; Karpaty ka Ukrajina i Avhustyn Vološyn. Materialy mižnarodnoji naukovoji konferenciji „Karpaty ka Ukrajina – proloh vidrodžennja ukrajins'koji deržavy“ (Užhorod, 11 – 12 bereznja 1994 roku). Užhorod 1995. Z ďalších konferencií zatiaľ materiály nevyšli.

ktorému boli venované práce P. Fedaka⁵⁵ a V. Paľoka.⁵⁶ O nový pohľad na medzivojnové obdobie sa pokúsil vo svojej práci M. Boldyžar⁵⁷ a na obdobie od oslobodenia Zakarpatska (október 1944) po pripojenie k USSR (január 1946) M. P. Makara.^{57a} Osobitná pozornosť je venovaná myšlienke ukrajinskej štátnosti, predovšetkým Karpatskej Ukrajine a jej hlavnému predstaviteľovi Augustynovi Vološinovi.⁵⁸ Tejto problematike sa venuje najmä M. Veheš.⁵⁹

Je nesporné, že zatiaľ najvýznamnejšou i najobsiahlejšou prácou ukrajinskej historiografie o dejinách Zakarpatska v nami sledovanom období sú Narisy istoriji Zakarpattja, zväzok II. (1918–1945). Na ich spracovaní sa podieľal široký autorský kolektív pod vedením prof. Ivana Hrančaka (zodpovedný redaktor a vedúci autorského kolektívu), ktorý je aj autorom či spoluautorom mnohých častí práce. Autorský kolektív svoje poslanie videl v tom, aby na základe nových archívnych materiálov a publikovaných prameňov, na základe kritickej analýzy prác svojich predchodcov, podal komplexný obraz zložitého obdobia zakarpatskej historie od konca roka 1918 do roku 1945.⁶⁰ Podľa nášho názoru sa tento zámer autorskému kolektívu podarilo naplniť. Autori využili všetku dostupnú literatúru tak staršej ako i novej doby a to nielen domácej provincie, ale aj zahraničnej. Máme tu na mysli výsledky a práce československej provincie medzivojnového obdobia ako aj literatúru ukrajinskej emigrácie. Snažili sa ukázať miesto a úlohu Podkarpatskej Rusi v medzinárodných vzťahoch Európy. Dvadsať a tridsať rokov charakterizujú ako novú etapu národného obrodenia Podkarpatskej Rusi. Za hlavnú úlohu pokladali ukázať úlohu Zakarpatska v procese vývoja ukrajinskej štátnosti.⁶¹ Popri tradičnej pozornosti ekonomickým a sociálnym otázkam venovali autori náležitú pozornosť aj politickým otázkam a kultúrnemu vývoju. Pritom podľa nášho názoru autori sa nevyhli niektorým nedostatkom, respektívne nie vždy sa dokázali vyrovnáť s vplyvom literatúry z päťdesiatych až osemdesiatych rokov. Príliš veľa miesta s problematickými hodnoteniami je venované vláde rád na Zakarpatsku (s. 74–87). V niektorých kapitolách či podkapitolách sa v úvode opakujú všeobecné konštatácie, čo je zrejme dôsledok početnosti autorského kolektívu. Precenená je činnosť autonómnych vlád (s. 297–301). Niektoré otázky, napríklad otázka západných hraníc Podkarpatskej Rusi, by si žiadali hlbšie precizovanie. Nové je hodnotenie emigrácie na Podkarpatskej Rusi. Celkovo sú uvedené „Narysy...“ doteraz tým najlepším, čo ukrajinská historiografia po druhej svetovej vojne o dejinách Podkarpatskej Rusi vytvorila a sú zrkadlom súčasného stavu poznania tejto problematiky.

⁵⁵ Fedak, P.: Narisy istoriji tovarystva "Prosvita" Karpaty'koji Rusi-Ukrajiny (1920–1939), Užhorod 1991.

⁵⁶ Paľok, V.: Naukova i vydavnyča dijalnist' tovarystva "Prosvita" na Zakarpattji v 20–30 rokach XX. st., Karpaty, I, Užhorod 1992.

⁵⁷ Boldyžar, M.: Zakarpattja miž dvoma svitovymi vijnamy, Užhorod 1993.

^{57a} Makara, M. P.: Zakarpats'ka Ukrajina: šljach do vozz'jednannja, dosvid rozvytku (žovteň 1944–sičeň 1946 rr.), Užhorod 1995.

⁵⁸ Pozri Veheš, M., Zadorožnyj, V.: Velyč i trahedija Karpaty'koji Ukrajiny, Užhorod 1993 a Veheš, M., Turjanycja, V.: Avgustyn Vološin (1874–1945), Bibliohrafičnyj pokažčyk, Užhorod 1994, kde je uvedená ďalšia literatúra.

⁵⁹ Okrem už uvedených prác pozri: Veheš, M.: Karpaty'ka Ukrajina (1938–1939). (Social'no-ekonomičnyj i polityčnyj rozvytok), Užhorod 1993 a celý rad populárnovedeckých prác.

⁶⁰ Narisy istoriji Zakarpattja, II, (1918–1945), Užhorod 1995, s. 26.

⁶¹ Tamtiež, s. 27.

V našom príspevku sme sa obmedzili na charakteristiku výsledkov historického badania na Ukrajine, resp. v bývalom ZSSR a ponechali sme stranou historickú produkciu, ktorá vyšla v zahraničí, v Československu, USA, Kanade, Nemecku, či v iných krajinách, pretože jej rozbor by si vyžadoval samostatný príspevok.

The Ukrainian Historiography of Sub-Carpathian Rus History after World War II.

Michal Danilák

The Ukrainian historiography of Sub-Carpathian Rus history can be temporally divided into two periods. The first period, which lasted until the beginning of the 1990s, carries the marks of Soviet ideology, both in terms of the selection of issues and in the actual evaluation of historic events. This ideological approach climaxed with the first attempt at a synthetic approach to the history of the Sub-Carpathian Rus in 1973. The second period (the 1990s) is marked by the attempt to raise the "fog" surrounding various events and a universality and objectivity in the evaluation of historic processes from the period 1918–1946. This more robust approach is apparent even in the synthesis Narysy z istoriyi Zakarpattya [Outline of Sub-Carpathian History]. At the same time, the question of Ukrainian statehood is also emphasised.

POSTOJ ČECHOV A SLOVÁKOV K RUSÍNOM V PREDVEČER PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

Roman Holec

Vzťah českej a slovenskej spoločnosti k obyvateľom a situácii na Podkarpatskej Rusi¹ prešiel niekoľkými navzájom asynchronnými vývojovými fázami. Po čulých stykoch Dobrovského a českých obrodencov prevzali štafetu osobných kontaktov s prostredím a predstaviteľmi uhorských Rusínov štúrovci. Politickú dimenziu tieto vzťahy nadobudli v Žiadostiach Slovákov a Rusínov uhorských predostretých Slovanskému zjazdu v Prahe Jozefom Miloslavom Hurbanom. Pre Slovákov i Rusínov sa v nich žiadalo v rámci federalizácie Uhorska samosprávne postavenie a zriadenie slovensko-rusínskeho stáleho výboru ako výkonného orgánu podliehajúceho národnému snemu. Po revolúcii, začiatkom päťdesiatych rokov, vznikol projekt slovensko-rusínskeho Tatrina ako aj Matice slovanských národov v Uhorsku, ktoré, hoci šancu na realizáciu mali len nevelkú, svedčili o stálej blízkosti oboch národných hnutí. V období porevolučného neoabsolutizmu prechádza iniciatíva v rozvoji vzájomných vzťahov s Rusínmi do rúk českých úradníkov, učiteľov a ďalších štátnych zamestnancov, ktorí vo veľkom prichádzajú do tejto odľahlej oblasti monarchie a zohrávajú tu pozitívnu úlohu vo viacerých rovinách, najmä však v školskej a vzdelávacej. Nedobrovoľnými rozvíjateľmi vzájomných kontaktov sa stali „obyvatelia“ mukačevskej pevnosti, ktorú v tom čase obsadzujú českí politickí väzni z obdobia revolúcie.²

Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní sa situácia diametrálne mení. Česi, teraz už aj štátoprávne oddelení, strácajú na dlhé desaťročia kontakt s Podkarpatskou Rusou, jej obyvateľmi a problémami. Treba povedať, že to bolo aj dôsledkom straty záujmu o túto oblasť. Slovanské žurnalistické zjazdy konané od prelomu storočí pod českou kuratelou sa dôsledne vyhýbali rusínskej otázke a aj koncepcia neoslavizmu nechala rusínsky, ukrajinský a ďalšie problémy úplne bokom. Výnimkami potvrdzujúcimi pravidlo zostali napr. ojedinelý článok Hnatjuka v prvom ročníku Slovanského prehľadu alebo potulky Jaroslava Haška po Podkarpatskej Rusi. Naopak vyslovene charakteristickým rysom sa pred prvou svetovou vojnou stáva, že po tradičnej kultúrnej a menej tradičnej politickej sfére sa na českej strane dostáva do popredia ekonomická rovina. Nositeľom českých záujmov sa stáva kapitálová expanzia bankových inštitúcií, ktorá smerovala hlavne do slovanských oblastí monarchie. Zemská priemyselná banka ako afilácia Živnostenskej banky vznikla v Budapešti roku 1910 so zámerom rozvíjať „obchodní styk se slováckými a vůbec slovanskými peněžními ústavami a i firmami soukromými v Uhrách“.³ Roku

¹ Z praktických dôvodov používam na vymedzenie teritória názov Podkarpatská Rus, hoci v období pred rokom 1918 sa nepoužíval.

² Podrobnejšie Krofta, K.: Čechoslováci a Podkarpatská Rus. In: Podkarpatská Rus. Bratislava 1936, s. 19–29; Polla, B.: Návrhy stanov slovensko-rusínskeho Tatrina a Matice slovanských národov v Uhorsku. Historické štúdie, VI (1960), s. 321–335.

³ Schôdza výk. výboru z 5. 6. 1909. Archiv České národní banky Praha, Živnostenská banka, S I/c-18.

1911 si založila filiálku v Mukačeve. Vypuknutie vojny načas zbrzdilo české podnikateľské zámery, aby sa v druhej polovici vojny rozvinuli do ešte väčšej šírky. Napr. začiatkom roku 1918 povolila Agrárna banka a Pražská úverná banka na polovicu úver v hodnote 15 miliónov korún drevárskej spoločnosti Faipar és vegyipar na exploataciu lesov grófa A. Mikesa v Berehove, čo sa pre obe banky javilo v tom čase ako výnosná investícia.⁴

Český postoj k Rusínom nemožno po vyrovnaní nazvať inak, ako postoj vyčkávací, a to napriek tomu, že Kramář nazval tento problém „driemajúcou sopkou“. Slováci vnímali situáciu na Podkarpatskej Rusi po vyrovnaní nepochybne intenzívnejšie ako Česi. Osud Rusínov bol totiž v rámci Uhorska v mnohom podobný situácii Slovákov, navyše významnú úlohu zohrávalo ich bezprostredné susedstvo. Politická spolupráca však po krátkom účinkovaní Adolfa Dobrjanského ani tu nenašla svojich pokračovateľov, na čom sa podpísala predovšetkým absencia politickej elity medzi Rusínmi. Vylúčila ich aj z aktivít aliancie nemaďarských národov. Slováci však s väčšou-menšou pravdelnosťou monitorovali situáciu na Podkarpatskej Rusi, či už so zreteľom na potenciálneho spojenca alebo podobnosť národno-politických, sociálno-ekonomických alebo kultúrnych problémov (napr. práce Františka V. Sasinka, Štefana Mišika atď.).

Veľmi pozorne sa napríklad sledoval vznik, činnosť a zámery tzv. verchovinskej, či rusínskej akcie i zriadenie expozitúry Ministerstva poľnohospodárstva v Mukačeve, keď po podobnom kroku zo strany štátu sa dlho volalo aj v súvislosti s potrebou intenzifikačných impulzov v poľnohospodárstve hornatých oblastí Slovenska. Organizátor a duša celej rusínskej akcie Ede Egan, syn Ľra usadeného v Uhorsku, sa po ukončení vysokej poľnohospodárskej školy vo Viedni, praxi v Čechách a študijných pobytoch v celej Európe venoval poľnohospodárstvu striedavo v Nemecku a v Uhorsku – najmä v Sedmohradsku a Podkarpatsku. Veľké zásluhy mal predovšetkým na rozvoji mliečného hospodárstva a mliekárenského družstevníctva. Roku 1897 sa rozhodujúcou mierou podieľal na naštartovaní verchovinskej akcie. Po prvých konkrétnych výsledkoch (rozdelenie 21 000 jutár schonbornského panstva do prenájmu medzi drobných roľníkov, výhodné rozdelenie 1600 kvalitných jalovic na úver, vznik približne päťdesiatky úverných a spotrebných družstiev), ktoré sa dosiahli najmä zametnutím a zaangažovanosťou stroju a duše celej akcie Egana si v súvislosti so situáciou na Slovensku martinský Národný hlásnik len povzdychol: „A ľud je na seba ponechaný, opustený. Z poddanstva dostal sa do otroctva zbesilej šajky, úžernícka červač hľodá na jeho mozoloch, a tí, čo mali by ho zastat', brániť, celkom ľahostajne dívajú sa na to bohaprázdne pustošenie, ba miestami berú aj účasť na masťnej koristi. Kde sú ti Eganovci, čo by na to všade náležite posvietili a čo by korbáčom zahnali ten krdeľ havranov, ktorí tak pažravo pasú sa na tele nášho ľudu“.⁵

Ešte dlhé roky po predčasnej a doteraz neobjasnenej smrti Ede Egana sa v slovenskej tlači poukazovalo na zastavenie sľubného rozbehu verchovinskej akcie a nahlas sa uvažovalo, komu mohla prospieť smrť jej protagonistu. Celá akcia bola svedectvom toho, že v rusínskej otázke sa zo strany vlády videl predovšetkým problém sociálny, nie národný.

⁴ Nečas, C.: Na prahu české kapitálové expanzie. Brno 1987, s. 105; Nečas, C.: Podnikání českých bank v cizině, 1898–1918. Brno 1993, 87–88; Novotný, J., Šouša, J.: Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Praha 1996, s. 65–66.

⁵ Příčiny úpadku. Národný hlásnik, 33, č. 11 z 5. 6. 1900.

V skutočnosti boli oba aspekty akútnou záležitosťou. Pauperizácia a drastický nedostatok pôdy viedli k masovému vystaňovalectvu do zámoria. Kultúrna zaostalosť a vzdelanostná úroveň dosahovali najnepriaznivejšie ukazovatele v celom Rakúsko-Uhorsku. Dôsledkom bol katastrofálny stav v počte rusínskej inteligencie, ale aj absencia vlastného spisovného jazyka. Konfesionálne spory medzi oficiálnymi grékokatolíckimi a na význame vzrastajúcimi pravoslávnyimi mal aj politické pozadie, ktoré sa najlepšie odzrkadľilo na priebehu a vyústení marmarošského procesu.

Marmarošský „vlastizradný“ monstreproces z prelomu rokov 1913/1914 sa stal nepochybne najväčším akcelérátorom na poli česko-slovensko-rusínskych vzťahov pred svetovou vojnou. Oficiálne deklarovaný náboženský rozmer v ňom bol len zámienkou. V skutočnosti išlo o vyslovene politické otázky skoncentrované v náznakoch národno-emancipačných prejavov niekoľkých jednotlivcov, najmä kňazov, v pôsobení americkej rusínskej emigrácie a v ruskej hrozbe, ktorá tradične traumatizovala uhorskú politiku. Navyše jeho cieľom malo byť zastrašenie Rusínov pred akýmkoľvek politickým aktivitami. Proces vyvolal nebyvalý ohlas vo vtedajšej slovenskej, ale i českej tlači, a to najmä svojim zinscenovaným priebehom a skutočnosťou, že drvivá väčšina z takmer stovky obžalovaných nemala ani najmenšiu predstavu z čoho je obviňovaná. Na českej strane vyprovokoval proces Václava Kľofáča k interpelácii na ríšskej rade. Na slovenskej strane to bola predovšetkým obrovská vlna solidarity, ktorá s nebyvalou intenzitou znovunastolila rusínsku otázku v tlači i politických úvahách.

Na marmarošskom procese pôsobili slovenskí dopisovatelia, advokáti i pozorovatelia. Za martinské Národné noviny boli delegovaní postupne Ivan Lilge, Jozef Skultéty a Jozef Gregor-Tajovský. V záujme formovania verejnej mienky v Čechách sa obrátili štyri významné slovenské osobnosti z Ružomberka (V. Makovický, V. Šrobár, M. M. Bella a J. Burjan) na redakciu pražských Národných listů s prosbou o vyslanie redaktora Bohdana Pavlu do Marmarošskej Sihoti. V odpovedi sprostredkovanej Jaroslavom Preissom Karel Kramář sľúbil, že napriek štrajku sadzačov urobí všetko, aby Pavlu mohol vycestovať.⁶ Proces zo Slovenska navštívili ešte Anton Štefánek, Ľudovít Mičátek a ďalší. Najmä neúčast' renomovaných slovenských advokátov vyvolávala v tlači neustálu kritiku, lebo trenčiansky advokát Juraj Janoška nepatril k slovenskej právnickej špičke. Na procese sa komunikovalo prostredníctvom neveľmi kvalitných tlmočníkov, čo obžalovaným ešte viac sťažovalo situáciu. O advokátov sa napokon postarala na podnet publicistu Viktora Aradiho slobodomurárska lóža v Budapešti.⁷ O mimoriadnej, priam citovej zainteresovanosti slovenských pozorovateľov svedčia najlepšie pasáže z listu Gregora-Tajovského manželke: „... ale tie vzrušujúce scény pri vyšetrovaní úbohých ruských obetí a tie zlaté pravoslávne duše, tá ich úprimnosť, odhodlanosť pretrpieť už aj kríž... to ma tak dojíma... tu by si len plakala, plakala, až by Ti srdce puklo... ach, keby si videla tie bledé tváre, tie oduševnelé tváre, tie krásne typy slovanské...“⁸

⁶ Ružomberčania redakcii Národných listů zo 17. 1. 1914 a J. Preiss V. Makovickému z 19. 1. 1914. Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), V. Makovický, krab. 12, inv. č. 11.

⁷ Marmarošský proces 1914. SNA, A. Štefánek, krab. 24, inv. č. 812.

⁸ J. Gregor-Tajovský H. Gregorovej z 21. 1. 1914. In: Listy. Příběh manželstva... Bratislava, Archa 1996, s. 107.

Na procese sa takmer v roli svedkov ocitla aj slovenská a česká politická elita. Proces mal totiž aj svoju konšpiračnú predohru.⁹ Jedným z najznámejších a najúspešnejších prísluhovačov polície a budapeštianskeho Ministerstva vnútra sa stal v období bezprostredne pred vypuknutím prvej svetovej vojny detektív Arnold Duliškovič. Pôvodne bol nasadený proti rusinskému národnému hnutiu, jeho „pracovné výsledky“ však umožnili odkryť mnohé fakty a medzinárodné súvislosti v politických aktivitách Čechov a nemad'arských národov krátko pred zánikom monarchie.

Arnold Duliškovič dostal ako policajný detektív na jeseň roku 1912 od svojho nadriadeného príkaz preniknúť do kruhov na čele rusinskeho národného hnutia. Mal vtedy síce len 27 rokov, ale už nemalé skúsenosti a predpoklady na splnenie úlohy. Pochádzal z kňazskej rodiny z vtedajšej župy Bereg v Podkarpatsku a bol grécko-katolíckeho vierovyznania. Dobré teda poznal „terén“, kde už niekoľko rokov inkognito plnil viaceré úlohy. Z predchádzajúceho pôsobenia mal aj cenné osobné kontakty, a to dokonca v USA, kde istý čas pôsobil medzi rusínskou komunitou, konkrétne v redakcii časopisu *Sojedinenie*. Po návrate s pomocou nič netušiacich priateľov zo študentských čias prenikol do rusínskych národne orientovaných štruktúr a získal si ich dôveru. Nakonca sa nevyhol ani zatknutiu prihorlivými žandármi.

Od začiatku 20. storočia sa medzi Rusínmi v Podkarpatsku šírilo tzv. schizmatické hnutie, navonok demonštrované prechodom na pravoslávie a živé tak zakorenénym ľudovým rusofilským cítením, ako aj maďarizačnými prejavmi štátom podporovaného grécko-katolíckeho duchovenstva. Špicľovaním, domovými prehliadkami i neskrývanou perzekúciou sa rýchlo zistilo, že v pozadí stoja aktivity rusínskych vysťahovalcov v USA, ako aj vplyvných kruhov v Rusku, ktoré vyhlasovali Rusínov za súčasť ruského národa. Na čele v tomto smere najmilitantnejšej skupiny stál poslanec ruskej Dumy gróf Vladimir I. Bobrinskij. Bolo treba odhaliť predovšetkým tieto zahraničné nitky, čo predpokladalo vycestovať do Ruska a získať si dôveru slavianofilských kruhov, ktoré sa orientovali na Rusínov. Keďže to už presahovalo kompetencie policajného detektíva, pokračoval Duliškovič vo svojich aktivitách formálne na vlastnú päsť.¹⁰

S odporúčacími listami viacerých rusínskych predstaviteľov sa v septembri 1912 vydal do Budapešti vedený snahou získať na ruskom konzuláte pas a dostať sa takouto cestou do Ruska. V metropole Uhorska však najprv navštívil redaktora Hodžovho Slovenského týždenníka Dušana Porubského, ktorému predostrel svoj plán rusínsko-slovenského spojenectva. Porubský doporučil Duliškoviča priamo Milanovi Hodžovi, ktorý mal rozsiahle politické styky a lepšie kontakty aj na ruský konzulát. Detektív vyhľadal Hodžu v redakcii *Budapester Tagblatt*, kde viedol oddelenie pre srbské a chorvátske záležitosti. Bývalý poslanec, skúsený novinár a starý politický harcovník pomerne rýchlo skočil Duliškovičovi na lep, ba dohodli sa na vzájomnom konšpiratívnom styku. Hodža schválil jeho plán začať veľkú politickú akciu medzi Rusínmi založením vlastných novín a banky, nestotožnil sa však so zámerom orientovať sa na ruskú vládu a Bobrinského. Varoval, že pomoc z ich strany bude medved'ou službou Rusinom, ktorí sa dostanú do vleku Ruska a jeho politických záujmov.

⁹ Podrobnejšie Holec, R.: Triumf a pád policajného agenta Duliškoviča. In: *Dějiny a současnost*, 19 (1997), č. 2, s. 12–14.

¹⁰ Na základe materiálov v Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Politisches Archiv-XL-Intern, krab. 220.

Podľa Hodžu by sa mali obrátiť na Čechov a s ich pomocou, podobne ako Slováci, by časopisecky i ekonomicky mohli dosiahnuť reálne výsledky. Duliškovičove argumenty, že religiozita Rusínov a ich prirodzené rusofilstvo budú prekážkami novej kooperácie s Čechmi, síce uznal, ale trval na svojom. Napriek tomu, že Duliškovičovi vôbec nešlo o českú pomoc, na ktorú sa rozhovor s Hodžom úplne zvrtol, ako správny policajt nenechal túto stopu ležať ladom. Naopak, pokúsil sa zinscenovať politické väzby medzi Rusínmi a predstaviteľmi Slovákov, Čechov a Rumunov, vrátane slovenských a rusínskych amerických komunit. Duliškovič horúčkovo a priam príkladne rozkladal sieť medzi Podkarpatskou Rusou, Petrohradom, Martinom, Budapešťou, Viedňou, Prahou, Luhačovicami a Karlovými Varmi.

S Hodžovým odporúčaním listom vyhľadal v Prahe profesora Tomáša G. Masaryka i Josefa Rotnáglu, predsedu Československej jednoty. Postoj českých politikov bol oveľa obozretnejší. Masaryk žiadal najprv „priznať“ politickú farbu“, zorganizovať sa doma a až potom bol ochotný diskutovať o pomoci a podniknúť aj potrebné politické kroky. Slovákov kládol v tomto smere za vzor. Rotnágl by sa bez Hodžovho listu vôbec nepustil s Duliškovičom do rozhovoru, aj tak však odmietol akúkoľvek materiálnu pomoc s poznámkou, že ide o delikátnu záležitosť, ktorú treba najprv poriadne zvážiť. Až postupne lámal Duliškovič Rotnáglu nedôveru a nakoniec od neho dostal adresy vyše desiatky popredných slovenských predstaviteľov i prisľub na rozmiestovanie rusínskej mládeže do českých a moravských škôl.

Prioritou však stále zostávala rusínska akcia. Duliškovič vyhľadal v Karlových Varoch lekára Romana Gerowského, ktorý tu mal prax a cez neho sa dostal k jeho bratovi Alexejovi, advokátovi v „metropole“ Bukoviny – v Černovciach. Bratia Gerowski boli čelnými predstaviteľmi haličských Rusínov a navyše Alexej už mal bezprostredné konšpiratívne napojenie na Bobrinského a ruské politické kruhy. V rozhovoroch s ním prediskutoval Duliškovič už konkrétne kroky – zriadenie organizačných centrál v Užhorode a Prešove, teologickú ale i národohospodársku výchovu mladých Rusínov v ruských kláštoroch, finančnú a ideovú (knihy a letáky) podporu zo strany Haličko-ruskej spoločnosti (*Galicko-russkoe občestvo*), na čele ktorej stál Bobrinskij. U Gerowského už padali aj mená – Alexeja Kabaljuka, jedného z organizátorov národného hnutia Rusínov i celého radu ďalších, najmä kňazov, a to aj z viacerých obcí v Šariši. Kruh sa sťahoval a Duliškovičova práca začínala prinášať prvé ovocie.

Krátko po stretnutí s Gerowským, keď sa už etabloval v existujúcich štruktúrach, vycestoval Duliškovič do Ruska. Pas mu napriek sprísneným opatreniam v neprítomnosti konzula osobne vystavil jeho zástupca na ruskom konzuláte v Budapešti knieža Maurocordato. V Petrohrade sa Duliškovič stretol s grófom Bobrinským. Získal si nielen jeho dôveru, ale aj viaceré cenné informácie, inštrukcie na ďalšiu prácu, prevzal peniaze na financovanie aktivít i doporučenie spojiť sa s rumunskými poslancami v budapeštianskom parlamente na čele s Alexandrom V. Vajdom.

V marci roku 1913 Duliškovič znovu vycestoval do Ruska. Tentokrát mu pas zabezpečil ruský konzul v Kráľovci (Kaliningrad). V Petrohrade sa zúčastnil zasadania rôznych slavianofilských organizácií a mal teda možnosť skúmať ich podiel na rozvoji rusínskeho národnoemancipačného pohybu. Získané poznatky potom využil v konšpiratívnych aktivitách na pôde monarchie. Tu po návrate z Ruska v priebehu celého roka vyvíjal priam horúčkovitú činnosť. Rozširoval literatúru zasielanú z Ruska, prenikol do konšpiratívnej siete na Podkarpatsku a zdanlivo sa podieľal na jej rozširovaní. V jej

rámci, ako aj v zmysle ruských pokynov, sa pokúšal o udržiavanie stykov aj so slovenskými predstaviteľmi, ktorí mali podporovať rusínsky pohyb. Navštívil Turčiansky Svätý Martin a jednotlivých predstaviteľov slovenskej politiky, ba začal konkrétne rokovanie s miestnou tlačiarňou o zabezpečení tlače pripravovaných rusínskych novín. Zaujímavé boli najmä stretnutia so Svetozárom Hurbanom Vajanským, ktorý mal, ako Duliškovič zistil, v Rusku veľkú autoritu. Pripisoval to neprávom i pôsobeniu jeho syna Vladimíra v službách ruskej armády vo Varšave. Duliškovič si získal natoľko Vajanského dôveru, že ten ho požiadal o vybavenie pasu na cestu do Ruska. Ruský zastupiteľský úrad vo Viedni odkázal Vajanského prostredníctvom Duliškoviča na konzulát v Kráľovci a ruská cesta na prelome rokov 1913/1914, posledná v živote tejto slovenskej osobnosti, sa tak pravdepodobne vybavovala s tichým súhlasom uhorských orgánov.

V lete roku 1913 sa Duliškovičovi podaril ďalší husársky kúsok. Ako Hodžov i Rotnáglov známy sa zúčastnil s doporučením R. Gerowského na tajných česko-slovenských poradách v Luhačoviciach. Cenné informácie, ktoré získal prakticky nadvládou, putovali na najvyššie miesta štátu a Duliškovičovi spolu s pravidelnými rozsiahlymi správami o rusínskom pohybe vyniesli povýšenie na inšpektora. Uhorské orgány informácie o česko-slovenských zámeroch ešte využiť nemohli, resp. ich využiť už nestihli, ale boli zrejme jednou z rozhodujúcich pohnútok pri perzekučných opatreniach voči slovenským predstaviteľom v prvých mesiacoch po vypuknutí prvej svetovej vojny. O všetkom bolo informované aj viedenské Ministerstvo vnútra, ktoré však razantnejšie zakročilo tiež až počas prvých vojnových mesiacov. Keď sa polícia v Prahe podarilo zabaviť niektoré materiály Československej jednoty, bolo rozhodnuté vyslať medzi českých politikov ďalšieho agenta – Slováka Martina Pazúrika, aby sa dostal do existujúcich česko-slovenských štruktúr. V Prahe pôsobiaci sociológ a publicista Anton Štefánek ho však odhalil rýchlejšie, ako by mohol spôsobiť väčšie škody.

Rusíni podobné šťastie nemali a najmä vďaka Duliškovičovým úspechom sa proti nim mohlo nekompromisne zakročiť. Na jeseň roku 1913 sa začalo rozsiahle vyšetrovanie a po nazhromaždení dostatočného dôkazového materiálu aj vlastný súdny proces. Na monstre-procese v Marmarošskej Sihoti na prelome rokov 1913/1914 boli medzi 93 obžalovanými postavení pred súd aj všetci domáci protagonisti rusínskeho pohybu na čele s A. Kabaljukom, ktorého veľmi podrobne sledovali zastupiteľské orgány monarchie a rôzni agenti aj počas jeho nedávneho pôsobenia medzi vystáhovalcami v USA.

V čase procesu Duliškovič opäť navštívil Karlove Vary a s pomocou R. Gerowského i Hodžovho listu sa mu podarilo získať si dôveru Rumuna A. V. Vajdu, ktorý v tomto kúpeľnom meste tiež vykonával lekársku prax. Vajda mu prisľúbil interpeláciu v parlamente a žiadal, aby pôsobil na kompetentných v Rusku, nech samoderžavie zvýši svoj tlak na monarchiu.

Nič však nemohlo zabrániť zinscenovanému vyústeniu marmaroškého procesu. Duliškovičom precízne zhromaždený dôkazový materiál dával obvineným minimálny priestor na obhajobu, meno odíozneho agenta ale stále zostávalo zahalené tajomstvom a poznalo ho len niekoľko ľudí v štáte. Všetko zmenila nečakaná udalosť – úporná snaha grófa Bobrinského vypovedať na procese a zvrátiť jeho priebeh, ktorý sa vyvíjal v neprospech obvinených. Rozkrútil sa preto kolotoč zákulisných diplomatických kontaktov, lebo na ruského grófa bol v Predlitavsku vydaný zatykač za urážku panovníka. Nakoniec síce bola Bobrinskému zaručená nedotknuteľnosť, ale aj tak radšej volil cestu do Uhorska cez Rumunsko. Jeden z hlavných predstaviteľov militantného

politického panslavizmu nakoniec prekročil oficiálne a bez obáv zo zatknutia uhorskej hranice, pričom vôbec netušil, že pred súdom všetky jeho výpovede vyvráti vlastný „spolupracovník“ a ním poskytnuté materiály. Duliškovičova anonymita bola obetovaná na účely priamej konfrontácie s Bobrinským a jeho následnej kompromitácie. Bobrinskij len s problémami a nepresvedčivo nachádzal novú koncepciu svojich výpovedí. Duliškovič slávil triumf a plnými dúškami vychutnával kalich svojho víťazstva. Už na procese však musel preglnúť aj prvé dúšky blenu. Najmä obhajoba sa „nevlastenecky“, často s dešpektom a pohrdaním vyslovovala o jeho v záujme vlasti vykonávanej činnosti. Aj v uhorskom parlamente viacerí poslanci interpelovali vládu, či je nevyhnutné takýmto zahanbujúcim spôsobom ziskávať informácie. K mnohým Duliškovičovým tvrdeniam chceli pred súdom zaujať stanovisko viaceré v jeho výpovediach spomínané osobnosti. Obhajcom sa však nepodarilo presvedčiť súd, aby predvolali ako svedkov T. G. Masaryka, M. Hodžu a ďalších. Neprišlo teda k priamej konfrontácii Duliškoviča s „obeťami“ jeho aktivít.

Rozsudkom v Marmarošskej Sihoti nikto zabrániť nemohol. 33 obžalovaných odsúdili spolu na 37 rokov väzenia a 6800 korún pokuty, samotný Kabaljuk dostal štyri a pol roka a 1000 korún pokuty. Hodžov Slovenský týždenník komentoval výrok poroty lakonicky: „Bohyňa spravodlivosti nebola doma“. Oveľa väčší priestor venoval výčitkám, že Slováci Rusínom nepomohli ani zďaleka tak, ako by mali: „Pať bankových filiálok a piatich pravotárov (advokátov – R.H.) dajme my Slováci našim bratom Rusínom a na začiatok to dostačí ... ak Rusínom dakto dopomôže k prebudeniu a k pokroku, nuž im dopomôžeme len my Slováci ... Je to našou povinnosťou, bo my sme ich najbližšími bratmi, znášajúci s nimi takmer jeden osud a ... takmer rovnaké utláčanie“. V súlade s kritickým názorom Hodžu na možnú „pomoc“ z východu zneli aj ďalšie úvahy, že „by bolo škodlivé ponechať osud Rusínov jejich zahraničným rodákom, a síce tak pánom z tábora Bobrinského ako aj haličským Ukrajincom. Rusíni patria do čiary domácej politiky demokratickej a národnostnej... A naša národnostná politika nemá ničoho spoločného ani s ruským svätým synodom, ani s politickými kotrmelcami strany ukrajinskej“.¹¹

V slovenských úvahách sprevádzajúcich marmarošský proces sa už s Rusínmi rátať ako s plnoprávnymi členmi budúcej národnostnej aliancie. Je otázne, do akej miery to bola zásluha Duliškovičových aktivít, samotného procesu alebo vlastných politických konštrukcií. V každom prípade najmä Hodža si uvedomoval, že ignorovanie Rusínov ich len vŕhá do náručia iných spojencov.

Marmarošský proces mal svoje predlitavské dvojča vo Ľvove, kde postavili pred súd vodcov haličských Rusínov. Aj tu bol Duliškovič korunným svedkom, ale tým sa všetka podobnosť skončila. Jednohlasný verdikt porotcov oslobodil začiatkom júna 1914 všetkých obžalovaných. Senzáciu umocnila ďalšia udalosť: bratom Gerowským, zatknutým vďaka Duliškovičovým výpovediam pre podozrenie z vlastizrady, sa podaril útek z väzenia do Ruska. Zdalo sa, že zbytočný, ale krátko nato vypuknutie vojny ukázalo, že predvídavý. Na základe Duliškovičom zhromaždeného materiálu je viac ako pravdepodobné, že nebyť vojny, dočkajú sa podobného monstreprocesu prinajmenšom aj Slováci.

¹¹ Národnosti sa hýbu! Slovenský týždenník, 12, č. 5 z 30. 1. 1914; Rusíni a my. Tamže, č. 7 z 13. 2. 1914; Čo nového medzi Slovákmí v Amerike? Tamže, č. 15, 10. 4. 1914.

Marmarošským procesom začína obdobie Duliškovičovho pádu. Biľag provokatéra a policajného špicľa mu medzi ľuďmi, ani uhorskými „vlastencami“ sympatie nezískal. Navyše aj jeho pôsobenie na Slovensku sa tým stávalo čoraz ťažším a stále neúspešnejším. Najmä počas vojny bol medzi slovenskou inteligenciou živý strach z každého neznámeho, v ktorom mnohí tušili obávaného Duliškoviča ako provokatéra.¹² Ten medzitým opäť odišiel do USA, kde vyvíjal aktivity v službách pittsburského rakúsko-uhorského konzulátu.¹³

Až Vavro Šrobár zachytil vo svojich pamätiach stretnutie s Duliškovičom z 22. 11. 1917. Navštívil ho vtedy v Ružomberku, údajne ani nie úradne, a chcel informácie o návšteve u českého agrárnika a predsedu českého poslaneckého zväzu na ríšskej rade Františka Staňka, ako aj vysvetlenie demonštratívnej pasívnej rezistencie Slovákov voči uhorskej vláde a postoja k česko-slovenskej otázke. Šrobár mu vtedy dal rétorickú lekcii, čo s hrdosťou neskôr podrobne opísal vo svojich memoároch.¹⁴

Duliškovičovo meno i ďalšie osudy skončili v zabudnutí. Početní politici nemali najmenší dôvod, aby sa chválili, ako sadli na lep šikovnému policajnému agentovi. A tak ani epizoda zo Šrobárových memoárov nakoniec nezabránila tomu, že sa s rozpadom monarchie meno kedysi tak úspešného policajta stratilo nenávratne v prepahlisku dejín.

Vojna prerušila sľubný rozbeh vo vzájomnom zbližovaní česko-slovensko-rusínskym. V jej závere a hneď po nej sa však nadviazalo doslova tam, kde sa pred ňou skončilo. Možno uviesť aspoň dva príklady vychádzajúce z rámca slovenskej politiky. V povestnom prejave Ferdinanda Jurigu na pôde budapeštianskeho parlamentu 19. októbra 1918 odznali slová požadujúce sebaurčovací právo aj pre „Rusov v Uhorsku, ktorí, ako je známo, pre poľutovaniahodné pomery v Uhorsku nemôžu sa ozvať“.¹⁵ 28. novembra 1918 sa na prvej porade výkonného výboru Kňazskej rady pod predsedníctvom Andreja Hlinku opätuje pozdrav moravskému kléru a zasiela pozdrav rusínskym kňazom a dali by sa uviesť ďalšie príklady.¹⁶ A to v čase, keď sa ešte nemohlo ani len tušiť, aspoň v domácej politike nie, že Podkarpatská Rus sa stane súčasťou vznikajúcej republiky.

The Attitudes of Czechs and Slovaks Towards Ruthenians on the Eve of World War I

Roman Holec

In political terms, Czech attitudes were dominated by a biding of time, while in the field of economics, the movement of Czech capital into Sub-Carpathian Rus was especially clear. Slovaks more or less regularly monitored conditions in Sub-Carpathian Rus with a view to

¹² L. Moyš V. Šrobárovi z 25. 10. 1917. SNA, V. Šrobár, krab. 14, sig. 120.

¹³ Daxner, I.: Konspekt nedatovaného článku o Arnoldovi Duliškovičovi. Archív literatúry a umenia Matice slovenskej Martin, sig. M 13 E 3.

¹⁴ Šrobár, V.: Pamäti z vojny a z väzenia (1914–1918). Praha 1922, s. 91–98.

¹⁵ Citované podľa Švorc, P.: Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918–1946). Prešov, Universum 1996, s. 14.

¹⁶ Sidor, K.: Andrej Hlinka (1864–1926). Bratislava 1934, s. 324.

potential allies. The accelerator in Czech-Ruthenian and Slovak-Ruthenian relations was the Marmaros "treason" trial of 1913/1914. This trial was widely reported in the Prague newspaper Národní listy [National News], and the Slovak Národné noviny [National News] from Martin and Slovenský týždenník [Slovak Weekly]. A new wave of information was brought about by the ending of the war and the collapse of Hungary. A specific issue in this period was the case of the Hungarian police provocateur Dulishkovich.

ZAČLENENIE PODKARPATSKEJ RUSI DO ČSR (1918–1920)

Peter Švorc

Pred prevratom

Pre mnohé národy, ktoré boli do prvej svetovej vojny vtiiahnuté proti svojej vôli, paradoxne prinášal tento konflikt nádej na zmenu ich dovtedajšieho postavenia a na získanie slobody. Patrili k nim aj obyvatelia Podkarpatskej Rusi. Ich počet bol v 19. storočí len odhadovaný a údaje jednotlivých autorov sú viac ako protichodné. Odhady sa pohybovali od 350 tisíc až po 700 tisíc obyvateľov.¹

Uhorskí Rusíni a Ukrajinci žili koncentrovane v marmarošskom (46,7 %), be-režskom (48,2 %), ugočskom (40,5 %) a užskom komitáte (38,2 %), v menších počtoch v zemplínskom (11,6 %), v šarišskom (22,5 %), spišskom (9,4 %), bač-bodrožskom (1,3 %), satmárskom (0,4 %), boršodskom (0,1 %) komitáte, prípadne ojedinele aj v ďalších.²

Rusíni a Ukrajinci patrili k najchudobnejšiemu obyvateľstvu krajiny, s nízkou životnou úrovňou, málo rozvinutým hospodárstvom, v ktorom dominovalo poľnohospodárstvo a len okrajovo domáce remeslá. V prvom desaťročí 20. storočia pracovalo v poľnohospodárstve 89,6 % (401 430) obyvateľov Podkarpatskej Rusi, v priemysle len 3,4 % (15 396), v obchode, doprave a finančnej sfére 0,8 % (3 786) obyvateľov, v službách 0,8 % (3 266), ako námedzní robotníci 4 % (18 077).³

Príznačná bola pre nich nízka úroveň vzdelania – medzi dospelými bolo ešte na začiatku 20. storočia priemerne 41 % negramotných mužov a 45 % negramotných žien, čo bolo výsledkom premyslenej maďarizácie rusínskeho obyvateľstva, ako aj nemaďarského obyvateľstva Uhorska vôbec.⁴ Amerického historika a etnografa G. A. Dorseya, ktorý v roku 1910 precestoval Slovensko, Podkarpatskú Rus a Halič, osobitne prekvapovalo na Podkarpatskej Rusi zmierenie sa s osudom a s biedou.⁵

¹ Napr. I. Orlai ich v r. 1826 odhadoval na 700 000, P. J. Šafárik v tom istom roku na 350 000. O štyridsať rokov neskôr, pre rok 1869, odhadoval F. Schmidt, že v Uhorsku žije 448 000 Rusínov a V. Křížek k tomu istému roku uvádzal 596 500 Rusínov. Podobne sa rozchádzali aj neskoršie údaje. Uhorská oficiálna štatistika Statistik des Konigreichs Ungarn v roku 1840 uvádza 442 903 uhorských Rusínov a 410 283 v roku 1900. O. Gozdawa ich podľa iných zdrojov k roku 1900 uviedol 423 159 (2,5 % z celkového počtu) obyvateľov a ruský etnograf S. Tomaševskij o desať rokov neskôr 445 800 Rusínov, čo predstavovalo 2,7 % z celkového počtu obyvateľov Uhorska.

² Pozri: Švorc, P.: Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918–1946, Prešov 1996, s. 6.

³ Magyar statisztikai közlemények, Új sorozat, vol. 42. Budapest 1912, s. 35–36.

⁴ Magyar statisztikai közlemények, vol. 56. Budapest 1915, s. 330–433.

⁵ Gozdawa, O.: Uhorská Ukrajina. Kyjev-Praha 1919, s. 18.

⁶ Dorsey, G. A.: Pravda o Slovákoch a Slavianoch. Chicago 1911, s. 91–105.

S kultúrnou zanedbanosťou rusínskeho obyvateľstva Uhorska, malou početnosťou rusínskej inteligencie, rozpormi z konfesionalnej rozdielnosti, s neexistenciou vlastného spisovného jazyka úzko súviselo málo rozvinuté národné povedomie Rusínov, čo aj uľahčovalo maďarskej vláde manipuláciu s týmto obyvateľstvom vo svoj prospech. Uhorskí Rusíni boli na začiatku 20. storočia v takmer bezprávnom postavení, v podstate nemali politikov, ktorí by sa zastávali ich potrieb. Veľkou tragédiou rusínskeho obyvateľstva bolo úplné odnáródňovanie stredných a vyšších zložiek spoločnosti, najmä inteligencie.

Národnostný útlak a obrovská bieda viedli k veľkej vysťahovaleckej vlne na konci 19. a začiatku 20. storočia. Do roku 1914 sa z Podkarpatskej Rusi vysťahovalo do 155 000 ľudí, čo predstavovalo viac ako jednu tretinu jej obyvateľstva.⁶ Uhorskí Rusíni odchádzali zväčša do najrozvinutejších priemyselných oblastí východných štátov USA ako bola Pensylvánia, New York, New Jersey, Connecticut.

Vysťahovalectvo paradoxne zachraňovalo Rusínov pred nacionálnou asimiláciou a spätne posilňovalo nielen emigráciu, ale aj tých, ktorí zostali doma.

Uhorská vláda už na prelome 19. a 20. storočia vnímala slovenskú americkú emigráciu ako vážny problém, ktorý narušal ňou prezentovaný obraz demokratického Uhorska a cieľavedome ho spochybňoval. A obávala sa, že k slovenskej protiuhorsky naladenej emigrácii sa môže pripojiť práve rusínska emigrácia, čím by vzrástla váha protiuhorskej agitácie. Vicekonzul Jacob Wein vo svojom hlásení zo 7. októbra 1901 uvádzal, že rusínsky gréckokatolícky spolok Narodny Russky Sojuz vydáva v Olyphante časopis Svoboda, v „ktorom sa začínajú objavovať články nepriateľské Uhorsku.“⁷ Navyše, tento spolok, ako aj časopis nachádzal čoraz väčšiu podporu medzi rusínskou emigráciou, ba aj kňazstvom. O dva roky neskôr v správe predsedu uhorskej vlády Kolomana Szélla zo 17. marca 1903 sa hodnotia vzťahy Slovákov a Rusínov k Uhorsku: „Ich patriotické pocity nemajú veľkú cenu... v cudzine sa upevňujú vo svojej materinskej reči, upevňujú pocity Slovanstva a aj po návrate ich ďalej šíria. Prípadná hospodárska kríza môže zvýšiť návrat Slovákov a Rusínov domov. Preto treba starostlivosť o týchto rozvíjať a viesť akcie proti panslavizmu.“⁸ Ďalšie znepokojenie vyvolávala informácia o existencii tajného spolku s názvom Slavjanske združenie so sídlom v Clevelande, v ktorom boli zastúpení i Rusíni.⁹

To bol dôvod, prečo uhorská vláda apelovala na gréckokatolíckych biskupov Jána Vályiho v Prešove a Júliusa Fircáka v Mukačeve, aby do USA vysielali „vlasteneckých“ kňazov, ktorí by medzi veriacimi pôsobili a pomáhali pestovať pozitívny vzťah k uhorskej vlasti.

Uhorská vláda mala presné informácie o všetkých emigrantských spolkoch a cirkevných spoločnostiach rusínskych emigrantov, ako aj o tam pôsobiach kňazoch.¹⁰ Vyvíjala aj diplomatický tlak na Vatikán, vo veci zriadenia gréckokatolíckeho biskup-

⁶ Danko, O.: Roľ zakarpats'koi emigracii v ŠŠA u vyrešenni doli Zakarpatt'a v 1918–1919 rokach. In: Ukrajins'ki Karpaty. Užhorod 1993, s. 171. Porovnaj: Baran, A.: Carpatho-Ukrainian (Ruthenian) Emigration. 1870–1914. Winnipeg 1983, s. 259; Fassmann, H.: Einwanderung, Auswanderung und Binnenwanderung in Österreich-Ungarn. In: Österreichische Osthefte, 33, 1991, 1, s. 58.

⁷ HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 64, Akte 267a.

⁸ HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 68, Akte 702.

⁹ HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 70, Akte 1064a.

¹⁰ HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 64, Akte 113a.

stva v USA, cez ktoré by mohla pôsobiť na veriacich gréckokatolíkov rusínskej (aj slovenskej) národnosti.¹¹ Ako jeden z argumentov pre Vatikán slúžili prípady, keď niektorí rusínski a slovenskí gréckokatolíci prešli v USA na pravoslávie.¹²

K takýmto konverziám dochádzalo aj doma a nadobúdali stále širšie rozmery. Gréckokatolícki kňazi sa totiž veľmi rýchlo odnáródnilí a stali sa sprostredkovateľom maďarizačných snáh uhorskej vlády. Okrem toho roľníci museli kňazom pravidelne odvádzať vysoké dávky, tzv. rokovinu a koblinu.¹³ Pritom kňazi, pre seba a svoje rodiny žiadali od veriacich roľníkov okrem týchto dávok ešte platenie vysokých poplatkov za vykonávané náboženské úkony. Takto vyvolávali vôči sebe, a sprostredkovanie i voči gréckokatolíckemu vierovyznaniu odpor. Preto sa roľníci obracali k pravoslávii, lebo pravoslávni popi zďaleka neboli v materiálnych otázkach takí nároční a požadovační ako gréckokatolícki, ani neboli odnáródnení.

Uhorská vláda dokázala srbské pravoslávie tolerovať, ale rusínske, ktoré eliminovalo maďarizačný proces, už nemienila akceptovať. Toto svoje rozhodnutie exemplárne prejavila v marmarošskom procese (29. decembra 1913 – 3. marca 1914); podľa tvrdenia obžaloby svojim hromadným prestupom z gréckokatolíckej cirkvi do cirkvi pravoslávnej sledovali obžalovaní politické ciele, lebo sa usilovali podriaadiť uhorské pravoslávie ruskej pravoslávnej cirkvi a následne na to mali podporovať pripojenie časti Uhorska k ruskému štátu.¹⁴ Využilo sa pritom pôsobenie ruského grófa Bobrinského, ktorý z poverenia cárskej vlády organizoval agitáciu na území rakúsko-uhorskej monarchie v oblastiach obývaných slovanským obyvateľstvom v prospech Ruska, a to v predvečer svetovej vojny, o ktorej sa hovorilo v diplomatických kruhoch už dávnejšie, a takmer bez obalu.¹⁵

Na začiatku 20. st. chcela uhorská vláda získať časť emigrantov v USA pre návrat domov, samozrejme iba maďarsky hovoriacich a majetnejších.¹⁶ Preto rusínska, národne už prebudená a zorientovaná emigrácia, v tomto prípade nebola pre uhorskú vládu žiadúca.

¹¹ Tamtiež. Pozri list rakúsko-uhorského veľvyslanca S. Revertera pri Svätej stolici v Ríme a jeho žiadosť o poskytnutie podrobnejších informácií o Rusínoch v Amerike pre potreby kardinála Promemoviasa.

¹² HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 64, Akte 231.

¹³ ŠOBA Prešov, Prezidiálny archív, ŠZŽ 1940 – a ďalšie roky. Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

¹⁴ Bližšie pozri: Hrabec, M.: Historia Marmaroškogo processa. Užhorod 1934.

¹⁵ Papoušek, J.: Carské Rusko a naše osvobození. Praha 1927, s. 18–19.

¹⁶ HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 100: „...k návratu treba predovšetkým motivovať ľudí maďarského jazyka, diviac sa na to z hľadiska budovania maďarského národného štátu... Na základe informácií vieme, že vysťahovalci sú masovo vystavení panslavistickej agitácii a umelý návrat týchto elementov do Uhorska by bol aj z hľadiska vnútorného mieru uhorského štátu, ako aj z hľadiska národnej otázky nie dobrý...“

Štátoprávne úvahy a koncepcie Rusínov a Ukrajincov v Uhorsku pred prvou svetovou vojnou a počas nej

Ak v druhej polovici 19. storočia navrhoval A. I. Dobriansky niekoľko projektov na zmenu štátoprávneho postavenia Rusínov,¹⁷ tak na konci 19. storočia a potom aj na začiatku 20. storočia do vypuknutia vojny a počas nej nemali rusínski politici konkrétnu predstavu o možnosti riešenia svojho štátoprávneho postavenia v Uhorsku, alebo mimo neho. Vlastná im bola len predstava na zlepšenie svojho kultúrneho a materiálneho postavenia prostredníctvom kultúrnej a cirkevnej autonómie, ktorú by mali, podľa svojich predstáv, získať a rozvíjať v rámci Uhorska. Politická reprezentácia Rusínov ešte ani pred koncom vojny verejne nesformulovala svoje požiadavky voči uhorskej vláde a parlamentu. Požiadavku na sebaurčenie predniesol v uhorskom parlamente aj za ňu slovenský poslanec Ferdiš Juriga, ktorý 19. októbra 1918 v parlamentnej reči odmietol právo uhorskej vlády riadiť osudy slovenského národa. Zároveň povedal, že „slovenský národ ako národ slávského rodu to isté sebaurčovací právo žiada pre našich slávskych bratov v Uhorsku, menovite pre Srbov, Chorvátov, pre Rusov v Uhorsku, ktorí, ako je známo, pre poľutovaniahodné pomery v Uhorsku nemôžu sa ozvať, avšak svoje sebaurčovací právo i oni si práve tak žiadajú, ako všetky ujarmené národy sveta.“¹⁸

Reakcia uhorského parlamentu na Jurigove vystúpenie potvrdzovala aroganciu, s akou sa vládnuce vrstvy Uhorska stavali k nemaďarským národom a ich požiadavkám. Výnimku tvorila len Károlyiho liberálna strana, ktorá síce tiež sledovala zachovanie Uhorska, ale zároveň si uvedomovala, že to je možné len za predpokladu demokratizácie pomerov v krajine, a teda aj spravodlivejšieho prístupu k nemaďarským národom Uhorska. János Hock na to upozorňoval uhorský parlament¹⁹ ešte pred Jurigovým vystúpením 16. októbra 1918; žiadal vyriešenie národnostných pomerov v duchu štrnásťbodového mierového programu amerického prezidenta W. Wilsona z januára 1918.²⁰

Rusínsko-ukrajinská politika, ak sa dá vôbec hovoriť o nej na konci prvej svetovej vojny, v posledných októbrových dňoch a potom v novembri 1918 mohla uvažovať o niekoľkých variantoch štátoprávneho usporiadania Podkarpatskej Rusi.

Po prijatí mierových podmienok Woodrowa Wilsona posledným ministrom zahraničných vecí Rakúsko-Uhorska grófom Júliusom Andrássym sa zrodilo viacero štátoprávnych koncepcií. Tie sa ich reprezentanti viac alebo menej snažili uviesť do života.

Šlo o tieto úvahy a koncepcie:

- 1) Podkarpatská Rus ako autonómna súčasť Maďarskej republiky.
- 2) Podkarpatská Rus ako samostatný štát.
- 3) Podkarpatská Rus ako súčasť zjednotenej Ukrajiny.
- 4) Podkarpatská Rus ako súčasť ruskej ríše.
- 5) Podkarpatská Rus ako súčasť československého štátu.

¹⁷ Blížšie pozri: Hančín, V. J.: Avtonomistyčni tendenciji na Zakarpatti v XIX i XX st. In: *Ukrajins'ki Karpaty. Užhorod* 1993, s. 146–148.

¹⁸ Stenografický záznam vystúpenia F. Juriga v uhorskom parlamente 19. 10. 1918. In: Švorc, P.: *Zrod republiky. (Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914–1918)*. Košice 1991, s. 97–98.

¹⁹ Kende, J., Sipos, P.: *A Magyar történelem nagy alakjai*. Budapest 1988, s. 4.

²⁰ Ich text pozri: In: Švorc, P.: *Zrod...*, s. 74–77.

Každá z uvedených koncepcií vychádzala z istých daností predchádzajúceho vývoja tohoto územia, resp. rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku. Nositeľmi týchto koncepcií boli jednotlivci, resp. skupiny intelektuálov. Štátotvorné koncepcie nevyvierali „zdola“, netvoril ich ľud, ktorý sa v zlomových chvíľach veľmi málo staral o to, do akého štátneho celku bude patriť. Podobne sa nezaujímal ani o národné rady, o existenciu ktorých vo väčšine ani nevedel. Pre obyčajného dedinského človeka na Podkarpatskej Rusi bolo v tomto momente dôležitejšie fyzicky prežiť, a to i za cenu násilia na tých, ktorí mu doteraz ubližovali a ponižovali ho. Preto privítal možnosť získať čosi z rabovačky židovských obchodov a krčiem, vysporiadať sa tak s úžerníkmi, ako aj s kňazmi.²¹ V prvých týždňoch po skončení vojny, v období, keď na území rakúsko-uhorskej monarchie zavládol chaos a vznikla neprehľadná situácia, z ktorej chceli ťažiť najrozmanitejšie politické sily a zoskupenia všetkých etnik a národnostných menšín monarchie, pre prosté obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi, ktoré bolo vždy len objektom manipulácie, sa odrazu objavila možnosť slobodne konať vo svoj prospech. A ten v danej chvíli ešte nevidelo v aktivite za vytvorenie vlastného štátu, lebo o ňom ani nikdy neuvažovalo. Prvoradými bolo preň okamžité a isté získanie potravín zo židovských obchodov a krčiem a zbavenie sa svojich utláčateľov.

Po rozpade Rakúsko-Uhorska a po vyhlásení Maďarskej republiky začala nová vláda pod vedením M. Károlyiho aktívnu propagandistickú kampaň, sledujúcu zachovanie územnej celistvosti Uhorska (Veľkého Maďarska). Podľa nej sa malo Maďarsko, postavené na demokratických základoch premeniť na nové Švajčiarsko. Maďari apelovali na vedúcich predstaviteľov nemaďarských národov bývalého Uhorska, aby nerozkladali tisícročný spoločný štát, ale pomáhali ho prebudovať na federatívnom základe. Boli to lákavé ponuky, ktoré rezonovali aj v časti rusínskej politickej reprezentácie. Zdali sa rýchlo a ľahko realizovateľné a hlavne ponúkali šancu takmer okamžite zlepšiť postavenie rusínskeho obyvateľstva.

5. novembra 1918 sa zišla schôdza rusínskej inteligencie v Užhorode, kde za súhlasu biskupa Pappa zvolili zvláštny výbor. Na jeho čele stál Augustin Vološin. Výbor zvolal na 9. novembra 1918 ľudové zhromaždenie, na ktorom bola vytvorená Uhroruská národná rada. Kanonik Simon Szabó bol zvolený za jej predsedu a A. Vološin za jednateľa. Na zhromaždení účastníci prijali memorandum, v ktorom sa vyslovili za celistvosť maďarského štátu a zároveň žiadali pre Rusínov také práva, aké budú mať aj iné národy tohoto štátu. Okrem toho žiadali autonómnú správu gréckokatolíckej cirkvi, vybudovanie katedry ruského (rusínskeho) jazyka na budapeštianskej univerzite a hospodárske reformy.²² Urýchlene začali rokovať o svojich požiadavkách s maďarskou vládou. V Budapešti o nich hovoril Simon Szabó s Mihályom Károlyim, Martinom Lovaszim a Oskarom Jászim, ktorí mu prisľúbili splnenie všetkých predložených požiadaviek.

Maďarská vláda, ktorá chcela udržať iniciatívu Rusínov pod kontrolou, podnietila vytvorenie Ruskej národnej rady v Budapešti a poverila Oresta Szabóa úlohou, aby pripravil autonómiu Ruskej Krajiny. Na 10. decembra 1918 zvolal O. Szabó do Budapešti národné zhromaždenie uhorských Rusínov, na ktoré mala prísť len lojálna, prouhorská

²¹ ŠOBA Prešov, Prezidiálny archív, ŠŽZ 1940. Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

²² Raušer, A.: Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice. In: *Podkarpatská Rus*. Bratislava 1936, s. 66. Porovnaj: Krempa, I.: Připojení Zakarpatské Ukrajiny k Československu. In: *Československý časopis historický*, 26, 1978, 5, s. 715; Šandor, V.: *Zakarpatt'a. Istoryčno pravnyj narys vid IX. st. do 1920*. New York 1992, s. 188.

rusínska inteligencia. Na zhromaždení bola nastolená požiadavka integrity Maďarska a pre Rusínov zriadenie zvláštnej rusínskej gubernie so sídlom v Mukačeve a zriadenie rusínskeho ministerstva.

Národného zhromaždenia v Budapešti sa však zúčastnili aj tí, ktorí nesúhlasili s ďalším zotrvaním Podkarpatskej Rusi v maďarskom štáte. S kritikou požiadaviek na zachovanie integrity Uhorska vystúpili delegáti z Chustu Július Braščajko, Július Čučka, Peter Dolinay, Štefan Kločurak a iní a v protinávru sa vyslovili za pripojenie Podkarpatskej Rusi k Ukrajine a medzi delegátmi získavali podporu. Napriek tomu výbor zhromaždenia navrhol uznesenie, v ktorom sa hovorí, že „uhoruský národ zostane verný svojim tisícročným tradíciám a otčine, a žiada osobitosť svojho národného života od maďarského národa prostredníctvom zabezpečenia autonómnych práv.“²³ Takúto požiadavku však zhromaždenie neprijalo a žiadalo, aby sa národné zhromaždenie uskutočnilo na vlastnej pôde a nie na cudzej – v Budapešti. Predsedníctvo zhromaždenia malo zvolat' nové zhromaždenie 21. januára 1919 v takom meste, o ktorom rozhodne väčšina.

Takýto vývoj situácie urýchlil rozhodnutie maďarskej vlády zriadiť rusínsku autonómiu (zákonom č. X zo dňa 21. decembra 1918) s názvom Ruská krajina.²⁴ Územie Ruskej krajiny však nebolo presne ohraničené,²⁵ čo zodpovedalo snahám maďarskej vlády nedostat' sa do sporu s ďalšími nemaďarskými národmi bývalého Uhorska. Konkrétne šlo o Slovákov. Podľa predstáv rusínskych politikov malo územie Ruskej krajiny zahŕňať aj zemplínsku, šarišskú, abovskú a spišskú župu, kde sa nachádzali ostrovčeky rusínskeho obyvateľstva.²⁶ Maďarská vláda s ich začlenením do Ruskej krajiny v skutočnosti nepočítala, hoci Rusinom sľubovala vyriešenie tejto otázky hneď po skončení mierovej konferencie. V tom čase ešte bola presvedčená, že sa podarí pre Maďarsko udržať ak nie celé Slovensko, tak aspoň východné Slovensko.²⁷ Nádeje pre uskutočnenie tohoto plánu dávalo vytvorenie Východoslovenskej národnej rady 4. novembra 1918 v Prešove²⁸ a v decembri 1918 v Košiciach vyhlásenie Slovenskej ľudovej republiky, ktorá sa hlásila k Uhorsku. Prijatím územných požiadaviek Rusínov by si skomplikovala situáciu, tým skôr, že požadované župy boli výrazne slovenskými župami.²⁹

²³ Tvoridlo, M.: Z krasších dnov na Podkarpatt'u. In: Narodnyj kalendar tovarystva Prosvyta na zvyčajnyj rok 1923. Užhorod 1922, s. 43.

²⁴ Štatút Ruskej Krajiny, prijatý 21. decembra 1918, formálne vstúpil do platnosti v ten istý deň. V § 1 bola uhorským Rusinom priznávaná autonómia, v § 2 sa hovorilo o území, § 3 definoval správu Ruskej Krajiny. Pozri: Zawadowski, Z.: X Rus Podkarpatska i jej stanowisko prawno-polityczne, Warszawa 1931, s. 31–34. Porovnaj aj: Sterčo, P.: Karpato-ukrajinská держава, Toronto 1965, s. 225–226.

²⁵ Pozri: Narodnyj zakon č. X. z roku 1918 pro avtonomiju ruskoj naciji, žyvučoj v madjarštyni. In: Sterčo, P.: Karpato-ukrajinská держава, Toronto 1965, Lviv 1993, s. 225–226.

²⁶ Balogh Beéry, L.: A Rutén Autonómia, Pécs 1937.

²⁷ Pozri: Tajták, L.: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Bratislava 1972.

²⁸ Eperjesi Lapok, 10. novembra 1918.

²⁹ Podľa Štatistického lexikonu obcí v krajine Slovenskej, (Praha 1936, s. 1–116), na území bývalej zemplínskej, šarišskej, abovskej a spišskej župy v roku 1930 žilo 828 43 obyvateľov. Z nich bolo 512 702 (61,9 %) Slovákov, 89 548 (10,8 %) Rusínov, 33 822 (4,1 %) Nemcov, 83 495 (10,1 %) Maďarov, 29 169 (3,5 %) Židov a 12 760 (1,5 %) obyvateľov nerozlišenej národnosti. Aj keď pripustíme určité korekcie vzhľadom k dvanásťročnému rozdielu (1918–1930), pomer obyvateľstva jednotlivých národností sa za toto obdobie nemohol výraznejšie zmeniť. Ak sa pozrieme na obyvateľstvo uvedených žup, ktoré mali byť súčasťou Karpatskej Rusi, či Uhroorusínie, cez Uhorskú štatistickú ročenku (Magyar statisztikai évkönyv, 1893, I, Budapest 1893), tak nám v podstate potvrdí predchádzajúce zloženie obyvateľstva. V roku 1890 žilo v Spišskej župe 57 % Slovákov a 10,8 % Rusínov, v Šarišskej župe 66,9 % Slovákov a 20,8 % Rusínov,

Začiatkom roku 1919 sa ešte pokúsila maďarská vláda udržať územie Podkarpatskej Rusi vydaním nariadenia č. 928 z 5. februára 1919, ktoré vychádzalo zo zákona č. X a pre Ruskú Krajinu ustanovila vládu. Na jej čelo menovala dr. Saboa, zároveň aj za ministra pre Ruskú Krajinu pri maďarskej vláde. Boli vyhlásené voľby do rusínskeho snemu a 4. marca 1919 sa aj konali na území, ktoré nebolo obsadené československým vojskom. Účasť voličov však bola veľmi malá. Väčšina rusínskeho obyvateľstva alebo o nich nevedela, alebo ich už neakceptovala. 5. marca 1919 bolo do Mukačeva zvolané zasadnutie zvoleného snemu. Maďarská vláda predpokladala jeho lojálnosť k Maďarsku. Zasadnutie snemu viedol guvernéor Ruskej Krajiny Augustin Štefan. Zúčastnil sa ho aj minister dr. Sabo, ktorý tu predniesol program vlády a očakával jeho prijatie. Jednoznačnosť podpory vládneho programu však narušil poslanec za Sereďnjanský okruh Konstantin Hrabar, ktorý žiadal od ministra i maďarskej vlády odpoveď, aké sú hranice Ruskej Krajiny a to, či je Mukačevo ešte súčasťou Maďarska, alebo nie.³⁰ Túto odpoveď mali dostať poslanci snemu Ruskej Krajiny do ôsmich dní. Odpoveď však neprišla, lebo v Maďarsku padla Károlyiho vláda a snem Ruskej Krajiny sa už ďalší raz nezišiel.

Politické kalkulácie maďarskej vlády a radikálna zmena situácie na konci roku 1918 spôsobili postupné upúšťanie Uhrooruskej národnej rady v Užhorode od promaďarskej orientácie a jej priklonenie k orientácii československej.

V rusínsko-ukrajinskom prostredí zazneli požiadavky aj na samostatné postavenie Podkarpatskej Rusi ako suverénneho štátu. Vyvierali z pochopiteľných snáh vymaniť sa z akéhokoľvek cudzieho poručníctva, ale na druhej strane predstavovali skôr utopistické koncepcie, ktorých realizácia neprichádzala v danom európskom regióne do úvahy. Stretávame sa s nimi na pôde USA v kruhoch rusínskej emigrácie³¹ a v istej obmene aj v pokuse vytvoriť samostatnú hucul'skú republiku v januári 1919.³²

Ako epizodickú snahu môžeme pokladať snahu o pripojenie Podkarpatskej Rusi k Rusku, s ktorou sa stretávame pri Ruskej národnej rade v Prešove (21. decembra 1918 sa zlúčila s Radou Lemkov do Karpatoruskej národnej rady) a tiež v niektorých kruhoch rusínskej emigrácie v USA. Tu však nemala veľkú podporu. V plebiscite, ktorý v posledných mesiacoch roku 1918 usporiadala Americká národná rada Uhro-Rusínov, získala orientácia na Rusko len 0,9 % hlasov.³³ Ani prešovská Karpatoruská národná rada sa na tento variant dlho neviazala, ešte v roku 1918 si osvojila alternatívu pripojenia rusínskeho obyvateľstva k vznikajúcemu česko-slovenskému štátu. Pre rusínske obyvateľstvo boli Rusi síce slovanským, ale zároveň cudzím elementom, s ktorým prišli do bezprostredného kontaktu iba nakrátko počas vojny, pričom došlo k pustošeniu aj toho mála, čo rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo vlastnilo. A tak vlastnú tragédiu a ďalšie ožobracenie pripisovalo na účet „Moskaľov“ a po skončení vojny ani neuvažovalo

v Zemplínskej župe 35,9 % Slovákov a 10,4 % Rusínov. V samotnej Užskej župe ročenka uvádza 29,6 % Slovákov a 34,4 % Rusínov. Bližšie pozri aj: Danilák, M.: Národnostné a náboženské pomery na severovýchodnom Slovensku v 2. polovici 19. storočia. In: Spiš v kontinuite času. (Zostavil P. Švorc.) Prešov – Bratislava – Wien 1995, s. 96–102.

³⁰ Tvoridlo, M.: c. d., s. 49.

³¹ Pozri: Danko, O.: c. d., s. 178.

³² Bližšie pozri: Pipaš, V. V.: Hucul'ska respublika – predteča Karpats'koji Ukrajiny. In: Ukrajins'ki Karpaty. Užhorod 1993, s. 413–419.

³³ Danko, O.: c. d., s. 178.

o súžití práve s nimi.³⁴ Okrem toho územné pripojenie Podkarpatskej Rusi k Rusku by znamenalo zásadné zmeny na mape strednej Európy. Podobne ani politické spojenie s Ruskom neprichádzalo do úvahy, a to ani v prípade, keby bolo zachované carské, či republikánske Rusko. Dohodové mocnosti, vrátane USA neboli ochotné pripustiť, aby Rusko prekročilo Karpaty,³⁵ a tobôž boľševické Rusko.

Oveľa vážnejšie snahy boli pripojiť Podkarpatskú Rus k veľkej Ukrajine, ktorá sa začala osamostatňovať a formovať ako suverénny štát hneď po boľševickej októbrovej revolúcii v roku 1917. Tzv. III. univerzál vyhlásil Ukrajinu za republiku a autonómu súčasť ruskej federácie. V januári 1918 sa už pripravovalo odtrhnutie Ukrajiny od Ruska. Tento proces zámerne urychlili Ústredné mocnosti – Nemecko a Rakúsko-Uhorsko, ktoré 9. februára 1918 uznali Ukrajinu ako samostatný štát a podpísali s ňou separátne mierové zmluvy. Napriek tomu, že sa Ukrajina v roku 1918 a v prvej polovici roku 1919 zmietała vo vnútorných nepokojoch a občianskej vojne a bola pod nepriaznivým vonkajším tlakom, predstavovala pre Ukrajincoov nádej mať vlastný samostatný štát. K nemu sa orientovalo úsilie aj časti obyvateľstva Podkarpatskej Rusi, ktorá sa etnicky identifikovala s ukrajinskou národnosťou.³⁶

8. novembra 1918 sa uskutočnilo veľké ľudové zhromaždenie v Jasini, ktoré podporilo požiadavku, sformulovanú Š. Kločurakom, aby sa Podkarpatská Rus pripojila k Ukrajine.³⁷ Podobne zaznela takáto požiadavka aj v Prešove toho istého dňa.

8. novembra 1918 bolo zorganizované aj početné zhromaždenie Rusínov na hrade v Starej Ľubovni, kde prichádzali ich zástupcovia z rusínskych obcí Spiša a Šariša. I napriek tomu, že v meste bola uhorská vojenská posádka, z iniciatívy Emilian Nevycského bola na zhromaždení založená prvá Ruská národná rada (známa aj ako Rada Lemkov – P.S.). V ten deň vydala vyhlásenie, v ktorom sa hlásila k právu národov na sebaurčenie v ich etnografických hraniciach a zároveň odmietla snahy, ktoré by mali Rusínov rozdeliť do rôznych štátnych útvarov.³⁸ Jakubovanský kniaz M. Mihalič vyzval prítomných na národnú zbierku venovanú zápasu za oslobodenie národa a sám dal prvých tisíc korún: „Nech milióny vyrastú z tejto skromnej hrivny danej na to, aby náš rusínsky národ mohol prispieť pre získanie slobody. Vyzývam ňa, rusínsky národ: Od Ľubovne až po Sihoť do svätého boja za slobodu!“³⁹ Emilian Nevycckij, Michal Mihalič, Jozef Rybovič, Peter Šima, Ivan Murcko, Ivan Čanda, Emilian Toronský, Nikolaj Zavadský a niektorí ďalší predstavitelia rusínskej inteligencie v nasledujúcich dňoch zakladali v rusínskych dedinách na Spiši, v Šariši a severovýchodnom Zemplíne miestne národné rady.

³⁴ ŠOBA Prešov, Prezidiálny archív, ŠZŽ 1940. Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

³⁵ Beneš, E.: Řeč o problému Podkarpatském a jeho vztahu k Československé republice, Praha 1934, 2. vydání, Praha 1996, s. 20.

³⁶ Ukrajinská orientácia sa podľa A. Vološina stala prevládajúcou po tom, keď Rusíni nielenže nedostali politickú autonómiu v Uhorsku, o ktorú sa usiloval Adolf Dobriansky v rokoch 1848–1870 a ktorý sa spoľahal aj na pomoc Moskvy, ale aj ich cirkevná autonómia bola oklieštená a navyše národne orientovaná rusínska inteligencia bola uhorskou vládou perzekvovaná. Pozri: Vološin, A.: Počátky národního probuzení na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská Rus, Bratislava 1936, s. 53–56. Prostý ľud však celý problém nevnímal cez svoju etnicitu, ale cez vierovyznanie.

³⁷ Chiminec, J.: Moji spostereženja iz Zakarpatt'a. New York 1983, s. 21.

³⁸ Tvoridlo, M.: Z krásních dnů na Zakarpatt'u. In: Narodnyj kalendár tovaristva Prosvyta na zvyčajný rok 1923, Užhorod 1922, s. 42.

³⁹ Tamtiež.

Iniciatívu za pripojenie rusínskych území k Ukrajine vyvíjal predovšetkým E. Nevycckij. V nim formulovaných prehláseniach jasne žiadal zjednotenie uhorských Rusínov s veľkou Ukrajinou. Písal: „Karpatská Rus podáva ruku bratom z Haliča a Bukoviny a zjednocuje sa s matkou ruských miest, so slávnym Kyjevom. Nech sa ukrajinská zem stane ododneška i našou...“⁴⁰

17. novembra 1918 vznikla v Chuste Ruská (ukrajinská) národná rada, ktorá taktiež vyslovila požiadavku pripojenia Podkarpatskej Rusi k Ukrajine. Túto požiadavku predniesol jej predseda J. Braščajko aj na národnom zhromaždení Rusínov 10. decembra 1918 v Budapešti a opätovne bola nastolená 21. januára 1919 na veľkom ľudovom zhromaždení v Chuste. Tu si 420 delegátov zvolilo zástupcov, ktorí mali rokovať v Kyjeve s reprezentantmi Ukrajinskej republiky o pripojení Podkarpatskej Rusi.⁴¹

Táto možnosť stroskotala po obsadení Ukrajiny boľševickou Červenou armádou v roku 1919 a po tom, ako mierová konferencia v Paríži neuznala jej samostatnosť. Okrem toho aj pri ukrajinskom riešení bolo ďalšou prekážkou Poľsko, ktoré požadovalo pre seba východnú Halič a po mieri v Rige získalo ešte ďalšie územie.

Do úvahy prichádzala už len možnosť pripojenia Podkarpatskej Rusi k Česko-Slovenskej republike. O spojení uhorských Rusínov so Slovákmi a Čechmi v jednom štátnom útvare sa začalo hovoriť a konkrétnejšie uvažovať na pôde všetkých troch emigrácií v USA až koncom prvej svetovej vojny.

Česká politika pred prvou svetovou vojnou a ani na jej začiatku neuvažovala o spojení s uhorskými Rusínmi a ani o území, na ktorom žili. Chápala ho ako sféru, ktorá patrí Rusku. Potvrdzuje to tak text Ústavy Slovanské ríše od K. Kramára,⁴² ako aj Masarykovo memorandum, ktoré zapísal R. W. Seton-Watson v Rotterdame v októbri 1914⁴³ i jeho ďalšie memorandum Independent Bohemia z mája 1915.⁴⁴ Mapa budúceho československého štátu, ktorú Masaryk nakreslil v marci 1915 v Ženeve naznačuje, že Masaryk počítal len s malou časťou neskoršieho územia Podkarpatskej Rusi ako s územím Československa. Hranice štátu nakreslil tak, aby rešpektovali etnické zloženie obyvateľstva. V tomto prípade slovensko-rusínsko-maďarskú etnickú hranicu. S pripojením Podkarpatskej Rusi k česko-slovenskému štátu sa začal intenzívnejšie zaoberať až v roku 1918. 19. marca 1917 ruský minister zahraničných vecí P. Miljukov písal v telegrame Masarykovi, že Rusko podporuje také územné usporiadanie strednej Európy, v ktorom Rakúsko i Maďarsko budú existovať vo svojich etnických hraniciach a súčasne, že Rusko počíta s tým, že maloruské územia budú pripojené „k našej Ukrajine“. Peter Sterčo z toho urobil záver, že Miljukov, a teda Rusko ako víťazná krajina, počíta aj s pripojením územia Podkarpatskej Rusi k Rusku, a teda Masaryk už z tohoto dôvodu nemohol uvažovať o Podkarpatskej Rusi ako súčasť budúceho česko-slovenského štátu.⁴⁵

⁴⁰ Tamtiež, s. 20.

⁴¹ Raušer, A.: c. d., s. 66.

⁴² Kramář, K.: Ústava Slovanské ríše. In: Galandauer, J.: Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady. Praha 1988, s. 243–250.

⁴³ Memorandum sepsané R. W. Setonem-Watsonem na základě rozhovoru s T. G. Masarykem v Rotterdamu. In: Galandauer, J.: c. d., s. 251–255.

⁴⁴ Masaryk, T. G.: Independent Bohemia. In: Galandauer, J.: c. d., s. 260–275.

⁴⁵ Sterčo, P.: Karpato-ukrajinská deržava. Ľviv 1994, s. 9.

Slovenská politika sa myšlienkou pripojiť územie, na ktorom žili uhorskí Rusíni k územiu Slovenska vôbec nezaoberala. Mala dosť vlastných starostí ako etablovať svoj národ ako rovnocenný a rovnoprávny s ostatnými stredoeurópskymi národmi. Blizkosť rusínsko-ukrajinského etnika a jeho rovnaké problémy v Uhorsku však nenechávali slovenských politikov ľahostajných voči tomuto ešte menšiemu slovanskému etniku v Uhorsku. Zastávali sa jeho práv na pôde uhorského parlamentu rovnako, ako aj práv slovenského národa.

Myšlienka spojenia uhorských Rusínov so Slovákmi a Čechmi v spoločnom štátnom útvere sa zrodila v rusínskom prostredí až v rokoch vojny, a to na americkej pôde.⁴⁶ Vyvierala zo vzájomnej spolupráce Slovákov a Rusínov v USA, spoločných skúseností a problémov tak doma, ako aj v emigrácii. Kontakty prislušníkov oboch emigrácií sa datujú od druhej polovice 19. storočia. Prejavovali sa v každodennom živote, ale aj v spolupráci na povznesení národného povedomia jedných i druhých.⁴⁷ V takomto prostredí sa hľadali spoločné cesty národného oslobodenia spod maďarského útlaku. Isté možnosti riešenia naznačoval program amerického prezidenta W. Wilsona z januára 1918, ktorý ale nepočítal s rozbitím Rakúsko-Uhorska. Takýto program však v roku 1918 nevyhovoval ani americkým Slovákom a Čechom a ako sa ukázalo v čase príchodu T. G. Masaryka do USA v máji 1918, ani americkým Rusínom. 30. mája 1918 to v Pittsburghu povedal Masarykovi Nikolaj Pačuta, redaktor Americko-ruského vestníka, keď sa naň a na Československú národnú radu obrátil s prosbou, aby „pod svoje ochranné krídla vzali aj jeho rodnú zem.“⁴⁸ Masaryk si to vypočul veľmi pozorne,⁴⁹ neskôr sa stretol s G. I. Žatkovičom, s ktorým hovoril o jej budúcnosti.

Americkí Rusíni si v priebehu roku 1918 ešte len ujasňovali predstavu o štátoprávnom postavení Podkarpatskej Rusi po vojne v rôznych diskusiách a polemikách.

Amerikánsko-ruská národná obrana, založená v Pittsburgu a personálne reprezentovaná N. Pačutom predstavovala rusofilský a do istej miery i pravoslávny smer, sa orientovala na pripojenie územia k česko-slovenskému štátu. Skupina okolo G. I. Žatkoviča, konfesionálne gréckokatolícka, uvažovala o samostatnosti Podkarpatskej Rusi. V prostredí americkej rusínskej emigrácie boli aj iné názory, ktoré viac alebo menej sledovali oslobodenie ich územia spod maďarského útlaku.

K zjednoteniu podstatnej časti emigrácie na spoločnej platforme mala pomôcť Americká národná rada Uhro-Rusínov, ktorá vznikla 23. júla 1918 v Homestead. Teda už v čase, keď Spojenci boli ochotní pripustiť rozdelenie Rakúsko-Uhorska.

⁴⁶ Hatalák, P.: Jak vznikla myšlenka připojení Podkarpatskou Rus k ČSR. Úžhorod 1936, s. 19: „Již ke konci roku 1917 bylo všem uhoruským vůdcům zřejmé, že Uherská Rus nemůže být přičleněna ani k Rusku, ani nemůže zůstat dále součástí Maďarska. K Rusku proto, že ke konci roku vedli v Rusku vládu již bolševici a neměli jsme chuti úpět pod vládou komunistů...“

⁴⁷ Úzka spolupráca sa v tomto smere prejavovala najmä v redaktorskej činnosti. Napr.: Slovenský novinár Adalbert Tholt-Veľkoštiavnický bol v rokoch 1905–1909 redaktorom Americko-ruského viestníka, ktorý vydávala Gréckokatolícka únia v Munhalle pre uhorských Rusínov v USA, a spolupracoval s G. Žatkovičom, otcom neskoršieho guvernéra Podkarpatskej Rusi.

⁴⁸ Getting, M.: Americkí Slováci a vývin čs. myšlienky. Masaryktown 1933, s. 155; Masaryk, T. G.: Světová revoluce, Praha 1925, s. 301.

⁴⁹ Masaryk, T. G.: c. d., s. 300–301.

Po mnohých vnútorných diskusiách poverila Americká národná rada Uhro-Rusínov mladého advokáta G. I. Žatkoviča, aby vypracoval memorandum, s ktorým by sa americkí Rusíni obrátili na W. Wilsona a požiadali ho o pomoc a podporu.

Žatkovič predložil návrh memoranda 1. októbra 1918 Americkej národnej rade Uhro-Rusínov na jej zasadnutí v Scrantone. Po schválení textu sa obrátila delegácia amerických Rusínov 21. októbra 1918 na W. Wilsona a odovzdala mu memorandum pod názvom „Memorandum from the American National Council of Uhro-Rusins, to his Excellency Woodrow Wilson, president of the United States of America“.⁵⁰

V memorande bolo najskôr charakterizované územie, na ktorom žijú Rusíni, ich národ, americká rusínska emigrácia a jej činnosť. Potom bol predstavený návrh na riešenie štátoprávného postavenia Rusínov, ktorý mal tri varianty:

1) Aby uhorskí Rusíni dostali úplnú nezávislosť. Ak to nebude možné, aby sa – 2) mohli zjednotiť s Rusínmi z Haliče a Bukoviny a vytvorili spoločný štát. A ak ani to nebude možné – 3) aby získali čo najväčšiu autonómiu, ak by Uhorská Rus zostala i naďalej súčasťou Uhorska.⁵¹

W. Wilson vysvetlil delegácii, že prvé dve požiadavky nebude možné realizovať a že ani USA ich realizáciu nepodporia. Upozornil ich však na to, že je možné realizovať poopravenú tretiu alternatívu, a sice autonómiu Podkarpatskej Rusi, resp. Uhro-Rusínie, ale nie v maďarskom štáte, ale v niektorom štáte slovanských susedov Podkarpatskej Rusi.⁵²

Americká národná rada Uhro-Rusínov pravdepodobne očakávala podobný návrh, lebo zkrátko začala prostredníctvom G. I. Žatkoviča rokovať s T. G. Masarykom. Žatkovič mu predložil kópiu memoranda, na ktorú si po rozhovore Masaryk poznamenal: „S Žatkovičom a jeho přáteli ve Philadelphii raději, obšírně 26. oct. 1918 o možnosti jejich připojení k našemu státu. Dají návrh.“⁵³

23. októbra 1918 bola Americká národná rada Uhro-Rusínov prijatá za člena Stredoeurópskej demokratickej únie, na čele ktorej stál T. G. Masaryk. Žatkovič vo Philadelphii podpísal Vyhlásenie nezávislosti ako jeden zo zástupcov dvanástich utláčaných európskych národov. Pred podpísaním zdôraznil vo svojom vystúpení osobitosť uhorských Rusínov a ich rozdielnosť s Ukrajincami, pričom podotkol, že dejiny uhorských Rusínov boli odlišné od dejín Ukrajincov, no pripustil ich jazykovú podobnosť a blízkosť.⁵⁴

Vo Philadelphii mal G. I. Žatkovič s T. G. Masarykom ďalšie rozhovory o uhorských Rusínoch a o tom, aké bude ich postavenie v česko-slovenskom štáte. Podľa Žatkovičových spomienok, T. G. Masaryk im sľúbil „plnú autonómiu“ a na otázku, aké budú hranice ich územia, povedal, že „hranice budú tak ustanovené, že budú Rusíni

⁵⁰ Vojenský historický archiv Praha, fond P. R., k.N.I, 1918–1920, R. 245: Memorandum from the American National Council of Uhro-Rusins, to his Excellency Woodrow Wilson, president of the United States of America.

⁵¹ Tamtiež.

⁵² Žatkovič, G. I.: Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi. Homestead, Pa, 1921, s. 1.

⁵³ VHA Praha, Memorandum...

⁵⁴ Šandor, V.: c. d., s. 202.

spokojní.⁵⁵ Masaryk ale pripomenul Žatkovičovi aj problémy, s ktorými sa budú musieť Rusíni vyrovnávať v novej situácii.

Rozhovory v podstate vymedzili bázu koexistencie Rusínov s Česko-Slovenskom na princípe federatívneho usporiadania štátu. V ňom mala mať Podkarpatská Rus autonómne postavenie.

Stanovisko T. G. Masaryka k pripojeniu Podkarpatskej Rusi k česko-slovenskému štátu a k postaveniu Rusínov v ňom bolo potom uverejnené v rusínskych amerických novinách a zástancovia takéhoto štátprávneho riešenia začali medzi Rusínmi v USA kampaň, v ktorej chceli získať podporu krajanov. Ako sa ale neskôr ukázalo, Žatkovič nepochopil Masaryka v otázke hraníc Podkarpatskej Rusi. Žatkovič mal počas rozhovorov na mysli územie budúceho Česko-Slovenska, na ktorom žili Rusíni, teda aj východoslovenské stolice,⁵⁶ Masaryk zasa hranicu, ako ju na svojej mape načrtol ešte v roku 1915. Konkrétnejšie o území Podkarpatskej Rusi vtedy ešte nehovorili.

Pripojenie Podkarpatskej Rusi k Česko-Slovensku schválilo zasadnutie Americkej národnej rady Uhro-Rusínov 12. novembra 1918 v Scrantone a plebiscit, ktorý sa následne uskutočnil, potvrdil toto rozhodnutie.

G. I. Žatkovič a J. Gardoš zdôvodňovali svoju podporu myšlienke pripojenia Podkarpatskej Rusi k ČSR takto: „Sme si vedomí, že týmto spôsobom budeme časťou dobre organizovaného štátu, s ktorým môžeme sa ľahko dohodoriť obapolne zrozumiteľným jazykom, ktorý nám zabezpečí autonómiu. Sme ale pevne presvedčení, že z terajšieho chaosu vyjde opäť federatívna Rus. Ale v tejto novej Rusi Ukrajinci nebudú mať takú národnú autonómiu, akú dostaneme my v Československej republike. Okrem toho sme oddelení Karpatmi od svojich bratov v Haliči a na Ukrajine...“⁵⁷

V plebiscite, uskutočnenom na zistenie stanoviska amerických Rusínov ako riešiť štátprávne otázky Podkarpatskej Rusi sa vyslovilo 1113 delegátov. Z nich za pripojenie k ČSR hlasovalo 732 (66,42 %), za pripojenie k Ukrajinskej republike 320 (28,13 %), za samostatnosť 27 (2,43 %), za spojenie s haličskými a bukovinskými Rusínmi 13 (1,18 %), za spojenie s Ruskom 10 (0,9 %), za pripojenie k Maďarsku 9 (0,81 %) delegátov a za spojenie s Haličou 1 delegát.⁵⁸ Plebiscitu sa nezúčastnili pravo-slávni Rusíni. Jeho výsledky boli zaslané W. Wilsonovi a tiež E. Benešovi do Paríža.

Rozhodnutie Rusínov, ktorí boli za pripojenie Podkarpatskej Rusi k Česko-Slovenskej republike, od konca roku 1918 a v roku 1919 aktívne podporovala česko-slovenská politika, lebo videla v tom možnosť posilnenia republiky i jej ambícií stať sa dominantnou stredoeurópskou krajinou.

Preto T. G. Masaryk, už ako prezident ČSR, vyslal do Užhorodu Ferdinanda Piaseckého, ktorý vo februári 1919 doniesol memorandum s uznesením amerických

⁵⁵ Žatkovič, G. I.: c. d., s. 5.

⁵⁶ Tamtiež. Americká národná rada Uhro-Rusínov prijala 12. novembra 1918 rezolúciu, kde okrem iného presne vymedzila územie autonómnej Podkarpatskej Rusi: „Aby Uhro-Rusíni s najširšími samosprávnymi právami, ako štát na federatívnom základe, pripojili sa k Československej demokratickej republike, s tou podmienkou, že do našej krajiny musia patriť všetky uhro-ruské stolice /vsi originalno uhro-ruski stolici – v pôvodine, P. Š.: Spiš, Šariš, Zemplín, Abauaj, Gemer, Boršod, Ung, Ugoča, Bereg a Marma-roš.“

⁵⁷ Gozdawa, O.: c. d., s. 28.

⁵⁸ Bližšie pozri: Danko, O.: c. d., s. 178 a Šandor, V.: c. d., s. 204–205.

Rusínov o pripojení Podkarpatskej Rusi k ČSR. Masaryk tým chcel urýchliť rozhodnutie Rusínov a Ukrajincov pre navrhované riešenie pripojenia sa k Česko-Slovensku. 13. februára 1919 odovzdal F. Piasecký memorandum Simonovi Sabóvi.

V tom čase už bol v Paríži Anton Beskid, predseda Karpatoruskej národnej rady v Prešove, ktorý krátko po vzniku ČSR, zväziac nemožnosť realizovať pôvodné požiadavky rady, aby sa územie, na ktorom žijú Rusíni, pripojilo k Rusku, orientoval prešovskú národnú radu na Česko-Slovensko.^{58a}

Podľa spomienok Vavra Šrobára 11. januára 1919 počas jeho návštevy Prešova vyslovil A. Beskid v mene prešovskej Karpatoruskej národnej rady oddanosť ČSR a spolu s ostatnými členmi delegácie, ktorá sa dostavila k Šrobárovi žiadala, aby „rusínsky národ bol postavený pod ochranu Československej republiky, pretože úrady maďarskou vládou menované ešte i teraz s ruským ľudom špatne nakladajú, takže ich politické, kultúrne a cirkevné postavenie sa v ničom nezlepšilo a k maďarskej vláde nemajú žiadnej dôvery...“⁵⁹

Na Šrobárov podnet odcestoval A. Beskid do Prahy, kde rokoval s predstaviteľmi česko-slovenskej vlády. Z Prahy odcestoval do Paríža už ako člen česko-slovenskej mierovej delegácie, v ktorej pôsobil ako odborný poradca pre otázky Podkarpatskej Rusi. Spolu s ním pracoval ako poradca pre tú istú problematiku Ján Sobin.⁶⁰

Iniciatíva bývalých uhorských Rusínov a Ukrajincov na vyriešenie štátprávneho postavenia Podkarpatskej Rusi v spojení s Česko-Slovenskom sa vyvíjala aj ďalším smerom.

V polovici januára 1919 sa v Budapešti stretla delegácia užhorodskej Uhro-ruskej národnej rady vedená A. Vološinom s Milanom Hodžom, reprezentujúcim už nový štát. V delegácii boli P. Legez a I. M. Kondratovič. M. Hodžu žiadali, aby česko-slovenské vojsko obsadilo Podkarpatskú Rus. Neskôr o tom A. Vološin povedal: „Museli sme hľadať akési reálne východisko, pritom sme už ďalej nechceli zostať v Uhorsku, naše zjednotenie s Ukrajinou nebolo možné urobiť, lebo hlavnú úlohu vtedy mohla splniť len vojenská sila, ktorú sme nemali. Čechov ako národ sme veľmi málo poznali, ale v tom čase to bolo jediné reálne východisko z daného položenia – spojiť náš osud so slovanským národom.“⁶¹

Hodža tlmočil požiadavku užhorodskej delegácie do Prahy i do Paríža, a tým vlastne posilňoval pozíciu E. Beneša, ktorý požadoval pripojenie Podkarpatskej Rusi k Česko-Slovensku aj ako želanie rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva Podkarpatskej Rusi. 5. februára 1919 Beneš prečítal expozé na zasadnutí Najvyššej rady o pripojení Slovenska a Podkarpatskej Rusi k českým krajinám. Hovoril v ňom o osudoch Slovákov a Rusínov v Uhorsku, o pomeroch na Slovensku a Podkarpatskej Rusi a súčasne o žiadosti Rusínov, aby boli pripojení k česko-slovenskému štátu. Jeho vystúpenie sa stretlo s priaznivým ohlasom v Najvyššej rade.⁶²

^{58a} K A. Beskidovi pozri: Nižňanský, E. a kol.: Kto bol kto za I. ČSR. Bratislava 1993, s. 37–38.

⁵⁹ Šrobár, V.: Osvobodené Slovensko. Praha 1928, s. 464–465.

⁶⁰ Houdek, F.: Mierová konferencia v Paríži. In: Průdy, 14, 1930, 9, s. 537.

⁶¹ Šandor, V.: c. d., s. 206.

⁶² Houdek, F.: c. d., s. 550.

17. februára 1919 pricestoval do Paríža G. I. Žatkovič a J. G. Gardoš. Obaja reprezentanti amerických Rusínov rokovali s predstaviteľmi dohodových štátov – Edwardom Housom, André Tardieuom a ďalšími a oboznamovali ich s požiadavkami ich krajanov. Mnohé stretnutia im sprostredkovala česko-slovenská strana. Po stretnutí s A. Beskidom vytvorili tzv. Ruskú komisiu, ktorá vystupovala v mene všetkých Rusínov.⁶³ Spolu predložili K. Kramárovi, ako predsedovi československej delegácie a E. Benešovi výsledky plebiscitu z USA, kópiu protokolu prešovskej Karpatoruskej národnej rady zo 7. januára 1919 a kópiu memoranda Svaljavskej národnej rady zo 16. decembra 1918, kde boli zhrnuté požiadavky Rusínov.⁶⁴

10. marca 1919 Americká komisia Rusínov (G. I. Žatkovič a J. Gardoš) pricestovala do Prahy, kde rokovala s T. G. Masarykom o požiadavkách Rusínov, ktoré už boli predložené parížskej mierovej konferencii a zhrnuté boli do symbolických 14 bodov. Cestou do Užhorodu sa zastavila ešte v Bratislave, kde mali obaja jej reprezentanti rozhovory s V. Šrobárom, ktorý bol vo funkcii ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Dôležité rokovanie mali Žatkovič a Gardoš v Prešove so zástupcami Karpatoruskej národnej rady. S nimi hľadali spôsob, ako pre pripojenie Podkarpatskej Rusi k Československu získať aj ostávajúce dve významné národné rady – užhorodskú, ktorá ešte stále inklinovala k Maďarsku a chustskú, ktorá bola zas za pripojenie k Ukrajine.⁶⁵

15. marca 1919 pricestovali Žatkovič a Gardoš do Užhorodu. Stretli sa s domácou politickou reprezentáciou a ju oboznámili o vlastnej činnosti v zahraničí a aktivite, smerujúcej k pripojeniu Podkarpatskej Rusi k ČSR. Nestretli sa hneď s plnou podporou všetkých, ale po dlhších rokovaníach sa im podarilo získať predstaviteľov všetkých národných rád pre navrhované riešenie. To sa nakoniec ukazovalo ako jedine možné. Pôvodná predstava G. Žatkoviča o vlastnom štáte a jeho územnom rozsahu bola odlišná od neskoršej reality. Podľa jeho návrhu do Uhrorusínie (taký mal byť oficiálny názov) boli začlenené aj Spišská, Šarišská, Abovská a Zemplínska župa. To korešpondovalo s názormi viacerých domácich politikov. Ním nakreslená mapa bola voči slovenskému územiu požadovanejšia ako mapa Karpatskej Rusi, ktorú nakreslila Karpatoruská národná rada v Prešove a predložila aj Parížskej mierovej konferencii. Podľa predstáv Karpatoruskej národnej rady v Prešove mali Karpatskej Rusi pripadnúť zo slovenských žúp iba severné oblasti Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej župy.

8. mája 1919 sa v Užhorode konala schôdza všetkých troch národných rád – užhorodskej, prešovskej a chustskej. Predsedal jej A. Vološin. Účastníci schôdze sa rozhodli, že vytvoria jednotnú Centrálnu ruskú národnú radu, ktorá sa vyslovila za pripojenie k ČSR.⁶⁶ Do Prahy vyslala 105-člennú delegáciu, vedenú A. Beskidom, A. Vološinom a G. Žatkovičom. 23. mája 1919 vedúcich predstaviteľov delegácie prijal Antonín Švehla a potom aj prezident republiky T. G. Masaryk, s ktorými rokovali o všetkých podmienkach pripojenia Podkarpatskej Rusi k ČSR.

⁶³ Šandor, V.: c. d., s. 206.

⁶⁴ Žatkovič, G. I.: c. d., s. 7.

⁶⁵ Tamtiež, s. 9–10.

⁶⁶ Tamtiež, s. 10–11. V prijatej rezolúcii sa uvádza: „Československý štát a Karpatská Rus sú spojené do jedného celku – so spoločným právom občianstva – predstavujú jeden štát, ktorý v zahraničných, vojenských a finančných záležitostiach sa spoločne spravuje, v ostatných záležitostiach sa Ruský štát samostatne spravuje svojimi zákonodárnymi mocami a úradmi; veliacim jazykom vojska, regrutovaného na Rusi, bude rusínsky /ruskij/, s rusínskymi /ruskimi/ dôstojníkmi.“ Pozri tiež: Raušer, A.: c. d., s. 68.

Rozhodovanie rusínsko-ukrajinských politikov o pripojení Podkarpatskej Rusi k Česko-Slovensku urýchlili a svojim spôsobom aj uľahčili viaceré okolnosti. Na jednej strane to bol projekt vytvorenia ruského (rusínskeho) štátu v rámci federatívneho Česko-Slovenska, o ktorom uvažovali a ktorý aj požadovali americkí Rusíni. Na druhej strane padli plány na vytvorenie samostatného ukrajinského štátu, s ktorým počítala chustská národná rada, lebo zanikla Západoukrajinská ľudová republika pod náporom poľských vojsk. Ďalej pod náporom bolševickej Červenej armády padol ukrajinský štát na čele s Simonom V. Petljurom a nakoniec prišlo vyhlásenie Maďarskej republiky rád v marci 1919, s ktorej cieľmi sa spomínaní politici nestotožňovali.

V máji 1919 prijala Centrálna ruská národná rada návrh Americkej národnej rady Uhro-Rusínov. Centrálnaj rade, ktorá o tom rokovala v Užhorode, vtedy už obsadenom československým vojskom, ho predložil G. I. Žatkovič. Bolo to zároveň v čase, keď v Maďarsku už vládol komunistický režim Bélu Kuna, vyvolávajúci obavy aj na Podkarpatskej Rusi. Okrem toho prevládala medzi obyvateľstvom mienka, že Česi nesú slobodu, že odstránia pánov a konečne bude pánom každý. Pojem slobody sa v tom období u prostých ľudí takmer stotožnil s anarchiou.⁶⁷ No a takáto atmosféra a vonkajšie okolnosti uľahčili Centrálnaj rade rozhodnúť o pripojení k ČSR.

Návrh na pripojenie Podkarpatskej Rusi k ČSR obsahoval 14 bodov. Podľa neho mal nový štát niesť názov Česko-slovensko-ruská republika. Ruský (rusínsky) štát ako súčasť federácie mal byť spravovaný ministrom, ktorého by menoval prezident republiky. Podkarpatská Rus⁶⁸ sa mala stať úplne samosprávnou jednotkou v rámci federácie. Okrem zahraničnej politiky, obrany, financií mala všetka zákonodarná a výkonná moc patriť miestnym autonómnym orgánom. To malo byť zahrnuté v zvláštnej zmluve, podpísanej zástupcami ČSR a ruského (rusínskeho) štátu. O sporných otázkach by rozhodovala Spoločnosť národov a jej rozhodnutie by bolo záväzné pre obe strany.⁶⁹

Takýmto sporným bodom sa onedlho stali hranice medzi Podkarpatskou Rusou a Slovenskom. Centrálna ruská národná rada sa snažila posunúť hranice Podkarpatskej Rusi ďaleko na západ – na územie východného Slovenska a v súlade s predchádzajúcimi snaženiami a územnými požiadavkami, ktoré boli predkladané ešte maďarskej vláde v októbri a novembri 1918, chcela do nej zahrnúť celý Zemplín, Šariš, severný Spiš a Abov, kde žilo aj rusínske obyvateľstvo, pravda vo výraznej menšine.

T. G. Masaryk a česko-slovenská vláda nerešpektovali túto požiadavku, no na slovenskej strane vyvolala napätie, ktoré sa neskôr prenieslo do slovensko-rusínskych (a ukrajinských) vzťahov v medzivojnovom období. Neochotu vlády pristúpiť na takúto požiadavku komentoval neskôr J. Chiminec: „Vďaka Beskidovi Česi na mierovej konferencii priznali západné Zakarpatsko-Prjaševščynu až po riekou Uh... Slovákom. Oni nasytili Slovákov značnou časťou ukrajinského územia, aby rozvädili oba národy a aby sami z toho ťažili.“⁷⁰ Chimincove tvrdenie nezodpovedá skutočnosti, ale v ukrajinskej emigrantskej literatúre nie je ojedinelé.

⁶⁷ ŠOBA Prešov. Prezidiálny archív. ŠŽŽ 1940, Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

⁶⁸ Názov Podkarpatská Rus bol prvýkrát oficiálne použitý v Generálnom statúte pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi z 18. novembra 1919. Pozri: Houdek, F.: c. d., In: Prúdy, 14, 1930, 10, s. 613.

⁶⁹ Žatkovič, G. I.: c. d., s. 12–14.

⁷⁰ Chiminec, J.: c. d., s. 20.

Hranice Podkarpatskej Rusi boli postupne stanovované na rokovaníach mierovej konferencie a súviseli v mnohom s vytýčením hraníc ČSR s Maďarskom, Poľskom a Rumunskom. Vytýčenie hraničnej čiary medzi Podkarpatskou Rusou a Slovenskom sa realizovalo s prihliadnutím na etnické rozloženie slovenského a rusínsko-ukrajinského obyvateľstva.⁷¹

Podkarpatská Rus súčasťou ČSR

Podkarpatská Rus, ktorá sa stala súčasťou česko-slovenského štátu, mala rozlohu 12 617 km², na ktorej sa nachádzalo 487 obcí s 604 593 obyvateľmi.⁷² Z nich 372 500 patrilo k rusínsko-ukrajinskej národnosti (v štatistikách uvádzanej ako ruská národnosť), 103 690 k maďarskej, 79 715 k židovskej, 19 775 k slovenskej a českej a 22 051 obyvateľov k iným národnostiam (nemeckej, poľskej, rumunskej).⁷³

Definitívne rozhodnutie o pripojení Podkarpatskej Rusi k ČSR bolo potvrdené saintgermainskou zmluvou z 10. septembra 1919⁷⁴ a potom aj trianonskou mierovou zmluvou zo 4. júna 1920, ktorou Maďarsko priznávalo Česko-Slovensku územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi a uznávalo jeho nezávislosť a územnú nedotknutosť.

Ešte pred definitívnym podpísaním saintgermainskej zmluvy intervenoval v júli 1919 G. I. Žatkovič u prezidenta ČSR T. G. Masaryka, aby sa zasadil o pevné stanovenie hraníc medzi Rusínmi a Slovákmi a podporil začlenenie časti východoslovenských stolíc do Podkarpatskej Rusi, a to podľa etnografickej mapy Tomaševského z roku 1906. Podobne žiadal aj E. Beneš, aby podporil požiadavku Centrálnej ruskej národnej rady na vyznačené územie. Beneš mu síce prisľúbil pomoc, ale zároveň podotkol, že s rusínskymi návrhmi nebudú súhlasiť Slováci. Na to reagoval Žatkovič podráždene, že nerokuje so Slovákmi, ale s československou vládou na základe odsúhlasených podkladov pre mierovú konferenciu.⁷⁵ Po návrate z Paríža naliehal Žatkovič znovu na Masaryka, aby mu dal záruky, že sa budú územné požiadavky Rusínov riešiť v ich záujme, zdôvodňujúc svoje naliehanie aj tým, že takéto záruky chce vidieť Amerikánsko-ruská národná rada v USA, ktorá ho vyslala do Európy a ktorá začína, i na základe propagandy nepriateľov československo-rusínskeho spojenia, o ňom už pochybovať.⁷⁶ Masaryk sa aj tento raz vyhol písomným garanciam, Žatkovičovi dal len ústny prisľub, že Rusíni môžu byť s riešením ich požiadaviek spokojní.

Po podpísaní a zverejnení saintgermainskej mierovej zmluvy zavládlo v kruhoch karpatoruských politikov rozčarovanie. Centrálna ruská národná rada reagovala na ňu s nevôľou, a to pre hranice, oddeľujúce Podkarpatskú Rus od Slovenska. 12. septembra 1919 sa konalo v Užhorode jej zasadnutie, ktorému predsedal A. Beskid. Centrálna rada podala protest, v ktorom sa opäť žiadalo pripojenie už spomínaných oblastí východného Slovenska a pre rusínske obce na ostatnom území Slovenska sa požadovala samospráva v cirkevných, školských a hospodárskych otázkach. V proteste zazneli aj

⁷¹ Houdek, F.: c. d. In: Průdy, 14, 1930, 10, s. 611–614.

⁷² Vypočítané na základe: Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Praha 1928; Seznam obcí a okresů Republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku, Praha 1938.

⁷³ Statistický lexikon..., s. 45.

⁷⁴ Krempa, I.: c. d., s. 725; Houdek, F.: c. d., s. 612.

⁷⁵ Žatkovič, G. I.: c. d., s. 17.

⁷⁶ Tamtič, s. 20–21.

obavy z asimilácie rusínskeho obyvateľstva. Zároveň sa ozvali hlasy proti postupom županov na Spiši, Šariši a Zemplíne, ktorí brachiálnou mocou eliminovali vystúpenia tých Rusínov, ktorí presadzovali autonómiu Podkarpatskej Rusi v hraniciach, aké požadovala Centrálna ruská národná rada. Poukazovali na to ako na príklad nerešpektovania medzinárodných dohôd, ale i vnútorných československo-rusínskych dohovorov.⁷⁷

Reakcie županov však boli odozvou na nedávnú skúsenosť z Maďarskej a Slovenskej republiky rád a taktiež na aktivitu Maďarsko-rusínskej strany, ktorá vznikla v Budapešti 8. decembra 1918 a ktorá sa usilovala o udržanie integrity Uhorska a preto odmietala aj autonómiu pre Rusínov v rámci novovytváraného Maďarska.⁷⁸ Okrem toho, v prvej polovici roku 1919 bola na území Podkarpatskej Rusi neprehľadná situácia. Na niektorých miestach sa vlády ujali komunisti, niektoré obce vystupovali ako samostatné jednotky, vládli si vlastne samé.⁷⁹ 24. apríla 1919 časť územia Podkarpatskej Rusi obsadilo rumunské vojsko, 20. júla 1919 ho nahradilo československé vojsko, keď ustúpili z územia východného Slovenska vojská Maďarskej republiky rád. Navyše v lete a v jeseni 1919 nadviazal Jozef Habsburg styky s bývalými úradníkmi uhorského štátu na Podkarpatskej Rusi s cieľom zabrániť jeho pričleneniu k ČSR, a to získaním štatútu neutrálneho územia, ktoré by ale bolo pod maďarským patronátom.

Táto situácia, ako aj aktivity maďarskej strany boli príčinou vyhlásenia vojenskej diktatúry na území Podkarpatskej Rusi. Pôvodne spadalo nielen Slovensko, ale formálne aj územie na východ od neho pod správu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára. Ten vzhľadom k zložitej situácii 4. júna 1919 oznámil vláde, že moc na východe republiky vkladá do rúk vojska a 6. júna 1919 veliaci generál Hennoque vyhlásil vojenskú diktatúru, a to najskôr v obvode, ktorý kontrolovali jeho vojenské jednotky. 18. augusta 1919 obsadil podstatnú časť Podkarpatskej Rusi, vyhlásil jej oslobodenie a súčasne s vyhlásením jej zaručoval správnu a územnú nezávislosť.⁸⁰ Uznesením ministerskej rady z 18. novembra 1919 sa vojenská diktatúra rozšírila na celé územie Podkarpatskej Rusi. Trvala do 9. januára 1922.

Koniec roku 1919 sa už niesol v znamení upevňovania novej republiky, a to aj s územím Podkarpatskej Rusi ako jej autonómnej súčasťou. Česko-Slovenská republika sa však musela zaviazat' medzinárodnému spoločenstvu, reprezentovanému Spoločnosťou národov, že Podkarpatskej Rusi poskytne a dodrží všetky práva autonómneho vývoja. Všetky záväzky boli zahrnuté do Generálneho štatútu pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi, ako znel oficiálny názov dokumentu.⁸¹ Generálny štatút prijala

⁷⁷ VHA Praha, f. P.R. KNI 1918–1920, R. 245. Vytiag iz protokola, zapisanogo na zasidanii Central'noj Ruskoj Narodnoj Rady v Užhorodi 12. septembra 1919 goda.

⁷⁸ Typické sú výroky J. Prodána. Pozri: Vinnai G.: A ruszinok helyezete az első világháború után (1918–1922) (Két forrás a Hodinka-hagyatékól). In: Hodinka Antal. Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére. Nyíregyháza 1993, s. 330.

⁷⁹ Ako prezrádzajú spomienky Vasil Ryžaka z Komoroviec (Užhorodská župa), neskoršieho predsedu Podkarpatoruského poľnohospodárskeho zväzu, mnoho dedinského obyvateľstva Podkarpatskej Rusi ešte ani v decembri 1919 nevedelo, do akého štátneho útvaru patria. Pozri: Ryžak, V.: Podkarpatský zemledelský sojuz. In: Ruskij zemledelskij kalendar na god 1922. Užhorod 1921, s. 130–135.

⁸⁰ Pozri Slovník veřejného práva československého. Svazek III. Brno 1934, s. 108.

⁸¹ VHA, Praha f. ČSNR - 64/1/14. Generální statut pro organizaci a administraci Příkarpatské Rusi.

Generál Hennoque v mene čsl. vlády vydal Proklamáciu, v ktorej sa uvádzalo: „*Jménem a z rozkazu vlády republiky Československé, jako nejvyšší velitel Podkarpatské Rusi, vědění dávám a vyhláším: Staleté tužby potlačovaných národů splněny. Podkarpatská Rus je svobodná a republika Československá přistupuje*

ministerská rada 7. novembra pod číslom 26536/1919 a 18. novembra 1919 ho na území Podkarpatskej Rusi vyhlásil generál Hennoque. Okrem otázok, týkajúcich sa správy územia, tu boli definované hranice i úradný jazyk, no Generálny štatút sa vyhol definovaniu národa na území Podkarpatskej Rusi.⁸²

Prípravu na riadne začlenenie a správne riadenie Podkarpatskej Rusi začala česko-slovenská vláda už v júli 1919. 29. júla 1919 bol poverený minister vnútra Antónín Švehla, aby poslal na Podkarpatskú Rus vedúceho úradníka, ktorý by riadil administratívu krajiny. K dispozícii mal potrebných referentov. Minister vnútra výnosom č. 9789 z 1. augusta 1919 poveril J. Brejchu dočasným riadením civilnej správy v oblasti, ktorú kontroloval generál Hennoque.

Vláda súčasne menovala päťčlennú dočasnú autonómnu radu, nazvanú dočasné direktorium autonómnej Podkarpatskej Rusi. Na jej čele stál G. I. Žatkovič a členovia boli A. Vološin, J. Braščajko, E. Toronský a J. Hadžega. Žatkovič to 12. augusta 1919 s čiastočným uspokojením oznámil listom Centrálnej ruskej národnej rade.⁸³

Direktorium bolo poradným zborom pre administrátora vo veciach autonómnej správy. J. Brejcha však po dohode s vojenským diktátorom kontroloval výkonnú moc tak, že vyvolával nevôľu direktória, ktoré sa cítilo byť obchádzané a ktoré žiadalo prezidenta a vládu, aby sa zmenil jeho status poradného orgánu na status rozhodujúceho orgánu, ktorému by bol administrátor podriadený a nie nadriadený. Vznikal konflikt medzi vládou a predstaviteľmi direktória aj z toho dôvodu, že pražská vláda síce na jednej strane prisľúbila G. I. Žatkovičovi úpravy v Generálnom štatúte, no strane druhej tieto úpravy nerealizovala. Pritom šlo o vážne mocenské otázky, ktoré alebo posilňovali Direktorium, alebo ho v podstate eliminovali. Bolo to napríklad súdnictvo na Podkarpatskej Rusi (nebol zriadený vrchný súd, ale Podkarpatská Rus spadala pod vrchný súd v Košiciach), právo veliteľa československého vojska na Podkarpatskej Rusi generála Hennoqua vymenovať niekoľkých členov Direktória (čs. vláda mu toto právo ponechávala), právo veta Direktória pri vymenovaní úradníkov vojenským diktátorom (nebolo začlenené do právomoci Direktória).⁸⁴ Pražská vláda nesplnila ani svoj sľub, že vymenuje za členov Direktória tých mužov, ktorých navrhol Žatkovič, ale namiesto T. A. Žatkoviča (brat G. I. Žatkoviča) a majora E. Puzu bol vymenovaný Július Hadžega.

puje k tomu, aby bez prútahu, dříve než bude zvolen sněm, položila základ k autonomní správě Podkarpatské Rusi v oněch oborech, o kterých přísluší podle smlouvy pařížské národu samosprávně rozhodovati.

Proto v stále péči o blaho autonomního území a postupujíc v duchu převzatých závazků se vláda Československé republiky rozhodla vydati Generální statut pro organizaci a správu Podkarpatské Rusi!

Po zralé úvaze povolala vláda Československé republiky pro správu Podkarpatské Rusi administrátora a očekává, že vynikající vlastenci, účastníci se správy v direktoriu, budou ho ze všech sil podporovati v jeho nesnadném úkolu...

⁸² Tamtiež: „Nepouštějíc se do nerozhodných vědeckých sporů o rase, národnosti a jazyku, vláda ponechává definitivní rozhodnutí o názvu právoplatně zvolenému Sněmu...“

⁸³ „...mám to štěstie upovedomit' vás, že československá vláda ma vymenovala za prezidenta rusinského autonómneho direktória, ktoré bude pozostávať okrem mňa ešte zo štyroch členov... Členovia direktória budú účinkovať v súlade s generálom Hennoqueom v tých častiach nášho štátu, kde nie je moc českoslov. republiky, a to do toho času, dokiaľ na mierovej konferencii nebudú definitívne vyriešené niekoľké otázky nášho štátu.“

Pozri: Kaminskij, I. V.: Naša avtonomija (samouprava). In: Ruskij zemledeľskij kalendar na god 1922, s. 72.

⁸⁴ Pozri: Žatkovič, G. I.: c. d., s. 29–30.

19. januára 1920 pricestoval G. I. Žatkovič v doprovode dvoch členov Direktória J. Braščajku a E. Toronského a nevymenovaného člena Direktória E. Puzu do Prahy, kde žiadali od prezidenta a vlády, aby sa prerokovali a vyriešili niektoré otázky Podkarpatskej Rusi. Po rozhovore s A. Švehlom, E. Benešom a M. Hodžom boli vytvorené tri komisie – územná, ústavná a administratívna, ktoré mali riešiť konkrétne problémy. Zasadala a pracovala však len teritoriálna komisia, na ktorej sa mali riešiť hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Na jej zasadanie prišiel aj poslanec Hrušovský za slovenskú stranu. Komisii oznámil, že hranicami sa už zaoberal Klub slovenských poslancov pri parlamente a že slovenská strana dobrovoľne necháva Podkarpatskej Rusi územie, ktoré leží medzi riekami Uh a Cirvka na území Užhorodskej župy a malú časť severovýchodného Zemplína.⁸⁵ To sa rusínskej delegácii videlo málo a nepokladala to za riešenie problému. Vtedy už predpokladala, že pôvodné požiadavky na územie celých východoslovenských žúp nebudú realizovateľné, ale počítala aspoň s niektorými okrajovými časťami Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy.⁸⁶ Keď nepochodila ani s redukovanou územnou požiadavkou zostali rokovania komisie na mŕtvom bode a komisia sa rozišla bez záverov a dohody.

Rozčarovaný Žatkovič sa rozhodol, že podá demisiu a jeho rozhodnutie nasledovali aj ostatní členovia Direktória, ktorí boli v Prahe. Žatkovič to 19. februára 1920 písomne oznámil vláde a 2. marca to isté urobili aj ostatní. Po prisľube, že sa niektoré otázky pozitívne vyriešia, že bude vytvorená Guberniálna rada a Žatkovič sa stane guvernérom Podkarpatskej Rusi rozhodol sa Žatkovič túto funkciu prevziať.

Konflikt, ktorý na Podkarpatskej Rusi vznikol medzi vládou mocou a rusínskymi politikmi sa podarilo čiastočne vyriešiť odvolaním francúzskeho generála Hennoquea, ktorý sa stal symbolom koncentrácie moci a rozhodovania bez rusínskej politickej reprezentácie. Napätie sa však nepodarilo celkom odstrániť, lebo pražská vláda neuvádzala do praxe všetky zásady autonómneho vývinu, ktoré boli Podkarpatskej Rusi prisľúbené.

Medzitým na Podkarpatskej Rusi postupne prebiehala správna reorganizácia krajiny. Celé územie bolo rozdelené na štyri správne župné obvody so sídlom v Užhorode (od februára 1919), Mukačeve (od mája 1919), Berehove (od septembra 1919) a Veľkom Bočkove (od júla 1920), neskôr bol tento presídlený do Marmarošskej Solotviny.⁸⁷

Samotná vnútorná situácia Podkarpatskej Rusi, tak politická, ako aj ekonomická, však ostala i naďalej dosť komplikovaná. Podľa slov G. I. Žatkoviča v liste americkým

⁸⁵ Tamtiež, s. 31.

⁸⁶ V auguste 1919 poznal G. Žatkovič stanovisko česko-slovenskej vlády k vymedzeniu slovenského a rusínsko-ukrajinského územia v ČSR a ako prezádzka jeho list Centrálnej ruskej národnej rade z 12. 8. 1919, prijal kompromisné riešenie, ktoré z českej strany malo taktický charakter (šlo o obdobie pred podpísaním saintgermainskej a trianonskej mierovej zmluvy) a nebolo myslené celkom úprimne, pretože Žatkovič mal pre Podkarpatskú Rus prisľúbené severovýchodné časti Slovenska. Toto územné riešenie určite nebolo konzultované so slovenskou stranou.

Žatkovič v liste píše: „...K nášmu štátu bude konečne patriť ľubovniansky okruh Spišskej župy, severná časť Šarišskej a Zemplínskej župy, celá Berežská, Marmarošská a Ugočská župa. Ostatné časti, ktoré sme si želali, ostávajú neutrálne dovtedy, kým sa neuskutoční sčítanie ľudu pod vedením výboru, zostaveného z rusínskych a československých členov. Neutrálna časť Užhorodskej župy bude spravovaná našou mocou.“

Pozri: Kaminský, I. V.: c. d., s. 72.

⁸⁷ Slovník veřejného práva československého, III, Brno 1934, s. 108.

krajanom, bola hospodárska situácia rusínsko-ukrajinského ľudu žalostná.⁸⁸ Napätie vládlo medzi pravoslávnu a gréckokatolíckou cirkvou, ktoré sa prejavovalo napríklad v sporoch o užívanie kostolov.⁸⁹ V oblasti politickej tu boli nezhody medzi prívržencami rusínskej orientácie (časť ktorej sa neskôr začala prikláňať k ukrajinskej orientácii) a veľkoruskej orientácie, rozpory v názoroch na spisovný jazyk a mnohé ďalšie. V jeseni 1919 vyústili do rozdelenia Centrálnej ruskej národnej rady na dve rady. Prvá bola vedená A. Vološinom, M. Stripským, E. Puzom a J. Braščajkom, druhá, ktorá presadzovala ruský jazyk ako úradný, bola vedená A. Beskidom, A. Gagatkom, I. Purkanovičom a V. Nyčajom.⁹⁰ Samotný Žatkovič inklinoval k prvej rade.

Prvá (Vološinova) Centrálna ruská národná rada podporovala program direktória, prijatý 22. decembra 1919, ktorý požadoval od česko-slovenskej vlády vydanie „Osobitnej ústavy podkarpatských Rusínov“. Bolo to v čase, keď sa v Národnom zhromaždení diskutovalo o pripravovanej ústave ČSR a cieľom bolo, aby sa do nej dostali všetky požiadavky Rusínov a Ukrajincov Podkarpatskej Rusi. To sledovala aj Deklarácia (prvej) Centrálnej ruskej národnej rady z 18. januára 1920, ktorou sa obracala na T. G. Masaryka, ako najvyššiu autoritu s požiadavkami zabezpečenia plnej a fungujúcej autonómie, lebo „dosavadní zřízení vybudovaná Čs. republikou směřující k vytvoření autonomie, zaručené mírovou konferenci, jsou naprosto nedostatečná a úplně jednostranná ke škodě této autonomie.“⁹¹ V liste T. G. Masarykovi zástupcovia spomenutej centrálnej rady M. N. Stripsky, N. Dolinaj a V. Tokač ostro vytýkali nesplnenie sľubov, ktoré dal ešte Žatkovičovi 26. októbra 1918 vo Philadelphii.⁹²

Koncom januára 1920 členovia direktória na čele so Žatkovičom predložili vláde svoje požiadavky vo forme ultimáta a keď ich rokovania neboli úspešné, podalo direktorium demisiu.

Po prijatí ústavy 29. februára 1920, v ktorej boli zahrnuté aj požiadavky stanovené na mierovej konferencii, musela česko-slovenská vláda urobiť ústupky. Urobila ich v Generálnom štatúte 26. apríla 1920. Miestnu výkonnú moc vykonával namiesto administrátora guvernér. Menoval ho prezident na návrh vlády do času, kým sa ustanoví snem Podkarpatskej Rusi. 5. mája 1920 bol do tejto funkcie menovaný G. I. Žatkovič. Zaujímavé je, že Žatkovič po svojom menovaní za guvernéra Podkarpatskej Rusi prichádzal do Užhorodu s veľkými obavami z toho, ako bude doma prijatý. V den jeho príchodu užhorodskí komunisti organizovali proti nemu veľkú protestnú akciu.⁹³

⁸⁸ VHA Praha, f. P.R., kartón NI 1918–1920, R.245. List G. I. Žatkoviča Konvencii gréckokatolíckych ruských bratstiev v USA.

⁸⁹ Spory medzi pravoslávny a uniátni vyústili na začiatku roku 1921 do návrhu zákona, podľa ktorého mohla cirkev užívať v dedine kostol, ak aspoň 10 % obyvateľov, hlásiacich sa k nej o to požiada. Pozri: Národné noviny, 16. 4. 1921, č. 84.

⁹⁰ VHA Praha, f. P.R., kartón NI 1918–1920, R.245. List G. I. Žatkoviča Konvencii gréckokatolíckych ruských bratstiev v USA.

⁹¹ VHA Praha, nezaradené, Deklarace usnesená v sezení Centrálnej Ruské Národní Rady v Užhorodě dne 18. ledna 1920 za účelem odevzdání presidentu Čs. republiky T. G. Masarykovi v Praze.

⁹² VHA Praha, nezaradené, Resoluce Centrálnej Ruské Národní Rady T. G. Masarykovi z 18. ledna 1920.

⁹³ Ryžak, V.: c. d., s. 132–133.

ZAČLENENIE PODKARPATSKEJ RUSI DO ČSR (1918–1920)

Za viceguvernéra bol menovaný Peter Ehrenfeld. Žatkovič o tom písal s uspokojením americkým krajanom,⁹⁴ ale jeho spokojnosť netrvala dlho, pretože právomoci viceguvernéra boli také veľké, že v skutočnosti mal v rukách všetku výkonnú moc.

V roku 1920 sa mali konať voľby do Národného zhromaždenia, autonómneho snemu a obecné voľby. Ich konanie sa odkladalo s odôvodnením, že na Podkarpatskej Rusi je taká situácia, v ktorej by mohli získať väčšinu promaďarské a bolševické sily. Na zasadnutí vládneho kabinetu v máji 1920 sa usúdilo, že Podkarpatská Rus ešte nie dostatočne zaistená pre jej zotrvanie v ČSR,⁹⁵ preto je potrebné byť opatrným v otázke volieb a autonómie.

Podkarpatská Rus tak nemala svojich predstaviteľov ani v parlamente, hoci podľa volebného zákona tam mala mať deväť poslancov, a ani v senáte, kde mala mať piatich. Nemala však ani svoje samosprávne orgány. Na jej území na začiatku dvadsiatych rokov už pôsobili 12 politických strán. Medzi nimi boli 4 maďarské a jedna židovská. Podľa názoru nemeckého vyslanca Saengera hrali maďarské strany ešte v politickom vplyve medzi obyvateľstvom vedúcu úlohu. „Domáce obyvateľstvo (Rusíni, Ukrajinci a Veľkorusi) sú rozbití do šiestich strán...“⁹⁶ Okrem toho pri zostavovaní volebných súpisov obyvateľstva boli vynechané celé rusínske dediny. „Nikto, kto dobre mieni s Podkarpatskou Rusou a Československom, nemôže v súčasnosti tlačiť na skoré voľby, čas na ne tu ešte nedozrel!!!“⁹⁷

V ústave sa dávali pomerne široké právomoci budúcemu snemu Podkarpatskej Rusi, ktorý mohol podľa nej prijímať zákony, týkajúce sa jazykových, vyučovacích, náboženských otázok a otázok miestnej správy, a to aj v protiklade s uznesením Národného zhromaždenia v Prahe. Ďalej mohol stanovovať niektoré špeciálne zákony pre územie Podkarpatskej Rusi, ak mu na to dávalo Národné zhromaždenie priestor a ak prijaté zákony neboli v protiklade so zákonmi a záujmami ČSR. Ústava vymedzovala aj funkciu guvernéra, ako najvyššieho predstaviteľa krajiny, ktorého mal menovať na návrh vlády prezident republiky. Guvernér mal byť zodpovedný nielen vláde, ale aj Snemu Podkarpatskej Rusi, popri prezidentovi podpisoval zákony, týkajúce sa Podkarpatskej Rusi. Úradníci mali byť podľa možnosti vyberaní z miestneho obyvateľstva. Zastúpenie Podkarpatskej Rusi v Národnom zhromaždení ČSR bolo upravované v § 3, odst. 5 tak, že Podkarpatská Rus má byť v parlamente zastúpená primeraným počtom poslancov a senátorov podľa príslušných volebných poriadkov ČSR. V zákone č. 252/1920 Sb. bol definovaný znak Podkarpatskej Rusi a zaradený bol do stredného a veľkého znaku ČSR. Znak Podkarpatskej Rusi pozostával zo zvisle napoly rozdeleného štítu. V pravom modrom poli mal tri zlaté brvná, v ľavom striebornom poli mal červeného medveďa, divájúceho sa doľava.

Toto všetko však predstavovalo len formálnu stránku sľubovanej a žiadanej autonómnej samostatnosti. Jej konkrétne naplnenie ešte stále chýbalo a naplnilo sa až

⁹⁴ VHA Praha. List G. I. Žatkoviča Konvencii...

⁹⁵ Diskussion über Karpatenrussland. Správa nemeckého veľvyslanectva v Prahe ministerstvu zahraničných vecí v Berlíne z 18. 5. 1920. In: Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil. I. Von der Staatsgründung bis zum ersten Kabinett Beneš 1918–1921 (Zost. M. Alexander), München 1983, s. 281.

⁹⁶ Die Verhältnisse in Karpatorussland. Správa nemeckého veľvyslanectva v Prahe ministerstvu zahraničných vecí v Berlíne z 18. 1. 1921. Tamtiež, s. 386–387.

⁹⁷ Tamtiež, s. 387.

v jeseni 1938, keď sa už nad Československom sťahovali čierne mračná pomníkovského vývoja.

Die Eingliederung Karpatenrutheniens in die ČSR (1918–1920)

Peter Švorc

Bis 1918 gehörte Karpatenruthenien (Karpatoukraine) zu Österreich-Ungarn, in dem es keine besondere staatsrechtliche Stellung hatte.

Bei Kriegsende waren die Ruthenen und Ukrainer nicht darauf vorbereitet, die Frage ihrer staatsrechtlichen Stellung zu lösen. Für die letzten Monate des Jahres 1918 waren für sie Improvisation und große Ziellosigkeit charakteristisch. In dieser Zeit entstanden mehrere unterschiedliche Konzeptionen, die die Standpunkte sowie die Orientierung jener Gruppen zum Ausdruck brachten, von denen sie formuliert wurden.

Die drei wichtigsten Nationalräte (Užhoroder, Chuster und Karpatorussischer Nationalrat in Prešov) haben sich am 8. Mai 1919 in Užhorod im Zentralen Russischen Nationalrat vereinigt und für die Angliederung an die ČSR ausgesprochen. Ihren Entschluß hat auch der Friedensvertrag von Saint Germain vom 10. September 1919 bestätigt, die definitiven Grenzen wurden im Friedensvertrag von Trianon vom 4. Juni 1920 festgelegt. Laut des Friedensvertrags sollte Karpatenruthenien als ein autonomes Gebiet zum Bestandteil der ČSR werden. Dies hat auch die Verfassung der ČSR von 1920 festgeschrieben. Ihr wurde das Generalstatut für die Organisation und Verwaltung Karpatorußlands beigelegt, das die rechtliche Stellung Karpatenrutheniens festlegte.

PODKARPATSKÁ RUS NA PAŘÍŽSKÉ MÍROVÉ KONFERENCI

František Kolář

Připojení Podkarpatské Rusi – jak bylo území na jihu východních Karpat obývané Rusíny později nazváno – k Československu mělo jednak své vnitřní souvislosti, jednak bylo výslednicí některých diplomatických jednání a mezinárodních procesů. Ve svém příspěvku se chci zaměřit právě na tuto druhou linii a pokusit se ukázat, jak a proč se z hlediska mezinárodněpolitického stala Podkarpatská Rus po první světové válce součástí Československé republiky.

Iniciativa amerických Rusínů

Dlouhá staletí bylo území obývané Rusíny součástí Uherského království. Nikdy v něm však netvořilo autonomní ani administrativní jednotku a patřilo k nejhudším oblastem habsburské monarchie. Na přelomu století mapoval situaci na Podkarpatsku pro budapešťskou vládu Edmund Egan a život tamějšího lidu v něm zanechal zdrcující dojem: „Zoufalství zmocňuje se člověka při pohledu na tento vymírající lid. Již dnes lze předem určit den, kdy poslední Rusín uteče z této země.“¹ Od osmdesátých let 19. století odcházeli Rusíni houfně z domova, především do Spojených států amerických, kde jich v předvečer první světové války žilo takřka 200 tisíc,² tj. téměř polovina jako pod Karpaty.³ Oproti Uhersku jim americký politický systém umožnil organizovat se a vést nejen občanský, ale i svůj náboženský a národní život, utvářet vlastní spolky, vydávat vlastní noviny, vzdělávat se. To byl základ, z něhož v roce 1915 vyrostla v Braddocku u pennsylvánského Pittsburghu ústřední rusínská organizace – Americko-ruská národní obrana,⁴ jež byla obdobou Slovenské ligy, založené v květnu 1907 v Clevelandu, a Českého národního sdružení, které se ustavilo v září 1914 v Chicagu.

Právě v řadách Americko-ruské národní obrany se po ruské revoluci v únoru 1917 objevily první úvahy o budoucnosti rusínské domoviny. Staletí udržované povědomí o příslušnosti k Uhrám narušovaly první trhlinky. Rusofilské sny sice načas zaplašila ruská říjnová revoluce, ale vědomí národní osobitosti Rusínů bylo stále silnější a

¹ Citováno podle Chmelař, J.: Politické poměry v Podkarpatské Rusi. In: Chmelař, J., Klíma, S., Nečas, J.: Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. Praha 1923, s. 184.

² Počty rusínských emigrantů do Spojených států amerických v odborné literatuře kolísají. Paul Robert Magocsi (Magocsi, P. R.: Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America. Toronto 1994, s. 16–17) uvádí číslo 225 tisíc, naproti tomu Peter Švorc (Švorc, P.: Zaklata krajina /Podkarpatská Rus 1918–1946/. Prešov 1996, s. 8–9) dochází k číslu nejvýše 155 tisíc.

³ Oficiální statistika i odhady počtu rusínského obyvatelstva na území Uherska se na přelomu 19. a 20. století pohybovaly těsně nad hranicí 400 tisíc. Bližší: Švorc, P.: Zaklata..., s. 6.

⁴ Magocsi, P. R.: Our People..., s. 87.

rostlo s proklamovanou ideou amerického prezidenta Woodrowa Wilsona o sebeurčení národů. Koncem dubna 1918 přijel do USA T. G. Masaryk a jednal nejen s českými a slovenskými krajany, ale 30. května rovněž s tehdejšími předsedou Americko-ruské národní obrany Nikolou Pačutou.⁵ Ačkoliv Pačuta byl velkým příznivcem návratu Rusínů do jejich „ruské vlasti“, v rozhovoru s Masarykem sondoval možnost jejich připojení k novému státu Čechů a Slováků. „Neusilujeme o to,“ odpověděl Masaryk, „ale nemůžeme takovou žádost zamítnout.“⁶

V létě 1918, 23. července, bylo však rusínské krajanské hnutí v USA reorganizováno. V Homesteadu u Pittsburghu vznikla Americká národní rada Uhro-Rusínů v čele s Juliem Gardošem, hlavní slovo v ní však měl 32letý pittsburský právník Hryhorij Žatkovič, jehož Paul R. Magocsi charakterizoval jako „mimořádně dynamickou individualitu a jasně nejlepšího politického lobbistu“ z amerických Rusínů.⁷

Právě Žatkovič byl autorem memoranda se třemi alternativami státoprávního zařazení podkarpatských Rusínů po skončení války – 1) úplná samostatnost; 2) spojení s rusínskými bratry v sousední Haliči a Bukovině; 3) autonomie v rámci Uherska – kterou rada na schůzi 1. října 1918 v pennsylvánském Scrantonu schválila.⁸

Dne 21. října byla delegace rady přijata prezidentem Wilsonem, který na její memorandum odpověděl, že první dvě varianty nebudou nikdy přijaty velmocemi a že ani setrvání ve svazku s Uherskem nemá příliš nadějí. Doporučil, aby Rusíni spíše hledali spojení s příbuznými národy v sousedství.⁹

Už za dva dny, 23. října 1918, jednal ve Washingtonu Žatkovič s Masarykem o spojení Rusínů s Čechy a Slováky v jednom státě. Jejich jednání zaznamenal Masaryk ve své Světové revoluci: „Dostal jsem od dra Žatkoviče memoranda o věci. Sám jsem ho upozorňoval na hlavní problémy Rusínska, zejména na problém hospodářský a kulturní. Ukazoval jsem na obtíže finanční, které osvobozenému Rusínsku vzniknou, a na nedostatek úředníků, učitelů a také kněží, kteří by lidu mohli sloužit jeho jazykem. Pozoroval jsem ovšem také jisté napětí mezi uniatskými Rusíny a Slováky; Čechové jim byli přijatelnější než Slováci... Ale dr. Žatkovič stejně jako i jiní vedoucí Rusíni, zváživše všechny okolnosti, přesvědčivě uznávali, že připojení k nám je pro ně nejžádoucnější.“¹⁰

Žatkovičovo ujednání s Masarykem o připojení „rusínské země“ k budoucímu československému státu bylo Americkou národní radou Uhro-Rusínů schváleno 12. listopadu 1918 na schůzi ve Scrantonu, ovšem s podmínkou, že podle amerického vzoru získají Rusíni autonomní postavení s vlastním guvernérem, sněmem, administrativou a soudy a že jejich území zahrne všechny uherské župy obývané Rusíny. Během dalšího týdne měl rozhodnutí rady potvrdit plebiscit amerických Rusínů uspořádaný podle farností řeckokatolické a pravoslavné církve. Jeho výsledek sice nebyl jednoznačný, ale z 1102 odevzdaných hlasů se 732, tj. 66,4 %, vyslovilo pro připojem k Československu,

⁵ Tamtéž; viz rovněž: Masaryk, T. G.: Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918, Praha 1925, s. 301.

⁶ Masaryk, T. G.: Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky. Sv. první (1918–1920). Praha 1933, s. 67.

⁷ Magocsi, P. R.: Our People..., s. 87.

⁸ Raušer, A.: Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice. In: Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. (Redigoval Jaroslav Zatloukal.) Bratislava 1936, s. 63.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Masaryk, T. G.: Světová revoluce, s. 302–303.

310, tj. 28,1 %, pro připojení k Ukrajině, 10 hlasů pro připojení k Rusku a 9 hlasů pro setrvání v rámci Maďarska, 27 hlasů, tj. 2,45 % požadovalo i nadále úplnou samostatnost a jeden hlas dokonce společný stát s Haličí. Po plebiscitu, který potvrdil usnesení národní rady, pověřila Americká národní rada Uhro-Rusínů Žatkoviče a Gardoš, aby přání amerických Rusínů spojit další osud své domoviny s novým československým státem předložili pařížské mírové konferenci.¹¹

Benešovo stanovisko k „rusínské otázce“

Československý ministr zahraničí Edvard Beneš, který se v Paříži připravoval na jednání mírové konference, neměl oproti Masarykovi dlouho ani potuchy o tom, co se děje mezi zahraničními a domácími Rusíny. Doposud stáli mimo zájem Československé národní rady a zpočátku i československé vlády. Navíc ještě demarkační linie z prosince 1918 ponechávala naprostou většinu rusínského území v maďarských rukách. Teprve na počátku roku 1919 dostával zprávy o rusínských snahách jednak z domova – zhruba od poloviny ledna 1919 byl v Paříži přítomen předseda přešovské národní rady Anton Beskid – jednak ze Spojených států. V té době si ujasňoval i svůj postoj ke státoprávním požadavkům Rusínů a způsob argumentace před patřičnou komisí mírové konference. O Benešově uvažování vypovídá mnohé jeho francouzsky psaný rukopisný koncept z ledna 1919, který je uložen v Pařížském archivu na Ministerstvu zahraničních věcí České republiky.¹²

Autor v něm vychází z premisy, že „uherští Rusíni nikdy nepatřili k československým krajům a Republika československá nikdy nevyslovila nároky na jejich území, nicméně plán připojit je k našemu státu byl nastolen.“¹³ Podle Beneše by za normálních okolností bylo řešení jejich státního zařazení dvojí – z hlediska národnostního jejich včlenění do Východní Haliče, z hlediska zeměpisného jejich setrvání pod maďarským panstvím.

Proti prvnímu řešení však svědčí, že Východní Halič nezůstane samostatným státem a stane se součástí buď Ruska, Ukrajiny, či Polska. Navíc má tato varianta mizivé procento příznivců ať na straně Rusínů, tak na straně velmocí, které si nepřejí přítomnost Ruska na jižních svazích Karpat. Poláci zase několikrát vyjádřili svůj nezájem na – z jejich strany – Zakarpatí.

Proti maďarské alternativě zase – podle Beneše – mluví dlouholetý maďarský útlak, který se u Rusínů zvláště vyhraněně projevil těsně před válkou v marmarošském procesu a který odporuje všem principům spravedlnosti a demokracie, na nichž se buduje nový světový řád.

A tak „nejpřijatelnější“ se v dané situaci jeví řešení československé. Jaké jsou pro ně – kromě nezbytnosti – důvody? „Slováci sousedí s Rusíny, patří k téže rase, jejich nářečí se velice blíží rusínským. Ve většině rusínských žup žijí obě populace promíseně, jejich hospodářské a sociální podmínky i jejich zájmy jsou zcela identické. Rovněž

¹¹ Blíže k plebiscitu a k zasedání Americké Národní rady Uhro-Rusínů 12. listopadu 1918 ve Scrantonu viz: Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha. Pařížský archiv. Mírová konference v Paříži. LII – Karpatská Rus (dále AMZV Praha, PA LII) – č. 5124, protokol ze zasedání Americké Národní rady Uhro-Rusínů dne 12. listopadu 1918 ve Scrantonu.

¹² AMZV Praha, PA LII – č. 5137.

¹³ Tamtéž.

geograficky si přináležejí.¹⁴ Toto řešení by mělo velký význam i pro zahraničně politické plány ČSR, protože území Rusínů by přímo spojovalo Československo s Rumunskem¹⁵ a navíc by uzavíralo Maďarům přístup do Karpat a za jejich hřebeny.

Ze svých úvah vyvodil Beneš tři závěry: „1) Uherští Rusíni, národ velice blízký Slovákům, žijí ve stejných podmínkách jako Slováci a jsou s nimi ve velmi úzkých vztazích; jejich připojení k Republice československé by proto nevyvolalo žádné nesnáze. 2) Toto řešení nejlépe odpovídá politické realitě a principům spravedlnosti. Navíc si je přeje sám rusínský lid v Maďarsku. 3) Někteří představitelé uherských Rusínů se již vyjádřili v tomto duchu.“¹⁶

Pařížská mírová konference – první jednání

Pařížská mírová konference byla slavnostně zahájena 18. ledna 1919 v sídle francouzského ministerstva zahraničí na Quai d'Orsay. Po úvodních organizačních procedurách byly stanoveny komise, které se měly detailně zabývat jednotlivými problémy. Vše, co souviselo s československými požadavky nebo se týkalo Československa a jím požadovaného území, spadalo do kompetence Komise pro česko-slovenské záležitosti. Jednotlivé velmoci Dohody v ní zastupovali: USA – Charles Seymour a Allen W. Dulles, Británii – Sir Joseph Cook a Harold Nicolson, Francii – Jules Cambon a Jules Laroche, Itálii – markýz G. F. Salvago Raggi a Augusto Stranieri. Předsedou komise byl zvolen Jules Cambon. Komise se sešla desetkrát mezi 27. únorem a 24. březnem, poté sedmkrát v květnu 1919. V první polovině března zasedala souběžně též subkomise pro přípravu hranic Československa.¹⁷

Hned na úvodním zasedání 27. února 1919 bylo určeno pět hlavních otázek, na něž má komise odpovědět. Mezi nimi na třetím místě figurovala otázka – „Uherští Rusíni: Mají být připojeni k nové Česko-Slovenské republice, nebo ponechání v Maďarsku?“¹⁸

Ovšem ještě než Komise pro česko-slovenské záležitosti začala zasedat, přijeli H. Žatkovič a J. Gardoš 13. února 1919 do Paříže, kde je doplnil A. Beskid. Rusínští reprezentanti se hned po příjezdu setkali s vedoucím československé delegace Karlem Kramářem a s ministrem zahraničí Edvardem Benešem, kterým předali memorandum amerických Rusínů a vysvětlili své požadavky.¹⁹ Beneš jim poté sjednal audience

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Přímé spojení Československa s Rumunskem prostřednictvím Rusínů vítal i prezident T. G. Masaryk. Po svém návratu do Prahy informoval 23. prosince 1918 rozšířenou vládu o své činnosti v zahraničí během války a při té příležitosti prohlásil: „Teď je také dána možnost, že by uherští Rusíni přišli k nám. Byli bychom přímými sousedy Rumunska a to by mělo velký význam. Jednal jsem v Americe s uherskými Rusíny a jednání je nám příznivé; o své újmě chci, aby byli připojeni k naší republice. Věc se dojedná v Paříži.“ – Masaryk, T. G.: Cesta demokracie, I, s. 46.

¹⁶ AMZV Praha, PA LII – č. 5137.

¹⁷ Archives diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères, Paris. Recueil général de la Conférence de la Paix. Volume 48 – Conférence de la Paix 1919–1920. Recueil des actes de la Conférence. Partie IV – Commissions de la conférence. C – Questions territoriales. (1) – Commission des affaires tchéco-slovaques (dále AMAE Paris, Commission des affaires tchéco-slovaques). Paris 1923, s. 5–7.

¹⁸ Tamtéž – Procès-verbal No 1, Séance du 27 février 1919, s. 8. – Další otázky zněly: 1. Němci v Čechách: Mají zůstat na území nově vytvořeného státu, nebo být připojeni k Německu; 2. Nesnáze mezi Čechy-Slováky a Poláky, zejména v oblasti Těšínska; 4. Lužičti Srbové; 5. Oblast Kladenska a Ratibořska.

¹⁹ Raušer, A.: Připojení..., s. 68; též Krofta, K.: Podkarpatská Rus a Československo. Praha 1934, s. 55.

u vysokých představitelů Dohody. Dne 22. února se Žatkovič sešel s „šedou eminencí“ americké delegace, plukovníkem E. M. Housem,²⁰ o dva dny později s význačným francouzským politikem André Tardieu.²¹ Oba zástupci Spojenců mu potvrdili svou podporu „spojení Uhro-Rusínů s Čechoslováky, které nebylo pouze žádáno Uhro-Rusíny a Čechoslováky, ale bylo i v souladu s ideami Spojenců.“²² V Paříži pobýli Žatkovič a Gardoš tři týdny. Už 4. března odcestovali do Prahy, kde se setkali s prezidentem T. G. Masarykem, poté do Bratislavy, kde jednali s ministrem pro správu Slovenska Vavro Šrobárem, dále do Prešova a odtud do Užhorodu, kam dorazili 15. března 1919.²³ Brzy za nimi přibyl i Anton Beskid. Jejich odjezd uspišila skutečnost, že v Paříži neměli co dělat, byli zbyteční, protože Komise pro česko-slovenské záležitosti jednak už rozhodla, jednak na její jednání stejně nebyli vpuštěni.

Komise se rusínskou problematikou zabývala hned na svém druhém zasedání, 28. února.²⁴ Nejprve Ch. Seymour představil podle Američanů tři možná řešení: 1) připojení Rusínů k Ukrajině, 2) jejich ponechání v Maďarsku, 3) „vytvoření provincie, nebo autonomního státu v Československé republice“. První dvě však okamžitě odmítl a preferoval třetí, tj. rusínskou autonomii v rámci ČSR. Tuto autonomii ale podmínil patřičnými garancemi, které Československo dá mírové konferenci, souhlasem samotných Rusínů a konečně – a především – tím, že tato autonomie nebude okamžitá, ale bude výsledkem politického, ekonomického a kulturního vývoje Rusínů, který se bude dít pod vedením Čechoslováků. Za velkou výhodu tohoto řešení považoval přímé spojení Československa s Rumunskem.²⁵

Americký návrh okamžitě odmítl zástupci Itálie a Británie. Ital prohlásil, že Rusíni svou nezávislost mohou nejlépe hájit v rámci Maďarska. Britům ovšem nebyl po chuti maďarský klín mezi Československem a Rumunskem. Francouzský expert, generál Le Rond, nabídl jako řešení připojení Rusínů k Rumunsku, ale sám ho označil za hloupost a za jedinou přijatelnou označil variantu československou. Francouz Laroche připomněl další možnost – připojení Rusínů k Polsku, ale i on uznal za životnou pouze československou cestu. Ital Salvago Raggi znovu intervenoval za „maďarské řešení“. Sir Cook uvažoval, že „otázka spočívá v tom, vložit Rusíny do náruče přátel, či nepřátel“, přitom sami Rusíni preferují více ČSR než Maďarsko a rovněž Čechoslováci projevují o Rusíny zájem. Předseda komise Cambon sumarizoval – pro spojení Rusínů s Čechoslováky je většina, pouze Italové zůstávají rezervovaní, což oni sami vzápětí popřeli a přidali se k návrhu „Rusíni k Československu“.²⁶

Věc se jevila vyřešenou. Beneš byl s rozhodnutím komise spokojen a nemínil se nikterak zabývat intervencemi ze strany prešovské národní rady ve prospěch lemkovských Rusínů, žijících na severní straně Karpat, v oblasti od Nowého Sacze po Sanok a

²⁰ AMZV Praha, PA LII – č. 5121, Žatkovičův dopis Benešovi z 22. února 1919 o schůzce s E. M. Housem.

²¹ Tamtéž – č. 5120, Žatkovičův dopis Benešovi z 25. února 1919 o návštěvě u André Tardieu.

²² Tamtéž.

²³ Raušer, A.: Připojení..., s. 68.

²⁴ AMAE Paris, Commission des affaires tchéco-slovaques – Procès-verbal No 2, Séance du 28 février 1919, s. 14–18.

²⁵ Tamtéž, s. 16.

²⁶ Tamtéž, s. 16–18.

Užocký průsmyk.²⁷ Nechtěl jít již tak dost napjaté vztahy s Polskem, jež si činilo na území západní Haliče výhradní nárok.

Ovšem 21. března 1919 byla v Maďarsku, které bylo stále ve hře o uherské Rusíny, vyhlášena republika rad, jež nastolila diktaturu proletariátu. Bolševismus ve střední Evropě alarmoval nejvíce zainteresované sousedy – Československo a Rumunsko. Po měsíci, 16. dubna, zahájili Rumuni proti nové maďarské vládě vojenské tažení. Nato Žatkovič odjel do Prahy, kde 24. a 25. dubna 1919 jednal s prezidentem Masarykem o aktuální situaci na rusínském území a požadoval okamžitou vojenskou okupaci Podkarpatska. Masaryk takový krok podmiňoval rozhodnutím velitele spojeneckých vojsk – a tím i nejvyššího velitele československé armády – maršála Focha.²⁸ Doslova za pár dní, 27. dubna, však i Československo zahájilo válku s Maďarskem.

Pařížská mírová konference – druhé jednání

V polovině května 1919, kdy válečné napětí mezi Československem a Maďarskem kulminovalo, se Komise pro česko-slovenské záležitosti na mírové konferenci v Paříži vrátila k rusínské problematice podruhé, tentokrát ji věnovala dokonce tři sezení. Na programu už nebyla otázka „zda“, ale „jak“ uskutečnit připojení Rusínů k československému státu.

Dvanáctého zasedání komise dne 15. května 1919 se zúčastnili za USA Ch. Seymour a A. W. Dulles, za Británií H. Nicolson, za Francií J. Cambon a J. Laroche, za Itálií A. Stranieri. Hostem byl československý ministr zahraničí E. Beneš, jenž měl objasnit, jak si jeho vláda představuje onu „určitou autonomii“, kterou Rusíni žádají a která je jim slibována.²⁹

Beneš odpovídal, že československá vláda pojímá rusínskou otázku v rámci vztahu k menšinám, tj. též k německé, maďarské a polské. Navrhl, aby Rusíni dostali místní vládu, „svoboda rusínského lidu by tím byla úplná, pokud se týká vyučování, jazyka a soudů“.³⁰ Československá republika bude složena z několika oblastí a Rusíni budou tvořit jednu z nich. Zvolí si své zástupce do ústředního sněmu v Praze, současně budou mít svůj místní sněm. Beneš trval na tom, aby kvůli zamezení jakýchkoliv sporů stanovila hranice mezi Slovenskem a Rusínem mírová konference. V této souvislosti označil připravený návrh hraniční subkomise za „parfaitement exacte“.³¹ Dále Beneš upozornil, že pro Československo „situace je delikátní, neboť jestli je československá vláda připravena souhlasit s určitou autonomií pro oblast Rusínska, nesvolila by jednat o tomtéž s ostatními minoritami“, což se týkalo především Němců v Čechách. Svě

²⁷ Viz například dopisy Karpato-Ruské Národní rady v Prešově z 12. března 1919, z 22. dubna 1919, z 25. dubna 1919, z 1. května 1919 či 1. července 1919 podepsané střídavě Antonem Beskidem, Aloisem Kusákem a Dimitrijem Sobinem, který byl doporučován Benešovi jako odborník na problematiku haličských Lemků. – AMZV Praha, PA LII – č. 5112, 5113 a 5114.

²⁸ AMZV Praha, PA LII – č. 5122, Žatkovičův dopis Benešovi z 28. dubna 1919 o jeho jednání s T. G. Masarykem.

²⁹ AMAE Paris, Commission des affaires tchéco-slovaques – Procès-verbal No 12, Séance du 15 mai 1919, s. 104–107.

³⁰ Tamtéž, s. 104.

³¹ Vyjma úprav z roku 1945 v úseku mezi Užhorodem a Čopem platí hranice mezi Slovenskem a Zakarpatskem dodnes.

vystoupení uzavřel Beneš žádostí, aby všechna práva a zvláštní postavení Rusínska v československém státě byla výslovně určena mírovou smlouvou.³²

Na to reagoval Laroche, že takový postup vyvolá nesnáze ze strany nepřátelských států, protože vznikne precedens pro žádost Rakouska o podobné zacházení s Němci v Čechách. Proto britský poradce Crowe navrhl jiné řešení – zvláštní smlouvu mezi pěti velmocemi Dohody a Česko-Slovenskem, která nebude součástí mírové smlouvy. Beneš jeho návrh akceptoval.³³

Dále se diskuse ubírala k jednotlivostem fungování politického systému, k formám politické správy a administrativy. Například které záležitosti Rusínska se budou projednávat v ústředním parlamentu a které zůstanou mimo něj, jaké možnosti v něm budou mít rusínští zástupci, do jaké míry se budou moci vyslovovat k otázkám nevztahujícím se k Rusínsku, zejména k těm, které se dotýkají jen jednotlivých oblastí a mají stejný charakter jako záležitosti, jež jsou vyhrazeny rusínskému místnímu sněmu.

Na závěr byl Beneš vyzván Cambonem, aby ve stručnosti informoval o obecných zásadách připravované ústavy Československé republiky a o tom, jestli v ní bude zahrnuto zvláštní postavení Rusínska, tak jak figuruje v mírové smlouvě. Beneš odpověděl ano.

Na následující třinácté schůzi komise 17. května 1919 se už bez Benešovy účasti projednávalo memorandum o právním postavení Rusínů na jihu Karpat, jejichž území bude tvořit součást československého státu, které komisi předložil československý ministr zahraničí.³⁴ V tomto memorandu se Československá republika zavazovala:

I. Země Rusínů ponese zvláštní jméno, které bude určeno dohodou mezi ČSR a sněmem Rusínů.

II. Země Rusínů jižně od Karpat bude mít zvláštní sněm. Tento sněm bude mít plné moci v záležitostech jazykových, školských a náboženských, jakož i ve všech dalších záležitostech, které zákony RČS, sledující zvláštní potřeby země, přidělí do jeho kompetence. Volební zákony pro tento sněm budou schváleny prezidentem Československa a kontrasignovány guvernérem rusínské země, který bude sněmu odpovědný.

III. Ve všech ostatních záležitostech bude země Rusínů jižně od Karpat podléhat zákonodárné moci zákonodárného shromáždění RČS, kam vyšle své zvolené zástupce v souladu s Ústavou RČS. Tito poslanci nebudou mít nikdy právo hlasovat v těch legislativních otázkách, které budou uděleny sněmu rusínské země.

IV. Do čela správy země bude ustanoven guvernér jmenovaný prezidentem republiky. Tento guvernér bude nejvyšším orgánem jednak v otázkách jazykových, školských a náboženských, jednak v otázkách vnitřní politické správy.

Pro všechny ostatní záležitosti bude nejvyšším orgánem předseda vlády Československa. V ministerstvech budou zřízeny zvláštní rusínské sekce. Soudy na území Rusínů jižně od Karpat budou součástí československé jurisdikce.

³² Tamtéž, s. 104–105.

³³ Tamtéž, s. 106. – Výsledkem také byla zvláštní *Traité entre les Principales Puissances Alliées et Associées et la Tchécoslovaquie*, která rozváděla obecná ustanovení saint-germainské mírové smlouvy z 10. září 1919, jež se týkala Československa.

³⁴ Tamtéž – Procès-verbal No 13, Séance du 17 mai 1919, s. 108–110.

V. Úředníci až do sedmé třídy budou jmenováni guvernérem, nejvyšší úředníci prezidentem Československa na návrh guvernéra a československé vlády.

VI. Ve vládě ČSR bude země Rusínů jižně od Karpat zastoupena ministrem bez portfeuille vybraným prezidentem republiky z příslušníků země Rusínů jižně od Karpat.³⁵

Komise byla s předloženým Benešovým memorandem v podstatě spokojena.³⁶ Dále se jednalo spíše o procedurální otázky, zejména kdo připraví návrh smlouvy s ČSR, jen Dulles požadoval dát rusínskou záležitost do souvislosti s postavením Němců v Čechách, Maďarů na Slovensku a snad i Poláků na Těšínsku. Redakci zprávy komise nejvyššímu orgánu mírové konference, Radě ministrů zahraničních věcí, byl však nakonec pověřen Nicolson, který Dullesův návrh přešel bez jakékoliv reakce.

Nicolsonův raport byl projednáván na dalším sezení 20. května 1919 a nebylo k němu žádných vážnějších připomínek, neozval se ani Dulles.³⁷ Nicolson v něm psal:

„Během svého zasedání dne 8. května požádala Rada ministrů zahraničních věcí Komisi pro česko-slovenské záležitosti, aby podala zprávu o formě autonomie, jež by měla být poskytnuta Republikou československou obyvatelstvu žijícímu na území Rusínů jižně od Karpat.

Komise se proto sešla v úterý 15. května a pozvala dr. Beneše, aby ji seznámil s postoji československé vlády k dané otázce.

Dr. Beneš jí vysvětlil, že obecně československá vláda podporuje všechny formy, které směřují k federální organizaci. Takový vývoj ale nemůže být progresivní a bylo by předčasné přijímat už teď plný plán decentralizace, dřív než různé provincie nabudou zřetelnější národní vědomí a dosáhnou určitého stupně kultury a hospodářského rozvoje. Poznámka se týká hlavně rusínského obyvatelstva jižních oblastí Karpat: tato země je chudá, obyvatelstvo je relativně málo rozvinuté; pro zlepšení podmínek v zemědělství, dopravních cest a pro vzdělávání bude nutný velký kapitál a bude ho muset poskytnout československá vláda, která bude rovněž pověřena jeho spravováním a řízením, protože Rusíni po dlouhých letech útlaku nemají dostatečné vzdělání, aby takovéto operace mohli provádět sami.

Navzdory uvedeným výhradám pan Beneš prohlásil, že jeho vláda chce poskytnout Rusínům co největší možnou místní autonomii.³⁸

Nicolson jménem komise vysoce ocenil předložené memorandum, zejména že „návrhy dr. Beneše odpovídaly současným potřebám obyvatelstva a byly v souladu se všeobecnými principy, jimiž se komise vždy řídila.“ Závěr byl proto formulován jednoznačně: „Komise jednomyslně žádá Radu Pěti, aby přijala Benešův plán jako přímý základ budoucích vztahů mezi Republikou československou a Rusíny“.³⁹

Otázka státního zařazení uherských Rusínů, či Rusínů jižně od Karpat, nečinila Komisi pro česko-slovenské záležitosti žádné problémy, jednání o zásadních rozhodnutích

i o detailech probíhala hladce. Nekřížily se ani zájmy Rusínů se zájmy československého státu, vyjma poraženého Maďarska neprojevil žádný další stát o Rusíny interest. Nabízené řešení odpovídalo i potřebám dohodových velmocí, a tak Rada ministrů zahraničních věcí, nejvyšší orgán mírové konference v Paříži, byla na svém zasedání 23. května 1919 s danou problematikou rychle hotova.⁴⁰

Z hlediska mezinárodního práva řešil státoprávní postavení uherských Rusínů jednak článek 53 mírové smlouvy s Rakouskem, která byla podepsána 10. září 1919 na zámku v Saint-Germain-en-Laye,⁴¹ jednak články 10–13 doprovodné smlouvy mezi spojeneckými velmocemi a Československem.⁴² Podle nich bylo území Rusínů jižně od Karpat přičleněno k Československu, které se současně zavazovalo zřídit tam „autonomní jednotku a obdařit ji nejvyšší mírou samosprávy slučitelné s jednotností státu československého“. Dále se zavazovalo zřídit zvláštní sněm se zákonodárnou mocí v otázkách jazyka, vyučování, náboženství, ve věcech místní správy a v ostatních otázkách, kterými jej pověří zákony Československé republiky, sněmu měl být rovněž odpovědný guvernéř, kterého jmenoval prezident. Do budoucna měl všechny záležitosti Podkarpatska řešit československý stát. Hlavní zásady obou smluv se 29. února 1920 staly součástí Ústavy Československé republiky.

Sub-Carpathian Rus at the Paris Peace Conference

František Kolář

The incorporation of the territory of Sub-Carpathian Rus into Czechoslovakia was partly the result of internal events and partly the result of certain diplomatic negotiations and international conferences. This article is focused on the latter. The attitudes of Rusyn Society in America in the autumn of 1918, towards the future association of their homeland within a state are examined initially. This is followed by an analysis of the text of Edvard Beneš' memorandum presented to the Peace Conference in January 1919. The core of the article are the sections devoted to negotiations on the "Ruthenian Question" at the Paris Peace Conference. In February 1919, the committee in session adopted its decision on the incorporation of Ruthenian territory south of the Carpathian Mountains into the Czechoslovak State. In May 1919, the forms of incorporation were discussed, which were then reflected into the articles of the Treaty of Saint-Germain in September 1919.

⁴⁰ Tamtéž – Note, s. 115.

⁴¹ AMZV Praha, PA XCI – Smlouva St-Germainská – č. 11061. – Československa se týkají články 53–58, s. 40–41.

⁴² AMZV Praha, PA XCIII – Mírové smlouvy – č. 11073, *Projet de Traité entre les États-Unis d'Amérique, l'Empire Britannique, la France, l'Italie et le Japon, désignés comme les Principales Puissances Alliées et Associées, et la Tchéco-Slovaquie* z 5. července 1919, články 10–13, s. 6–7.

³⁵ Tamtéž – Annexe au procès-verbal No 13 – Mémoire relatif à la situation juridique des Ruthènes du Sud des Karpathes dont le territoire fait partie des territoires de l'État tchéco-slovaque, s. 111–112.

³⁶ Tamtéž – Procès-verbal No 13, Séance du 17 mai 1919, s. 108–109.

³⁷ Tamtéž – Procès-verbal No 14, Séance du 20 mai 1919, s. 113–115.

³⁸ Tamtéž – Rapport présenté au Conseil des ministres des affaires étrangères, s. 114–115.

³⁹ Tamtéž.

AUTONOMIE PODKARPATSKÉ RUSI JAKO PROBLÉM ÚROVNĚ PRÁVA A PRÁVNÍHO MYŠLENÍ

Vladimír Goněc

Koncepty decentralizace Československa, koncepty autonomizace, spolkového uspořádání a pod., pokud byly připravovány skupinami politiků (ať to byl okruh kolem A. Vološina či z opačného konce státu náměty z Československé strany lidové), mohly být snadno znevažovány a s označením, že jsou právně nepropracované anebo právně nerealizovatelné, mohly být snadno smetány se stolu. Z opačné strany přitom stojí neméně závažný a dosud nezkoumaný problém, do jaké míry samo právo a právníká veřejnost byly ochotny, ba dokonce do jaké míry byly vůbec schopny se kvalifikovaně vyjadřovat ke státoprávnímu postavení Podkarpatské Rusi v rámci československého státu v souvislosti s příslušnými pasážemi československé ústavy a s mezinárodněprávními podmínkami existence Československa. Stejně tak závažnou roli hrálo, jaké konkrétní koncepty autonomie českoslovenští právníci byli či nebyli schopni formulovat – ať už v dobré víře, anebo s postranními záměry – ba dokonce, co vůbec byli schopni s výrazem autonomie spojovat.

O celkově nevalné úrovni státovědecké, ústavněprávní i mezinárodněprávní složky v právním myšlení i vzdělávání na území Československa k roku 1918 již bylo pojednáno při jiné příležitosti,¹ namísto je ještě filologicko-sémantická poznámka. Čeština i slovenština již v poslední čtvrtině minulého století používaly výrazů autonomie a samospráva s významovou náplní blízkou, až totožnou německému „Autonomie“ a „Selbstverwaltung“. Avšak rok 1918 přinesl zlom, totiž úsilí o výklad převzatý z francouzštiny.

Francouzština výrazem „l'autonomie“ nerozlišuje mezi autonomií a samosprávou; v konkrétních textech se nanejvýš přidávají různě komplikovaná adjektiva, přesto používání nemá daleko k libovůli dotyčného mluvčího. Vzhledem k vnitřnímu francouzskému právu skutečná náplň výrazu znamená omezenou lokální samosprávu. (Francouzština dodnes není schopna dostatečně přesně vyjádřit charakter rakouského či německého federalismu, anebo autonomie kanadských či nizozemských provincií.) Ve dvacátých letech tento francouzský význam a výklad dominuje i v právnícké češtině (teprve ve třicátých letech se odvíjel postupný návrat k původnímu významu blízkému němčině). Onen posun ze dvacátých let není třeba hned v každém případě chápat jako svévoli (byť i ta zůstává nepominutelná), je v tom i velký kus prostého, nekritického nadšenectví nad francouzským vzorem i francouzským právem, zejména nad politickým modelem III. francouzské republiky (krajně centralizované a zbyrokratizované, což však nemuselo být

¹ Srv. např. stati autora in: Češi a Slováci ve střední Evropě ve 20. století, Brno 1993; Časopis Matice moravské, 1997/1; Rozpad Rakouska-Uherska a fenomén Versailleského systému ve střední Evropě, Opava 1997.

vnímáno jako negativum). Středoevropská právní zkušenost byla za těchto okolností automaticky chápána jako historicky překonaný fenomén.

Jazyková rovina přináší ještě další závažnou komplikaci. Oficiálními jednacími jazyky na pařížských mírových jednáních byly francouzština a angličtina, a to rovnou měrou (dodatečně ještě byla přiznána práva italštiny). Výsledky pařížských jednání v podobě proslulých „velkých“ smluv, tj. základních politických smluv s poraženými mocnostmi, byly podepsány ve dvou jazykových verzích, francouzské i anglické, zato tzv. malá (ev. menší) Saintgermainská smlouva, tj. smlouva mezi mocnostmi spojenými a sdruženými na jedné straně a Československem na straně druhé, z 10. září 1919, má jediné originální znění, bohužel pouze francouzské. Tudíž odstavce smlouvy týkající se Podkarpatské Rusi, diskutované a formulované původně nesporně v angličtině a s příslušným významem, mohou dostávat cestou nikoli právní logiky, nýbrž úzu per analogiam dle vnitrofrancouzského práva, zcela jiný význam, než jim přikládali tvůrci smlouvy. V tomto posunu může jít o sebeklam i o vědomé zneužití.

Zarážející je rovněž tehdejší míra neznalosti amerického (též švýcarského) federalismu mezi našimi právníky. Přitom už od devadesátých let minulého století se právě americký federalismus, a to včetně latinskoamerického (jeden čas byl vůbec nejpopulárnější případ Brazílie), stával předmětem intenzivního poznávání a diskusí mezi právníky mnohých evropských zemí, a to nejen západních.

Je vcelku samozřejmé, že představy amerických Rusínů odpovídaly právu USA a angloamerické právní terminologii. A právě z tohoto hlediska jednali s Masarykem ještě na podzim 1918. T. G. Masaryk osobně se sice blíže právu nevěnoval, avšak projevoval jednoznačné sympatie angloamerickému právu ve srovnání s francouzským. Přiměřeně tomu chápal i podobu spojení Podkarpatské Rusi s Československem.² E. Beneš sice podrobně studoval zejména francouzské právo, dokázal však k němu rychle najít náležitě kritický odstup. Když po návratu z pařížských mírových jednání vystoupil se svým prvním expozé před parlamentem, mj. výslovně označil Československo za národnostní (ve smyslu mnohonárodní) stát a zdůraznil, že mezinárodněprávní podmínky existence Československa – mezi nimi v první řadě malá saintgermainská smlouva z 10. září 1919 – přinášejí příslušné požadavky na jeho vnitřní uspořádání, včetně postavení Podkarpatské Rusi, a že tyto požadavky musí být beze zbytku naplněny.³ Reflektovat je třeba i lvovsko-kyjevskou inspiraci politiků v rusínských národních radách v letech 1918–1919. V politických programech Ukrajinců lvovských i kyjevských (pokud se přímo neusilovalo o samostatný stát) se autonomie chápala zvláště široce, většinou jako obrácená strana mince v procesu federalizace anebo jako jedna z forem federalizace.

* * *

Zcela jiného názoru však byli vlastní tvůrčové základů československého státního práva; vědomě, programově prosazovali přísně centralistický model. Zároveň postavení Podkarpatské Rusi průběžně považovali za záležitost nikoli prvořadého významu. Menší část z nich lze považovat za jednoznačně agresivní centralisty; prim mezi

² Diskuse na této konferenci ostatně již zdůraznila náznaky v prvním Masarykově poselství po návratu z USA a zejména výroky z jeho dopisu československé delegaci na pařížských mírových jednáních.

³ Za to byl tvrdě osočován především kramářovci a národními socialisty.

nimi hráli legislativci z ministerstva vnitra, zvláště Jiří Hoetzel⁴ a Václav Joachim, k nimž se čas od času přidružil i Karel Laštovka.⁵ Neustále vyzvedali hlediska ryziho byrokratického účelu, jimž se musely přizpůsobovat i základní demokratické principy. Právní stát ztotožňovali s mechanismem dokonale fungující byrokracie, provázané hladkým instančním postupem, na základě absolutně přesných a vše pokrývajících právních norem. Skutečná samospráva, tím spíše autonomie je s takovým mechanismem neslučitelná, proto orgánům samosprávy přiznávali úlohu výlučně výkonu státní správy.⁶ Nakolik jim chyběly argumenty, neváhali použít krajní ideologizace i na stránkách ryze odborných právnických tiskovin; za všechny alespoň jako příklad: „Povinnost k naší státní samostatnosti nás kategoricky nutí trvat na tom, že naše republika může být jen státem jednotným, nedílným...“⁷

Pro veškeré formy a roviny samosprávy, včetně obecní, prosazovali podřízení jejích orgánů pod dohled státní byrokracie, přičemž úporně a zlovlně uplatňovali princip: Státní úředník se apriori nemůže dopustit nezákonného jednání, státní úředník je ze své funkce personifikací zákona a jediným garantem zákonnosti; samosprávné orgány se mohou dopouštět nezákonností, proto musí být postaveny pod dohled státních úředníků.⁸ Neskrývali své rozhořčení, že nakonec ani župní zákon, ani zákony o zemském zřízení, zákony o úpravách lokální samosprávy atd. nebyly v parlamentu přijaty v jimi zamýšlené ještě centralističtější podobě (nakolik to naráželo na odpor zejména u sociálních demokratů).⁹ Hoetzel přitom poměrně otevřeně přiznal, že mj. přijetí zemského zřízení bylo jen formálním ústupkem vůči decentralizačním snahám, že ve skutečnosti jde naopak o další centralizaci; uvedl, kde jsou v zemském zřízení skryta příslušná kukaččí vejce centralismu a jak jich lze využívat centrální byrokracií zejména k posílení své kontrolní i nařizovací pozice vůči samosprávným prvkům, resp. jak může zemský úřad fungovat jako pouhá expozitura ministerstva vnitra.¹⁰

Prosazovali tudíž unifikaci a unitarizaci Československa, vůči Podkarpatské Rusi prosazovali praxi prozatímních opatření jako metodu vyhnout se naplnění příslušných ustanovení v ústavě. Odmítali závaznost malé Saintgermainské smlouvy, zejména paragrafů týkajících se Podkarpatské Rusi, s odkazem na plnou suverenitu československého státu.¹¹ Pouze verbálně uznávali, že připojení Podkarpatské Rusi k Českosloven-

⁴ Později profesor právnické fakulty Karlovy univerzity.

⁵ Posléze profesor Komenského univerzity.

⁶ Výslovně např.: Hoetzel, J.: Nová organizace politické správy, in: Sborník věd právních a státních, XXVII, 1927, zvl. s. 394.

⁷ Sborník věd právních a státních, XX, 1920, s. 3.

⁸ Joachim, V.: Samospráva, in: Právník, 1928.

⁹ Hoetzel, J.: Ke vzniku ústavní listiny, in: Právník, 1920.

¹⁰ Hoetzel, J.: Nová organizace politické správy..., s. 393 an.

¹¹ Šlo o recidivu monarchistického principu, principu absolutní svrchovanosti korunovaného a pomazaného panovníka. Na tomtéž principu spočívala i právní argumentace v úsilí o plnou centralizaci a unitarizaci. Československé právo v meziválečném období nedospělo – na rozdíl od např. práva Rakouské republiky – k uznání principu nadřazenosti mezinárodního práva vnitrostátnímu právu. Mezinárodní smlouva ratifikovaná Československem mohla být v konkrétní věci či v konkrétním paragrafu blokována, pokud vnitrostátní zákon ba i pouhé vládní nařízení stanovily jinak; a nejen to, mezinárodní smlouva, byť i řádně ratifikovaná a vydaná ve sbírce zákonů a nařízení, sama o sobě prostě nebyla považována (dle judikatury Nejvyššího správního soudu) za součást československého právního řádu, takovou se mohla stát teprve tehdy, když na znění smlouvy výslovně odkazoval některý vnitrostátní zákon či vládní nařízení.

sku má mimořádnou formu jakožto dobrovolné připojem, praktický dosah této mimořádné formy se snažili minimalizovat, pokud možno anulovat.

Předmětem rozporuplných a záměrně zkreslujících výkladů se stal už výklad článku 10 malé Saintgermainské smlouvy, týkající se formy začlenění Podkarpatské Rusi do Československa. Konečná pasáž byla centralisty vykládána ve smyslu, že postavení Podkarpatské Rusi musí být slučitelné s jednotou československého státu. Někteří autoři přitom používali neurčitějšího výrazu „...slučitelná s jednotností československého státu“, což je jen verbální posun, nadále zůstává zachován význam ve smyslu jednoty; tento výraz byl posléze použit i v oficiálním překladu smlouvy (vydaném ve Sbírce zákonů relativně pozdě, až koncem roku 1921¹²). Z hlediska tvůrců smlouvy, tedy mocností spojených a sdružených, však obtočí jen výklad „...slučitelná s celistvostí československého státu“, anebo „...slučitelná s existencí československého státu jako jednotky“. Takový výklad se u česky píšících právníků objevil až podstatně později, přičemž neprevládá.

Dalším problémem se stalo pojetí rozsahu navazujících ustanovení malé Saintgermainské smlouvy, zejména článku 11. Podle centralistických výkladů jde o maximum přípustného, hledaly se tudíž například cesty, jak zúžit pravomoci karpatoruského sněmu ještě před jeho ustavením (ba dokonce jak zúžit výklad samotného článku 10). Pozadí politických jednání kolem smlouvy i sám text předchozího článku však vedou naopak k výkladu, že jde o enumeraci příkladem, tedy o uvedení naprostého minima kompetencí podkarpatské autonomie. Přesný a podstatně širší rozsah této autonomie by měl být stanoven československými ústavními zákony, přijatými ovšem jako výsledek dohod karpatoruské a československé delegace.

U J. Hoetzela dokonce najdeme otevřené znevažování malé saintgermainské smlouvy, až nadávání na ni; zároveň i přiznání, jak spolutvůrci československé ústavy vědomě deformovali a rozměňovali smlouvu, v kterých konkrétních bodech (s lišáckým poukázáním, že duchu smlouvy je učiněno zadost).¹³ Zřetelnou centralizátorskou zlovolností je, že konkretizace a realizace ústavních článků o autonomii Podkarpatské Rusi byla svěřena vládě ČSR;¹⁴ tedy namísto kvalitních a jednoznačných ústavních zákonů a ústavních garancí, přijímaných za adekvátní účasti a souhlasu legitimních zástupců Podkarpatské Rusi, má o podobě karpatoruské autonomie rozhodovat centrální exekutiva v podobě vládních nařízení. Hoetzel dokonce nadhodil příklady, jak bude snadno možné zužovat aplikaci karpatoruské autonomie, například kompetence sněmu v oblasti místní správy ponechat jen jako kompetence v oboru obecní správy, obdobně kompetence ve školství redukovat jen na obecné školy apod. Jako další možnost redukce autonomie je v paragrafu třetím ústavy použito výrazů autonomie a samospráva úmyslně promísené.¹⁵

* * *

¹² Č. 508/21 Sb. Ratifikace smlouvy československou stranou byla přitom – po přijetí v Národním shromáždění 7. 11. 1919 – ukončena podpisem prezidenta 10. 11. 1919. Mezinárodní platnost smlouva nabyla už 16. 7. 1920.

¹³ Hoetzel, J.: Ústavní listina Československé republiky, Sborník věd právních a státních, XX, 1920, s. 4 an.

¹⁴ Par. 3, odst. 8, čs. ústavy z 29. 2. 1920.

¹⁵ Hoetzel, J.: Ústavní listina..., s. 4, 5.

Převažujícím postojem však zůstával centralismus z naivity a z ryzi ideologizace. Lze rovněž mluvit o centralisticko-paternalistickém přístupu k Podkarpatské Rusi; výrazným příkladem byl Karel Kadlec.¹⁶ Byť Kadlec znal základní politické dokumenty a manifesty Podkarpatských Rusů i jejich aktivistů v americké emigraci, vykládal už malou saintgermainskou smlouvu jako víceméně pouhé přibrání dalšího území v podobě další správní jednotky do československého státu. Proto Podkarpatské Rusi přisuzoval možnost pouhé lokální samosprávy, nikoli skutečné politické autonomie; Podkarpatská Rus podle něho nemůže narušovat unitaritu československého státu, jehož je nedílnou součástí.

Výklady tohoto druhu navíc krajně zužovaly explikaci československé ústavy, přičemž ústavu vyzvedaly v této explikaci jako nepřekročitelnou hranici. Odtud Kadlec a jemu podobní tendovali i k dalšímu omezení pravomocí Karpatoruského sněmu, ostatně stále ještě neustaveného, a to i proti výslovným ustanovením ústavy. Tyto kompetence připisovali Národnímu shromáždění a vládě ČSR. Výslovně se také odmítala aplikovatelnost konceptu „státního fragmentu“ [Bruchstaat] G. Jellineka¹⁷ na Podkarpatskou Rus, ač znění malé saintgermainské smlouvy Jellinekovy parametry jednoznačně naplňuje. Přitom se znovu argumentovalo ústavou v krajně svévolně (resp. naivně) zúžené explikaci.¹⁸ Otevřená (přitom autory často nepochopená, leckdy však vědomě účelová) tautologie v takovýchto výkladech je ještě umocněna faktem, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi se vůbec nepodílelo na přijímání československé ústavy.

Postavení Podkarpatské Rusi se tedy kladlo jako výlučně vnitřní záležitost Československa jakožto nedílného celku. Až překvapivě přitom vyznívá, že právník K. Kadlec znevažuje samu roli práva v dané věci; paternalisticky klade důraz na kulturní práci a civilizační poslání Československa vůči Podkarpatské Rusi, přičemž význam právních forem odsouvá do pouhé teoretické roviny.¹⁹

* * *

První, kdo se analytickokriticky dotýkal státoprávního postavení Podkarpatské Rusi, byli špičkoví právníci z pražské německé univerzity. Z nich už v roce 1921 Ludwig Spiegel podtrhl, že vztah Podkarpatské Rusi k Československu má primárně mezinárodněprávní rámec, jmenovitě že Karpatorusové měli mezinárodněprávní nárok na uspořádání svého vztahu k Československu. To by mj. předpokládalo mechanismus, že nejpozději po ratifikaci malé Saintgermainské smlouvy budou o této záležitosti jednat delegace Československa a Podkarpatské Rusi na principu rovný s rovným. Ze znění (právnícky ne příliš zdařile formulované) československé ústavy z 29. 2. 1920 pak dedukuje, že i sama ústava uznává tento mezinárodněprávní nárok. Že tyto principy nebyly realizovány, posuzoval Spiegel jako přirozený důsledek centralistické fúrie, která řádila ve všech státních orgánech a především exekutivu si plně podmanila. Konstatoval

¹⁶ Profesor právnické fakulty Karlovy univerzity.

¹⁷ Tehdy klíčová, celoevropsky uznávaná kapacita pro státní právo, zvláště pro svou syntézu Allgemeine Staatslehre.

¹⁸ Kadlec, K.: O právní povaze poměru Podkarpatské Rusi k Republice Československé, in: Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových, Praha 1923, s. 9an.

¹⁹ Tamtéž, s. 16.

přitom, že extrémní centralismus je v rozporu s původními koncepcemi zakladatelů československého státu, a už v roce 1921 prorocky varoval, že tento stav – jak z důvodu nedodržování základních právních principů, tak v důsledku politických nálad příslušné části obyvatelstva – může ohrozit v budoucnu samotné základy československého státu.²⁰ V následujícím roce přidal Spiegel ještě postřeh o projevech otevřeného nepřátelství československé ústřední exekutivy, jedoucí po kolejích totální centralizace, uniformizace a byrokratizace, vůči principu samosprávy ve všech jeho projevech.²¹

Jeho žák Franz Adler v závěru dvacátých let opět kladl důraz na primární význam malé saintgermainské smlouvy; v jejím výkladu stavěl míru kompetenci karpatoruských orgánů k maximální úrovni, slučitelné ještě s celistvostí Československa. Kritizoval, že československá ústava svými články o Podkarpatské Rusi zeslabila dosah malé saintgermainské smlouvy, především však kritizoval stav, kdy deset let po vzniku státu samy ústavní články o Podkarpatské Rusi zůstávají na papíře a místo toho vládne provizorium. Adler sice uznával logičnost tehdy populárního argumentu, že „obyvatelstvo Podkarpatské Rusi pro svou politickou a kulturní zaostalost není dosud zralé pro dalekosáhlou samosprávu“, zdůrazňoval však, že tento stav byl už znám (a byl mnohem horší) ještě v momentě uzavírání malé saintgermainské smlouvy. Mělo tedy být už tehdy hledáno takové řešení, aby nemuselo po následujících deset let docházet k totálnímu rozporu mezi psaným právem a faktickým stavem. Uplatnění zemského zřízení i pro Podkarpatskou Rus, uplatnění jazykového zákona atd. znamenaly pak opatření protiústavního charakteru a plný centralismus. Problémy československého centralismu dával Adler (v návaznosti na Spiegelovy výklady) do souvislosti i s faktem, že instituce přímé demokracie zůstaly v československém státě zcela na okraji (některé do československého státního práva vůbec nepronikly, pouze plebiscit byl teoreticky připuštěn v omezené míře, prakticky rovněž nenaplněn pro absenci příslušného prováděcího zákona).²²

V českém prostředí však byly názory těchto právníků apriorně ignorovány anebo znevažovány. Nebezpečně podceněno zůstalo především právněteoretické a právně-filosofické východisko kritiky L. Spiegel, F. Adlera²³ aj., že totiž je právníky nanejvýš rozporuplné, když za situace, kdy základní právní principy zůstávají lehkomyšlně ignorovány, zároveň státní moc tvrdě vyžaduje po obyvatelstvu přesné dodržování a plnění druhotných právních norem, s čímž úzce souvisí i pravděpodobné nebezpečí politické i nepřijatelné důsledky morální.

* * *

S jistým zpožděním narůstala kritika krajně centralistického uspořádání i mezi česky a slovensky píšícími právníky. Přímo o postavení Podkarpatské Rusi se z kritického hlediska nejčastěji vyjadřoval Zdeněk Peška.²⁴ Jako první z této kategorie špičkových právníků psal i o protiústavnosti a nezákonnosti konkrétních opatření (zvláště vládních

²⁰ Spiegel, L.: Die Entstehung des tschechoslowakischen Staates, Prag 1921, s. 14 an.

²¹ Spiegel, L.: Das tschechoslowakische Staatsproblem, Prag 1922, s. 41 an.

²² Adler, F.: Das tschechoslowakische Verfassungsrecht..., in: Jahrbuch des öffentlichen Rechts, XVII, Tübingen 1929, s. 244 an.

²³ K širšímu tématu Spiegelova a Adlerova přístupu k problémům československého státního práva viz statě autora in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, ř. C, rok 1997, 1998.

²⁴ Od sklonku dvacátých let profesor Komenského univerzity.

nařízení), týkajících se správy Podkarpatské Rusi, jejího vztahu k ústředním orgánům apod.

Koncem dvacátých let byla Peškova kritika formulována ještě velmi zdrženlivě a jemně. Konstatoval například rozdíly mezi malou saintgermainskou smlouvou a ústavou, zároveň odchylky v ústavě charakterizuje jako nepřekračující míru únosnosti; akceptuje i argumenty o míře zanedbanosti Podkarpatské Rusi, nevzdělanosti i tíživého sociálního postavení jejího obyvatelstva pro odůvodnění, že principy autonomie Podkarpatské Rusi nebyly uplatněny neprodleně při ustavování Československa.

S odstupem deseti let se však dlouhodobé protiústavní provizorium stává podle názoru Pešky stále více neúnosným; „jest mu bolestno konstatovati“, že ačkoli se od vzniku státu učinilo velmi mnoho pro kulturní i hospodářské povznesení Podkarpatské Rusi, nebylo učiněno takřka nic pro definitivní zavedení autonomního režimu. A to tím spíše, že dílčí záležitosti se mohly pozitivně upravit už dávno. Tak například jazykové provizorium je zcela zbytečné a podporuje nemístný faktický stav, že ukrajinština-rusínština se ve státních úřadech na Podkarpatské Rusi používá jen okrajově. Naznačuje také, že v případě Podkarpatské Rusi nebyla dodržena rovnost volebního práva a že podíl mandátů za volební obvod Podkarpatské Rusi neodpovídá podílu obyvatelstva jak v případě poslanecké sněmovny, tak i senátu.²⁵ Dále například Peška poukazuje na právní závadnost uplatnění prvního provizoria o organizaci a správě Podkarpatské Rusi z 7. listopadu 1919, že totiž nejen nešlo o zákon, ale ani o řádnou podobu vládního nařízení, navíc toto provizorium nebylo ani publikováno ve Sbírce zákonů a nařízení, nýbrž zveřejněno ve formě proklamace vojenského velitele Podkarpatské Rusi. Navíc ani provizorní organizační předpisy nebyly zcela naplněny; například nelze nikterak zdůvodnit proč nebyla roku 1920 ustavena guberniální rada (jakožto orgán zčásti jmenovaný vládou a zčásti vytvořený na shromáždění starostů obcí, tj. orgán nevolený přímou volbou).

Klíčovým problémem ovšem pro Pešku zůstává desítileté vakuum v záležitosti podkarpatoruského sněmu, přičemž volby podkarpatských zástupců do Národního shromáždění se konaly, stejně tak nakonec i [neústavní] volby do zemského zastupitelstva. Celkově pak Peška akcentuje jednak rozpor mezi právním obsahem ústavy a představami amerických Rusínů (a jimi ovlivněných domácích karpatoruských politiků) chtějících aplikovat v roce 1919 na Podkarpatskou Rus principy federalismu USA, jednak rozpor mezi zněním ústavy a reálnými poměry. K tomuto druhému rozporu podtrhuje, že vládním činitelům momentálně chybí dobrá vůle být i jen začít překonávat tento rozpor a že tato absence dobré vůle „souvisí s kapitolou ze současných politických dějin, kterou budoucnost sotva nazve nejskvělejší...“²⁶

Počátkem třicátých let Peška ještě výrazněji akcentoval jednoznačně federalistické záměry nejen amerických, ale i domácích rusínských politiků z roku 1919, včetně jejich požadavku na možnost mezinárodněprávního dovolání (jakožto vlastně konfederalistického prvku).²⁷ Dále například charakterizoval postavení viceguvernéra Podkarpatské

²⁵ V porovnání s výsledky sčítání obyvatelstva roku 1921 by za Podkarpatskou Rus mělo být v poslanecké sněmovně minimálně 13 zástupců (přesné poměrové číslo činí 13,41) proti skutečnému stavu 9, v senátu pak minimálně 6 zástupců, spíše však 7 (přesné poměrové číslo je 6,705) proti reálnému stavu 5. Rozdíl je už sám o sobě neúnosný, záležitost je však o to ostudnější, že o tato místa byla Podkarpatská Rus připravována ve prospěch pražského volebního obvodu.

²⁶ Peška, Z.: Ústava Podkarpatské Rusi, in: Bratislava, III, 1929, s. 329 an.

²⁷ Peška, Z.: Národní menšiny a Československo, Bratislava 1932, s. 206 an.

Rusi dle vládního nařízení č. 356 z dubna 1920 za nezákonné a usnesení Nejvyššího správního soudu z 25. dubna 1925 ve věci celé právní závaznosti tohoto nařízení oprávněně vytýká, že podává „velmi chabou“ argumentaci a že především obchází samotnou ústavu a jí dané meze pro nařizovací moc. V hodnocení vývoje státní správy na Podkarpatské Rusi zvláště podtrhuje poměry, že tato správa se vytvářela především cestou *faits accomplis*, tedy mimo rámec ústavy a mimo řádný systém práva; dalším negativem je progresivní centralizace: na počátku dvacátých let systém hlavních článků správy Podkarpatské Rusi vykazoval tendenci stát se souborem expozitur centrálních ministerstev; zato po roce 1923 se směřovalo k postavení pouhého správního výboru župy, v další etapě zavedením zemského zřízení bylo zcela degradováno postavení guvernéra a ustavení zemského úřadu znamenalo fakticky další oslabení pozic správy Podkarpatské Rusi. Stav k roku 1932 pak znamená, že správa Podkarpatské Rusi je úřadem, na který by práva ministerských expozitur teprve musela být přenesena.²⁸ Ve vystupňované míře kritizoval Peška pokračující provizoria ve správě a organizaci Podkarpatské Rusi, zejména provizoria na první pohled zbytečná. K roku 1932 ukrajinsko-rusínský jazyk stále neměl postavení státního jazyka, tudíž státní úřednictvo stále ještě nemělo povinnost ovládat tento jazyk. Celkově k otázce jazykové i k otázce postavení Rusínů a řešení jejich kulturních záležitostí Peška vyzvedal právní obsah poslaneckých iniciativ sociálních demokratů (i německých) z let 1929–1931, bohužel nenaplněných. Dalším zcela zbytečným provizoriem zůstával pro něho problém rozhraničení mezi Podkarpatskou Rusí a Slovenskem.²⁹

Nejvýrazněji pochopitelně Peška akcentoval potřebu definitivního uplatnění autonomního zřízení Podkarpatské Rusi. Přitom upozorňoval, že provizoria na Podkarpatské Rusi vyvolávají už nežádoucí pozornost v zahraničí a poškozují stát.³⁰ Dále je mu zřejmé, že díky dlouhodobým provizoriím je konečné řešení státoprávních poměrů na Podkarpatské Rusi fakticky vázáno na celkové menšinové problémy Československa, byť ústava mluví jinak; výjimečnost a příhodnost poměrů těsně poválečných byla propasena. Proto požaduje zásadně nový celostátní jazykový zákon jakožto ústavní zákon, jímž by byla posílena role ukrajinštiny (také němčiny...) v úřadech a ve veřejném životě a zároveň doporučuje realizovat iniciativy v otázce národně kulturní autonomie. To by znamenalo vytvořit ze všech národností v Československu veřejné korporace, které by převzaly správu kulturních a školských záležitostí svého etnika.³¹ To by přineslo ulehčení pro Podkarpatskou Rus v případě realizace její autonomie; pokud by se totiž Podkarpatská Rus ustavila výlučně jako územněpolitická jednotka, propukly by třenice mezi rusínským a maďarským obyvatelstvem Podkarpatské Rusi, které by s ohledem na tehdejší politiku maďarského státu zavlekly všechny orgány Podkarpatské Rusi do velmi svízelného postavení.

Peška varoval, že neřešením státoprávních problémů Podkarpatské Rusi, přeshlapováním na místě, spolu s malicherností českých úředníků a s falešným akcentem na

²⁸ Pouze školská správa Podkarpatské Rusi fungovala skutečně ve formě expozitury Ministerstva školství ČSR a podléhala bezprostředně ministru školství, stála mimo zemský úřad a mimo pravomoci zemského prezidenta. Na druhé straně však podle ústavy mělo být školství jednoznačně vnitřní záležitostí karpatoruské autonomie.

²⁹ Peška, Z.: Národní menšiny..., s. 211–218.

³⁰ Tamtéž, s. 222, 224.

³¹ Tamtéž, s. 222–223.

národní prestiž i u samotných českých politiků, se fakticky dospívá k destabilizaci státu.³² Tato Peškova varování a uvádění otázky Podkarpatské Rusi do spojitosti s ostatní národnostní problematikou v Československu právě k roku 1932 lze s odstupem času chápat jako výroky „za pět minut dvanáct“.

O rok později Peška předložil soubor doporučení, jak nevelkými právními úpravami uplatnit národně kulturní autonomii v Československu, včetně Podkarpatské Rusi, a to víceméně v duchu, že by vždy všemi občany dotyčené národnosti byly voleny orgány kulturní autonomie, jímž by se svěřila správa školských, kulturních a kulturně sociálních ústavů této národnosti.³³ Tento Peškův příspěvek byl přímou právní konkretizací příslušných programových bodů a politických návrhů českých a německých sociálních demokratů. Od realizace těchto námětů Peška očekával jak stabilizaci národnostních vztahů, tak další decentralizaci a debyrokratizaci a celkové posílení mechanismů samosprávy i autonomie.

V roce 1935 Z. Peška vydal první česky psanou systematickou a komentovanou edici ústav s příslušnými odkazy na bezprostředně navazující právní předpisy i ústavněprávní judikaturu.³⁴ Zde mj. Peška přináší už přímo edici dokumentů rusínských politických grémii z let 1918–1919 jakožto zdrojů příslušných paragrafů československé ústavy; jmenovitě rezoluci Americké národní rady Uhro-Rusínů přijatou ve Scrantonu 12. 11. 1918, tedy mj. s jednoznačnými výrazy: „...aby Uhro-Rusíni s nejšířšími samosprávnými autonomními právy jako stát, na federativním základě se připojili k československé demokratické republice... budeme tvořit nezávislý stát s vládou i sněmem uhro-rusínským a budeme mít rovná práva s jinými nezávislými státy ve federaci...“³⁵ Dále zde edituje provolání prešovské Karpatoruské národní rady z 31. 1. 1919 s jejím požadavkem, že o konečné budoucí úpravě bude rozhodnuto na konferenci Karpatoruské národní rady s vládou Československé republiky,³⁶ rovněž rezoluci Centrální ruské národní rady z 16. 5. 1919 s tezemi „Rusíni budou tvořit nezávislý stát v Československé republice... Ve všech správních a vnitřních záležitostech Uhersko-ruský stát bude nezávislý... Všechny... podmínky a jiné smlouvy a dohody, nutné k existenci... Ruského státu a Československé republiky, budou pojaty do formální smlouvy, která bude uzavřena zákonnými zplnomocněnými reprezentanty Ruského státu a Československé republiky... Ve všech sporech i nedorozuměních... právo apelace k Lize národů.“³⁷

Peška zde opětovně naráží i na neslavnou judikaturu Nejvyššího správního soudu,³⁸ vynášenou v duchu principu, že autonomie Podkarpatské Rusi se může pohybovat jen v mezích platného právního řádu,³⁹ přičemž tento platný právní řád je soudem chápán především jako soubor prováděcích zákonů a vládních nařízení. Tj. ty paragrafy ústavy, k jejichž obsahu dosud nebyl přijat zákon či nařízení, jsou vlastně neplatné jakožto dosud „nezprovoznělé“, naopak například vládní nařízení 356/1920 Sb. je platné,

³² Tamtéž, s. 224.

³³ Peška, Z.: Kulturní samospráva národních menšin, Praha 1933, zvl. s. 62–64.

³⁴ Mimořádně němečtí právníci přišli se svým vydáním čs. ústavy tohoto typu už o deset let dříve a v dalších reedicích je průběžně inovovali.

³⁵ Peška, Z.: Československá ústava a zákony s ní související, Praha 1935, s. 72–73.

³⁶ Tamtéž, s. 74.

³⁷ Tamtéž, s. 76–78.

³⁸ Tamtéž, s. 169 an., 793 an.

³⁹ Přímou tak zní zobecňující výrok Nejvyššího správního soudu z 11. 1. 1930, č. 89 (Bohuslav 8345).

byť je protiústavní. Peška podává i další fázi svého rozboru vnitřní rozporuplnosti a právní neuspořádanosti výroků Nejvyššího správního soudu v záležitostech postavení a kompetenci správy Podkarpatské Rusi.⁴⁰

Upozorňuje rovněž na díru v ústavě, že Národní shromáždění může ústavním zákonem libovolně omezovat působnost Podkarpatoruského sněmu, zároveň ovšem může na sněm Podkarpatské Rusi přenést ústavním zákonem dokonce zmocnění, aby tento sněm sám mohl v daných vymezených bodech měnit československou ústavu. Zároveň naráží na závažná omezení zákonodárných práv sněmu v podobě reliktu absolutisticko-monarchistické signace a kontrasignace jím přijímaných zákonů,⁴¹ sžiravě ironizované už L. Spieglem jak při hodnocení prozatímní ústavy, tak konečné verze ústavy.⁴² Peškovy komentáře znovu poukazují i na další již výše naznačené proluky a provizoria, počínaje neustavením Podkarpatského sněmu, až například po absenci ústavního zákona o hranicích mezi Podkarpatskou Rusí a Slovenskem za protiústavnosti stávajícího vymezení hranic, či po protiústavnosti funkce viceguvernéra.⁴³

Že se záležitosti autonomního zřízení Podkarpatské Rusi konečně daly ve druhé polovině třicátých let do pohybu, uvítal Peška svým spiskem z roku 1938. Jmenovitě pak zákon č. 172/37 Sb. o úpravě postavení guvernéra hodnotí, že se konečně ustupuje od etapy provizorií, provázené dílčími nezákonnostmi a protiústavními kroky. Nové postavení guvernéra chápe v propojení už se zřetelem na budoucí fungování sněmu, vítá, že i postavení viceguvernéra dostává konečně zákonný podklad.⁴⁴ Peška zde reflektuje i nárůst tlaku na rozšíření kompetencí karpatoruské autonomie, například poskytnutí sněmu i kompetencí pro oblast soudnictví či daní. Tyto tlaky posuzuje jako legitimní, odmítá je považovat za škodlivé pro stát, zatím však preferuje rozběhnutí funkcí karpatoruské autonomie právě v rámci stanoveném ústavou. V zájmu hladkého chodu doporučil Peška úplně oddělit sféru celostátní správy od autonomních institucí a postavení guvernéra zcela jednoznačně profilovat jakožto hlavy podkarpatoruské autonomie, zcela samostatně pak ponechat státního úředníka v čele orgánů celostátní správy na Podkarpatské Rusi. Peška neopomenul opětovně varovat před zanášením prestižních přístupů a postojů do realizace autonomie Podkarpatské Rusi, žádá ryze věcné a realistické řešení.⁴⁵

Ve druhé polovině třicátých let se právní problematice Podkarpatské Rusi věnoval i Peškův žák František Karpat. Jeho první příspěvek je vcelku pozitivněprávní deskripce poměrů s historickými poznámkami, zakončený vyjádřením naděje v dobrou vůli vlády i politiků z Podkarpatské Rusi k jednáním, která by vedla k definitivnímu naplnění příslušných článků ústavy.⁴⁶ Zákon č. 172/37 Sb. následně uvítal jako první, zároveň však nejtěžší a rozhodující krok na této cestě a vyslovil očekávání, že i zbývající neřešené otázky budou co nejdříve právně upraveny.⁴⁷

⁴⁰ Peška, Z.: Československá ústava..., s. 169 an., 793 an.; v návaznosti na: Peška, Z.: Národní menšiny..., s. 217.

⁴¹ Peška, Z.: Československá ústava..., s. 170.

⁴² Spiegel, L.: Republikanisches Staatsrecht, Prag 1919. Spiegel, L.: Das tschechoslowakische Staatsproblem, Prag 1921.

⁴³ Peška, Z.: Československá ústava..., s. 170, 793, 801 aj.

⁴⁴ Peška, Z.: Nové zřízení Podkarpatské Rusi, Praha 1938, s. 10, 30.

⁴⁵ Tamtéž, s. 40–48.

⁴⁶ Karpat, F.: Prevádzanie autonómie Podkarpatskej Rusi, in: Všechn, XVIII, s. 193 an.

⁴⁷ Karpat, F.: Autonómia Podkarpatskej Rusi, in: Všechn, XIX, s. 28 an.

* * *

Z. Peška přitom patřil ještě k pozdnímu právnímu pozitivismu klasického stře-doevropského ražení; nebyl tudíž metodologicky příliš vzdálen právníkům typu J. Hoet-zela. Zásadní posun postojů vůči centralismu a pojetí vnitřního uspořádání státu přináší normativní právní škola. Jedním z jejích základních principů bylo nejužší propojení procesu demokratizace s decentralizací. Vídeňský profesor Hans Kelsen přišel v roce 1926 (v práci vydané v prvotní verzi právě v češtině)⁴⁸ s konceptem pluralismu státní moci ve vertikálním členění, s odmítnutím klasického instančního procesu a celé byrokratické výstavby výkonné moci a s odhalováním předsudků v ideologických konstrukcích centralizovaného státu. Jeho koncept dovedl v roce 1931 do důsledků spoluzakladatel školy, brněnský profesor František Weyr v tezi, že mez decentralizace je dána pouze zachováním státu, že tedy splývá s tou mezi, jejíž překročení znamená počátek existence několika navzájem nezávislých států; jinak řečeno, je to stav, kdy jakýkoli další decentralizační krok by znamenal, že vztahy příslušných státových jednotek by se začaly řídit už mezinárodním právem.⁴⁹

F. Weyr ostatně už v roce 1924 ve své Soustavě československého práva státního označil Československo s ohledem na státových postavení Podkarpatské Rusi za stát spolkový.⁵⁰ Toto tvrzení narazilo na ostře zpolitizovanou kritiku; „argumentace“ ve výše naznačeném duchu zůstala přívětivější stránkou této kritiky. Weyr se následně k této otázce (vedle dalších) odmlčel. Ve třicátých letech pak Podkarpatskou Rus označoval za státní fragment ve výše uvedeném smyslu. Přitom kritizoval centralistickou úpravu československé ústavy a zejména důvodovou zprávu k paragrafu 3 ústavy; tedy stav, že příslušné ústavní články o Podkarpatské Rusi jsou představovány jako ryzí vnitřní záležitost Československa a jeho svrchovanosti a že je tak dána možnost, aby Národní shromáždění ústavním zákonem zrušilo autonomii Podkarpatské Rusi. Weyr přitom varoval, že by tak došlo k porušení mezinárodněprávních závazků Československa v míře, která by zpochybnila samu mezinárodněprávní opodstatněnost existence Československa.⁵¹ Weyr nemilosrdně poukazoval na skutečnost, že stále ještě neexistuje ústavou daný sněm Podkarpatské Rusi. Sněm vyzvedal jako jádro celé autonomie a jako zdroj nového právního řádu Podkarpatské Rusi, odlišného od ostatního území ČSR. Tím spíše považoval za neúnosný celý soubor dosavadních kroků stanovících orgány státní moci na Podkarpatské Rusi, včetně zákona č. 172/37 Sb. o postavení guvernéra Podkarpatské Rusi, a to nejen jakožto provizorium, nýbrž i jako defekt demokracie. Správní decentralizace nemůže být náhražkou za skutečnou autonomii, kdy v případě Podkarpatské Rusi musí jít v první řadě o „svězákonodárství“. Weyr rovněž upozorňoval na nezbytnost vyřešit specifické právní postavení poslanců a senátorů Národního shromáždění za Podkarpatskou Rus. Jejich stávající postavení totiž opět zůstávalo v rozporu s ústavou.⁵²

Posléze v nové generaci Zdeněk Neubauer přinesl požadavky co nejširší decentralizace a debyratizace pro každý stát, a to v konceptu blízkém dnešnímu principu

⁴⁸ Kelsen, H.: Základy obecné teorie státní, Brno 1926.

⁴⁹ Weyr, F.: Idea evropské unie, in: Všechn, XIII.

⁵⁰ Weyr, F.: Soustava československého práva státního, Brno 1924², s. 112.

⁵¹ Weyr, F.: Československé právo ústavní, Praha 1937, s. 116–117.

⁵² Tamtéž, s. 233–237.

subsidiarity v Evropské unii.⁵³

Celá tato škola však byla programově znevažována po celé meziválečné období jak právníckou fakultou Karlovy univerzity, tak i ve vrcholných institucích a úřadech meziválečného Československa. Pouze ministerstvo zahraničí mělo pro ni vždy otevřené dveře, v tomto případě se však normativní škola mohla uplatnit jenom v rovině mezinárodního práva. (Teprve v krátkém období 1945–1947 tato škola nabyla v Československu prakticky dominantního postavení.)

* * *

Lze uzavřít, že na reálném státoprávním postavení Podkarpatské Rusi v meziválečném období se spolupodepsal jednak fakt nedostatečné právní úrovně české politiky (nedostatečné napojení příslušných politických uskupení na právníké kruhy, které by byly náležitě kvalifikované i v ústavním právu a v základní teorii správního práva, což přecházelo často až do polohy ignorování vazby právo a politika), jednak skutečnost, že samotné tvorby zákonů se zmocnili právníci nevalné teoretické úrovně, spoutaní ideologií centralismu, resp. hledající při vědomí své nevalné úrovně východisko v povrchním opisování z francouzského vzoru. Tento stav byl přitom ještě podporován samotnou právníckou fakultou Karlovy univerzity, která usilovala o privilegované postavení mezi právníckými fakultami Československa, přičemž svou nevysokou vědecko-teoretickou úroveň rovněž vyrovnávala ideologizací případně poklonkováním vybraným politickým kruhům i špičkám státní byrokracie.

The Autonomy of Sub-Carpathian Rus as a Problem of Legal Standards and Legal Thought

Vladimír Goněc

Inconsistencies between the conditions for the existence of Czechoslovakia based in international law and the actual conditions as set forth in the Czechoslovak constitution of 29 February 1920, can also be seen in the status of Sub-Carpathian Rus. With this is associated a conflict between the wording of the constitution and reality resulting from the non-fulfilment of the constitution. Among the causes was the unsatisfactory level of Czech politics in terms of legal understanding and the fact that the actual creation of laws empowered lawyers with a rather mediocre theoretical background, shackled by the ideology of centralism and superficially duplicating the French model. Gradually, new, quality lawyers appeared, which led to the gradual improvement in the position of Sub-Carpathian Rus. The most significant of these figures was Zdeněk Peška.

⁵³ Neubauer, Z.: Státověda a teorie politiky, Brno 1947; týž: Problémy nové československé ústavy, Časopis pro právní a státní vědu, XXIX.

NIEKOĽKO POZNÁMOK K STRANÍCKO-POLITICKEJ ŠTRUKTÚRE NA PODKARPATSKEJ RUSI

Michal Barnovský

Nikdy predtým a nikdy potom nepôsobilo na území Podkarpatskej Rusi (terajšia Zakarpatská oblasť Ukrajiny) toľko politických subjektov ako počas existencie prvej ČSR. V roku 1922 ich bolo 18 a o dva roky 30.¹ Vytvorilo sa celé spektrum politických strán, ktoré reprezentovali všetky politické prúdy. Pravda, mnohé účinkovali na politickej scéne iba krátko, potom zanikli alebo sa zlúčili s inými stranami. 12–13 strán možno však pokladať za trvalé politické útvary.

Hoci stupeň demokracie sa nemerila množstvom politických strán, nesporné je, že demokratické zriadenie prebudilo k politickému životu široké vrstvy obyvateľstva a umožnilo vznik značného počtu strán. Existujúci právny poriadok a volebný systém s pomerným zastúpením strán v parlamente túto skutočnosť umocňovali. Rozvrstvenie spoločnosti vytváralo živnú pôdu pre vznik politických subjektov rôzneho druhu. Zo sociálno-ekonomického hľadiska podkarpatská spoločnosť nebola bohato štruktúrovanou spoločnosťou, s akými sa stretávame vo vyspelých krajinách. Šlo v podstate o agrárnu krajinu s nevelkým počtom inteligencie a stredných vrstiev vôbec. Spoločnosť bola však už dosť spolarizovaná a mala pestrý nacionálny a konfesionálny charakter. Okrem toho medzi Rusínmi (Ukrajincami) existovali tri jazykovo kultúrne smery. Proces národného uvedomenia tohto etnika nebol završený. Ideové prúdy, ktorými sa politické strany vyzbrojovali, mali tak domáce korene, ako aj vonkajšie zdroje. Prenikali zo západu, juhu a východu značnou mierou aj prostredníctvom imigrácie. Takmer dvadsaťročné nedoriešenie štátoprávneho postavenia Podkarpatskej Rusi v ČSR taktiež ovplyvňovalo vznik a profil viacerých strán.

V krátkom príspevku nie je možné detailne analyzovať genézu vzniku, ideové zameranie, program a činnosť jednotlivých politických strán. Preto sa obmedzíme iba na niekoľko najzákladnejších údajov a pokúsime sa aspoň načrtnúť niektoré zvláštnosti stranícko-politickej štruktúry na Podkarpatskej Rusi v porovnaní so Slovenskom a českými krajinami. Aj keď v prepočte na obyvateľstvo počet politických strán na Podkarpatskej Rusi prevyšoval ich množstvo v ostatných častiach republiky, postraničenie verejného života nebolo špecifickým javom Podkarpatskej Rusi. Týkalo sa celého územia republiky a nadobudlo také rozmery, že súčasníci hovorili o Česko-Slovensku ako o štáte politických strán.

Prvá odlišnosť Podkarpatskej Rusi spočívala v tom, že kým v českých krajinách a na Slovensku korene mnohých strán siahali do druhej polovice alebo konca 19. storočia, na Podkarpatsku stranotvorný proces sa rozvinul až po roku 1918. To znamená, že šlo

¹ Narysy istoriji Zakarpattja, II (1918–1945), Užhorod 1995, s. 127.

o strany nové, nevykryštalizované, často prenesené na toto územie z iných častí republiky. Ich funkcionárske kádre boli neskúsené a obyvateľstvo v minulosti takmer úplne apolitické, iba postupne si zvykalo na stranický život. Ocitol sa totiž nielen v novom štátnom útvere, ale aj v celkom odlišných politických pomeroch bez toho, aby sa na ne pripravovalo.

Druhá odlišnosť politických strán na Podkarpatskej Rusi bola determinovaná nacionálnou a konfesijnou heterogénnosťou obyvateľstva. Podľa sčítania ľudu v roku 1930 z celkového počtu obyvateľov na tomto území 709 129 sa k ruskej, ukrajinskej a rusínskej národnosti hlásilo 446 916 (63 %). Maďarov bolo 109 472 (15,4 %), Židov 91 255 (12,8 %), Čechov a Slovákov 33 961 (4,8 %), Nemcov 13 246 (1,9 %), Rumunov 12 691 (1,8 %). Zloženie obyvateľstva podľa vierovyznania bolo nasledujúce: 359 167 (50,2 %) gréckokatolíkov, 112 034 (15,4 %) pravoslávnych, 102 542 (14,1 %) izraelitov, 74 173 (10,1 %) osôb vyznávalo náboženstvo reformovaných cirkví a 69 260 (9,4 %) bolo rímskokatolíckeho vierovyznania.² Pravda, nacionálny a konfesijný faktor hral nemalú úlohu v politickom živote aj na Slovensku a v českých krajinách, ale na Podkarpatskej Rusi bol zvýraznený väčšou nacionálnou a konfesijnou pestrosťou obyvateľstva na relatívne nevelkom území a najmä národnou nevyhranenosťou Rusínov. Tvorili sice 63 % obyvateľstva, ale v otázke národnej príslušnosti neboli jednotní. Existovali tri smery: ruský, rusínsky a ukrajinský. Táto skutočnosť, ako uvidíme ďalej, sa premietla aj do profilu a politiky strán tak „karpatoruských“, ako aj celoštátnych (česko-slovenských).

Stranotvorný proces na Podkarpatskej Rusi sa uberal dvoma cestami: rozšírením pôsobnosti česko-slovenských strán na toto územie a vznikom regionálnych strán na národnom, stavovskom, konfesijnom či inom princípe. Vzájomné vzťahy medzi obidvoma typmi strán boli diferencované a prešli viacerými vývojovými etapami. Spočiatku existovalo medzi nimi určité napätie. Celoštátne strany prijímali vznik regionálnych strán s neľúbosťou, lebo im konkurovali, ale aj z obavy pred nacionalizmom a iredentizmom.

Aby sme nezostali pri všeobecných konštatáciách a ukázali celú spleť determinantov stranícko-politickej štruktúry a medzistraníckych vzťahov, musíme uzemniť náš výklad, prejsť ku konkrétnym faktom. Vzhľadom na to, že dve tretiny obyvateľov Podkarpatskej Rusi boli existenčne závislé od poľnohospodárstva a lesníctva, takmer všetky väčšie rusínske strany mali charakter roľníckych strán. V ich programoch a praktickej politike dominovali tri okruhy otázok: problémy poľnohospodárstva, resp. roľníctva, kultúrno-nacionálna orientácia a otázky štátoprávneho postavenia Podkarpatskej Rusi. Uvedme najdôležitejšie rusínske politické strany, ktoré vznikli v prvých rokoch existencie ČSR.

Karpatoruská trudová strana.³ Založili ju haličskí a bukovinskí emigranti ruskej orientácie (I. Curkanovič, A. Gagatko a ďalší). Bola to ľavicová roľnícka strana. Žiadala rozdelenie pôdy podľa zásady „Pôda patrí tomu, kto ju obrába“, zoštatnenie lesov a priemyselných podnikov. Podporovala pravoslávne hnutie na Podkarpatskej Rusi.

² Národná príslušnosť sa vzťahuje iba na česko-slovenských občanov, náboženská príslušnosť sa vzťahuje aj na cudzincov. Podkarpatské hlasy. Politický kalendár Podkarpatskej Rusi. Praha 1936, s. 113–117.

³ Karpatoruskaja trudovaja partija malozemelných i bezzemelných. (Karpatoruská strana pracujúceho ľudu maloroľníkov a bezzemkov).

Rusínov pokladala za súčasť ruského národa. Ruská chlibarobská strana⁴ na čele s A. Tovtom a neskôr s M. Braščajkom bola druhou roľníckou stranou, ale s ukrajinskou orientáciou. Jej najvýraznejšou postavou bol gréckokatolícky kňaz, známy lingvista A. Vološin, predseda autonómnej vlády Karpatskej Ukrajiny koncom roku 1938 a začiatkom roku 1939. V strane existovali dva prúdy – roľnícky a klerikálny. Druhý nadobudol prevahu, čo sa prejavilo aj v premenovaní strany. V roku 1925 jej názov sa zmenil na Kresťansko-ľudovú stranu.⁵ Uzko spolupracovala s Československou stranou ľudovou. Bola vlastne jej odnožou, ale robila vlastnú politiku. Sympatizovali s ňou predovšetkým ukrajinskí gréckokatolíci. Vplyvnou stranou bol Podkarpatský zemeľský zväz.⁶ Založil ho M. Demko, J. Kaminskij a V. Ryžak. Domáhala sa uskutočnenia pozemkovej reformy. Dôsledne sa zasadzovala za autonómiu Podkarpatskej Rusi. V nacionálno-kultúrnej otázke spočiatku viac inklinovala k rusínskemu (karpatoruskému) smeru, neskôr zdôrazňovala svoju „ruskosť“. Podobný charakter mala aj Autonómna zemeľská strana Podkarpatskej Rusi.⁷ Jej politický vplyv bol však nepatrný. Neskôr sa obidve strany zlúčili a nová strana dostala názov Autonómny zemeľský zväz.⁸ Podporovala ho veľká časť gréckokatolíckeho duchovenstva maďarónskeho zmýšľania a rusínsko-ruskej nacionálno-kultúrnej orientácie. Všetky spomenuté strany žiadali uskutočnenie autonómie Podkarpatskej Rusi a určenie hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou.

Súčasne prenikali do najvýchodnejšej časti republiky pôvodne české a neskôr československé politické strany, ako aj strany internacionálne. Medzi prvými bola agrárna strana, ktorá v roku 1919 tu založila svoju odbočku Dedinsko-republikánsku zemeľskú stranu Podkarpatskej Rusi.⁹ Neskôr úmerne ako pribúdalo na Podkarpatskej Rusi českých úradníkov, rozšírili na toto územie svoju činnosť ďalšie česko-slovenské občianske strany: národnodemokratická, národnosocialistická, živnostenská, ľudová a iné. Žiadna z nich okrem agrárnej nezáskala výraznejšie úspechy.

Pevne zakotvili na Podkarpatskej Rusi dve internacionálne strany: Komunistická strana Československa (KSČ) a Česko-slovenská sociálnodemokratická robotnícka strana. Prvú založili prevažne maďarskí a židovskí socialisti (J. Gáti, B. Simon, P. Török, B. Illes atď.) v marci 1920 pod názvom Medzinárodná socialistická strana Podkarpatskej Rusi. V nasledujúcom roku sa stala súčasťou KSČ s krajskou organizáciou na tomto území. Sociálnodemokratická strana Podkarpatskej Rusi¹⁰ vznikla v máji 1920. Pri jej zrode veľkú aktivitu vyvíjali ukrajinskí emigranti z Haliče, najmä J. Ostapčuk. Do roku 1930 bola organizačne samostatnou stranou, ale v skutočnosti bola filiálkou Čs. sociálno-demokratickej robotníckej strany.¹¹

Napokon existovali strany maďarské a židovské. Bolo ich niekoľko. Vznikali, zlučovali sa i zanikali. Z maďarských strán najvýznamnejšie boli dve: Maďarská národná

⁴ Ruska chlibarobská partija (Ruská roľnícka strana).

⁵ Christijansko-narodnaja partija.

⁶ Podkarpatskij zemeľskij sojuz.

⁷ Avtonomnaja zemeľskaja partija Podkarpatskoj Rusi.

⁸ Avtonomnyj zemeľskij sojuz.

⁹ Seľansko-respublikanskaja zemeľskaja partija Podkarpatskoj Rusi.

¹⁰ Social-demokratická partija robitnyča na Podkarpats'koj Rusi.

¹¹ Narysy istoriji..., c.d., s. 134–135.

strana¹² a Maďarská kresťansko-sociálna strana.¹³ Mali podporu z Budapešti. Zo židovských strán boli najvplyvnejšie: Židovská ortodoxná strana a Židovská sionistická strana.

Viaceré rusínske strany prechádzali transformáciou, ich vzájomné vzťahy, ako aj postoje k celoštátnym stranám sa menili. Vidiac centralistickú politiku vlády a jej neochotu splniť záväzok vyplývajúci zo zmluvy podpísanej v Saint Germain en Laye 10. septembra 1919 (poskytnutie autonómie Podkarpatskej Rusi), pokúšali sa o zjednotenie či koordináciu svojej činnosti vo vzťahu k vláde. V tomto smere iniciatívu prevzal Podkarpatský zemeľský zväz. Pretože vláda oddialovala vypísanie parlamentných volieb na Podkarpatskej Rusi do Národného zhromaždenia a volieb do snemu Podkarpatskej Rusi, zástupcovia dvanástich politických strán a Ruskej národnej rady 22. marca 1922 po prerokovaní programu vlády o Podkarpatskej Rusi prijali uznesenie, ktoré kritizovalo činnosť vlády. Hovorilo sa v ňom, že vládny program obsahuje hospodárske, sociálne a kultúrne investície, ale nerieši politickú krízu na Podkarpatskej Rusi, ktorá spočíva v tom, že občania sú pozbavení politických práv v zákonodarstve a administrácii kraja. V uznesení sa žiadalo urýchlené zvolenie autonómneho snemu, pripraveného za účasti politických strán a riešenie otázok hraníc medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou.¹⁴ Pod uvedené požiadavky sa podpísali zástupcovia všetkých vplyvných rusínskych, maďarských a židovských strán na Podkarpatskej Rusi a dvoch celoštátnych strán – KSČ a odbočky agrárnej strany na Podkarpatskej Rusi. Také široké zoskupenie strán trvalo však krátko. Prijatím uznesenia sa fakticky aj skončilo.¹⁵

Vzhľadom na to, že vláda neurobila žiadne praktické kroky na splnenie uvedených požiadaviek, štyri „ruské“ opozičné strany sa rozhodli podniknúť ďalšie opatrenia. V priebehu roka 1922 Zemeľský zväz, karpatoruská trudova strana a Autonómna zemeľská strana Podkarpatskej Rusi dospeli k spoločnému stanovisku. Neskôr sa pripojila k dohode aj Ruská národná strana, ktorá pôsobila na východnom Slovensku. Uvedené strany sa obrátili s memorandom na Spoločnosť národov a vo februári 1923 predložili svoje požiadavky vláde s tým, že ak vláda garantuje ich splnenie, upustia od opozičnej politiky.¹⁶ A. Svehla, predseda vlády a vodca agrárnikov, usilujúc sa podriať si „ruské“ strany, odporučil im spojiť sa, aby sa vláda mala o čo oprieť pri uskutočnení autonómie. Filiálka agrárnej strany Dedinsko-republikánska zemeľská strana vyhlásila, že je ochotná so spojenými „ruskými“ stranami spolupracovať v „ruských kultúrnych otázkach a vo všetkých hospodárskych veciach“ a v politických otázkach navrhla rokovania.¹⁷

¹² Magyar nemzeti párt.

¹³ Vznikla pod názvom Országos keresztény szocialista párt (Zemská kresťansko-sociálna strana).

¹⁴ Karpato-russkij vestnik, 10. júna 1923.

¹⁵ Porady sa zúčastnili zástupcovia týchto strán: A. Vološin – Ruská národná rada, M. Braščajko – Chliborobská strana, J. Balog – Dedinsko-republikánska zemeľská strana, I. Močkoš – Ruská autonómna zemeľská strana, A. Gagatko – Karpatoruská trudova strana, J. Kaminskij – Podkarpatský zemeľský zväz, F. Egri – Strana maďarských malých gazdov, I. Kerekes – Kresťansko-sociálna strana, A. Arky – Strana autochtonov, A. Korlat – Maďarská strana práva, G. Bako – Maďarská strana malých gazdov, K. Weiss – Židovská občianska strana, A. Schpigel – Sionistická strana, J. Gáti – KSČ. Tamže.

¹⁶ Okrem menovania „ruského“ guvernéra, vypísania parlamentných volieb na Podkarpatskej Rusi, vymedzenia hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou a prípravy autonómie obsahoval protokol zo zasadania spojených „ruských“ strán z 31. januára 1923 aj ďalšie požiadavky: urýchliť pozemkovú reformu, nahradiť vojnové škody, zaviesť v národných školách „miestny ruský jazyk“ a v stredných školách ruský spisovný jazyk, neposkytovať pomoc ukrajinskému kultúrno-osvetovému spolku „Prosvita“ a niektoré ďalšie. Karpato-russkij vestnik, 25. marca 1923.

¹⁷ Karpato-russkij vestnik, 8. júla 1923.

Na zjazde karpatoruských roľníckych (zemeľských) strán v Mukačeve 22. júla 1923 sa k štyrom „ruským“ stranám pripojila odbočka agrárnej strany na Podkarpatskej Rusi a ich zlúčením vznikol nový politický subjekt Karpatoruská zemeľská republikánska strana.¹⁸ Tu sa dohodli aj podmienky, za ktorých nová strana bude podporovať vládu. Na zjazde delegátov tejto strany 19. augusta 1923 M. Hodža, vodca slovenských agrárnikov a minister poľnohospodárstva vyhlásil, že Podkarpatsko čoskoro získa autonómiu a predložil ešte jednu podmienku vlády, aby v obecnych voľbách ruský ľud potvrdil podporu vláde, čo sa aj stalo. Karpatoruská republikánska strana získala nadpolovičnú väčšinu mandátov. A. Beskid, zakladateľ Ruskej národnej strany, v novembri 1923 bol menovaný za guvernéra Podkarpatskej Rusi.

Hoci vtedajšie provládne strany na Podkarpatskej Rusi – chliborobská a sociálnodemokratická – stáli taktiež na platforme autonómie a mali podobné požiadavky, vzhľadom na to, že boli ukrajinskej orientácie, spolupráca obidvoch blokov sa vylučovala. Karpato-russkij vestnik, tlačový orgán Podkarpatského zemeľského zväzu v tejto súvislosti na adresu dvoch provládnych strán napísal: „...vy môžete spolupôsobiť s nami, ak prijmete náš program. Avšak prvou podmienkou je, aby ste sa zriekli ukrajinizácie našej ruskosti a oľutovali svoje doterajšie hriechy...“¹⁹

Vláda sa tak ocitla pred dilemou. Získaním jednej skupiny rusínskych strán, automaticky strácala druhú. Ďalší vývoj udalostí v Karpatoruskej republikánskej strane ju zbavil tejto dilemy. Vo výkonnom orgáne novej strany vznikli nezhody ohľadne podmienok na menovanie guvernéra a v otázke začlenenia strany do Česko-slovenskej agrárnej (republikánskej) strany. Väčšina členov výkonného výboru z bývalého Podkarpatského zemeľského zväzu a Autonómnej zemeľskej strany vystúpili z novej strany, zjednotili sa a založili Autonómny zemeľský zväz na čele s I. Kurtyakom (Kurťakom). Vzápätí so zlúčením s agrárnou stranou nesúhlasili ani zástupcovia Ruskej národnej strany a Karpatoruskej trudovej strany. V prvých parlamentných voľbách na Podkarpatskej Rusi v roku 1924 tieto strany kandidovali buď samostatne, alebo kooperovali s inými celoštátnymi stranami.

Môžeme teda povedať, že stroskotal plán na zjednotenie „ruských“ strán a pokus agrárnikov podrobiť si tieto strany ich včlenením do agrárnej strany. Obnovila sa predošlá stranícka roztrieštenosť. V roku 1929 nečakane vznikol blok štyroch „ruských“ strán, ktorý vo voľbách kooperoval s Československou národnou demokraciou, ale hneď po voľbách sa rozpadol.

Ideové a politické rozpory i osobné ambície lídrov rusínskych strán boli také veľké, že znemožňovali spoluprácu a koordináciu činnosti voči vláde. Zvlášť veľké napätie až nevráživosť existovala medzi stranami ruskej a ukrajinskej orientácie. Spor o vyučovací jazyk a nacionálnu príslušnosť nadobúdala politický charakter, lebo sa ho zmocnili politické strany a ovplyvňovala ho aj politika susedných štátov a ruská a ukrajinská emigrácia v Česko-Slovensku.²⁰ Nielen rusínske strany sa rozčlenili na ruské a ukrajinské, ale aj celoštátne sympatizovali s jedným alebo druhým kultúrnym smerom.

¹⁸ Karpatorusskaja zemleľskaja respublikanskaja partija. Za dočasného predsedu bol zvolený J. Balog a za hlavného tajomníka J. Kaminskij. Karpato-russkij vestnik, 26. júla 1923.

¹⁹ Karpato-russkij vestnik, 26. júla 1923.

²⁰ O ruskej a ukrajinskej emigrácii v ČSR pozri: Veber, V. a kol.: Ruská a ukrajinská emigrácia v ČSR v letech 1918–1945. Sborník studií, 1, Praha 1993.

Sociálni demokrati a čiastočne aj ľudovci protežovali strany a spolky ukrajinskej orientácie. Komunisti na Podkarpatskej Rusi nepodporovali sice nikoho, ale sami spočiatku sa viac klonili k ruskej orientácii. Od polovice dvadsiatych rokov zmenili stanovisko. Krajská organizácia KSČ na Podkarpatskej Rusi začala udržiavať úzke styky s Komunistickou stranou (bolševikov) Ukrajiny a Rusínov na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku pokladala za Ukrajincov. Na rozdiel od ostatných ukrajinofilov, komunisti boli sovietskymi ukrajinofilmi. Riešenie ukrajinskej otázky videli v pripojení ukrajinských území Poľska, Rumunska a Československa k Ukrajinskej sovietskej socialistickej republike cestou proletárskej revolúcie. Rusky orientované strany a spolky podporovali zase národní demokrati, národní socialisti a agrárci. V agrárnej strane vznikla však v tridsiatych rokoch aj ukrajinská sekcia.

Vládnuce kruhy ČSR najprv podporovali ukrajinský smer a mali nedôveru k rusky orientovaným stranám na Podkarpatskej Rusi pre ich opozičnosť a predkladanie rôznych memoránd a petícií. Za najnebezpečnejší však pokladali rusínsky smer. Považovali ho za nástroj maďarského revizionizmu. Neskôr sa usilovali rozšíriť svoju základňu na Podkarpatskej Rusi o rusky orientované strany. Pokus agrárnej strany v tomto smere nebol však korunovaný úspechom. A tak postupne začali hľadať oporu v politickom rusinizme, ktorý na rozdiel od predchádzajúcich smerov nebol vyhraný, nemal jednoznačnú národnú ideológiu ani vlastné politické strany. Domáhal sa uplatnenia domáceho jazyka namiesto ruštiny alebo ukrajinčiny. Medzi inteligenciou nemal veľa prívržencov, ale medzi ľudom mal zázemie a podporovala ho aj značná časť gréckokatolíckeho duchovenstva.²¹ Vládna politika rusinizmu nebola však sprevádzaná snahou po asimilácii a konštituovaní zvláštného rusínskeho jazyka. Skôr bola východiskom z núdze, úsilím stabilizovať vnútropolitickú situáciu a vštepiť obyvateľstvu dôveru v ČSR.²²

Zmeny postojov vládnych kruhov k jednotlivým etnokultúrnym orientáciám mali politické pozadie. Boli motivované medzinárodno-politickými pomermi a metamorfózami viacerých politických strán na Podkarpatskej Rusi. Pôvodne roľnícka Chliborobská strana sa premenila na klerikálnu, Kresťansko-ľudovú stranu a stále viac ukrajinskú v tom zmysle, že ukrajinská orientácia sa dostávala do popredia. Podobným vývojom prešla aj sociálnodemokratická strana, resp. jej ukrajinská časť. Na konci tridsiatych rokov bola viac ukrajinskou než sociálnodemokratickou. Ukrajinské hnutie na Podkarpatskej Rusi mohutnelo. Bol to dôsledok vzrastajúceho nacionálneho uvedomenia Rusínov-Ukrajincov v podmienkach demokratického štátu, vplyvu ukrajinskej emigrácie v ČSR a v zahraničí a príklonu KSČ k ukrajinskému prúdu.

Práve posledné dva faktory značne vystrašili vládu ČSR. Po vzniku Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN) v Poľsku v roku 1929, ktorá mala svoje odbočky vo viacerých štátoch, vzrástla aktivita ukrajinských emigrantov. Pritom treba zdôrazniť, že nacionalizmus OUN bol krajne radikálny a mal totalitárny charakter. OUN postupne začala spolupracovať s hitlerovským Nemeckom. Pochopiteľne to neznamena, že podobný charakter mali aj spomenuté „ukrajinské“ strany na Podkarpatskej Rusi a celá ukrajinská emigrácia v ČSR. Ani úradným miestam sa nejavili v takom svetle, ale obava, že pod vplyvom vonkajšieho faktora také nebezpečenstvo môže vzniknúť, existovala.

²¹ Rusinizmus (karpatoruskosť) propagovali na Podkarpatskej Rusi noviny „Nediľa“ a na východnom Slovensku „Russkoje slovo“.

²² Magocsi, P. R.: Formuvannja nacional'noj samosvidomosti: Pidkarpatska Rus (1848–1948). Užhorod 1994, s. 134–138.

V. Kľofáč, predseda Československej národnosocialistickej strany v roku 1924 napísal: „...stačí sa pozrieť na šírenie pohľadníč, kde na mape Veľkej Ukrajiny zmizla nám Podkarpatská Rus i s východným Slovenskom, aby sme pochopili, kde je politické a štátne nebezpečenstvo“.²³

Nemenšie obavy vznikali z ukrajinofilstva krajskej organizácie KSČ, ktorá bola opozičnou a súčasne aj najvplyvnejšou politickou stranou na Podkarpatskej Rusi. Treba však povedať, že iredentizmus v prospech sovietskej Ukrajiny v ZSSR a iredentizmus v prospech budúcej samostatnej Ukrajiny sa vzájomne vylučoval. Komunisti spájali riešenie ukrajinskej otázky s proletárskou revolúciou a Sovietskym zväzom, ukrajinskí nacionalisti s porážkou bolševizmu, rozpadom ZSSR a svoj zrak stále viac upierali na nacistické Nemecko.

Uviedli sme motívy zmeny postojov vládnych kruhov k stranám s ukrajinskou orientáciou. Skutočnosť nebola však taká hrozivá, ako ju vykresľovali policajné raporty a niektorí politici. Do mnichovského diktátu, ako správne poznamenal kanadský historik P. R. Magocsi, ukrajinské hnutie na Podkarpatskej Rusi nemožno charakterizovať ako iredentistické a nepriateľské jednoty štátu. Okrem niektorých imigrantských skupín a ľahkovážnych prehlásení niekoľkých aktivistov, väčšina ukrajinofilov vrátane komunistov bola za ďalšiu existenciu Česko-Slovenska.²⁴ Prvá Ruská (Ukrajinská) centrálna národná rada (R(U)CNR) ešte v máji 1938 prijala rezolúciu v ktorej sa hovorilo: „Prvá R(U)CNR ako reprezentantka podkarpatských Rusínov-Ukrajincov... jednoznačne prehlasuje, že pevne stojí na stanovisku jednoty Podkarpatskej Rusi s Česko-Slovenskou republikou a nedotknutelnosti jej hraníc“.²⁵

Pokiaľ ide o KSČ, treba mať na zreteli, že po VII. kongrese Kominterny v roku 1935 komunisti opustili heslo o „sovietskom“ riešení ukrajinskej otázky a postavili sa na platformu obrany ČSR. Podobne ako ostatné strany, žiadali autonómiu Podkarpatskej Rusi, iba ju spájali s vytvorením vlády ľudového frontu s odôvodnením, že terajšia vláda môže dať autonómiu „iba pre pánov, ale nie pre pracujúci ľud“.²⁶

Z „ruských“ strán najväčšími zmenami prešiel Autonómny zemeľský zväz a zároveň vznikla nová strana – Ruská nacionálno-autonómna strana. Zväz bol pôvodne roľníckou stranou, ale postupne sa premenil na autonomistickú, politikársku a v konečnom dôsledku na protištátnu politickú silu. Na čele strany stál najprv učiteľ I. Kurtyak, „tribún ľudu“ a po jeho smrti A. Brody (Brodij). V tridsiatych rokoch vedenie Autonómneho zväzu nadviazalo kontakty s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (HSĽS). Pred voľbami v roku 1935 sa Zväz pripojil k autonomistickému bloku.²⁷ Požiadavka autonómie zbližovala obidve strany, ale otázka určenia definitívnych hraníc medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou ich rozdeľovala. Strana Brodyho žiadala pripojiť k Podkarpatskej Rusi územie východného Slovenska od rieky Poprad po Tisu, kde žilo asi 90 000 Rusínov (Ukrajincov).

²³ Kľofáč, V.: Můj pohled na Podkarpatskou Rus. In.: Podkarpatská Rus (Redigoval J. Zatloukal). Bratislava 1936, s. 91.

²⁴ Magocsi, P. R.: c.d., s. 141.

²⁵ Citované podľa publikácie: Narysy istoriji... c.d., s. 157.

²⁶ Karpatska pravda, 6. septembra 1936.

²⁷ Pred voľbami 1935 navštívili Podkarpatskú Rus A. Hlinka a K. Sidor. Predstavitelia obidvoch strán si sľúbili vzájomnú pomoc v zápase za autonómiu. Russkij vestnik, 5. mája 1935.

Druhou vplyvnou politickou stranou bola Ruská nacionálno-autonómna strana vedená S. Fencikom, mimoriadne energickým a ctižiadostivým politikom. Vznikla v roku 1935.²⁸ Bola to radikálna autonomistická strana s autoritatívnymi prvkami. Proklamovala heslo: „Čechom patria Čechy a Morava, Slovákom Slovensko a Rusom (Rusinom – M. B.) na juh od Karpat, od Tisy do Popradu Podkarpatská Rus.“ Podľa ideológie tejto strany autonómia mala zachrániť Podkarpatskú Rus pred „hľadom a smrťou“.²⁹ Vedenie strany okrem autonómie zdôrazňovalo v propagande aj svoju „ruskosť“, čím získavalo na svoju stranu časť voličov Karpatoruskej trudovej strany a Pravoslávnej jednoty (Pravoslavnoje jedinstvo).

Nebezpečenstvo obidvoch strán pre republiku nevyplývalo z toho, že boli „ruské“, ale z ich financovania a podpory horthyovským Maďarskom a bekovským Poľskom. Pre lídrov týchto strán autonómia bola iba prostriedkom na pripojenie Podkarpatska k Maďarsku a na vytvorenie spoločnej maďarsko-poľskej hranice. To, že Brody mal svojich patrónov a mecenášov v Budapešti a S. Fencik vo Varšave, bolo verejným tajomstvom. Preto nedôvera exekutívy voči týmto politickým útvarom bola pochopiteľná a celkom opodstatnená.

Autonomistické hnutie na Podkarpatskej Rusi a Slovensku malo viaceré spoločné črty, ale aj odlišnosti. Centralistické strany zdôvodňovali dlhú absenciu autonómie nepripravenosťou ľudu, nedostatkom inteligencie a nebezpečenstvom separatizmu a irendenty. Pokiaľ išlo o Slovensko, používal sa aj argument o jednotnom československom národe. Na Podkarpatskej Rusi ho nebolo možné uplatniť, pretože Rusinov aj pri najväčšej fantázii bolo ťažko zaradiť z etnického hľadiska do jednotného československého národa. Okrem toho požiadavka autonómie sa tu opierala o právny podklad. Bola zakotvená v medzinárodnej zmluve a ústave ČSR, kým Slováci sa mohli odvolávať iba na Pittsburskú dohodu. Nárok na autonómiu Podkarpatskej Rusi uznávali všetky politické strany. Odlišovali sa iba v odpovedi na otázku, kedy sa má uskutočniť, akým spôsobom a v akom rozsahu.

Hlinkova slovenská ľudová strana si získala značnú autoritu presadzovaním autonómie Slovenska. Stala sa najvplyvnejšou politickou stranou na Slovensku od roku 1925. Dve najradikálnejšie autonomistické strany na Podkarpatskej Rusi – Autonómny zemeľský zväz a Ruská nacionálno-autonómna strana si podobný kredit a vplyv nezískali jednak preto, že neboli jedinými „bojovníkmi“ za autonómiu, jednak v dôsledku pošramotenej povesti pre styky s Budapešťou a Varšavou. Vtedajšie vládnuce kruhy v Maďarsku v obidvoch prípadoch chceli využiť autonómiu na oslabenie a rozbitie Česko-Slovenska. Mali svojich ľudí v autonomistickom hnutí, na Slovensku V. Tuku, na Podkarpatskej Rusi A. Brodyho. Obidve autonomistické hnutia mali aj svojich polonofilov, K. Sídora na Slovensku a S. Fencika na Podkarpatsku, aj keď ich úloha v politike Poľska nebola rovnaká.

²⁸ Strana bola založená v marci 1935 v meste Chust. Ustanovujúci zjazd za účasti 300 delegátov (dôverníkov) sa konal v Mukačve 31. marca 1935. Za predsedu strany bol zvolený V. Gadža, roľník z Nového Selišťa. Vodcom strany bol S. Fencik. Slovenský národný archív (SNA), fond Krajinský úrad (KÚ), kar. 190. Hlásenie Prezídia Krajinského úradu v Užhorode.

²⁹ SNA, f. KÚ, kar. 190. Program Ruskej nacionálnej autonómnej strany.

Pozrime sa teraz na politické strany cez prizmu volebných výsledkov, v ktorých sa odráža ich vplyv. Prvé obecné voľby na Podkarpatskej Rusi sa konali v roku 1923 a v nasledujúcom roku prvé parlamentné voľby, to znamená o štyri roky neskôr ako na ostatnom území ČSR. Celkove počas existencie prvej ČSR sa štyrikrát volilo Národné zhromaždenie. Výsledky volieb do poslaneckej snemovne sme zhrnuli do tabuľky.³⁰

Výsledky volieb do poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia na Podkarpatskej Rusi v rokoch 1924–1935

Politické strany	% hlasov z celkového počtu hlasov na Podkarpatskej Rusi			
	r. 1924	r. 1925	r. 1929	r. 1935
Agrárna ¹	5,9	14,2	29,1	19,5
KSČ	39,3	30,8	15,2	25,6
Soc. dem. ²	8,1	7,4	8,6	9,5
Kresťan. ľudová ³	4,4	3,0	3,3	2,3
Čs. nár. soc.	–	–	3,7	–
Trudová ⁴	7,8	6,3 rus.	–	3,6
AZZ ⁶	8,2	11,7 blok ⁵	18,2	14,8
Čs. nár. dem. ⁷ a ruské národ. strany	1,0	1,3	–	9,3
Maďar. národ. strana	11,0	11,8	11,4	11,0
Sionistická ⁸	7,0	8,0	6,3	–
Žid. ortodoxná ⁹	3,9	4,8	–	–
Rôzne malé strany	2,7	0,8	3,9	3,8

Poznámky k tabuľke:

1 V roku 1929 a 1935 spolu so Židovskou ortodoxnou stranou

2 V roku 1935 spolu so Židovskou sionistickou stranou

3 Od r. 1925 kandidovala spolu s Čs. stranou ľudovou

4 Trudová strana v rokoch 1924, 1925 a 1935 kandidovala spoločne s Čs. národnosocialistickou stranou, v roku 1935 aj s Ruským národným zjednotením.

5 Ruský blok tvorili tieto strany: Autonómny zemeľský zväz, Trudová strana, Ruské národné zjednotenie a Ruská národná strana na východnom Slovensku. Kooperoval s Čs. národnou demokraciou

6 Autonómny zemeľský zväz v roku 1935 kandidoval s autonomistickým blokom

7 Roku 1935 Čs. národné zjednotenie, s ktorým kooperovala Ruská nacionálno-autonómna strana

8 Židovská sionistická strana v roku 1935 bola na kandidátke sociálnej demokracie

9 Židovská ortodoxná strana v roku 1929 a 1935 kandidovala spoločne s agrárnou stranou

³⁰ Tabuľka je zostavená na základe údajov uvedených v článkoch: Bezdomnyj, I.: Vyvody iz vyborov. Živaja mysl'. Karpatorusskij žurnal politiki i kultury. Máj–jún 1935, Praha, s. 19; Brandejs, J.: Vývoj politických pomerů na Podkarpatské Rusi v období 1918–1935. In.: Podkarpatská Rus..., c.d., s. 72–88.

Z údajov uvedených v tabuľke vyplýva, že KSČ bola najvplyvnejšou stranou na Podkarpatskej Rusi, čo predstavovalo určitú osobitosť tohto regiónu v porovnaní so Slovenskom a českými krajinami. KSČ vyšla z volieb ako víťazná strana trikrát. Najvyšší počet hlasov, takmer 40 %, získala v prvých parlamentných voľbách v roku 1924 a najnižší v roku 1929, keď jej vyslovilo svoju priazeň 15,2 % voličov Podkarpatskej Rusi a obsadila tretie miesto. Podľa nášho názoru úspech KSČ podmienili tri skutočnosti. KSČ bola internacionálnou stranou s jednoduchou a zrozumiteľnou ideológiou, čo v národnostne zmiešanom a sociálne zuboženom prostredí nebolo zanedbateľné; Bola opozičnou stranou a ako taká neniesla zodpovednosť za vládnu politiku; A napokon, Rusíni bez ohľadu na to k akej národnosti sa hlásili, spájali činnosť komunistov so Sovietskym zväzom, o ktorom síce veľa nevedeli, ale vedomie národnej spolupatričnosti či príbuznosti k ruskému, resp. ukrajinskému národu a predstava, že kdesi existuje štát, v ktorom nie sú ani bohatí, ani chudobní, ako to hlásali komunisti, umocňovali sympatie k nim.

Agrárna strana bola v poradí druhou najvplyvnejšou stranou. Aj ona mala svoje vzostupy a pády, ale vždy predstavovala politickú silu, s ktorou sa muselo rátať. V obecných voľbách v roku 1923 vďaka spojeniu s „ruskými“ stranami získala 64,4 % mandátov, ale o rok neskôr v parlamentných voľbách, keď od nej odskočili „ruské“ strany, obsadila až siedme miesto. Potom nastal raketový vzostup. Vo voľbách do krajinského zastupiteľstva v roku 1928 a v parlamentných voľbách v roku 1929 odovzdalo jej svoj hlas najviac voličov (28,8 %, 29,1 %). V posledných parlamentných voľbách v roku 1935 stratila svoj primát. Obsadila druhé miesto (19,5 % hlasov). Zdroj volebného úspechu agrárnej strany bol iný než KSČ. KSČ ako opozičná strana mohla iba sľubovať raj na zemi, ak získa moc. Agrárna strana ako vládna strana raj nesľubovala, ale poskytovala konkrétne výhody aspoň niektorým vrstvám roľníctva. Súčasne – podobne ako KSČ – získavala hlasy na dedine bez ohľadu na národnú príslušnosť.

Z celoštátnych strán mala relatívne stabilnú voličskú klientelu Sociálnodemokratická strana so svojou odbočkou na Podkarpatskej Rusi do roku 1930. Získavala 7 až 9 % hlasov. Ostatné česko-slovenské strany – národnodemokratická, národnosocialistická, lidová, živnostenská a ďalšie nezaznamenali vo voľbách väčšie úspechy. Iba vytváraním volebných blokov s miestnymi stranami sa udržiavali pri živote.

Z rusínskych samostatných strán najživotoschopnejší bol Autonómny zemeľský zväz, potom Fencikova Ruská nacionálno-autonómna strana a v prvej polovici dvadsiatych rokov aj Karpatoruská trudová strana. Na počet obyvateľov mala Podkarpatská Rus úctyhodný počet politických strán, preto bolo umením dosiahnuť kvorum. Volebné číslo do poslaneckej snemovne na Podkarpatskej Rusi sa pohybovalo od 25 449 do 34 443.³¹ Rusínske strany v snahe dostať sa do parlamentu uzatvárali volebné bloky s celoštátnymi stranami alebo v rámci tzv. ruských strán. Najširšie zoskupenie „ruských“ strán vzniklo v roku 1923 a v roku 1929. Na rozdiel od Maďarov a Židov, ktorých väčšina volila vlastné strany, voličské hlasy Rusínov boli rozptýlené. Podiel Rusínov na celkovom počte obyvateľstva Podkarpatskej Rusi predstavoval 63 %, ale samostatné rusínske strany získavali spolu so svojimi patrónmi (volebné bloky) okolo patiny až štvrtiny platných hlasov odovzdaných na Podkarpatskej Rusi. Ostatní voliči vyslovili svoju dôveru celoštátnym stranám, resp. ich odbočkám, predovšetkým komunistom, agrárnikom a sociálnym demokratom.

³¹ Bezdomnyj, I.: c.d., s. 19.

Zdá sa, že rusínski voliči uprednostňovali tie strany, ktoré v sľuboch a v agitácii kladli na prvé miesto existenčné sociálno-ekonomické otázky. Problémy nacionálno-kultúrnej orientácie a štátoprávneho usporiadania (autonómia), o ktorých inteligencia vášnivo diskutovala, ich zaujímali menej. Pokiaľ si ich osvojili, tak iba v kombinácii s predstavami o zlepšení sociálneho postavenia. KSČ získavala vysoké percento hlasov bez ohľadu na to, či sa hlásila k ruskej alebo ukrajinskej orientácii.

Pomer hlasov medzi vládnu koalíciu a opozíciou okrem roku 1929 bol vždy v prospech opozície.³² V tomto ohľade bola situácia na Podkarpatskej Rusi podobná situácii na Slovensku. Rozdiel spočíval v tom, že kým na Slovensku bola hlavnou opozičnou silou HSL'S, na Podkarpatskej Rusi najväčšiu váhu v opozičnom tábore mala KSČ.

Notes on the Party Political Structure in Sub-Carpathian Rus

Michal Barnovský

The party political structure here could only form in democratic conditions present after the year 1919. By the first parliamentary elections, the number of parties had reached 30, with longer lasting formations numbering 12 or 13. This article provides a description of the most important parties. The parties representing the governing coalition won the elections only in 1929, while opposition parties were dominant in the other. The greater part of Ruthenian voters supported nation-wide parties and their representatives in Sub-Carpathian Rus. Only a fifth to a quarter of voters gave their votes to independent Ruthenian parties. Social and economic questions in the programmes and politics of the individual parties were key in obtaining voter support.

³² Pomer hlasov odovzdaných koalíčným stranám a opozícií bol nasledujúci: V roku 1924 40:60; v roku 1925 46:54; v roku 1929 64:36; v roku 1935 37:63. Brandejs, J.: c.d., s. 83.

POĽNOHOSPODÁRSTVO A LESNÉ HOSPODÁRSTVO V RÁMCI CELKOVÉHO HOSPODÁRSKEHO A SOCIÁLNEHO VÝVOJA PODKARPATSKEJ RUSI

Juraj Žadanský

V porovnaní s územiami historických krajín¹ demokratického Československa mala Podkarpatská Rus najnižšie percento poľnohospodárskej pôdy. Bol to prevažne hornatý kraj, ktorý na južnej hranici vyúsťoval do úrodnej užhorodskotiskej roviny. Ústili do nej úzke údolia riek – Uhu, Boržavy, Latorice, Teresvy, Terebli, Riky, ktoré tvorili hlavné prítoky Tisy. Medzi Mukačevom a Berehovem sa rozprestierali močiare, najmä veľký Čierny močiar s rybníkom na výmere 28 684 kat. jutár.

Hranicu s Haličou lemoval rozsiahly pás pieskovcov a hlinitých tret'ohorných bridlíc. Od Latorice na juhovýchod po hranice s Haličou a Rumunskom sa tiahli Lesné Karpaty. Medzi užhorodskotiskou rovinou a pieskovcovými Karpatmi sa týčila skupina sopečných vrchov s bukovými a dubovými lesmi, popretkávanými pastvinami.

Na celkovej rozlohe Podkarpatskej Rusi sa poľnohospodárska pôda podieľala iba 46,29 % (Morava a Sliezske – 64,24 %, Čechy – 62,86 %, Slovensko – 56,32 %). Prevažnú časť Podkarpatska tvorila lesná pôda, ktorá zaberala 50,56 % z jeho celkovej plochy, 3,15 % bola zastúpená neúrodná pôda. V listnatých lesoch prevládali r. 1920 buk (66 %), t.j. 2/3 všetkých lesov na Podkarpatskej Rusi. Dub sa podieľal na celkovej rozlohe lesa 10 % a ihličnaté lesy 23 %. Popri 56 % lesov štátnych bolo 15 % lesov komunálnych, 10 % obecných a župných, 18 % patrilo statkom, 0,5 % cirkvám a nepatrná časť akcionárom. Napriek tomu, že lesy poskytovali dostatok výborného dreva, drevársky priemysel bol slabo rozvinutý a väčšina horalov žila v materiálnej biede.

Z celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy bolo len 41,36 % ornej (v celoštátnom meradle 70,32 %). Oveľa vyšší bol však podiel pastvín, ktoré zaberali 30,92 % (ČSR – 12,95 %) a lúk – 25,82 % (ČSR – 15,57 %). Z uvedených údajov o pôdnom fonde vyplýva, že Podkarpatská Rus mala najnižšie percento ornej pôdy v rámci Československa, oplývala však bohatstvom pastvín, lúk a lesov.²

Úhor, stále a lesné pastviny tvorili začiatkom dvadsiatych rokov takmer 28 % z celkovej výmery pôdy, t.j. asi 300 tisíc hektárov. Pastviny vlastnili veľkostatkári, obce, bohatší roľníci a židia – nájomcovia i prenajímatelia. Celé predtým zalesnené pohoria sa premieňali na pastviny, ktoré boli väčšinou pokryté trnmi, krtincami, drnom a plevelom.

¹ Historické krajiny – Čechy, Morava a Sliezske.

² Zajíc, J.: Nejakutnejší hospodárske problémy Podkarpatskej Rusi. In.: Podkarpatská Rus (zborník), Bratislava 1936, s. 137. Pozri tiež: Drahý, V. a F.: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry, Praha 1921, s. 89.

Kvalitou vynikali len pastviny poloninské, pokryté bujnou trávou, zavlažované výdatnými zrážkami.³

Podľa nadmorskej výšky, bonity pôdy a rozsahu pestovaných plodín sa územie Podkarpatskej Rusi delilo na dve poľnohospodárske výrobné oblasti: obilninársku v potiskej nížine, do ktorej patrili okresy Berehovo, Iršava, Mukačevo, Veľký Sevluš a Užhorod a polonisko-krmovinársku v krajine Karpát s Podhorím (okresy Chust, Perečin, Rachov, Svalava, Veľký Berezny, Volové a Ťačovo).

Klimatické podmienky obilninárskej oblasti charakterizovali pomerne vysoké teploty s jarnými a jesennými zrážkami. Na najvyššie letné teploty však pripadalo najmenej zrážok. Ťažká a málo priepustná pôda spôsobovala značné zamokrenie plôch hlavne v jarných a jesenných mesiacoch. Napriek tomu, že nížinné klimatické podmienky neboli vhodné na rozširovanie lesov, lúk a pastvín, muselo byť až 51,37 % úrodnej pôdy využívanej na tento účel.⁴ Zamokrenie pozemkov spôsobovalo, že aj značná časť ostatnej ornej pôdy bola obhospodarovaná prevažne extenzívne.

V priebehu šiestich rokov (1926–1931) dosiahlo obilninárske nížinné hospodárstvo minimálny zisk 0,13 % pri hodinovom zárobku roľníka 0,76 Kč. Väčšina roľníkov bola značne zadlžená a žila iba zo skromných výnosov extenzívne obhospodarovanej pôdy. Rentabilnejšie hospodárske výsledky dosahovali iba väčšie poľnohospodárske podniky s pôdou lepšej bonity po melioračných úpravách. Hoci vodohospodársky fond prispieval na melioračné práce, nemohol zabezpečiť odvodnenie všetkej zamokrenej pôdy, pretože tieto práce si vyžadovali investičný náklad asi 800 mil. Kč, pri priemernom rozpočte na 1 hektár 3 450 Kč.⁵

Roľníci na tieto práce neprispievali v dôsledku vlastnej zadlženosti a veľkého konzervativizmu, ktorý v nich vzbudzoval nedôveru k novotám. Uprednostňovali prevažne tradičné poľnohospodárske postupy získané od otcov, ktoré považovali väčšinou za dostatočne overené.

Na prevažnej časti ornej pôdy (61,71 %) sa pestovali obilniny. Z obilnín to bola roku 1933 predovšetkým kukurica (20,12 %), ozimná pšenica (14,71 %), ovos (12,69 %), ozimná raž (10,70 %) a jačmeň (1,81 %). Okopaniny sa pestovali na 18,73 % ornej pôdy, z toho 16,66 % tvorili zemiaky, 0,94 % krmná repa a i. Na zostávajúcich plochách sa pestovali krmoviny (9,04 %), zelenina (0,71 %), strukoviny (1,27 %). Obchodné (tabak) a priemyselné plodiny (konope) zaberali 2,22 % a úhorom ležalo 2,87 % pôdy. Na menších výmerách dorábali aj cukrovú repu a iné plodiny.⁶

Priemerné hektárové výnosy boli v porovnaní s celoštátnym priemerom oveľa nižšie. Pre porovnanie uvádzame niektoré hektárové výnosy s celoštátnym priemerom v zátvorke: pšenica – 10,8 q (16,3 q), raž – 11,1 q (15,9 q), jačmeň – 11,5 q (15,7 q), ovos – 10,4 q (15,6 q), kukurica – 14,1 q (17,2 q), zemiaky – 79,9 q (115,3 q).⁷

Pôda v horskej poloninsko-krmovinárskej oblasti obsahovala vyvreliny a pieskovce, ktoré vytvárali vhodné podmienky pre poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo. Nížinnú pôdu tvorili druhotné naplaveniny diluviálne a aluviálne.

Neproduktívne, prevažne kamenné pôdy a rovinné močiare tvorili len 3,15 % pôdy, t.j. podstatne menej ako vo Švajčiarsku (25 %), či Rakúsku (10,5 %). Produktívnu (úrodnú) pôdu poloninsko-krmovinárskej oblasti tvorila poľnohospodárska (47,74 %) a lesná pôda (49,45 %). Zaujímavé je v tejto súvislosti porovnanie so štatistickými údajmi, ktoré potvrdzujú, že kým poľnohospodárska pôda zamestnávala ako jediný zdroj obživy 58,46 % podkarpatskoruského obyvateľstva, tak lesná pôda poskytovala trvalé zamestnanie iba 7,83 % osôb. Ostatné obyvateľstvo 33,71 % bolo zamestnané v priemysle, obchode, živnostiach a iných povolaniach.⁸

Tri štvrtiny pôdy v horskej poloninsko-krmovinárskej oblasti neboli skoro vôbec hnojené pre nedostupnosť, a preto aj výsledky hospodárenia boli neuspokojivé. Roky 1926–1931, ktoré v sebe spájali tri roky konjunktúry a tri roky hospodárskej krízy, priniesli kapitálovým investíciám do poľnohospodárstva len 0,40 % zúčtenie. Priemerná mzda poľnohospodára (roľníka) dosahovala v tomto období len 0,88 Kč za hodinu.⁹

V dôsledku veľmi slabých čistých výnosov väčšina roľníkov v horských oblastiach hospodárila s podnikateľskou stratou, zadlžovala sa a žila z podstaty majetku zdedeného po predkoch. Slabé hospodárske výsledky nevedli k zveľadovaniu roľníckych hospodárstiev, ale k ich ďalšiemu triešteniu. V početných roľníckych rodinách sa majetok delil na stále menšie parcely, v dôsledku čoho sa vytvorili tzv. trpasličie hospodárstva, ktoré sťažovali uplatňovanie progresívnejších poľnohospodárskych metód a postupov. Lepšie výsledky mali scelené roľnícke usadlosti, ktoré dosahovali v horskej krmovinárskej oblasti až 5,75 % zúčtenie investovaného kapitálu. Priemerný hodinový zárobok roľníka dosiahol 1,51 Kč. Roľníci na scelených hospodárstvách dosahovali v priemere štrnásťkrát vyššie zhodnotenie vloženého kapitálu ako na „trpasličích“ hospodárstvách.¹⁰

Z uvedeného vyplýva, že hospodársky stav Podkarpatskej Rusi so všetkými sociálnymi dôsledkami bol predovšetkým výsledkom nevyriešených technických problémov. V horských oblastiach bolo potrebné priblížiť pôdu roľníkovi, aby ju mohol riadne využívať, čo bolo možné uskutočniť iba komasáciou a zmenou dedinského osídlenia na samotové. Tieto zmeny v poloninsko-krmovinárskej oblasti s rozšírením roľníckych hospodárstiev o 100 000 ha vhodnej lesnej pôdy si vyžadovali investičné náklady 1 miliardu 662 miliónov Kč, t.j. 3 750 Kč na 1 hektár.¹¹ Roľnícke hospodárstva neboli schopné tieto kapitálové investície financovať, a preto tento problém musel prevziať československý štát.

Podkarpatská Rus mala pri sčítaní obyvateľstva ČSR 15. 2. 1921 zaregistrovaných na svojom území 606 568 občanov. V poľnohospodárstve (vrátane chovu dobytka, záhradníctva a zeleninárstva) pôsobilo 410 705 obyvateľov. Z tohto počtu bolo 95 720 samostatných hospodárov, 39 296 poľnohospodárskych robotníkov, 40 213 nádenníkov

³ Drahný, V. a F.: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry, Praha 1921, s. 71–72.

⁴ Macháček, L.: Hospodářsko-technické problémy Podkarpatské Rusi. In.: Podkarpatská Rus (zborník), Bratislava 1936, s. 110.

⁵ Tamže, s. 110.

⁶ Reich, E.: K zvelebovacímu programu zemědělství na Podkarpatské Rusi, s. 88–92.

⁷ Tamže, s. 92–98.

⁸ Macháček, L.: Hospodářsko-technické problémy Podkarpatské Rusi, s. 108.

⁹ Tamže, s. 109.

¹⁰ Tamže, s. 109.

¹¹ Tamže, s. 110.

a 42 351 sluhov.¹² Zostávajúcu časť tvorili členovia početných roľníckych rodín. Uvedené štatistické údaje potvrdzovali, že Podkarpatská Rus bola prevažne agrárnou krajinou s nízkou agrotechnickou úrovňou poľnohospodárskej výroby. Úrodnosť pôdy na Podkarpatskej Rusi bola v roku 1937 o 64 % nižšia ako v Čechách.¹³

Priaznivé podmienky malo na Podkarpatskej Rusi pestovanie vinnej révy. Na tomto území sa nachádzalo takmer 20 % vinogradov prvej ČSR. Rovnaký podiel mal tento kraj aj na celoštátnej produkcii vína. Roku 1920 zaberali vinice na Podkarpatskej Rusi 0,3 % všetkej pôdy, t.j. 3 492 ha. Priemerná úroda dosahovala 15–20 hl muštu na jeden hektár. Celková úroda v uvedenom období predstavovala 70 000 hl. Pri cene 10–15 Kč za liter vyrobeného vína dosahovali podkarpatskí vinohradníci celkovo 70–100 miliónov korún ročne. Vínnu révu pestovali prevažne v okresoch Berehovo, Seredné, Sevluš, Užhorod a Mukačevo. Podkarpatská Rus mala najvyššie hektárové výnosy hrozna a vínného muštu v Československu.¹⁴

V podkarpatských vinohradoch dozrievali predovšetkým biele vína. Najviac zastúpenými kultivarmi boli brecador (asi 60 %), rizling vlašský a rýnsky, furmint, muškát a dievče hrozno. Obchod s vínom bol takmer výhradne v rukách židovských obchodníkov.

Značný význam pre Podkarpatskú Rus malo ovocinárstvo. Väčšie sady a ovocné záhrady sa nachádzali najmä v údolí Tisy a v okolí Chustu a Ťačova. Z ovocných stromov prevládali slivky a ušľachtilé druhy jabloní. Vo vinárskych okresoch sa pestovali aj marhule, broskyne, vlašské orechy, jedlé gaštany a ako vzácnosť aj figy.

Prevažná časť úrody sliviek bola použitá na výrobu slivovice. Priemerná ročná výroba slivovice sa podľa odhadov určovala na 4 000 hl, vo finančnom vyjadrení 24 až 30 mil Kč. Na Podkarpatskej Rusi sa urodilo priemerne 2 000 vagónov kvalitných jabĺk ročne. Pred prvou svetovou vojnou ich židovskí veľkoobchodníci z Ťačova, Chustu a iných okresov vyvážali do Poľska a Haliče. Obchodné styky s týmito územiami po vzniku ČSR neboli nadviazané. Vysoké dopravné tarify bránili vývozu jabĺk do Čiech. Sušiarne na spracovanie ovocia chýbali. Preto sa len malá časť úrody skonzumovala a zvyšok sa skrmoval alebo zostal na stromoch.¹⁵

Predpokladom zvýšenia slabšej úrodnosti podkarpatskej pôdy boli melioračné úpravy. Ich význam z hľadiska rastlinnej výroby bol na Podkarpatskej Rusi málo docenený. Bola tu značná časť pozemkov, ktoré mohli byť hospodársky využité iba čiastočne alebo sa vôbec nevyužívali. Boli to hlavne zamokrené polia a lúky, ktoré sa rozprestierali v úrodnej potiskej nížine, ale hospodársky boli bezcenné. Na niektorých lúčnych parcelách naopak nedostatok vody spôsoboval nízke výnosy krmovín.

V rokoch 1919–1933 odvodnili v tomto regióne 17 971 ha pôdy. Melioračné práce však bolo potrebné uskutočniť na vyše 30 % ornej pôdy a ešte väčšej rozlohe lúk a pasienkov. Časté záplavy si vynucovali reguláciu vodných tokov a výstavbu zachytávacích hrádí.¹⁶

¹² Statistická príručka republiky Československé, II, Praha 1935, s. 410.

¹³ Deržavnyj archiv Zakarpats'koji oblasti (DAZO), Berehovo, f. 2, odp. 2, jed. 753, list 132.

¹⁴ Reich, E.: K zvelebovacímu programu..., s. 102; Drahňý, V.: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry, Praha 1921, s. 69.

¹⁵ Drahňý, V. a F.: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry, s. 69–70.

¹⁶ Reich, E.: K zvelebovacímu programu zemědělství..., s. 66.

Hlavnou prekážkou úspešného rozvoja melioračných prác bola (popri ich predchádzajúcom zaostávaní počas monarchie) značná nevzdelanosť, konzervativizmus roľníkov a ich nedôvera k štátnej správe. Povznesenie kultúrnej úrovne vidieckeho ľudu bolo jednou z podmienok hospodárskeho pokroku na Podkarpatskej Rusi.

* * *

Riešenie roľníckej otázky na Podkarpatskej Rusi patrilo k najdôležitejším problémom v sociálno-ekonomickej oblasti. Nová štátna moc aj na tomto území mala eminentný záujem na likvidovaní veľkého pozemkového vlastníctva, najmä maďarských a rakúskych veľkostatkárov. Na Podkarpatskej Rusi bolo potrebné likvidovať všetky vývin kapitalizmu brzdiace zvyšky feudalizmu a tým uvoľniť cestu pokroku na dedine.

Štatistika z roku 1914 udáva, že v užhorodskej, beregskej, marmarošskej a ugočskej župe, ktoré tvorili Podkarpatskú Rus, patrilo 1 251 statkárom 1 101 448 ha pôdy, t.j. 60,1 %. Uvedené pozemkové vlastníctvo sa v podstate zachovalo i po začatí Podkarpatskej Rusi do ČSR. V praxi to znamenalo, že 2/3 väčšina podkarpatských roľníkov vlastnila iba 40 % pôdy. Otázka pozemkovej reformy vystupovala na Podkarpatskej Rusi oveľa výraznejšie do popredia ako v českých krajinách. Celá štvrtina podkarpatskej pôdy (322 471 ha) patrila roku 1920 štátu. Druhým najväčším pozemkovým vlastníkom však bol gróf Schönborn-Buchheim, ktorému patrilo okolo 133 000 ha pôdy. Štát a Schönborn vlastnili spolu vyše 455 000 ha (38 %) podkarpatskej pôdy.¹⁷

Na čelo roľníckeho hnutia sa postavila agrárna strana, ktorá využila vyčkávací postoj sociálnej demokracie a prevzala iniciatívu pri uskutočňovaní pozemkovej reformy. Išlo jej o vytvorenie silnej agrárnej podnikateľskej vrstvy, ktorá mala pripraviť podmienky na ovládnutie poľnohospodárstva finančným kapitálom a tlmiť vzrastajúci hlad roľníkov a bezzemkov po pôde.

Jeden z vedúcich predstaviteľov vládnej koalície a neskorší predseda vlády Antonín Švehla v roku 1921 poveril O. Frankenbergera, aby vypracoval plán najnaliehavejších poľnohospodárskych opatrení na zlepšenie sociálnej situácie podkarpatského ľudu a ustanovenie demokratickej správy na tomto území.

Ministerský radca O. Frankenberger presadil pravidelné zásobovanie obyvateľstva základnými potravinami (kukurica, múka, maso, tuky, cukor), pohonnými hmotami, vypracoval plán uskutočnenia pozemkovej reformy na štátnej pôde (asi 100 tisíc hektárov pôdy), pripravil podmienky na vybudovanie poľnohospodárskeho družstevníctva (úverové, potravinové, skladištné a i.) v rámci dvoch družstevných centrál a presadil, aby poloninské pastviny (asi 50 tisíc hektárov) dostali roľníci na pastviská pre dobytok.¹⁸

Zákon Národného zhromaždenia o zábere (zákon č. 215/1919 Sb.) zo 16. 4. 1919 určoval, že bude zabrané také pozemkové vlastníctvo, ktorého výmera presahuje 150 ha poľnohospodárskej pôdy alebo 250 ha pôdy vôbec. Ďalšie zákony – prídelový z 30. 1. 1920 (č. 81/1920 Sb.) a náhradový z 3. 4. 1920 (č. 329/1920 Sb.) mali spolu so zákonmi o hospodárení na zabranom pozemkovom majetku a úverovej pomoci

¹⁷ Drahňý, V. a F.: Podkarpatská Rus..., s. 86 a 87.

¹⁸ Brandejs, J.: Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi, s. 74–75.

nadobúdateľom pôdy zastaviť vzrastajúcu nespokojnosť bezzemkov a maloroľníkov, ktorých túžba po pôde nebola uspokojená.¹⁹

Záberový zákon sa na Podkarpatskej Rusi vzťahoval na majetky 104 veľkostatkov o rozlohe asi 239 000 ha (415 000 k.j.). Z toho však podľa zákona o pozemkovej reforme malo byť vypustených zo záberu asi 36 000 ha (64 000 k.j.). Komisariáty Štátneho pozemkového úradu (ŠPÚ) mali teda rozdeliť 203 000 ha (351 000 k.j.) pôdy, ktorá sa nachádzala na 230 katastrálnych územiach podkarpatských obcí.²⁰

Do konca roku 1934 pridelil ŠPÚ 100 000 k.j. (57 000 ha) pôdy pre asi 30 000 rodín prídelcov a 250 podkarpatských obcí a osád. Ďalším asi 6 000 uchádzačom pôdu nepridelili. Z celkového počtu prídelcov bolo do konca roku 1934 asi 6 000 bezzemkov, ktorí dostali v priemere po 2,5 k.j. pôdy (niektorí 4 až 6 k.j.). Na rozdeľovaní ďalšej pôdy sa podieľalo asi 24 000 roľníkov, ktorí rozšírili svoje vlastníctvo v priemere o 2 k.j. V súvislosti s pozemkovou reformou ŠPÚ vytvoril na 11 miestach 282 kolonizačných usadlostí, ktoré obhospodarovali približne 8 000 k.j. pôdy s priemernou výmerou 25 k.j. na usadlosť a 20 s väčšími dielmi.²¹

Zvyškové statky boli vytvorené na výmere 3 414 k.j. Štát dostal 15 000 k.j., z ktorých značnú časť na Boržavskej polonine prenajal roľníkom. Podkarpatskoruská krajina dostala asi 2 600 stavebných miest v 60 obciach.²² Prídely boli vyčlenené aj pre školské, telovýchovné, družstevné, vojenské, vedecké a iné účely.

Na základe záberového zákona bolo prídelcov Rusínov 86 %, Maďarov 10 %, Čechov a Slovákov 1,5 %, Židov 1,4 %, Nemcov 1 % a iných 0,1 %.²³

Zo štátnej pôdy navrhoval ŠPÚ na pridel 49 000 k.j. (asi 28 000 ha), z toho bolo rozdelených prídelcom 16 000 k.j. Takmer polovica pôdy, ktorú pridelili ŠPÚ v rámci pozemkovej reformy rôznym prídelcom, patrila najväčšiemu záberovému veľkostatku na Podkarpatskej Rusi firme „Latorica“ v Mukačeve. Zo 62 000 k.j. (asi 35 000 ha) určených na prídely pridelili do konca roku 1934 49 000 k.j.²⁴ Ešte roku 1935 zostávala pod záberom pôda o rozlohe asi 95 000 ha (167 000 k.j.).²⁵

Celková bilancia pozemkovej reformy:²⁶

– <i>pridelené</i>	100 000 k.j.	57 000 ha
– <i>pripravených na pridel</i>	<i>ďalších</i>	
<i>v najbližších 5 rokoch</i>	56 000 k.j.	32 000 ha

Značnú úlohu počas pozemkovej reformy zohrával poskytnutý štátny úver, ktorý pomohol najmä niektorým sociálne slabším vrstvám.

¹⁹ Bližšie o tom pozri: Voženilek, J.: Pozemková reforma v Československé republice, Praha 1924; Trčka, J.: Aktuálne otázky zemélskej výroby na Slovensku, Bratislava 1937; Otáhal, M.: Zápas o pozemkovou reformu v ČSR, Praha 1963.

²⁰ Jirkovský, J.: Pozemková reforma na Podkarpatskej Rusi. In.: Podkarpatská Rus (zborník), Bratislava 1936, s. 147.

²¹ Tamže.

²² Tamže, s. 147–148.

²³ Tamže, s. 148.

²⁴ Tamže.

²⁵ Tamže.

²⁶ Tamže.

Pozemková reforma neuspokojila najmä hlad Verchovincov po pôde, ktorí spolu s ďalšími bezzemkami a roľníkmi žiadali jej pokračovanie. Mnoho novej pôdy bolo možné na Podkarpatskej Rusi získať sčefovaním pozemkov a zabránením ich ďalšiemu drobeniu reformou dedičského práva.

Pozemková reforma mala priaznivý vplyv na poľnohospodársku, lesnú a poľnohospodársko-priemyselnú produkciu, na sociálne a hospodárske pomery vidieka (aj keď ich nevyriešila), na zníženie počtu vystažovalcov, rast produkčnej schopnosti roľníctva, rozvoj družstevníctva a pod.

Rozsiahle právomoci ŠPÚ sa najvýznamnejšie prejavili v najzaostalejšej časti ČSR na Podkarpatskej Rusi. ŠPÚ v Užhorode namiesto toho, aby podľa prijatých zákonov rozdelil pôdu tisícom maloroľníkov, bezzemkov a hladujúcich, zriadil v najúrodnejších oblastiach zvyškové statky pre tých, ktorí mali prostriedky a úvery. Machinácie s pôdou a predajom dreva úradníkmi lesnej správy a pozemkového úradu vyvolávali veľké protestné hnutie podkarpatského ľudu. Úradnícky aparát štátnej správy nevenoval potrebnú pozornosť požiadavkám tamjšieho vidieckeho obyvateľstva, aby uspokojil jeho túžbu po pôde. Pôdu, ktorú vidiecke roľnícke vrstvy využívali ako pasienky, postupne zalesňovali.²⁷ Tento postup úradníckeho aparátu v podstatnej miere ovplyvňoval zmýšľanie obyvateľstva.

Pozemková reforma nepriniesla na Podkarpatskej Rusi očakávané zmeny v prospech maloroľníkov a poľnohospodárskych robotníkov. Pri rozdeľovaní 240 268 ha pôdy vykúpenej v druhej etape pozemkovej reformy (1925–1929) od 39 veľkostatkárov sa najväčšou mierou podieľala firma Latorica s francúzskym, švajčiarskym a českým kapitálom. Do podkarpatských dedín prenikal finančný kapitál, ktorý si podmaňoval a ruinoval rôzne sociálne vrstvy roľníkov.

Francúzsko-švajčiarsky koncern Bignon Senator Zubersa Company, Société Financière de Genève i Compair de Esconte de Genève odkúpil roku 1928 od grófa Schönborna-Buchheima 131 000 ha podkarpatskej pôdy a lesov za 35 000 000 Kč. Minimálny odhad ceny tohto majetku bol 400 000 000 Kč. K najvplyvnejším akcionárom tejto firmy však patrila sám gróf Schönborn-Buchheim. Na tejto pôde, za aktívnej účasti Živnobanky, vznikla hore menovaná veľká akciová spoločnosť „Latorica“. Vyše 20 000 hektárov pôdy grófa Telekiho v okolí dediny Dovhe odkúpil mníšsky rád maltézskych rytierov s prevažne anglickým kapitálom.²⁸

Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi bolo roku 1931 podľa úradných štatistík 14 zahraničných akciových spoločností so základným kapitálom 283 000 000 Kč. Zmiešaných akciových spoločností, t.j. takých, v ktorých bol jedným z účastníkov domáci kapitál (napr. „Latorica“), bolo na uvedenom území 425 so základným kapitálom 1 301 mil. Kč.²⁹

Na tej časti pôdy, ktorá nezostala v dôsledku rôznych príčin vo vlastníctve pôvodných majiteľov, vznikali tzv. zvyškové statky. Dostávali ich predovšetkým českí kolonisti, činitelia agrárnej strany a vodcovia miestnych vládnych politických strán. V priebehu desiatich rokov dostali vlastníci 23 zvyškových veľkostatkov na Podkarpat-

²⁷ Těsnopisecké zprávy Národního shromáždění republiky Československé 279/1924.

²⁸ Rudé právo, 4. 8. 1929; Karpatská pravda, 9. 7. 1929.

²⁹ Statistická ročenka republiky Československé, Praha 1937, s. 108.

skej Rusi 3 231 ha pôdy lepšej bonity. Českí a miestni činitelia (guvernér Beskid, soc. dem. Ostapčuk, kniaz Vološin, advokát Hrabar a i.) dostali v tomto období 23 851 ha pôdy.³⁰

Časť vykupenej pôdy (3 467 ha) bola v priebehu ďalších desiatich rokov rozdelená hlavne českým kolonistom. Napríklad v chotároch obcí Drisina a N. Koropca dostali vyše 140 ha pôdy 17 českých kolonisti a 130 ha pôdy ponechali pre zvyškový statok. Zvyšnú pôdu si mohli zakúpiť roľníci zo spomenutých obcí. Vysoké ceny (2–4 000 Kč za hektár) spôsobili, že sa väčšina pôdy dostala do vlastníctva statkárov.³¹

Aj v chotári obce Boutrad' rozdelili koncom roku 1926 tisíc hektárov pôdy, vykupenej od veľkých pozemkových vlastníkov, kolonistom. Ich výber sa uskutočňoval na základe ankety, v ktorej sa skúmali okrem zdravotného stavu aj morálne, politické, majetkové a osobné predpoklady každého kolonistu.³²

Časť roľníkov nadobudla pôdu na základe bankových, hypotečných a iných úverov či pôžičiek od miestnych boháčov a úžerníkov. Hypotečné úvery sa na Podkarpatskej Rusi poskytovali za 8 % (1920), resp. 10 % úroky (1925). Ak roľník nebol schopný v dohodnutom termíne splatiť hypotečný úver, jeho zadlženosť sa zvyšovala. Nasledovali exekúcie a predaj nehnuteľného majetku na dražbe. Časté exekúcie a zložité existenčné podmienky, vyvolané až 81,2 % zadlžením hospodárstiev malých a čiastočne aj stredných roľníkov, spôsobovali radikalizáciu týchto sociálnych vrstiev.³³

Značným bremenom, ktoré niesli roľnícke vrstvy, boli rôzne druhy daní. Priame dane sa na celkovej výške daní podieľali 22 %, nepriame až 78 %.³⁴ Zo štatistických údajov vyplýva, že v roku 1927 tvorili priame štátne dane na Podkarpatskej Rusi 25 375 359 Kč. Pôdna a domová daň sa na uvedenej čiastke podieľali 4 266 185 Kč.³⁵ V uvedenom roku dosiahol odvod nepriamych daní na Podkarpatskej Rusi 60 938 300 Kč.³⁶ Roľníci platili dane z príjmov (výnosov), prírastkov, zárobkov, ale aj obecné a župné dane, daň z mäsa a niektoré ďalšie. Odvod daní od obyvateľstva vzrástol z 91 196 000 Kč v roku 1919 na 118 585 000 Kč v roku 1929.³⁷

Do roku 1930 bola skonfiškovaná pôda 83 vlastníkom, ktorých majetok prevyšoval rozlohu určenú v záberovom zákone. V rámci záberu museli odovzdať 44 000 ha ornej a 194 000 ha ostatnej pôdy (lesy, pasienky). Z odobranej pôdy im z rôznych príčin vrátili približne 11 tis. ha ornej (25 %) a 14 tis. ha ostatnej pôdy.³⁸

Vo viacerých prípadoch statkári hľadali cesty ako obísť zákon. Len tak sa mohlo stať, že v Sevlušskom okrese mali 14 statkári 8 000 ha pôdy. V Mukačevskom okrese traja statkári vlastnili 660 hektárov pôdy.³⁹

³⁰ Statistická příručka republiky Československé, IV, Praha 1932, s. 85.

³¹ Rudé právo, 17. 10. 1926.

³² DAZO Berehovo, f. 16, odp. 4, jed. 8, l. 22–24.

³³ DAZO Berehovo, f. 29, odp. 3, jed. 522, l. 121.

³⁴ DAZO Berehovo, f. 29, odp. 3, jed. 522, l. 121.

³⁵ Statistická příručka republiky Československé, III, Praha 1928, s. 384–385.

³⁶ Šlachom Žovtňa, zborník dokumentov (Prejavy a interpelácie poslancov v Československom parlamente), Užhorod 1959, s. 191.

³⁷ Statistická příručka republiky Československé, IV, Praha 1932, s. 428.

³⁸ Pozri: Statistická ročenka republiky Československé, Praha 1937.

³⁹ „Karpatska pravda“, 13. 3. 1932.

Tieto a iné okolnosti spôsobili, že za desať rokov si mohlo kúpiť pôdu o celkovej výmere 22 926 ha (z toho 14 688 ornej) len 17 194 drobných prídelcov.⁴⁰ Podľa sľubov československých politikov mala pozemková reforma najviac prospieť maloroľníkom. V skutočnosti však najviac posilnila hospodárstva nad 100 hektárov, ktorým patrilo vyše 62,5 % pôdy. Svedčia o tom štatistické údaje z roku 1930.⁴¹

skupiny hospodárstiev podľa výmery pôdy v ha	počet hospodárstiev	v %	vlastníctvo všetkej pôdy v ha	v %
0,1 – 1	24 779	21,19	12 496	1,01
1 – 5	64 040	54,75	152 938	12,42
5 – 10	18 486	15,81	128 480	10,43
10 – 20	6 790	5,81	91 006	7,38
20 – 50	1 811	1,55	51 984	4,22
50 – 100	346	0,29	24 085	1,95
nad 100	708	0,60	770 878	62,59
celkom	116 960	100,00	1 231 867	100,00

Zo štatistického prehľadu vyplýva, že maloroľnícke hospodárstva do 5 ha, ktorých bolo vyše 75 %, vlastnili len 13,43 % pôdy, zatiaľ čo vo vlastníctve 2,44 % statkárov (nad 20 ha) bolo 68,76 % všetkej pôdy. Ďalších takmer 25 000 hospodárstiev vlastnilo 1,01 % pôdy.

V rámci pozemkovej reformy mala byť na Podkarpatskej Rusi vyvlastnená pôda 104 statkárom v celkovej výmere 246 000 ha. Do konca roku 1935 dostali maloroľníci 28 tis. ha pôdy. Ďalších 25 000 ha pripadalo zvyškovým statkom, ktoré dostali českí kolonisti a miestni boháči. Výsledkom takto uskutočnenej pozemkovej reformy v roku 1937 bolo, že 110 095 roľníckych rodín dostalo 384 921 ha pôdy, kým 2 157 statkárov (20–100 ha) získalo 76 070 ha pôdy a 708 veľkostatkárov (nad 100 ha) nadobudlo celkom 770 878 ha pôdy, lesov a pasienkov.⁴²

Z uvedených štatistických údajov vyplýva, že 110 095 maloroľníckych hospodárstiev vlastnilo dvakrát menej pôdy ako 708 veľkostatkárov. Kým na jedno roľnícke hospodárstvo pripadlo v priemere 3,5 ha pôdy, tak na jedno veľkostatkárske vyše 1 100 ha.

Na Podkarpatskej Rusi ďalej prežívali feudálne formy vlastníctva pôdy. Ešte v roku 1935 k nim patrili „obščinný“ systém hospodárenia, urbárske a komposesorátne vlastníctvo, „panščina“ a ďalšie. Zdôrazňujúc potrebu hospodárskeho pokroku, statkári, árendátori a miestni podnikatelia presadzovali voľnú kúpu a predaj pôdy urbáriálnych majetkov a komposesorátov.⁴³

⁴⁰ Statistická příručka republiky Československé, IV, Praha 1932, s. 85.

⁴¹ Československá statistika, sv. 92, řada XVI, sešit 11, díl I, část 2, Praha 1935, s. 24–25.

⁴² DAZO Berehovo, f. 2, odp. 2, jed. 753, l. 132; Těsnopisecké zprávy Národního shromáždění republiky Československé 106/1937.

⁴³ DAZO Berehovo, f. 274, odp. 1, jed. 105, list 9.

Cirkev vlastnila takmer 15 000 ha najúrodnejšej pôdy, na ktorej pracovali roľníci prevažne bezplatne s vlastným inventárom. Dokonca do 14. 4. 1920 existoval na Podkarpatskej Rusi de iure jeden z feudálnych prežitkov „panščina“ v dvoch formách – rokovina a koblina. Aj po vydaní zákona o ich zrušení existovali de facto naďalej.⁴⁴

Formy vlastníctva pôdy na Podkarpatskej Rusi potvrdzujú štatistické údaje z roku 1935.⁴⁵

vlastník pôdy	všetka pôda		pôda vhodná na poľn. účely	
	absolútne	v %	absolútne	v %
štát	328 084	26,00	48 535	8,04
kraj	47	—	30	0,01
okresy	4	—	4	—
občiny a osady	59 782	4,74	22 555	3,74
poľ. majetok miest	110 445	8,75	44 153	7,31
komposesorát	26 924	2,13	4 664	0,77
cirkev	19 424	1,55	14 926	2,47
súkr. vlast. držba				
a korporácie	716 960	56,83	468 845	77,66
celkom	1 261 670	100,00	603 712	100,00

Napriek uvedeným problémom nemala pozemková reforma z ekonomického hľadiska regresívny charakter. Už tým, že na Podkarpatskej Rusi spôsobila zánik veľkých feudálnych latifundií a nahradila ich statkáckymi hospodárstvami, podporila postupný zánik feudálnych prežitkov v poľnohospodárstve. Súčasne posilnila rozvoj kapitalistických trhových vzťahov v podkarpatskom poľnohospodárstve a prispela k prehĺbeniu sociálneho rozvrstvenia roľníctva.

* * *

Úroveň poľnohospodárskej výroby na Podkarpatskej Rusi závisela aj od zabezpečenia hospodárstiev ťažnou silou a mechanizačnými prostriedkami. Aj tu sa však Podkarpatská Rus radila na posledné miesto v rámci Československej republiky. Na tomto území bolo v roku 1925 vyše 82 000 hospodárstiev, ktoré využívali ťažnú silu jedného koňa a ďalších 30 000 nemalo žiadny ťažný dobytok.⁴⁶ Hospodárstva bez ťažného dobytku boli odkázané na pomoc statkárov, ktorí si nájom ťažnej sily dávali bezplatne odrábať na svojich majetkoch. Tak sa roľníci dostávali do väčšej závislosti od statkárov. Využitie ťažnej sily na Podkarpatskej Rusi a stavy hospodárskych zvierat v priemere za rok 1930 boli nasledovné:⁴⁷

⁴⁴ Tamže.

⁴⁵ DAZO Berehovo, f. 274, odp. 1, jed. 105, list 3–4.

⁴⁶ DAZO Berehovo, f. 2, odp. 2, jed. 753, list 132.

⁴⁷ Československá statistika, sv. 105, řada XVI, sešit 14, díl 2, část III, Praha 1935, s. 21.

veľkosť hospodárstiev v ha	priemerný počet			
	koní	ťažného dob.	oviec	ošípaných
0,5 – 1	0,1	0,9	0,2	0,7
1 – 2	0,2	1,4	0,4	0,4
2 – 5	0,4	2,1	0,7	1,2
5 – 10	0,7	2,9	1,6	1,6
10 – 20	1,1	3,7	3,0	2,1
20 – 30	1,5	4,5	5,3	2,6
200 – 500	3,9	11,5	65,6	13,5
nad 500	4,2	9,3	98,2	28,1

Štatistické údaje potvrdzujú, že roľnícke hospodárstva do 10 ha využívali ťažnú silu koní v minimálnom rozsahu. Oveľa viac bol využívaný ťažný dobytok s viacerými úžitkovými vlastnosťami. Pri poľnohospodárskych prácach si aj tento vo väčšine prípadov dvaja maloroľníci spriahali.

Zaostávanie Podkarpatskej Rusi v tejto oblasti sa prejavovalo oveľa výraznejšie v porovnaní so západnými časťami republiky. Keď v Čechách roku 1930 na 1 km² roľníckych hospodárstiev pripadlo 4,4 koní a 40,4 ks dobytky, tak na Podkarpatskej Rusi 1,3 koní a 18,8 ks dobytky.⁴⁸

Na Podkarpatskej Rusi boli tisíce poľnohospodárskych robotníkov, ktorí mnohokrát ani v sezóne nenachádzali pracovné príležitosti. Aj oficiálna štatistika priznávala, že 50 až 70 tisíc poľnohospodárskych robotníkov bolo na tomto území sústavne nezamestnaných.⁴⁹

Najslabšie údaje o nezamestnaných prichádzali zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi aj preto, že tam bol nedostatok sprostredkovateľní práce. Sprostredkovateľne práce evidovali v Čechách asi 61,5 %, na Morave 49,8 %, na Slovensku 21 % a na Podkarpatskej Rusi len 9,85 % všetkých nezamestnaných.⁵⁰

Dostatok voľných pracovných síl podmieňoval hlboké zaostávanie mechanizácie poľnohospodárskych prác. Prevažnú väčšinu prác vykonávali roľnícke rodiny svojopomocne s využitím dreveného náradia (pluhov, brán a pod). Našu východiskovú myšlienku potvrdzujú aj štatistické údaje.⁵¹

⁴⁸ Statistická příručka republiky Československé, II, Praha 1925, s. 21.

⁴⁹ DAZO Berehovo, f. 63, odp. 2, jed. 133, list 80–81.

⁵⁰ Chyba, A.: Postavení dělnické třídy v kapitalistickém Československu, Praha 1961, s. 150.

⁵¹ Publikace Zemědělského ústavu účetnicko-správního Republiky Československé, Praha 1935, s. 150, 152.

Mechanizačné prostriedky v r. 1926–1930 na 100 ha	Veľkosť hospodárstiev v ha							
	Čechy				Podkarpatská Rus			
	do 2 ha	2–5	10–20	nad 100	do 2 ha	2–5	10–20	nad 100
Parné stroje	–	–	0,1	0,3	–	–	–	–
Sejačky	–	3,3	6,1	1,2	–	–	–	0,5
Kultivátory	–	5,9	3,7	2,4	–	–	–	–
Obilné mechanizmy	–	–	1,6	0,9	–	–	–	0,3
Pluhy jednoradl.	37,1	35,9	20,9	8,5	31,4	23,3	7,2	3,3
Brány	55,7	35,2	10,0	7,0	31,4	28,0	6,9	2,5

Štatistický prehľad potvrdzuje podstatné zaostávanie mechanizácie poľnohospodárstva na Podkarpatskej Rusi v porovnaní s Čechami. Dokonca aj statkárske hospodárstva na Podkarpatskej Rusi využívali mechanizačné prostriedky v minimálnom rozsahu. Príčina nízkeho stavu využívania mechanizácie tkvela v jej vysokých cenách na jednej strane a v lacnej pracovnej sile na strane druhej.

* * *

Úroveň intenzity poľnohospodárskej výroby v rokoch 1926–1931 možno najobjektívnejšie ukázať na porovnaní hrubej a čistej produkcie z jedného hektára poľnohospodárskej pôdy.⁵²

Poľnohosp. produkcia v Kč	ČSR	Čechy	Morava Sliezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus
hrubá	3 534	4 322	4 109	2 611	1 895
čistá	761	1 035	763	540	288

Z číselných údajov v tabuľke vyplýva, že hrubá poľnohospodárska produkcia na Podkarpatskej Rusi dosahovala v uvedených rokoch len 53,62 % celoštátneho priemeru a 43,84 % produkcie v Čechách. Pri porovnaní čistej produkcie, ktorá vyjadruje rentabilitu výroby, je rozdiel ešte výraznejší. Čistá produkcia z jedného hektára poľnohospodárskej pôdy na Podkarpatskej Rusi tvorila len 37,84 % čistej produkcie ČSR a 27,82 % v Čechách.

Nízky príjem z hektára poľnohospodárskej pôdy bol vážnou prekážkou výraznejšieho uplatnenia intenzifikácie výroby v podkarpatskoruskom poľnohospodárstve. Z nízkych výnosov roľníckych hospodárstiev pramenili nielen problémy rastu intenzifikácie výroby, ale aj bieda značnej časti podkarpatského vidieka.

⁵² Výrobné podmienky, organizace a výsledky zemědělských závodů v Československu, Praha 1935, s. 194.

Navyše samotná podkarpatská dedina bola veľmi zložitým problémom. Popri dost' rozdielnej štruktúre poľnohospodárskej výroby tam boli veľké rozdiely v národnostnej, náboženskej a kultúrnej oblasti. Vrchovinské obce mali značne odlišný spôsob života od horských huculských osád. Veľmi primitívne spôsoby hospodárenia v poľnohospodárstve pretrvávali na Podkarpatskej Rusi aj v priebehu vývoja predmnichovskej republiky. Napriek tomu v rokoch 1920–1932 priemerné hektárové výnosy pšenice, raže, jačmeňa a ovsu vzrástli na Podkarpatskej Rusi tak, že boli takmer o tretinu vyššie ako na Slovensku.⁵³ Napriek zvýšeniu hektárových výnosov obilnín na Podkarpatskej Rusi, tieto v porovnaní s historickými krajinami (Čechy, Morava a Sliezsko) zaostávali o 50 až 60 rokov.⁵⁴

* * *

Obdobné výsledky boli dosiahnuté aj v živočíšnej výrobe, ktorá mala oveľa priaznivejšie prírodné podmienky.

Prvé miesto v živočíšnej výrobe zaujímal chov dobytky. Na Podkarpatskej Rusi chovali prevažne stepný, červenostakatý, pincgavský a simentálsky dobytok. V horských oblastiach bol zastúpený hovädzí dobytok šedej rasy. Štatistické údaje z roku 1911 potvrdzovali vysokú intenzitu chovu dobytky. Početný stav hovädzieho dobytky vtedy dosiahol 242 852 kusov, t.j. 404 kusov na tisíc obyvateľov.⁵⁵

Chov koní sa koncentroval na vytrvalé horské plemeno huculské, ktoré sa osvedčilo v prvej svetovej vojne. Veľkej obľube sa tešil aj teplokrvný kôň, križenc uhorského s lipicanským, anglickým a arabským. Štatistika z roku 1911 udávala na Podkarpatskej Rusi 37 875 koní, na tisíc obyvateľov 63 koní (v českých krajinách 42 koní). Počas prvej svetovej vojny sa však chov koní podstatne znížil.

Chov oviec bol rozšírený hlavne vo východných podkarpatských horských okresoch. Prevládali chov oviec plemena merino. Výkaz z roku 1911 uvádza na Podkarpatskej Rusi 170 052 oviec, ktoré popri mäse dávali chovateľom vlnu a mlieko na výrobu bryndze tradičným spôsobom.

V chove ošípaných Podkarpatská Rus zaostávala za českými krajinami a Slovenskom. V roku 1911 sa v štatistických výkazoch udáva 87 536 ošípaných. Na tisíc obyvateľov pripadalo 146 kusov, kým v Čechách 176 ks a na Slovensku až 238 ošípaných.

V horských okresoch ľudia chovali prevažne kozy, ktorých roku 1911 bolo 19 295 ks. Menej rozvinutý bol v Apši aj chov byvolov (1 038 ks), hydiny a králikov.⁵⁶

Rybárstvo a chov rakov značne utrpeli v prvej svetovej vojne. Vo vodných tokoch prevládala hojnosť rýb a rakov. Rozšírené bolo aj včelárstvo, ktoré využívalo prevažne slamené úle. Pri získavaní medu a vosku včelári väčšinou zastaralým spôsobom ničili roje, čím vznikali značné škody.

⁵³ Reich, E.: K zvelebovacímu programu zemědělství na Podkarpatské Rusi, Praha 1936, s. 8.

⁵⁴ Tamže, s. 10.

⁵⁵ Drahný, V. a F.: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry, Praha 1921, s. 74.

⁵⁶ Tamže, s. 74–81.

Aj v rokoch vývoja demokratickej ČSR sa v porovnaní s celoštátnym priemerom prejavovala na Podkarpatskej Rusi nižšia intenzita chovu koní, ošipaných a dobytky na 100 ha poľnohospodárskej pôdy. Stav k 1. 1. 1934 ukazuje tabuľka:⁵⁷

Stav hosp. zvierat na 100 ha pôdy	ČSR priemer v ks	Podk. Rus priemer v ks	Rozdiel + - v ks
kone	8,2	7,1	- 1,1
dobytok	51,7	32,7	-19,0
ošipané	40,3	8,4	-31,9
ovce	5,6	13,7	+ 8,1

Podkarpatská Rus si udržiavala značnú prevahu v chove oviec, ale v stavoch hovädzieho dobytky, ošipaných a koní za českými krajinami zaostávala. Značné rozdiely boli aj v priemernej hmotnosti jednotlivých druhov hospodárskych zvierat.⁵⁸

Priemerná hmotnosť hosp. zvierat v r. 1925	ČSR priemer v kg	Podk. Rus priemer v kg	Rozdiel + - v kg
kravy	405,1	320,8	- 84,3
voly	638,1	495,9	-142,2
bravy (3–12 mes.)	62,6	56,9	- 5,7
prasnice	104,2	88,3	- 15,9

Napriek tomu, že Podkarpatská Rus vyvážala dobytky a maso do západných častí ČSR, vývoj chovu zvierat zaznamenával nižšiu priemernú intenzitu a hmotnosť. Tento vývoj zaviniť predovšetkým nedostatok kvalitných krmovín a okopanín. Na Podkarpatskej Rusi vyrobili v roku 1934 na jeden ks dobytky 22,80 q krmovín a okopanín. Celoštátny priemer však dosiahol 30,24 q na kus. Rozdiel v neprospech Podkarpatska predstavoval na každý kus dobytky 7,44 q krmovín a okopanín. V porovnaní so stavom v rokoch 1925–1934 vzrástol iba počet dojníc o 8 %. Stav ostatných druhov zvierat zostával na rovnakej úrovni alebo sa znížili. V rokoch 1930–1934 sa chov hovädzieho dobytky na 100 ha poľnohospodárskej pôdy znížil o 1,7 ks. Chov ošipaných zostal na predchádzajúcej úrovni.⁵⁹ Bol to dôsledok nižších cien, slabších odbytových možností a častých nemocí, ktoré najmä v rokoch hospodárskej krízy negatívne ovplyvnili rozvoj poľnohospodárstva.

Negatívne dôsledky roztrieštenosti pôdy sa prejavovali v znižovaní intenzifikácie hospodárstva, výmery poľnohospodárskej pôdy a hektárových výnosov. Vysoké populačné prírastky obyvateľstva a neusporiadané vlastnícke vzťahy k pôde tento problém ešte ďalej prehľbovali.

⁵⁷ Podľa: Reich, E.: K zveľobovaciemu programu zemědělství na Podkarpatské Rusi, Praha 1936, s. 104.

⁵⁸ Tamže, s. 106.

⁵⁹ Tamže, s. 106.

Otvorenými problémami podkarpatského poľnohospodárstva, ktoré sa česko-slovenská vláda pokúšala riešiť, boli: problém zvýšenia rentability pôdy a hektárových výnosov; problém vlastníctva spoločností (urbáríálne, komposesorátne a pod.); problém „taroky“ a „caryny“; problém rovinných pastvísk a ich rekultivácie; problém „uzurpovaných“ pozemkov.

S nimi úzko súviseli zložité problémy bývania,⁶⁰ pitnej vody, cestných komunikácií, regulácie riek a potokov, vysokohorských pastvín (polonín), hypotekárskych úverov a pod., ktoré ťažili predovšetkým vidiecke vrstvy obyvateľstva.

Rozhodujúcimi výrobnými činiteľmi v poľnohospodárstve neboli len prírodné podmienky, ale aj práca a kapitál. Nerozhodoval len počet pracovných síl, ktorými podkarpatské poľnohospodárstvo disponovalo, ale išlo predovšetkým o úroveň myslenia, výrobných a hospodárskych skúseností, ktoré spolu s finančným kapitálom determinovali spoločenskú úroveň a životný spôsob tamojšieho roľníka. Pokrok v podkarpatskom poľnohospodárstve nebol len záležitosťou financií, ale predovšetkým dobrej organizácie, kvalitného vedenia a výchovy tamojších roľníkov.

V tejto súvislosti E. Reich uviedol: „Nemusíme sa obávať nadvýroby – tá zde nikdy nebude. Podkarpatská Rus, akby mala mať takovú spotrebu potravín, aká je v Čechách, alebo na Moravě, mohla by mať viac než dvojnásobnú výrobu a ešte by nepostačila.“⁶¹

* * *

Jednou z najvýznamnejších oblastí v rámci podkarpatskej prvovýroby bolo z hľadiska výmery pôdy lesné hospodárstvo, ktoré zaberalo z rozlohy Podkarpatskej Rusi 48,5 %.⁶² Rozlohou lesov (33 %) sa Československá republika radila na 4. miesto v Európe za Fínsko (58,6 %), Švédsko (57 %) a Rakúsko (37,5 %). Podkarpatská Rus by svojím percentuálnym zastúpením lesných plôch predstihla Rakúsko a zaujala tretiu pozíciu na európskom kontinente. Z výsledkov sčítania ľudu, ktoré sa uskutočnilo 1. decembra 1930 vyplýva, že Podkarpatská Rus mala 612 338 ha lesnej pôdy, t.j. 0,85 ha na osobu. Porovnanie s ostatnými územiami ČSR uvádzame v tabuľke.⁶³

⁶⁰ Zamedziť, aby ľudia nebývali spolu s domácimi zvieratami.

⁶¹ Reich, E.: K zveľobovaciemu programu..., s. 12.

⁶² Údaje o celkovej rozlohe lesnej pôdy a jej percentuálnom zastúpení na celkovej rozlohe sa rozchádzali od 48,58 % do 50,56 % v závislosti od toho, či „sporná“ pôda bola zaradená do výmery lesnej alebo inej pôdy.

⁶³ Statistický lexikon obcí v republice Československé, IV, Země Podkarpatoruská, Praha 1937, s. XV. Pozri tiež štúdie L. Macháčka, V. Chrástina, F. Wiesnera venované tejto problematike.

Územie	Počet obyvateľov	Výmera v ha			Výmera na osobu v ha	
		lesnej pôdy	% z rozl.	inej pôdy	lesnej	inej
Čechy	7 109 376	1 565 482	30,1	3 640 718	0,22	0,51
Morava a Sliezske	3 565 010	795 237	29,7	1 885 563	0,22	0,53
Slovensko	3 329 793	1 669 539	34,1	3 231 061	0,50	0,97
Podk. Rus	725 357	612 338	48,5	649 362	0,85	0,89
ČSR spolu	14 729 536	4 642 596	33,0	9 406 704	0,31	0,64

Štatistické údaje uvedené v tabuľke ukazujú, že pomer lesnej pôdy k pôde ostatnej bol v západných častiach republiky (Čechy, Morava, Sliezske) a na Slovensku približne 1:2, kým na Podkarpatskej Rusi bol 1:1. Podkarpatská Rus mala najnepriaznivejší pomer lesnej pôdy a ostatnej pôdy.

Vývoj lesného hospodárstva na Podkarpatskej Rusi charakterizovala na jednej strane nadmerná produkcia dreva, najmä palivového, a na strane druhej nedostatok poľnohospodárskych produktov potrebných na zabezpečenie výživy obyvateľstva. Vznikala tak značná národohospodárska strata z nedostatku odbytu palivového dreva a súčasne zvýšené nároky na dovoz poľnohospodárskych plodín, hlavne kukurice z Maďarska a Rumunska pri minimálnej kúpyschopnosti podkarpatského obyvateľstva.

Realizácia tohto postupu však narážala na problém, že premena lesnej pôdy na poľnohospodársku sa mohla uskutočňovať len v takom rozsahu, aby nedošlo k narušeniu ekologickej rovnováhy krajiny.

Druhým riešením problému malej kúpyschopnosti obyvateľstva bolo zakladanie a pestovanie lesov vyššej hodnoty a následný rozvoj drevárského i chemického priemyslu v rámci spriemyselnovania Podkarpatskej Rusi. Rozširovaním a zveľaďovaním lesov dosiahla Podkarpatská Rus roku 1934 celkovú plochu lesov 622 798 ha so značnou prevahou listnatých stromov. Zmiešané lesy sa vyskytovali prevažne vo východnej časti podkarpatskoruského územia, ihličnaté prevažne v Rachovskom okrese. Na zaľesnenej ploche mal najväčšie zastúpenie buk (58,8 %), smrek (25,4 %), dub (7,9 %) a jedľa (3,7 %).⁶⁴

Intenzívnejšie lesné hospodárenie malo viesť k zvýšeniu produkcie kvalitnej drevnej hmoty určenej na domáci i zahraničný trh. Do zahraničia sa vyvážala prevažne drevená guľatina alebo polotovary. Na finalizáciu výroby neboli na Podkarpatskej Rusi vytvorené podmienky. Drevársky priemysel bol zastúpený prevažne zastaralými parnými pilami a chemický spracovával iba časť ťažby bukového palivového dreva. Ďalší rozvoj tejto výroby obmedzovala slabá konkurenčná schopnosť výrobkov na zahraničných i domácich trhoch a vysoké železničné dopravné tarify.

Riešenie problémov podkarpatského lesného hospodárstva si vyžadovalo značné investičné náklady na výstavbu lesných ciest, úzkokolejných železničných tratí,

⁶⁴ Wiesner, F.: Z přírodního bohatství země Podkarpatoruské. In.: Podkarpatská Rus (zborník), Bratislava 1936, s. 319.

úpravu vodných tokov na splavovanie dreva a ďalších akcií, ktoré vytvárali aj pracovné príležitosti pre miestne obyvateľstvo.

Z hľadiska sociálno-ekonomických podmienok života obyvateľstva na Podkarpatskej Rusi plnili lesy dvojakú úlohu:

a) Boli zdrojom obživy pre stálych i sezónnych lesných robotníkov.

b) Prenájom lesných lúk umožňovali roľníkom pastvu dobytká, zvyšovanie jeho stavu nad možnosti dané výmerou vlastného hospodárstva.

Trvalých pracovných príležitostí nebolo v lesnom hospodárstve veľa. Na rozdiel od poľnohospodárstva v podkarpatskoruskom lesníctve našlo trvalé pracovné príležitosti len 7,83 % z celkového počtu obyvateľstva. V porovnaní s poľnohospodárstvom, ktoré na menšej výmere pôdy vytváralo pracovné príležitosti pre 58,46 % obyvateľstva, bolo na tom lesné hospodárstvo o vyše 50 % horšie. Sezónni lesní robotníci dostávali pracovné príležitosti väčšinou po obdržaní domácich a zahraničných objednávok na nevyhnutný pracovný čas a po splnení dodávok často strácali zamestnanie.⁶⁵

* * *

Nedostatok pôdy spôsoboval, že 88 % podkarpatských roľníkov vlastnilo pôdu o priemernej výmere 1,29 ha. Táto výmera sa síce čiastočne zvyšovala o spoločné pastviská a prenajatú pôdu, ale napriek tomu sa 28 % dobytká páslo v lesoch. Obmedzovanie pastvy dobytká v lese čoskoro zhoršilo existenčné podmienky roľníctva a spôsobilo značný rozmach sociálnych nepokojov.⁶⁶

Základom pastierskeho života na Podkarpatskej Rusi sa stali poloniny. Rozprestierali sa zo západu na východ nad pásmom stromov v nadmorskej výške 1 150 až 1 400 m. Na horských svahoch a v údoliach vznikali po výrube stromov lúky i pastviny. Len v širších údoliach a na slnečných svahoch hôr sa až do výšky 1 000 m n.m. objavovali skromné pásy máloúrodných polí, na ktorých bolo možné pestovať ovos, niekde zemiaky a v chránených údoliach kukuricu.

Poloniny sa nachádzali na súvislých plochách o rozlohe 433 km². Len 1 % z celkovej plochy polonín pripadalo na drobné pastviny, vytvorené medzi lesmi ľudskou prácou.⁶⁷ Pretože poloniny vyrastali nad hornou hranicou lesov, závisela ich plocha od hranice lesného porastu. Táto hranica bola u západných, prevažne bukových lesov vymedzená nadmorskou výškou 1 150 až 1 300 m a v severovýchodných smrekových ešte o 100 až 300 m vyššie. Hornú hranicu polonín určovali horské vrcholy a preto nebola presne ohraničená.

V prvej polovici tridsiatych rokov sa v horskom pásme na Podkarpatskej Rusi pásala prevažná časť dobytká na poloninách. Pastieri tam pásli 97 % rožného statku (23 650 ks) a 88,7 % oviec a kôz (70 tis. ks). Lesné lúky vypásali len 3 % rožného statku

⁶⁵ Pozri: Chrastina, V., Zaban, F.: Lesníctví. In.: Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933, Užhorod 1933.

⁶⁶ Macháček, L.: Hospodářsko-technické problémy Podkarpatské Rusi. In.: Podkarpatská Rus /zborník/, Bratislava 1936, s. 111.

⁶⁷ Kubijovič, V.: Pastýřský život na Podkarpatské Rusi. In.: Podkarpatská Rus (zborník), Bratislava 1936, s. 119.

(750 ks) a 4,7 % oviec a kôz (3 700 ks). Zostávajúcich 6,6 % oviec a kôz (5 200 ks) vyháňali na spásanie úhorov.⁶⁸

* * *

Podkarpatskoruskému hospodárstvu priniesol vstup do vytvárajúceho sa jednotného československého trhového hospodárstva značné problémy. Narušila sa predchádzajúca orientácia na uhorský (maďarský) trh, a preto muselo dôjsť k jeho preorientácii na nové vnútorné i zahraničné trhy. Tento zložitý vývoj sa uskutočňoval v priebehu dvadsiatich rokov a bol dovršený vo veľmi nepriaznivých podmienkach všeobecnej hospodárskej krízy. Jeho základom bol pritom vzťah ponuky a dopytu, pričom integrujúcich zásahov tam bolo málo.

Napriek pozitívnym zmenám, ktoré prinieslo začlenenie veľmi slabého a technicky zastaralého podkarpatského priemyslu do vyspelejšej československej trhovej ekonomiky, nedošlo v medzivojnovom období k jeho výraznejšiemu hospodárskemu rozvoju.

Naopak, vo vzťahu k vyspelejšej priemyselnej výrobe českých krajín a čiastočne aj Slovenska sa jeho zaostalosť prejavovala ešte vypuklejšie. Rozvoj priemyslu a domácej výroby narážal na veľmi obmedzenú kúpyschopnosť vlastného vnútorného trhu a malú konkurenčnú schopnosť výrobkov na zahraničných trhoch. Neúčasť podkarpatskoruského priemyslu na hospodárskej konjunktúre ovplyvnenej zbrojárskou výrobou spôsobila, že nezaznamenal potrebný vzostup v predkrízových rokoch.

Nástup všeobecnej hospodárskej krízy niektoré pozitívne tendencie vo vývoji podkarpatskoruského hospodárskeho života úplne zastavil a vývoj ochromil natoľko, že v pokrizových rokoch už nevyústil do konjunktúry. Naopak, v roku 1937 sa objavili v dôsledku pôsobenia mimoekonomických činiteľov príznaky nového hospodárskeho poklesu, vyvolané začínajúcou rozpínavosťou medzinárodného fašizmu proti ČSR a jej súčasťou Podkarpatskej Rusi. Tento vývoj umožňoval tým nacionalistickým a separatistickým silám, ktoré už od začlenenia Podkarpatskej Rusi do Československej republiky usilovali o destabilizáciu jej politického vývoja, uskutočniť odčlenenie časti územia horthyovskému Maďarsku už na viedenskej arbitráži. Zostávajúcu oklieštenú časť „Karpatskej Rusi“ ovládlo horthyovské Maďarsko v marci 1939.

Sociálne hnutie sa na Podkarpatskej Rusi vyvíjalo v troch základných smeroch. Bolo to predovšetkým štrajkové hnutie priemyselného, poľnohospodárskeho a lesného robotníctva, na ktoré nadväzovalo protixekučné hnutie. K obidvom uvedeným smerom veľmi úzko primklo hnutie nezamestnaných, ktoré pôsobilo v roztrieštenom sociálnom hnutí na Podkarpatskej Rusi ako zjednocujúci činiteľ. V dôsledku objektívnej hospodárskej situácie malo toto hnutie oveľa ostrejšiu sociálnu polarizáciu ako v iných častiach Československej republiky. Politické požiadavky sa v tomto sociálnom hnutí dostávali do úzadia, dominantné miesto v ňom mali mzdové a pracovné podmienky. Bolo to väčšinou hnutie v menších závodoch a prevádzkach, ktorého úspech v značnej miere závisel od toho, či ho podporia poľnohospodárski robotníci a maloroľníci.

Poľnohospodárstvo, ktorému sa na Podkarpatskej Rusi venovala prevažná časť obyvateľstva, zápasilo v medzivojnovom období s vážnymi problémami. Základným problémom bol nedostatok pôdy, ktorej mala Podkarpatská Rus najmenej zo všetkých území demokratického Československa. Prevažnú časť tohto územia tvorili lesy a lesné lúky.

Lacná pracovná sila nenútila ani majiteľov veľkostatkov výraznejšie uplatňovať intenzifikačné faktory poľnohospodárskej výroby. Veľký konzervatizmus, pôdne podmienky, delenie hospodárstiev dedinám, značná zadlženosť a nízke mzdy spôsobovali, že roľníci a poľnohospodárski robotníci výrazne vstupovali do sociálneho hnutia za zlepšenie vlastných životných podmienok.

Vývoj poľnohospodárstva na Podkarpatskej Rusi trpel aj v dôsledku nevyriešených technických problémov. Pozemková reforma spôsobila zánik veľkých feudálnych latifundií, mala priaznivý vplyv na poľnohospodársku produkciu, čiastočne riešila sociálne a hospodárske pomery vidieka, obmedzila vystaňovalecť a zvýšila produkčnú schopnosť roľníctva. Značné zaostávanie poľnohospodárskej výroby za českými krajinami však nebolo možné v relatívne krátkom, hospodárskou krízou poznačenom medzivojnovom čase, odstrániť ani výraznejšie znížiť.

Základom pastierskeho života boli poloniny, ktoré poskytovali pašu pre prevažnú časť dobytky. Nové trhové podmienky na vznikajúcom vnútornom trhu spôsobovali chovateľom dobytky na Podkarpatskej Rusi značné problémy. Nerozvinutý vlastný trh, potreba zmeny plemennej skladby dobytky i ošippaných a vysoké železničné dopravné tarify boli vážnou bariérou rozvoja živočíšnej výroby a trhových vzťahov.

Bohatstvo lesov, ktoré radilo Podkarpatskú Rus na tretie miesto v Európe, vytváralo podmienky na zlepšenie sociálnoekonomických podmienok života obyvateľstva. Trvalých pracovných príležitostí v lesnom hospodárstve, drevárskom a v chemickom priemysle na báze dreva však bolo málo a väčšina drevnej guľatiny sa z Podkarpatskej Rusi vyvážala.

Všetky uvedené problémy nebolo možné vyriešiť v zložitom medzivojnovom období. Značné rozdiely medzi českými krajinami, Slovenskom a Podkarpatskou Rusou vyvolávali veľkú sociálnu nespokojnosť podkarpatskoruského obyvateľstva, ktoré ťažilo bremeno veľkej zaostalosti ešte z čias uhorskej nadvlády. V novom československom štátnom zväzku sa tieto rozdiely v porovnaní s vyspelými českými krajinami ukázali ešte vypuklejšie. Aj to bol jeden z faktorov značného rozmachu sociálnych nepokojov na tomto území, ktoré ovládali prevažne české hospodárske a finančné kruhy. Tieto prispôbovali vývoj na Podkarpatskej Rusi svojim vlastným hospodárskym záujmom a potrebám.

⁶⁸ Tamže.

Sub-Carpathian Agriculture and Forestry

Juraj Žadanský

Extensive Sub-Carpathian agriculture was marked by a scarcity of land, a minimal technological level, a cheap labour force and at the same time rich forests and upland pastures. The majority of raw lumber was exported. Land reform positively influenced agricultural production, reduced emigration and raised the economic capabilities of the peasants. The crisis of the early 1930s paralysed economic activity. Indebted peasants and judicial foreclosures brought forth strong social tensions in villages.

ZAPOJENÍ ŽELEZNIC PODKARPATSKÉ RUSI DO SÍTĚ DRAH ČESKOSLOVENSKA

Jan Rychlík

Železniční síť Podkarpatské Rusi byla budována postupně v letech 1871–1916 s ohledem na dopravní potřeby Uher, což znamenalo, že hlavní tratě vedly od haličských hranic na hřebeni Karpat jižním směrem do Velké uherské nížiny. Před rokem 1918 patřila většina železnic na Podkarpatské Rusi Uherským královským státním drahám (Magyar Királyi Államvasutak – MÁV), které také provozovaly dopravu na Marmarošských solných železnicích. Mimo MÁV zůstala úzkorozchodná (760 mm) Boržavská hospodářská dráha, Místní úzkorozchodná dráha v údolí Teresvy, vojenská úzkorozchodná dráha Užhorod – Antalovce, postavená v letech 1915–1916, a četné místní úzkorozchodné dráhy, sloužící především dopravě dřeva.¹ Hlavní tratě MAV, vedoucí přes Podkarpatskou Rus, byly tři: 1) Budapešť – Debrecín – Szatmár (Satu Mare)² – Királyháza (Královo nad Tisou, Korolevo) – Máramarosziget (Sighetu Marmatei) – Körömező (Jasiňa) s návazností na trať přes karpatský hřeben tunelem pod Jablonickým průsmykem do Woronienky, Worochty a Stanisławowa (Ivano-Frankivsk), resp. Kolomyje, 2) Budapešť – Miskolc – Sátoraljaujhely – Čop – Bátu (Batevo) – Mukačevo – Beskid a odtud dále tunelem pod Vereckým průsmykem přes Lawoczne a Stryj do Lvova a 3) Nyiregyháza (kde trať navazovala na železnici od Budapešti a Debrecína) – Záhony – Čop – Užhorod – Užocký průsmyk, navazující na železnici Sianky (Šanki) – Sambor – Lvov. Horizontálně (v rovnoběžkovém západo-východním směru) byly tyto tratě spojeny na jihu Podkarpatské Rusi železnici Bátu (Batevo) – Királyháza (Královo nad Tisou, Korolevo). Z Užhorodu odbočovala krátká místní dráha (nestátní, avšak v provozu MAV) směrem na západ do stanice Vajany-Drahnov.

Během první světové války byly železnice poškozeny, protože v souvislosti s boji v Haliči v letech 1914–1915 a 1916 se oblast stala frontovým, resp. s frontou bezprostředně sousedícím územím. Těžce poškozena byla zejména trať Máramarosziget – Jasiňa – Woronienka – Worochta – Stanisławów, kde byl zničen tunel pod karpatským hřebenem. Poškozeny byly dále horské mosty a tunely v Užockém a Vereckém průsmyku (na tratích do Lvova). Další škody byly způsobeny v roce 1919 při bojích československé a rumunské armády s vojsky Maďarské republiky rad.

Začleňování podkarpatorských železnic do dopravní sítě Československých státních drah (ČSD) začalo sice hned v lednu 1919, kdy byla obsazena trať Čop – Užhorod – Užok, avšak tato první etapa neměla dlouhé trvání. Nástup maďarských armád znamenal, že doprava směrem na západ byla zcela přerušena. Most přes Bodrog

¹ Podrobněji o lesních železnicích viz: Beneš, K.: Železnice na Podkarpatské Rusi, Praha 1995, s. 54 násl.

² S ohledem na změny názvů míst i pravopisu (např. v maďarštině původně Akna Szlatina, později Aknaszlátina) uvádíme zpravidla jako první dobový název a v závorce název používaný v československém období a dnešní název.

u Slovenského Nového Mesta byl zničen dokonce dvakrát, po druhé při ústupu Maďarů, kteří zničili i most přes Tisu mezi Čopem a Záhony. Ředitelství ČSD v Košicích zřídilo pro oblast Podkarpatské Rusi zatímni inspektorát v Čopu (který ovšem tehdy ležel na Slovensku a nikoliv na Podkarpatské Rusi), avšak tento inspektorát obhospodařoval původně jen úsek Surty – Užok na trati z Čopu. V dubnu přibyla trať Užhorod – Antalovce, kterou 1. ledna 1919 MÁV postátnily a v květnu trať Čop – Batevo – Mukačevo – Beskid (směrem na Lawoczne). Celá oblast na východ od Čopu nicméně přešla za bojů s Maďary do správy rumunské armády, která postupovala od východu. Rumuni zůstali v Čopu až do 22. července 1919, kdy se začali stahovat opět na východ. 1. srpna vstoupila československá armáda do Berehova. Na východ od tohoto města zůstala doprava i nadále v rukou rumunské vojenské správy. Doprava ČSD (na západ od Berehova) byla velmi omezena, protože v celé oblasti zůstalo jen sedm provozuschopných lokomotiv, zbytek Maďaři zničili, nebo odvezli. Maďarský železniční personál byl nespolehlivý, místní ruské (ukrajinské) obyvatelstvo nebylo dostatečně kvalifikované. Generální ředitelství ČSD proto obsazovalo stanice na Podkarpatské Rusi postupně českými železničáři.³

Řádná pravidelná doprava byla v úseku Košice – Berehovo, Čop – Užhorod – Ščerbina (Šerbín, nedaleko Volosjanky, trať směrem na Užok), Batevo – Volovec (směrem na Lawoczne) a Užhorod – Vajany-Drahnov oficiálně zahájena od platnosti zimního jízdního řádu ČSD 1919/1920, tedy od počátku října 1919.⁴ V roce 1920 převzaly ČSD i trať Berehovo – Királyháza (Královo n.T., Korolevo) – Máramarossziget (Sighetu Marmatei),⁵ kterou československá vojska obsazovala postupně od podzimu 1919, kdy byl zahájen postup z Berehova na východ. Od platnosti letního jízdního řádu 1920/1921 byla zahájena přímá doprava z Čopu do Marmarošské Sihoti (Máramarossziget, Sighetu Marmatei) a byla také obnovena doprava na úzkorozchodné železnici Užhorod – Antalovce.⁶

V červnu 1920 se československá vláda rozhodla dobrovolně přepustit Marmarošskou Sihot Rumunsku. Hranici mezi ČSR a Rumunskem tvořila nyní řeka Tisa až po soutok s řičkou Vișeu na východě. Tím byla československá železniční síť na Podkarpatské Rusi roztržena na dvě části. Trať Čop – Jasiňa vedla nyní mezi Teresvou a Trebušany (původně stanice Trebuša-Bělyj Potok, dnes je v těchto místech zastávka Dilove) v délce 47 km po rumunském území (mezi stanicemi Cimpulung la Tisa, nesoucí v určitém období též název Dragos Voda, a Valea Vișeului) a úsek na východ od Trebušan nebyl dosažitelný po železnici jinak, než přes Rumunsko, resp. – čistě teoreticky – velkou oklikou přes Lawoczne a Lvov směrem od Woronienky, kde však (v úseku Woronienka – Jasiňa) byla doprava zahájena teprve 15. června 1928. Kromě toho v bezprostředním sousedství Marmarošské Sihoti odbočovaly z hlavní dráhy dvě krátké tratě přes Tisu na sever: šlo o někdejší trať Marmarošských solných železnic z Camara la Sighet (původně maďarsky Szigetkamara) do Slatinských dolů (Akna Szlatina, Solotvino) a

z Bocicoul Mare do Velkého Bočkova (Velki Bičkiv).⁷ Koncové stanice zůstaly na československém území a spojení bylo proto rovněž možné jen přes Rumunsko.

Zajištění dopravy přes Rumunsko sloužila peážní (= tranzitní) dohoda. Peáž byla provizorně zavedena dohodou ČSD a Rumunských železnic (Căile Ferate Române – CFR) již po odevzdání Marmarošské Sihoti Rumunsku.⁸ Pro ČSD bylo výhodou to, že do Sighetu Marmatei neměly CFR po svém území přístup. Příjezd byl možný jen po původní trati Budapešť – Jasiňa, která od roku 1919 sice v úseku Valea lui Mihai (maďarsky Ęrmihalyfalva) a Halmeu (maďarsky Halmi) vedla nyní po rumunském území,⁹ avšak odtud dále až po Teresvu se v délce 71 km nacházela v Československu. 23. dubna 1921 byla v Bukurešti podepsána československo-rumunská obchodní smlouva, jejíž článek 6 zaručoval oběma signatářům právo na tranzit přes území druhé strany, dokud nebudou vybudovány dopravní spoje vedoucí po vlastním území. Smlouva vstoupila v platnost 10. listopadu 1921.¹⁰ Československo získalo vedle peáže Teresva – Trebušany i právo na dopravu ze svého území přes Sighetu Marmatei do Slatinských dolů (Solotvino) a Velkého Bočkova. Zvláštní úlevy byly stanoveny v osobní dopravě, kde cestující z Československa do Československa přes rumunské území nepodléhali celní a pasové prohlídce a mohli přestupovat přímo v Camara la Sighet či v Bocicoul Mare (v některých obdobích přímo v Sighetu Marmatei) do vlaků do Slatinských dolů (Solotvina) a Velkého Bočkova. Obdobně mohli cestovat bez celní a pasové prohlídky v rumunských vlacích cestující z Rumunska do Rumunska přes Československo. Od roku 1922 byly v peážních vlacích zavedeny též zvláštní vozy pro cestující z Československa do Rumunska a opačně, ve kterých se prováděla celní a pasová prohlídka v pohraničních stanicích.¹¹

Zlepšení dopravní situace na Podkarpatské Rusi bylo jedním z důležitých úkolů ministerstva železnic. Šlo především o zlepšení spojení Podkarpatské Rusi se Slovenskem. Zákonem č. 78/1920 Sb. z 30. ledna 1920 byla státem převzata místní dráha Užhorod – Vajany-Drahnov, která měla být zároveň přestavěna. O dva měsíce později – 30. března 1920 – schválil parlament zákon č. 235/1920 Sb. o stavbě nových železnic. Na Podkarpatské Rusi mělo jít o dráhu Chust – Mukačevo – Užhorod, přičemž se počítalo s pokračováním na západ a napojením na slovenskou železniční síť. Vlastní dráha Užhorod – Chust se sice nakonec nerealizovala, avšak trať Užhorod – Vajany byla prodloužena do Bánovců nad Ondavou na trati Michalany – Medzilaborce – Lupkôv, což se ostatně plánovalo již v roce 1914. Provoz byl zahájen 20. října 1921.¹² Zákonem č. 71/1924 Sb. z 19. 3. 1924 byla postátněna Boržavská hospodářská dráha Berehovo – Kušnice s odbočkou Iršava – Kamjanka a spojkou Sevlú – Chmelník (Vinogradovo). Do státního provozu byla převzata i lesní úzkorozchodná dráha Teresva – Neresnice, prodloužená roku 1928 do Ust'-Čorné a pak ještě dále rozvětvená, avšak 1. dubna 1936 byla celá trať odevzdána Ředitelství státních lesů v Buštinu, které od 30. dubna 1937

³ Beneš, K.: op. cit., s. 20.

⁴ Údaje jsou čerpány z úředních jízdních řádů. Prakticky úplná sbírka JŘ ČSD se nachází v Archivu Národního technického muzea (ANTM) v Praze, kde je též neúplná řada JŘ z doby před r. 1914 (Österreichisches Kursbuch). Část JŘ je též v Národní knihovně ČR (pro období I. ČSR pod sig. 54 F 4800, sig. 17 E 801, pro dobu před r. 1914 sig. 63 C 882). Je-li JŘ uložen jen v ANTM, je to v poznámce uvedeno.

⁵ JŘ ČSD – červenec 1920.

⁶ Tamtéž.

⁷ Bocicoul Mare znamená rumunsky rovněž Velký Bočkov. Část města na sever od Tisy, která připadla Československu, byla původně nazývána Kis-Bocskó, tedy Malý Bočkov.

⁸ JŘ ČSD, zima 1920, trať 277.

⁹ Tyto údaje jsou čerpány z JŘ MÁV a CFR. Maďarské jízdní řády jsou uloženy v Archivu Muzea dopravy v Budapešti (Közlekedési Múzeum Léveltár – KML). Rumunské se nacházejí v držení autora.

¹⁰ Text dohody viz vl. nař. č. 402/1921 Sb.

¹¹ JŘ ČSD 1922.

¹² Hons, J.: Dejiny dopravy na území ČSSR. Bratislava 1975, s. 231.

zahájilo i osobní dopravu na odbočných tratích.¹³ Velké úsilí československá železniční správa vyvinula při opravě tratí, mostů a tunelů. Postupně bylo obnoveno spojení s Polskem, a sice nejprve přes Verecký průsmyk (nákladní doprava od 15. 3. 1922, osobní od 1. 4. 1922), později (od platnosti jízdního řádu 1927/1928) přes Užocký průsmyk a nakonec o rok později i přes Jasiňu (Jablonický průsmyk).¹⁴ Od roku 1924 byla po opravě mostu přes Tisu u Záhony obnovena též doprava z Copu směrem do Maďarska,¹⁵ zatímco doprava do Rumunska přes Králova nad Tisou, Ďakovo a Halmeu existovala již od roku 1920.¹⁶ V roce 1928 byla situace pokládána za stabilizovanou. V témže roku ČSD zavedly definitivní názvy stanic.¹⁷

Pokud jde o peáž přes Rumunsko, již v letech 1921–1923 byla projektována stavba normálněrozchodné železnice Teresva-Slatinské doly (Solotvino) – Velký Bočkov – Trebušany. Tíživá hospodářská situace neumožnila v období let 1919–1938 tuto stavbu realizovat. Protože Rumunsko bylo malodohodovým spojencem ČSR, nejevila se stavba nakonec jako mimořádně naléhavá. V letech 1932 a 1933–1934 ČSD místo železnice zřídily autobusovou linku Rachov – Velký Bočkov – Solotvino. Situace se však změnila v souvislosti s anexí Podkarpatské Rusi horthyovským Maďarskem 15.–18. 3. 1939. Spojení trianonského Maďarska s východní částí Podkarpatské Rusi bylo možné jen přes Čop, v úseku Taraczkoz (Teresva) – Trebusa-Fejérpatak (Trebušany) zůstala situace nezměněna, stejně jako dříve zde byla nutná peáž přes rumunské území. I když peážní dohody zůstaly zachovány a vztahovaly se i na průjezdy maďarských vlaků přes rumunské území (tratě někdejších Marmarošských solných železnic byly mimo provoz),¹⁸ špatné vztahy mezi Maďarskem a Rumunskem přiměly maďarskou vládu již na jaře 1939 k zahájení stavby tratě z Teresvy do Trebušan podle původního československého plánu. 15. 2. 1940 byl uveden do provozu první úsek Taraczkoz (Teresva) – Aknaszlátina (Solotvino).¹⁹ 30. srpna 1940 získalo však Maďarsko na základě 2. vídeňské arbitráže severní část Sedmihradská, čímž se na maďarské území dostala celá původní trať Budapešť – Debrecín – Szatmár (Satu Mare) – Mámarossziget – Körösmező (Jasiňa) včetně někdejších Marmarošských solných drah. Stavba nové železnice po pravém břehu Tisy tím ztratila opodstatnění. Teprve na počátku sedmdesátých let, tedy za sovětské éry, byla trať prodloužena až do Velkého Bočkova.²⁰ Úsek Velký Bočkov – Trebušany se nerealizoval. Za zmínku stojí, že Rumunsko po válce vybudovalo železniční spojení z navraceného Sighetu Marmatiei do rumunského vnitrozemí po vlastním území přes Vișeu de Jos a Salva.

V rámci zlepšení dopravní situace na Podkarpatské Rusi počítala československá správa ještě s budováním dalších železnic. Vedle již zmíněné trati Užhorod – Chust měla Podkarpatská Rus dostat ještě třetí spojení se Slovenskem vybudováním spojovací

¹³ Beneš, K.: op. cit., s. 33, s. 96–99.

¹⁴ Tamtéž, s. 24, s. 31. V JŘ ČSD 1928 – II. díl, zahraničí, Polsko, je poznámka, že v úseku Jasiňa-Woronienka vlak jezdí až po ohlášení. Srv. JŘ PKP (polské jízdní řády jsou uloženy v Archiwum Muzeum kolejnictwa ve Varšavě).

¹⁵ JŘ ČSD 1924/1925 – zima, II. díl – zahraničí, Maďarsko.

¹⁶ JŘ ČSD prosinec 1920, trať 287e.

¹⁷ Přehled stanic a jejich názvů v maďarštině, češtině, ruštině a ukrajinštině viz: Beneš, K.: op. cit., s. 137–143.

¹⁸ KML Budapest, JŘ MÁV 1939/1940.

¹⁹ Beneš, K.: op. cit., s. 39.

²⁰ Tamtéž, s. 40.

dráhy rovnoběžkového směru buď ze Zábrodí, nebo z Malého Berezného, na trati Čop – Užhorod – Užok do Stakčína (kde končí železnice z Humenného) a kromě toho měla být vybudována další trať poledníková vedoucí z Chustu přes Volové (Mežgorija) k polské hranici v Torunském průsmyku.²¹ Místo některých těchto železnic nakonec zavedly ČSD vlastní autobusové linky. 18. 9. 1934 byla zahájena autobusová doprava z Chustu přes Volové do obce Torun (79 km), později s odbočkou z Volového do Volovce (43 km) a autobus spojil rovněž Užhorod s Mukačevem (od 15. 2. 1928) a Chustem (15. 5. 1935). Další autobusová trať ČSD spojila Mukačevo s Berehovem a dále s obcemi Výlok a Veliký Palad (70 km).²²

Systém peážní železniční dopravy mezi ČSR a Rumunskem byl v roce 1929 rozšířen o Polsko. 9. listopadu 1929 byla v Praze podepsána polsko-československo-rumunská dohoda umožňující průjezd rumunských vlaků z rumunských Cernáuți (dnešní ukrajinské Černivci) přes polské a československé území (přes Jasiňu) do Sighetu Marmatiei. Ratifikační listiny byly vyměněny ve Varšavě 22. října 1931 a dohoda vstoupila oficiálně v platnost 20. listopadu téhož roku, avšak v praxi byla aplikována již od platnosti jízdního řádu 1930/1931, tedy od 15. května 1930.²³ Průvoz obstarávaly Polské státní dráhy (Polskie koleje państwowe – PKP) a ČSD vlastními stroji (lokomotivami) a personálem, osoby nepodléhaly pasové a zboží celní prohlídce. Místo přímých rumunských vlaků byly později zavedeny privilegované uzavřené vozy, připojované k normálním soupravám PKP a ČSD.²⁴

Vídeňská arbitráž z 2. listopadu 1938 znamenala úplné rozbití železniční sítě na Podkarpatské Rusi. Z celkové délky zhruba 600 km tratí ČSD²⁵ připadlo Maďarsku 180 km, přičemž Maďarsku vznikl nárok i na příslušnou část lokomotiv a vagonů. Zbývající tratě ČSD byly novou hranicí zpřetrhané. Již při zahájení jednání mezi československou a maďarskou delegací v Komárně 10. října 1938 odevzdalo Československo jako výraz dobré vůle Maďarsku města Šahy a Slovenské Nové Mesto. 11. října byly železniční tratě v těchto místech převzaty MÁV. Odevzdání Slovenského Nového Mesta si vynutilo odklonění železniční dopravy na Podkarpatskou Rus z Michal'án přes Bánovce nad Ondavou a Užhorod do Čopu.²⁶ Ve dnech 9.–11. listopadu 1938 převzaly MÁV další úseky přímo na Podkarpatské Rusi. Nejdůležitější železniční magistrála spojující Prahu s Jasiňou byla přerušena nejprve na Slovensku v délce 37 km mezi stanicemi Kostofany nad Hornádom a Slanec a dále mezi slovenskými Kuzmicemi a zastávkou Fančíkovo (134 km). Na maďarském území se ocitly i následující úseky poledníkových tratí: Čop –

²¹ Tamtéž, s. 128.

²² Již dříve existovaly v oblasti soukromé linky a státní poštovní autobusy. Jízdní řády autobusů ČSD jsou uvedeny v JŘ ČSD, jízdní řády soukromých tratí vycházely samostatně (rovněž uloženo v ANTM). Podrobněji viz též: Beneš, K.: op. cit., s. 128–131.

²³ Text dohody viz č. 152/1932 Sb.

²⁴ Podrobné podmínky jsou v JŘ ČSD uvedeny jako „poznámky k trati č. 301“ – viz např. JŘ ČSD – léto 1937, s. 387 (v držení autora).

²⁵ Podle JŘ ČSD – léto 1937 (v držení autora). Karel Beneš (op. cit., s. 144–146) uvádí kilometráž ČSD včetně tratí lesní dráhy Teresva – Neresnice – Kobyla, Usť Čorna – Přílop – Zadňa a Usť Čorna – Brastury – Bert'anka na 770 km. V resumé Beneš uvádí, že ČSD převzaly po r. 1919 625 km normálně rozchodných a 154 km úzkorozchodných železnic. Délku lesních a hospodářských úzkorozchodných železnic, které vznikaly a opět zanikaly, udává Beneš na 1000 km (op. cit., s. 132).

²⁶ Podrobněji viz: Rychlík, J.: Vídeňská arbitráž a rozvoj osobní dopravy na Slovensku. In: Hospodářské dějiny, č. 19, Praha 1991, s. 118.

Užhorod zast. (24 km) včetně úseku Užhorod – Dravce (směrem na Antalovce) a Užhorod – Drahňov (směrem na Bánovce n. O.), Baťovo – Barkasovo a Klučárky – Mukačevo tabáková továrna (9 km a 8 km), Berehovo – Kidouš a Berehy – Vyšní Remety (9 km a 10 km) včetně úseku Černý Potok – Šalanky (6 km) a Černý Ardov – Ďakovo (8 km) na trati do Halmeu.²⁷ Doprava do Chustu, nového hlavního města nyní autonomní Karpatské Ukrajiny (a jediného většího města, které po odstoupení Užhorodu a Mukačeva zbylo), byla možná jen po silnici Prešov – Stakčín – Svalava – Chust.²⁸

Jednání o peážích přes maďarské území bylo zahájeno v Budapešti 14. listopadu 1938. Československá strana chtěla využít toho, že i MÁV potřebovaly peáž přes československé území, zejména z Košic do Čopu přes slovenské stanice Slanec a Kuzmice (11 km). Dále se československá vláda snažila jednání o peážích spojit s dohodou o rektifikaci území. Železniční uzel v Michalanech, který připadl do Maďarska, a maďarský úsek u Černého Ardova měly být vyměněny za československý úsek Barkasovo – Klučárky na Podkarpatské Rusi, čímž by MÁV získaly celou trať Batevo – Mukačevo a ČSD trať Michalany – Medzilaborce a možnost obnovení dopravy do Rumunska přes Halmeu. Kromě toho měla být hranice upravena tak, aby trať Sevluš – Chmelnik vedla jen po československém území. Tyto návrhy maďarská strana odmítla, ačkoliv sama požadovala odstoupení slovenského úseku Kuzmice – Slanec.²⁹ Tzv. velkou peáž Kostolany nad Hornádom – Sevluš (ve Fančikovu byla jen neobsazená zastávka) byly MÁV ochotny povolit jen tehdy, budou-li vlaky provázeny maďarskými lokomotivami, samozřejmě za příslušnou finanční náhradu (tažné). Osobní vlaky měly být připojovány za soupravy osobních vlaků MÁV.³⁰

Bezvýchodná situace přinutila československou stranu k přijetí maďarských podmínek, které pak byly dále rozpracovávány dohodami na místní úrovni. Nejdůležitější z místních dohod, podepsaná v Sevluš 9. února 1939,³¹ zprovozňovala úsek Kuzmice (ČSD) – Csap (Čop) – Sevluš (ČSD) a navazovala na košickou peáž Kostolany n. Hornádom – Slanec, zprovozněnou již 4. února. Kromě toho MÁV povolily ještě peážování následujících úseků: [Kostolany n. H.] – Kuzmice – Csap – Bátu (Batevo) – Strabičovo (18. 2. 1939) s návazností na další, již 8. února zprovozněný úsek Strabičovo – Munkács (Mukačevo) – Kolčino (na trati do Lawoczne) a [Bánovce n. O.] – Budkovce – Ungvár (Užhorod) – Kamenica nad Uhom (5. 3. 1939) na trati Čop – Užok. Naproti tomu ČSD recipročně zavedly peážní přepravu pro vlaky MÁV na tratích Barkaszó (Barkasovo) – Strabičovo – Munkács (Mukačevo) a Tiszaújlak (Výlok) – Královo nad Tisou – Feketeardó (Černý Ardov).³²

Okupace Karpatské Ukrajiny 15.–18. března 1939 definitivně ukončila „československé období“ Podkarpatské Rusi. Můžeme říci, že československý stát za dvacet let své existence v oblasti rozvoje železniční sítě udělal nemálo. Mnohé projekty se ovšem pro krátkost času a finanční náročnost nepodařilo realizovat.

²⁷ ANTM, JŘ ČSD – mimořádné vydání leden 1939.

²⁸ Jungmann, J.: Nouzové spojení Slovenska a Karpatské Ukrajiny po 1. vídeňské arbitráži na přelomu let 1938–1939. In: Hospodářské dějiny, 19, 1991..., s. 133–135.

²⁹ 19. prosince 1938 vtrhlo do Slance maďarské vojsko a na přechodnou dobu jej obsadilo. Viz: Hlinkova dopravná garda – vznik a práce. Bratislava 1940, heslo Slanec (strany nečíslované).

³⁰ Podrobněji viz: Rychlík, J.: Vídeňská arbitráž..., s. 120–122. Srv. Slovák, 11. 12. 1938.

³¹ Lidové noviny, 10. 2. 1938.

³² Rychlík, J.: op. cit., s. 120–121, Beneš, K.: op. cit., s. 34.

Railways of the Sub-Carpathian Rus and its Connection into the Railway Network of Czechoslovakia

Jan Rychlík

In 1920, the Czechoslovak State Railways (ČSD) took over 625 km of standard gauge (1435 mm) and 154 km of narrow gauge (760 mm) railway in Sub-Carpathian Rus. There was also about 1000 km of forestry and utilitarian non-state railways. When the Czechoslovak government ceded the city of Sighetu Marmatiei to Romania in 1920, the railway network was split by the Romanian territory. A special Czechoslovak-Romanian treaty allowed Czechoslovak trains to pass through the Romanian territory and Romanian trains to reach Sighetu Marmatiei from "old" Romania through Czechoslovakia.

TLAČ PODKARPATSKEJ RUSI V ROKOCH 1919–1938

Miron Sisák

Na konci 19. a na začiatku 20. storočia podľa S. Tomiševského¹ a V. Hnat'uka² – medzi dospelými obyvateľmi Podkarpatskej Rusi bola priemerná negramotnosť u 41 % mužov a 45 % žien – toľko ich nevedelo ani čítať, ani písať. Aj čítať aj písať vedelo iba 7 % mužov a 4 % žien. Asi 40 % školopovinných detí nechodilo do školy vôbec. Školstvo bolo maďarizované, ale po maďarsky vedelo rozprávať len asi 5 % obyvateľstva.

Podkarpatskí Rusíni nemali svoj jazyk. V dôsledku východoslovanského etnického pôvodu a tzv. ruskej viery, na jazykový monopol v oblasti si na prelome storočí robili nárok Ukrajinci a Rusi. I jedni i druhí sice uznávali svojráznosť, svojbytnosť kultúry obyvateľov Podkarpatskej Rusi, uznávali, že Podkarpatská Rus netvorí súvislý teritoriálny celok s ostatnou Ukrajinou, alebo Ruskom. Uznával sa aj historický fakt, že sa prinajmenšom 600 rokov Podkarpatská Rus vyvíjala bez akejkolvek spojitosti s historickými osudmi Rusov alebo Ukrajincov. Pritom sa o jazykovej orientácii kraja polemizuje najmä medzi rusofilmi a ukrajinoľbmi.³

Za tejto celkovej situácie sa Podkarpatská Rus stala súčasťou Československa, moderného európskeho demokratického štátu. V medzivojnovom období bol na Podkarpatskej Rusi zavedený československý školský systém, ktorý bol najmodernejší v Európe. Vďaka jeho realizácii sa na Podkarpatskej Rusi likvidovala pologramotnosť, mládež získala odborné a stredné vzdelanie a v tridsiatych rokoch sa v Prahe, Bratislave a Brne objavili prví vysokoškolskí študenti z Podkarpatskej Rusi.

Na základe odporúčania Českej akadémie vied a umení bol zavedený povinný vyučovací jazyk. Bol ním ukrajinský jazyk, ale paralelne vládla podporovala vznik škôl s ruským vyučovacím jazykom a s vyučovacím jazykom rusínskym. „Jazyková otázka“ sa neobyčajne aktualizovala. Môžeme súhlasiť s P. R. Magocsim,⁴ keď zdôrazňuje, že vládla túto otázku nenastolila, tá pokračuje z dôb Uhorska, len sa o diskusie o nej v dvadsiatych rokoch zapája omnoho viac vzdelancov. K momentu rozpadu ČSR mala Podkarpatská Rus školstvo, porovnateľné so slovenským a českým štandardom.⁵

O rozvoji kultúry na Podkarpatskej Rusi v spomínanom období dáva plastický obraz vydávanie periodickej tlače. Od roku 1919 po rok 1938 tu vychádzalo 127 rôz-

¹ Tomašivskij, S.: Uhorskaja Rus. In.: Ukrajinskij narod v jeho prošlom i nastojaščem, II, Petrohrad 1916, s. 421 ad.

² Hnat'uk, V.: Nacional'ne vidrodžeňňa avstro-uhors'kych ukrajinciv. 1916.

³ Gozdawa, O.: Uherská Ukrajina, Praha 1919; Duchnovič a duchnovičovci. Prýsvjata dnevi „russkoji kultury“ v Užhorodi, Užhorod 1929.

⁴ Mahoťj [Magocsi], P. R.: Formovannja nacional'noji samosvidnosti: Pidkarpats'ka Rus' (1848–1948). Užhorod 1994.

⁵ Podrobnejšie: Tamtiež, s. 100 ad.

ných titulov novín a časopisov. Je to značné množstvo, najmä ak si porovnáme stav z obdobia Rakúsko-Uhorska, kedy ich počet nepresiahol číslo 10. Inak ako informačným boomom sa to nazvať nedá.

Noviny a časopisy, ktoré bezprostredne vychádzali na Podkarpatskej Rusi, alebo sa pre jej potreby vydávali Slovensku a v Čechách, sme rozdelili na štyri kategórie:

- 1) noviny a časopisy, ktoré vychádzali počas 1–3 rokov,
- 2) noviny a časopisy, ktoré vychádzali počas 4–6 rokov,
- 3) noviny a časopisy, ktoré vychádzali nad 6 rokov,
- 4) noviny a časopisy, ktoré vychádzali od vzniku republiky, či od začiatku dvadsiatych rokov po rok 1938, resp. aj ďalej.

Najpočetnejšiu skupinu, pochopiteľne tvoria periodiká prvej skupiny. Je ich 74 titulov, z čoho je 54 titulov novín a 24 časopisov. (Za noviny považujeme denníky, obdenníky a týždenníky, za časopisy dvojtyždenníky, mesačníky, dvojmesačníky atď.).

Len niekoľko čísiel v roku 1919 vyšlo Golosa ruského naroda v Prešove, Ruskej krajiny v Užhorode a Rusko-krajinskej pravdy, vydávanej v Budapešti a Užhorode. Ostatné sa udržali o niečo dlhšie, o.i. vďaka tomu, že vychádzali v čase, kedy pre nárast vzdelanosti bolo viac potenciálnych čitateľov, teda najmä v druhej polovici dvadsiatych a v tridsiatych rokoch. Z nich treba spomenúť Karpatorusskij vestnik (1921–1922), Karpato-russkij zemledec (1924–1926), Narod (1920–21), Pravda (1920–22), Rusin (1920–21). Pri tomto časopise treba poznamenať, že hľadá svoju podobu ešte v roku 1938 v Riachove, nato v 1938–1939 v Mukačeve. Zaujímavé sú aj názvy ostatných krátkodobých periodík, nakoľko svedčia o spoločenskom zameraní a adresátovi. Uvádžame niektoré: Karpatorusskij kolos (1932–34), Karpatorusskij zemledec (1924–26), Karpaturusskaja nedeľa (1939–41), Karpatskaja Rus (1921), Karpatska Rus (1921), časopisy: Narod (1920–21), Narodnaja voľ'a (1938), Postup (1931–33), Pravda (1920–22), Karpatskij kraj (1923–24), Kul'tura (1921), Molodaja Rus (1930–31), Nedeľ'a Rusina (1923), Naša škola (1935–37) atď., atď... Časopisy sa vydávali hlavne v Užhorode, ktorý sa definitívne stáva kultúrnym a politickým centrom Podkarpatskej Rusi. Jeho konkurentom boli Mukačevo a Prešov a len sporadicky niečo vychádzalo v ostatných mestách. Noviny a časopisy tejto kategórie najčastejšie zanikali pre nedostatok financií a čitateľov.

Druhá kategória tvoria noviny a časopisy, ktoré sa udržali pri živote 4–6 rokov, a teda zanechali o sebe isté povedomie. Ide o noviny Zemľ'a i voľ'a (1934–38), Karpato-russkoje slovo (1934–38), Russkaja niva (1920–24), Svobodnoje slovo (1931–35) a Ukrajinské slovo (1932–38) a časopisy Vestnik (1920–1924), Živaja mysl' (v Prahe 1932–36), Misiynij visnyk (1931–1938) a Carpatica (v Prahe 1936–1940). Boli zväčša vydávané v Užhorode po rusky i po ukrajinsky, mali vyznačenú politickú a národnú orientáciu a redigovali ich alebo spolupracovali s nimi významné osobnosti vtedajšieho verejného a politického života. Tak napríklad Ruskú nivu a Ukrajinské slovo redigovali M. Braščajko, Svobodnoje slovo M. Dudáš, Nedeľ'u J. Sabov a Ukrajinské slovo podporoval spisovateľ Grendža-Donskij.

Ešte významnejšiu úlohu v živote Podkarpatskej Rusi zohrali noviny a časopisy, ktoré sa udržali viac než šesť rokov. Je ich pomerne veľa. Dobryj pastyr vychádzal od roku 1932 po rok 1942, Karpatskij svet (1928–1938), Lipa (1921–1928), Nauka (1897–1922), Pravoslávna Karpatská Rus (1928–1934), Probojem (v Prahe 1934–1944),

Pčilka (1923–1932), Russkaja škola (v Prešove 1926–1932), Učiteľskij golos (1927–1938), Junošestvo (1927–1938), Holos žyť'a (1928–1938), Dnevnik (v Prahe 1931–1939), Družestvennyj vestnik (1924–1938), Zorja (1920–1931), Karpatska pravda (1922–1933, 1935–1938), Narodnaja gazeta (v Prešove 1924–1935), Narodnoje russkoje slovo (1929–1938), Podkarpatskaja Rus (1925–1936), Pracujuča molod' (1926–1936), Russkij vestnik (1924–1939), Russkij zemeledec (v Košiciach 1928–1937), Russkoje slovo (v Prešove 1924–1938), Hlas východu (1928–1936).

O spoločensko-politickom profile spomenutých časopisov sa dá povedať to isté, čo o predchádzajúcej kategórii, treba len zdôrazniť, že mnohé z nich boli dotované štátom. Z registra týchto časopisov si všimneme Karpatskij svet a Russkoje slovo.

Časopis Karpatskij svet začal vychádzať v Užhorode ako literárno-spoločenský časopis spoločnosti A. V. Duchnoviča v roku 1928. Bol to ruskojazyčný časopis a pri jeho zrode stáli Jevmenij Sabov a Štefan Fencik. Najprv vychádzal každý mesiac s výnimkou prázdnin, neskôr sa pravidelnosť vychádzania z rôznych príčin porušuje. Plány časopisu boli veľkolepé – obsiahnuť ruskojazyčnú kultúru a literatúru nielen v Česko-slovensku, ale aj vo vtedajšom Rusku i mimo neho. Časť programu sa darilo plniť, najmä pokiaľ išlo o ruskú literatúru v ČSR.

Časopis publikoval originálne diela napr. prózu J. Sabova, básne A. Fariniča, ale aj rusínskych klasikov A. Duchnoviča, A. Pavloviča, Popradova-Stavrovského a i. Stálymi hosťami na stránkach časopisu boli ruskí emigranti o.i. A. Bem, E. Liackij, S. Zavadskij. Časopis venoval veľa miesta výročiam významných osobností (Puškin, Gogol', L. N. Tolstoj a i.). Sú v ňom publikované aj výročné správy Spoločnosti A. V. Duchnoviča, v ktorých sa dopodrobna referuje o činnosti v rôznych sekciách: divadelnej, knižničnej, osvetovo-prednáškovej, literárnovednej atď. Z nich sa dozvedáme ako sa kultúra šíri do hĺbky, ako sa darí zapájať do osvetovej činnosti miestnu inteligenciu, hlavne učiteľov, farárov, notárov, poštárov, dokonca policajtov a dôstojníkov. Sú tam referencie o Dňoch ruskej kultúry, ktoré neboli iba galapredstavením, ale prednášal tam napr. prof. V. Fiodorov na tému Myšlienky o N. V. Gogol'ovi, o prekladoch bájak I. A. Krylova do češtiny, je tam štúdia A. Il'koviča o Byzantskej kultúre na Rusi a mnohé iné.

Časopis sa neuzatváral do seba, informuje aj o aktivitách iných, najmä ukrajinských podujatiach. Tak A. Farinič recenzoval Zoreslavovu zbierku básní So srdcom v rukách, prof. Slavík informoval o I. zjazde sovietskych spisovateľov v Moskve v roku 1934 a uvádzal informácie a postrehy, ktoré sú vzácné ešte aj teraz. Zároveň časopis upozorňuje na emigrantskú literatúru (Bunin, Zajcev), ale aj na miestnych autorov Popoviča, Fariniča a iných.

Postupne časopis Karpatskij svet prestával vychádzať periodicky (v rokoch 1933, 1934, 1935) až konečne v rokoch 1936 vyšli iba dve čísla a v roku 1937 iba po čísla na niekoľkých stránkach.

Russkoje slovo začalo vychádzať ako týždenník roku 1924 v Prešove. Redakčne ho viedli F. Rojkovič a I. Pješčák, ktorí ho profilovali ako spoločensko-literárny časopis. Na začiatku sa tu stretávame s azbukou aj latinkou, neskôr bola latinka eliminovaná. Informuje o kultúrnom živote na Prieševčine, rovnako ako na Podkarpatskej Rusi. Je to analýza Karpatského sveta pre Slovensko. Veľa miesta je tu venované jazykovým otázkam (ukrajinčina či ruština) a tomu, kto má hlavne záujem, aby sa táto otázka pertraktovala. Ďalšou témou sú Slováci v tomto priestore. Nič sa na obsahu časopisu

nemení ani pri jeho redigovaní J. Kizákom, hádam sa len obohacuje o rubriku Svet detí, ktorá má náboženský charakter. Ku koncu svojej existencie stráca periodicitu, kým na jar 1938 nezanikne.

Štvrtú kategóriu novín a časopisov tvoria tituly, vychádzajúce buď od samotného vzniku ČSR a včlenenia do nej Podkarpatskej Rusi v roku 1919, resp. od začiatku dvadsiatych rokov (1920–22) a ktoré bez prerušenia vychádzali zväčša až do rozpadu ČSR v roku 1938 (alebo aj ďalej). Sú to považšine cirkevné, alebo úradné listy, ale sú medzi nimi aj periodiká kultúrno-spoločenského charakteru. Žiada sa ich tiež uviesť všetky: Blahovestník (1921–1944), Dušpastyr (1924–1941), Ženskij vestnik d'ľa Podkarpatskoj Rusi (1927–1938), Narodna škola (1921–1938), Naukovi Zbirnyki „Prosvita“ (1922–1938), Naš rodnyj kraj (1922–1939), Plastun – Junák – Czerkesz (1923–1938), Podkarpatská Rus (1924–1936), Učiteľ (1920–1938), Vpered (1922–1938), Svoboda (1922–1938), Zemledeľ'skaja politika (1919–1938), Russkaja zemľa (1933–1938), Uriadova hazeta (1920–1938), Uřední noviny (1919–1938).

Názvy časopisov hovoria samé za seba – boli to najmä časopisy, určené členom istých záujmových združení, resp. cirkevných obcí.

Sme presvedčení, že podobnú pasportizáciu ako sme urobili pri časopisoch Karpatskij svet a Ruskoje slovo, ak nie ešte podrobnejšiu, by si zaslúžila väčšina časopisov, ktoré sme tu spomenuli. Dostali by sme jasnejšiu predstavu o tom, čím kraj žil a najmä, že žil plnokrvným kultúrnym životom.

Na záver už iba pripomenieme, že okrem množstva časopisov sa vydávali desiatky kalendárov, almanachov, účelových publikácií a pod., že za ČSR na Podkarpatskej Rusi doslovne rozkvitá amatérske divadlo, ba fungujú profesionálne scény... Nuž a pojem „lietajúci učiteľ“ každému pripomenie, že Rusíni žili nielen duchovnou, ale aj fyzickou kultúrou.

Záver je teda jednoznačný: nehl'adiac na deformácie a nedostatky štátnej správy na Podkarpatskej Rusi, Rusíni po prvý raz vo svojich dejinách dostali možnosť vzdelávať sa, kultúrne rásť a fyzicky prosperovať práve v čase, keď boli súčasťou Československa.

Press in Sub-Carpathian Rus, 1919–1938

Miron Sisák

The paper disputes the assertion of official Soviet propaganda, that the Sub-Carpathian region was only a colonial appendage of the Czechoslovak Republic during its existence. The paper stresses both the development of the educational system and, primarily, the development of culture as demonstrated in the number and quality of periodical publications. This paper asserts that during the existence of the Czechoslovak Republic, the Sub-Carpathian region, in terms of culture, was equal to both Slovakia and the Czech Lands in terms of culture.

NĚKTERÉ PROJEVY VZTAHU ČECHŮ K PODKARPATSKÉ RUSI V PRVNÍCH LETECH EXISTENCE ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

Jana Burešová

Po vzniku nového státního útvaru, Republiky československé na podzim 1918, byl záhy pozorovatelný znatelný zájem Čechů o Podkarpatskou Rus. Tato zeměpisná oblast byla do vzniku Československa na naprostém okraji zájmu Čechů, o čemž svědčila malá znalost a informovanost obyvatelstva česky mluvících zemí o Podkarpatské Rusi.

Hned od roku 1919 bylo možno registrovat první informativní tiskoviny, brožury, knihy,¹ časopisecké a novinové články² české provenience, přibližující minulost a pak také tehdejší současný stav a situaci na Podkarpatské Rusi. Produkce těchto tiskovin nám přibližuje jistý druh a podobu zájmu o Podkarpatskou Rus z české strany.

V českých zemích byl pozorovatelný upřímný zájem o Podkarpatskou Rus, o pomoc převážně chudému obyvatelstvu této oblasti. A aby pomoc mohla mít patřičný efekt, domnívali se mnozí současníci, že základem k tomu je co nejlepší poznání tohoto kraje: „Abychom mohli ujařmenému rusínskému lidu pomoci z bíd, jak hmotné tak i duševní, musíme všestranně tento lid, jeho život, jeho bídu a bolesti poznat... Podkarpatská Rus nesmí pro nás býti neznámým územím, nesmí býti Sibiří ani okupovanou zemí. Každý náš občan se přičiní, aby znal celou republiku, ale hlavně, aby mu byly jasny poměry v územích ohrožených, v územích pro nás tak důležitých, jako je Podkarpatská Rus.“³

¹ Drahný, F., Drahný, V.: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry. Praha 1921. Hartl, A.: Kulturní život osvobozené Podkarpatské Rusi. Praha 1924. Hora, A.: Podkarpatská Rus. (Přehled poměrů karpatoruských). Praha 1919. Týž: Organizace státní správy Podkarpatské Rusi. Praha 1919. Týž: Uherská Rus za války a míru. Praha 1920. Týž: Karpatská Rus a hranice našeho státu. Praha 1919. Kadlec, K.: Podkarpatská Rus. Praha 1920. Král, J.: Podkarpatská Rus. Praha 1924. Týž: Geografická bibliografie Podkarpatské Rusi. Praha 1923. Týž: Osídlení Karpatské Rusi. Historický přehled. Praha 1923. Týž: Čorná hora v Podkarpatské Rusi. (Sídla obyvatelstva. Hospodářské využití.) Praha 1923. Podkarpatská Rus. Odraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. Sborník. (Redigovali J. Chmelář, S. Klíma a J. Nečas.) Praha 1923. Vojtěch, L.: Brána na východ. (Podkarpatská Rus.) Praha 1920. Nečas, Jaromír: Uherská Rus a česká žurnalistika. Užhorod 1920. Ze třicátých let pak patřily k významnějším pracem o Podkarpatské Rusi např. následující: Podkarpatská Rus. (Redigoval Jaroslav Zatloukal.) Bratislava 1936. Československo. III. část Slovensko, Podkarpatská Rus. Praha, Orbis 1937. Krofta, Kamil: Podkarpatská Rus a Československo. Praha 1935.

² Zaslíbené a seriózní statě o životě na Podkarpatské Rusi najdeme např. v agrárně zaměřeném časopise Brázda, který vycházel v letech 1920–1942, a to hlavně autorů, kteří profesně přímo působili a poznávali podmínky na Podkarpatské Rusi, např. Jaromír Nečas.

³ Drahný, F., Drahný, V.: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry. Praha 1921, s. 3.

Mnozí Češi, kteří hned v prvním období po vzniku Československa začali působit v nejrůznějších pozicích na Podkarpatské Rusi,⁴ věděli, že se v česky mluvícím prostoru velmi málo ví o Podkarpatské Rusi, že dokonce centrální úřady v Praze neměly dostatečné informace o tamní situaci. To byl další důvod, proč ihned vznikaly informativní práce o této zemi: „Chceme svoji knížkou usnadnit poznání Podkarpatské Rusi i našim centrálním úřadům pražským, které tam budou častěji vysílat své zástupce, aby osobně se přesvědčili o pravém stavu věcí spadajících do jejich oboru. Doposud naši odborníci pražští většinou zajížděli jen do Užhorodu a mnohdy se domnívali, že již jsou na „Dalekém Východě“ naší republiky, a to byli vlastně jen na samé západní hranici Podkarpatské Rusi“.⁵

Významné místo měl zájem ekonomický, který Češi o Podkarpatskou Rus projevovali a autoři prvních příruček chtěli dále rozšířit: „Chtěli bychom povzbudit naše povolané činitele, aby přírodní bohatství této nové naší země bylo náležitě prozkoumáno a vykonány přípravy k plánovitému jeho využitkování. Nálezy z různých míst hlášené a udávané opravňují v mnohém směru k velkým nadějím, ale ovšem musí býti dříve podrobeny kritickému posouzení znalců.“⁶

Patrný zájem o Podkarpatskou Rus byl v prvé řadě z hlediska praktických hospodářských a obchodních kontaktů. Proto především na tyto oblasti byla orientována první informativní produkce. Sem spadá také průzkum geografický⁷ a přírodopisný a vůbec povšechně informativní o způsobu života na Podkarpatské Rusi. Řada publikací má místopisné a vlastivědné pojetí a překvapuje značnou podrobností předkládaných informací.⁸

Mnozí Češi, působící na Podkarpatské Rusi a starající se o publicitu a šíření informací o této zemi do Čech, se vyjadřovali i k zeměpisným názvům, např. k samotnému názvu země Podkarpatská Rus. 18. listopadu 1919 byl generálním statutem pro organizaci a administraci Podkarpatské Rusi ustaven prozatímní úřední název Podkarpatská Rus, případně Podkarpatské Rusínsko, užívaný pak po celou první československou republiku.⁹

⁴ Např. jako správní úředníci, zemědělské odborníci, inspektoři a mnozí další.

⁵ Drahný, F., Drahný, V.: C. d., s. 4.

⁶ Tamtéž, s. 5.

⁷ Uvedme především práci Král, J.: Geografická bibliografie Podkarpatské Rusi. Praha, Geografický ústav Univerzity Karlovy 1923, 64 s.

⁸ V době svého vydání (1921), kdy byly informace o Podkarpatské Rusi velmi malé, byla považována za velmi cenný a instruktivní materiál výše citovaná práce F. a V. Drahných. Dokládá to např. recenze na tuto práci z pera Edvarda Reicha v časopise Brázda (ročník 2., 1921, s. 213–214): „Území toto nejen zeměpisně, ale i kulturně a hospodářsky je dosud u nás velmi málo známo. Ani v kruzích oficiálních není jasné představy o hospodářských a politických poměrech Podkarpatské Rusi. Václav a František Drahní využili kriticky všechna pozitivní z novější i starší literatury o Podkarpatské Rusi. Dále pak pracovali na základě vlastních zkušeností a výsledkem se stal velmi podrobný obraz poměrů zeměpisných, obyvatelstva, náboženství, kultury, zaměstnání, výtěhovalectví, geologických poměrů...“

Touto publikací o přírodních a zemědělských poměrech Podkarpatské Rusi byla česká odborná literatura obohacena encyklopedií, jaká je postrádána jak pro Slovensko, tak i pro Čechy, Moravu a Slezsko.“

⁹ V odborné i jiné literatuře, a to zvláště starší, bylo dané území z důvodů morfologických, národnostních, politických a dalších označováno i jinými názvy, např. Podkarpatská Ukrajina, Uherská Ukrajina, Zakarpati, Zakarparatská Ukrajina, Uherská Rus.

J. Král v roce 1924 prezentoval názor,¹⁰ že tehdy užívaný název Podkarpatská Rus je zeměpisně nesprávný a neoprávněný. Jako důvod uváděl, že jen malá část území Podkarpatské Rusi se rozkládá v Uherské nížině, pod Karpatami, a nepatří tedy ke karpatské soustavě. A tato karpatská soustava, čili hory, naopak prostupuje většinu území označovaného jako Podkarpatská Rus. Podle J. Krále by mohl být jedině oprávněným názvem Karpatská Rus či Karpatské Rusínsko. Současně připomínal, že tento název hodně používali tehdejší ruští autoři, např. T. D. Florinskij, J. Holovackij a A. Budilovič.

Do českého prostoru se záhy po vzniku československé republiky dostala také sporná a dlouho se vleklou jazyková a národnostní problematika Podkarpatské Rusi, projevující se sporem mezi velkoruským, ukrajinským a samostatným rusínským směrem. Do pokusů o její řešení byli z iniciativy karpatoruských správních orgánů Češi vtaženi hned v roce 1919, když vrchní velitelství Podkarpatské Rusi v Užhorodě se obrátilo na Ministerstvo školství a osvěty s požadavkem, aby se při České akademii věd a umění ustanovila komise, která by sestavila rusínský spisovný jazyk pro Podkarpatskou Rus, aby se splnil požadavek obsažený ve statutu pro tuto autonomní oblast. Podle něj mělo být vyučovacím jazykem místní rusínské nářečí. Za tímto účelem svolalo Ministerstvo školství a osvěty 4. prosince 1919 zvláštní poradu členů akademie a jiných odborníků, kteří se k dané otázce měli vyjádřit.

20. prosince 1919 poslalo Ministerstvo školství a osvěty vrchnímu velitelství v Podkarpatské Rusi dopis č.j. 62 756/19, v němž byly vyjádřeny závěry komise.¹¹ Stanovisko českých odborníků bylo demokratické, chápavé k emancipačním snahám Rusínů coby samostatného národa, přihlížející k místním jazykovým poměrům a zvláštnostem na Podkarpatské Rusi. Nicméně závěr českých vědců se v roce 1919 přikláněl k tomu, že Rusíni jsou součástí ukrajinského národa a mají také velmi blízké vazby k ruskému národu.

Na Podkarpatské Rusi bylo vydáváno, hlavně pro zdejší české úředníky, několik druhů tiskovin, v jejichž produkci se také promítaly tehdejší jazykové problémy a rozpory v názorech na národnostní otázku.¹²

¹⁰ Král, J.: Podkarpatská Rus. Praha 1924, s. 11.

¹¹ „I. Rozhodovat o spisovném jazyku některého národa nebo kmene patří především jeho příslušníkům.

Proto se čeští odborníci mohou o spisovném jazyku Karpatské Rusi vyslovit jen s výhradou, že jejich hlas nebude brán na vědomí víc než vůle tohoto obyvatelstva.

2. Uměle tvořit nový slovanský spisovný jazyk pro obyvatele Karpatské Rusi by bylo nejen velmi těžké, ale i z vědeckého hlediska úplně pochybné a z hlediska naší slovanské politiky nežádoucí.

3. Protože místní rusínské nářečí v Karpatské Rusi, o kterém se mluví ve statutu, je bezpochyby nářečí maloruské, je třeba za spisovný jazyk tamního obyvatelstva uzнат spisovný jazyk maloruský, který užívají jeho sousedi a soukmenovci, tj. haličskou ukrajinštinu. Fonetický pravopis v Haliči, zaváděný uměle a karpatoruskému lidu nesympatický, bylo by ovšem možné a potřebné nahradit pravopisem etymologickým.

4. Aby obyvatelé Karpatské Rusi neztratili vědomí, že jako Ukrajinci jsou také příslušníci velkého ruského národa, doporučuje se na středních školách zavádět povinné vyučování ruského jazyka.

5. Je žádoucí z důvodů vědeckých i politických, aby byly odborně prozkoumané a oceněné dosavadní literární pokusy o vytvoření zvláštní spisovné řeči pro karpatoruský lid, ukázkou kterých jsou např. mluvnice Vološina...“

Na závěr dopisu se Ministerstvo školství a osvěty zavázalo, že „hodlá věnovat všemnu pozornost a podporu vědeckému výzkumu lidového jazyka v Karpatské Rusi a dosavadních snah o vytvoření zvláštního spisovného jazyka pro její obyvatelstvo.“

Citováno podle: Bajcura, I.: Ukrajinská otázka v ČSSR. Košice 1967, s. 50.

¹² Uvedme aspoň v češtině vycházející týdeník Československé strany národně demokratické Podkarpatská Rus a týdeník Podkarpatské hlasy republikánské strany.

Češi působící na Podkarpatské Rusi pořádali cykly přednášek o nejrůznějších aspektech země, v níž působili a již se snažili co nejvíce poznat. Např. už v roce 1920 pořádala takový přednáškový cyklus tělocvičná jednota Sokol v Užhorodě.¹³ Často pak tyto přednášky byly publikovány.

Většina publikací a tiskovin obsahovala fotodokumentaci o Podkarpatské Rusi z doby těsně po připojení k Československé republice, což je pro historika cenný historický pramen k poznání způsobu života zdejších obyvatel ve dvacátých letech 20. století.¹⁴

Nemalou pozornost mezi Čechy budila Podkarpatská Rus z hlediska turistického a cestopisně poznávacího. První informativní brožury se snažily mimo jiné už výše naznačené za turistickým cílem Čechy na Podkarpatskou Rus dostat: „Kéž tímto spiskem povzbudíme také naše turisty, aby se snažili proniknouti do krásných krajů Podkarpatské Rusi! Klub Českých turistů, který loni pracoval na organizaci turistiky na Slovensku, by měl již letos účinně rozšířiti svůj program na Podkarpatskou Rus. Nalezne výtečné a nadšené spolupracovníky v našich úřadech služnovských i notářských, zejména však velmi vydatně bude podporován nově zakládanými jednotami sokolskými, našim vojskem, stanicemi četnickými i finanční stráží. Jejich zdatné mužstvo, spjaté svojí službou s krajem, čeká jen na pokyny a plány z pražského ústředí. Turisté budou nadšeni panenskými krásami Podkarpatské Rusi, horské řeky i bystřiny otvírají přístup do nehlubších končin pohraničních hřbetů, širší řeky prodirají se jako modravé pásy zelení listnatých lesů ... Za turisty jistě brzy, snad za rok, za dva, přijdou i letní lázeňští hosté, máť Podkarpatská Rus řadu menších lázní i minerálních vod v rozkošných, tichých přírodních zákoutích.“¹⁵

Zájem turistů na sebe nenechal dlouho čekat. Za první československé republiky existoval Klub přátel Podkarpatské Rusi, jehož významným organizátorem byl Jaroslav Zatloukal. Organizátoři turistiky na Podkarpatskou Rus také byli prvními, kdo se zasloužil o vyznačení turistických cest.¹⁶

Po prvotním upozornění na přírodní krásy Podkarpatské Rusi a probuzení zájmu o nejvýchodnější část Československa začaly být vydávány turistické informační tiskoviny a průvodce k důkladnějšímu poznání tohoto kraje. Uvedený druh publikací pochází ve větší míře pak hlavně ze třicátých let.¹⁷

¹³ Drahný, F., Drahný, V.: C. d., s. 6.

¹⁴ V publikacích najdeme pohledy na krajinu, např. nejvyšší horu Hoverlu, řeku Tisu a okolí a mnohé další pohledy, fotografie příbytků Rusinů často spolu s jejich obyvateli, horské chaty pro pastevce, pohledy na tržiště, vesnice i města, dřevěné stavby místních kostelů, národní kroje, např. Huculů, ale i jiných.

¹⁵ Drahný, F., Drahný V.: c. d., s. 5.

¹⁶ Od dob první československé republiky turistické cesty a značky nebyly obnovovány a ani příliš udržovány. Až v polovině 90. let vznikla v České republice cestovní organizace Podkarpatská Rus se sídlem ve Vsetíně, která se po letech ujala práce na obnovení turistického značení. Jejím vedoucím činitelem se stal Jaroslav Kusala, autor nového turistického průvodce Podkarpatskou Rusí z roku 1996, druhé vydání z roku 1997, organizátor autobusových turistických zájezdů do Koločavy.

¹⁷ Král, J. – Svoboda, A.: Turistický průvodce Podkarpatskou Rusí a Slovenskem východně od Košic. Mukačevo 1923.

Kuchař, K.: Jezera východního Slovenska a Podkarpatské Rusi. 1. a 2. díl. Bratislava 1933 a 1938.

Kroupův průvodce Podkarpatskou Rusí. Praha 1935.

Máša, R.: Kam na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Praha 1938.

Hanák, J. S.: Jedte s námi na Podkarpatskou Rus. Praha 1937.

Dostál, J.: Podkarpatská Rus. Praha 1936.

Cílem příspěvku bylo poukázat a přiblížit uvedený typ historického pramene, který dokládá zájem Čechů o Podkarpatskou Rus hned po vytvoření společného státního útvaru.

Some Aspects of the Relationship of Czechs to Sub-Carpathian Rus in the Early Years of the Czechoslovak Republic

Jana Burešová

After the founding of the Czechoslovak Republic in 1918, interest among Czechs in the Sub-Carpathian Rus began to grow considerably. This region was, before the founding of Czechoslovakia, on the periphery of Czech interests. This can be seen in the relatively small amount of information about Sub-Carpathian Rus available in Czech Society. Immediately after 1919, the first informative publications, brochures, books and magazine articles about the situation in Sub-Carpathian Rus began to appear. The aim of this article is to examine and elucidate the various historical sources which document interest among Czechs in Sub-Carpathian Rus in the period immediately following the founding of a common state.

SPOLEK KARPATORUSKÝCH STUDENTŮ VOZROŽDĚNÍJE

Petr Skala

Přičleněním Podkarpatské Rusi československý stát pod svou správu získal oblast značně odlehlou, vyznačující se přírodními krásami a osídlenou lidmi, v jejichž způsobu života přetrvávaly archaické kulturní formy a exoticky působící obyčeje. Připojení k Československu umožnilo mladým Karpatorusům studovat na českých vysokých školách a ti této příležitosti využívali od samého počátku soužití ve společném státě. Karpatoruští studenti se z nejrůznějších důvodů sdružovali do spolků; studentské spolky byly zakládány především v Praze. Jak dokazují dokumenty spolkového katastru Archivu hlavního města Prahy, byly postupně založeny Spolek karpatoruských studentů Vozrožděníje, Spolek židovských akademiků z Podkarpatské Rusi, Spolek karpatoruských pravoslavných studentů, Akademischer Pharmaceutenverein aus der Slowakei und der Karpatorussland in Prag, Sojuz karpatoruských agrárních studentů a další.¹ Tyto studentské spolky po delší či kratší době většinou zanikaly.

Nejvýznamnějším z nich byl Spolek karpatoruských studentů Vozrožděníje jako nepolitické a nekonfesijní sdružení studentů v Praze. Úkolem kroužku, který vyvíjel činnost po celém území republiky, byla ochrana zájmů karpatoruských studentů, vzájemná pomoc při překonávání materiálních potíží, uspokojování kulturních potřeb a spolupráce s československým studentstvem a jinými studentskými organizacemi v Československé republice.² O materiální situaci převážné většiny zakládajících členů výmluvně vypovídá skutečnost, že tři z členů výboru zvolení na schůzi dne 16. října 1920 uvedli jako své bydliště městský chudobinec.³

Práce kroužku se řídila programem přijímaným na valných hromadách v průběhu studijního roku. Řádné valné hromady byly zpravidla svolávány každé čtvrtletí. Vozrožděníje mělo v prvním období od svého založení potíže se zajištěním potřebných spolkových místností. Do roku 1924, kdy kroužek získal sídlo v místnostech Akademického domu (dnešní sídlo české vlády), poskytovala mu potřebné prostory národně demokratická strana, jejíž význačný člen poslanec Antonín Hajn byl přispívajícím členem kroužku.⁴

V prvních letech působení Vozrožděníja směřovaly hlavní snahy ke zmírňování tíživé materiální situace jeho členů. Například za rok 1927 byly poskytnuty bezúročné půjčky o celkové hodnotě 8170 Kč.⁵ Prostředky pro zajištění svých potřeb získával

¹ Archiv hl. m. Prahy, Spolkový katastr X-0252, X-0377, X-0297, X-0428, X-0437.

² Tamtéž, Spolkový katastr X-0252, Stanovy Kroužku karpatoruských studentů Vozrožděníje.

³ Tamtéž, Zpráva o valné hromadě Kroužku pro policejní ředitelství z 8. 5. 1922.

⁴ Archiv Národního muzea, fond A. Hajn, kart 241-5861.

⁵ Archiv hl. m. Prahy, Spolkový katastr X-0252, Zpráva o činnosti z 8. 12. 1927.

kroužek vedle stanovených příspěvků či darů různých příznivců také z výnosů vlastní kulturní činnosti, v jejímž rámci byly pořádány přednášky, diskusní setkání a divadelní představení. Kroužek měl rovněž svůj pěvecký sbor, jehož členové se věnovali sběru lidových písní v podkarpatské oblasti. Společně se zmíněnou podpůrnou a svépomocnou prací vyvíjel kroužek od počátku své existence aktivní kulturní činnost a již od roku 1922 uspořádal v době letních prázdnin zájezd na Podkarpatskou Rus s kulturně osvětovým programem.⁶ Během této výpravy uspořádali členové Vozrožděníja četná představení ve vesnicích Podkarpatska a východního Slovenska. Vedle vystoupení pěveckého sboru a divadelních představení byly pořádány četné osvětové přednášky o zásadách hygieny, pokrokových metodách rolnického hospodaření a samozřejmě o postavení, právech a povinnostech občanů republiky. Kulturně osvětový program se setkal s příznivým ohlasem a byl rovněž oceněn příslušnými pracovníky školského odboru v Užhorodě. Podobné kulturně osvětové zájezdy pořádali členové kroužku i v následujících letech a své kulturní aktivity neomezovali ani v Praze. Členové Vozrožděníja byli propagátory karpatoruské kultury v českých zemích, když zdejší veřejnosti přibližovali tvorbu spisovatelů a národních buditelů Podkarpatska, jakými byli Duchnovič, Dobrjanskij, Pavlovič, Stavrovský a další. Roku 1927 pořádalo Vozrožděníje na půdě Karolina cyklus přednášek o karpatoruské literatuře.

Během rozvoje činnosti rostl počet členů. V roce 1927 měl spolek 137 členů v Praze a navíc pobočky v Příbrami, Brně a Užhorodě.⁷ Toho roku byl kroužek přejmenován na Spolek karpatoruských studentů Vozrožděníje a v aktualizovaných stanovách byla zdůrazněna jeho nekonfesnost a apolitičnost. Protektorem spolku byl tehdejší guvernér Podkarpatské Rusi Anton Beskid. Přispívajícími členy vedle již zmíněného Antonína Hajna také prezident republiky T. G. Masaryk a zemský prezident Podkarpatské Rusi Antonín Rozsypal.⁸ Téhož roku po dohodě s ukrajinsky orientovaným Kružkom socialnoj pomošči Pidkarpatoruskych studentiv se Vozrožděníje spojilo do Ústředního svazu podkarpatoruských studentů. Nově vytvořený svaz vstoupil jako čtvrtá organizace do celostátního svazu československého studentstva. Z důvodů rostoucího nesouladu způsobeného rusko-ukrajinským jazykovým sporem ukrajinský kroužek z karpatoruského svazu roku 1928 vystoupil a novými členy se staly studentské a vzdělávací spolky Karpatorusů Dobrjanskij z Bratislavy, Litěraturnaja škola z Užhorodu, Drug z Mukačeva, Stoj ze Svaljavy, Voschod z Chustu a Rodina z Činadijeva.⁹ Roku 1931 u příležitosti 10. výročí svého trvání organizovalo Vozrožděníje četná zábavně-kulturní vystoupení v Praze a na Podkarpatské Rusi. Pěvecký soubor uskutečnil na přelomu dvacátých a třicátých let četná vystoupení v rozhlase. Při vydavatelské činnosti, kdy byly publikovány i zajímavé literární pokusy jeho členů, se roku 1930 spolek pokusil vydávat měsíčník Molodaja Rus. Časopis, jehož první číslo vyšlo v květnu toho roku, své čtenáře seznamoval s kulturním a společenským děním, pamětihodnostmi Podkarpatské Rusi a přibližoval významné osobnosti především slovanské kultury. Vzhledem k relativně malému okruhu zájemců a z finančních příčin přestal časopis vycházet, když jeho poslední číslo vyšlo v květnu 1931.

⁶ Tamtéž; Antalovskij, Š.: Karpatoruské studentstvo, in: Podkarpatská Rus, Bratislava 1936.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž.

Během třicátých let činnost spolku pokračovala bez ohledu na určitý pokles počtu členstva způsobený menším přílivem studentů z Podkarpatska v důsledku hospodářské krize. V té době se Vozrožděníje podílelo rovněž na pořádání sbírek a uskutečňování pomocných akcí ve prospěch obyvatel Podkarpatska, které bylo hospodářským propadem nejvíce postiženou oblastí republiky. Ústřední svaz Podkarpatoruských studentů, v jehož rámci hrálo Vozrožděníje rozhodující úlohu, se postupně stal neopominutelnou částí československého studentstva. O prestiži karpatoruských studentů svědčí skutečnost, že výroční schůze Ústředního svazu československého studentstva za rok 1931 se konala ve dnech 20.–22. 3. 1932 v hlavním městě Podkarpatské Rusi Užhorodě.¹⁰ Vozrožděníje pokračovalo ve své práci i po mnichovské dohodě a pozdější likvidaci zbytku Československa. Jeho působení ukončilo až uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939.

Po osvobození a znovuoobnovení republiky byl Spolek karpatoruských studentů Vozrožděníje obnoven stejně jako většina organizací, jejichž činnost byla v průběhu války z nejrůznějších důvodů zastavena. Jeho práce byla zahájena koncem roku 1945 v duchu stanov schválených roku 1927.¹¹ Byl opět založen pěvecký soubor a od počátku roku 1946 vydáván časopis Koš'or. V době, kdy Podkarpatská Rus již nebyla částí Československé republiky, stávali se členy Vozrožděníja studenti ze severovýchodního Slovenska. Členové Vozrožděníja se zúčastňovali četných shromáždění, pěvecký soubor vystupoval v rámci kulturních pořadů a akcí pořádaných Svazem přátel SSSR. Po politických změnách v únoru 1948 se Vozrožděníje stalo kolektivním členem ČSM. Roku 1949 se vedení spolku po dohodě se zástupci spolku Dobrjanskij rozhodlo založit Ústřední svaz ruských a ukrajinských studentů v ČSR.¹² Tento záměr byl akčním výborem Národní fronty zamítnut. Na valné hromadě 31. ledna 1951 bylo rozhodnuto o likvidaci spolku s tím, že se jeho členové zapojí do práce ČSM.¹³ Proces likvidace Vozrožděníja byl ukončen během června 1954, kdy spolková agenda byl předána Archivu hl. m. Prahy a zbývající peněžní hotovost věnována organizaci Kulturního svazu ukrajinských pracujících v Pčolině na východním Slovensku.

Verein der karpatoruthenischen Studenten Wozrozhdenije

Petr Skala

Der Verein der karpatoruthenischen Studenten Wozrozhdenije wurde im Jahre 1920 gegründet. Seine Absicht war der Schutz der Interessen der Studenten von Karpatoruthenien, beidseitige Hilfe, die Befriedigung der kulturellen Bedürfnisse und die Zusammenarbeit mit den tschechoslowakischen Studentenvereinen. Der Verein entwickelte aktive kulturelle Tätigkeit. Im Jahre 1927 ist Wozrozhdenije zum gründenden Mitglied des Zentralbundes der karpatoruthenischen Studenten geworden. Wozrozhdenije beendete seine Tätigkeit nach der Schließung der tschechischen Hochschulen im Jahre 1939. Im Jahre 1945 begann der Verein wieder zu arbeiten. Wozrozhdenije wurde im Jahre 1954 liquidiert.

¹⁰ Zpráva o zasedání valné hromady Ústředního svazu čs. studentstva, in: Č. slovo 24. 2. 1932; O sněmování studentstva, in: Národní osvobození 23. 2. 1932.

¹¹ Archiv hl. m. Prahy, Spolkový katastr X-0252, Zápis z ustanovující schůze 11. 12. 1945.

¹² Tamtéž, Zápis z valné hromady 30. 11. 1949.

¹³ Tamtéž, Zápis z valné hromady 31. 1. 1951.

POZNÁMKY K ČESKÉMU VÝZKUMU DĚJIN MEZIVÁLEČNÉ PODKARPATSKÉ RUSI

Bohdan Zilyskyj

Vzhledem k obsahu referátů českých účastníků prešovského setkání jsem svůj příspěvek zaměřil obecněji. Z chronologického hlediska nejde o vývoj regionu v roce 1919 či v letech 1938 a 1939, ale spíše o vybrané problémy vývoje oblasti, které lze zasadit spíše kamsi do pomyslného středu dvacetiletého období, v jehož průběhu Podkarpatská (před tím Uherská) Rus byla součástí československého státu.

Zde nadhozené otázky souvisí s problémy vnitřního politického vývoje oblasti, zatímco otázky hospodářské a mezinárodně-politické byly ponechány vědomě stranou. Předkládané obecné teze nemohou být také doplněny v dostatečném rozsahu odkazy na prameny a odbornou literaturu.¹

K výzkumu vnitřního vývoje meziválečné Podkarpatské Rusi lze přistupovat z různých hledisek a s položením důrazu na různé druhy pramenů. Čeští historikové berou a jistě budou brát v potaz především prameny celostátní povahy uložené v pražských archivech. Na mysli mám například protokoly z jednání československého parlamentu, zápisy o zasedáních československé vlády a samozřejmě i rozsáhlou agendu jednotlivých jejích ministerstev. Jako neméně potřebný se jeví rozbor dobového tisku, tedy především komentářů a jiných materiálů nejvýznamnějších pražských, popř. brněnských deníků.

Nebylo by však šťastné smířit se s principem vidění a posuzování problematiky meziválečné Podkarpatské Rusi pouze z hlediska celostátního centra, jeho potřeb a znalostí. Taková rovina výzkumu je sice nejpohodlnější, ale bez korekce jinými prameny, zejména vzniklými na vlastní Podkarpatské Rusi, se může stát zavádějící. Využitelné jsou jak prameny tvořené z pohledu užhorodského centra, tak prameny z nižších a tudíž ještě konkrétnějších administrativně-správních rovin. Měli bychom se díky nim seznámit s poměrem sil a politikou jednotlivých stran v zemském zastupitelstvu Podkarpatské Rusi i na nižší (okresní nebo městské) úrovni. Zajímat nás musí i role Čechů, usedlých na Podkarpatsku resp. poslaných tam v zájmu realizace jednotlivých cílů státní politiky.

V prostředí české historiografie zůstává podstatným problémem zatím dosti matná představa o rozsahu a míře dochování pramenného materiálu z let 1919–1939, který je uložen přímo na území bývalé Podkarpatské Rusi. Jeho většina se nalézá ve

¹ Historiografická produkce věnovaná dějinám nynější Zakarpatské oblasti na Ukrajině je sepsána a komentována podrobnějším způsobem na jiném místě. Jen stručně a výběrově informuje o této problematice autorova stať Historická regionalistika Podkarpatské Rusi v období první republiky a český podíl na ní (In: J. V. Šimák a posláni regionální historiografie v dnešní době [Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 2], Semily 1996, s. 70–78.).

Státním archivu Zakarpatské oblasti Ukrajiny umístěném v městech Užhorodu, Berehovu a Mukačevu.²

Dále je třeba výraznější měrou upřít pozornost na místní tisk, tj. převážně týdenní orgány vydávané na meziválečné Podkarpatské Rusi v českém, ukrajinském, ruském a samozřejmě také v maďarském jazyce nebo v jazykové podobě reprezentující různé přechodné varianty mezi ukrajinštinou a ruštinou.³ Jde téměř výlučně o listy užhorodské a mukačevské, které byly určeny pro celé území Podkarpatské Rusi jako orgány tamních politických stran nebo poboček stran celostátního charakteru. V jiných okresních městech Podkarpatské Rusi k výraznějšímu rozvoji lokálního tisku až do konce třicátých let nedošlo. Stejně jako v mnoha dalších případech se zde projevilo zpoždování oproti českému prostředí. Jeho dokladem je také slabší rozsah a periodicita místního ukrajinského a ruského tisku. Žádná ze stran obou jmenovaných jazykových orientací nedokázala na přelomu dvacátých a třicátých let vydávat resp. finančně zajistit vlastní deník, k dispozici měly v nejlepším případě týdeníky.

Nejvýznamnější událostí, která vždy rozčeřila vlny vnitřního života Podkarpatské Rusi v době její příslušnosti k československému státu, byly samozřejmě každé parlamentní volby. Dále se zaměříme na stručnou úvahu o výsledcích předčasných voleb z října roku 1929. Analýza zpráv, týkajících se jejich přípravy i vlastních výsledků, je jedním z prostředků, které umožňují zhodnotit základní nálady a postoje jednotlivých skupin obyvatelstva na celém území Podkarpatské Rusi, ale také v konkrétních městských a venkovských lokalitách, v okresech či jinak ohraničených subregionech oblasti. Zde se omezíme pouze na několik základních konstatování.⁴

V užhorodském volebním kraji bylo registrováno 16 volebních subjektů. Z nich dosáhla nejvýraznějšího úspěchu agrární strana s téměř 30 % hlasů. Následovala ji národní demokracie, která získala téměř 20 %, jistě jen díky své koalici se třemi místními politickými seskupeními ruské orientace. Ostatní strany a seskupení se mohly vykázat v nejlepším případě o málo více než desetinou hlasů, ať už se hlásily k tehdejší vládní koalici nebo stály na straně opozice.

Skutečnost, že – ve srovnání s předešlými parlamentními volbami v roce 1925 – početně získali a vysoce překročili své zastoupení na celostátní úrovni právě agráři, se může rovněž zdát překvapující. Stav podkarpatského zemědělství, které zůstávalo rozhodující sférou místního hospodářského života, byl totiž soustavně komplikován nedořešenou agrární reformou a k tomuto problému přistupovaly neméně důležité otázky vlastnictví a hospodářského využití obrovských lesních masivů. Za přetrvávající problémy byla ze všech stran napadána a činěna zodpovědnou právě agrární strana.

Že přes tyto útoky agrární strana mezi léty 1925 a 1929 své pozice v nejvýchodnější části ČSR posílila, bylo asi způsobeno stálým praktickým vlivem této strany v každodenním životě ve většině obcí prostřednictvím státních úředníků, některých družstevních a společenských organizací atd. Ještě pádnějším důvodem mohla však být

² Základní informace o archivu poskytuje brožura Deržavnyj archiv Zakarpats'koi oblasti (Reklamno-informacijnyj prospekt), Užhorod 1995.

³ Pro informaci o vývoji tisku v regionu lze použít např. soupisu Arkadije Žyvotka Presa Karpats'koi Ukrajinny, Praha s.d. [1940].

⁴ K hodnocení volebních výsledků bylo použito brožury Celkový přehled výsledků volby do poslanecké sněmovny v roce 1929 v kraji XXII. (Užhorod), Praha 1930.

nevysoká politická kultura většiny podkarpatských voličů daná přetrvávající negramotností nebo pologramotností velké části obyvatelstva. Svůj vliv mohlo tedy sehrát i kupování hlasů spolu s různými volebními podvody a machinacemi, na které upozorňovali nejen komunisté a sociální demokraté, ale i stoupenci jiných politických stran a orientací.

Překvapivým se může zdát neúspěch lidovců, resp. křesťansko-sociální strany. Tomuto politickému proudu nepomohla ani velmi silná religiozita obyvatel regionu. Podstatnějším důvodem, který znemožnil úspěch klerikálů, se stala nejednoznačná politická i národní orientace řecko-katolického kléru, jehož vliv na voliče jinak nelze podceňovat. Na nálady voličů také působil přechod menší části obyvatel k pravoslaví, jehož rozšiřování na úkor řecko-katolické církve politicky podporovaly a podchycovaly některé z celostátně působících politických stran.

Ve volbách v roce 1929 výrazně ztratila také celá levicová opozice. Platí to především o komunistech, jejichž volební úspěch v předešlých volbách z poloviny dvacátých let byl pro českou veřejnost těžko pochopitelným překvapením. Na částečném oslabení komunistů v roce 1929 se samozřejmě podepsal frakční boj spojený s 5. sjezdem této strany, který se projevil i na půdě Podkarpatské Rusi vylučováním a vystupováním ze strany. V polovině třicátých let komunisté sice opět posílili svůj vliv na úkor agráriků, ale na úroveň svého úspěchu z roku 1924 se už nedokázali vrátit.

Ani sociální demokraté nedokázali využít chyb agrární strany, přestože byl před rokem 1929 jejich poslancem za Podkarpatskou Rus Jaromír Nečas – v následujícím desetiletí jeden ze členů československé a po roce 1940 i exilové vlády.⁵ Jmenovaný politik a publicista se stal brzy po roce 1919 seriózním znalcem podkarpatského regionu. Poznal zblízka poměry v Užhorodu i venkovských oblastech Podkarpatské Rusi, často o nich psal a po řadu let náležel mezi hlavní Masarykovy informátory o stavu regionu a jeho nejtěžších problémech.

Bez ohledu na to, že předsídlil do Prahy, zastával J. Nečas do roku 1929 poslanecký mandát za jeden z volebních okresů Podkarpatské Rusi. Jinak se však Češi objevili mezi poslanci Národního shromáždění, volenými v této části republiky, jen ojediněle (zmiňován může být např. agrární poslanec Zajíc). Převažovali představitelé ruské nebo ukrajinské národní orientace vzeší z řad místního obyvatelstva. Vedle nich figurovali v menším počtu poslanci maďarští a ojediněle i zástupce židovský.⁶

Ačkoli reprezentanti různých národních orientací slovanského obyvatelstva představovali v rámci nepřilíh početné skupiny podkarpatských poslanců československého parlamentu většinu, dostali se do parlamentu ponejvíce na kandidátce stran celostátních nebo aspoň na základě koalic s nimi uzavřených. Územně čistě podkarpatské strany (téměř vždy ruské jazykové orientace) zůstaly značně roztržštěné a většinou nedokázaly navzájem spojit své síly; proto nemohly bez pomoci reprezentantů české (československé) politiky uspět.

⁵ Činnost Jaromíra Nečase na Podkarpatské Rusi nebyla dosud podrobena podrobnější analýze. Z jeho studií věnovaných regionu upozorňujeme na práce: Uherská Rus a česká žurnalistika, Užhorod 1919; Politické strany v Podkarpatské Rusi, Akademie, 24, 1919–1920, s. 343–350; Podkarpatská Rus, Služba, 1, 1919–1920, s. 136–147. Bylo by žádoucí vytvořit podrobnou bibliografii Nečasových studií o Podkarpatské Rusi.

⁶ Užitečným úvodním zpracováním problematiky zastoupení Podkarpatské Rusi v československém Národním shromáždění je studie Zdeňka Konečného Zástupci Podkarpatské Rusi v poslanecké sněmovně, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada C 17, 1970, s. 121–139.

Podíváme-li se na podkarpatské výsledky parlamentních voleb z roku 1929 z hlediska jednotlivých lokalit, narážíme na krajní diferencovanost. Postačí přihlídnout k výsledkům z pěti nejlidnatějších měst tehdejší Podkarpatské Rusi – Užhorodu, Mukačevo, Berehova, Chustu a Sevljuše. Ve třech menších se stali podle počtu hlasů nejsilnější stranou komunisté, kteří jen v Užhorodě zůstali na druhém a v Mukačevu na třetím místě.

V obou zmíněných městech, která zůstávala největšími podkarpatskými centry, zaujala první pozici asi s 25 % hlasů maďarská národní strana, která si navíc uchovala druhou příčku v Berehovu a Sevljuši. Pouze v Chustu zůstala až čtvrtá v pořadí, ovšem i zde s celkem slušným výsledkem (cca 12 % získaných hlasů). Zaslouhuje to pozornost, uvážíme-li, že právě Chust se stal v období druhé republiky místo Užhorodu hlavním městem autonomní a v polovině března 1939 samostatné Karpatské Ukrajiny vzešlé z meziválečné Podkarpatské Rusi.

Agrární strana, nejsilnější v podmínkách Podkarpatské Rusi jako celku, zůstala v jejích nevelkých městských centrech daleko pozadu. Pouze v Mukačevě se vyšvihla na druhé místo, nepochybně především zásluhou hlasů ortodoxních Židů. Neúspěchem však skončilo v městech Podkarpatské Rusi také úsilí ostatních politických stran, patřících k nejsilnějším v celostátním kontextu (zejména strany sociálně-demokratické, národně-socialistické a lidové).

K velmi podobným závěrům by nás přivedl i rozbor výsledků na konci roku 1928 provedených místních voleb resp. analýza složení městských nebo okresních zastupitelstev a rad vytvořených na jejich základě. V zemském zastupitelstvu a výboru si podrželi klíčovou pozici agráři. Na lokální úrovni se však v téže době skoro všude sledujeme s málo přehlednou mozaikou vytvářenou větším množstvím zastoupených stran. Jen málokdy některá z nich získala výraznější podíl na moci, který by umožňoval vykonávat ji bez ohledu na všechny ostatní partnery a soupeře.

Taková situace existovala i v zemském hlavním městě Užhorodě.⁷ Čeští a slovenští poslanci zdejší městské rady i zastupitelstva zůstávali i se svými ruskými, popř. ukrajinskými kolegy trvale v menšině proti poslancům maďarským a židovským. Užhorod a spolu s ním Mukačevo si přitom uchovaly vzhledem k největšímu počtu obyvatel roli hlavních center politického a veřejného života celé Země podkarpatoruské, a to i z hlediska tamního „rusinského“ obyvatelstva ruské, ukrajinské nebo autochtonní orientace. Tento paradox přetrvával až do roku 1938. Odtržení obou uvedených měst bylo proto pro celou „druhou republiku“, ale zejména pro autonomní útvar, vytvářený v její nejvýhodnější části, obrovským a z hlediska delší perspektivy těžko překonatelným traumatem.⁸

Velmi málo zatím víme o programech a praktické činnosti maďarských a židovských stran, které působily na Podkarpatské Rusi. Jejich roli v zemské politice nelze podceňovat vzhledem k ekonomickému vlivu obou skupin. Ukazuje to i silná pozice, kterou si v regionu uchovával maďarský tisk.

V souvislosti s volbami z roku 1929 se jeví, že úroveň vnitropolitického života Podkarpatské Rusi zůstávala nepochybně o mnoho primitivnější než v historických zemích v důsledku menší míry gramotnosti obyvatelstva, nedostatečné vlastní politické tradice atd. Tedy i v této souvislosti bude nezbytné srovnat v budoucnu stav a vývoj politických subjektů působících na Podkarpatské Rusi, ať už šlo o zemské pobočky celostátních stran nebo o politické útvary lokální podoby. Výzkumu by měly být podrobeny obě skupiny, ač v případě místních politických stran a seskupení to bude ztíženo jak jazykovým faktorem, tak i malým rozsahem jejich celostátních zájmových vazeb.

Pokud jde o strany s celostátní působností, víme jen málo o tom, jaký rozsah zaujímala podkarpatská problematika v jejich programech i v praktické činnosti, a to nejen v období předvolební agitace, ale hlavně v období mezi volbami. Bude také třeba zjistit, v jakém rozsahu i směru se stavu a vývoje Podkarpatské Rusi dotýkali na parlamentní tribuně čeští představitelé jednotlivých politických stran – mohli tak ostatně činit už před počátkem přímého zastoupení představitelů Podkarpatské Rusi v Národním shromáždění.

Dosud podaný výklad naznačuje problémy, které charakterizovaly politickou tvář Podkarpatské Rusi nejen v roce 1929, kdy zde strany vládní koalice získaly při parlamentních volbách jedinkrát převahu nad opozičními.

Velmi frekventovaná v průběhu celého dvacetiletí zůstávala otázka, jak má vlastně být prováděna správa tohoto v tolika ohledech nejednoznačného a rozporuplného území. Značně se zkomplikovala ve třicátých letech, kdy se v této části republiky těžce projevilý důsledek hospodářské krize i nových mezinárodních poměrů. Tehdy začal politický radikalismus orientovaný různými směry více než kdy dříve pomýšlet na možnost řešení hlavních problémů oblasti mimo rámec ČSR.

Podkarpatská Rus byla vytvořena jako územní útvar uvnitř ČSR, který měl být nadán autonomií s ohledem především na tamní slovanské obyvatelstvo. Proto by měla česká historiografie v rámci svých možností věnovat více pozornosti tomuto kolektivnímu etnickému nositeli a reprezentantu požadované a očekávané autonomie a rovněž mít pochopení pro specifičnost a obrovskou odlišnost zdejších poměrů a problémů, vyvstávající při srovnání s dobovou situací v českých zemích.

V místním politickém životě vystupovaly v průběhu dvacátých i třicátých let jevy, které právě s ohledem na historické zkušenosti české zůstávají i dnes těžko pochopitelné. Jde zejména o jazykový zápas ruského a ukrajinského směru⁹ a o spory příslušníků řecko-katolické a pravoslavné církve. Oba tyto konflikty naplňovaly ve větší nebo menší intenzitě celé meziválečné dvacetiletí a odčerpávaly značnou část energie místních politických a veřejných činitelů.

Sledování a hodnocení jazykového boje bude vždy ztíženo značnou nejistotou a zmatečností, kterými bylo poznamenáno vnímání jazykového boje ze strany Čechů přítomných přímo na Podkarpatské Rusi ve dvacátých a třicátých letech. Neméně zmatené a nekonceptně reagovalo na tyto otázky pražské politické centrum i celá česká veřejnost.

⁷ O dějinách Užhorodu informuje jednosvazková syntéza: Balahurýj, E. A. a kol.: Istorija Užhoroda (Istoričnyj narys), Užhorod 1993 (autorem kapitoly o Užhorodě v letech 1919–1944 je M. P. Tyvodar).

⁸ Srv. dobovou studii: Žyvtok, A.: Užhorod a Mukačevo po stránce národnostní, Slovanský přehled, 30, 1938, s. 389–393.

⁹ Těmto otázkám se zčásti věnuje: Mahočyj [Magocsi], P. R.: Formuvannja nacional'noji samosvidomosti: Pidkarpats'ka Rus 1848–1948, Užhorod 1994 (anglický originál: The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus' 1848–1948, Cambridge (Mass.) – London 1978, 1979²). Kniha je cenná díky bibliografickým soupisům a kapitolou obsahující srovnávací biografie mnoha desítek regionálních kulturních a politických představitelů.

Podpora poskytovaná celostátními politickými stranami tomu nebo onomu jazykovému táboru byla přitom motivována nejenom filologickými pohnutkami, ale i mnoha jinými důvody.

Souboj dvou jazyků o získání rozhodujícího vlivu v podkarpatském regionu se začal projevovat hned v roce 1919, mj. za asistence příslušníků ukrajinské a ruské emigrace. Jejich spoluúčast zvýšila intenzitu a nekompromisnost dlouhodobě vedených diskusí, ale jazykový boj na Podkarpatské Rusi by se pravděpodobně rozvinul i bez emigrantů z východu, které sem vývoj zavál v roce 1919 nebo později.¹⁰

Na konci dvacátých let nabyl už spor ruského a ukrajinského jazykového resp. národního směru dosti výrazných kontur. S jednou nebo druhou stranou se ve větší nebo menší míře ztotožňovala většina inteligence i značná část ostatního obyvatelstva Podkarpatské Rusi. Zároveň přetrvávala existence skupiny nerozhodnutých, váhajících nebo lhostejných pozorovatelů sporu. Tady bychom mohli hledat základ postupně vznikajícího rusínství. Prosazovalo se nikoli jako syntéza místního ruského a ukrajinského směru, o jejíž možnosti a potřebě bylo občas uvažováno, ale která se ukázala být neproveditelným úkolem. Nedotvořené rusínství se naopak muselo stát výrazem všeho toho, co zůstalo k dispozici po eliminování ukrajinského a ruského směru. Vývoj třetího, rusínského jazykového směru byl v nemalé míře spjat s jazykovými a národními poměry na Prešovsku (Prjaševčyna). To se stalo v rámci ČSR severovýchodní součástí Slovenska; nadále však probíhalo určité vzájemné ovlivňování Prešovska i Podkarpatské Rusi a přetrvával určitý společný kontext.¹¹

Už před rokem 1929 byl jedním z hlavních projevů jazykového zápasu souboj dvou osvětových organizací charakterizovaných velice širokým záběrem činnosti. O vliv mezi domácím obyvatelstvem soutěžily ukrajinská Prosvita a ruské Obščestvo imeni Duchnoviča. V roce 1929 k této rivalitě naplno přistoupilo soupeření dvou učitelských organizací, lišících se opět ruskou a ukrajinskou orientací. Všechny tyto spolky sváděly z podkarpatského zemského centra dlouhodobý zápas o převahu a získání pozic v téměř každé vesnici a tamní škole.

Bude teprve třeba docenit velkou závažnost zápasu o vyučovací jazyk ve školách, jehož prostřednictvím měla být získána mládež a budoucí inteligence, čímž by se podařilo celý zápas za čas rozhodnout ve prospěch jedné ze zúčastněných stran. Proto se jeví jako značně důležitý rozbor školské politiky československého státu i zemské administrativy Podkarpatské Rusi, přičemž pozornost by měla být zaměřena na sledování sféry základního, středního i odborného školství.

Jak známo, univerzita ani žádná jiná vysoká škola v Užhorodě v době československé správy nebyla zřízena, ačkoli takovýto požadavek byl ze strany podkarpatských představitelů vysloven vícekrát. Vzhledem k tomu odcházeli absolventi podkarpatských středních škol na vysokoškolská studia do Prahy, ale také do Brna nebo Bratislavy. Přinášeli s sebou i problémy svého vlastního regionu včetně jazykového boje a definitivně se přiřazovali k jednomu nebo druhému táboru. Formování nové vlastní inteligence Podkarpatské Rusi se tak do značné míry odehrávalo mimo její území. Ne

všichni absolventi vysokých škol se však vraceli po ukončení studií zpět domů, aby se zde podíleli mj. i na posílení domácího živlu ve státní administrativě.

České představy o možném řešení sporu kolísaly podle orientace jednotlivých politických stran, jejichž představitelé měli na ministerstvu nebo školském referátu rozhodující slovo. Obecně se koncem dvacátých let výrazně projevila orientace většiny českého politického světa na ruský jazykový směr, který se zřejmě zdál většině českých politiků perspektivnějším a méně nebezpečným z hlediska celostátních zájmů. Původní pochopení a podpora, prokazované na počátku dvacátých let představitelům ukrajinského směru šéfem užhorodského školského referátu Josefem Peškem, nenašly tak své pokračování.

Důvodem značně kritického postupu vůči představitelům ukrajinského tábora mohl být i celkový pokles české důvěry v životnost a perspektivnost ukrajinského emancipačního úsilí v mezinárodním kontextu. V této souvislosti se však naskytá otázka, nakolik realistické mohlo být obviňování představitelů ukrajinského tábora na Podkarpatské Rusi z iredentismu a státní nespolehlivosti. Hlasy takového obsahu byly často opakovány údajně státotvornějšími živly, tj. domácími i českými přívrženci ruského tábora – agrárníky, národními demokraty či národními socialisty. Na základě podobných obvinění byla řada představitelů ukrajinského tábora z Podkarpatské Rusi vypovězena. V roce 1929 šlo například o středoškolského profesora a představitele skautského hnutí ukrajinské jazykové orientace Leonida Bačynského. Pokud je mi známo, v případě žádného představitele ruského směru nebyl takový postup použit.

Každý rok, posouvající Československo ke konci třicátých let, dále zvýrazňoval kontury vzájemně soupeřícího ruského a ukrajinského národního tábora a silně relativizoval smysluplnost úvah o jediné rusínské národnosti stojící údajně nad nimi. Ve většině sledovatelných aspektů stály oba národní tábory nesmiřitelně proti sobě, přestože nechyběly pokusy o nalezení určitého kompromisu nebo o dialog vedený přes prohlubující se průrvu, která oba směry dělila.

Vůči ústředním úřadům byly vyslovovány z obou stran poměrně podobné kritické hlasy a požadavky, upozorňující například na nebezpečí čechizace školství na Podkarpatské Rusi a tedy na ohrožení národní identity hlavní národnostní skupiny místního obyvatelstva, v jejímž zájmu byl region k ČSR připojen. Pokud bylo na tomto základě v určitých okamžicích dosaženo dohody mezi domácími politiky ruského a ukrajinského směru, řešila se tak situace jen krátkodobě. O možné podobě řešení jazykového sporu neměla česká politická reprezentace jasnou představu nejen v roce 1929, ale ještě ani na sklonku třicátých let.

V případě jazykového boje nesporně nešlo o jediný vnitřní problém tehdejší Podkarpatské Rusi, kterému by měla dnes být věnována pozornost. Zdá se však, že česká historiografie zatím jeho význam podceňuje, resp. se mu vyhýbá. Platí to ostatně i v případě konfesních sporů řeckých katolíků s pravoslavnými. Soupeřící konfesní skupiny se zčásti překrývaly s představiteli obou stran jazykového zápasu. Koncem dvacátých let však podkarpatské náboženské spory měly už svou kulminační fázi za sebou.

Zvláštní význam je třeba přisoudit české národnostní skupině na území Podkarpatské Rusi, která tvořila od počátku dvacátých let zcela nový prvek etnické tváře tohoto regionu. Před rokem 1919 žilo na tomto území snad jen několik jednotlivců české národnosti. Pozice a role vice než 20 000 Čechů, působících zde koncem dvacátých let,

¹⁰ Svůj význam dosud neztratila přehledná knižní syntéza: Tichý, F.: Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi, Praha 1938.

¹¹ Syntetickou práci o tomto specifickém regionu napsal: Vanat, I.: Narysy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny, I (1918–1938), Prjašiv 1990.

byla z pochopitelných důvodů mimořádná a měla by být osvětlena podrobněji s přihlédnutím k jednotlivým oblastem státní správy či veřejného života, v nichž se Češi angažovali. Měli bychom dokázat zvážit úspěchy i nezdary, které jejich činnost doprovázely. Ostatně právě v roce 1929 otevřela Peroutkova Přítomnost zajímavou diskusi o postavení a roli Čechů na Podkarpatské Rusi.

Čeští historikové by tedy měli ve vlastním zájmu řešit řadu výše uvedených problémů systematictěji a soustavněji a nevyhýbat se ani spolupráci se zahraničními odborníky. Zejména s ukrajinskými historiky, ať z Užhorodu, Lvova nebo Kyjeva, by bylo účelné vést dialog o dějinách regionu v prvé řadě.¹²

Na české straně je přitom nesporně možno uvažovat o vlastních projektech, které by přispěly k rychlejšímu a efektivnějšímu rozvoji této části výzkumu dějin meziválečné ČSR. Může jít například o uskutečnění rozsáhlejšího edičního projektu (nebo projektů), pro který poskytují domácí archivy dostatek pramenného materiálu. Zároveň by měla být připravována odborně fundovaná syntéza dějin meziválečné Podkarpatské Rusi nebo přehled, který by obsáhl dějiny této oblasti ukrajinského státu v plném časovém rozsahu. Tento cíl se však zatím jeví jako velmi vzdálený a bude nutno se k němu teprve postupně a trpělivě propracovávat.

Remarks on Historical Research in the Czech Republic on Interwar Sub-Carpathian Rus

Bohdan Zilynskyj

The attention of the majority of historians and journalists in the Czech Lands has thus far mostly focused on the periods 1918–1919, 1938–1939, respectively 1944–1945, dealing with the accession of Sub-Carpathian Rus into Czechoslovakia and the terminating of this national union. The author has therefore focused on more general questions dealing with future research into the state and development of Sub-Carpathian Rus during the period of its incorporation within Czechoslovakia. For example, the results of the parliamentary elections of 1929 are presented along with a brief documenting of the state of local political life and the characterising of the so-called "language war" between supporters of the Russian and the Ukrainian national movements.

¹² Práci současných zakarpatských historiků nad dějinami regionu reprezentuje dvousvazkový sborník rozsáhlého autorského kolektivu Narisy istoriji Zakarpattja, I, II, Užhorod 1993, 1995. Jeho druhý díl je věnován období 1918–1945, tedy převážně době československé správy.

PODKARPATSKÁ RUS AKO AUTONÓMNA KRAJINA POMNÍCHOVSKEJ – DRUHEJ ČSR

Ladislav Suško

1. Faktory predmnichovského politického vývinu

Od jari 1938, anšlusu Rakúska Nemeckou ríšou, ktorý podnietil vystupňovanie sudetonemeckého hnutia v pohraničných oblastiach českých krajín sa stále ostrejšie vyvíjalo zahraničné i vnútropolitické ohrozenie ČSR. Rozhodujúce pritom bolo z hľadiska našej témy zahraničné nebezpečenstvo pre ČSR, pretože k nátlaku Nemeckej ríše sa rôznymi formami – a prirodzene aj v rôznej intenzite – pripojili aj vlády Maďarska a Poľska, ktoré popri revízií hraníc voči ČSR sledovali dalekosiahly cieľ: vytvorenie spoločnej hranice v Karpatoch.¹ V pozadí tohto strategického cieľa bola staronová koncepcia J. Becka o organizovaní bloku štátov – tzv. tretej Európy – medzi Sovietskym zväzom a Nemeckou ríšou. Pre Podkarpatsko znamenalo takéto zahraničnopolitické zameranie susedných štátov osobitné nebezpečenstvo, pretože ho všeobecne pokladali za najslabší článok ČSR a teda aj za najvhodnejší priestor pre svoje imperialistické usilovanie.² Podkarpatská Rus sa dala v roku 1938 z rôznych dôvodov (vzdialenosť od centra ČSR, slabé vojenské sily, zlý stav komunikácií, horský terén) slabšie brániť, ako bezchybne vybudované vojenské opevnenia v sudetských územiach republiky. Tieto okolnosti poznali aj poľské a maďarské vládne kruhy a preto sa im zdala byť Podkarpatská Rus najpohodľnejšou korisťou. Ďalší priebeh udalostí však ukázal, že najma horthyovci značne precenili svoje možnosti a naopak podcenili vojensko-exekutívne zložky mocenského aparátu ČSR v Podkarpatsku.

Predbežne však maďarské a poľské vládne kruhy rozpútali od jari 1938 (a potom priebežne až do jari 1939) svoje diplomatické a vojensko-subverzívne akcie, smerujúce na dezintegráciu Podkarpatska a na jeho destabilizáciu. Budapešť a Varšava sa predovšetkým usilovali o zosúladenie svojich vzájomných plánov, pretože ich postup predtým išiel každý po svojej línii. Vzhľadom na to, že Maďarsko malo v Podkarpatskej Rusi bezprostrednejšie ciele, prejavila poľská zahraničná politika ochotu urobiť Budapešti čo najďalekosiahlejšie ústupky: na jar 1938 jej prepustila svojho agenta, vodcu Ruskej národnej autonómnej strany, Štepana Fencika, poslanca Národného zhromaždenia ČSR.³

¹ Pop. I. I.: Čechoslovacko-vengerskie otnošenija (1935–1939), Moskva 1972, s. 151; passim, s. 151–174. Koźmiński, M.: Polska i Węgry przed drugą wojną światową. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970, s. 59–61.

² Diplomáciai iratok Magyarországnak külpolitikájához. 1936–1945. II. kötet. (Ďalej DIMK II.): A müncheni egyezmény létrejötté és Magyarországnak külpolitikája 1936–1938, Budapest 1965, dok. 252, s. 464–470, passim, vyjadrenie šéfa poľského generálneho štábu, generála Stachiewiczza voči náčelníkovi spravodajskej služby Maďarska, plk. Andorkovi v júni 1938.

³ Tamže, dok. 139. (Pozri tiež Suško, L.: Rokovania o autonómii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938. In: Nové obzory 15 (1973), s. 36 a nasl.).

Budapešti sa išlo v ústrety aj koordinácii diplomaticko-konzulárnych autorít Poľska s maďarskými.⁴ Budapešť používala na získanie Podkarpatska štedré sľuby: čo najširšiu autonómiu pre prípad, že by sa opäť vrátilo do lona „materskej krajiny“.⁵ Pravda, toto sľubovanie autonómie sa beckovským hodnotárom už nepáčilo,⁶ pretože nezapadalo do ich ukrajinskej politiky v Haliči, zameranej na znemožnenie akejkoľvek autonómie.

Faktom ostáva, že pre maďarskú vládu ostávala na Podkarpatsku hlavným ohniskom jej politického postupu popri strane maďarskej menšiny – Maďarskej národnej strane (roku 1935 – 10,6 % hlasov), ktorá sa však nemohla vysúvať do popredia pri štátoprávných rokovaniach, strana Andreja Bródyho – Autonómny poľnohospodársky zväz (roku 1935 takmer 50 000 hlasov – 13,9 %). Bolo to hlavne preto, lebo A. Bródy, podobne ako jeho predchodca I. Kurtyak, patrili k politikom – dôverníkom Budapešti (Bródy pod krycím menom Bertalan, DIMK dok. 474). Naproti tomu Stepan Fencik sa už kvôli svojmu avanturistickému charakteru a chorobnej citlivosti hrať vždy a vo všetkom prvé husle nie veľmi hodil ako spoľahlivý kompañon Bródyho a Budapešti. Keď sa v roku 1931 uprázdnilo miesto gréckokatolíckeho biskupa v Užhorode, Fencik sa bez zábran prihlasoval na biskupský prestol, avšak neuspel, pretože jeho spôsob života bol na míle vzdialený od ideálu umierneného hierarcha. Ba roku 1934 ho z týchto príčin cirkevné miesta pozbavili kňazskej hodnosti. Fencik sa potom s vervou pustil do politického života, pričom mu veľmi pomohli sympatie amerických Rusínov, ktoré si získal počas svojej cesty do USA ako jeden z hlavných predstaviteľov spolku ruského smeru „Duchnovič“. Od amerických Rusínov dostával Fencik aj finančné zdroje pre svoju politickú a kultúrnu činnosť. Navonok, vzhľadom na pokyny svojich beckovských patrónov vystupoval Fencik v priebehu roka 1938 v istej koordinácii s A. Bródyom a takto sa to javilo aj jeho súčasníkom; podľa mojej mienky však Fencik vnútorne neuznával Bródyho vodcovstvo a pri rôznych interných príležitostiach uplatňoval vždy svoje citlivosťové ciele.

Budapešť rozohrávala svoju hru o Podkarpatskú Rus veľmi cieľavedome, prihliadajúc na všetky zistiteľné faktory. Nie náhodou venovala veľkú pozornosť aj pre „spracovanie“ rusínskej emigrácie v USA, s ktorou mala už desaťročia veľké skúsenosti. Maďarská vláda investovala do tohto projektu aj nemalé obnosy, keď na úplatky pre vodcov amerických Rusínov uvoľnila vtedy značnú čiastku 10 000 amerických dolárov.⁷ Vedúcim spolkom Rusínov-Ukrajincov v USA bol Karpatoruský zväz, v ktorom hral rozhodujúcu úlohu jeho generálny tajomník dr. Alexej Julianovič Gerovskij (1883–1972), po matke vnuk Adolfa Dobrjanského. Zdá sa, že maďarská vláda sa sústredila pri svojom „spracovaní“ práve na túto ústrednú emigrantskú organizáciu.⁸ Budapešť si mohla v priebehu roka 1938 robiť ohľadom rusínskej emigrácie a jej aktivity isté nádeje, pretože v máji 1938 došla do ČSR jej delegácia v zostave Joann Pop (predseda delegácie),

⁴ Tamže.

⁵ Tamže, dok. 152.

⁶ Tamže, dok. 219 a dok. 250.

⁷ Pop. I. I., cit. dielo, s. 153, passim s. 154–174.

⁸ Ivan Pop (cit. dielo, s. 153–154) vychádza z domnienky, že poprední predstavitelia Karpatoruského spolku boli promaďarsky orientovaní; dokladové pramene však pre svoj úsudok nepodáva. Táto otázka je zatiaľ otvorená a bolo by ju treba výskumom vyriešiť. Zatiaľ máme len indicie v tomto smere, najmä k osobe Gerovského, opierajúce sa o analýzy polície ČSR.

Joann Vančišin a Alexej Gerovskij.⁹ Nádeje maďarskej vlády sa opierali zrejme predovšetkým o jej skúsenosti s politickou činnosťou Gerovského vo vnútri Podkarpatska, ale najmä na pôde Spoločnosti národov v Ženeve, kde za Karpatoruský zväz podával sťažnosti a promemória o autonómii Podkarpatska.¹⁰

Delegácii amerických Rusínov a osobe Gerovského pripadla v nasledujúcich udalostiach (v polovici júna bola prijatá aj predsedom vlády, M. Hodžom) osobitná úloha, pretože sa usilovala o zjednotenie roztrieštených rusínskych politických síl. Motorom tohto úsilia sa stal práve Gerovskij. Kto bol vlastne tento politik?¹¹ V rámci tohto príspevku nie je možné podať všestrannú analýzu osobnosti Gerovského, ktorá vykazuje príliš pestrú biografriu a nespočetné množstvo faziet. Žiada sa však aspoň vymenovať jeho postupné pôsobiská: Innsbruck, Černovce na Bukovine, Petrohrad, Užhorod, Ženeva, Belehrad, USA, Praha–Užhorod, USA. A podobne pestré ako jeho pôsobistia, boli aj okruhy jeho mnohostrannej činnosti ako redaktora, diplomata, politika, organizátora emigrantského života a spolkového funkcionára. Gerovskij bol spočiatku oporou ruského národného smeru a pravoslávneho hnutia na Podkarpatsku, neskôr veľmi agilným menšinovým politikom, ktorý striedal svoje pôsobiská v Ženeve (Spoločnosť národov) a v metropolách Európy a na konci tridsiatych rokov dirigoval krajanské hnutie v USA. Tieto ťažiská jeho činnosti museli vzbudiť pozornosť maďarskej vlády a jej špecialistov na „Hornú zem“ a menšinové otázky, ale i záruku nacistických miest, ktoré využívali jeho poradcovskú činnosť. Gerovskij sa aj dosť rýchlo preorientoval v zameraní z Fencika na Bródyho. Jeho orientácia v lete 1938 teda úplne korešpondovala s politickou líniou Budapešti. Zároveň sprostredkoval dotácie amerických Rusínov pre Bródyho a Fencika.

V júni 1938 sa zásluhou aktivity Gerovského vytvoril Ruský blok, zoskupenie Bródyho Poľnohospodárskeho zväzu a Fencikovej Ruskej národnej autonómnej strany; istá kooperácia sa dosiahla aj s Bačinského krídlom agrárnej strany, ba dokonca s ukrajinským národným smerom na čele s Julianom Revajom a Augustinom Vološinom. Zjednocovacie tendencie na Podkarpatsku mali aj istý dopad vo vládných kruhoch v Prahe a v júli 1938 viedol M. Hodža s Rusínmi ďalší rad rokovaní, ktoré však boli v nasledujúcom období prerušené pre zostrenie sudetoneckej krízy. Osobne som však presvedčený, že zjednocovacie úsilia v lete 1938, ktoré s takým akcentom vyzdvihuje veľký svetový karpátológ Paul R. Magocsi, treba vidieť s určitými výhradami, pretože politickí kontrahenti Bródy, Fencik, Bačinský, Revaj a Vološin boli v tomto období v ostrom zápase o moc a vplyv a nesmierne zosilnené ukrajinské hnutie nebolo ochotné prepustiť prvé liace skôr slabnúcemu rusko-rusínskemu smeru s povestou závislosti od Maďarska a Poľska.

Novú fázu zintenzívnenia zápasu rusínskych faktorov o moc v podobe autonómie Podkarpatskej Rusi priniesla septembrová kríza československého štátu s otázkou odstúpenia Sudet. Podobne ako HSLS, SdP a ostatné menšiny ČSR, aj rusínske strany

⁹ Mahočyj, P. R.: Formuvannja nacional'noji samosvidomosti: Pidkarpats'ka Rus' (1848–1948), Užhorod 1994 (Polička „Karpats'koho kraju“ Nr. 3–6), s. 143, passim, s. 143–148.

¹⁰ Švorc, P.: Zakliata krajina. (Podkarpatská Rus 1918–1946), Prešov 1996, s. 82–83. Peter Švorc podáva (pozri pozn. 197 na s. 82) pomerne zdržanlivo portrét Gerovského, ktorý si podľa mňa zasluži ostrejšie posúdenie.

¹¹ O Gerovskom pozri Švorc, P., cit. dielo, pozn. 197. Mahočyj, P. R., cit. dielo, s. 143 a 177; Vanat, I.: Narysy novit'noji istoriji Ukrajinciv schidnoji Slovaččyni, II, 1939–1948, Prjašiv 1983, s. 17 a nasl.

deklarovali uplatnenie samourčovacieho práva pre svoj národ, čo prakticky znamenalo vo väčšine autonómiu v rámci ČSR. Pravda, u Bródyho a Fencika šlo v skutočnosti o autonómiu v rámci Maďarska. Na radu Gerovského poslanci Ruského autonómneho bloku, Bródy a Fencik nadviazali kontakty s vyslanectvami Nemecka, Talianska, Maďarska a Poľska, ktorým deklarovali svoje požiadavky na autonómiu Podkarpatskej Rusi. Zároveň 13. septembra svoje memorandum doručili aj anglickému prostredníkom v ČSR, lordovi Runcimanovi. Gradáciu požiadaviek rusínskych strán voči vláde v Prahe predstavovali v poslednej dekáde septembra energické výzvy, aby sa krajine konečne poskytla politická samospráva.

2. Presadenie autonómie Podkarpatskej Rusi

Ďalší vývin Podkarpatska bol úzko zviazaný s obrovskými geopolitickými zmenami v strednej Európe, ktoré priniesla mníchovská dohoda štyroch európskych veľmocí, Anglicka, Francúzska, Nemecka a Talianska z 29. septembra. V treťom dodatku šéfov vlád k mníchovskej dohode sa pre vyriešenie problému poľskej a maďarskej menšiny v ČSR stanovila lehota troch mesiacov.¹² Otázka maďarskej menšiny na juhu Podkarpatskej Rusi sa tak stala prvoradou otázkou zahraničnopolitickej povahy, ktorá mala určiť budúcnosť karpatskej krajiny. Maďarská vláda ju v celom mníchovskom období využívala, aby dynamizovala cez ňu aj celú otázku Slovenska a Podkarpatska. Už do Godesberga, kde sa 22.–23. septembra opätovne stretli Chamberlain a Hitler poslali maďarské vládne kruhy podanie, v ktorom nastolili dve požiadavky: prinavrátenie maďarských oblastí ČSR a praktické zabezpečenie samourčovacieho práva Slovákov a Rusínov.¹³ Horthyovci instrumentalizovali dobové politické heslo samourčenia národov, ako ho mocensky zaviedol Hitler nielen na pripojenie maďarskej menšiny, ale aj na rozohranie hry o osud Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Horthyovské kruhy sa tak v diplomacii a v politike pozdvihovali na bojovníkov za podkarpatoruské samourčenie. Tento postoj Budapešti získaval na váhe najmä tým, že maďarské teritoriálne nároky boli vo všeobecnosti podporované Nemeckou ríšou¹⁴ a horthyovci mohli nadto agitovať aj s heslami, že nacisti ich podporujú aj pri druhej časti ich požiadaviek ohľadne samourčenia Slovákov a Rusínov. Táto hra bola o to nebezpečnejšia, že v linii „samourčenia“ sa veľmi podobala nacistickej. Pravda, v otázke Slovenska a Podkarpatska ju však prekračovala.

Budapešť totiž po Mnichove – celkom nerealisticky – nastolila kurz na získanie Slovenska a Podkarpatska. Jej vyslanec v Prahe, Wettstein, sa 4. októbra vyjadril voči nemeckému kolegovi Henckemu nedvojzmyselne:¹⁵ „... Budapešť by videla najpraktickejšie riešenie slovenskej otázky v dobrovoľnom pripojení Slovenska vrátane Karpatskej Rusi k Maďarsku. Slovensko by mohlo podľa jeho osobnej mienky dostať teritoriálnu autonómiu. Karpatskej Rusi sa však môže vzhľadom na početný stav maďarského

obyvateľstva poskytnúť len národná autonómia. To by zodpovedalo aj poľským želaniam, pretože Varšava sa v prípade teritoriálnej autonómie obáva posilnenia Ukrajincov.“ Aj keď v tejto hre Imrédyho vláda bola údajne ochotná poskytnúť Rusinom len kultúrnu autonómiu, podstata jeho cieľov zostávala stále rovnaká: „prinavrátením“ Hornej zeme realizovať aspoň časť revizionistických cieľov.

Zatiaľ však Nemecká ríša zaujala v otázke Slovenska a Podkarpatska celkom iné stanovisko. Východiskom pre ňu boli strategické úvahy po Mnichove, že nie je v nemeckom záujme, aby sa na nemeckých východných hraniciach vytvoril blok nástupníckych štátov. Preto OKW – najvyššie veliteľstvo nemeckej brannej moci oznámilo 5. októbra svoje stanovisko proti zriadeniu spoločnej poľsko-maďarskej hranice v Karpatoch¹⁶ – na úkor slobody Podkarpatskej Rusi. Rovnako rozhodné stanovisko voči Maďarsku zaujalo politické oddelenie Zahraničného úradu (AA) vo vypracovaní jeho šéfa, štátneho podtajomníka Woermanna pre Hitlera zo 7. októbra.¹⁷ „Na každý prípad“, písal Woermann Hitlerovi, „by bolo treba žiadať pod heslom samourčovacieho práva pre Karpatskú Ukrajinu autonómiu, o čom sotva existujú odlišnosti v názoroch. Celkom rozhodne treba odmietnuť opretie sa autonómnej Ukrajiny (sic) o Maďarsko. Takéto riešenie je takisto želaním Poľska ako aj Maďarska... Pri odmietnutí maďarského želania a pri východiskovom bode, že samostatná Karpatská Ukrajina nie je životaschopná, zostalo by ako riešenie opretie sa autonómnej Karpatskej Ukrajiny o Slovensko alebo o Československo. Toto je v prítomnej dobe asi najprirodzenejšie riešenie. To ponecháva otvorené neskoršie iné riešenia a môže sa taktiež dosiahnuť pod heslom „samourčovacieho práva“. Woermannove analýzy vystihli dobre priority politiky Nemeckej ríše po Mnichove a Hitler, ktorý nemal vysokú mienku o vojenskej sile Maďarska, ich vo svojom rozhodnutí z 8. októbra schválil s odobrením autonomizmu Slovenska a Podkarpatska v rámci ČSR, nariadil však, aby sa Nemecko vzhľadom na zahraničnopolitické súvislosti príliš neangažovalo.¹⁸ V tomto bode sa Hitlerova deviza v ďalšom neuplatnila, pretože nemecký imperializmus nacistického razenia so spleťou navzájom si konkurujúcich štátnych a neštátnych orgánov vyvíjal osobitnú dynamiku expanzie, v ktorej zdržanlivosť nemala miesto.

V októbri 1938 sa teda vytvorila situácia, keď neoficiálni spojenci, Nemecko a Maďarsko zaujali v otázke Podkarpatska diametrálne odlišné stanovisko, najmä čo sa týka jeho štátnej príslušnosti. Treba pritom zdôrazniť, že Imrédyho vláda bola vo veci akoby v zajatí vlastnej iredentistickej propagandy a jej pavučiny jej akoby znemožňovali vidieť odmietavé stanovisko ríšskej politiky voči opanovaniu „Hornej zeme“. Imrédyho vláda preto naštartovala už dávno naplánovanú a pripravovanú akciu diverznopropagandistickej destabilizácie na „Hornej zemi“. Imrédy dal 1. októbra osobne príkaz bývalému ministrovi vnútra a úradujúcemu riaditeľovi maďarskej rozhlasovej služby Miklósovi Kozmovi, aby spustil akciu dobrovoľníckych, ale ináč armádou riadne vycvičených szabad csapatok, údajných „oddielov bojovníkov slobody“, ktoré od 5. októbra prenikali do prevažne maďarských, ale aj rusínskych a slovenských území.¹⁹ Generálne

¹² Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945, Serie D (1937–1945), ďalej ADAP, D, Bd. II.: Deutschland und die Tschechoslowakei (1937–1938), dok. 675, 3. dodatok k mníchovskej dohode z 29. 9. 1938.

¹³ ADAP, D, Bd. II., dok. 586, záznam Woermanna z 23. 9. 1938.

¹⁴ ADAP, D, Bd. IV.: Die Nachwirkungen von München. Oktober 1938 – März 1939, Baden-Baden 1951, dok. 9, telegram Woermanna vyslanectvám z 1. 10. 1938; hovorí o „weitestgehende deutsche diplomatische Unterstützung“.

¹⁵ Tamže, dok. 29, telegram Henckeho zo 4. 10. 1938, 23 hod. 5. minúta.

¹⁶ Tamže, dok. 39, prípis OKW Zahraničnému úradu zo 6. 10.

¹⁷ Tamže, dok. 45, memorandum štátneho podtajomníka Woermanna zo 7. 10. 1938 pre Hitlera s analýzou slovenskej a rusínskej otázky.

¹⁸ Tamže, dok. 46, záznam Kordta z 8. 10. 1938 o rozhodnutiach Hitlera v otázke osudu Bratislavy, Slovenska a P. R.

¹⁹ Kozmiński, M.: c. d., s. 112.

štáby Maďarska dohodli podrobnú spoluprácu diverzantmi oboch krajín tak, že oddiely mohli v prípade potreby prechádzať aj cez hranice obidvoch krajín. Podobnými metódami, ktoré vedome napodobňovali teroristické jednotky Sudetonemeckej strany, infiltrované Canarisovým abwehrom, chceli oba štáty vynútiť v Podkarpatsku šírením nepokojov, ohrozovaním obyvateľstva a príslušníkov exekutívy, ohlupujúcou propagandou o maďarskom raji, „kde je nadbytok masa, masti a slaniny“, cestu k pripojeniu Podkarpatska k Maďarsku.

Zodpovedajúco ku krízovému vývinu zahraničnopolitickej situácie krajiny sa vyvíjal aj vnútropolitický stav spoločenských faktorov.²⁰ Z môjho staršieho výskumu²¹ vyplýva, že zostrenie vnútorných rozporov a boja o moc súvisí s dilatorickým, stále odkladajúcim postojom Hodžovej vlády i vlády Syrového v otázkach Podkarpatska v posledných týždňoch pred Mnichovom. Hodžova vláda nereagovala zodpovedajúco na rezolúciu zjazdu Prvej ruskej (ukrajinskej) národnej rady v Užhorode zo 4. 9. 1938.²² Zjazdom určenú delegáciu na čele s A. Vološinom odkazoval prezident Beneš, zavalený sudetskou krízou na neskorší čas. Vládne kruhy nereagovali pohotovo ani na stále naliehavejšie vyznievajúce apely spolkov, organizácií a inštitúcií na konečné činy, aj keď dokonca v administratíve krajinského prezidenta dr. Jaroslava Mezníka sa objavovali záblesky pochopenia, že v samospráve krajiny sa musia urobiť ústupky.²³ Ale zrejme bola aj latentná nedôvera ruského bloku a ukrajinského zoskupenia, trenice medzi koalíciou a opozíciou. Za takých okolností sa nedarilo presadiť ani tie najnutnejšie personálne opatrenia, resp. kroky a rozhodnutia Syrového vlády boli polovičaté, nedôstojné. Návšteva delegácie na čele s guvernérom K. Hrabarom u Beneša 28. septembra s požiadavkou radikálnej zmeny (výmena dr. J. Mezníka za Rusína dr. Beskida vo funkcii krajinského prezidenta) nakoniec nebola úspešná a taktický ťah ministra vnútra F. Černého – vymenovanie dr. Beskida za 2. viceguvernéra Podkarpatskej Rusi 1. októbra už rusínskym politikom nestačilo, najmä keď štátna bezpečnosť mala zostať v rukách dr. Mezníka. Novú situáciu po Mnichove charakterizovalo to, že 2. októbra všetci rusínski poslanci jednotne prehlásili, že Beskidovo vymenovanie vôbec neberú na vedomie a že žiadajú prevzatie celej správy krajiny Rusínmi. Nespokojnosť už nedokázala odstrániť ani zásadná úprava Syrového v personálnych veciach, ktorá ich sústreďovala výlučne do rúk referenta v Kancelárii prezidenta republiky pre Podkarpatskú Rus, Ivana Parkányiho.

Nakoniec sa za vyriešenie podkarpatskoruskej otázky politickou cestou postavili aj vplyvné vojenské kruhy v Užhorode na čele s veliteľom užhorodskej divízie československej armády, divíznym generálom Olegom Svátkom. Generál Svátek poslal

5. októbra predsedovi vlády Syrovému súrny telegram s urgenciou začať okamžité rozhovory s reprezentantmi Podkarpatska, aby sa napnutá situácia upokojila. V telegrame navrhoval, aby vláda donútila rusínskych politikov písomne sa vyjadriť o ich postoji voči ČSR a aby sa zároveň obrátili s upokojujúcou výzvou na obyvateľstvo krajiny. Tým sledoval predovšetkým zneškodniť záškodnícke pôsobenie horthyovskej propagandy s jej heslami o návrate Podkarpatska k maďarskému štátu ako aj podobne zamerané pôsobenie poľských agentov. Okrem toho zamýšľal podkopať extremistické aktivity ukrajinských radikálov z Karpatskej seče (na čele s D. Klimpušom a R. Šučevičom), ktoré takto chceli vynútiť poskytnutie autonómie Podkarpatsku.²⁴ Na Podkarpatsku sa vytvárali aj ďalšie organizované, neskôr aj ozbrojené skupiny:²⁵ z bródyovskej strany Kurtjakove gardy a z Fencikovej strany oddiely čiernorubášníkov, alebo čiernokošeliarov, ktoré nadvazovali na organizačné formy súdobého fašistického hnutia, pôsobenie ktorých bolo treba z hľadiska štátneho *raison d'être* dostať pod kontrolu. Podľa projektu generála Svátka mali záväzné verejné výzvy k obyvateľstvu podpísať guverner Podkarpatskej Rusi K. Hrabar, senátori E. Bačinský a J. Foldessi a poslanci A. Bródy, S. Fencik, I. Pješčak a J. Revaj. Za iniciatívou gen. Svátka sa však samozrejme skrývala aj ťažko zastierateľná nedôvera k štátnej spoľahlivosti najmä Bródyho a Fencika, pretože orgány vojenskej kontrarozvedky v Užhorode, Bratislave i Prahe mali zrejme vážne dôvody na podozrenie z vlastizrady, resp. zo spolupráce so zahraničím. Veď S. Fencik v týchto kritických chvíľach pravidelne konzultoval konzula Chalupczynského v Užhorode a keď bol v Bratislave, konzula Lacinského.

A ďalší hrdina karpatoruskej drámy, Bertalan, alias Andrej Bródy? Jeho inštruoval o prioritách dňa a hodiny okrem konzulárnych titulárov v Bratislave a v Prahe sám minister zahraničia Imrédyho vlády, Kálman Kánya. V šifrovanom telegrame vyslancovi Wettsteinovi zo 6. 10. 1938²⁶ upravoval Bródyho hlavne na uplatňovanie samourčovacieho práva Rusínov – pravda tak, aby sa ocitli pod korunou svätého Štefana. Kánya argumentoval: „Keď sa Rusíni nepripoja k Maďarsku, ocitne sa ich územie po pripojení nížinných oblastí, obývaných Maďarmi, vo veľmi vážnej hospodárskej situácii. Keď sa však pripoja, tak sa ich požiadavky môžu vyriešiť po priateľsky: plebiscitom a autonómiou v rámci Maďarska.“ Ale Kánya sa ukazoval aj ako realistický pragmatik: Bródyho výdavky v súvislosti s týmito delikátnymi úlohami uhrádzoval zo zvláštneho konta bratislavský maďarský konzul Petravich. Rátalo sa aj s možnosťou osobného inštruovania Bródyho v Budapešti v prípade neočakávaného zauzlenia situácie. Inštrukcie Budapešti boli teda jasné: pripojenie k Maďarsku pod rúskom nezadateľných práv Rusínov na vlastné samourčenie. Bródy a Fencik sa dali ihneď do práce a v dedinách Podkarpatska pod ich vplyvom zorganizovali ich dôvernici akcie za uskutočnenie plebiscitu o osude krajiny. V agitácii najmä zdôrazňovali, že situácia krajiny sa stane bezvýhodnou, keď sa jej bohaté južné oblasti pričlenia do Maďarska. Proti tejto agitácii sa ostatní reprezentanti ruského bloku, E. Bačinský, P. Kossej a P. Židovskij (členovia agrárnej strany) nedokázali účinne presadiť. Agrárna strana sa na Podkarpatsku svojou servilnou provládnou politikou sama znemožnila. Robili ju zodpovednou za celý krach administratívy na Podkarpatsku a nesplnenie záväzkov ústavy o poskytnutí autonómie. Krajinský

²⁰ Najzasvätenejšiu analýzu vnútropolitického vývinu k autonómii Podkarpatska podal v 2. zväzku citovanej práce, s. 20–78 zaslužilý prešovský historik ukrajinistiky Ivan Vanat, ktorého výklad je podložený vskutku vyčerpávajúcim výskumom. V nasledujúcom výklade sa opierame o jeho výklad. Pozri pozn. 11.

²¹ Suško, L.: Die Politik des deutschen Imperialismus gegenüber der Slowakei und gegenüber der Karpaten-Ukraine von München bis zur Zerschlagung der Tschechoslowakei. Dissertationsschrift. Pädagogische Hochschule Dresden, Sektion Deutsch-Geschichte-Kunsterziehung, 1970, Maschinenschrift, 360 S.; Slovenská verzia: Nacistická politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine od septembrovej krízy 1938 až do rozbitia ČSR v marci 1939. Kandidátska práca. Historický ústav SAV, Bratislava 1972, 430 strán, knižnica HÚ SAV. Stručná verzia: rovnaký titul. In: ČCH (XXI) 1973, č. 2, s. 161–197. Čitateľovi treba podotknúť, že táto posledná štúdia sa pre emigráciu autora nedostala do ročnej, ani do retrospektívnej bibliografie a následne ani do medzinárodných bibliografií.

²² Archiv Kancelárie prezidenta republiky (AKPR) Praha, PR, 1350/38.

²³ Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond prezidia ministerstva vnitra (PMV), XX, P 22, 19 135/38; X, P, 22, 2; X, P, 20; AK PR Praha, PR, 1408/386 1402/38; 1409/38; 720/38; D 11 434/38; passim.

²⁴ Švorc, P.: c. d., s. 93.

²⁵ Tamže, s. 91.

²⁶ DIMK, II, dok. 474, telegram Kányu zo 6. 10. 1938.

prezident J. Mezník nemohol za týchto okolností zachrániť mocenské pozície agrárnej strany a stroskotal aj jeho pokus vytvoriť vládu len z agrárnikov.²⁷

Zdiskreditovanie agrárnej strany uľahčilo politické manévry opozície Bródyho a Fencika, ktorí sa okrem toho mohli oprieť o politické skúsenosti A. Gerovského, pracujúceho stále v zákulisí. Zároveň sa tým posilnila aj politická váha ukrajinského smeru. Ukrajinský smer závisel v politickej línii od emigrantského štátneho direktória a jeho bývalého prezidenta Andrija Makarenka.²⁸ Vodcovia ukrajinského smeru sa už vtedy orientovali na projekt karpatoukrajinského štátu ako ukrajinského Piemontu na zjednotenie všetkých ukrajinských krajín: z Rumunska, Poľska i Sovietskeho zväzu.²⁹ Takéto boli celkové východiská pre nastávajúce rokovania o konečnej podobe karpatoruskej autonómie, ktoré úzko súviseli s priznaním autonómie Slovenska 6.–7. októbra 1938.

Slovenskí autonomisti na čele s ľudovou stranou a rusínski autonomisti postupovali v mníchovskom období v mnohom voči Prahe spoločne. Preto neprekvapovalo, že na rokovaníach v Žiline 5.–6. októbra pôsobili ako pozorovatelia početní reprezentanti Rusínov: A. Bródy, J. Foldessi, E. Bačinský, P. Kossej, J. Revaj a P. Židovskij.³⁰ Dohovorili sa na politickej spolupráci, pričom sporné otázky stanovenia slovensko-ukrajinskej hranice mala riešiť slovensko-ukrajinská komisia.³¹ Treba však už vopred konštatovať, že tieto dohovory nemali dlhú trvácnosť a slovensko-ukrajinské vzťahy sa čoskoro skomplikovali – hlavne Rusínmi, Ukrajincami vyzdvihnutými požiadavkami na posunutie hraníc Podkarpatska až po líniu Popradu.

Rozhodujúce prípravné rokovania o rozsahu a povahe autonómie Podkarpatska sa začali 8. októbra v Užhorode. Ich hlavným organizátorom bol opäť Alexij Gerovskij, ktorý prišiel do Užhorodu 7. októbra. Gerovskij jednoznačne protežoval pri rokovaníach Bródyho ako kandidáta na vytvorenie prvej karpatoruskej vlády. Pre toto riešenie získal autoritatívne ruský blok, takže Fencik sa nemohol proti Bródyemu presadiť. Zatiaľ sa J. Revaj radil s nemeckým chargé d'affaires, Henckem, od ktorého dostal radu akceptovať autonómiu v rámci ČSR, zatiaľ čo maďarsko-poľské riešenie označoval za nevhodné.³² Henckeho informácia Revajovi predznamenovala do istej miery rozhodnutie rusínskych politikov v Užhorode, ktoré išlo najprv po línii obidvoch ústredných rád, ruskej a ukrajinskej. Po návrate Revaja do Užhorodu došlo 8. októbra 1938 k spoločnému rokovaniu oboch rád, ktoré vytvorili Národnú radu Karpatskej Rusi ako spoločný orgán. Tá sa prehlásila za jediný oprávnený orgán všetkých rusínskych území južne od Karpát, vrátane Prjaševčiny. Vyhlásila, že na štátoprávne usporiadanie Karpatskej Rusi prijíma návrh zákona HSEŠ, uverejnený v časopise Slováč 5. júna 1938 len s tou zmenou, že sa v ňom výrazy Slovensko a slovenský národ vymenia za výrazy Karpatská Rus a rusínsky národ (rus'kij narod) a československý štát sa stane štátom Čechov, Slovákov a Karpatorusov. Požadovala od pražskej vlády schválenie tohto zákona parlamentom do 20. októbra 1938. Žiadala odovzdanie moci do rúk autonómnej vlády v zostave: A. Bródy, E. Bačinský, I. Pješčak, J. Revaj, A. Vološin a S. Fencik. Podstata požiadaviek bola

²⁷ Lukeš, F.: Podivný mír, Praha 1968, s. 85.

²⁸ SÚA Praha, fond kópii Auswärtiges Amt Berlin, č. 425 902.

²⁹ Tamže, č. 438 124.

³⁰ Tamže, fond PMV, X/S 17/1.

³¹ Tamže, PMR-S, 906sg. 572, k. 231.

³² SÚA Praha, AA Berlin, č. 75 685-686, Hencke, 8. 10. 1938.

veľmi jednoduchá: „domáhať sa na Podkarpatskej Rusi tých istých práv, ktoré už dostalo alebo dostane Slovensko“.³³ To jednoznačne ukazovalo, že ciele rusínskych a slovenských autonomistov až do vydobytia autonómie boli viacmenej totožné, alebo aspoň paralelné.

Ďalší vývin zápasu o autonómiu Podkarpatskej Rusi súvisel s akciami vlády Syrového na usmernenie užhorodských rád a s misiou bývalého referenta v Kancelárii prezidenta republiky, dr. Ivana Parkányiho, ktorý bol od 4. októbra ministrom pre veci Podkarpatskej Rusi. V ďalšom preberám pre výklad tejto kauzy zasvätený a detailný vedecký text z monografie Ivana Vanata.³⁴ „Počas rokovaní (Národnej rady Podkarpatskej Rusi – pozn. L. S.) došiel z Prahy minister pre veci Podkarpatskej Rusi I. Parkányi, ktorý v duchu inštrukcií generála Svátka a premiéra Syrového žiadal od gubernátora K. Hrabara podpis pod ohlasom k obyvateľstvu Zakarpatska, v ktorom sa vyzývalo k loajalite voči ČSR. Hrabar s touto výzvou súhlasil, ale do veci sa zamiešal O. Gerovskij (= A. Gerovskij – pozn. L. S.), ktorý poradil gubernátorovi, aby neprejavil súhlas s požiadavkou ministra, čo v podstate znamenalo vyhlásenie občianskej neposlušnosti. Parkányi, ktorý prišiel do Užhorodu, aby upokojil predákov autonomistického hnutia a pozval ich na rokovania s predstaviteľmi pražskej vlády, bol postavený pred fakt vyhlásenia autonómie. Spolu s dezignovanými ministrami A. Bródy a J. Revajom sa Parkányi obrátil z balkónu krajinského úradu s prejavom k národu, v ktorom sa proklamovala autonómia Zakarpatska a zostava jeho vlády. Po tomto „slávnostnom (uročistýj akt) akte“ sa členovia nového kabinetu odobrali do sídla spolku „Prosvita“, kde mal prejav advokát M. Braščajko, a potom – do sídla spoločnosti O. Duchnoviča (= ukraj. forma mena A. Duchnoviča – pozn. L. S.), kde vystúpili A. Bródy a S. Fencik. I. Parkányi pozval dezignovaných členov nového kabinetu do Prahy na rokovania s pražskou vládou, ktoré sa mali začať nasledujúci deň, teda 9. októbra. Ale do Prahy došli len J. Revaj a E. Bačinskij a rokovania s ústrednou vládou sa začali až 10. októbra 1938. Príčinu tohto detailu objasňuje v roku 1944 O. Gerovskij na stránkach amerických novín „Svoboda“. Uvedomujúc si následky vyhlásenia občianskej neposlušnosti a obávajúc sa prípadného uväznenia dezignovaných členov autonómnej vlády, rozhodol sa Gerovskij odísť do Prahy bez ministrov, aby tam preskúmal postoje vládnych kruhov k novovzniknutej situácii. Nasledujúci deň, čiže 9. októbra skoro ráno, keď Parkányi ešte spal, odletel do Prahy spolu s ministerským radcom Barányim, ktorý sprevádzal ministra Parkányiho. Dozvediac sa o číne Gerovského vyžiadal Parkányi z Košíc ďalšie lietadlo, ktorým sa vrátil do Prahy.

9. októbra 1938 informoval I. Parkányi na večernom zasadnutí pražskej vlády členov vlády o najnovších udalostiach na Zakarpatsku. Oznámil, že dezignovaní ministri sú ochotní prísť do Prahy potom, keď sa poslanec A. Bródy stane ministrom pre veci Podkarpatskej Rusi. Ďalej Parkányi oboznámil členov vlády s odmietnutím guvernéra Hrabara podpísať ohlas k obyvateľstvu Zakarpatska. Rozhnevaný premiér Syrový hneď zatelefonoval guvernérovi Hrabarovi, aby podal demisiu. Zároveň ministra I. Parkányiho vymenovali za guvernéra „Podkarpatskej Rusi a Gerovského na niekoľko hodín zatkli“. Pravda, o chvíľu ho pražská polícia prepustila na zákrok jeho protektora, juhoslovanského vyslanca V. Protića.

³³ Citované podľa práce: Sterčo, P.: Karpatoukrajins'ka deržava. Toronto 1965, Lviv 1994, s. 55.

³⁴ Vanat, I.: c. d., s. 23–24. Pozri aj odkaz č. 20.

Z minucióznej analýzy Ivana Vanata je na prvý pohľad očividný absolútny neúspech rozhodujúcich českých mocenských miest v politike, administratíve, vojenstve i v ostatných bezpečnostných zložkách. Dr. Mezník, gen. Svátek, minister a guvernér Parkányi, minister vnútra F. Černý i minister obrany a zároveň ministerský predseda J. Syrový boli po Mnichove skutočne v koncoch so svojim umením ovládnuť Podkarpatskú Rus. Tento záver sa vnucuje pozorovateľovi celkom prirodzene, z výsledkov tých všetkých neúspešných, nevhodných, neúčinných, polovičitých, ale aj chytráckych akcií a plánov, ktoré títo naslovovzatí reprezentanti českých vládnucich elit v tomto období podnietili a organizovali. Historik musí pri takomto závere prihliadnuť na katastrofické okolnosti a súvislosti politiky voči Podkarpatsku, ako ich priniesol Mnichov a nasledujúca zvlášť atmosféra v strednej Európe, vyvolaná cynickou politikou J. Becka a B. Imrédyho. Ale aj tak je zrejmé, že krach pražskej vládnej politiky bol dôsledkom hrubých nedostatkov a chýb politiky vlád ČSR a jej administratívy v Užhorode, ktoré sú škvrnou demokratického systému medzivojnového obdobia. Podľa mojej mienky bol neúspech zapríčinený tým, že politika voči Podkarpatsku nebola dost' demokratická a stavala príliš na administrácii, namiesto toho, aby sa usilovala získať pre vytýčený program uprednostňovania výstavby infraštruktúry, dopravy, spojov a technických úprav, porozumenie a súhlas miestneho obyvateľstva. Spätá väzba medzi štátom a administratívou na jednej strane a spoločnosťou na druhej strane bola trestuhodne zanedbávaná, ohlas štátnej politiky tak zostal visieť vo vzduchu.

To sa ukázalo aj v záverečnej fáze uskutočnenia autonómie, ktorá mala čisto kabinetný charakter. Rozhodujúce rozhovory sa konali v Prahe 10.–11. októbra, už počas medzištátnych rokovaní s Maďarskom o odstúpení južných území. Syrový sa z doterajších blamáží nepoučil. Predpoludním 10. októbra znova „konzultoval“ karpatoruský problém s notorickým politickým chameleónom A. Gerovským, ktorý bez ostychu zdôrazňoval odhodlanie rusínskych vodcov dosiahnuť odvolanie krajinského prezidenta Mezníka i guvernéra a ministra Parkányiho. Zároveň Syrový sondaľoval možnosti vytvorenia vlády z viac-menej druhoradých politikov, ktorých jedinou kvalifikáciou bolo, že stáli verne za Syrového vládou (I. Curkanovič, I. Andraško, I. Židovskij). Podobné nápady ďalej zvyrazňovali bezperspektívnosť a bezkonceptnosť pražskej vlády.

Skutočné rokovania Praha – Užhorod prebiehali popoludní 10. októbra a nasledujúci deň. Pre Prahu bolo veľkou nevýhodou, že okrem Parkányiho, ktorý však bol celkom bez politického vplyvu, nikto sa vo vláde v karpatoruských otázkach poriadne nevyznal.³⁵ Syrový viedol rokovania najprv sám, neskôr k nim pritiahol ministrov F. Černého, J. Kalfusa a J. Feierabenda. Rokovania boli veľmi zdĺhavé, nakoniec sa rusínskym politikom podarilo presadiť také autonómne riešenie, aké získalo 6.–7. októbra Slovensko. Najväčšie ťažkosti sa vyvojili pri vybavovaní ambícií ministerských kandidátov. Účastník rokovaní L. Feierabend zanechal o tomto aspekte nelichotivé svedectvo.³⁶ „Zriedka som zažil v mojom živote niečo tak nedôstojné, ako chovanie sa karpato-ukrajinských zástupcov. Ich hlavnou starosťou nebol pomer Podkarpatskej Rusi k ČSR, ale len to, kto sa má stať ministrom a koľko ministrov dostanú. Najprv požadovali osem ministerských kresiel a po dlhom rokovaní spustili ich na šesť. Naše vyhlásenie, že nemôžeme pristúpiť na viac ako troch ministrov, lebo Slováci majú len päť, bolo márne.

³⁵ Feierabend, L.: Ve vládach druhé republiky, New York 1961, s. 48.

³⁶ Tamže, s. 49.

Až keď Kalfus pristúpil na to, že šiesti ich zástupcovia dostanú ministerské platy, uspokojili sa s tromi štatutárnymi ministrami.“ Ministerská rada v Prahe schválila 11. októbra takéto zloženie prvej karpatoruskej autonómnej vlády: minister pre Podkarpatskú Rus (predseda vlády) – A. Bródy, minister vnútra – E. Bačinský, minister dopravy – J. Revaj. Splnomocneným ministrom pre stanovenie hranice P. Rus – Slovensko sa stal S. Fencik a štátnymi tajomníkmi dr. I. Pješčak a A. Vološin. Takéto zloženie vlády dokumentovalo veľkú prevahu príslušníkov rusko-rusínskeho smeru (4 príslušníci) nad prívržencami ukrajinského smeru (2 zástupcovia). Už z tohto hľadiska bolo zrejmé, že nová autonómna vláda Bródyho porušila predošlé tradície rovnováhy politických síl a bude vo svojom vnútri veľmi protirečivá a inkonzistentná. Gen. Syrový vo svojej funkcii hlavy štátu potvrdil Bródyho vládu 11. októbra 1938. Dňa 12. októbra odcestovala väčšina členov vlády lietadlom do Užhorodu, kde ju rusínske obyvateľstvo privítalo s veľkou slávou.

3. Karpatoruská autonómia (11. 10. 1938 – 15. 3. 1939)

3.1. Bródyho vláda

Prvá etapa karpatoruskej autonómie sa uskutočňovala pod egidou dvojtyždňovej vlády A. Bródyho (11. 10. – 26. 10. 1938) a nechýbali jej, podobne ako tejto, výrazné znaky efemérnosti pod mohutným tlakom vonkajšieho i vnútorného ohrozenia. Vonkajšie nebezpečenstvo nielenže neprestalo, ba naopak ešte sa zväčšilo rozvinutím terorizmu a subverzívnej propagandy Poľska a Maďarska. Bródyho vláda a najmä jej predseda vôbec nestačili na zdolanie ťažkosti. Bolo to najmä preto, že Bródy bol vnútorné „rozpoltený“; napriek sľubu lojality voči ČSR neskoncoval so svojou vlastizradnou aktivitou, ale práve vtedy prekročoval Rubikon vo vzťahu k ČSR. Z tohto dôvodu, ale zároveň kvôli preneseniu ťažiska medzinárodnej politiky na východné územia ČSR sa veľmi roztvorili kliešte medzi politickými akciami navonok a medzi ich skrytými motívmi, popudmi a cieľmi, ktoré boli často diametrálne protikladné. Rozhodujúce mocenské postavenie Nemeckej ríše sa upevnilo.

Najväčšou otázkou Podkarpatskej Rusi bol spôsob a rozsah uskutočňovania hraničných zmien, ktoré sa konali 9. – 13. októbra medzi ČSR a Maďarskom v Komárne. V tomto príspevku nie je miesto na analyzovanie týchto rokovaní. Treba však pripomenúť, že komárňanské rokovania sa v Podkarpatskej Rusi sledovali oprávnené s veľkým záujmom a pochopiteľne s obavami. Bródy pritom sledoval taktiku vytrhnúť rokovania z rúk ústrednej vlády a presadiť priame rokovanie o hraniciach s Budapešťou. Hodlal to navrhnúť 13. 10. 1938 Kányovi v Komárne, ale Kányu v Komárne už nezastihol. Podkarpatsko zastupoval pri rokovaní E. Bačinský, ktorý nezdieľal Bródyho taktiku.

Po prerušení priamych rokovaní ČSR a Maďarska si autonómne vlády – slovenská i podkarpatoruská – na pražskej vláde presadili možnosť bezprostredného kontaktu s nemeckými vládnymi kruhmi. V hre bolo stanovisko k optimisticky chápanej línii „Darányiho“ a „Ribbentropa“ (čiara Bratislava – Nitra – Lučenec – Rožňava – Košice – Mukačevo – Užhorod) a hlavne to, komu pripadnú spomínané mestá. Ribbentropom omyl, že veľké mestá na čiare „Darányiho“ línia nezachycovala, si rýchlo osvojili

aj autonómne vlády, resp. ich predstavitelia, Tiso, Ďurčanský a Bačinský,³⁷ ktorí očakávali od osobného kontaktu s Ribbentropom, alebo dokonca s Hitlerom priaznivejší výsledok, ako keby rokovala s Berlínom zdiskreditovaná Praha. Zároveň ráтали s tým, že sa im podarí Nemcov presvedčiť o nevhodnosti maďarských plánov usporiadať plebiscit na celom Slovensku a Zakarpatsku. Aspoň v tomto sa nesklamali, pretože Hitler sa ani voči Maďarom³⁸ neskrýval so skepsou voči plebiscitu v Podkarpatsku a na Slovensku. Fakticky však Bačinský, Tiso a Ďurčanský u Ribbentropa napriek jeho jasným prislubom ohľadne Užhorodu a Mukačeva nedosiahli nič, keď prihliadneme na to, že ponechať Bratislavu pri Slovensku bolo záujmom Nemecka samého a miestnych Nemcov. Celý komplex boja o nové hranice Podkarpatskej Rusi vyriešila až viedenská arbitráž Osi z 2. novembra 1938: všetky väčšie centrá krajiny: Užhorod, Mukačevo a Berehovo, väčšia časť železničnej trate Čop – Halmei pripadli Maďarsku; pozícia krajiny v doprave a v hospodárstve utrpela nenahraditeľné škody. Podkarpatsko odstúpilo³⁹ z celkových 12 000 km² odstúpených území samo 1586 km² so 181 609 obyvateľmi (17 247 Čechov a Slovákov, 36 735 Rusínov-Ukrajincov, 86 681 Maďarov, 4 908 Nemcov a 25 883 Židov). Pre malú krajinu to boli straty, z ktorých sa už nespamatala; jej ďalší osud závisel fakticky od českej finančnej, materiálnej a vojenskej pomoci. Pri hektických diplomatických rokovaníach získala autonómna vláda aj určité zahraničnopolitické skúsenosti; pravda, mohla sa pritom zbaviť aj istých nerealistických ilúzií o nacistickej pomoci. Keď už z toho niečo získala, tak to bolo presvedčenie, že pre osud Podkarpatskej Rusi bude i naďalej rozhodujúci postoj, aký k nemu zaujme Nemecká ríša.

Hraničné rokovania odhalili popri spoločných záujmoch s Tisovou vládou aj celý rad odlišností a nezhôd. Spoločné záujmy vyplývaly zo snahy udržať pokiaľ možno najväčšie centrá východnej časti ČSR. Ale už pritom bolo zrejmé, že slovenským autonomistom je bližšia košeľ ako kabát. Na schôdzi slovenskej vlády 14. 10. 1938 pri účasti Bródyho a J. Revaja sa síce dohodol spoločný postup pri ďalších rokovaníach v súlade s Prahou,⁴⁰ ale fakticky sa postup oboch vlád postupne rozdeľoval. Autonómne vlády išli každá svojou cestou. Ako to možno vysvetliť? Odpoveď na túto otázku, ktorú výskum zatiaľ veľmi neskúmal, vidím v jednom ústrednom hesle užhorodskej vlády: požiadavke na zásadnú úpravu krajinských hraníc medzi Podkarpatskom a Slovenskom, ktorá bola spoločnou, zásadnou tézou všetkých rusínskych strán a smerov.⁴¹ V žilinských poradách 5.–6. októbra síce Tiso vyslovil súhlas s riešením úpravy hraníc a vytvorením spoločnej komisie, ale v rozhovore zo 14. 10. 1938 v Bratislave⁴² odmietol predmetné rokovanie o hraniciach a tým dal na vedomie, že nebudie trpieť ani hnutie slovenských Ukrajincov-Rusínov na „Prjaševčine“ v rovnakom smere. Ba ten istý deň mal voči poľskému vyslancovi K. Papému vysloviť svoju ochotu vzdať sa Podkarpatska ako celku za záchranu vtedy Maďarmi rezolútne požadovanej Bratislavy. Neskôr sa

³⁷ ADAP, Seric D, IV., dok. 63, 65, 66, 71, záznamy rokovaní s Ribbentropom a následných ujasňovacích akcií.

³⁸ Tamže, dok. 62, záznam Schmidta o prijatí Darányiho Hitlerom.

³⁹ Hoensch, J. K.: c. d., s. 189. Údaje uvádzané z DBFP, III., dok. 255 a 270.

⁴⁰ Tamže, s. 153. Podľa čs. prameňa sa odstúpilo 1523 km² a 173 233 obyv., s. 5. Seznam obcí a okresů Republiky Česko-Slovenské, Praha 1938.

⁴¹ Podrobnú analýzu hnutia za úpravu podkarpatských západných hraníc pozri u Vanat, I.: c. d., s. 27–39, ibidem.

⁴² Pažur, Š.: O vývoji národnostných pomerov na východnom Slovensku v jesenných mesiacoch 1938. In: Nové obzory, 10, Prešov 1968, s. 19.

Tiso a K. Sidor často voči Prahe i Poliakom vyjadrovali za výmenu iných slovenských krajov, najmä Košíc za Podkarpatskú Rus,⁴³ ale pri tomto projekte nepochodili.

Rovnako aj vo vnútornej politike stáli pred Bródyho vládou problémy, ktorých riešenie vyvolávalo odpor a polarizovalo situáciu ako vo vláde, tak aj v spoločnosti. Koreňom všetkých rozporov bol najmä postup A. Bródyho, ktorý navonok vystupoval v súlade s túžbou Rusínov – zachrániť integritu krajiny,⁴⁴ ale v skutočnosti toto sväté heslo neporušiteľnosti územia krajiny dával do súvislosti s neprekonateľnou danosťou maďarských hraničných nárokov, aby z toho galimatiášu teórii vyzískal pragmatický zisk, vrátiť karpatskú zem do opätovného otroctva spupných horthyovských džentričov. Bródy taktizoval už na prvej schôdzi užhorodskej vlády 15. októbra: jednota Rusínov je vraj nutná, lebo národnosť to bez jednoty neprežije bez nebezpečenstiev. Tak isto aj na druhej schôdzi vlády 18.–19. októbra 1938 vysunul do popredia pozornosť určenie západných hraníc voči Slovensku, ako keby to bolo hlavnou prioritou dňa. Na návrh S. Fencika sa vytvorila komisia pre skúmanie hraničnej otázky a proponovalo sa, aby aj Tisova vláda vytvorila podobnú komisiu. Ďalej vláda pristúpila k zásahom voči menšinovému školstvu; príznačné bolo, že ich ostrie sa ustanovením o minimálne 30 školákoch,⁴⁵ potrebných na udržanie školy obracalo proti českým školám, ktoré sa kritizovali pre ich údajné počesťovanie už v minulých rokoch. Ďalšie nariadenie z 20. 10. 1938 zasa určovalo za jediné úradné jazyky ruštinu a ukrajinčinu.⁴⁶ Jazykové nariadenie predpisovalo pre všetkých štátnych zamestnancov, aby si behom krátkeho obdobia osvojili jeden zo štátnych jazykov. Pravda, v oblasti armády, resp. exekutívy a finančnej stráže toto nariadenie neplatilo, lebo tie spadali pod právomoc ústrednej vlády. Jazykové opatrenie sa v dôsledku obracalo proti dominancii českého vplyvu vo vnútornej administratíve krajiny.

Skutočnou rozbuškou vo vnútornej politike bol Bródyho manéver s manipulovaním práva na samourčenie vo forme plebiscitu,⁴⁷ ktorého uverejnenie sprostredkoval v oficiálnom orgáne maďarskej vlády Pester Lloyd pre svetovú verejnosť (vyšiel však až 27. 10. 1938). Bródy si na to vybral svoj nástroj, Ruskú centrálnu národnú radu na čele s J. Kaminským. Tá vyhlásila 20. októbra, že sa pridržiava svojho uznesenia z 3. októbra, ktoré požadovalo neporušiteľnosť hraníc Podkarpatskej Rusi. Rada proklamovala, že obyvateľstvo vystupuje za jednotu a neporušiteľnosť autonómneho územia v hraniciach od Popradu až po Tisu a zmenu štátoprávneho postavenia pokladá za možnú len v jeho rámci ako celku, t. j. bez odtrhnutia maďarsky obývaných oblastí od ostatného územia, a síce na báze práva na samourčenie a plebiscitu. Uznesenie sa malo dať na vedomie signatárom mníchovskej dohody. Zároveň rada rozhodla vytvoriť „Rusínsku národnú gardu“ na ochranu záujmov rusínskeho obyvateľstva. Tu treba pripomenúť, že podstatu uznesenia – princíp plebiscitu na Podkarpatsku požadovala stále aj maďarská vláda a Bródy teda nastoľoval otvorene maďarské požiadavky. To bolo o to nebezpečnejšie, že v súvislosti s podpisovou akciou na Prjaševčine za pripojenie k Podkarpatskej Rusi, organizovanej Fencikom, šlo vlastne o plebiscit aj na východnom

⁴³ Lukeš, F.: c. d., s. 69; Hoensch, J.: c. d., s. 165.

⁴⁴ Vanat, I.: c. d., s. 27; cituje telegram z Užhorodu Syrovému z 12. 10. 1938.

⁴⁵ Národní listy (Praha), 20. 10. 1938.

⁴⁶ Tamže.

⁴⁷ Deutsches Staatsarchiv Potsdam (DStA), Reichsbank, Statistische Abteilung, 63b, 9, (Výstrižkový archív svetovej tlače), Pester Lloyd, 27. 10. 1938.

Slovensku a podľa týchto plánov mali obe územia pripadnúť Maďarsku. Tomu zodpovedala tichá propaganda za pripojenie k Maďarsku v radoch Bródyho a Fencikovej strany. V rámci Bródyho strany vzniklo zároveň hnutie za podpisovú akciu zástupcov 386 karpatoruských obcí za pripojenie k Maďarsku (zrejme šlo o zástupcov AZS!), Fencikovi čiernokošeliari rozvíjali takisto propagandu v tomto duchu. Táto politika Bródyho a Fencika sa stretla na schôdzi vlády z 23. októbra s nesúhlasom ostatných smerov, vrátane rusofilov na čele s Bačinským. Vytrvalý odpor voči Bródyho zámerom organizoval ukrajinský smer Vološina-Revaja, ktorý odmietal pripojenie k Maďarsku a k Bródymu sa staval s kritickou nedôverou. Revaj upozorňoval Chvalkovského na Bródyho styky s Budapešťou už 17. októbra.⁴⁸ Podobne ostro na muške ho mala aj vplyvná ukrajinská emigrácia, opierajúca sa o Nemecko. Splnomocnenec vplyvnej haličskej strany UNDO, Ojtol Vitešynskij (poľská forma: Witoszynski) sa s Henckeho odporúčaním obrátil 24. októbra na Chvalkovského (poznali sa osobne) a žiadal v mene ukrajinskej emigrácie odvolanie Bródyho a Fencika.⁴⁹ Praha sa pozerala nedôverčivo hlavne na Fencika, ale keď Bródy začal vystupovať proti plánu nemecko-talianskej arbitráže o hraniciach a namiesto toho žiadal plebiscit, padlo podozrenie aj naňho. Praha zakázala cestu Bródyho a Vološina do Budapešti, kde chceli sami rokovať o hraniciach. Diplomata Hencke sa pomerne skoro – 18. októbra – orientoval namiesto Bródyho na Revaja a Vološina.⁵⁰

O osude Bródyho sa rozhodlo počas zasadania ústrednej vlády spolu s autonómnymi vládami 25. októbra 1938, ktorá riešila odpoveď na maďarský návrh hraničného konfliktu. Zatiaľ čo vačšina Rusínov prijala návrh arbitráže, Bródy v duchu budapešťianskych inštrukcií vystupňovať požiadavky spájal otázku hraníc s Maďarskom s otázkou hraníc voči Slovensku, ktorá sa mala riešiť súčasne, a keby to nešlo, žiadal plebiscit pod medzinárodnou kontrolou. Ale ostatní Rusíni ho prehlasovali. Po tomto Bródyho otvorenom odkrytí karát Syrový ďalej nemeškal a 26. októbra Bródyho odvolal; zároveň ho polícia uväznila a v jeho byte zaistila dôkazy jeho spojenia s Budapešťou: pol milióna v hotovosti, originál listu maďarských miest s prísľubom titulu baróna po pripojení sa krajiny k Maďarsku.⁵¹ Zistila tiež, že jeho strana dostávala mesačnú dotáciu 50 tisíc z Budapešti. Týmto neslávnymi odhaleniami bol spečatený osud aj Bródyho vlády.

3.2. Vláda Avhustyna Vološina (26. 10. 1938 – 15. 3. 1939)

Dňa 26. októbra vymenoval J. Syrový vládu A. Vološina, ktorý mu skladal sľub vernosti republike telefonicky. V jeho vláde bol ešte E. Bačinský ako minister vnútra a J. Revaj ako minister komunikácií, verejných prác, zdravotníctva a sociálnej starostlivosti. Takéto zloženie krajinskej vlády vyhovovalo aj politike Nemeckej ríše, využívajúcej spoluprácu silnej ukrajinskej emigrácie v Nemecku, hoci nemáme dôkazy o tom, že by nacistické miesta ovplyvnili dezignovanie členov vlády. Celkovým zložením sa Vološinova vláda podstatne odlišovala od Bródyho vlády svojím prevažujúcim ukrajinským zameraním. Zároveň na návrh J. Revaja ústredná vláda zastavila činnosť všetkých politických strán. Jedinou politickou organizáciou zostala Ukrajinská národná rada, vrcholný orgán všetkých organizácií ukrajinského smeru. Potom čo bol arbitrážou

⁴⁸ Lukeš, F.: c. d., s. 130, ibidem.

⁴⁹ Vanat, I.: c. d., s. 37, ibidem.

⁵⁰ SÚA Praha, AA, č. 425 902, Hencke, 18. 10. 1938.

⁵¹ Švore, P.: c. d., s. 95.

Užhorod odstúpený Maďarsku, preložila Vološinova vláda 10. novembra svoje sídlo do bezvýznamného provinčného mestečka Chustu. Aj keď bol Vološin arbitrážnym rozsudkom veľmi sklamaný, vybudoval svoju zásadnú politickú líniu na spolupráci s nacistickou Nemeckou ríšou, ku ktorej sa vytvorili početné kontakty, ovládané a dirigované J. Revajom.

Orientácia Vološina na Berlín vyplývala aj z rozloženia medzinárodných sil po arbitráži: Maďarsko a Poľsko boli naďalej nespokojné s teritoriálnymi zmenami a usilovali sa napriek viedenskému záväzku pohltiť Podkarpatsko. Maďarskí a poľskí diverzanti pokračovali v krajine v svojich zhubných výčinoch. Pretože otázka garancie nových hraníc ČSR zostávala stále otvorená, zavládla v Podkarpatskej Rusi neistota o štátnej budúcnosti krajiny. Získaniu sympatií nacistických miest slúžila Vološinovi politika veľkorysého podporovania nemeckej menšiny, ktorá zahrnovala po arbitráži okolo 9500 príslušníkov. Vološin povolil predovšetkým zriadenie Nemeckej národnej rady (Deutscher Volksrat), ktorá mala podchytiť všetkých Nemcov.⁵² Za štátneho tajomníka pri autonómnej vláde uznali – podobne ako v Bratislave – Franza Karmasina.⁵³ To bol škivný ťah, ktorý umožňoval kontakty s nacistickými miestami a pomáhal aj proti maďarským úsiliam, pretože Karmasin bol kvôli maďarskej asimilačnej linii voči Nemcom silne antimadžarsky naladený.

V novembri 1938 musela Podkarpatská Rus vydržať ďalší nápor maďarského revizionizmu, ktorý sa neuspokojil viedenskými výsledkami. Imrédyho vládu a osobne Kányu nacionalisti kritizovali, že nezískali Bratislavu, Nitrú, Sevľuš a ďalšie územia, špeciálne však za fiasko v Podkarpatskej Rusi, ktorú už videli pod žezlom koruny sv. Štefana. Preto Imrédy opäť aktivizoval svoju hru o Podkarpatsko. Vyslanec A. Hory navrhoval Beckovi uskutočniť spoločnú okupáciu Podkarpatska, avšak nepochodil.⁵⁴ Už 6. novembra sa konala porada za účasti M. Horthyho o pláne vojenskej okupácie Podkarpatska.⁵⁵ Fencika poverili v Užhorode s úlohou organizovať nepokoje v Krajine, aby mali Maďari zámenku na vojenský zásah. Beckovi zasa podnecovali Maďarsko k samostatnej akcii a boli ochotní zúčastniť sa spolu s ním na ekonomickej blokade Podkarpatskej Rusi,⁵⁶ ale vzhľadom na prebiehajúce „veľké“ rozhovory s Nemeckom o Gdansku a koridore nechceli sľúbiť zásah svojej armády. Zintenzívnili len činnosť poľských záškodníkov.

V polovici novembra sa Imrédy rozhodol k akcii proti Podkarpatskej Rusi a M. Horthy získaval porozumenie nemeckého vyslanca, hoci generálny štáb mal z akcie obavy.⁵⁷ Ale horthyovci nemali u nacistov úspech. Československá armáda urobila do krajiny masívne presuny vojsk z ostatných území a podriadila ich gen. Svátkovi. Len Tisova vláda neverila na udržanie Podkarpatskej Rusi a navrhovala prepustiť ju výmenou za Košice, Nové Zámky a Rožňavu. Maďarská akcia okupácie Podkarpatska sa mala uskutočniť 20. novembra (pôvodne 19.). Budapešť pre ňu získala taliansku podporu, najmä prísľub 100 stíhačiek. Pre Berlín však bola takáto akcia neprijateľná, pretože by príliš demonštrovala maďarskú samostatnosť. Preto ju v spolupráci s Rímom rozhodnými

⁵² Národní listy (Praha), 2. novembra 1938.

⁵³ Völkischer Beobachter (Wiener Ausg.) 2. novembra 1938.

⁵⁴ Allianz Hitler-Horthy-Mussolini, Budapest 1966, s. 44.

⁵⁵ Pop, I. I.: c. d., s. 209.

⁵⁶ DIMK, köt. III, Budapest 1970: Magyarországi külpolitikája 1938–1939, d. 12, s. 97–98.

⁵⁷ Macartney, C. A.: October Fifteenth..., s. 311.

diplomatickými demaršami znemožnili,⁵⁸ potom čo sa veci ujal Ribbentrop, ba aj sám Hitler. Nacisti pritom používali argument o nemožnosti znevážiť prestíž Nemecka a Osi ako arbitrov, ale šlo im hlavne o to, aby sa Maďarsko vo veci podriadilo Nemeckej ríši. Pre Imrédyho vládu to skončilo veľkou blamážou a o niekoľko mesiacov odstúpila. Horthyovské povedačky, že „v Maďarsku sa ‚rusínska‘ otázka pokladá za vec národa“⁵⁹ nepresvedčili nielen nacistov, ale už vôbec nikoho. Ich luhaninám o Podkarpatsku už nikde vo svete neverili, ba ani ich fašistickí protektori v Ríme.

Nacisti postupovali vo veci veľmi opatrne. Takto možno interpretovať výnos šéfa politického oddelenia ministerstva zahraničných vecí, Woermanna z 19. novembra, kde výslovne prikazoval,⁶⁰ aby sa „v slovenskej a karpatoukrajinskej otázke zachovávala zdržanlivosť“; tlačí udelili pokyn, aby spravodajstvo o Podkarpatsku celkom potlačilo. Ba aj rozhodnutie o generálnom konzuláte riše v Chuste opäť stornovali. Maďarsku dali riadnu priučku, ale nechceli si ho celkom pohnevať, pretože mysleli na zadné kolieska, ...keď ho budú neskôr potrebovať. Nacistické závery o životaschopnosti Podkarpatska neboli pritom podľa analýzy pozorovateľa z nemeckého vyslanectva v Prahe, H. Hofmanna negatívne, ba naopak.⁶¹ S tým možno zásadne súhlasiť. Tězy o neživotaschopnosti krajiny po arbitráži širili zámerne Poľsko a Maďarsko a následne aj nimi čiastočne ovplyvnená časť svetovej tlače. Ja sa pridrižiam v podstate skutočnosti, že životné funkcie krajiny: jej bezpečnosť, zásobovanie a doprava i hospodársky život boli – pravda s obmedzeniami – zabezpečené vysokou úrovňou logistiky československej armády a skúsenosťou českej vysokej administratívy. To potvrdzuje aj fakt, že pod vedením českých odborných síl už v novembri uskutočňovali projekty obchvatov ciest okolo Užhorodu a Mukačeva. Zásobovanie organizovali vojenskými autami až z Prešova a objavili sa – na rozdiel od oblastí pripojených k Maďarsku – nijaké vážne ťažkosti. Nakoniec to bolo prirodzené, moderná demokracia s vyspelou ekonomikou a odborne pripravenou armádou sa aj v dobe štátnej krízy a štátneho terorizmu susedov ukázala ako vysoko funkčná.

Na tomto pozadí realizovala Vološinova vláda svoju koncepciu politického usporiadania krajiny potom, čo obidve komory parlamentu ČSR prijali 19. a 22. novembra zákony o autonómii Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Zákon o autonómii upevnil a stabilizoval mocenské postavenie autonómnej vlády a síl, ktoré stáli za ňou. Už 28. októbra vláda zastavila činnosť 14 politických strán a ich organizácie, čo úplne postihlo rusko-rusínsky národný smer. Zakázali aj slobodomurárske lóže. Zákaz politických strán sa vzťahoval aj na Centrálnu ruskú národnú radu. Zároveň zastavili tlačové orgány ruského smeru. Naproti tomu Vološinova vláda anulovala nariadením o vyučovanom jazyku v školách (preferovala sa ukrajinčina) restriktívne zásahy Bródyho proti českým školám. Avšak ústredným bodom koncentrácie Vološinovho režimu sa v polovici novembra stala organizácia Ukrajinské národné zjednotenie (UNZ), čím sa nasledovala politická cesta českej (Strana národnej jednoty) a slovenskej pravice (HSĽS – Strana

⁵⁸ ADAP, D, dok. 118, 122, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134.

⁵⁹ Tamže, dok. 134.

⁶⁰ Tamže, dok. 126.

⁶¹ Tamže, dok. 14k0, Hencke č. 761 z 28. 11. 1938. Pridržiavam sa tejto analýzy životaschopnosti Podkarpatskej Rusi, aj keď s istými výhradami – zásobovanie krajiny bolo úplne závislé od českých krajín. Pokladám Lukešov názor, že „prestala byť po všetkých stránkach životaschopnou“ – c. d., s. 240 za negativistický, pretože používa zrejme meradiel z vyspelých českých krajín a neprihliada na celkovú nízku rozvinutosť krajiny.

slovenskej národnej jednoty). Vološin vôbec každú významnejšiu aktivitu odvodzoval a porovnával so stratégiou a postupom Tisovho vládneho kabinetu. Celý tento súbor opatrení, ku ktorému treba priradiť ešte oficiálne ustanovenie Karpatskej Siče 9. novembra,⁶² polovojenskej organizácie a politického vojska UNZ znamenal etablovanie Vološinovho režimu ako nacionalistického hnutia ukrajinského národného zamerania. Ukrajinský národný smer tým dovŕšil svoje víťazstvo na úkor obidvoch ostatných smerov, rusofilského a rusínskeho. Výrazom toho bolo aj pomenovanie Karpatská Ukrajina.

Hlavnými oporami režimu boli ÚNZ na čele s Fedorom Revajom, bratom ministra a Karpatská Sič na čele s D. Klimpušom, ktorá mala koncom novembra okolo 2000 členov.⁶³ Jej rady rozšírili desiatky haličských utečencov, ktorí po zrážkach s poľskou políciou utiekli na Podkarpatsko. Vedúcu politicko-organizačnú úlohu v Siči hrali členovia emigračnej Organizácie ukrajinských nacionalistov, ktorá mala sídlo v Berlíne a dlhé roky bola vedená plk. Konovalcom, neskôr A. Melnikom. Ich vplyv bol taký silný, že príslušníkov iných emigrantských skupín do Siče neprijímali. Príslušníci Siče dostali právo nosiť uniformu, ba aj zbraň, boli uznaní čs. úradmi. Postupne sa Sič vymkla kontrole vlády a ovládli ju mladí ukrajinskí radikáli – akademici Ivan Rohač a Stepan Rosocha, štátni tajomníci Vološinovej vlády. Pod egidou Siče sa zriaďovali ilegálne „zabezpečovacie“ tábory, kam Sič uvrhla politických protivníkov – rusofilov, „moskalov“.

Podkarpatská Rus sa za Vološina stala obdivovaným snom ukrajinských Haličanov pod vedením Lvovského arcibiskupa – metropolitu Andrija Septyckého, protektora novodobého ukrajinského nacionalizmu – ako „ukrajinský Piemont“, jadro budúceho zjednoteného ukrajinského štátu. Tito Haličania priniesli na Podkarpatsko nielen svoje zánietenie za ukrajinskú vec, ale aj veľa zlého. Došli na Podkarpatsko s predstavami, že česká administratíva je tak isto cynická a brutálna ako poľská exekutíva v Haliči.⁶⁴ Ale tu nehoreli desiatky rusínskych odbojných dedín, ani neboli stovky obetí policajného teror, ako v Haliči. A rusofili a rusínofili neboli zradcami národa, akými snáď boli haličskí kolaboranti násilnej poľskej administratívy. Tito ľudia mohli spôsobiť – a aj spôsobili – Vološinovej vláde veľa nedobrej reklamy. Ich predstavy a pocity šli celkom pomimo zmysľania domáceho obyvateľstva i chustskej vlády. Nestali sa oporou, ale naopak, často prekážkou konsolidácie krajiny. Oporou národného ukrajinského hnutia a Vološina sa stal skôr novoutvorený Výbor pre obranu Karpatskej Ukrajiny v USA, zatiaľ čo Gerovského Karpatoruský zväz sa ako rusofilský postavil – logicky – proti Vološinovi.

Posledné tri mesiace Vološinovej vlády (december 1938 – marec 1939) prebiehali v znamení úsilia o upevnenie stability krajiny vo vnútri i navonok. Navonok sa to Vološin snažil dosiahnuť zvýšenou orientáciou na spoluprácu s Nemeckom. Táto opcia korešpondovala s Henckeho analýzou z 10. novembra,⁶⁵ že „efektívna politická, hospodárska, morálna, organizačná a kultúrna pomoc môže zabezpečiť stabilitu Karpatskej Ukrajiny“; pravda, spájala sa s nutnosťou poskytnutia garancií hraníc ČSR. Hencke rátal aj s nemeckým úverom pre Podkarpatsko vo výške 20–25 miliónov Kčs. Nato sa 5.–7.

⁶² Illnyckij, Roman: Deutschland und die Ukraine, Bd. 1., Munchen 1938, s. 88.

⁶³ Tamže.

⁶⁴ Mahočyj, P. R.: c. d., s. 146, ibidem, s. 146–148.

⁶⁵ SÚA Praha, AA, 76, 143–151, Hencke, 10. 11. 1938.

decembra 1938 za pomoci A. Makarenka, šéfa Ukrajinského výboru v Prahe,⁶⁶ Revajovoho protektora v Prahe uskutočnila Revajova cesta do Berlína, počas ktorej uzatvoril s Göringovým povercom W. Kepplerom zmluvu o využití nerastného bohatstva a geologickom prieskume. Hneď na to sa do Podkarpatska vypravili geológ prof. Cisarz a prof. Krejci-Graf.

Ale vo vnútornej politike napatia nepovolili, ukrajinské hnutie vyostrovalo vzťahy k Poľsku, ktoré malo strach z idey Veľkej Ukrajiny. Praha vymenovala 16. januára ako silného muža generála Leva Prchalú ako tretieho ministra Vološinovej vlády a zverila mu bezpečnosť, čo vyvolalo odpor ukrajinského hnutia. Samozrejme, Lev Prchalú, legionársky hrdina a dekorovaný dôstojník, človek s vodcovskou autoritou sa dokázal v Chuste presadiť, aj keď Karmasinov zástupca, štátny podtajomník inž. Oldofredí spoluorganizoval protesty nemeckej menšiny po boku nacionalistov.⁶⁷ Vološin však Prchalú neuznával za ministra. Nové iritácie medzi Prahou a Vološinom vyvolala cesta päťnásťčlennej delegácie Siče do Nemecka v januári 1939, ktorá študovala zariadenia HJ, SA a SS.⁶⁸ Jej počet vzrástol na 12 000 členov.⁶⁹ Dňa 22. januára vláda rozpustila všetky strany okrem Ukrajinského národného zjednotenia a pripravila sa tak na monopol pri voľbách do sejmu, stanovených na 12. februára. Vološin vymenoval vedenie strany tak, že mladí radikáli – Tulek, Woron a Rohač dostali silné zastúpenie. Podľa toho vyzerali aj výsledky volieb do sejmu 12. februára, pričom kandidátku rusofilov Bačinského a Kosseja nepripustili, ba Kosseja Sič internovala a ostatným zabránila odovzdať kandidátky.⁷⁰ Vološinova kandidátka získala 92,4 % hlasov, čím si Chust upevnil pozíciu voči Prahe. Praha ešte raz ukázala svoju moc, keď 6. marca 1939 odvolala pre neohlásenú cestu do Berlína J. Revaju a tlačového šéfa Komarynského, ale situáciu už nezachránila, lebo výbojní nacionalisti Siče sa v marcových krízových dňoch postavili proti Prchalovej armáde. Osud krajiny rozhodol 12. marca A. Hitler, ktorý dal vtedy súhlas na okupáciu Podkarpatska Maďarskom, aby pred svetom dokumentoval, že ČSR sa rozložila vnútornými nepokojmi spolu s územnými aspiráciami Maďarska a slovenskou vôľou k samostatnosti. Po vyhlásení nezávislosti Slovenska 14. marca požiadal Vološin po 12. hodine Nemecko o protektorát a oznamoval Berlínu osamostatnenie, ktoré proklamoval veľmociam oficiálne vo večerných hodinách. Nacisti ho odmietli. Sejm sa rozišiel 15. marca a vyhlásil samostatnosť, prezidentom sa stal Vološin, premiérom in absentia J. Revaj, ktorý bol – akoby schválne v Berlíne, Maďari krajinu obsadili v dňoch 15.–18. marca.

* * *

V historickom povedomí Rusínov-Ukrajincov Podkarpatska sa s krátkym obdobím autonómie spája kus nádeje na splnenie dávnych národných cieľov. Je to tragédia, že autonómiu sa podarilo realizovať až v kritickej dobe hegemonie A. Hitlera.

⁶⁶ Tamže, PMV, X, P, Vyslanectvo v Berlíne, č. 1483/38.

⁶⁷ Tamže, AA, 499 247-248, správa Oldofredého pre DNB.

⁶⁸ DSfA Potsdam, Reichsbank, Stat. Abteilung 5538, Berliner Börsenzeitung 17. 1. 1939.

⁶⁹ SÚA Praha, AA, 499 306-319, správa Salisnjaka.

⁷⁰ AKPR Praha, T97/21; 289/122.

Podkarpatskí politici sa museli rozhodovať vo veľmi hektickej dobe, často bez informácií hodnovernej povahy, často bez skúseností s prevratnými faktami. Robili pritom chyby, hrúbky i trestné činy. Nech však historik nesúdi tak, ako keby on poznal lepšie riešenia a na ich mieste by to urobil správnejšie – a bez chýb.

Karpatenruthenien in den Krisenjahren 1938–1939

Ladislav Suško

Mittelpunkt dieser Quellenstudie über die außen- und innenpolitischen Faktoren der Krise des östlichsten Landes der Ersten Tschechoslowakischen Republik im Verhältnis zu den Nachbarländern Ungarn und Polen, sowie zu Prag bilden die vielfältigen Bemühungen aller politischen Parteien sowie gesellschaftlichen Vereine um die Durchsetzung der Territorialautonomie, garantiert durch die Friedensverträge und die Verfassung. Die Studie verfolgt die Instrumentalisierung des Autonomiepostulats durch die differenzierte Analyse des Vorgehens führender Protagonisten der Autonomiebewegung: A. Gervoskyj (USA, russophil), A. Brody (ruthenophil u. ungarophil), S. Fencik (russophil u. polonophil), A. Vološin u. J. Revaj (ukrainophil u. germanophil) u. A. Bačinskyj (russophil u. tschechoslowakophil), wodurch die Rolle der Persönlichkeiten im nach wie vor bestehenden Fragmentierungsprozess quellenmäßig belegt und erhellt wird. Dabei hebt sich die Studie bei der Auswertung der internationalen Karpathologie, die neuerdings (seit etwa 1975) erstaunlich rege ist, von den einseitigen Betrachtungsweisen einzelner nationalpolitischer Richtungen ab. Zugleich schneidet die Studie die Frage an, wie erfolgreich, bzw. erfolglos die Politik der 1. ČSR gegenüber Karpatenrußland gewesen war und schätzt ihr Wirken als eher erfolglos ein, da ihre Kunst sich im Wesen auf die Bürokratie stützte und die Demokratie formalisierte.

OBRANA PODKARPATSKÉ RUSI (ŘÍJEN 1938 – BŘEZEN 1939)

Mečislav Borák

Obrana Podkarpatské Rusi¹ v pomnichovském období její půlroční existence v rámci okleštěné druhé republiky dosud patří k poměrně málo známým kapitolám našich novodobých dějin. Ač nepochybně byla skvělým příkladem aktivní obrany naší státnosti, jakých nemáme příliš mnoho, nezapadala do politicky podmíněného obrazu poválečné internacionální spolupráce zemí socialistického tábora. Československá historiografie události oněch let většinou pomíjela, nevznikla dosud žádná samostatná práce. Vojenské dějiny Československa² připomínají toto období jen letmo a do značné míry zkresleně. Dílčí zmínky lze najít ve starší práci F. Lukeše, v chronologickém přehledu událostí druhé republiky D. Tomáška a zvláště v práci O. Holuba o historii finanční stráže.³ Nepříliš četné jsou i novinové a časopisecké články, většinou vzpomínkového charakteru. Nejvíce jich lze najít v časopise bývalého Českého svazu bojovníků proti fašismu „Hlas revoluce“⁴ a v časopise Společnosti přátel Podkarpatské Rusi,⁵ sporadicky se objevují v dalším periodickém tisku.⁶ Téma se nedávno dočkalo zpracování v dokumentárním filmu České televize.⁷ Slovenská historiografie je na tom podobně – kromě zmínek v širší práci o Podkarpatské Rusi od P. Švorce existuje již jen starší studie Š. Fana, články V. P. Čeredničenka a v dílčích souvislostech i práce nedávno sestavené pod vedením L. Deáka.⁸

¹ Pro zjednodušení užívám v české historiografii i v dobových pramenech vžitý název Podkarpatská Rus, ač jsem si vědom, že od 22. 11. 1938 se užíval název Zakarpatská Ukrajina a od 31. 12. 1938 Karpatská Ukrajina. Rovněž názvy obcí neuvádím podle dnešních zásad transkripce ukrajinštiny do češtiny, ale užívám zčeštěných dobových názvů.

² Vojenské dějiny Československa, III, Praha 1987, s. 547–560.

³ Lukeš, F.: Podivný mír. Praha 1968; Tomášek, D.: Deník druhé republiky. Praha 1988; Holub, O.: Stůl! Finanční stráž! Praha 1987.

⁴ Např.: Holub, O.: Neznámé bojiště. Hlas revoluce, 1989, č. 11, s. 8; Holub, O.: V údolí Latorice. Hlas revoluce, 1989, č. 12, s. 8; Jelinek, A.: Významná epizoda. Hlas revoluce, 1988, č. 47, s. 4; Jelinek, A.: Voják Gardského pluku. Hlas revoluce, 1990, č. 28, s. 4; AB: V zemi červeného medvěda. Hlas revoluce, 1991, č. 33–34, s. 8–9.

⁵ Např.: Ptáček, P.: Podzim 1938 na Podkarpatské Rusi očima tehdejšího českého tisku. Podkarpatská Rus, 1995, č. 2, s. 6; Tichý, J.: Bránili jsme východ republiky. Podkarpatská Rus, 1995, č. 4, s. 6.

⁶ Např.: Krejčík, J.: Boje o východní cíp republiky. Reportér, 1991, č. 51–52, příloha; Borák, M.: „Zapomnutí“ hrdinové. Moravskoslezský den, 19. 3. 1994; Lesková, I.: Pamětníka války mrzí, že lidé na minulost zapominají. Mladá fronta Dnes, 16. 3. 1995; Marek, J.: Hraniční oblast 42. Magazin Lidových novin, 1997, č. 11, s. 14–16.

⁷ Výstřely v Karpatech. Dokumentární film České televize Ostrava (režie J. Flak), vysílán na ČT 1 dne 13. 3. 1995.

⁸ Švorc, P.: Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918–1946. Prešov 1996; Fano, Š.: Zakarpatská Ukrajina v politických kalkulacích sousedních států v období od Mnichova po marec 1939. Slovanské štúdie, História, XI, 1971, s. 61–79; Čeredničenko, V. P.: Nôž do chrbta. Protičeskoslovenská činnosť ukrajinských

Ukrajinská historiografie je mnohem početnější, především zásluhou emigračních historiků. Všímá si hlavně ukrajinského nacionálního hnutí, jak je tomu např. v pracích P. Sterča, který však popsal i činnost maďarských a polských teroristů na Podkarpatské Rusi.⁹ Dílčí vazby k tématu lze najít v řadě dalších prací historiků a vzpomínek politiků vydaných v emigraci, např. V. Hrendži-Donského, S. Kločuraka, S. Rosochy, V. Birčaka, S. Puhače, Ju. Chymynce, A. Štefana, V. Šandora, J. Sarvadije aj.¹⁰ Z domácí historiografie lze jmenovat starší práci M. Adama, z novějších to jsou práce M. Boldyžara, B. Jakymoviče, I. M. Hrančaka a I. I. Popa, I. Šanty, autorské trojice O. D. Dovhanyč, Z. A. Pašukaj a M. V. Trojan, a pokus o syntézu z roku 1995.¹¹ Období let 1938–1939 monograficky nedávno zpracoval M. Veheš, který zachytil i problematiku obrany Podkarpatské Rusi.¹²

Polská historiografie si všímá především polských diverzních akcí na Podkarpatské Rusi. Všeobecný úvod do situace na tomto území podal M. Zgórnjak, řízení vojenských akcí detailně popsal J. Kupliński a celou problematiku polské diverze komplexně zpracoval E. Długajczyk; objevila se i vzpomínková práce od J. Kasparka.¹³

Je nepochybné, že rovněž maďarská historiografie věnuje pozornost úsilí Maďarska o dobytí Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939, bohužel však její výsledky neznáme. Zrovna tak je zřejmé, že k vytvoření celkového obrazu o sledovaných událostech bude zapotřebí poznat i stanoviska německé, rumunské a ruské historiografie.

nacionalistov v 30. rokoch. Nové slovo, 8. 12. 1988, 15. 12. 1988 a 22. 12. 1988; Deák, L. a kol.: Viedenská arbitráž (2. november 1938) – Mnichov pre Slovensko. Bratislava 1993; Malá vojna. Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939. (Zostavil L. Deák.) Bratislava 1993.

⁹ Sterčo, P.: Karpato-Ukrajinska Deržava: z istoriji vyzvolnoj borot'by karpats'kich ukrajinciv u 1919–1939 rokach. Toronto 1965; Týž: Nacionálne vidrodžennja Karpats'koj Ukrajiny. Organizacija Ukrajins'kich Nacionalistiv 1929–1954. Paříž 1955; Týž: Urjadova koordinacija operacij madjars'kich i pols'kich terorystiv u Karpats'kij Ukraini v 1938–1939 r.r. Deržavnist', 1993, No. 1, s. 15–24.

¹⁰ Hrendža-Dons'kyj, V.: Ščastia i hore Karpats'koji Ukrainy: ščodennyk. Tvory Vasylja Hrendži-Dons'kohu, VIII, Washinton 1987; Kločurak, S.: Do voli: Spomyny. N'ju-Jork 1978; Rosocha, S.: Sojm Karpats'koji Ukrainy. Vinnipeh 1949; Birčak, V.: Karpats'ka Ukraina: spomyny i perežyvannja. Praha 1940; Puhač, S.: U madjarskij tŕmni (Spomyny molodoho v'jaznja). N'ju-Jork 1978; Chymynec', Ju.: Moji sposterežennja iz Zakarpattja. N'ju-Jork 1984; Týž: Zakarpattja – žertva fašists'koji Nimeččyny. In: Ukrajins'ki Karpaty. Užhorod 1993; Štefan, A.: Za pravdu i volju: Spomyny i deščo z istoriji Karpats'koji Ukrainy, I, II, Toronto 1973, 1981; Šandor, V.: Karpat'ska Ukraina miž dvoma svitovymy vijnamy. Toronto 1970; Sarvadij, J.: Zmova proty urjadu Karpats'koj Ukrainy. Karpats'kij Sojuz, 1984.

¹¹ Adam, M.: Zahrbanja Zakarpattja chorists'koju Uhorščinoju v 1938–1939 r.r. In: Ukrajins'ko-uhors'ki zvjazky. Kijiv 1964; Boldyžar, M.: Zakarpattja miž dvoma svitovymy vijnamy. Užhorod 1993; Jakymovyč, B.: Karpats'ka Ukraina ta jiji Zbrojni Syl – Karpats'ka Sič (1938–1939 r.r.). Šljach peremohy, 13. 3. 1993; Hrančak, I. M., Pop, I. I.: Zakarpattja v čechoslovac'ko-radjans'kich vidnosynach periodu druhoji svitovoji vijny. In: Karpatyka. Aktualni pytannja istoriji, istoriografiji i kultury krajin Central'noji i Pivdenno-Schidnoji Jevropy. Užhorod 1993; Šanta, I.: Karpats'ka Ukraina. 1939-j. Borot'ba z čes'kymy zbrojnymy sylamy. Zakarpats'ka pravda, 13. 3. 1993; Dovhanyč, O. D., Pašukaj, Z. A., Trojan, M. V.: Zakarpattja v roky vijny. Užhorod 1990; Narys istoriji Zakarpattja, II (1918–1945), Užhorod 1995.

¹² Veheš, M.: Karpats'ka Ukraina (1938–1939). Užhorod 1993; Týž: V oboroni Karpats'koji Ukrainy. Novyny Zakarpattja, 14. 3. 1991.

¹³ Zgórnjak, M.: Ukraina Zakarpacka 1938–1939. In: Ukrainska mysl polityczna w XX wieku. Kraków 1990, s. 155–169; Kupliński, J.: Polsko-czechosłowackie kontakty wojskowe od wiosny 1938 do jesieni 1939 roku. Gdańsk 1977; Týž: Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 roku. Wojskowy Przegląd Historyczny, 1996, nr. 4, s. 65–83; Długajczyk, E.: Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919–1939. Katowice 1993; Kaspark, J.: Przepust karpacki. Tajna akcja polskiego wywiadu. Warszawa 1992.

Archivní prameny československé provenience týkající se tématu jsou uloženy vesměs ve Vojenském historickém archivu v Praze,¹⁴ ve Státním ústředním archivu v Praze,¹⁵ v pobočce Archivu Ministerstva vnitra České republiky v Kanicích u Brna,¹⁶ v Muzeu Policie České republiky v Praze¹⁷ a v některých dalších muzeích.¹⁸ Obdobné polské prameny jsou v Ústředním vojenském archivu ve Varšavě, kam byly nedávno uloženy i kopie materiálů Hlavního štábu polské armády ukořistěných Sovětskou armádou a dosud přechovávaných v archivech v Moskvě.¹⁹ Materiály o obraně Podkarpatské Rusi se nacházejí také v Zakarpatském oblastním státním archivu v Berehovu. Jen některé prameny, spíše diplomatické povahy, byly již publikovány.²⁰

K důsledkům Mnichova patřily i změny ve strategii obrany okleštěného státu; po ztrátě původních postavení a hraničních opevnění se těžiště obrany přesunovalo z českých zemí na východ. Ústavní změny ze 22. listopadu 1938 – vyhlášení autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi – neznamenalý totiž zrušení principu jednotné československé armády. Ministerstvo národní obrany bylo nadále nejvyšším vojenským úřadem pro celý stát, vojenské orgány nepodléhaly autonomním vládám. Na východním Slovensku byla v říjnu 1938 vytvořena zvláštní operační skupina o síle tří divizí, posilovaná přesuny jednotek z českých zemí.

Obranu Podkarpatské Rusi, Hraniční oblast 42 v úseku Slanské vrchy – hranice Rumunska, zajišťovala posléze 12. pěší divize pod velením brigádního generála Olega Svátka, se sídlem v Užhorodě (později v Perečínu). Patřila pod VI. sbor se sídlem v Košicích (později ve Spišské Nové Vsi). Tvořil ji 36. pěší pluk v Užhorodě, přemístěný po maďarské anexi území v listopadu 1938 do Perečína, kam přešel i jeho III. prapor a náhradní prapor, I. prapor byl dislokován ve Svaljavě a II. prapor ve Velkém Berez-ném. Dále to byl 45. pěší pluk v Chustu, kde byl dislokován i jeho I. prapor a náhradní prapor, II. prapor byl v Sevljuši a III. prapor ve Volovém. Obranu doplňoval 12. dělostřelecký pluk Čemerné (u Vranova n. T.), kde sídlil jeho I. oddíl a náhradní oddíl,

¹⁴ Vojenský historický archiv Praha (dále jen VHA), fond Ministerstvo národní obrany, Hlavní štáb 1919–1939, 2. a 3. oddělení. Zde jsou uloženy situační zprávy, hlášení a další materiály týkající se obrany Podkarpatské Rusi včetně evakuace v březnu 1939, demobilizace armády a zrušení jednotek SOS v roce 1939.

¹⁵ Státní ústřední archiv v Praze (dále jen SÚA), fond Auswärtiges Amt, Ministerstvo vnitra 1936–1940 aj.

¹⁶ Archiv Ministerstva vnitra ČR, pobočka v Kanicích u Brna (dále jen AMV), fond A-15, Zemské velitelství SNB Brno. Zde jsou uloženy obsáhlé podklady pro vyznamenání příslušníků finanční stráže, četnictva, policie a jednotek Stráže obrany státu.

¹⁷ Muzeum Policie ČR v Praze. Zde jsou uloženy četné dokumenty a fotografie k činnosti četnictva, policie a jednotek SOS na Podkarpatské Rusi.

¹⁸ Např. pobočka Slezského zemského muzea Opava – Památník bojů za svobodu v Hrabyni, kde je součástí muzejní expozice obsáhlá výstava „Obrana Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939“.

¹⁹ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie-Rembertowie (dále jen CAW). Zde jsou uloženy materiály II. oddělení Hlavního štábu polské armády včetně kopii části tohoto fondu dovezených z bývalých sovětských archivů z Moskvy, dále též podklady pro vyznamenání příslušníků diverzních jednotek Křížem a Medailí Nezávislosti.

²⁰ Zakarpats'kij Oblasnyj Deržavnyj Archiv (dále jen ZODA). Zde jsou relace o incidentech a ozbrojených srážkách na Podkarpatské Rusi. Zmínky též v publikovaných pramenech maďarských (Diplomáciai iratok Magyarországi külpolitikájához 1936–45, II., Budapest 1965), německých (Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Aus dem Archiv des deutsch. Auswärtigen Amtes. Serie D, Band 4 – Die Nachwirkungen von München, Oktober 1938–März 1939. Baden-Baden 1951) či sovětských (Dokumenty Ministerstva inostrannyh del Germanii. Germanskaja politika v Vengrii 1937–1942, Moskva 1946).

II. oddíl byl v Tuřích Remetách a III. oddíl v Tjačevu. Akceschopnost armády byla ovlivněna neustálým snižováním početního stavu jednotek. Na nátlak Německa byl v prosinci 1938 propuštěn do civilu odvodní ročník 1935 a v únoru 1939 i ročník 1936, takže ve zbraní zůstal prakticky jen jediný vycvičený odvodní ročník 1937, výcvik nováčků navíc probíhal mimo Podkarpatskou Rus. V rámci poslední fáze demobilizace nařízené mnichovskou dohodou byla v prosinci 1938 postupně odvolána ostraha hranic proti Německu, Maďarsku i Polsku, avšak na Podkarpatské Rusi se v ostraze až do 15. února 1939 pokračovalo. Podílely se na ní i dva prapory Stráže obrany státu (dále jen SOS) s velením v Užhorodě (později v Rákošíně) a v Chustu, rozmístěné po četách po celé demarkační linii.

Obranu Podkarpatské Rusi lze sledovat ve dvou tematických a zároveň chronologických rovinách. Tu první tvoří obrana hranice a demarkační linie proti útokům maďarských a polských diverzních oddílů včetně bojů s nimi ve vnitrozemí Podkarpatské Rusi v období od října 1938 do počátku března 1939. Patří sem i zásahy proti ozbrojeným ukrajinským oddílům v polovině března 1939 včetně likvidace jejich pokusu o povstání a krvavých srážek během evakuace československé armády. Druhou rovinu tvoří obranné a ústupové boje našich jednotek s maďarskou armádou, sváděné při okupaci Podkarpatské Rusi od 14. do 17. března 1939.

Na rozdíl od pohraničí českých zemí byl v období před Mnichovem a těsně po něm na hranicích Podkarpatské Rusi vcelku klid. Ukrajínští historici²¹ datují sice přechod prvního dvanáctičlenného oddílu teroristů z Maďarska na Podkarpatskou Rus již na 5. říjen 1938, ale k vážnějšímu incidentu tehdy zřejmě ještě nedošlo. Takový incident se onoho dne stal na blízkém jižním Slovensku v prostoru Fľedinců, kde vpadl na území republiky prapor maďarské pěchoty. Po celodenních prudkých bojích, do nichž zasáhla i česká četa tančíků, byli vetřelci se značnými ztrátami zatlačeni zpět a maďarská vláda incident označila za svévolnou akci místních jednotek. Hned následujícího dne však došlo k dalšímu pokusu o průnik Maďarů u Fil'akova a k rozsáhlé noční kulometné srážce na Dunaji u Parkaně,²² což nasvědčovalo spíše organizované přípravě útoků.

Pohraniční incidenty bezprostředně souvisely s nadcházejícím československo-maďarským jednáním o úpravě společné hranice, jak určovala mnichovská dohoda. Jednání začalo v Komárně 9. října 1938. Maďarsko tam vystoupilo s maximalistickými požadavky na „rekonstrukci“ československého státu a své nároky podporovalo nejen hrozbou válečného konfliktu či podplácením karpatoruských politiků, ale i pohraničními provokacemi a teroristickými útoky s cílem vyvolat chaos a nepokoje vedoucí k zamýšlenému promaďarskému povstání na Podkarpatské Rusi. Snažilo se jednání v Komárně zmařit a přenést dvoustranný spor na jednání evropské konference po vzoru Mnichova, v čemž nacházelo podporu Itálie a Polska. Chyběl však souhlas Německa, jež chtělo po dobu svých válečných příprav využívat Podkarpatské Rusi k vlastní diplomatické hře, především proti Polsku, a podporovalo prozatím její autonomní existenci.

Den před zahájením jednání v Komárně shodilo maďarské letectvo nad Podkarpatskou Rusí tisíce letáků, jež vyzývaly maďarské obyvatelstvo k projevům odporu a sabotážím. Vojáci maďarské národnosti byli vyzváni k dezerci z československé armády

²¹ Dohanyč, O. D., Paškuj, Z. A., Trojan, M. V.: c.d., s. 14.

²² Holub, O.: Stůj!..., s. 140–142.

a ke krádežím zbraní, za něž byla slíbena odměna.²³ Vojenská zpravodajská služba již počátkem října získala zprávy o chystaných teroristických útocích oddílů „Szabadsapatok“ či „Rongyos Garda“. Zatčení teroristé později potvrdili, že oddíly jsou vyzbrojovány a řízeny maďarskou armádou se souhlasem vlády. Jejich příslušníci nastoupili již koncem září 1938 na povolávací rozkaz k armádě a dobrovolně se přihlásili ke zvláštním jednotkám, jež měly v civilních oblecích proniknout se zbraněmi na Podkarpatskou Rus, aby tu propagandisticky působily ve prospěch Maďarska v zamýšleném plebiscitu, prováděly sabotážní činnost a chystaly ozbrojené povstání. Za účast na akcích byla přislíbena odměna, kromě povolaných záložníků se k jednotkám hlásili i četní studenti a další dobrovolníci.²⁴ Místem jejich soustředění před výpadem přes hranice byl tábor v Kiszvárdě.

Nejrozsáhlejší maďarský útok začal v noci na 10. října 1938, tedy hned po prvním dnu jednání v Komárně. Početná skupina teroristů přepadla železniční most a nádraží ve stanici Boržava (Beňa) a ostřelovala osobní vlak. Padly první oběti, byla uchválena první rukojmí. Teprve později se ukázalo, že akce měla krýt přechod mnohem početnějších maďarských jednotek, vyzbrojených puškami, granáty a kulomety, poblíž Berehova a Šalanek. Velitelství četnictva a vojenské posádky v Berehovu zpočátku pokládaly zprávy o průniku teroristů za zveličené a teprve na zákrok z Chustu započalo stíhání. Zpravodajská hlášení uváděla, že předpokládaný počet jednoho tisíce teroristů je přehnaný, tolik jich prý může být rozptýleno po celé Podkarpatské Rusi. Maďarský pramen z 10. října hovoří o 750–800 záškodnicích přepravených na Podkarpatskou Rus, což nepřimotě potvrzuje fakt, že jen poblíž Šalanek se nakonec vzdalo do zajetí 305 teroristů (včetně 8 důstojníků). Další skupiny pak byly obkličeny a zlikvidovány u Drysiny, Výloku, Fornoše, Hatě a Černého močálu. Akce skončila totálním neúspěchem, neboť československé vojsko spolu s četnictvem a jednotkami SOS uzavřely diverzantům ústupovou cestu a po útoku tanků a leteckém bombardování (dělostřelectvo bylo připraveno k boji) je 14. října 1938 přinutily kapitulovat.²⁵ Ještě několik dnů trvala likvidace menších skupinek, jež pronikly obkličováním, například na Polonině Runa. Již 11. října bylo vyhlášeno stanné právo v Mukačevu, 13. října pak v Berehovu a Sevljuši, takže ozbrojeným teroristům hrozil trest smrti, jenž býval také vynášen a vykonáván. Patrně jen několik desítek diverzantů uniklo na sever do Polska, kam se měla celá skupina v případě potřeby stáhnout. Byli soustředěni do vojenského tábora u Slanska. Polské prameny přičítají neúspěch akce tomu, že Maďaři ji začali předčasně a na vlastní pěst, bez koordinace s Poláky, jež byla dohodnuta prozatím jen rámcově.²⁶

²³ Odměna činila zprvu 10 pengő za pušku a 100 pengő za kulomet, později byla zvýšena až na 150 a 250 pengő. Holub, O.: Stůj!..., s. 145; Veheš, M.: Karpats'ka..., s. 64.

²⁴ Tamtéž; VHA, c.f., k. 23, i.č. 5347, situační hlášení ze 4., 13. a 15. 10. 1938. Záškodníkům byl přislíben přiděl půdy na Podkarpatské Rusi (20 jiter) nebo místo ve státních službách, denní plat obnášel 3 a půl pengő, za účast na ozbrojeném útoku odměna 50 pengő.

²⁵ Holub, O.: Stůj!..., s. 145.148; Veheš, M.: Karpats'ka..., s. 62; Fano, Š.: c.d., s. 72; VHA, c.f., k. 23, i.č. 5347, sit. hlášení ze 13. až 16. 10. 1938; AMV, c.f., k. 30-31, i.č. 64.

²⁶ Kupliński, J.: Polsko-..., s. 118; Kasperek, J.: c.d., s. 17; VHA, c.f., k. 23, i.č. 5347, sit. hlášení ze 13. 10. 1938. Podle výpovědí zajatců měli teroristé přejít do Polska, kde se měly vytvořit společné maďarsko-polské oddíly pro útok na ČSR. Jako legitimace pro přijetí v Polsku měl sloužit obrázek „Ježíšek zlatého srdce“, jímž byli teroristé vybaveni. Poznávacím heslem pro styk na hranici bylo pro Maďary polské slovo Węgier (Maďar) a pro Poláky maďarské slovo Lengyel (Polák).

Maďarské vpády na Podkarpatskou Rus pokračovaly i po fiasku onoho velkého útoku. V říjnu 1938 došlo např. k těžké srážce s teroristy u Perechrestné a k boji u Popova, kde záškodníci zapálili sušárnu tabáku a zajali několik příslušníků SOS. U Kosina bylo odvráceno hned několik útoků, vedených i kulometry a tanky. V listopadu bylo přepadeno stanoviště SOS u Strabičova a Gorondy, další pak u Černého Arдова. Koncem prosince byl proveden granátový útok na stanici finanční stráže v Makarjevu a bylo přepadeno družstvo SOS v Dravcích. Počátkem ledna 1939 byl přepaden oddíl SOS v Barbovu a v Dovhém, na postavem SOS v Barvinkoší zaútočila mimořádně silná skupina záškodníků. Největší srážkou v tomto období byl tzv. rozvegovský incident. Odehrál se v okolí Mukačeva 6.–7. ledna, kdy na maďarskou provokaci na hranicích odpověděly jednotky obránců tvrdým protiútokem s užitím kulometů, obrněných vozů a dělostřelectva. Palbou bylo poškozeno i Mukačevo a boje si vyžádaly četné oběti na obou stranách. Ještě počátkem února 1939 došlo k útoku na postavení armády u Rákošína, několik pachatelů bylo zajato a postaveno před soud.²⁷

V té době však již maďarské útoky ustávaly. Podle dobových zpráv z tisku bylo státní prokuraturou ve Velkém Berezném ke dni 25. 2. 1939 vězněno celkem 345 maďarských teroristů, avšak asi 300 z nich bylo vzápětí na základě amnestie propuštěno bez trestu.²⁸ Z dobových hlášení a svědectví účastníků bojů vyplývá, že boje s Maďary byly svedeny na nejméně dvaadvaceti místech Podkarpatské Rusi, mnohdy i opakovaně, a že si vyžádaly nejméně deset československých obětí.

Polská diplomacie měla již řadu let ve svém programu odtržení Podkarpatské Rusi od Československa a její přičlenění k Maďarsku. K tomu se přidaly ještě obavy ze silícího hnutí Ukrajinců v Polsku, povzbuzených příkladem autonomie Podkarpatské Rusi. Protičeskoslovenská spolupráce Polska s Maďarskem ze září 1938 našla tak záhy své pokračování v dohodě o společné diverzní činnosti na Podkarpatské Rusi. Maďaři měli působit na jižní části, Poláci na severní části Podkarpatské Rusi. První rozkaz šéfa Hlavního štábu polské armády k přípravě této diverze byl vydán již 7. října 1938, tedy v době příprav jednání v Komárně, ale k maďarskému velkému útoku z 10. října se Polsko ještě nepřidalo. Teprve po maďarském debaklu byla vyslána 20. října do Budapešti polská spojovací mise, aby dohodla koordinaci diverzí. Akce dostala v Polsku krycí název „Lom“ (Sochor). Řídila ji Expozitura č. 2 ze II. oddělení Hlavního štábu polské armády, akci velel major Feliks Ankerstein. Ten obdržel 19. října ve Varšavě rozkaz šéfa Hlavního štábu k zahájení diverzních akcí. Byl stanoven operační prostor diverzních jednotek a po jistém váhání z něj byly vyloučeny oblasti, které se nacházely na území Slovenska. V této souvislosti se diverze měly omezit jen na přerušování komunikačních spojů vedoucích ze Slovenska na Podkarpatskou Rus. Hlavním cílem bylo ničit komunikace, mosty, spojovací a rozvodné sítě, provádět útoky na československé správní úřady, četnická a vojenská stanoviště.

Základem prvních diverzních jednotek byli vesměs příslušníci tzv. Bojové organizace (Organizacja Bojowa) z československé části Těšínska, místní Poláci, kteří vzhledem k odstoupení tohoto území Polsku bez boje ani nestačili své kvalifikace náležitě využít. Byli vojensky vycvičení, zčásti i vyškolení v práci s výbušninami, znali

česky a jako bývalí českoslovenští občané měli i potřebné dokumenty. Už 8. října odjela z Těšína na Podkarpatskou Rus první skupina a další ji záhy následovaly. Někteří ještě procházeli intenzivním ženijním přeškolením. Před odjezdem přísahali v Těšíně pod portrétem maršála Piłsudského věrnost vlasti, zachování tajemství a horlivost při plnění rozkazů. Postupně byli dopravováni do výchozího tábora v lyžařské chatě v Rozhuczi u Turky na polské straně hraničního hřebene Podkarpatské Rusi. První skupina asi 60 bojovníků z Těšínska byla doplněna o několik varšavských studentů a dobrovolníků z východních oblastí. V dalším výcviku se seznamovala s výzbrojí a s místním horským terénem. Dalších asi 250 dobrovolníků dodaly organizace Střeleckého svazu ze Lvova a Przemyslu, byla pro ně zřízena školicí střediska ve Stryji a v Turce.²⁹

První fáze polských diverzních a bojových akcí probíhala od 20. října do 5. listopadu 1938. Do akcí vycházely malé diverzní hlídky nebo větší, až dvacetilenné oddíly, jež měly zajišťovat minery a cestou likvidovat stanice četnictva a finanční stráže. První polský útok směřoval na most přes Latorici v Nižních Vereckách a došlo k němu 24. října. Obránci zprvu podezřívali maďarské teroristy, neboť útoky ze severu nečekali. Ještě v říjnu následovaly útoky na silniční a železniční most u Velkého Berezného, útok na most přes Riku ve Vučkovu,³⁰ při němž zahynuli dva obránci, přepad oddělení finanční stráže v Novoselici a další akce. Série útoků byla zakončena 5. listopadu granátovým přepadením pošty v Toruni, při němž zahynul příslušník finanční stráže. Teroristické akce měly zřejmě vyvolat dojem, že na Podkarpatské Rusi existují nepokoje, které československá správa již nedokáže zvládnout. Měl to být argument pro arbitrážní jednání o úpravě hranic, s nímž československá vláda vyslovila již 25. října souhlas a k němuž také 2. listopadu ve Vídni došlo. Podobným argumentem měly být promaďarské provokace a nepokoje zorganizované v Užhorodě 1. listopadu a financované Maďarskem a také Polskem, jehož konzulární pracovníci pouliční provokace nafilmovali a ještě večer film doručili do Vídně.³¹

Také druhá fáze polských diverzních akcí, probíhající od 10. do 25. listopadu 1938, měla své mezinárodní souvislosti. Po reorganizaci vzniklo sedm velkých diverzních skupin o přibližně osmdesáti lidech, jež měly být rozmístěny v pohraničí Podkarpatské Rusi poblíž strategických silnic, odkud měly podnikat diverzní výpady. Existoval i projekt velkého útoku do okolí Volového s cílem vyvolat tam povstání. Od 14. listopadu měly být v příhraničním pásmu o šířce 6 až 8 km rozhozovány propagandistické letáky. Nakonec byla 18. listopadu celá akce „Lom“ podřízena veliteli okruhu VI. armádního sboru generálu W. Langnerovi. Příštího dne se měl na rozkaz šéfa II. oddělení Hlavního štábu uskutečnit masový výpad na Prislop.³²

Tato náhlá změna taktiky úzce souvisela s přípravou maďarsko-polské vojenské okupace Podkarpatské Rusi, k níž mělo dojít nejprve v noci na 20. listopad 1938. Z českých zemí a ze Slovenska se na Podkarpatskou Rus začaly stahovat vojenské posily, Rumunsko přesunulo k maďarské hranici na 40 tisíc vojáků. K válce nakonec nedošlo, především proto, že zasáhlo Německo. První demarši z 19. listopadu varující před

²⁹ Kupliński, J.: *Polsko...*, s. 114–119; Długajczyk, E.: c.d., s. 178–182.

³⁰ Akce ve Vučkovu podrobně líčí její přímý účastník J. Kasparek (c.d.), avšak některé jeho údaje se značně liší od českých pramenů (viz např.: Holub, O.: *Stůj!...*, s. 151–152).

³¹ Švorc, P.: c.d., s. 96.

³² Długajczyk, E.: c.d., s. 180–181; Holub, O.: *Stůj!...*, s. 154. Autorem uváděný odhad, že bylo vyzbrojeno na dva tisíce polských záškodníků, je značně nadsazený.

²⁷ Holub, O.: *Stůj!...*, s. 148–150, s. 159–163; Veheš, M.: *Karpats'ka...*, s. 62–64; AMV, c.f., k. 30–31, i.č. 64; VHA, c.f., k. 24, i.č. 5598, Přehled událostí a zhodnocení bojů na Podk. Rusi v letech 1938 a 1939 – špkt. pčh. B. Mařík.

²⁸ Veheš, M.: *Karpats'ka...*, s. 64.

porušením Videňské arbitráže Maďarsko ještě ignorovalo a výzvědné služby Heydricha i Canarise shodně potvrzovaly, že k válečnému vpádu na Podkarpatskou Rus už brzy skutečně dojde. Teprve společná německo-italská demarše z 21. listopadu, jež pohrozila dokonce německým vojenským zákrokem, definitivně zastavila zamýšlenou maďarsko-polskou agresi.³³

V očekávání konfliktu byla v listopadu 1938 zesílena i polská diverzní činnost. Z nejvýznamnějších akcí lze připomenout třeba přepad četníků u Bělasovic a odvezení dvaceti zajatců do Polska, kde byli vězněni až do 20. března 1939. K těžkým srážkám s diverzanty došlo u osady Filipec, u Huklivého, Nižních Verecek, Nižního a Vyšného Studeného, třikrát u Toruně a Prislopu aj. V Majdanu a Prislopu byla přepadena pošta, útoky na mosty byly zaznamenány v Nižní Roztoce, Nižních Verečkách, Repiném, Sojmě a v Siněvíru, kde byla zničena i propust přehrady.³⁴ Polské prameny uvádějí, že v obou fázích polské diverzní činnosti na Podkarpatské Rusi bylo uskutečněno přes padesát diverzních a bojových akcí, při nichž bylo zničeno dvanáct silničních a jeden železniční most, přerušeno sedmadvacet telefonních vedení atd. Československé ztráty prý činily třináct mrtvých, polské ztráty třináct mrtvých a nezvěstných.³⁵ Podle ukrajinských pramenů činily československé ztráty jen za část listopadu sedm mrtvých. To se zhruba shoduje s československými prameny, ovšem údaj o počtu zajatých polských diverzantů je mimořádně nadsazený.³⁶ Z dobových československých hlášení a svědecktví účastníků vyplývá, že ke střetnutím s polskými diverzanty došlo nejméně na pětadvaceti místech a mnohde i víckrát po sobě a že boje s nimi si vyžádaly nejméně deset československých obětí.

K zastavení polských diverzních akcí došlo na telefonický příkaz z Varšavy 24. listopadu, příštího dne byl vydán rozkaz k likvidaci akce „Łom“. Přesto ještě 26. listopadu byl na Siněvírské Poljaně zastřelen ze zálohy dozorce finanční stráže a v prosinci byla přepadena posádka finanční stráže ve Skotarském. Situace na severní hranici Podkarpatské Rusi se však zřetelně zklidnila. Někteří historici³⁷ vidí příčinu zastavení polské akce nejen ve zmíněné mezinárodní situaci, jež byla nepochybně rozhodující, ale též ve vlivu mezinárodního veřejného mínění na Polsko. Těsně před ukončením akce se 23. listopadu uskutečnila návštěva zahraničních žurnalistů na místech polských přepadů ve Vučkovu, Toruni, Prislopu a Siněvírské Poljaně a byly jim předloženy i zbraně a věci zadržených teroristů. Na popud německého konzula v Chustu H. Hofmanna, který se prohlídky zúčastnil a vše fotografoval, byla vládám Polska a Maďarska zaslána německá protestní nota. Dalším důvodem pro ukončení polské akce mohly být i vysoké a stále rostoucí polské ztráty, způsobené zlepšením a zesílením československé obrany. Posilování bezpečnosti pokračovalo i v roce 1939. V únoru se např. na Podkarpatské Rusi uskutečnil dodatečný nábor do četnictva, jehož stav dosahoval již

900 osob, z toho 106 Ukrajinců. Byla vyhlášena odměna za pomoc při zadržení diverzanta či za vyzrazení agenta-provokatéra ve výši 500 Kč.³⁸

Ze srovnání maďarských a polských diverzních a bojových akcí na Podkarpatské Rusi vyplývá, že polské byly mnohem účinnější; při menších vlastních ztrátách způsobily významnější škody. Poláci sice operovali v členitějším horském terénu, ale na rozdíl od Maďarů nemohli počítat s podporou místního obyvatelstva, s nímž většinou ani nevcházeli v kontakt. Někteří polští historici³⁹ však uvádějí, že i když efekty diverzních akcí byly na Podkarpatské Rusi mnohem větší než na Těšínsku, byla příprava akcí málo precizní a trpěla chaosem. Ironií dějin prý rovněž zůstává, že kvůli soustředění pozornosti na Podkarpatskou Rus Poláci zanedbali včasnou přípravu na diverze proti Německu. Obě diverzní akce, maďarská i polská, zůstanou pro historii markantním příkladem porušení mezinárodního práva, neboť v době míru, bez vyhlášení války, pronikaly na území sousedního státu početné a silně vyzbrojené jednotky, jež měly v úmyslu vyvolat povstání nebo vést partyzánskou válku.

Zajímavé je též hodnocení, jehož se oběma diverzním organizacím u nás po válce dostalo. Dekret prezidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů vyjmenoval v § 2, jenž postihoval trestem žaláře od 5 do 20 let (za zvláště přitěžujících okolností od 20 let až na doživotí) již pouhé členství v podobných ozbrojených formacích, vedle SS, FS a Rodobraný též Szabadcsapatok.⁴⁰

Dodatečná vykladová směrnice ministerstva vnitra přijatá v plném rozsahu ministerstvem spravedlnosti přidala sice dalších dvanáct organizací, mezi nimi např. též ukrajinskou Sič, ale polskou Bojovou organizaci neuvedla.⁴¹ Jediný polský bojůvkář, který byl odsouzen mimořádným lidovým soudem v Ostravě k trestu 20 let žaláře, byl na zásah ministerstva spravedlnosti po dvou letech „repatriován“ do Polska a tam osvobozen; v naprosté většině podobných případů souzených podle jiného paragrafu bylo řízení na příkaz ministerstva zastaveno.⁴²

Bránit republiku bylo však nakonec nutné i proti ukrajinským útokům. Autonomní vláda Podkarpatské Rusi směřovala k nezávislosti, přičemž se snažila odvrátit hrozbu maďarského záboru hledáním opory v Německu a budováním vlastních ozbrojených jednotek. V září 1938 byla v Užhorodě ustavena Ukrajinská národní obrana (UNO), přetvořená v listopadu v Chustu na Karpatskou Sič. Založení této organizace s právem členů nosit uniformu a zbraň povolila autonomní vláda 22. listopadu, po vyhlášení nezávislosti Karpatské Ukrajiny 15. března 1939 se Karpatská Sič stala regulérní armádou nového státu. Již před tím její ozbrojené skupiny pomáhaly destabilizovat situaci v zemi a urychlit tak vyhlášení samostatnosti. Do oddílů Siče vstupovali ve stále větší míře Ukrajinci z Haliče, kteří sem tajně přicházeli z Polska. Akce odporu organizovali velitelé D. Klimpuš a R. Šuchevyč. Zasahovala sem i Organizace ukrajinských

³⁸ Vehoš, M.: Karpats'ka..., s. 65–66.

³⁹ Kupliński, J.: Polsko..., s. 124–125.

⁴⁰ Dekret presidenta republiky č. 16 ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Sbírka zákonů a nařízení státu Československého, r. 1945, částka 9, s. 25.

⁴¹ Nacistické a fašistické organizace – výklad ustanovení § 2 a § 3 retribučního dekretu. Směrnice ministerstva vnitra č.j. Z/II-31366-45 ze 16. 1. 1946, s. 3–4.

⁴² Borák, M.: Činnost mimořádného lidového soudu Moravská Ostrava v letech 1945–1948. Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 44/1995, s. 77.

³³ Lukeš, F.: c.d., s. 135–136.

³⁴ Údaje o polských diverzních akcích viz: Holub, O.: Stůl!..., s. 151–158; Długajczyk, E.: c.d., s. 181–183; Vehoš, M.: Karpats'ka..., s. 64–65; AMV, c.f., k. 30-31, i.č. 64.

³⁵ Długajczyk, E.: c.d., s. 180–181; Kupliński, J.: Polskie ..., s. 78.

³⁶ Vehoš, M.: Karpats'ka..., s. 64–65. Bylo prý zajato 24 důstojníků, 62 poddůstojníků a přes 200 řadových teroristů.

³⁷ Holub, O.: Stůl!..., s. 158.

nacionalistů (OUN), jež měla své centrum v Berlíně a snažila se získat německou podporu svému úsilí o vytvoření samostatné Velké Ukrajiny. V Chustu měla svou „bezpečnostní službu“.⁴³

Na Podkarpatské Rusi v té době žilo údajně asi osm a půl tisíce českých úředníků (s rodinami asi patnáct tisíc). Podle některých ukrajinských historiků⁴⁴ se všichni Češi „stavěli nepřátelsky vůči vládě A. Vološina i všemu ukrajinskému“. Podle jiných historiků se tak chovala většina Čechů, což „mělo negativní vliv na rozvoj ukrajinsko-českých vztahů“.⁴⁵ Češi prý odmítali emancipační snahy a nepřijímali opatření autonomní vlády, Ukrajinci se zase snažili zbavit české „péče“ a využívali k tomu často i metod, jež byly v rozporu s platnou ústavou. I ukrajinští historici přiznávají, že iniciátory mnohých protičeských vystoupení byli právě příslušníci Siče. Šlo např. o rozbíjení oken na úřadech a českých budovách, o strhávání státních vlajek ČSR a vyvěšování ukrajinských praporů, o odstraňování českých nápisů, o fyzické útoky na osoby věrné státní politice republiky atd. Z vážnějších incidentů lze uvést např. přepad věznice v Korolevu 26. ledna s cílem osvobodit zajaté příslušníky Siče, při němž byl těžce zraněn jeden z obránců.

Ukrajinsko-český konflikt se značně vyhroutil po dosazení generála L. Prchalý do funkce třetího ministra autonomní vlády, k němuž došlo 16. ledna 1939. Premiér Vološin proti tomu ostře protestoval a celou zemí se přehnaly divoké demonstrace. Jako výraz kompromisu byla pak Prchalova pravomoc formálně zúžena jen na resort ministerstva dopravy, ale napětí v zemi přetrvávalo. Sněmovní volby na Podkarpatské Rusi, konané 12. února 1939, se vyslovily 93 % hlasů pro vládní kandidátku a staly se protimaďarskou manifestací. Při druhém zákroku Prahy byl 6. března 1939 sesazen proněmecky orientovaný ministr J. Revay a generál Prchala převzal všechny důležité resorty.

V té době se již skoro otevřeně hovořilo o blížícím se ukrajinském povstání. Jeho předzvěstí byla krádež zbraní ze skladu Zemského četnického velitelství v Chustu, k níž došlo počátkem března 1939. Po dohodě se šéfem 2. oddělení hlavního velitelství Karpatské Siče inž. E. Voljanským byla 6. března většina odcizených zbraní vrácena, chybělo však hodně střeliva a pistolí. Ke krádeži se písemně doznali dva řadoví sičovci a vzápětí se ukryli. O záležitosti byl průběžně informován premiér Vološin, který navrhl zastavit vyšetřování.⁴⁶ Ukrajinští historici vyvozují, že přímo v táboře Karpatské Siče docházelo k soupeření dvou křidel. Radikálové, nespokojení s příliší „měkkým“ postojem Vološinovy vlády vůči Praze, chystali její svržení. Vzbouřenci se měli v první etapě zmocnit zbraní a poté provést převrat. O přípravách povstání informovala československá rozvědka i premiéra Vološina.⁴⁷

Chystaná vzpoura Siče byla několik dnů předem prozrazena, takže československé četnictvo, vojsko i jednotky SOS mohly včas učinit protiopatření a obsadit přístupy k Chustu. Útok Siče začal po půlnoci ze 13. na 14. březen 1939 přepadením vládní budovy v Chustu a požadavkem na vydání zbraní. Ostraha odmítla zbraně ze skladu vydat a rozpoutala se přestřelka doprovázená kulometnou palbou obou stran. Příslušníci

⁴³ Švorc, P.: c.d., s. 91, 99; Tomášek, D.: c.d., s. 88.

⁴⁴ Boldyžar, M.: c.d., s. 126.

⁴⁵ Veheš, M.: Karpats'ka..., s. 71.

⁴⁶ VHA, c.f., k. 382, dodatek ke hlášení č.j. 1419/Dův. 1939.

⁴⁷ Veheš, M.: Karpats'ka..., s. 72–74.

Siče střelili též z věže evangelického kostela, z hotelu Koruna a mnoha dalších budov ve městě. Prudké boje byly svedeny u nádraží, kostela, pošty, kasáren, Rosenbaumova velkoobchodu a zvláště na náměstí u hotelu Koruna. S podporou obrněných vozů se československým jednotkám podařilo ještě před polednem největší hnízdo odporu v hotelu Koruna obsadit. Německý konzul Hofmann, který tam byl ubytován, vyvázl bez úhony. Přímou v hotelu bylo zatčeno 47 příslušníků Siče. Další velitelé a funkcionáři Siče byli zatčeni odpoledne, kdy ve městě již panoval klid.⁴⁸

Někteří ukrajinští autoři přisuzují vinu za incident české straně, např. V. Hrendža-Donskyj jej označuje za „brutální útok českého pravidelného vojska“ a tvrdí, že k pokusu o násilné převzetí zbraní dal zemskému veliteli četnictva Wakovi, který příslušníky Siče doprovázel, písemný rozkaz sám premiér Vološin.⁴⁹ Rozkaz k zabírání skladů zbraní byl sice skutečně vydán, ale až později v době, kdy už československé vojsko příslušníky Siče zčásti odzbrojilo a ovládalo situaci. Na základě podobného rozkazu velitele Siče z Volového došlo 14. března např. v Toruni ke krvavému střetnutí, při němž zahynul přednosta oddělení finanční stráže, několik obránců bylo zraněno a 22 jich bylo dočasně zajato. Téhož dne byl při přepadu u Lopušného zabit jeden voják, další útok směřoval na blízký Prislop. Ukrajinské přepady pokračovaly i v dalších dnech – 15. března byl u Malého Berezného odvrácen útok Siče na evakuační vlak směřující přes Užok do Polska, podobně u obce Usteriky došlo k přestřelce během evakuace koncentračního tábora Dumen, který se nacházel poblíž Rachova. Tento tábor vznikl na příkaz premiéra Vološina 20. listopadu 1938 a sloužil k internaci dezertérů, záškodníků a politických provinilců, ale název „koncentrační tábor“ byl podle svědků prý pouze symbolický.⁵⁰ Ještě 16. března sváděla Sič zoufalé boje s postupujícími jednotkami československé armády, jejichž výzbroje se chtěla zmocnit, aby mohla lépe čelit maďarskému vpádu. Vojská kolona směřující k přechodu do Rumunska v Tjačevu byla cestou přepadena v Sekernici (dva padlí), v Saldoboši a v Buštině, kde padl příslušník finanční stráže a dělostřelci zničili kulometné hnízdo Siče.⁵¹

Z dochovaných hlášení a svědectví účastníků bojů lze vyvodit, že při srážkách s ukrajinskými oddíly zahynulo také nejméně deset československých obětí. Při potlačování vzpoury v Chustu padli podle prvních zpráv dva obránci a deset jich bylo zraněno, odhad pro útočníky zněl na asi čtyřicet mrtvých a padesát zraněných. Podle jiných pramenů padlo na české straně sedm osob, včetně civilistů.⁵² Ukrajinští historici odhadují ztráty Siče jen v Chustu na 120–150 mrtvých, což je nepochybně značně nadsazené, stejně jako tvrzení o více než stu českých obětí při srážce v Toruni.⁵³ Pro srovnání – polské zpravodajské hlášení ze 16. března uvádí, že v Chustu zahynulo na české straně šest osob, na straně Siče dvanáct osob.⁵⁴ Ukrajinští historici rovněž konstatují, že útoky

⁴⁸ Holub, O.: Stůj!..., s. 163–169; AMV, c.f., k. 30-31, i.č. 64.

⁴⁹ Hrendža-Dons'kyj, V.: c.d., s. 208 a 234.

⁵⁰ Veheš, M.: Karpats'ka..., s. 77.

⁵¹ Holub, O.: Stůj!..., s. 179–181, 185–186; AMV, c.f., k. 30-31, i.č. 64.

⁵² VHA, s.f., k. 382, hlášení pplk. Lukase pro 2. odd. Hlavního štábu MNO ze 14.3.1939; Sarvadij, J.: c.d., s. 24.

⁵³ Sarvadij, J.: c.d., s. 24; M. Veheš, Karpats'ka..., s. 74; Hrendža-Dons'kyj, V.: c.d., s. 239.

⁵⁴ Ústřední státní archiv SSSR, fond II. oddělení generálního štábu Polska, č.f. 308, o. 19, d. 120 (kopie v Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa), hlášení Korpusu Ochrony Pogranicza o situaci na Podkarpatské Rusi ze 16. 3. 1939.

Siče na československé vojsko byly taktickou chybou, neboť nejen že Sič značně oslabily, ale především znemožnily společný boj proti maďarské agresi.⁵⁵ Taková bojová spolupráce by však zřejmě nebyla reálná ani pokud by nedošlo k oněm střetům, a sotva by mohla oddálit tragický konec právě zrozené samostatné Karpatské Ukrajiny.

Dramatický průběh oněch několika dnů uprostřed března 1939, kdy nastal rozpad Česko-Slovenska, násilná německá okupace českých zemí a maďarská okupace Karpatské Ukrajiny, jejíž samostatná existence vydržela jen několik desítek hodin, a především ona čtyřdenní ústupová cesta československých jednotek, doprovázená válečnými souboji s vetřelci s užitím kulometů, obrněných vozů, tanků, děl i letadel – to vše by si zasloužilo samostatné studie. Uspíšilo by to možná definitivní konec po půl století uměle vytvářené legendy o tom, že jediným československým projevem ozbrojeného odporu vůči okupantům byl boj vojáků místecké posádky 8. pěšího slezského pluku. Těžká válečná střetnutí československých jednotek na Podkarpatské Rusi, sváděná s maďarskými okupanty ještě v době, kdy v Protektorátě Čechy a Morava už několik dnů vládli nacisté, byla zamlčována. Připomeňme si proto alespoň stručně některá fakta.

Hitler 12. března 1939 vyhlásil Maďarsko k urychlenému přepadu Podkarpatské Rusi, neboť takový krok teď již zapadal do jeho plánu na likvidaci Česko-Slovenska. Útok započal 14. března, v den, kdy byla potlačena vzpoura Siče a Karpatská Ukrajina po vzoru Slovenska vyhlásila svou samostatnost, což příštího dne potvrdil i její sněm. Žádost o podporu adresovaná Německu stejně jako jednání s Rumunskem a Maďarskem neměly úspěch, neboť o osudu země již bylo rozhodnuto.

Maďaři útočili ve třech směrech. První útok vedl ráno 14. března do okolí Mukačeva a směřoval na Svaljavu, těžké boje byly sváděny u Činaděva, Podmonastýru, Kolčina, Strabičova, Gorondy, Čomonína, Makarjeva, Záluže, Lalova, Záhatě. Večer začal útok na západě u Užhorodu směrem na Domanince, Kamenici a Perečín, měl obráncům odříznout ústupovou cestu na Slovensko. Ráno 15. března přibyl ještě útok východním směrem na Fančikovo, Černý Ardov, Ardovec, Chmelník a Sasov, vedoucí na Sevljušu a Chust. Jednotky československé armády i družstva SOS na řadě míst úspěšně zastavily nápor maďarské přesily a někde dokonce přešly do protiútku, aby udržely strategické komunikace pro evakuaci armády a správních úřadů. Maďarské ultimátum předané 14. března odpoledne nařizovalo československé vládě vyklidit Podkarpatskou Rus do 24 hodin a varovalo před pokusy o odpor, přesto však během ústupu naší armády docházelo až do večera 17. března k těžkým ozbrojeným srážkám s maďarskými jednotkami.⁵⁶

Ústup probíhal také ve třech směrech. První vedl na Slovensko, kam se stahovaly jednotky z okolí Užhorodu, Mukačeva a Svaljavy po hlavní silnici přes Perečín, který byl do poslední chvíle tvrdě bráněn. Přes Malý Bereznyj pak vedla cesta do pohraniční slovenské Ubly a dál do Stakčina, Humenného, Michalovců a Prešova. Zbraně byly odevzdány slovenské armádě v Humenném, z Prešova pak odjížděly evakuační transporty do protektorátu. Podle svědků se průchod Slovenskem odbyval bez potíží až do Prešova, kde však byli demobilizovaní vojáci a jejich rodiny hrubě napadáni a okrádání příslušníky Hlinkových gard o peníze i majetek. Druhý směr ústupu vedl do Rumunska, především po jednotky z okolí Mukačeva, Iršavy, Sevljuše, Dovhého a

Chustu. Z Chustu, který byl definitivně vyklizen 16. března před polednem, směřovaly kolony po silnici přes Sekernici, Salbadoš a Buštinu do Tjačeva na rumunské hranici, kde za řekou Tisou odevzdávaly zbraně. Evakuační transporty vedly přes Rumunsko, Jugoslávii a Rakousko do Brna. Pamětníci uvádějí, že přijetí v Rumunsku bylo srdečné, v Jugoslávii dokonce přátelské, a na nádraží ve Vídni prý transportu vyhrávala hudba jednotek SS. Třetí směr ústupu vedl do Polska, kam směřovaly evakuační vlaky z Velkého Berezného přes Užocký průsmyk a ze Svaljavy a Volovce přes Skotarský průsmyk. Ve stanicích Sianky a Beskid pak byly Polákům předávány zbraně, přijetí uprchlíků bylo prý velmi příznivé. Transporty dále pokračovaly na Stryj, Lvov, Přemyšl a Krakov do Bohumína a Přerova. Čtvrtý, nejméně chtěný směr návratu domů, vedl přes Maďarsko. Do zajetí se dostalo např. 230 Cechů ve Volovém, kteří nestačili odjet evakuačními transporty, nebo četa SOS Makarjevo, již byl u Romočovic odříznut ústup apod. Zajatci byli přes Užhorod dopraveni do zajateckého tábora v Görög Szalás u Nyiregházi, odkud se až na výjimky dostali zanedlouho přes Budapešť a Vídeň domů. Zacházení se zajatci prý bylo slušné, ubytování a strava nikoliv.⁵⁷

Československé ztráty z bojů s maďarskými okupanty nebyly přesně vyčísleny, po zániku ČSR k tomu patrně nebyla vhodná příležitost. Poválečné zprávy o činnosti některých jednotek uvádějí jen souhrnné počty mrtvých (např. I. prapor 36. pěšího pluku uvádí šest mrtvých a šestatřicet raněných, I. rota Domanince praporu SOS Užhorod uvádí devět mrtvých) a hlášení nejsou kompletní. Badatelé se však shodují na celkem asi 40 padlých a 100–120 raněných. Maďarské ztráty údajně činily 37 padlých a 117 raněných, ale jiné prameny uvádějí až 200 padlých.⁵⁸

Celkové ztráty na životech československých obránců Podkarpatské Rusi za období od října 1938 do druhé poloviny března 1939 tedy činily asi 70 osob, stovky dalších byly zraněny, tisíce dalších přišly o své domovy a majetek. Jmenovitě se dosud podařilo určit jen 43 mrtvých, ale další výzkum tento seznam jistě rozšíří. Stateční obránci se od československého státu většinou ani nedočkali náležitěho uznání. V roce 1939 na to již nezbyl čas, poválečné návrhy na vyznamenání z roku 1946 nezhlednily všechny případy. A pak se na více než čtyři desítky let rozhostilo mlčení. Ani po roce 1989 nezbyval na spravedlivé zhodnocení této dějinné epizody čas a dnes, po opětovném zániku Československa, už jako by jejich vlastenecký čin ztrácel smysl. Tím spíše je třeba ukázat, že ho neztratil.

Die Verteidigung des Karpatenrutheniens (1938–1939)

Mečislav Borák

Die Verteidigung des Karpatenrutheniens war, besonders nach dem Wiener Schiedsspruch, welcher die südlichen Gebiete des Landes Ungarn zuerkannte, sehr schwierig. Außer der bisher einheitlichen tschechoslowakischen Armee, (36. und 45. Infanterietruppen der 12. Infanteriedivision), sicherten es auch zwei Bataillone der Staatsverteidigungswache, die

⁵⁵ Veheš, M.: Karpats'ka..., s. 74 a 78.

⁵⁶ Blíže viz např.: Holub, O.: Stůj!..., s. 169–186; Relace pamětníků a svědků viz AMV, c.f., k. 30-31, i.č. 64.

⁵⁷ VHA, c.f., k. 24, i.č. 5597, 5598 aj.

⁵⁸ Holub, O.: Neznámé..., s. 8.

Gendarmerie und die Finanzwache. Die Verteidiger mußten schon im Oktober 1938 mehrere mächtige Angriffe der ungarischen Einheiten, welche ins Innere des Landes einfielen, um einen Aufstand der Ungarn zu entfesseln, abwehren. Vom Norden des Landes her griffen zahlreiche von der polnischen Armee gebildeten Diversanten- und Sabotagegruppen an. Im März 1939 kam es noch zu einem Zusammenstoß mit Truppen der ukrainischen Nationalisten, welche sich der Waffen bemächtigen wollten. Bei Zusammenstößen mit den Terroristen kamen mehr als 30 Verteidiger ums Leben, cca 40 weitere fielen bei der Abwehr des Angriffes der ungarischen Okkupationstruppen und während des Rückzuges in die Slowakei, nach Rumänien und Polen in der Zeit vom 14. – 17. März 1939. Der Gefechtsauftritt der Verteidiger des Karpaten-Rutheniens wurde nach dem Krieg aus politischen Gründen verschwiegen und entstellt, aber verdienterweise gehört er zu den lichtensten Momenten der neuzeitlichen Geschichte unseres Staates.

MOSKOVSKÝ „PROCES“ S ČLENMI VLÁDY KARPATSKEJ UKRAJINY

Mikuláš Mušinka

Pri písaní knihy o živote a kultúrno-politickej činnosti Stepana Kločuraka (1895–1980) Rytier slobody¹ som vychádzal predovšetkým z dobovej periodickej tlače a jeho vlastných spomienok. V poslednom období jeho života (1967–1980) sme boli v blízkom osobnom a písomnom styku. Moja kniha sa na Zakarpatskej Ukrajine stretla s priaznivou odozvou a bola stimulom veľkolepých osláv 100. výročia narodenia S. Kločuraka v roku 1995 v Užhorode, Rachove a Jasini.

Až po vydaní knihy za pomoci užhorodských priateľov sa mi podarilo získať z niekdajšieho archívu KGB xerokópie súdneho spisu s členmi vlády Karpatskej Ukrajiny. Tento spis, pozostávajúci z 307 listov, sa v súčasnosti nachádza v Štátnom archíve Zakarpatskej oblasti v Užhorode.² Ukrýva sa v ňom pomerne presný obraz procesu nad členmi vlády Karpatskej Ukrajiny, ktorí odmietli emigrovať na Západ pred postupujúcimi vojskami Sovietskej armády (i keď všetci boli k tomu vyzvaní ukrajinskými exilovými organizáciami) a dobrovoľne zostali v Prahe v nádeji, že víťazné mocnosti využijú ich štátnické skúsenosti pri novom štátotvornom usporiadaní Zakarpatskej Ukrajiny, či už v rámci obnoveného Československa alebo sovietskej Ukrajiny. Emigráciu odmietli: Augustyn Vološyn – predseda vlády a prezident Karpatskej Ukrajiny, Stepan Kločurak – minister hospodárstva a obrany, Mykola Dolynaj – minister zdravotníctva a sociálnej starostlivosti a Jurij Perevuznyk – minister vnútra. Ako československí štátni občania, boli menovaní zabezpečovaní ilegálnymi pracovníkmi československého protifašistického odboja, že sa im nič nestane, naopak, že nová vláda ich bude potrebovať. Nasvedčovalo tomu aj počiatočné chovanie orgánov sovietskej kontrarozviedky („Smerš“) k vládnyim úradníkmi na Zakarpatskej Ukrajine, oslobodenej koncom 1944 a začiatkom 1945 roku.

V decembri 1944 orgány sovietskej kontrarozviedky uväznili Juliana Braščajka – ministra financií a komunikácií, Mykolu Bandusjaka – funkcionára Karpatskej Siče, Fedora Revaja, Andreja Vorona a iných aktivistov Karpatskej Ukrajiny. V januári a začiatkom februára 1945 boli v Užhorode všetci podrobení niekoľkonásobným výsluchom, zameraným na ich politickú činnosť. Po napísaní protokolov, ktoré obsahovali dôkladné charakteristiky ostatných členov vlády Karpatskej Ukrajiny, menovaných prepustili na slobodu s ubezpečením, že im zo strany sovietskych orgánov nehrozí nijaké nebezpečenstvo. Pochopiteľne, že sa správa o ich zaistení a prepustení dostala do Prahy a mala rozhodujúci vplyv na to, že A. Vološyn, S. Kločurak, M. Dolynaj a J. Perevuznyk sa ako

¹ Mušinka, M.: Lycar voli. Žytt'a i polityčno-hromads'ka dijaľnist' Stepana Kločuraka, Užhorod 1995.

² Deržavnyj archiv Zakarpats'koji oblasti (ďalej DAZO) v Užhorode. – Sudova sprava č. 1243. Fond 2558, spr. 5369, op. 1, 307 listov. Pozri: Mušinka M.: „Prychyľnykom raďans'koji vlady na Karpatskij Ukrajinij ja nikoly ne buv...“ Karpats'kyj kraj, Užhorod 1995, č. 5–8, s. 47–52.

členovia vlády rozhodli zotrvať na mieste v Prahe. Všetci štyria boli presvedčení o tom, že aj ich podrobia formálnemu výsluchu a prepustia na slobodu.

Prepustenie členov vlády Karpatskej Ukrajiny na slobodu z väzenia v Užhorode bolo premysleným taktickým ťahom „Smeršu“. Už týždeň po oslobodení Prahy 14. a 15. mája 1945 boli pražskí členovia vlády zaistení. Vojaci „Smeršu“ vykonali u nich dôkladné domové prehliadky a zabavili im takmer všetky písomnosti.³ Potom ich pozvali „podpísať protokol“ a sústredili na štábe „Smeršu“ v Prahe (ul. Delostrelecká č. 11). Odtiaľ ich eskortovali do pardubickej vaznice a vzápätí lietadlom previezli na jedno z vojenských letísk v Poľsku. 20. mája všetkých štyroch premiestnili vojenským lietadlom do Moskvy a v ten istý deň im vo vaznici na Ľubľanke zabavili osobné veci: hodinky, prstene, holiace potreby, puzdrá na cigarety, písacie potreby a A. Vološynovi zobrali aj náprsný križ. O dva dni neskôr ich previezli do Lefortovskej vaznice, kde A. Vološyn a S. Kločuraka podrobili v ten istý deň výsluchu.

Je zaujímavé, že príkaz na domovú prehliadku pražských členov vlády Karpatskej Ukrajiny bol podpísaný až 3. júna (i keď všetci boli internovaní už v polovici mája) a podľa dokladov ich vyšetrovacía väzba začala až 5. júna. Vznesené obvinenia boli u všetkých približne rovnaké: „...проживая на территории Чехословакии, являясь украинским националистом ... ставил своей целью вооруженную борьбу против Советского Союза, за отторжение от него Украины и создание на ее территории буржуазного государства под протекторатом Германии“.⁴ V Lefortovskej vaznici členov vlády Karpatskej Ukrajiny umiestnili do rôznych ciel a do 19. októbra 1945 ich neustále vypočúvali; o každom výsluchu existuje zápisnica, ktorá je súčasťou súdneho spisu. Každá stránka zápisnice je vlastnoručne podpísaná vypočúvaným. Vyšetrovatelia zaujímal životopis obvinených, ich „nacionalistická“ aktivita, členstvo v „nacionalistických“ organizáciách, styky so zahraničím, činnosť vo vláde a pod. Všetkým nariadili, aby vymenovali hlavných ukrajinských nacionalistov, ktorých poznali. Každý uviedol 5 až 10 mien a ich nositeľov stručne charakterizoval. Režim vo vaznici, ako mi rozprával S. Kločurak, bol mimoriadne tvrdý, i keď bezprostrednému fyzickému násiliu obvinených nevystavili. Vyšetrovatelia a dozorcovia sa snažili zlomiť ich vôľu neustálym ponižovaním – slovnými nadávkami, výhrádkami, zákazom sedenia cez deň na lôžku, nočným budením a predovšetkým hladom.

Augustyn Vološyn šikanovanie nevydržal. Zomrel 19. 7. 1945 po ôsmom výsluchu, ktorý viedol vyšetrovateľ major Vajndorf. Materiály A. Vološyna, vrátane vyšetrovacích protokolov, boli vybrané zo spoločného spisu a uložené do archívu. V súčasnosti sa nachádzajú v bývalom Ústrednom archíve Ministerstva štátnej bezpečnosti ZSSR v Moskve, č. H-17681.⁵ Ostatní traja členovia vlády boli v októbri 1945 obvinení z trestnej činnosti podľa § 58-4 a § 58-11 trestného kódexu RSFSR. V obžalobe sa uvádza, že „boli účastníkmi existujúcej na území Zakarpatskej Ukrajiny antisovietskej nacionalistickej organizácie Ukrajinské národné združenie, cieľom ktorej bolo odtrhnúť Ukrajinu od ZSSR a vytvorenie, za pomoci Nemcov, ukrajinského štátu podľa vzoru fašistického Nemecka; počas ich pôsobenia vo funkciách ministrov vlády Zakarpatskej

³ Na Zakarpatskej Ukrajine boli v tom čase uväznení všetci pracovníci orgánov vlády Karpatskej Ukrajiny, vrátane tých, ktorí boli už predtým vyšetrovaní a prepustení.

⁴ DAZO, Fond 2558, spr. 5369, l. 1.

⁵ Veheš, M., Turjancija, V., Čavarga, J.: *Smert' prezidenta, Užhorod 1995*, s. 4.

Ukrajiny, ako aj počas emigrácie v Československu, pokračovali vo svojej nepriateľskej činnosti proti Sovietskemu zväzu“.⁶

Ako „vecné dôkazy“ obžalobe boli predložené dva dokumenty. Prvým bolo Memorandum o pripojení Karpatskej Ukrajiny ku Slovensku (podpísané A. Vološynom, Julianom Revajom, J. Pervuznykom, S. Kločurakom a Augustynom Stefanom), ktoré bolo 30. novembra 1939 odoslané ministrovi zahraničných vecí Nemecka Joachimovi Ribbentropovi a vláde Slovenského štátu.

Ide o mimoriadne závažný návrh vytvorenia Slovensko-Ukrajinského štátu pod záštitou Nemecka. Autori sa v ňom sťažujú na neblahé následky maďarskej okupácie Karpatskej Ukrajiny, na vraždy, teror, likvidáciu kultúrnych inštitúcií, vydavateľstiev, novín, časopisov, na zatváranie ukrajinských škôl, zákaz používania rodnej reči v úradnom styku a v cirkevnom živote, na násilnú maďarizáciu, drancovanie lesov a pod. Podľa nich to všetko môže mať za následok intervenciu Sovietskej armády (ktorá práve okupovala územie západnej Ukrajiny patriace Poľsku) na Zakarpatsko a pripojenie jeho územia k Sovietskemu zväzu. Zakarpatskí Ukrajinci po mimoriadne negatívnych skúsenostiach s maďarskou okupáciou (táto nemá nijaké opodstatnenie v medzinárodnom práve, pretože žiadna veľmoc, a ani Nemecko ju neuznalo) by s pripojením ku Slovensku súhlasili, čo by nebolo na škodu strategickým zámerom Nemecka – píše signatári memoranda. Spojenie Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny do jedného federálneho štátu bolo by prospešné obidvom krajinám a v konečnom dôsledku aj Nemeckej ríši. V memorande sa uvádza: „Maďarská kráľovská vláda nedokázala (a ani v budúcnosti nedokáže) potlačiť demonštráciu priateľstva zakarpatských Ukrajincov k Sovietskemu zväzu, pretože ľud sa za každú cenu chce oslobodiť spod maďarskej nadvlády a spojiť sa s ktoroukoľvek inou krajinou, len nie s Maďarskom... Vzhľadom na nevelké územie a malý počet obyvateľstva by bolo najvýhodnejšie spojiť Karpatskú Ukrajinu so susedným Slovenskom. Obyvatelia tých dvoch krajín sú si blízki a v priebehu tisíc rokov znášali spoločný osud. Samozrejme, že spojenie Karpatskej Ukrajiny a Slovenska by bolo možné iba v tom prípade, ak okrem súhlasu vlády Slovenska aj Veľká Nemecká Ríša poskytne Karpatskej Ukrajine spoľahlivú ochranu... Slovenský štát by rozšírením svojho územia v každom prípade vyhral. Sovietsky zväz, berúc do úvahy zmluvu o priateľstve s Veľkou Nemeckou Ríšou, by nerobil žiadne prekážky takému vyriešeniu problému... Nakoľko okupácia Karpatskej Ukrajiny juridicky nie je uznaná ani Veľkým Nemeckom, ani Sovietskym zväzom, ani Talianskom, nič nie je na prekážku uskutočneniu tejto zmeny“.⁷

Štúdium vyšetrovacích materiálov potvrdzuje názor, že členovia vlády Karpatskej Ukrajiny jednali v tejto záležitosti s vládou Slovenského štátu. Tá viazala spojenie na súhlas Hitlera, ktorý mal s Ukrajinou iné plány a súhlas na spoločný štát nedal.

Druhým dokumentom je „Memorandum“ neznámeho autora (pravdepodobne M. Horbaňuka) Adolfovi Hitlerovi z leta 1941. V ňom ide o návrh, aby sa z Karpatskej Ukrajiny vytvoril samostatný monarchistický štát na čele s prezidentom A. Vološynom, ku ktorému mali byť postupne pripájané ďalšie oblasti Ukrajiny, „oslobodené“ nemeckým vojskom.

⁶ DAZO, Fond 2558, spr. 5369, l. č. 249.

⁷ Tamtiež – Obálka vecných dokumentov.

Копии оboch uvedených dokumentov boli pravdepodobne nájdené v архиве vlády Karpatskej Ukrajiny, ktorý sa nachádzal v jej likvidačnej kancelárii v Prahe.

Na základe uvedených materiálov, ako aj na základe ďalšej „antisovietskej“ činnosti obvinených, vyšetrovateľ „Smeršu“ major Vajndorf 20. júna 1945 obžaloval A. Vološyna a jeho troch kolegov zo spáchania trestného činu podľa § 58-4 a § 58-11 Trestného poriadku RSFR. V obžalobe bolo uvedené, že obvinení „boli členmi tzv. vlády Karpatskej Ukrajiny a Ukrajinského národného združenia a vyvíjali nepriateľskú činnosť voči Sovietskemu zväzu“.⁸ Na základe toho obvinenia bolo proti nim začaté trestné konanie. Pri prvých výsluchoch každý z nich odmietol obvinenie. Postupne všetci priznali, že sa podieľali na zostavení memoranda Ribbentropovi o vytvorení Slovensko-Ukrajinského štátu, avšak nie s cieľom odtrhnúť Zakarpatskú Ukrajinu od Sovietskeho zväzu (nikdy predtým tam nepatrila), ale od fašistického Maďarska. Na vypracovaní a zaslaní memoranda Hitlerovi všetci svorne odmietali akúkoľvek účasť.⁹

Po takmer päťmesačnom vyšetrovaní 2. októbra 1945 vedúci Hlavnej správy „Smeršu“ generálplukovník Abakumov schválil návrh hlavného vyšetrovateľa kapitána Burdina a šéfa vyšetrovacieho oddelenia generálmajora Leonova na odsúdenie S. Kločuraka a J. Perevuznyka na osem a M. Dolynaja na päť rokov pobytu v nápravno-pracovných táboroch („исправительно-трудовых лагерях“). Hlavný vojenský prokurátor Červenej armády odovzal súdny spis „osobому соvesčanju pri NKVD ZSSR“, ktoré 26. decembra 1945 potvrdilo návrh v plnej miere. Tým boli trom ministrom Karpatskej Ukrajiny uložené pomerne nízke tresty (v porovnaní s vtedajšou praxou), ale bez akéhokoľvek súdneho pojednávania. Rozsudok nikomu z obvinených nebol doručený a bol neodvolateľný. Protesty odsúdených ako aj ich rodinných príslušníkov zostali nepovšimnuté.

Troja ministri vlády Karpatskej Ukrajiny si odpykávali trest v rôznych koncentračných táboroch na Sibíri (predovšetkým v uhoľných baniach, v úplnej izolácii od vonkajšieho sveta). Každému z nich po odpykaní vymedzeného trestu prečítali nový rozsudok – „večnoje poselenije“ t.j. doživotný pobyt na určenom sibírskom mieste („specposelenije“) pod prísnou kontrolou NKVD (povinnosť hlásiť sa na bezpečnosti každý týždeň a zákaz opustenia „zóny“). Neskôr sa všetci, už ako „slobodní“ občania, neraz odvolávali proti krutému a nespravodlivému rozsudku. Písali sťažnosti najvyšším predstaviteľom vlády a komunistickej strany, obracali sa na najvyššie štátne a stranické orgány, avšak bezvýsledne.¹⁰

⁸ Tamtiež, I. 60 a iné.

⁹ V knihe „Смерть президента“ jej autori bezdôvodne pripísali autorstvo memoranda A. Vološynovi (s. 30–34), hoci on nemal na jeho vypracovaní žiadny podiel. Autorom memoranda bol pravdepodobne prof. Mykola Horbaňuk.

¹⁰ 25. júna 1955 J. Perevuznyk napísal „žiadost' o milost'“ a poslal ju na adresu K. Vorošilova, predsedu komisie pre čiastočnú amnestiu pri Predsedníctve Najvyššieho soviету ZSSR, v ktorej písal: „Судьба Закарпатской Украины в 1945 году была счастливо решена на вечные времена... Подарите и Вы мне семейное счастье! Снимите с меня спецпоселение и разрешите мне выезд к своей семье в Чехословакию“ (list č. 266). Podobne 7. júla 1954 písal aj S. Kločurak: „Решением Особого совещания НКВД от 26. декабря 1945 года я был осужден к 8-летию ИТЛ по ст. 58-4 УК РСФСР за то, что в 1939 году, будучи чехословацким подданным подписал меморандум, требующий от германского правительства, чтобы Венгрия насильственно оккупированная Закарпатская Украина была присоединена к Словакии, которую судьба спасла от оккупации. Так как в то время как Словакия так и Закарпатье являлись территорией Чехословакии, то тот вопрос был внутренним делом Чехословакии

Jednu zo sťažností, datovanú letom 1954 po dvoch rokoch (v apríli 1956) odoslali z tábora „dľa proveri“ na prokuratúru v Užhorode, kde sa nachádzal súdny spis odsúdených. Zástupca prokurátora Zakarpatskej oblasti USSR K. Sahun 20. mája 1956 žiadosť odsúdených kategoricky zamietol s odôvodnením: „Рассмотрев материалы дела и жалобы, считая, что для опротестования постановления Особого совещания по данному делу нет никаких оснований... Доводы жалобщиков не могут быть приняты во внимание, так как все действия их были направлены против интересов трудящихся Закарпатской Украины... За эти преступные действия Ключурак, Перевузиник и Долиной правильно привлечены к ответственности по ст. 58-4 УК РСФСР и мера наказания, назначенная за эти преступления, соответствует степени социальной опасности преступников и совершенных ими преступлений... Что касается вопроса о выезде жалобщиков в Чехословацкую республику, то данный вопрос может быть разрешен на общих основаниях через соответствующие органы, после освобождения жалобщиков от ссылки“.¹¹

V tom istom roku 1956 vyšlo nariadenie Predsedníctva Najvyššieho soviету ZSSR o zrušení vyhnania (ssylky), na základe ktorého (ale predovšetkým na základe úsilia rodinných príslušníkov) sa traja perzekvovaní členovia vlády Karpatskej Ukrajiny na rozhraní rokov 1957 a 1958 vrátili do Prahy. Takmer 13-ročné väzenie na Sibíri, ani ich politická činnosť do roku 1945 sa im nezapočítala do „odpracovaných rokov“. Nemali právo na dôchodok, a preto museli pracovať aj v dôchodkovom veku. S. Kločurak pracoval ako robotník v geologickom prieskume až do svojich 75 rokov. Treba však zdôrazniť, že aj život „na slobode“ v socialistickom Československu bol pre bývalých obvinených utrpením, pretože orgány ŠtB kontolovali každý ich krok.

Rehabilitovaní boli až po smrti a rehabilitovala ich 26. marca 1990 tá istá Prokuratúra Zakarpatskej oblasti v Užhorode, ktorá v roku 1956 zamietla ich žiadosť. Zástupca prokurátora J. I. Ratočka a vedúci KGB A. D. Pohoriľak svorne konštatovali, že obvinení „враждебного намерения против Советского Союза не имели“, že „вопрос о их привлечении к уголовной ответственности входил в компетенцию Чехословацких властей, а не органов НКВД СССР“, ako aj to, že „автономное государство Карпатская Украина и его правительство существовало и действовало на основании законов Чехословакии, то есть на законных основаниях“, a preto „тот вопрос был внутренним делом самостоятельного государства – Чехословакии“. Vo svojom stanovisku vysvetlili, že „политическая организация Украинское национальное объединение являлась легальной организацией, была создана по указанию чехословацких властей и вела политическую борьбу за предоставление Закарпат-

и Особому совещанию НКВД ничего было меня за то судить. Свой срок я добросовестно отбыл, но при освобождении 18 февраля 1953 г. спецкомандатура в г. Воркуте объявила мне решение о пожизненном поселении в г. Воркуте без права выезда. Таким образом навеки отлучили меня от моей семьи, которая проживает в г. Праге в Чехословакии. Я и члены моей семьи являемся чехословацкими подданными. Меня к семье не пускают и семья не может ко мне. Прилагаю подлинник документа, заверенного Консульским отделом Посольства СССР в Чехословакии, из которого явствует, что власти Чехословацкой республики не возражают против моему возвращению в Чехословакию. Поэтому убедительно прошу Вас, дайте мне, дряхлому старику, то немногое, что мне еще до конца моей жизни осталось: дожить в среде своей семьи, тем вернете счастье целой семьи, которая за добро ответит добром со мной вместе. Снимите с меня ссылку и разрешите выезд в Чехословакию.“ (list č. 269, a, b).

¹¹ Tamže, (DAZO, Fond 2258, spr. 5369) I. 278–279.

ской Украинне широкой автономии, а основная ее цель была направлена против оккупации Закарпаття фашистской Венгрией“, preto „цель борьбы против Советского Союза организация УНО перед собой не ставила и таковой не вела“. ¹² Ďalej rehabilitačná komisia konštatovala, že v súdnych spisoch bývalých ministrov niet najmenšieho konkrétneho dôkazu o ich protisovietskej činnosti, dokonca ani v listoch Ribbentropovi a Hitlerovi, ktoré boli vložené do vyšetrovacích spisov ako „corpus delicti“ „нет призыва к подрыву или ослаблению Советской власти, а авторство тех документов с достоверностью не установлено“. ¹³ Na základe týchto skutočností S. Kločuraka, M. Dolynaja a J. Perevuznyka vyhlásili za „жертвы репрессий имевших место в период 40-х, начала 50-х годов“. Dodatočne bol rehabilitovaný aj prezident Karpatskej Ukrajiny Augustyn Vološin.

Pozornosť si zaslúži fakt, že nikto z rodinných príslušníkov perzekvovaných členov vlády Karpatskej Ukrajiny dodnes nedostal úradné oznámenie o ich rehabilitácii.

Samostatná Ukrajina, za ktorú bojovali, sa stala skutočnosťou až po ich smrti. Morálnou povinnosťou vlády Ukrajiny, ale aj a Českej a Slovenskej republik je dôstojné úctenie ich pamiatky.

The Moscow „Trial“ of Members of the Carpathian Ukraine Government

Mikuláš Mušíinka

On the 14th and 15th of May, 1945, members of Soviet counter-intelligence arrested four members of the March 1939 government of the Carpathian Ukraine: Augustin Vološin (premier and president), Stepan Kločurak, Mykola Dolinaj and Jurij Perevuznyk (ministers). A. Vološin died during interrogation in Moscow and the three others were sentenced to forced labour in Siberia. Their main „crime“ was the drawing up in November 1939, of the „Memo on the Annexation of Carpathian Ukraine to Slovakia“. They returned to Prague only in 1957. They were posthumously rehabilitated in 1990.

¹² Tamže, I. 309.

¹³ Tamže, list č. 304.

ŠTÚDIE

K OTÁZKE ZAMESTNÁVANIA LEGIONÁROV V ŠTÁTNYCH A VEREJNÝCH SLUŽBÁCH V PRVÝCH ROKOCH ČSR

Natália Krajčovičová

Parlament a vláda mladého československého státu sa snažili v súvislosti s návratom legionárov do vlasti riešiť otázky ich zamestnávania v štátnych a verejných službách. Talianski a neskôr i francúzski legionári však museli ešte zasiahnuť do bojov o Slovensko, ktoré trvali s krátkym prerušením až do júla 1919. Do svojich domovov sa vracali až začiatkom augusta po uzavretí prímeria a obsadení novej demarkačnej čiary na juhu Slovenska. Ruskí legionári, ktorí sa vracali ešte počas roka 1920, mali najväčšie problémy so zaradením do občianskeho života.¹ Miesta v štátnych i verejných službách boli už zväčša obsadené, pozemková reforma rozbehnutá a v legionárskych zákonoch sa zabudlo na legionárov robotníkov, živnostníkov i súkromných zamestnancov. Na umiestnenie legionárov v štátnej službe boli podané v Revolučnom národnom zhromaždení dva návrhy zákona. Návrh A. Slavíka, P. Maxu a dr. I. Markoviča a kol. a návrh F. Buřivala a spol. Boli odovzdané legionárskemu výboru, ktorý spolu s expertami z Kancelárie Čs. légii vypracoval návrh zákona (tlač č. 1429/19), ktorý parlament schválil bez zmien ako zákon č. 282 Sb. z 23. mája 1919.²

Národné zhromaždenie urobilo základný krok pri riešení existencie legionárov prijatím zákona č. 282 Sb. z 23. mája 1919 o úľavách pri prijímaní legionárov do štátnych služieb. Zmocnilo ním vládu, aby stanovila zásady, podľa ktorých môžu príslušníci zahraničných vojsk (legionári) dostať úľavy od všeobecne platných formálnych podmienok pre dosiahnutie rôznych štátnych úradov, pokiaľ budú žiadatelia odborne vyhovovať (napríklad čo do výšky tela, veku, stavu, formálneho preukazu o predpísaných štúdiách atď.). Zákon nadobudol účinnosť dňom vyhlásenia a jeho vykonanie sa ukládalo vláde.³

Tento prvý legionársky zákon bol podrobne doplnený zákonom č. 462 Zb. z 24. júla 1919 o prepožičaní miest legionárom. V § 1 sa stanovovalo, že legionári majú nárok žiadať pridelenie miest v štátnej a verejnej službe, ako aj v iných závodoch a podnikoch podporovaných štátom a ním garantovaných. Služba strávená v légii sa mala započítavať všetkým legionárom trojnásobne – tak v rámci služby, ako aj do dôchodku. Počítat'

¹ Česká historiografická produkcia o legionároch zatiaľ neuvádza jednoznačný počet legionárov. I. Šedivý v štúdii Družina československých legionářů v počátcích legionářského hnutí v Československu (In: Sborník k dějinám 19. a 20. st., Praha 1993, s. 94.) vychádza zo štatistického materiálu kancelárie Československých légii z roku 1937, ktorý uvádza, že všetkých príslušníkov čs. zahraničných vojsk bolo 109 590, z toho legionárov podľa definície zákona č. 462 Sb. z 24. 7. 1919 bolo 88 683 (60 109 ruských, 9 363 francúzskych a 19 211 talianskych).

² Hrabánek, J., Veselík, J.: Legionářská příručka. Praha 1929, s. 51.

³ Sb. z. a. n., r. 1919, s. 394.

sa mala odo dňa prihlásenia do légii; keď sa to nedalo zistiť, tak odo dňa nastúpenia služby v légiiach.

§ 2 vymedzoval pojem legionár: bol ním každý dobrovoľník, ktorý sa do československej zahraničnej armády prihlásil najneskôr do 28. októbra 1918 úplne dobrovoľne a 28. októbra 1918 už službu v armáde i vykonával. Zákon umožňoval i výnimku. Žiadateľ o ňu musel preukázať, že z dôvodov od neho nezávislých nemohol byť v uvedený deň prítomný a do armády zaradený, alebo už bol z nej riadne prepustený. Zákon vysvetľoval aj pojem Československá (revolučná – zahraničná) armáda, pod ktorým sa rozumeli autonómne, z Čechoslovákov zložené vojenské formácie vo zväzku príslušných spojeneckých armád, podriadené Československej národnej rade ako najvyššej politickej autorite. Za legionárov sa však mali považovať aj tí Čechoslováci, ktorí mali rakúske, uhorské či nemecké štátne občianstvo a počas vojny vstúpili dobrovoľne do niektorej spojeneckej pravidelnej armády, bojujúcej proti koalícii Nemecka, Rakúsko-Uhorska, Bulharska a Turecka a počas prevratu konali službu, alebo boli z nej riadne prepustení. Za spojenecké armády sa považovali – americká, anglická, francúzska, talianska, srbská a ruská do 28. januára 1918. Legionári museli však hodnoverne preukázať, že z dôvodov, ktoré od nich nezáviseli, nemohli vstúpiť do československej zahraničnej armády. Potvrdenie o tom, kto je legionárom, vydávala kancelária Československých légii, zriadená pri Ministerstve národnej obrany (MNO).

Dôležité boli i nasledujúce paragrafy, ktoré upresňovali, ktoré miesta sú vyhradené iba legionárom a pri ktorých majú prednosť pred inými žiadateľmi. Iba pre legionárov boli podľa § 4 vyhradené miesta sluhov a dozorcov v štátnych úradoch, väzniciach a iných ústavoch, ktoré boli alebo úplne štátne, alebo štát poskytoval na ne časť nákladov. To isté platilo pre služby v krajiniských, okresných a obecných úradoch a verejných fondoch.

Pre legionárov boli vyhradené aj miesta úradných a kancelárskych sluhov a miesta patriace k dozorcovskej a prevádzkovej nižšej službe na železničiach, paroplavbe a v iných závodoch a podnikoch podporovaných a garantovaných štátom – či už povolených, alebo ešte len čakajúcich na udelenie koncesie. Vo všetkých uvedených prípadoch sa vyhradzovalo pre legionárov 50 % miest dovtedy, pokiaľ kancelária Československých légii pri MNO neprehlásí, že už na určité miesta pre legionárov nereflektuje.

Podľa § 5 legionári mali prednosť pri obsadzovaní manipulačných a kancelárskych úradníckych miest v úradoch, súdoch a závodoch uvedených v § 4 v tom prípade, ak preukážu úplnú spôsobilosť určenú prácu vykonávať. Tá istá prednosť im náležala aj pri obsadzovaní miest v štátnej civilnej bezpečnostnej strážii a v strážii finančnej. § 6 prikazoval viesť úradnú evidenciu vyhradených miest sluhov a úradníkov pre legionárov a z času na čas ich zverejňovať.

MNO malo viesť podľa § 7 zvláštny zoznam preukazov vydávaných legionárom. V preukaze malo byť zaznačené, že legionár je spôsobilý vykonávať úradnícku prácu. Preukaz mal byť pripojený k žiadosti o miesto, ktoré bolo voľné, alebo sa malo uvoľniť a na ktoré sa legionár mal predznačiť, ako to uvádzal § 8. V § 9 sa zdôrazňovalo, že pred obsadením miesta musí príslušná inštitúcia vyhlásiť naň verejný konkurz, stanoviť presný termín na podanie žiadosti a informovať o tom MNO. Zároveň sa však uvádzalo, že ak sa miesto prideliť legionárovi, nie je potrebné vypisovať naň súťaž a upovedomiť o tom MNO. V § 10 sa ukladala ustanovizniam zamestnávajúcim legionárov

povinnosť viesť zoznamy žiadostí a potvrdiť každému žiadateľovi prijatie jeho žiadosti i počet žiadateľov, ktorí sa na to miesto už prihlásili.

Podľa § 13 sa každý oprávnený žiadateľ-legionár mohol sťažovať, ak by miesto vyhradené legionárom, alebo miesto, na ktoré majú legionári prednostné právo, bolo pridelené proti ustanoveniam tohto zákona. Nasledujúci § 14 stanovoval, že ministerstvo, ktorému podlieha ústav, úrad alebo závod, ktorý takto konal, je povinné obsadenie miesta vyhlásiť za neplatné a nariadiť prepustenie. Doba premčania bola stanovená na jeden rok. § 14 zároveň stanovoval, že ak ustanovizne uvedené v § 4 obsadia nejaké miesto proti ustanoveniam tohto zákona, budú potrestané pokutou v sume od 1000 do 5000 korún, ktorá pôjde do pomocného fondu Československých légii.

Legionári strácali právo na uvedené úľavy podľa § 15 v tom prípade, ak sa miesta vzdali dobrovoľne, alebo boli súdení a odsúdení na stratu spôsobilosti dosiahnuť miesto v štátnom či verejnom úrade. Zánik takéhoto práva musel byť uvedený v evidencii preukazov a preukaz mal byť majiteľovi odobraný.

Zákon mal uviesť do platnosti minister národnej obrany v dohode s ostatnými ústrednými úradmi a účinnosť nadobudol dňom vyhlásenia.⁴

Z litery zákona plynulo, že legionári mali mať značné výhody pri uplatňovaní svojich nárokov na zamestnanie v štátnych a verejných službách. Viaceré ustanovenia sa však ukázali v praxi ako problematické a niektoré boli nedôsledné už priamo v texte zákona. Napríklad ustanovenie § 9 o povinnosti vyhlasovať verejný konkurz na miesto pre legionárov a informovať o tom MNO bolo oslabené nasledujúcim ustanovením tohto paragrafu, ktoré vyhlasovalo, že to nie je potrebné, ak miesto už obsadil legionár. Potvrdil to aj článok 14 vykonávacieho nariadenia č. 151 Sb. zo 4. marca 1920, ktorý uvádzal, že na miesto, kde sú zaznamenaní legionári, sa už nemusí vypisovať konkurz. Zároveň však ustanovil, že aj takéto miesta musia byť oznámené MNO (kancelárii Čs. légii) pre prípadné doplnenie návrhu na ich obsadenie ešte inými uchádzačmi. Proti tomu protestovali jednotlivé ministerstvá – najmä tie, ktoré zamestnávali legionárov vo väčšom počte ako napríklad Ministerstvo pošty a telegrafu a Ministerstvo železníc. Odvolávali sa práve na uvedený § 9 zákona 462 Sb., ktorý im to umožňoval. Okrem toho, že tu išlo o klasický príklad nedôslednosti v zákone, pôsobil tu i sociálny a politický imperatív, aby boli vracajúci sa legionári čo najskôr umiestnení do zamestnania a boli eliminované dôvody k ich nespokojnosti.

V tejto súvislosti však nemožno obísť fakt, že tu išlo aj o kompetenčný spor medzi jednotlivými ministerstvami a MNO. Zákon 462 Sb. evidentne robil závislými rozhodnutia jednotlivých ministerstiev a im priamo podriadených úradov na MNO, respektíve kancelárii Čs. légii. Vyplýva to z § 7, podľa ktorého malo MNO viesť zoznam legionárskych preukazov a vyznačovať v nich spôsobilosť legionárov nastúpiť na úradnícke miesta. Napokon samotný zákon uvádzal do platnosti minister národnej obrany.

Nespokojné ministerstvá to považovali za zásah do svojich právomocí a obracali sa protestami na Prezídium ministerskej rady. To potom zisťovalo u jednotlivých rezortov ich postoje k otázke obsadzovania voľných miest legionármi.⁵ Problém sa vyhrotil po návrate legionárov z Ruska, keď značná časť z nich bola nezamestnaná,

⁴ Sb. z. a n., r. 1919, s. 647–648.

⁵ SÚA Praha, PMR 505/36–37, 3083. Obsadzovanie voľných miest legionármi.

materiály predsedníctva ministerskej rady uvádzajú dokonca až 15 000 legionárov bez miesta.⁶

Z iniciatívy kancelárie Čs. légii pri MNO a prípravného výboru jednotnej legionárskej organizácie v Prahe Československej obce legionárskej (ČsOL) vláda na svojom zasadnutí 21. mája 1921 prerokovala ich návrhy a uzniesla sa, aby bola vytvorená komisia zo zástupcov všetkých ministerstiev a Kancelárie prezidenta republiky. Jej úlohou malo byť vyšetrit' za účasti expertov z radov legionárov nedodržiavanie tzv. legionárskeho zákona a zároveň mala zvážiť i možnosti novelizácie legionárskych právnych predpisov a ich účelné uskutočňovanie. Zvolaním komisie bolo poverené MNO, ktoré malo zároveň zabezpečiť aj jej činnosť.

MNO zvolalo prvú schôdzu tejto komisie na 30. júna 1921, na ktorej odznel aj návrh senátora Klofáča, aby bola komisia rozšírená aj o zástupcov politických strán, a to „krátkou cestou“. Ukázalo sa však, že takýto spôsob nevyhovuje. Bolo treba rešpektovať uznesenie ministerskej rady z 21. mája 1921 a zachovať striktné byrokratický postup. MNO malo zistiť najprv názory ostatných centrálnych úradov a dohodnúť sa s nimi na znení návrhu osnovy novelizácie legionárskych právnych opatrení, ktorý sa potom mal adresovať spatne ministerskej rade.⁷

Na toto zasadnutie už boli pozvaní aj zástupcovia Štátneho pozemkového úradu, zemského správneho výboru v Prahe a Brne. Po obsiahlej diskusii sa komisia uzniesla, aby všetky ministerstvá a ostatné centrálné úrady republiky poslali do konca augusta 1921 správy o stanoviskách jednotlivých rezortov a orgánov štátnej správy k legionárskym zákonom a ich vykonávacím vládny nariadeniam. Na základe týchto materiálov mala užšia komisia, v ktorej boli zastúpené MNO, ČsOL a Likvidačný úrad zahraničných vojsk a dvaja zástupcovia z radov legionárov-poslancov vypracovať konečný návrh novelizácie zákona o legionároch.

Užšia komisia príslušný materiál spracovala a zaujala kladné stanovisko k prijatiu novely zákona so zdôvodnením, aby si štátne úrady konali svoju povinnosť. Vzhľadom na to, že bolo veľmi naliehavé uspokojiť strádajúcich legionárov čo najskôr, užšia komisia sa rozhodla obísť parlament a „pro tuto dobu navrhnouti vydání novely k prováděcím nařízením vlády k legionářským zákonům, jakož i podati návrh na vydání usnesení vlády, jimiž budou upraveny poměry nedotčené legionářskými zákony.“⁸

Pri hodnotení dovtedajších legislatívnych opatrení (zákona č. 282 Sb. z 23. mája 1919, zákona č. 462 Sb. z 24. júla 1919, vládneho vykonávacieho nariadenia č. 151 Sb., ktorým sa realizoval zákon č. 462 Sb. a vládneho nariadenia č. 12 Sb. z 30. decembra 1920 k prevedeniu zákona č. 282 Sb.) sa brali do úvahy dôvody, ktoré motivovali jednotlivé predpisy a zároveň sa zvažovali súčasné potreby štátnej a verejnej správy. Komisia konštatovala, že všetky menované zákony a ich vykonávacie nariadenia smerovali k tomu, aby zabezpečili umiestňovanie legionárov v štátnej a verejnej službe, umožnili im primeranú životnú existenciu a zároveň ich takto odmenili za obete, ktoré priniesli národnému oslobodeniu a vzniku samostatnej ČSR. Komisia odobrila takýto postup, pretože bol zároveň v súlade so záujmom štátnej a verejnej správy, ktorý si

⁶ Tamže.

⁷ SÚA Praha, PMR 505/53, 3083. Zriadenie medziministerskej komisie pre otázky legionárov, č. 23004/21.

⁸ SÚA Praha, PMR 505/53 3083. Novelizácia legionárskych predpisov. List politickej kancelárie ministra národnej obrany z 26. 1. 1922 PMR (č. 4886) pol. kanc./22, s. 2.

vyžadoval, aby sa do jej orgánov dostal duch a tradície čs. légii. Zdôraznila však, že je potrebné, aby legionári vykazovali aspoň predbežné vzdelanie, ktoré sa vyžaduje na nimi obsadzovaných miestach. Ukázalo sa, že všetky ministerstvá a centrálné úrady uznávali potrebu zamestnávať legionárov. Dožadovali sa však novelizácie nariadení vlády.

Užšia komisia preto podrobne analyzovala priania a sťažnosti legionárov a nezhody, ktoré nastávali pri ich prijímaní do služieb v štátnych a verejných úradoch. Dospela tiež k názoru, že hlavnou príčinou uvedených problémov bola nejasná štylizácia niektorých častí v oboch zákonoch, alebo vo vykonávacích nariadeniach, čo umožňovalo ignorovať hlavné motívy vydania týchto opatrení: „... v niektorých prípadoch stalo se, že postup některých úřadů Čs. republiky při přijímání legionářů do služeb státní a veřejné správy nejevil někdy dosti pochopení pro blahovlnný postup tam, kde zákonné předpisy liberálnímu postupu při praktikování všech legionářských zákonů a předpisů nejsou na újmu a kde nikterak ani zájem státu není ohrožen.“⁹

Komisia konštatovala, že pri prijímaní legionárov sa vyzdvihovala požiadavka odbornej znalosti a teoretickej prípravy takým spôsobom, že sa v skutočnosti paralyzovali ustanovenia zákona č. 282 Sb. o úľavách pri prijímaní legionárov do štátnych služieb a zároveň aj vykonávacie nariadenie č. 12 Sb. k tomuto zákonu prijaté v decembri 1920. Počet miest pre legionárov sa znižoval aj tým, že pre nich prichádzali do úvahy iba miesta práve uvoľnené a nie miesta, ktoré boli uvoľnené už v čase účinnosti zákona.

Komisia na základe uvedených faktov i ďalších nezrovnalostí dospela k záveru, že je nevyhnutné vydať nariadenie vlády ČSR, ktoré by obsahovalo presnú štylizáciu smerníc pre jednotný postup v celej štátnej a verejnej správe pri prijímaní legionárov do služieb v jej orgánoch. Užšia komisia zároveň zhodnotila aj situáciu ďalších skupín legionárov a konštatovala, že je nevyhnutné dať presnú direktívu pri posudzovaní žiadostí legionárov živnostníkov, maloobchodníkov, roľníkov i legionárskych družstiev a pod. pri priznávaní určitých výhod ich žiadateľom, keďže platné legionárske zákony vôbec na tieto skupiny legionárov nepamätali.

V citovanom elaboráte sa uvádzalo, že stanovisko štátnych úradov je vo väčšine takýchto prípadov zamietavé a vychádza z presvedčenia, že je treba mať na zreteli aj konkurujúce záujmy ostatných občanov ČSR a že prioritou záujmov týchto skupín legionárov nie je daná žiadnym zákonom, ani vládny nariadením. Komisia preto konštatovala, že je v záujme spravodlivosti a v súlade s verejným záujmom, aby sa vplyv ducha a tradície légii uplatnil aj v občianskom živote. Vyslovila preto názor, že je povinnosťou štátnej správy, aby to rešpektovala a umožnila legionárom návrat k ich pôvodnému zamestnaniu, zvlášť k samostatnému vykonávaniu živností, obchodu atď, a to na základe liberálnejšieho výkladu všetkých predpisov, ktoré prichádzajú do úvahy. Išlo najmä o pridelenie koncesii, trafik, licencií, o ktoré žiadali najmä legionári invalidi, prípadne pozostalí po legionároch.

Ministerstvo národnej obrany pokladalo za veľmi dôležité, aby všetky kompetentné úrady vo veci umiestňovania legionárov podali výkazy o tom, koľko bolo prijatých nových síl od 7. augusta 1919 a koľko z nich bolo legionárov. Zároveň doporučovalo, aby vo všetkých ústredných úradoch bola rozšírená pôsobnosť legionárskych referentov, v rámci ktorej im malo byť umožnené, aby spolupôsobili pri vykonávaní

⁹ Tamže, s. 3.

legionárskych zákonov a nariadení a aby mohli na základe toho priamo referovať o legionárskych záležitostiach príslušnému ministrovi.

Komisia napokon pripomenula, že zákon č. 462 Sb. z 24. júla 1919 vstúpil do platnosti až 7. augusta 1919, teda v čase, keď väčšina úradov bola už zriadená a miesta v nich z väčšej časti obsadené. Legionári, ktorí ešte bojovali na Slovensku a tí, ktorí sa do vlasti vrátili neskôr, už nemohli tieto zákony natoľko využiť. Navyše uznesenie ministerskej rady z 21. decembra 1921 prikazovalo, aby bolo zastavené prijímanie nových síl do štátnej služby a neurobilo žiadnu výnimku pre legionárov.

Komisia sa zaoberala aj účasťou legionárov na pozemkovej reforme. Vyslovila názor, že liberálny postup by sa mal uplatniť v tomto prípade nielen voči legionárom-poľnohospodárom, ale aj voči tým, ktorí mali pôvodne iné zamestnanie a nemôžu ho už vykonávať. V tejto súvislosti preto uzavrela: „Aby dosaženo bylo aspoň čiastočného uspokojení v řadách legionářů, kteří založiti chtějí svoji existenci jako zemědělci, byl ministerstvem národní obrany podán příslušný návrh pro vydání nařízení vlády, jímž se upravuje přiděl půdy pro legionáře a invalidy Státnímu pozemkovému úřadu při se žádostí, aby tento úřad, jakožto jediný oprávněný k provádění pozemkové reformy stanovisko užší komise přijal a ze své pravomoci ministerské radě k rozhodnutí předložil.“¹⁰

MNO predložilo na základe uvedených doporučení komisie ministerskej rade návrh smerníc všetkým ministerstvám a ústredným úradom, aby liberálnejšie postupovali pri rozhodovaní o legionároch. Návrh obsahoval viaceré uznesenia:

I. Všetkým ministerstvám sa ukladala povinnosť, aby pre všetky svoje podriadené orgány, v ktorých právomoci je rozhodovanie o rôznych žiadostiach legionárov – živnostníkov, maloobchodníkov, legionárskych družstiev a pod. – vydali smernice na liberálny výklad všetkých predpisov, ktoré budú prichádzať do úvahy.

II. Vo všetkých ministerstvách mal byť úradník-legionár poverený agendou legionárov; mal podávať odobrenie pri ich prijímaní do štátnej služby, pri zaradení do poradovníka žiadateľov a prepočítaní služobných rokov. Zároveň sa mal starať o to, aby zákony o legionároch boli plnené. Správy o svojej činnosti mal podávať priamo prednostovi ústredného úradu.

III. Všetky ministerstvá, v ktorých právomoci bolo udeľovať koncesie, trafiky a licencie, mali pri rozhodovaní o nich dávať prednosť legionárom invalidom a pozostalým po legionároch.

¹⁰ Tamže, s. 6. Vláda rešpektovala tieto požiadavky a návrh MNO a vydala nariadenie č. 117 zo 6. 4. 1922. Obsahovalo ustanovenia k pridelovému zákonu (č. 81 Sb. z 30. 1. 1920) o pridelu pôdy legionárom a vojnovým invalidom, ako aj informácie o vyhláškach pridelového konania.

Nariaďovalo sa v ňom, aby bola pri rozhodovaní o pridelu pôdy daná prednosť legionárom a vojnovým invalidom, ktorí preukázali znalosť poľnohospodárskych prác, bez ohľadu na to, či boli predtým roľníkmi. Tak isto sa malo osobitne prihliadať k žiadostiam združení legionárov a vojnových invalidov, bez rozdielu, či ide o pridel celých hospodárskych jednotiek, alebo len ich časti. Legionári a vojnoví invalidi mali mať prednosť aj pri kolonizovaní pôdy a tak isto ich združenia – ak vyhovujú obecným podmienkam pridelového zákona. Prekážkou pri rozhodovaní o žiadostiach legionárov, vojnových invalidov a združení týchto osôb o pridel pôdy nemalo byť, ak v tejto dobe nemali dostatočné zariadenia, alebo budovy na hospodárenie, ak sa osvedčili, že si ich zadovážia. A to alebo vlastnými prostriedkami, alebo prostredníctvom úveru. Zvláštne osvedčenie nie je potrebné, ak súčasne so žiadosťou o pridel pôdy bola podaná žiadosť na poskytnutie úveru z jedného či viacerých fondov zriadených na základe § 18 úverového zákona č. 166 Sb. z 11. 3. 1920, ktorá vyhovuje predpisom tohto zákona. Podľa: Hrabánek, J., Veselík, J.: c.d., s. 44–45.

IV. Všetky ministerstvá a centrálné úrady, ktoré boli kompetentné prijímať legionárov a obsadzovať nimi pre nich vyhradené miesta, mali podať výkazy o tom, koľko miest obsadili v čase od 7. 8. 1919, koľko z nich bolo obsadené legionármi a akú majú kvalifikáciu.

V tejto správe Politickej kancelárie MNO Prezidiu ministerskej rady sa podrobne uvádzali navrhované zmeny a doplnky k vládnomu nariadeniu č. 151 Sb. zo 4. marca 1920 a nariadeniu č. 12 Sb. z 30. decembra 1920. Ako hlavný dôvod sa uvádzalo, že nariadenia nedostatočne rešpektujú nielen legionárske zákony, ale aj praktické potreby legionárov a preto je potrebné ich novelizáciou odstrániť nedôslednosti predchádzajúcich opatrení vlády.

Z hľadiska legionárov sa javili najdôležitejšie najmä tie navrhované zmeny, ktoré mali zabezpečiť taxatívne vymenovanie výhod legionárov a ich percentuálne vymedzenie vo vzťahu k iným skupinám uchádzačov o miesta. Dôležitá bola aj ďalšia navrhovaná zmena, podľa ktorej malo prislúchať legionárom prednostné právo už na základe ich úradníckeho preukazu vydaného MNO (kanceláriou Čs. légii) a nemuseli predkladať vysvedčenia, že vyhovujú podmienkam služobnej pragmatiky, týkajúcim sa predpísaného vzdelania. Mohli si ho nahradiť kurzami a certifikátmi o ich absolvovaní, alebo prisľubom ich absolvovania do určitej lehoty.

V tejto súvislosti sa žiada spomenúť, že Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (Ú MPS) prípisom č. j. 22 454 zo dňa 7. 12. 1920 vyzval expozitúry jednotlivých ministerstiev pôsobiacich na Slovensku, aby informovali o prípravných kurzoch, ktoré sa zriadili alebo zriaďovali v ich úrade pre legionárov.

Slovenské oddelenie Ministerstva priemyslu, obchodu a živností oznámilo v prípise zo 17. 1. 1921, že zriadenie takýchto kurzov je bezpredmetné tak pre zriadenecov, ako aj pre úradnícku skupinu kategórie E, pretože podľa § 52 služobnej pragmatiky je predpísané akékoľvek vzdelanie prevyšujúce obecnú školu a predpokladá sa, že to bude mať väčšina hlásiacich sa legionárov. Ak nie – posluží im úradnícky preukaz kancelárie Čs. légii, ktorý via facti nahradí nedostatok formálneho vzdelania. Pre skupinu C, kde je predpísané absolvovanie strednej školy a zloženie skúšky z účtovníctva, by sa prípravné kurzy mohli týkať doplnenia stredoškolského štúdia, alebo účtovníckeho kurzu. Tie by však muselo zriadiť Ministerstvo školstva ako najvyšší vyučovací orgán. Jedine ono je oprávnené zriadiť kurzy aj na doplnenie vysokoškolského štúdia ako predpokladu pre umiestnenie v skupine A, a preto by sa práve toto ministerstvo malo k otázkam kurzov pre legionárov vyjadriť. V tejto súvislosti sa uvádza, že legionári, ktorí aspirujú na prijatie do tejto skupiny štátnych zamestnancov, sa snažia zväčša sami doplniť si chýbajúce vzdelanie obvyklou cestou, aby mohli byť do tejto skupiny definitívne vymenovaní.¹¹

Generálne finančné riaditeľstvo vo svojej odpovedi Ú MPS z 30. 1. 1921 poskytnulo iba veľmi stručnú informáciu: „... sdeľujeme, že zriadiť prípravné kurzy vo finančnej správe pre legionárov nie je technicky možné a prakticky odporúčiteľné. Pri prijímaní všetkých zriaďencov finančnej správy dáva sa zo strany tunajšieho úradu legionárom aj tak prednosť.“¹² Policajné riaditeľstvo v Bratislave oznámilo Ú MPS dňa 18. 12. 1920, že zriadenie zvláštnych kurzov pre legionárov nepovažuje za nedostatok

¹¹ SÚA Praha, PMV, 1919–24, IV Slovensko 1, 225–246–1.

¹² Tamže, s. 63.

prihlášok od legionárov pre bezpečnostnú stráž za účelné. Oznámilo však, že 7. 1. 1921 sa začne bežný spoločný kurz pre Čechov a Slovákov, do ktorého sa prihlásilo aj 24 legionárov – z toho 3 Slováci.¹³

Podrobnejšie sa kurzami pre legionárov zaoberala vo svojej odpovedi Ú MPS expozitúra Ministerstva zemeľstvá. V prípise z 13. 1. 1921 oznámila, že legionári boli zatiaľ prijímaní bez akejkoľvek prípravy, alebo po absolvovaní krátkého kurzu či nejakej kancelárskej praxe vo vojsku. To však pre štátnu službu – najmä na Slovensku, kde sú sťažené podmienky, nestačilo. Kvôli tomu legionári nedostávali dôležitejšie úradnícke miesta, ťažko to niesli a aj kvôli nízkym platom zo služby odchádzali. Zamestnanie si hľadali zväčša v súkromných podnikoch, alebo v samostatnom podnikaní. Expozitúra preto odporučila, aby boli legionári pripravovaní pre štátnu službu v špeciálnych kurzoch zriadených na ten účel, aby ich príprava a certifikáty neboli formálne, ale aby si frekventanti kurzov osvojili potrebné znalosti. Kancelárska agenda je napokon vo všetkých štátnych úradoch podobná a preto by aj kurzy mohli byť jednotné.

Na expozitúru Ministerstva zemeľstvá, ako sa v prípise tohto úradu uvádza, je možné prijať legionárov do kancelárskej služby – ale počet miest je veľmi obmedzený. Pre vyššie kategórie je nevyhnutná odborná kvalifikácia a stredné či vysokoškolské vzdelanie. Zvláštne kurzy by sa však mohli zriadiť pre hájnikov, šafárov a pracovné sily na štátnych majetkoch a u štátnych lesov.¹⁴

Starostlivosť o umiestnenie legionárov v štátnych a verejných službách na Slovensku bola súčasťou denného života tu pôsobiacich legionárskych organizácií. J. Miškovský vo svojich spomienkach na počiatky organizovaného legionárskeho hnutia v Bratislave uvádza, že mnohí z legionárov, ktorí obhajovali Slovensko so zbraňou v ruke počas vpádu maďarských bolševikov, ale aj mnohí príslušníci ruských légii zostali pôsobiť na Slovensku, „aby pomáhali dovŕšiť dílo osvobodzenia a upevnili čes. jednotu štátnu i kultúrnu.“¹⁵ Menovaný bol prvým legionárom, ktorý prišiel pracovať na poštový úrad a jeho prvým činom bolo, že založil a viedol subreferát umiestňovacieho odboru kancelárie Čs. légii pri Riaditeľstve pošty a telegrafov. Píše: „Tuto čestnou funkciou zastával jsem téměř po dobu jednoho roku. Péče o umístování legionářů v poštovní službě na Slovensku nesouvisela přímo s organizační činností, ale byla důležitá pro rozvoj legionářského hnutí především po stránce sociální. Jen tak se stalo, že u poštovních úřadů zůstalo mnoho míst, která by jinak byla dříve obsazena, vyhrazeno legionářům, zejména ruským, až do skončení repatriace ruských légii.“¹⁶

Na Slovensku pôsobili v tom čase viaceré legionárske organizácie: odbočka Svazu československých legionářů založená koncom roka 1919, Organizácia československých legionárov pre Slovensko a Karpatskú Rus, ktorá mala síce väčšinu členov českej národnosti, ale pôsobila samostatne, a Združenie slovenských legionárov. Všetky sa napokon zjednotili v rámci Čs. obce Legionárskej. Ešte ako samostatné organizácie, ale i neskôr v rámci jednotnej ČsOL, venovali veľkú pozornosť sociálnemu zabezpečeniu a zamestnaniu navracajúcich sa legionárov. Hneď od začiatku svojho pôsobenia sa

¹³ Tamže, s. 64.

¹⁴ Tamže, s. 66.

¹⁵ Miškovský, J.: Počátky organizace legionářského hnutí v Bratislavě. In: Československí legionáři v osvobodě Bratislava 1920–1931. Bratislava 1931, s. 45.

¹⁶ Miškovský, J.: c.d., s. 47.

starali o umiestňovanie legionárov v štátnych a verejných službách, o ich umiestňovanie v kurzoch, informovali ich o možnostiach získať pôdu v rámci pozemkovej reformy, či získať licenciu, koncesiu alebo trafiku a prípadne súkromne podnikat'. Zároveň zhromažďovali sťažnosti legionárov, písali memorandá a protesty na ministerstvá, poslanecské i senátorské kluby a vymohli si i audienciu u prezidenta republiky. V rámci ČsOL sa utvorili zamestnanecké sekcie a otázka zamestnania legionárov bola jednou z kľúčových programových otázok zjazdov ČsOL. Už na jej prvom zjazde v januári 1921 Bohdan Pavlů, bývalý splnomocnenec československej vlády na Sibíri, zdôraznil, že treba konať v tom smere, aby sa legionári neocitli bez zamestnania. Na zjazde roku 1923, ktorý sa konal v Bratislave, bola podrobne analyzovaná situácia legionárov na Slovensku. Zjazd prijal viaceré rezolúcie a schválil požiadavky aktívne službiacich legionárov, četníkov a finančných strážnikov. Kritické stanovisko zaujal aj k realizácii pozemkovej reformy na Slovensku a žiadal podporu pre legionárov-kolonistov.¹⁷

Legionárske organizácie boli nútené aj na Slovensku – bez ohľadu na národnú príslušnosť ich členov – hájiť každodenné záujmy legionárov a presadzovať ich voči odporu, ktorý sa voči zvýhodňovaným legionárom prejavoval nielen na politickej scéne, ale aj „vo všetkých skoro odvetviach štátnej správy.“¹⁸

Cenné informácie o obsadzovaní miest nižšej kategórie v štátnych a verejných službách poskytoval jednotám ČsOL pôsobiacim na území Slovenska časopis Legionár. V týchto záležitostiach sa výdatne angažovala aj expozitúra kancelárie Čs. légii pri Ú MPS na čele s bývalým legionárom, spisovateľom Jozefom Gregorom Tajovským.¹⁹ Vo výkaze Finančnej správy na Slovensku z augusta roku 1922 sa uvádza počet zamestnaných legionárov v období od augusta 1919 do augusta 1922. Spolu bolo prijatých 4 511 zamestnancov a z toho bolo 2 235 legionárov. Najvyšší počet legionárov bol zamestnaný u pohraničnej finančnej stráže, kde z 2 793 zamestnancov bolo 2 025 legionárov, z 82 zriadencov bolo 37 legionárov. Zo štátnych úradníkov skupiny B, ktorých bolo spolu 50, boli 2 legionári, v skupine C z 555 bolo 21 legionárov, v skupine D z 544 bolo 20 legionárov a v skupine E z 29 bolo 7 legionárov. Vo výkaze sa zdôrazňovalo, že sa do tejto skupiny žiadni legionári spočiatku nehlásili a preto sa prijímali hlavne certifikalisti.²⁰

Návrh osnovy na novelizáciu legionárskych predpisov, ktorý vypracovala komisia pri MNO, venoval veľkú pozornosť práve týmto nižším úradníckym skupinám, ktoré prichádzali do úvahy pre umiestňovanie legionárov v štátnych službách. Požadovalo sa, aby aj legionári zamestnaní v zmluvnom pomere boli tak isto prijímaní na uvoľnené úradnícke miesta skupiny E a D § 52 služobnej pragmatiky. Dovtedajšia služobná doba im mala byť započítaná tak, ako keby na definitívnom mieste boli hneď od začiatku nastúpenia služby. Rovnaké prednostné právo legionárov s úradníckym preukazom sa požadovalo aj pri prijímaní do iných ako štátnych a verejných služieb.

MNO (politická skupina prezídia) napokon predložilo Prezídiu ministerskej rady tri osnovy: I. Osnovu nariadenia vlády, ktorým sa pozmeňuje, prípadne dopĺňa

¹⁷ Svatoš, J.: Bratislavské sjezdy ČsOL. Tamže, s. 65–67.

¹⁸ Kujan, J.: „Naša kronika“. Tamže, s. 101.

¹⁹ Tamže.

²⁰ SÚA Praha, PMR 505/53, 3083. Finančná správa na Slovensku (č.j. 1065) p.p.-22/: Výkaz prijatých legionářů.

nariadenie vlády republiky Československej č. 151 Sb. z 4. 3. 1920 a nariadenia č. 12 Sb. z 30. 12. 1920 a nariadenia vlády zo 4. 6. 1920 č. 382 Sb.;

II. Osnovu nariadenia vlády, ktorým sa menia niektoré ustanovenia veškerého ministerstva z 25. 1. 1914 č. 21 ř. z. a nariadenie z 23. 3. 1918 č. 111 ř. z.;

III. Osnovu nariadenia vlády, ktorým sa pozmeňuje § 34 (3) nariadenia vlády ČSR z 17. 12. 1920 č. 667 Sb. o zadávaní štátnych dodávok a prác.

Zároveň komisia požiadala, aby uvedené osnovy boli prerokované na najbližšej schôdzi ministerskej rady. MNO (politická skupina prezidia) zaslalo osnovy aj ostatným ministerstvom, Kancelárii prezidenta ČSR, Najvyššiemu účtovnému kontrolnému úradu a požiadalo ich o vyjadrenie. Na základe požiadavky Ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva a organizácie správy zvolal ešte širšiu komisiu na schválenie predložených osnov sa konala dňa 14. marca 1922 schôdza všetkých ministerstiev, vojenskej kancelárie prezidenta republiky a ČsOL. Osnovy boli opäť prerokované a vcelku schválené až na požadované úľavy aj pre zmluvných legionárov. ČsOL intervenovala u vlády a žiadala ju, aby pri rokovaní o uvedených osnovách súhlasila s pôvodným návrhom užšej komisie a zdôvodňovala to okrem právneho hľadiska i nasledovne: „Kdyby stanovisko väčšiny meziministerské komise zvíťazilo také v ministerské radě, znamenalo by to značný počet postižených, kteří na zabezpečení své existence s pochopitelnou netrpělivostí čekají, velmi trpké zklamání.“²¹ Jednotlivé ministerstvá však reagovali na predložené osnovy ešte aj písomne. Uvediem aspoň ich najpodstatnejšie výhrady. Ministerstvo spravodlivosti zapochybovalo dokonca o možnosti vydať takéto vládne nariadenie z hľadiska platnej ústavy, keďže sa opiera iba o všeobecné ustanovenia § 64 odst. 2 ústavnej listiny, podľa ktorého je možné vydávať vládne nariadenia iba k vykonaniu niektorého špeciálneho zákona a ministerstvo považuje ustanovenie § 64 odst. 2 ústavnej listiny o tom, že moc vládna a výkonná prislúcha vláde, pokiaľ nie je vyhradená prezidentovi, iba za všeobecnú normu.²² Okrem výhrad legislatívneho charakteru, ktoré sa ďalej týkali aj podmienok stanovených služobnou pragmatikou a požiadaviek na vzdelanie uchádzačov o úradnícke miesta v štátnych službách a úľav pre legionárov, ktoré prekračovali hranice platných zákonov, to boli najmä výhrady vychádzajúce z konkrétnych problémov zamestnávania v štátnych službách. Napríklad Ministerstvo vnútra sa vyslovilo proti v osnove navrhovanému percentuálnemu zvýšeniu umiestňovania legionárov na manipulačné a kancelárske miesta z 50 % na 75 % a ponechaniu iba 25 % certifikalistov. Svoje stanovisko zdôvodnilo nasledovne: „Ježto z důvodu služebních je nezbytno pamatovati i na jmenování kancelářských úředníků z řad oficantských a ježto počet uchazečů z řad certifikalistů je poměrně velmi značný, vyslovuje se ministerstvo vnitra proti navrhovanému zvýšení přednostního procenta.“²³

Dôležitá bola aj ďalšia výhrada uvedeného úradu, ktorá predpokladala, že na základe tohto nariadenia by mohlo dôjsť k početným kompetenčným sporom, pretože navrhovaná osnova spája vlastne novelizáciu dvoch vládnych nariadení. Nariadenia vlády č. 12 Sb., ktoré bolo vydané na vykonanie zákona č. 282 Sb. z 23. mája 1919 a

²¹ Tamže. ČsOL Prezidiu ministerskej rady dňa 30. marca 1922 (č.j. 5362) k novelizácii legionárskych predpisov, s. 3.

²² Tamže. Pripis Ministerstva spravodlivosti Prezidiu ministerskej rady z 18. 4. 1922 (č.j. 18816/22) k novelizácii legionárskych predpisov, s. 2–3.

²³ Tamže. Pripis Ministerstva vnútra Ministerstvu národnej obrany z 13. marca 1922 (č.j. 20544/22/3) k novelizácii legionárskych predpisov, s. 1.

týka sa iba úľav pri prijímaní legionárov do štátnych služieb. Úľavy pri prijímaní legionárov do služieb krajinských (zemských), okresných a obecných úradov a verejných fondov boli vyriešené zákonom č. 462 Sb. z 24. júla 1919, ku ktorému vyšlo osobitné vykonávacie nariadenie č. 151 Sb. z 4. 3. 1920. Ministerstvo vnútra preto odporučilo, aby opäť boli vydané dve nariadenia. K zákonu 462 Sb. zvlášť nariadenie, keďže aj štruktúra samosprávnych úradov je úplne iná ako štruktúra štátnych úradov. V pripise sa zdôrazňovalo: „Zemské úřady samosprávné nejsou ústředními úřady samosprávnými a mohly by z přesné aplikace §§ 1. a jmenovitě 18. nař. č. 12/1921 vzniknouti četné spory o kompetenci.“²⁴ V § 1 tohto nariadenia sa hovorilo, že pre dosadenie legionára do úradu je potrebné povolenie ústredného úradu, ak legionár prekročil 45. rok a nebol zatiaľ v štátnej službe. § 18 zase stanovoval, že úľavy uvedené v nariadení nepovoľuje ústredný úrad, ale ním zmocnený úrad, ktorý legionára ustanovuje.²⁵

K osnove sa vyjadrilo aj Prezidium ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva a organizácia správy. Trvalo na vypustení viacerých článkov osnovy a odvolávalo sa na ich neprijatie medziministerskou komisiou. Kritizovalo postup MNO, ktoré tento názor nerespektovalo. Týkalo sa najmä článku 14 nariadenia vlády č. 151 Sb., z ktorého sa mala vypustiť veta, že úrady, ústavy alebo závody majú oznamovať MNO (kancelárii Čs. légii) aj také miesta, na ktoré sú už legionári zaznamenaní. Uvedené ministerstvo sa zároveň pripájalo k návrhu Ministerstva verejných prác zo 6. marca 1922 (č.j. 139/1 pres.), ktoré žiadalo, aby z návrhu osnovy nariadenia na novelizáciu legionárskych predpisov bol vypustený už viackrát kritizovaný článok z osnovy I., článku I., ktorý žiadal, aby legionári zamestnaní na zmluvu boli – pokiaľ vyhovujú predpísaným podmienkam – preložený na uvoľnené miesta skupiny E a D § 52 služobnej pragmatiky a dovtedajšia služobná doba im bola započítaná, ako keby na tom mieste boli zamestnaní už od začiatku.²⁶ Tú istú výhradu uviedlo aj Ministerstvo školstva a národnej osvety, ktoré vo svojom pripise z 15. apríla 1922 Prezidiu ministerskej rady protestovalo proti opätovnému vsunutiu tohto bodu do navrhovanej osnovy a žiadalo, aby ho ministerská rada zamietla.²⁷

Prezidium Ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva sa v spomínanom pripise ohradilo proti tvrdeniu MNO, že tu existuje nechuť niektorých činiteľov podať pomocnú ruku legionárom, ktorí sú sociálne najviac postihnutí a zdôraznilo: „Naopak, snahy po najpresnejší a vyčerpávajúci textaci příslušných předpisů měly by býti zúčastněnými kruhy jen vítány, ježto jejich účelem jest poskytnouti výkonným orgánům co nejpevnější basi právní a tím právě umístění spůsobilých legionářů ve státní službě zajistiti.“²⁸

Okrem rezortov sa vyjadril k osnove novelizácie vládnych nariadení vo veci legionárskych právnych predpisov aj Svaz státního úřednictva, ktorý síce nebol oficiálne k rokovaniu prizvaný, ale svoje výhrady adresoval tiež Prezidiu ministerskej rady.

²⁴ Tamže, s. 3.

²⁵ Sb. z. a n., r. 1921, s. 23–24.

²⁶ SÚA Praha, PMR 505/53, 3083. Pripis Prezidia ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva a organizáciu správy Prezidiu ministerskej rady z 18. 4. 1922 (č.j. 1668) o novelizácii legionárskych predpisov.

²⁷ Tamže. Pripis Prezidia Ministerstva školstva a národnej osvety Prezidiu ministerskej rady z 15. apríla 1922 (č.j. 3428-pres.) o novelizácii legionárskych predpisov.

²⁸ Tamže. Pripis Prezidia ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva a organizáciu správy Prezidiu ministerskej rady z 18. 4. 1922 o novelizácii legionárskych predpisov, s. 3.

Namietať voči úľavám pre legionárov najmä kvôli ich uprednostňovaniu pred kancelárskymi úradníkmi a oficiantami:

1) pri trojnásobnom započítavaní služby v légiách pri platovom postupe a priznávaní hodnostnej triedy;

2) pri rezervovaní 70 % (neboli dobre informovaní, keďže išlo o 75 % – pozn. N.K.) všetkých miest kancelárskych úradníkov a ponechaniu 30 % (v osnove sa navrhovalo 25 % – pozn. N.K.) pre certifikalistov – ak nebude záujem, tak opäť pre legionárov. Toto ustanovenie a najmä jeho posledná časť by bolo podľa názoru Svazu „krutou nespravodlivosťou v úči nýňším kancelárskym oficiantým, ktorí vykonávajú dlhouletou kancelárskou praxi... bez jakékoli nádeje, že by jim v odmenu za to bylo propúčené miesto kancelárského pragmatikálného úředníka nejnížší hodnostní třídy.“²⁹ Svaz namietal aj proti ponechaniu 50 % miest kancelárskych oficiantov pre legionárov, čo vraj ide na úkor kancelárskych pomocníkov spomedzi vojnových poškodených, kategórie, na ktorú by sa mal brať ohľad v prvom rade. Svaz napokon zdôraznil, že v novelizovanom nariadení treba brať do úvahy nielen požiadavky žiadateľov, ale aj potreby úradov.

Československá vláda po zvážení výhrad jednotlivých rezortov, ale najmä na základe rozhodnutí medziministerskej komisie, a to jej užšieho variantu, prijala 30. mája 1922 nariadenie č. 202 Sb. a nariadenie zo dňa 30. decembra 1920 č. 12 Sb.³⁰ Akceptovala v ňom návrh na zmenu článku I. vládneho nariadenia č. 151 Sb. a taxatívne v ňom uviedla v siedmich bodoch všetky požiadavky, ktoré návrh MNO požadoval:

1) Legionári mali pri obsadzovaní služobných miest, ktoré im zákon 462 Sb. v § 4 vyhradil nárok na 50 % voľných miest (tak ako to povie v zákone aj bolo určené, ale vykonávacie nariadenie 151 Sb. to zmiernilo formuláciou „vyhrazena, nebo na která jim přísluší přednostní nárok“), alebo

2) úradnícke miesta manipulačné a kancelárske, na ktoré mali legionári prednostné právo podľa § 5 zákona 462 Sb. mali dostávať legionári až do výšky 75 %, 25 % certifikalisti a keď sa nehlásia – opäť legionári.

3) Legionári mali prednostné právo aj pri umiestňovaní na úradnícke miesta E kategórie pred nelegionármi, a to už len na základe ich úradníckeho preukazu, vydaného MNO (kanceláriou Čs. légii) bez osobitného predloženia dokumentov o potrebnom vzdelaní, ako to predpisoval § 52 E zákona z 25. 1. 1914 č. 15 f.z. (služobnej pragmatiky).³¹

4) Také isté prednostné právo náležalo aj legionárom s úradníckym preukazom, ktorí sa uchádzali o úradnícke miesta kategórie D – ak vyhovujú podmienkam § 10 vládneho nariadenia č. 12 Sb., t.j. ak absolvovali tri triedy strednej, alebo odbornej školy; ak sa podrobili skúške, tak stačili iba dve triedy menovaných škôl.

²⁹ Tamže. Pripis Československého Svazu kancelárského úřednictva Prezidiu ministerskej rady z 29. 3. 1922 (č.j. 128/22) o novelizácii legionárskych predpisov, s. 1.

³⁰ Sb. z. a n., r. 1922, s. 905–906.

³¹ Nasledujúce vládne nariadenie č. 203 Sb. z. a n. z 30. mája 1922 pozmeňovalo nariadenie veľkeho ministerstva č. 21 f. z. z 25. 1. 1914 (zrušilo nariadenie veľkeho ministerstva z 23. 3. 1918 č. 111 f. z.) v tom zmysle, že pri udeľovaní miest kancelárskych pomocníkov má byť pri rovnakej kvalifikácii daná prednosť legionárom a pri prijímaní kancelárskych pomocníkov má byť bráný zreteľ na vdovy a dcéry legionárov.

5) Legionári, ktorí sa uchádzajú o úradnícke miesta manipulačné a kancelárske, sú na tieto miesta spôsobilí, ak spĺňajú špecifické kvalifikačné podmienky, alebo ak sa preukážu úradníckym preukazom vydaným MNO (kanceláriou Čs. légii).

6) Legionári prijatí na zmluvu mali byť – pokiaľ vyhovujú predpísaným podmienkam – preraďovaní na uvoľnené miest skupiny E a D a úradníci zo skupiny E § 52 služobnej pragmatiky do skupiny D § 52 služobnej pragmatiky a služobná doba sa im počíta, akoby na tomto mieste boli od začiatku zamestnaní.

7) Legionárom mala byť dávaná prednosť pri prijímaní k čítnictvu, čím sa odstraňovala nedôslednosť čl. 7 vládneho nariadenia č. 151 Sb., kde čítnictvo vôbec nebolo uvedené.

§ 10 vládneho nariadenia č. 12 Sb. bol doplnený v článku 2 novelizovaného vládneho nariadenia č. 202 Sb. odstavcom, že zloženie skúšok z niektorých z tried má pre uchádzača rovnaký význam, ako by bol tieto triedy absolvoval.

V článku III. novelizovaného nariadenia sa uvádzalo, že za § 18 vládneho nariadenia č. 12 Sb., ktorý hovoril o tom, že úľavy v tomto nariadení stanovené povoľuje ústredný, alebo ním k tomu zmocnený úrad, sa vsúva § 18a. Ten stanovoval, že úľavy pre legionárov platia tak isto i pri ich prijímaní do služieb krajinských (zemských), okresných a obecných, ako aj u železníc, paroplavby a iných podnikov štátom podporovaných (§ 4 zákona č. 462 Sb.).

Článok IV. zrušil ustanovenie druhej vety čl. 24 nariadenia č. 151 Sb., ktorý stanovoval, že aj miesta obsadené legionármi majú byť vykazované MNO (kancelárii Čs. légii). Miesto neho vsunul článok 14a, ktorý stanovil, že úrady, ústavy, alebo závody sú povinné ku koncu každého kalendárneho polroku oznamovať MNO (kancelárii Čs. légii), či boli a ako boli obsadené miesta, ktoré sú vyhradené legionárom a na ktoré majú prednostné právo.

Článok V. vládneho nariadenia č. 202 Sb. stanovoval predĺženie lehoty k podaniu žiadosti o výhodu (podľa zákona zo 7. apríla 1920 č. 230 Sb.) do 60 dní pre legionárov, ktorí už boli v deň nariadenia v štátnej službe ustanovení a tí, ktorí nastúpia, môžu od tohto dňa do 60 dní tak isto požiadať o výhodu.

Článok VI. stanovoval, že nariadenie nadobúda platnosť dňom vyhlásenia a jeho vykonanie sa ukladá všetkým ministrom.

Je zrejmé, že vláda viac rešpektovala požiadavky legionárov a ich oficiálneho zástupcu – kanceláriu Čs. légii na MNO ako výhrady jednotlivých rezortov. Novelizovali sa však legionárske zákony, ako sa to povie predpokladalo a požadovalo, ale iba vládne nariadenia, na schválenie ktorých nebolo treba mobilizovať parlament a prejsť cez všetky procedúry potrebné na ich prerokovanie a schválenie. Umiestňovanie legionárov po ich návrate do vlasti malo nielen sociálny, morálny a politický aspekt, ale dôležitá bola aj kvalita legionárskych legislatívnych opatrení. Najmä zákon č. 462 Sb. z 24. júla 1919, ktorý stanovoval úľavy pre osobitnú kategóriu osôb, sa v praxi často dostával do rozporu so zákonnými normami o štátnych zamestnancoch všeobecnejšieho charakteru. Umožňovalo to nejednoznačnú interpretáciu i obchádzanie tohto zákona a to vyvolávalo spoločenské napätie, ktorému sa vláda i parlament a napokon i samotní legionári chceli vyhnúť.

Zur Frage der Anstellung der tschechoslowakischen Legionäre im Staats- und öffentlichen Dienst in den ersten Jahren der ČSR

Natália Krajčovičová

Die vorgelegte Studie befaßt sich mit der Novellierung der die Legionäre betreffenden und in den Jahren 1919 und 1920 verabschiedeten Gesetze und Verordnungen. Inhaltlich analysiert werden das Gesetz Nr. 282/1919 über Ermäßigungen für Legionäre bei ihrer Anstellung im Staatsdienst und das Gesetz Nr. 462/1919, das das Gesetz Nr. 282 ergänzte. Zu beiden Gesetzen erschienen die Durchführungsverordnungen, die mehrere inkonsequente Anordnungen enthielten. Die unzufriedenen Legionäre, die Kanzlei der Tschechoslowakischen Legionen beim Verteidigungsministerium und andere Ressorts forderten deshalb eine Novellierung dieser Anordnungen. Auf Grund des Archivmaterials, das die Stellungnahmen der Hauptakteure zur Novellierung dokumentiert, analysiert die Autorin diesen Prozeß bis zum Regierungserlaß Nr. 202/1922. Der neue Erlaß respektierte die Forderungen der Legionäre und verpflichtete die Zentralbehörden in einer rigoroseren Form zur Erfüllung der die Legionäre betreffenden Gesetze und Verordnungen.

DOKUMENTY

ZÁZNAM O ZASEDÁNÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU KSČ 17. A 18. ČERVENCE 1945

Vilém Prečan

Hlavním cílem tohoto příspěvku je uveřejnit pro potřeby dalšího bádání dokument, který má klíčový význam pro pochopení jedné ze základních souvislostí či silokřivek, v nichž se ocitl slovenský problém bezprostředně po válce, při obnovování československého státu a při realizaci koaličního («národněfrontovního») programu přetváření jeho hospodářské, sociální, kulturní a národnostní struktury.

Říkám-li slovenský problém, míním tím komplex otázek, jež vyplývaly za prvé z procesu začleňování Slovenska, které žilo od 14. března 1939 až do 9. května 1945 svou vlastní, na českých zemích nezávislou existencí, do struktury jednotného státu, za druhé z odlišného vývoje na Slovensku a v českých zemích a za třetí z trvajících obrovských rozdílností české a slovenské zkušenosti na poli hospodářském, sociálním, politickém a kulturním, v mentalitě a historické zkušenosti všech vrstev obyvatelstva a z toho vyplývajících očekávání.

Pod jednou z výše vzpomenutých základních silokřivek, k jejíž analýze je předmětný dokument významným pramenem, rozumím ingerenci vedoucí skupiny Komunistické strany Československa směřující kolem jejího vůdce Klementa Gottwalda do slovenských záležitostí. Jde ve svém souhrnu o postoj těchto lidí ke komplexu slovenského problému, o chápání místa Slovenska v jejich cílových představách, o vnímání slovenské reality a jednotlivých otázek, jež tato realita nastolovala jako politické problémy dne. Určujícím faktorem politického rozhodování Gottwaldo-va vedení byly právě ony cílové představy upínající se k perspektivám socialismu v stalinistickém pojetí, pravda, se všemi výkyvy vyplývajících z pozvolných i náhlých zvratů sovětské politiky.

Na tomto místě není dost prostoru, abych tyto otázky podrobně analyzoval. Existuje o tom ostatně už velmi slušná literatura.¹ Dovolím si také odkázat na své poznámky pronesené na

¹ Mám na mysli publikace vydané od roku 1964 do současnosti. Těchto více než třicet let představuje několik časových úseků, které se podstatně odlišovaly podmínkami pro svobodnou historickou práci, a na těch knížkách je to přirozeně znát. Aniž bych jakkoli klasifikoval, omezujím se na prostý výčet a vyjmenuji tituly, které jsem měl při této práci v ruce. Gustáv Husák, *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1964. – *Cesta ke Květnu*. Vznik lidové demokracie v Československu. 1–2. K vydání připravili M. Klimeš, P. Lesjuk, I. Malá, V. Prečan. Praha 1965 (dále CESTA KE KVĚTNU). – *Slovenské národné povstanie*. Dokumenty. Zostavil, poznámky a úvod napísal Vilém Prečan. Bratislava 1965. – Viera Jarošová – Oldřich Jaroš, *Slovenské robotníctvo v boji o moc (1944–1948)*. Bratislava 1965. – Jaroslav Opat, *O novou demokracii*. Příspěvek k dějinám národně demokratické revoluce v Československu v letech 1945–1948. Praha 1966. – Vilém Prečan, *Záznam z konference (aktivu) funkcionářů KSS 8. 4. 1945 v Košicích*. In: *Československý časopis historický*, 14, 2 (1966), s. 236–249. – Jaroslav Barto, *Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1944–1948)*. Bratislava 1968 (dále BARTO 1968). – Samo Falt'an, *Slovenská otázka v Československu*. Bratislava 1968. – Marta Vartíková, *Od Košíc po Február*. Politika slovenského Národného frontu od košického obdobia do februárových udalostí (1945–1948). Bratislava 1968. – Ivan Škurlo, *Celoslovenská konferencia KSS v Žiline roku 1945 a čo jej predchádzalo*. In: *Historický časopis*, 19 (1971), 2, s. 145–175. – *Komunistická strana Slovenska*. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948. Zostavila, poznámky a úvod napísala Marta Vartíková. Bratislava 1971 (dále VARTÍKOVÁ 1971). – Elo Rákoš – Štefan Rudohradský: *Slovenské národné orgány 1943–1948*. Bratislava 1973 (dále RÁKOŠ–RUDOHRADESKÝ 1973). – Gustáv Husák, *Z bojov o dnešok, 1944–1950*. Bratislava 1973. – *Cestou května*. Dokumenty k počátkům naší národní a demokratické revoluce. Duben 1945–květen 1946. K vydání připravil Jaroslav Soukup. Praha 1975. – *Slovenské*

brněnské konferenci v říjnu 1995,² jakož i připomenout slova Lubomíra Liptáka o tom, že mocenská kontrola Slovenska se od roku 1945 uskutečňovala jednak prostřednictvím elit s pozicí na Slovensku nebo v Praze, poslušných centra, jednak omezením, regionalizací elit vázaných na slovenské instituce.³ V obou kritických momentech jednání mezi částí české a mezi slovenskou politickou reprezentací o státoprávní formy česko-slovenského vztahu, o postavení Slovenska a kompetenci Slovenské národní rady v obnovovaném Československu, tj. v březnu 1945 v Moskvě a pak v rozhovorech, jež vyústily v takzvanou první pražskou dohodu, sehrála mimořádnou úlohu souhra představitelů české a slovenské komunistické strany. Ve chvílích, kdy se v jednom i druhém případě nesmiřitelně vyhrotil rozpor mezi stanoviskem národních socialistů a Slovenské národní rady, sjednali Gottwald a jeho čeští druhové kompromis. Cesta ke kompromisu ze slovenské strany – v obou případech za cenu vzdání se požadavku federativního řešení, s nímž přicházeli jako celek představitelé SNR – vedla přes změnu stanoviska komunistické části slovenské reprezentace, a to po zásahu Gottwalda a spol. »Slovenští soudruzi«, tj. představitelé »povstaleckého« vedení KSS, disciplinovaně přijali řešení doporučené Gottwaldem a podložené vahou jeho autority.

Druhý případ se ovšem odehrál v podstatně odlišné situaci, než jaká byla v Moskvě. Tam měli čeští exulanti proti sobě zástupce slovenského domova, ověřené odbojovými vavříny. Mezitím prožili éru »košického zajetí«, která mnohé z nich naplnila frustrací z toho, že vláda teprve se chystající vládnout se cítila na vedlejší koleji, zatímco Slovenská národní rada byla jediným pánem na Slovensku a nedala si do ničeho mluvit.⁴ V květnu už byli v Praze ministři pevně v sedle, a tehdy na ně i na celou vládu dolehly jako by dodatečně nesnáze vyplývající z nutnosti dojednat zákonodárné kroky se Slovenskou národní radou, hledat cesty praktického naplnění principu »rovný s rovným« a brát na vědomí, že vláda má vedle sebe sebevědomého partnera.

Situace v českých zemích, jež byla ještě dva měsíce předtím pro české komunisty v exilu zahalená v mlhách dohadů a odhadů, se ukázala být daleko příznivější, než předpokládali. Naproti tomu se nepotvrzovala očekávání, že Slovensko bude motorem revoluce v republice, a mnohé jiné zjednodušené představy o slovenské realitě vůbec. K tomu přistoupila ještě další okolnost, jež ovlivnila zhoršování vztahu pražského komunistického centra k Šmidkeho vedení v Bratislavě: konfliktní vztah Viliama Širokého k povstaleckému vedení KSS, o němž se již také dost psalo.

Stěží sice bude kdy možné akceptovat demonizaci Širokého úlohy uvnitř KSS v té míře, jak ji prezentoval Gustáv Husák ve svých dopisech ústřednímu výboru KSČ z 1. května 1963 a z 2. ledna 1964.⁵ Nicméně se lze asi shodnout na tom, že Široký udělal po příchodu do Prahy, kde

národné orgány v dokumentoch. I. Obdobie Slovenského národného povstania. Na vydanie pripravil Edo Rákoš. Bratislava 1977. – Karel Kaplan, *Pravda o Československu 1945–1948*. Mnichov 1985, Praha 1990. – *Pražské dohody 1945–1947*. Sborník dokumentů. K vydání připravili Rudolf Jičín, Karel Kaplan, Jaroslav Šilar. Praha 1992 (dále KAPLAN 1992). – Karel Kaplan, *První poválečná vláda (komentované dokumenty)*. In: *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV*, sv. 5. Praha 1992, s. 69–165. – Michal Barnovský, *Na cestě k monopolu moci*. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v letech 1945–1948. Bratislava 1993. – Robert Letz, *Slovensko v letech 1945–1948*. Na cestě ku komunistické totalitě. Bratislava 1994. – Jan Rychlík, *Možnosti řešení česko-slovenského vztahu 1945–1948*. In: *Od diktatury k diktature*. Sborník materiálů z vedecké konferencie v Smoleniciach 6.–8. decembra 1994. Editor Michal Barnovský. Bratislava 1995, s. 19–28. – Karel Jech a Karel Kaplan, *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Dokumenty I–II. Brno 1995 (dále DEKRETY 1995). – Michal Barnovský, *K profilu a činnosti Demokratické strany (1944–1948)*. In: *Soudobé dějiny*, 3 (1996), 2–3, s. 219–246. – Nejnovější výsledky bádání viz též *Česko-slovenská historická ročenka 1996*, Brno 1996, 11–192.

² Publikovány byly in: *Česko-slovenská historická ročenka 1996*, s. 18 n.

³ *Tamtéž*, s. 98.

⁴ Leccos o jejich pocitech prozrazují záznamy o rozhovorech s českými členy vlády, které pilně posílal z Košic do Moskvy v dubnu 1945 sovětský velvyslanec Zorin. (Srv. *Archiv vnější politiky RF*, f. 06, opis' 7, papka 51, delo 821; též 0138/26/132/7.)

⁵ Kolovaly tehdy jako první »samizdaty«.

pracoval jako náměstek předsedy vlády a pravidelně se účastnil zasedání předsednictva KSČ, vše pro to, aby napomohl znepokojení svých soudruhů nad potížemi se Slovenskem a dovedl je k jistotě poznání, že zakopaný pes je v neschopnosti Šmidkeho vedení a že jedině on sám může situaci zachránit.

Vztahy mezi vedením KSČ a KSS

KSČ a KSS vystupovaly navenek jako dvě samostatné politické strany se samostatným nárokem na zastoupení ve vládě (třebaže formálně byli slovenští ministři-komunisté ve vládě spolu s ostatními slovenskými ministry a státními tajemníky ve věcech celostátního zákonodárství zodpovědní Slovenské národní radě) i v československé Národní frontě. Relativní nezávislost KSS na zahraničním exilovém centru v Moskvě, vzniklá *via facti* za povstání, nevyplývala, aby Husák, až do příchodu Šmidkeho do Košic (12. dubna 1945) nejvyšší činitel KSS, dostával (a disciplinovaně přijímal) direktivy od Gottwalda, ať už ústně – za pobytu v Moskvě v únoru a pak znovu v březnu – nebo radiotelegraficky.

Vedení KSS se v průběhu února 1945 formovalo v Košicích v kontinuitě s výsledky voleb na bansko-bystrickém sjezdu v září 1944 a v souladu s tím, jak jeho členové postupně přicházeli do Košic z dočasné ilegality, z partyzánských oddílů, kam se někteří uchýlili po obsazení Banské Bystrice Němci, a z dočasného pobytu v zahraničí. Souběžně s tím byli kooptováni do ústředního výboru další funkcionáři, kteří se vrátili na Slovensko z dlouholetého exilu (Edo Friš, Jozef Valo) nebo přišli z vězení (Július Ďuriš, Viliam Široký).⁶

V Košicích se vytvořil společný ústřední výbor KSČ z českých i slovenských členů. Podle »protokolu mimořádné schůze KSS a funkcionářů KSČ z Moskvy a z Londýna konané 8. IV. 1945 v místnostech ústředního sekretariátu KSS v Košicích« byl zvolen ústřední výbor KSČ v tomto složení: Klement Gottwald, Václav Kopecký, Rudolf Slánský, Václav Nosek, Marie Švermová, Josef Krosnář, Bohuslav Laštovička, Jaroslav Procházka, Jan Harus, Karol Šmidke, Viliam Široký, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Július Ďuriš, Jozef Šoltész, Karol Bacílek, Edmund Friš.

Místo dřívějšího politbyra bylo zvoleno předsednictvo KSČ s novou funkcí předsedy strany, a to ve složení: předseda strany Gottwald, místopředseda Šmidke (v době nepřítomnosti ho měl zastupovat Husák), generální sekretář Slánský a členové Kopecký, Nosek, Široký.⁷ Nejsou však k dispozici žádné doklady o tom, že by se tyto orgány v Košicích ještě kdy sešly, a nedošlo k tomu ani v Praze.

Pokud jde o KSS, je pro košické období doložena po 8. dubnu jedna společná schůze předsednictva KSS a některých (slovenských) komunistů-ministrů či pověřenců, a to 25. dubna 1945. V zápise z tohoto zasedání se poprvé objevuje jako název nejvyššího stranického grémia »předsednictvo KSS«, který se pak udržoval po celý rok 1945. Od 13. května se předsednictvo KSS scházelo – zpočátku dosti nepravidelně – v Bratislavě. Některých jeho zasedání se v květnu a v červnu zúčastnil Viliam Široký (členové vlády Július Ďuriš a Jozef Šoltész nikoli).

Prezenční listiny ze schůzí pražských vrcholných grémií KSČ neposkytují doklady o návaznosti na usnesení z 8. dubna. Pokud jde o předsednictvo ÚV KSČ, existuje první zápis ze schůze 26. května 1945; na osmi zasedáních předsednictva ÚV mezi 26. květnem a 9. srpnem

⁶ Dochované zápisy vedoucího grémia KSS z února a března 1945 jsou označeny jako zápisy ústředního výboru KSS. Studoval jsem je – spolu se zápisy ústředního výboru KSS a užších stranických grémií z celého poválečného období až do roku 1950 – na začátku šedesátých let v tehdejším archivu ÚV KSS. Všechny moje rešerše z těchto pramenů a poznatky o jejich uložení pocházejí z té doby. Později jsem už neměl příležitost ověřit si, zda k nim nebyl dohledán další spisový materiál, ani doplnit údaje o dnešním jejich uložení ve Slovenském národním archivu (Michal Barnovský uvádí ve své knize z roku 1993 pro předsednictvo ÚV KSS fond 03). – Za únor a březen 1945 existovaly zápisy z 26. února, z 6., 13. a 29. března.

⁷ *SÚA Praha*, AÚV KSČ, f. 01, a.j. 1.

1945 KSČ, doložených zápisy, se zúčastnili náměstci předsedy vlády, respektive ministři-členové vlády za KSČ (Gottwald, Kopecký, Nosek) a za KSS (Široký, Ďuriš, Šoltész; avšak nikoli Vlado Clementis, státní tajemník v ministerstvu zahraničních věcí), generální tajemník Slánský, zpočátku také Josef Smrkovský (naposledy 4. června, kdy bylo usneseno, že »ze zdravotních důvodů« podá demisi na funkci předsedy Zemského národního výboru v Praze), 31. května, 3. a 26. července Antonín Zápotocký, 31. května také Bílek a 4. června Bruno (zřejmě Bruno Kohler).⁸

Od druhé poloviny května do poloviny července 1945 jsou protokolárně doloženy tři schůze ústředního výboru KSČ: 18. května (v zápise označená jako schůze *prozatímního* ústředního výboru), 24. května a 12. července. Podle dochovaných prezenčních listin se kromě českých členů účastnili zasedání Ďuriš, Široký a Šoltész. Zatím šlo o grémium nepřilíš početné: počet přítomných nepřesáhl ani v jednom případě devatenáct osob.

Z osmi zmíněných zasedání pražského předsednictva ÚV KSČ se pět zabývalo výhradně agendou českých zemí. Schůze 26. května měla na programu jako první bod »slovenskou otázku« a vedla pravděpodobně k vůbec prvním dvěma společným pracovním schůzkám obou nejvyšších grémií – předsednictva ÚV KSČ a předsednictva KSS –, na nichž byla přijata zapsaná závazná usnesení.⁹ Bezspornu nejzávažnější bylo to, které stanovilo, že KSS je součástí jednotné KSČ s jednotným vedením.

Nic ovšem nenásvědčuje tomu, že by to vedlo k nějakým praktickým opatřením nebo krokům. Interní diskuse v pražském vedení KSČ o poměrech na Slovensku a o práci tamější komunistické organizace však zřejmě pokračovala. Také Viliam Široký asi pobýval častěji na Slovensku, neboť se zúčastnil všech tří zasedání předsednictva KSS v době mezi 13. a 19. červnem; na jednom z nich kritizoval, že plné moci pro slovenské členy vlády schválené Slovenskou národní radou 5. června nic nezměnily na faktickém stavu věci (jeho argumentace) a zřejmě inicioval usnesení přijaté v dané věci.¹⁰ V prvním týdnu července se uskutečnil zájezd vládní delegace na děvinské slavnosti, kde došlo k ne zcela vyjasněné konfliktní situaci, možná zaviněné jen nevydařeným obědem pro hosty z Prahy.¹¹ Zatímco bylo bratislavské předsednictvo zaměstnáno výsledky sjezdu Demokratické strany a podpisovou akcí katolické církve proti postátnění škol (zabývalo se oběma otázkami na svých schůzích 13. a 14. července),¹² v Praze se »ústředí« KSČ rozhodlo energicky zasáhnout do poměrů na Slovensku a udělat pořádek i v bratislavském vedení. Ve středu 11. července bylo narychlo, z jednoho dne na druhý, svoláno zasedání ústředního výboru KSČ.

Oficiální zápis o této schůzi, jež se konala 12. července 1945 v 19 hodin ve velké zasedací síni budovy KSČ, není k dispozici, pouze pozvánka z 11. července s programem »1. Zpráva s. Gottwalda. 2. Zpráva s. Širokého o slovenských otázkách. 3. Zpráva s. Zápotockého o odborných otázkách« a prezenční listina s devatenácti jmény psanými na stroji a s vlastnoručními podpisy vedle každého z nich. Zúčastnili se (podle pořadí na prezenční listině): Gottwald, Kopecký, Slánský, Nosek, Švermová, Krosnář, Laštovička, Procházka, Harus, Široký, Ďuriš, Šoltész, Knap, David, Čivrný, Kopřiva, Kliment, Hodinová, Zápotocký.¹³ Naštěstí se dochovaly soukromé zápisky jednoho z účastníků – Bohumila Laštovičky.¹⁴ Gottwaldův závěr naznačil směr režie, podle níž měl být operován »dozrálý vřed«; změna vedení KSS měla být připravena tak, aby to dělalo

⁸ *Tamtéž*, f. 02/1, a. j. 1–8. Dvě z těchto schůzí však byly označeny jako schůze předsednictva ÚV KSČ a předsednictva KSS, srv. přílohy 4 a 5.

⁹ *Tamtéž*.

¹⁰ Srv. poznámku k Husákově zmínce o »rezoluci strany« v jeho projevu na zasedání ÚV KSČ, zaznamenaném na příslušném místě zápisu (hovořil 18. července odpoledne).

¹¹ Srv. narážky v Husákově a Kopeckého projevech v záznamu ze zasedání 17. a 18. 7. 1945.

¹² Tato problematika je obšírně vyložena v Šmidkeho referátu, jímž začíná záznam ze 17. a 18. července. Viz též přílohy 8 a 11.

¹³ *SÚA Praha*, AÚV KSČ, f. 01, a. j. 4, l. 1–2. Všechna tato jména pak najdeme na prezenční listině zasedání konaného 17. a 18. července.

¹⁴ Viz přílohu 9.

dojem, že jde o podnět ze Slovenska. Bylo rozhodnuto povolat do Prahy k jednání celé bratislavské předsednictvo.

V zápiscích není žádná zmínka o termínu, na kdy měli být bratislavští soudruzi pozváni, avšak už o dva dny později, 14. července, Karol Šmidke hned po zahájení schůze předsednictva KSS oznámil, že předsednictvo KSČ koná 17. července zasedání a že předsednictvo KSS bylo požádáno, aby se jednání zúčastnilo. O programu, přípravě na zasedání, dohodnutých referentech se žádné písemnosti nedochovaly.¹⁵

Písemnosti ze zasedání 17.–18. 7. 1945 ve fondu 01 SÚA Praha

Toto v pořadí už druhé červencové zasedání ústředního výboru KSČ je registrováno v bývalém Archivu ÚV KSČ ve fondu 01 (zasedání ústředního výboru KSČ) jako archivní jednotka 5. Ve složce je 43 listů. Prvních 14 listů jsou rukopisné poznámky jednoho z účastníků, po mém soudu tehdejšího generálního tajemníka Slánského. Součástí těchto poznámek je rukou psaná a Slánským podepsaná žádost o informace o národních správách na Slovensku, adresovaná pověřenci Púllovi. Všechny ostatní poznámky jsou psány rukopisem, který má stejné charakteristické znaky jako uvedený, Slánským podepsaný vzkaz. Výjimku tvoří půldruhé stránky poznámek, které jsou psány odlišným rukopisem (záznam usnesení v tom znění, jak je přednášel v závěrečném »resumě« Gottwald).

Těchto 14 listů konceptního papíru, z nichž některé jsou popsány oboustranně, má formát 21,7 x 34 cm, tedy o něco vyšší než obvyklý A4. Poznámky byly psány tužkou. Jsou často jen heslovité, obsahují málo identifikačních údajů, kdo vlastně hovořil, jsou mezi nimi také naskicované hlavní body Slánského vystoupení. Tu a tam se vyskytne podrobnost, která potvrzuje poznatek, že záznam označený jako »protokol« je místy kusý. Dochovaná posloupnost listů neodpovídá průběhu jednání: tak například půl stránky heslovitě zaznamenaných nejdůležitějších tezí Gottwaldova projevu a následující body jím předneseného návrhu usnesení zaplňují obě strany listu 1. Na listu 2 jsou ve 4 řádcích pod sebou pouze tyto údaje: »17. VIII/ 1. Schmidtke/katolíci: 1) Konsfiskace půdy církevní/ 29. 8.« Na rubu listu 3 jsou poznámky o Husákově vystoupení, kde je ovšem těžko rozlišit záznamy o Husákových výrociích od komentářů Slánského.

Pokoušet se tyto poznámky dešifrovat ve všech směrech a konfrontovat je s dochovaným strojopisným záznamem by bylo nadmíru pracné a výsledek takového úsilí by asi byl dosti hubený. Něco se z nich pokusila vydolovat Marta Vartíková v edici dokumentů z konferencí a plén KSS, protože tehdy, v roce 1971, nic jiného neměla k dispozici.¹⁶

Dalších 13 listů složky (l. 15–27) je dobový, dosti věrný strojopisný přepis Slánského poznámek. Ve složce je ještě průpis téhož transkriptu (l. 28–40), dále na dvou listech (l. 41–42) usnesení v té podobě, jak je publikuji v příloze 10, a pak už jen originál prezenční listiny.

Tato prezenční listina je však velmi důležitým dokumentem, možná nejdůležitější částí složky vůbec. Je nadepsána »Prezenční listina schůze ÚV KSČ konané dne 17. července 1945«.

¹⁵ V dopise z 2. ledna 1964, adresovaném ústřednímu výboru KSČ uvedl Gustáv Husák následující verzi události, kterou uveřejňuji jako ukázkou způsobu Husákovy argumentace: »Okolo 12. júla 1945 Široký predniesol na zasadnutí ÚV KSČ, na ktoré ako obyčajne zase neboli pozvaní predstavitelia KSS, tendenčný a štvavý referát o situácii na Slovensku, v ktorom katastrofálne vykreslil situáciu v strane a v krajine a navrhoval zvolat' zjazd KSS a zvolit' nové vedenie. O tomto referáte nikoho z vedenia KSS neinformoval, nežiadal si k nemu podklady, nežiadal si ani len vyjadrenie k svojmu návrhu na zvolanie zjazdu KSS, ačkoľvek KSS bola do roku 1948 samostatnou politickou stranou. Česki súdruhovia boli celkom pochopiteľne pobúreni takým stavom na Slovensku, ako ho vykreslil Široký. Vedenie KSS bolo pozvané na spoločné zasadnutie KSČ a KSS a 17. júla nás prudko kritizovali. Necháпали sme, kde sú korene takých informácií. Až dodatočne sme sa dozvedeli o intrigách Širokého proti celému vedeniu KSS.« (Podle opisu porušeného soukromé v roce 1968 a porovnaného s kopií originálu. Opis je uložen v mém osobním archivu.)

¹⁶ Je toho asi 30 řádek textu v poznámce pod čarou na s. 154 n., VARTÍKOVÁ 1971.

Má 26 číslovaných položek: každé jméno (pouze příjmení) je napsáno nejprve na stroji (s výjimkou položky 26 – Zupka –, která je psána rukou) a vedle jsou ve dvou sloupcích dva podpisy, což svědčí o tom, že zde byla zaznamenána přítomnost i na druhém dni zasedání 18. července. U Noska a Procházky je strojem napsáno »(omluven)«, u Haruse a Zápotockého chybí podpisy, z čehož lze vyvodit, že se jednání nezúčastnili (v »protokolu« také chybí jakákoli známka jejich přítomnosti). Marie Svermová je sice podepsána pouze v prvním sloupci, víme však, že byla mezi diskutujícími i druhý den, 18. července. Kromě Viliama Širokého, Júlia Ďuriše a Jaroslava Šoltéše, kteří se v květnu až v září 1945 zúčastňovali schůzí předsednictva ÚV KSČ pravidelně (snad jako jeho řádní členové), jsou na prezenční listině uvedeni a podepsáni tito členové předsednictva KSS: Karol Šmidke, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Karol Bacilek, Edo Friš, Ján Püll, František Zupka (některá strojem předepsaná jména s příslušným dobovým či v Praze obvyklým zkomolením).

Počítám-li správně, bylo při předpokládaných 4 absencích na zasedání přítomno 10 členů KSS a 12 členů KSČ (v pořadí podle prezenční listiny Klement Gottwald, Václav Kopecký, Rudolf Slánský, Marie Švermová, Josef Krosnář, Bohumil Laštovička, Josef Knap, Václav David, Lumír Čivrný, Gustav Kliment, Ladislav Kopřiva, Anežka Hodinová). Označení prezenční listiny i záhlaví usnesení hovoří pro správnost závěru, že formálně šlo o zasedání ústředního výboru KSČ za účasti členů předsednictva KSS.¹⁷

Toto všechno bylo pro badatele k dispozici v Archivu ÚV KSČ už v roce 1968, o čemž jsem se přesvědčil srovnáním obsahu uvedené archivní jednotky s poznámkami a výpisky, které jsem si právě tehdy zaznamenal při studiu téže složky. A ještě něco se vědělo o zasedání 17. a 18. července 1945: z kuloárů studijní komise ústředního výboru KSČ, která byla v činnosti v roce 1963 a o níž bude ještě řeč, pronikla pikantní informace, že při hodnocení tohoto zasedání a jeho výsledků jeden z členů komise, slovenský historik Bohuslav Graca, prohlásil, že to bylo z hlediska povstaleckého vedení KSS »něco mezi Kostnicí a Canossou«.¹⁸

Nálezová zpráva

O dvacet šest let později, v září 1994, jsem při studiu písemností pocházejících z činnosti oddělení mezinárodních informací Vsesvazové komunistické strany (bolševiků) v moskevském badatelském a dokumentačním středisku RCChIDNI (*Rossijskij centr chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii*) narazil také na několik fasciklů obsahujících materiál o činnosti KSČ a československé problematice z léta 1945. Šlo o zásilku, kterou do Moskvy poslal generální tajemník KSČ Rudolf Slánský. Mezi fascikly byl svazek o 181 listech; prvních 94 listů ve hřbětě pevně sešitého svazku byl ruský text (překlad) nadepsaný *'Protokol' sověščanija CK KPČ po slovackomu voprosu 17. VII. 45 g.* Další listy 96–181 představovaly české znění téhož dokumentu, předlohu, z níž byl zmíněný překlad pořízen; v záhlaví oněch 86 stran záznamu či zápisu vyhotoveného na stroji bylo napsáno perem »Protokol ze schůze ÚV KSČ o slovenské otázce, 17. VII. 1945«.¹⁹ Udělal jsem si tehdy jen několik výpisků k problematice, kterou jsem bezprostředně sledoval. Byl jsem přesvědčen, že dokument musí být v té či oné podobě k nalezení

¹⁷ Pro úplnost dodávám, že v písemnostech bývalého AÚV KSČ je ve fondu 018 (celostátní porady a konference) uložena archivní jednotka s číslem 1, označená »Porada ÚV KSČ a ÚV KSS 17. a 18. 7. 45«. Má 15 listů, prvních 13 je průpis transkriptu Slánského poznámek, jehož prvopis je ve fondu 01, a.j. 5; na listech 14 a 15 se nachází text usnesení, obsahově identický s tím, který jsem popsal výše, jde však o prvopis jiného vyhotovení.

¹⁸ Ostří této indiskrece směřovalo proti členu předsednictva ÚV KSS Vasilu Biľakovi, donedávna ještě pověnci pro školství a kulturu, který prý na Gracova slova bezradně vyhrkl: »Co je to kostnica, čo je to kanosa?«

¹⁹ RCChIDNI, fond 17, opis' 128, d. 30, l. 1–181. Na obsahu fasciklu, který je umístěn jako první list svazku, jsou rukopisné poznámky o tom, že spis byl uložen do archivu v srpnu 1948.

v pražském archivu, a bylo mi proto proti mysli zbytečně platit moskevskému archivu vysoké poplatky za mikrofilm či fotokopii.

Pátrání ve Státním ústředním archivu však bylo marné. Proto jsem si o rok později z Moskvy přece jen dovezl mikrofilm českého znění.²⁰ V souvislosti s brněnskou historickou konferencí o obnově společného státu Čechů a Slováků v roce 1945, která se konala v říjnu 1995,²¹ jsem se vrátil k problematice, o které jsem stačil v roce 1968 napsat už jen článek do tehdy populárního časopisu.²² Rozhodl jsem se pak, že se tento dokument, o jehož existenci jsem v roce 1968 neměl potuchy (věděli o něm jen členové »Komise pro přezkoumání závěrů IX. sjezdu KSS z hlediska oprávněnosti kritiky tzv. buržoazního nacionalismu 1963«, vázaní mlčením),²³ pokusím při nejbližší příležitosti publikovat v plném znění.

Zveřejnit materiál uložený v RCChIDNI není ovšem jednoduché. Badatel se tu totiž při převzetí kopií zavazuje mimo jiné k tomu, že bez licenční smlouvy nebude publikovat obdržené dokumenty ani *in extenso*, ani je citovat částečně v uvozovkách. Nechtělo se mi do zdoluhavého a nákladného licenčního řízení a ještě jednou jsem se pokusil o štěstí v pražském archivu. Karel Kaplan poradil, že materiál by snad mohl být k nalezení ve fondu někdejší »barnabitské« komise. Tam se jej laskavostí archivářů opravdu podařilo úspěšně identifikovat, i když v podobě přepisu z roku 1963, nikoli ve znění z roku 1945, jehož prvopis je uložen v Moskvě. Tento transkript z roku 1963 jsem připravil pro uveřejnění v tomto příspěvku. O tom však o něco později.

Záznam či protokol z roku 1945

Při zkoumání textu z roku 1945 zjistíme, že 86 stran strojopisu nebylo původně průběžně očíslováno. Číslování 96–181 rukou v pravém rohu každého listu je pozdějšího data a pochází buď z moskevské spisovny, nebo ze stranického archivu, kde byl text uložen. Záznam je sestaven do jednoho celku z devíti částí, z nichž každá byla psána strojem po jedné straně listu formátu A4 a při vyhotovení číslovaná – rovněž strojopisně – vždy od první strany. Je obtížné dohadovat se, proč tomu tak bylo, snad bylo více zapisovatelů. Nejkratší sekce má pouhé tři strany, nejdelší 35 stran. Ze zkoumání věcné návaznosti sekcí přičleněných k sobě do jednoho souvislého záznamu, z porovnávání replik na některá vystoupení a z odvolávek řečníků na předchozí mluvčí lze učinit spolehlivý závěr, že až na jednu výjimku záznam odpovídá pořadí, v němž jednotliví účastníci zasedání hovořili. (O této výjimce později, v jiné souvislosti.) S textem adresát nikterak nemani-puloval. Všechny redakční opravy a úpravy, vpisky a škrty učiněné perem ve strojopise jsou zřejmě dilem původce spisu a byly nepochybně provedeny v Praze před odesláním dokumentu do sovětské stranické centrály.

Pokud jde o okolnosti, jak se dokument dostal do Moskvy, všechny zjistitelné informace jsou obsaženy v česky psaných, nepodepsaných a nedatovaných »Informacích o některých politických otázkách«, koncipovaných pravděpodobně po 20. srpnu 1945. V nich generální tajemník

²⁰ Dal jsem si zhotovit také kopii první a poslední strany dobového ruského překladu dokumentu. Nebyl jsem dost předvidavý, abych si pořídil mikrofilm celého dokumentu; při opětovné návštěvě archivu v roce 1997 už to nebylo možné, z registru 128 fondu 17 archiv kopie badatelům neposkytoval. Pokud jde o zmíněné dvě strany překladu, mohu říci, že česká předloha byla přeložena vcelku kvalifikovaně, na jednom místě došlo v podružné otázce k vypuštění upřesňujícího údaje.

²¹ Viz Česko-slovenskou historickou ročenku 1996.

²² »Slovenská otázka v roce 1945«, *Reportér*, 3 (1968), 36–38 (září–říjen).

²³ Tak je označen fond 03/10 bývalého Archivu ÚV KSČ, uložený nyní ve Státním ústředním archivu v Praze. Podle budovy na Hradčanském náměstí v Praze, kde v roce 1963 po dlouhé měsíce zasedala, dostala tehdy tato komise ústředního výboru KSČ přezdívkou »Barnabitská« a toto označení se udrželo i v podtitulu uvedeného archivního fondu. V zápisu z 48. schůze předsednictva ÚV KSČ, konané 5. prosince 1963, kde se projednávala její závěrečná zpráva, je nazývána *komisí pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu* (tamtéž, f. 02/1, sv. 43, a.j. 48). Budu se v dalším přidržovat stručného názvu »barnabitská«.

Rudolf Slánský sděloval, že posílá protokol zasedání ústředního výboru a slovenské noviny s podrobnými zprávami o celoslovenské konferenci strany (šlo o takzvanou žilinskou konferenci z 11. a 12. srpna 1945). Informuje dále, že Viliam Široký píše obsírnou zprávu o situaci na Slovensku, a slibuje v brzké době životopisná data členů ústředního výboru KSS. Zákroky provedené ústředím KSČ, pokud šlo o politickou linii strany na Slovensku a složení jejího vedení, zastoupení komunistů v SNR a jejích orgánech, jakož i Gottwaldovo vystoupení na celoslovenské konferenci hodnotí Slánský jako předpoklady pro zlepšení údajně těžké situace na Slovensku. Uvádí pak, že poslední zprávy ze Slovenska hovoří o prvních známkách zlepšení, zejména při překonávání hospodářských potíží.²⁴

Slánského autorství zprávy považují za prokázané – kromě její dikce – dopisem V. Mošetova a I. Medvedeva z 25. září 1945 Jiřímu Dimitrovovi, A. S. Panjuškinovi a L. S. Baranovovi. V ruský psaném dopise, klasifikovaném »tajné« a označeném č. 8929-45, se sděluje, že pravidelný kurýr doručil od českých soudruhů z Prahy soubor materiálů a dokumentů. V jejich soupisu se pak na prvním místě uvádějí informace *soudruha Slánského* o některých aktuálních politických otázkách. Jmenování referentů oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b) píše, že všechny materiály a dokumenty byly už přeloženy – až na stenogram porady ÚV KSČ, o němž se uvádí, že má více než sto stran – a že se zpracovávají. Řečený stenogram (termín použitý pisateli dopisu) je v seznamu uveden jako třetí položka a označen jako protokol porady ÚV KSČ.²⁵

Nadpisem této pasáže jsem naznačil otázku, o jaký druh zápisu ze zasedání (či o zasedání) vlastně jde. Je to stenografický zápis, protokol nebo jen podrobný záznam? Nemáme jiný pramen než text sám, a tak můžeme vycházet jen z jeho textového rozboru. Nelze jej označit za protokol, k tomu chybí řada náležitostí, jako jsou jména zapisovatele či zapisovatelů, řádně do textu integrované informace o datu a místu konání, klauzule o ověření. Protokol by dále musel být úplný, nesměla by mu chybět úvodní část s informacemi o tom, kým bylo zasedání zahájeno, kdo je řídil či kdo mu předsedal, jako je tomu v daném případě.

Nabízí se otázka, jak podrobně byly asi zachyceny projevy a diskusní vystoupení. Vyjděme z časových dispozic zasedání a z rozsahu dochovaného textu o jeho průběhu. Záznam o prvním dnu jednání, kdy se podle odhadu, který ještě zdůvodním, konferovalo určitě ne více než čtyři až pět hodin, nejprve odpoledne před večerí a pak ještě nějakou dobu po večerí, představuje zhruba třicet stran strojopisu po 30–31 řádcích na stránce. O době jednání v druhém dnu máme poměrně přesné údaje: zasedalo se od 9 do 13.45 a od 15 do 20.45. Předpokládáme-li nejméně dvě kratší přestávky, lze usoudit, že se jednalo devět hodin čistého času. Záznam projevů proslovených za tuto dobu zahrnuje pouhých 55 stran strojopisu. To je na doslovný zápis příliš málo.

S tímto závěrem koresponduje to, že na několika místech jsou pasáže, které pouze souhrnně informují, kdo v určitém momentu zasedání debatoval (například tam, kde se uvádí, kdo si kromě Šmidkeho vzal slovo po Gottwaldově projevu). Bylo již řečeno, že chybí jakákoli zmínka o začátku zasedání, velmi stručně je zaznamenána i závěrečná část schůze. Některé pasáže v projevech jsou formulovány tak, že se reprodukuje jen stručný obsah sdělení, zvláště když se o řečníkovi hovoří v třetí osobě. Jsou i jiné známky toho, že text je na mnoha místech kusý a není doslovným záznamem každého projevu; jsou v něm i výslovná upozornění, že výroky nejsou zaznamenány v úplnosti. Nelze přirozeně vyloučit, že se na zapisování schůze podíleli stenografové nebo zapisovatelé s dobrou praxí, proti klasifikaci zápisu jako vysoce profesionálního však hovoří některé příliš stručně zaznamenané pasáže, zkomolená místa apod.

Ať už byl zápis pořízen tím či oním způsobem (žádné technické zařízení asi nepřipadalo v úvahu), je nutné uznat, že zapisovatel či zapisovatelé neměli lehkou úlohu. Většina řečníků hovořila zřejmě bez přípravy nebo nejvýš na základě stručných poznámek; atmosféra zasedání byla bezpochyby vzrušená. Zvláštním problémem musela asi být slovenština. Celý záznam je psán

²⁴ RCChIDNI, f. 17, op. 128, d. 29, l. 189–193. Údaje na 4. straně textu psaného na stroji.

²⁵ Tamtéž, l. 1–2.

ZÁZNAM O ZASEDÁNÍ ÚV KSČ 17. A 18. 7. 1945

česky, avšak všichni slovenští účastníci hovořili slovensky. Dokladem toho je řada slovakismů v původním znění přepisu jejich vystoupení. Stěží bude ještě kdy možné zodpovědět otázku, zda se slovensky pronesené projevy zaznamenávaly česky, anebo zda byl nejprve pořízen slovenský záznam, který pak byl dodatečně převeden do češtiny.

Transkript záznamu o zasedání 17. a 18. 7. 1945 z roku 1963

V pasáži, kterou jsem nadepsal »náleží zpráva«, uvádím, že v materiálech »barnabitské« komise je uložen přepis záznamu (»protokolu«) z roku 1945. Jde o transkript pořízený v roce 1963, psaný strojem a rozmnožený cyklostylem. V jiné než cyklostylované formě jsem se s tímto transkriptem nesetkal, a to ani ve fondu komise, ani předsednictva ÚV KSČ. Vždy je to výtisk v rozsahu 77 stran formátu A4, rozmnožený z téže strojopisné předlohy, bezpochyby pro již zmíněnou schůzi předsednictva 5. 12. 1963.²⁶

Srovnával jsem velmi pečlivě obě verze – tu z roku 1945, uloženou v moskevském archivu, a transkript z roku 1963 – a došel jsem k závěru, že přepis z roku 1963 se pořizoval z předlohy, která byla obsažená i formou ve svém celku i v jednotlivostech totožná se zněním zápisu (»protokolu«), který poslal Slánský v roce 1945 do Moskvy. Předlohou pro přepis z roku 1963 mohla být kopie prvopisu, který byl odeslán do Moskvy, nebo další vyhotovení »protokolu«, pořízené v roce 1945.²⁷ Znění z roku 1963 není ovšem pouhý opis textu z roku 1945, je to přepis jazykově a pravopisně upravený, v některých detailech pozměněný a modernizovaný; od znění z roku 1945 se poněkud odlišuje také grafickou úpravou. Ostatně proto hovořím o přepisu či transkriptu, nikoli opisu.

Změny v transkriptu z roku 1963 oproti záznamu z roku 1945 uloženému v RCChIDNI jsou tohoto druhu:

1. Některé slovakismy byly nahrazeny českými výrazy, a to takto: pověřenec a pověřenci (pověřenik, pověřenici); zeměmi (krajiny); dělníci (robotníci); Národní fronta (Národní front); je cítit, je vidět (badat'); politiky Národní fronty (politického národního frontu, národní politické fronty); špatně (zle). Do kategorie podobných změn, v tomto případě opravy českismu, patří psaní místopisného názvu Banská Bystrica místo Baňská Bystrica.

2. Změny tvaroslovné, lexikální a ve slovesných vazbách: úloha (role), ale jen v několika případech; jde o (týká se); záleží na tom (záleží od toho); v rukou (v rukách); výrobci (výrobci); podepisuje (podpisuje); a to (a sice); principiální, oficiální (principiální, oficielní); dosáhnout (docílit); musí (musejí); sám (samotný); je pravda (je faktem); svou (svoji), ale ne vždy; své (svoji).

²⁶ O tom svědčí záznamy na předtištěném formuláři »Návrh pro schůzi předsednictva ÚV KSČ«, datovaném 15. 11. 1963, a dále na průvodním formuláři, jímž tajemník ústředního výboru Vladimír Koucký předkládal 19. 11. 1963 pro jednání předsednictva na 157 listech tři dokumenty, mezi nimi »Protokol z jednání ústředních výborů KSČ a KSS 17.–18. 7. 1945«. *SÚA Praha*, AÚV KSČ, f. 03/10, sv. 12, a. j. 228; f. 02/1, sv. 43, a. j. 48, 48. schůze ze dne 5. 12. 1963. Na návrhovém formuláři z 15. listopadu je rukou psaná poznámka: »Bylo u nás množeno z blan, které jsme dostali, proto není nikde originál založen.« V záhlaví návrhového formuláře i na průvodním formuláři je totéž číslo – 2372 –, které se opakuje (v levém horním rohu) i na stranách 1–72 cyklostylovaného materiálu. Také v archivní jednotce 249 fondu 03/10 je uložen pouze cyklostylovaný výtisk zápisu, identický s těmi, jež jsou k dispozici na jiném místě.

²⁷ Nezdá se mi být pravděpodobné, že by pro potřeby komise byla k dispozici kopie dokumentu z moskevského archivu. Naproti tomu zůstává záhadou, odkud vlastně mohli předlohu pro transkript mít. Nic podobného nebylo k dispozici v někdejším archivu ÚV KSS v Bratislavě, když jsem tam na přelomu 50. a 60. let studoval kdeco, včetně zápisů z bratislavského předsednictva KSS za léta 1945–1948. A kam se tato předloha poděla po zhotovení transkriptu? Proč nebyla například uložena do fondu 01, kam by logicky patřila? Pídl jsem se po ní namátkou v některých fondech, leč marně; nicméně jsem přesvědčen, že dokument časem »vyplave«, možná tam, kde bychom to nejméně čekali.

3. Psaní velkých písmen a interpunkce, oprava chybně nebo zastarale psaných vlastních jmen (ne zcela důsledně).

4. Změny slovosledu, v několika případech sloučení kratších vět do souvětí pomocí čárky, změny členění textu do odstavců.

5. Vypisování některých zkratk, například s. a soudr. na soudruh, soudružka, nikoli však důsledně.

6. Změny grafické úpravy se týkají odrážek na začátku odstavců, nadpisů v pasážích některých projevů, psaní jmen řečníků (opět velmi nejednotně) apod.

Průběh zasedání

Připomínám na tomto místě znovu jednu okolnost. Třebaže je verze zápisu z roku 1963 označena jako protokol ústředních výborů KSČ a KSS, vycházím z toho, že formálně i věcně – ve shodě s dobovým označením i citěním – šlo o zasedání ústředního výboru KSČ za účasti členů předsednictva KSS. Přidrží se také dobového označení nejvyššího orgánu Komunistické strany Slovenska, a tak uvádím vždy »předsednictvo KSS«, nikoli předsednictvo ÚV KSS, zatímco obdobně nejvyšší grémium KSČ se i v roce 1945 označovalo jako »předsednictvo ÚV KSČ«.

A nyní k tomu, co se lze ze záznamu dovědět o samotném průběhu zasedání. Jak už bylo řečeno, v zápise není uvedeno nic o tom, jak a kým bylo zasedání zahájeno, jak byl formulován jeho program a kdo zasedání řídil. Lze předpokládat, že začalo 17. července odpoledne. O tom svědčí absence zmínky o polední přestávce, zatímco je v zápise údaj o večeři 17. a oběd 18. července. Pro závěr, že se nejednalo už dopoledne, mluví také okolnost, že den předtím, 16. července, se v Bratislavě konalo mimořádné zasedání Národní fronty;²⁸ všech pět zástupců komunistické strany na tomto jednání najdeme mezi účastníky porady v Praze; potřebovali jistě nějaký čas, aby se dopravili z Bratislavy do Prahy.

Jakkoli je záznam na mnoha místech kusý a nezachycuje atmosféru v sále ani všechny reakce z místa, lze z něho přece jen vysledovat dynamiku jednání a také vyzorovat jistou zakulisní režii, jež směřovala k vytyčenému cíli. Po mém soudu šlo o to vytvořit ostrou kritikou »politické linie« bratislavského vedení KSS (k němuž nebyli počítáni slovenští komunističtí ministři Široký, Ďuriš, Soltész) předpoklady a) k omezení dosavadní samostatnosti a relativní nezávislosti vedení KSS na pražské stranické špičce, b) k zajištění toho, že slovenští komunisté ve vedení SNR nebudou bránit vlivu ústřední vlády na Slovensku, c) že bude Prozatímní národní shromáždění fungovat podle představ pražských komunistů a bez rušivých vlivů ze slovenské strany, a nakonec d) k dosazení Širokého jako garanta »správné politické linie«, tj. »třídní« orientace na »českou dělnickou třídu«.

Nechci příliš detailní vlastní interpretaci záznamu ovlivnit analýzy, které budou následovat; vidím ostatně svůj úkol především a výhradně v tom, abych daný dokument zpřístupnil pro kritické studium a abych ozřejměním historického kontextu a pokud možno přesným aparátem usnadnil jeho pochopení a začlenění do pramenné základny, nezbytné ke zkoumání doby a tématu. Následující přehledný pokus o rekonstrukci průběhu schůze má sloužit pouze k lepší a rychlejší orientaci v nepochybně dlouhém a nepřehledném záznamu.

1. Záznam začíná výkladem předsedy KSS Karola Šmidkeho (v znění z roku 1945 je číslován 1–12). Byl to takzvaný politický referát. Šmidke se zabýval především vztahem mezi KSS a Demokratickou stranou, situací v Demokratické straně, zejména s ohledem na její sjezd 7. a 8. července, akcemi katolického kléru proti postátnění škol na Slovensku a některými dalšími jevy slovenského politického života, které slovenské komunistické vedení znepokojovaly, protože v nich vidělo působení »reakce«. Podal rovněž krátký přehled hospodářské situace. V této souvislosti poukázal zejména na obtíže plynoucí z obrovských škod způsobených v posledních měsících

ZÁZNAM O ZASEDÁNÍ ÚV KSČ 17. A 18. 7. 1945

války, kritizoval lhostejnost a sabotážní přístup k rekonstrukci a uvedl, co v této věci podnikala či podniká komunistická strana.

2. Bezprostředně po Šmidkeho referátu se uskutečnila diskuse (ve znění z roku 1945 je zaznamenána na stránkách číslovaných pořizovatelem zápisu 1–4). Otázky kladli – až na jedinou intervenci Širokého – čeští účastníci: Švermová, Kliment, Hodinová, Krosnář, Gottwald, Čivrný, znovu Hodinová, Laštovička, David, znovu Gottwald. Odpovídal a doplňující výklad podával Šmidke, jednou ho doplnil Friš. Pak byla podle zápisu přestávka na večeři.

3. Zápis pokračuje záznamem referátu ústředního tajemníka KSS Eda Friše (tato sekce je ve znění z roku 1945 číslována stránkami 1–12), který byl zřejmě zamýšlen jako stranický pendant k Šmidkeho výkladu. Hlavní témata, jichž se Friš dotkl, lze stručně vyjmenovat takto: silný vzestup reakce na Slovensku, situace v Demokratické straně a zkušenosti ze spolupráce s ní, početní stav KSS a přehled jejího sociálního složení, protižidovské nálady ve straně a antisemitismus na Slovensku, potíže organizační a personální výstavby KSS v místech a regionech, aktivita komunistických organizací vůči veřejnosti, takzvané ultralevé tendence v práci komunistů, zejména v národních výborech, korupce členů KSS, maďarský problém; v závěru nechyběly poukazy na opatření ve vedení KSS, které směřovaly k nápravě nedostatků a zlepšení práce strany.

4. Po Frišovi hovořil jako poslední řečník prvního dne člen předsednictva ÚV KSČ, ministr informací Václav Kopecký (ve znění z roku 1945 tvoří tato část záznamu opět zvláštní sekci, číslovanou separátně, a to 1–4). Kopecký ostře zaútočil na postoj Slovenské národní rady v celostátním zákonodárství a označil jej za projev separatismu, a dále na údajné protičeské a protisovětské postoje na Slovensku. V podobném duchu zkritizoval Komunistickou stranu Slovenska, vyslovil požadavek energického zásahu a změny jejího politického kursu s tím, že politický obrat nutno vyjádřit změnami personálními. Tím skončil první den jednání.

5. Schůze pokračovala 18. července v 9 hodin. Do polední přestávky, která byla vyhlášena v 13.45 hodin, se vystřídalo devět řečníků: Kliment, Hodinová, Laštovička, Zupka, Krosnář, Bacilek, Ďuriš, Kopřiva, Široký (v záznamu z roku 1945 je to sekce číslovaná 1–25). Čeští účastníci Hodinová, Laštovička a Krosnář vehementně podpořili Kopeckého kritiku, respektive vystupovali v jeho duchu. Kliment, který všeobecnou rozpravu začínal, dal najevo, že Slovensko nezná, nicméně pod dojmem toho, co vyslechl předcházejícího dne (a také 12. července), vzal kritiku poměrů na Slovensku za bernou minci a mluvil o politických chybách strany. Předseda slovenské odborové ústředny Zupka především doplnil věcné informace o Slovensku údaji o situaci v průmyslu, v dopravě a stavebnictví a označil kritiku ze strany »českých soudruhů« za přemrštěnou. Ústřední organizační tajemník KSS Bacilek, který se bezpochyby cítil spoluzodpovědný za práci komunistické strany na Slovensku, poukázal na negativismus Kopeckého kritiky, vysvětloval, z čeho vycházela koncepce politiky, pokud šlo o poměr Čechů a Slováků, a příčiny potíží a negativních jevů slovenské situace. Vyslovil požadavek, aby byl náměstek předsedy vlády Široký uvolněn pro práci v Bratislavě. Také ministr Ďuriš, jeden z mála slovenských účastníků přítomných na zasedání ústředního výboru KSČ 12. července, se vyslovil kriticky na adresu Kopeckého. Označil však politiku strany na Slovensku za nesprávnou, akcentoval třídní chápání nacionální otázky a podtrhl nutnost toho, aby se slovenský národ opřel o český národ a ústřední vládu. Pomoc Slovensku spatřoval v nápravě linie strany a personální změně ve vedení; stejně jako Bacilek doporučil, aby byl Široký uvolněn pro práci ve straně na Slovensku.

Jako poslední před polední přestávkou promluvil Široký, a to ostře kriticky o poměrech na Slovensku a politice strany. Konstatoval, že na Slovensku je rozvrat, známky politického separatismu u Slovenské národní rady, a hlavního viníka nacházel v chybně či neodpovídající politice a aktivitě komunistické strany, především jejího vedení. Přimlouval se za iniciování vzniku třetí politické strany na Slovensku a naznačil potřebu jednoty vedení a spolupráce jeho starých a nových funkcionářů (přítomným bezpochyby stačila tato narážka, aby porozuměli, oč jde, totiž o distancování od »nového«, povstaleckého vedení) a apeloval na nezbytnost a naléhavost nápravy.

²⁸ Viz přílohu 11.

6. Po přestávce na oběd dostal v 15 hodin slovo k referátu prominentní představitel povstaleckého stranického vedení Husák (ve znění z roku 1945 zvláštní sekce číslována 1–4). Můžeme-li se spolehnout na zapisovatele, vlastně jen reagoval na výtky a kritické hlasy českých účastníků, jakož i Ďuriše a Širokého. Odmítl výtky na adresu separatistických tendencí, kritizoval, že »čeští soudruzi« jsou velmi špatně informováni o tom, co se na Slovensku děje, a z nahodilosti vyvozují nesprávné závěry a mylné ocenění situace, hájil politickou linii KSS. Na závěr podpořil Bacílkův návrh ohledně Širokého. (V zápise se uvádí, že po Husákově referátu krátce vystoupil Široký, jemuž odpovídal Friš, jejich promluvy však nebyly zaznamenány.)

7. Následující tři příspěvky přednesené 18. července odpoledne byly ve znění z roku 1945 zařazeny jako strany 26–29 do sekce záznamu shrnující dopolední generální debatu. Pověřenec školství a člen předsednictva KSS Novomeský krátce odpovídal na Kopeckého kritiku. Člen předsednictva KSS a pověřenec Püll odmítl Kopeckého negativní kritiku a nepřátelský postoj k slovenským komunistům, přiznával však chyby na straně slovenského vedení, především v ustupování agresivitě demokratů. Na Gottwaldův dotaz vysvětloval, proč SNR odmítla vládní návrh dekretu o národních správách, a vyslovil pochybnost o realizovatelnosti Gottwaldova podnětu, aby čeští odboráři přišli na pomoc slovenským. Vyslovil se pro třetí politickou stranu na Slovensku za podmínky, že bude levicová. Záznam této části jednání uzavírá Bacílkova kratičká poznámka o personálních problémech na Slovensku s opakovaným požadavkem ohledně Širokého.

8. Záznam projevu generálního tajemníka Slánského, který hovořil po debatě uvedené v předcházejícím odstavci, tvořil ve znění z roku 1945 samostatně číslovanou sekci (strany 1–6). Slánského kritika slovenského vedení a nesprávné politické linie, jak výslovně řekl, byla komplexní, byla vedena polemicky a adresně, mj. byla zaměřena proti Husákovým argumentům. Slánský odmítl Husákovu bagatelizování obvinění ze separatismu a podceňování agresivity »reakce«. Konstatoval, že Slovensko je ve srovnání s českými zeměmi oproti dřívějším očekáváním brzdou při plnění vládního programu. Oslabování vlivu ústřední vlády na Slovensku označil za škodlivé zájmům dělnické třídy a prospěšné slovenské buržoazii a reakci. Obvinil slovenské vedoucí komunisty, že dělají politiku dohadování u zeleného stolu s demokraty a zanedbávají »mobilizaci mas«, a uváděl příklady, jak rozdílně se postupuje v českých zemích. Vyzvedl výhodu existence čtyř českých politických stran a plédoval pro třetí stranu na Slovensku na úkor Demokratické strany. Zabýval se vztahem KSS a KSČ s kritickým ostnem vůči slovenskému vedení. A na závěr nejexplicitněji ze všech pojmenoval účel schůze: dosáhnout rychlé a radikální nápravy politické linie KSS.

9. Po Slánském jsou v záznamu uvedeny tři kratší příspěvky, ve znění z roku 1945 zapsané na stránkách číslovanych 30–34, tedy jako pokračování sekce generální debaty. Ministr sociální péče Šoltész, který se v létě 1945 zúčastňoval zasedání předsednictva ÚV KSČ a byl spolu s Ďurišem a Širokým přítomen na schůzi ústředního výboru KSČ 12. července, vystupoval ve shodě s kritikou Slánského a poukázal na problémy s národními správami a s odstraňováním válečných škod. Vedoucí organizačního oddělení ÚV KSČ Švermová souhlasila s tím, že předložené informace svědčí o tom, že se »slovenští soudruzi« chtějí separovat od ústřední vlády, připomněla diskuse v Moskvě, kdy měla idea samostatného Slovenska pro »naše soudruhy« velkou přitažlivost, a podpořila návrh, aby Široký šel »pomoci« na Slovensko. Funkcionář KSČ z domácího odboje Knap se vyjádřil, že linie KSS byla označena právem za špatnou, a hledal příčinu chyb a nedostatků. Uváděl zkušenosti z práce v ilegální České národní radě, vedl paralelu mezi radikálními představami domácího komunistického odboje v českých zemích a údajnou snahou slovenských komunistů udělat příliš velký krok a poukázal na to, že linie »soudruhů ze zahraničí« byla lepší.

Po Knapově vystoupení je v záznamu uveden příspěvek Karola Šmidkeho (ve znění z roku 1945 jako poslední v sekci zápisu, kde je vedena jako celek generální debata, a to na posledních dvou stránkách, číslovanych 34 a 35). Domnívám se, že po Knapovi ve skutečnosti hovořil předseda KSČ Gottwald a že záznam o Šmidkeho vystoupení, jež bylo po mém soudu reakcí na Gottwaldův projev, byl při seřazování jednotlivých sekcí záznamu do uceleného textu předsunut.

Gottwald zřejmě vystoupil se svým poměrně obsáhlým projevem, který nebyl zařazen do žádného souboru jeho spisů, opravdu až ke konci druhého dne zasedání. Kdyby hovořil dříve, určitě by se na jeho výroky nejméně mluvčí odvolal nebo by se tak či onak dovolával jeho argumentů. Hned po něm hovořil bezpochyby Šmidke, jak je naznačeno slovy »odpovídá s. Šmidke«, následujícími za záznamem Gottwaldova projevu. Šmidkeho »odpověď« není na tomto místě uvedena; domnívám se však, že Šmidkeho příspěvek zařazený před Gottwaldův projev patří ve skutečnosti za něj. Šmidkeho sebekritická slova a výroky k problému provizorního Národního shromáždění byly bezpochyby reakcí na to, o čem hovořil Gottwald, zvláště když se ke konci svého krátkého projevu na Gottwalda výslovně odvolával.

10. Gottwaldův projev, zaznamenaný ve znění z roku 1945 jako samostatná sekce (číslována 1–8), byl v mnohém kritičtější než některé předcházející ostré výpady na adresu slovenského vedení, ale na druhé straně ne tak útočný, jako tomu bylo u Kopeckého a Slánského. Gottwald jako kdyby kladl důraz na to, aby kritizované přesvědčil a získal je pro správnost navrhovaného postupu; to byl ovšem také jedině možný postup: pražské vedení by se nebylo mohlo na Slovensku obejít bez lidí, kteří byli právě podrobeni kritice, a nemohlo si ani dovolit inscenovat na Slovensku jakoukoli čistku. Proto, domnívám se, musely jeho argumenty apelovat na jejich »třídní« přesvědčení, přesvědčit je o tom, že jde o »strategické cíle«, o zakotvení »výsledků revoluce«, jak to nazval.

Gottwald nejprve uznal, že má strana na Slovensku v mnoha směrech a pro řadu důvodů větší »objektivní« potíže, poukázal však na to, že příčinou politické stagnace (jeho hodnocení situace) je také nesprávná politika KSS. Slovy se hlásá československá jednota, ale v praxi dochází k blokování práce vlády; výsledkem jsou »třídní« horší majetková a další opatření na Slovensku. Za druhou základní chybu označil Gottwald to, že se KSS neorientuje a neopírá o »masy«, dostatečně nebuduje masové organizace, neorganizuje masové boje proti »reakci«, spokojuje se s jednáním u zeleného stolu a s policejními opatřeními.

Gottwald vystoupil s vizí očekávaného boje s »reakcí«, programu znárodnění a upevnění národních výborů. Uvedl, že k tomu je zapotřebí, aby si čeští a slovenští komunisté hráli do rukou, a zdůraznil, že na tomto poli čeká KSS »státnická zkouška«. Vysvětlil pak, o čem konkrétně jde v souvislosti s přípravou ustavení Prozatímního národního shromáždění a s jeho fungováním bez slovenských »obstrukcí«. Těmto otázkám věnoval velkou část svého projevu. Na závěr se zmínil, jako už o skoro hotové věci, o nutnosti třetí politické strany na Slovensku, jež měla vzniknout na účet Demokratické strany.

11. Gottwald vyzval kritizované, aby se vyjádřili, zda mají vůli napravit chyby. Podle smyslu a souvislosti právě sem zapadá jako bezprostřední odpověď Šmidkeho vystoupení, v záznamu předřazené Gottwaldově projevu. Šmidke jako by naznačil mírnou sebekritiku, za příčinu postupu KSS však uvedl chybějící kontakty mezi »ústředím« a KSS a ujistil, že se »ústředí KSČ« může o slovenské komunisty opírat. Pak už se věnoval jen problematice Prozatímního národního shromáždění. O další debatě ke Gottwaldově projevu je k dispozici jen několikařádková informace, jež vypočítává, kdo všechno v debatě vystoupil.

12. Pasus označený ke konci záznamu jako resumé (ve znění z roku 1945 poslední sekce záznamu číslována 1–3) reprodukuje po mém soudu návrh usnesení, jak jej přednesl Gottwald. Obsahem vcelku odpovídá – s řadou formulačních a místy i věcných odchylek – textu, který se dochoval v bývalých archívech ÚV KSČ a ÚV KSS jako »uznesení z porad ÚV KSČ v Praze 17. a 18. jula 1945« (viz přílohu 10). Text návrhu zmocnění slovenských členů vlády v otázkách celostátního zákonodárství ani text o poskytnutí pomoci Slovensku ze strany ústřední vlády, o nichž je řeč v předposledním odstavci záznamu, se nedochovaly.

13. Závěrečná slova Gottwaldova vyznívala smířlivě, apelovala na pochopení, že kritika vychází ze snahy prospět Slovensku, Československu i celé straně, a na dobrou vůli, jež pomůže dospět k plné shodě ve prospěch společné věci.

Pravidla uplatněná při editování zápisu (»protokolu«)

Jak jsem již uvedl, publikuji zde transkript z roku 1963, v němž jsem provedl následující úpravy:

1. Psaní s/z ve slovech, jako jsou: organisace, organisovat, posice, resoluce, president, revise, scizit, oposice, mobilisovat, mobilisace, maďarisace, reserva, demoralisace, analyza, kurs.
2. Psaní velkých písmen podle současného úzu.
3. Opravy interpunkce a doplnění otazníků tam, kde jsou podle smyslu bez nejmenší pochybnosti na místě.
4. Opravy chybného zápisu vlastních jmen jako Lettrich (nesprávně Letrich), Šmidke (rozkolísané v několika podobách Schmidke, Šmidtke, Šmidke), Ursíny a další.
5. Důsledné sjednocení infinitivní koncovky »-ti« na »-t« vzhledem k velké rozkolísanosti v předloze.
6. Příslovce typu »v celku«, »na venek« se píší dohromady.
7. Jak je obvyklé, v hranaté závorce uvádím slova, jež jsem považoval za nezbytné doplnit v zájmu lepšího čtení či srozumitelnosti; kde si nejsem jist, předřazuji předpokládanému slovu otazník. Obvyklým [sic!] se upozorňuje na to, že zavada je v předloze a že nevznikla chybou editora. Kde nestačí tyto prostředky, přičleňuji poznámku pod čarou.
8. Zkratky jako záv. rada, soc. dem., čes. soc., Nejv. sov., kupř., resp., např., tzv., příp. se vypisují (s použitím hranatých závorek), aby se text co nejvíc přiblížil původní mluvené podobě. Různě zkrácené formy slova »soudruh« a jeho odvozenin jsou rozepsány bez hranatých závorek.
9. Číslovky nižšího řádu psané čísly se vypisují slovy, rovněž tak znak pro procentní podíl (%).
10. Výjimečně došlo k zasahům do slovosledu a do členění textu na odstavce.
11. Změny grafické úpravy směřovaly k jejímu sjednocení, k přehlednosti textu a k využití moderní typografie. Řídí se těmito pravidly: a) jména řečníků (v předloze strojopisně podtržená) se tisknou kapitálkami, po jménu následuje dvojtečka a nový řádek, po každém projevu je vždy volná řádka; b) slova či místa v předloze podtržená se tisknou kurzívou.

Přílohy

Považoval jsem za účelné přičlenit k záznamu ze zasedání 17.–18. července 1945 přílohu dvanácti dokumentů, jež mají přímou souvislost s otázkami, o nichž se na zasedání jednalo, a které tak či onak pomáhají k pochopení věcného kontextu debatovaných otázek nebo pozadí odlišných či protichůdných stanovisek. Omezil jsem výběr pro přílohu na co nejmenší míru. Vycházel jsem například z toho, že v roce 1942 vyšla dokumentace, která obsahuje zápisy z jednání vlády a předsednictva SNR na přelomu května a června 1945, jež vyústila v takzvanou první pražskou dohodu.²⁹ Při editování dokumentů zařazených do přílohy jsem se řídil obdobnými zásadami jako v případě hlavního dokumentu (to se týká také grafické úpravy přílohy 9), podstatně jsem však omezil poznámkový aparát.

²⁹ *Pražské dohody 1945–1947* (KAPLAN 1992). Mezi prameny, jež jsou v dané souvislosti relevantní a bez nichž je dokumentace první pražské dohody (o rozdělení kompetencí mezi vládou ČSR a Slovenskou národní radou) kusá, chybí ovšem v citovaném sborníku příslušná část protokolu ze zasedání československé vlády 17. května 1945, v jejímž průběhu vznikl podnět ke svolání porady mezi vládou a delegací SNR. (Tento text byl později zařazen do edice pramenů o prezidentských dekretech.) Podobně tu nenajdeme nic ze zápisu o zasedání Slovenské národní rady 5. června 1945, kde byla dohoda mezi vládou a předsednictvem SNR schvalována a kde bylo rovněž přijato usnesení o zplnomocnění slovenských členů vlády ve věci celostátního zákonodárství.

Závěrečné poznámky

První se týká fondu »Barnabitzky«. Je velmi rozsáhlý, obsahuje materiál z let 1939–1963, jedna archivní jednotka obsahuje dokonce materiály k slovenské problematice z prezidentské kanceláře 1924–1939. Než jej archiváři definitivně zpracují a zpřístupní a než ho historici zvládnou, bude zapotřebí velkého úsilí a dlouhého času. Dostal jsem se k němu příliš pozdě, když už nebylo dost času probrat se mnoha desítkami jeho kartenů. Materiál zde uložený je ovšem nutno zkoumat kriticky, jít k originálním předlohám materiálů, které tu jsou shromážděny v opisech (sám jsem zaregistroval několik chyb či omylů), a s výpověďmi pamětníků zacházet jako s jinými výsledky orální historie.

Bez okliky přes moskevský archiv bych si byl možná ušetřil práci, na druhé straně bych měl bez znalosti znění z roku 1945 pochybnosti o autentičnosti přepisu z roku 1963 a o jeho spolehlivosti jako historického pramene. A také bych neměl jistotu, kdy vznikla česky psaná podoba slovensky přednesených projevů, všeličeho bych si nebyl povšiml, chybějící či zkomolená místa bych byl dozajista považoval za nedbalost těch, kteří měli dokument v práci v roce 1963.

Stejně jako výpovědi svědků událostí z roku 1945 zaznamenané o osmnáct let později nutno ovšem kriticky zkoumat pramennou, výpovědní hodnotu všech těch výroků k momentální situaci, jež tu před námi defilují v bezprostředním dobovém záznamu, jak jsem ho připravil k vydání. Historik L. P. 1997 nesmí sednout na lep současníkům L. P. 1945 a brát jejich třeba i dobře míněné hodnocení situace za bernou minci, dívat se na situaci jejich očima. Jistě, musíme vědět, co si mysleli, jak viděli a vnímali, protože podle toho se rozhodovali a jednali, jejich vidění tehdejší současnosti bylo dějnotvorným faktorem; jsou to však výpovědi především o nich samotných. Pro posouzení, jaká byla situace doopravdu, jakou faktickou hodnotu měly jejich výroky o čemkoli, co posuzovali, na to jsou zapotřebí další a jiné prameny. Možná je nadbytečné to připomínat a bude mě jen těšit, zjistím-li, že takové rady – plynoucí z trpké zkušenosti vlastní a mnoha mých přibližně stejně starých kolegů – si lze dnes zcela odpustit.

Byl bych rád, kdyby můj příspěvek upozornil na nezbytnost mnohonásobit úsilí při systematickém publikování pramenů k nejnovějším československým dějinám. Prameny prvofadě důležitosti nejsou vydány, ačkoli s nimi musí pracovat mnoho historiků. Spolehlivá edice by ulehčila práci a ušetřila mnoho času mnoha lidem. Některé starší dokumentace nebo edice jsou navíc mezerovité nebo neodpovídají standardům kritické práce s prameny, jiné vznikaly narychlo a nejsou zcela spolehlivé.

Poznámka poslední. Když jsem se zabral do rozsáhlé matérie související se slovenským problémem a s ingerencí Gottwaldova centra do slovenských záležitostí v tom smyslu, jak jsem oba fenomény definoval v úvodních odstavcích, byl jsem v pokušení načrtnout, jaké důsledky mělo »nastavení výhybek« v létě 1945 pro další vývoj v celé zemi i na Slovensku zvláště a jak předznamenalo či poznamenalo vše, co se pak odehrálo až do února 1948 mezi Prahou a Bratislavou i na Slovensku samotném. To by však podstatně přesahovalo cíl, který jsem si svým příspěvkem vytyčil, a bylo by to také jiné téma. Pak by totiž bylo nezbytné zabývat se jednotlivě profilem hlavních činitelů »povstaleckého« vedení slovenské komunistické strany a otázkou individuální motivace, proč ten či onen z nich se podřídil »třídním« hlediskům, jak je formuloval Gottwald a lidé kolem něho, či je *přijal za svá*, pokud měl kdy jiná.³⁰ Nebylo by možné si blíže nepovšimnout historie související s iniciováním vzniku třetí politické strany podle představ Širokého, Slánského i Gottwaldových a v té souvislosti také Demokratické strany. Stěží by pak bylo lze ponechat stranou otázku, jakou politiku vůči Slovensku sledovaly české nekomunistické strany, a nechat bez

³⁰ Při tom bude nutné zabývat se – a to velmi kriticky – také argumentací, jak ji předložil v roce 1968 Gustáv Husák v III. části seriálu článků *Poznámky k Februáru*, viz *Kulturní život*, 7 (16. 2. 1948), O specifickosti a zaostávání. Vždyť Husák, Šmidke a spol. nepředstavovali v žádném případě »demokratickou« variantu slovenského komunismu. A Husák jako předseda sboru pověřenců v letech 1946–47 a v únoru 1948 věrně sekundoval Gottwaldovi v boji proti »třídním nepřítelům« a »reakci« na Slovensku.

povšimnutí, že – mimo jiné – velkoryse tolerovaly všechny zásahy státní bezpečnosti působící v rámci Noskova ministerstva vnitra, k nimž došlo na Slovensku. Mnohé již o tom všem bylo publikováno, také v poslední době, a sám jsem se již v posledních třiceti letech k různým aspektům daného komplexu otázek opakovaně vyjádřil. Snad se brzy najde příležitost, abych se k věci vrátil a pojednal o ní důkladněji než dosud.

* * *

Závěrem chci poděkovat všem, kdo mi byli při této práci nápomocni. Z těch, které jsem ještě nevzpomenul jmenovitě, děkuji slovenským kolegům Michalu Barnovskému a Dušanu Kováčovi, kteří mi pomohli překlenout vzdálenost mezi Prahou a Bratislavou a postarali se, abych dostal faxem několik chybějících dokumentů; pracovním Státního ústředního archivu v Praze, mezi nimi zejména Aleně Noskové, která s nevšedním nasazením vyhověla v lhůtách takřka šibeničních mým opakovaným požadavkům při heuristice rozsáhlých fondů; Janu B. Uhlířovi, který po mně ještě jednou porovnal obě dochovaná znění zápisu a upozornil na různosti, jež jsem přehlédl; Haně Ledecské, Marii Lisové a Josefu Zvoníčkoví z Ústavu pro soudobé dějiny, kteří mi průběžně pomáhali s rukopisem a zasloužili se o počítačové zpracování výstupu pro tiskárnu; Mileně Janišové za četné jazykové konzultace a pozornou redakci tohoto úvodu; Jindřichu Peckovi za nejednu cennou radu zkušeného editora.

Protokol z jednání ústředních výborů KSČ a KSS 17.–18. 7. 1945³¹

SOUDRUH ŠMIDKE:³²

V době prvního našeho pražského jednání byla u nás ještě jaksí napjatá situace, nebylo všechno dost dobře ujasněné.³³ Myslím, že nyní mohu prohlásit, že po tomto jednání nastala určitá konsolidace v poměru mezi slovenskými a českými zeměmi, lépe řečeno mezi českým a slovenským národem a mezi Slovenskou národní radou a ústřední vládou. Všechny dohody, které byly ujednány v Praze, byly jednomyslně schváleny v plénu Slovenské národní rady.³⁴ Na podkladě těchto ujednání jednotliví pověřenci navázali kontakt s jednotlivými ministry a uzavřeli dohodu o korporativní³⁵ práci. Na podkladě těchto dojednání a vládního programu skutečně práce Slovenské národní rady pokračovala, a pokračovala ve shodě mezi dvěma skupinami politických stran, které jsou zastoupeny ve Slovenské národní radě, mezi komunisty a demokraty. Možná po této linii konstatovat, že spolupráce, která nastala příchodem Slovenské národní rady z Košic do Bratislavy, příchodem některých nových činitelů do prezidia Národní rady, se poměry zlepšily.³⁶ V důsledku toho mohlo se přikročit k důkladnějšímu vytvoření přípravného výboru Národní fronty,³⁷ v kterém se přikročilo k projednávání různých

³¹ Ve znění z roku 1945 rukou psaný a ručně podtržený nadpis »Protokol ze schůze Ú.V. KSČ o slovenské otázce« s připsaným datem »17. VII. 1945«. K otázce jsem se vyjádřil v úvodním výkladu.

³² Karol Šmidke (1897–1952), člen KSČ od jejího založení v roce 1921, od roku 1935 poslanec Národního shromáždění za KSČ, od srpna 1939 v exilu v Moskvě, v létě 1943 vyslán na Slovensko obnovit činnost ilegální komunistické strany, podílel se na vzniku ilegální Slovenské národní rady (SNR) a přípravě povstání, zvolen předsedou povstalecké SNR (spolu s Vavro Šrobárem), na tzv. sjednocovacím sjezdu 17. září 1944 zvolen předsedou Komunistické strany Slovenska, jímž zůstal do konference KSS v Žilině v srpnu 1945, pak místopředseda KSS. V dubnu 1945 se ujal funkce předsedy SNR (spolu s Jozefem Lettrichem), jímž zůstal do poloviny září 1945, kdy byl jmenován předsedou sboru pověřenců (do července 1946); místopředseda SNR do února 1948, pak předseda SNR do července 1950, kdy se vzdal funkce i členství v SNR. Od 9. sjezdu KSČ (1949) člen ÚV KSČ, 1945 až do smrti poslanec Národního shromáždění.

³³ Společné zasedání předsednictva ÚV KSČ a předsednictva KSS 31. 5. a 1. 6. 1945; srv. přílohy 4 a 5.

³⁴ Dohoda československé vlády a předsednictva SNR o postavení a pravomoci slovenských národních orgánů (takzvaná první pražská dohoda) z 2. června 1945. Plné znění česky viz například KAPLAN 1992, s. 45–47. Dohoda byla schválena plenárním zasedáním SNR 5. června 1945, viz přílohu 6.

³⁵ Zřejmě má být »kooptativní«. Vztahy mezi ministerstvy a pověřenectvy se upravovaly takzvanými resortními dohodami. Srv. RÁKOŠ–RUDOHRADESKÝ 1973, s. 100. Jednu z nich, týkající se všeobecné vnitřní správy, podepsali ministři vnitra Nosek a pověřenec pro vnitro Husák v průběhu děvinských oslav 4. a 5. července 1945. (Jedna cyklostylovaná kopie osmistránkového zápisu je uložena v materiálech »barnabitské« komise, SÚA Praha, AÚV KSČ, f. 03/10, sv. 31, a.j. 352a.)

³⁶ Košické období působnosti Slovenské národní rady trvalo od 5. února do 9. května 1945; první řádné plenární zasedání konané 11. 4. 1945 zreorganizovalo původně šestičlenné předsednictvo SNR, vykonávající do té doby pravomoci pléna, a rozšířilo je na osm členů: Jozef Lettrich a Karol Šmidke byli předsedové, Daniel Ertl, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Milan Polák, Jozef Styk, Tomáš Tvarožek byli místopředsedové. Od 11. dubna 1945 vykonávali G. Husák a T. Tvarožek v Bratislavě funkci Zplnomocněného předsednictva SNR pro západní Slovensko. První plenární zasedání Slovenské národní rady v Bratislavě (označené za slavnostní) se konalo 15. května 1945; mimo jiné schválilo nařízení SNR č. 33/1945 o postrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů. V Košicích nadále působili zplnomocněnci SNR Jozef Styk a Jozef Valo, protože spojení východu se západem Slovenska bylo přerušeno. (RÁKOŠ–RUDOHRADESKÝ 1973, s. 74, 82, 88; CESTA KE KVĚTNU, s. 720 nn.)

³⁷ Přípravný výbor Národní fronty se ustavil už 15. března 1945 v Košicích na poradě zástupců KSS a Demokratické strany a vydal prohlášení s datem 17. března »Ohlas k slovenskému národu«, v němž byl mj.

principiálních otázek. Dosud možno říci, že byly dvě takové porady Národní fronty, z kterých vyšly důležité dokumenty.³⁸ K tomu se vrátím později.

Co při této příležitosti je nutno poznamenat, pokud jde o Demokratickou stranu. To co se vytvořilo průběhem formování této politické strany, a to, že do této strany vešly dva různé směry, směr důsledně demokratický a směr reakční. Demokratický směr je zastupován reprezentantem,³⁹ dnešním předsedou této strany Lettrichem,⁴⁰ reakční směr ovládá Ursíny.⁴¹ Prototypem nynějšího reakčního směru jeví se ing. Styk,⁴² který působí na východním Slovensku. Tyto dva směry v jedné politické straně byly už při formování této strany, projevíly se po košickém sjezdu,⁴³ a tyto dva směry zůstávají i po sjezdu této strany, který se konal nedávno v Turčianském Svätém Martinu.⁴⁴ Co možno konstatovat dnes, víceméně jsou tyto směry více vyhraněny než předtím. Protože i když navenek a před veřejností nebyl sveden boj ideologický, což rozhodně by nebylo žádoucí ani z jedné ani z druhé strany, tento boj se odehrál v zákulisí při sestavování kandidátky na zvolení nového předsedy této strany. Dva dny vedl se tento zákulisní boj o to, kdo má být předsedou této strany, zda element reakční, či demokratický. Při této příležitosti nutno poznamenat, že se podařilo demokraticky orientované části tohoto sjezdu prosadit Lettricha na místo předsedy této strany. Nutno konstatovat, že skutečně – jak jsme již viděli od

ohlášen záměr založit vedle jednotných odborů také jednotný Svaz slovenských rolníků a slovenské mládeže. Provolání podepsali za KSS J. Ďuriš, E. Friš, K. Bacílek a J. Püll, za DS F. Hodža, I. Pietor, M. Polák a T. Tvarožek. Viz CESTA KE KVĚTNU, dok. 182 (s. 541–543) s poznámkami, kde jsou odkazy na další prameny; v Kronice událostí (tamtéž, s. 742–744) jsou informace o dalších krocích přípravného výboru v jeho košickém období.

³⁸ První z nich se konala 26. června 1945 a přijala obsáhlý dokument »Ohlas Národního frontu« publikovaný v tisku 1. července 1945 (viz přílohu 7). Druhou poradou byla zřejmě miněna schůzka zástupců KSS a DS 16. července, označená jako mimořádné zasedání Národní fronty, z níž vzešlo stanovisko proti zneužívání náboženství k politickým akcím, publikované v tisku 20. 7. 1945. (Viz přílohu 11.)

³⁹ Zřejmě zkomolenou chybným přepisem či překladem. Podle smyslu »Demokratický směr je reprezentován dnešním předsedou...«.

⁴⁰ Jozef Lettrich (1905–1968), JUDr., advokát, představitel občanského odboje na Slovensku, spoluzakladatel ilegální Slovenské národní rady a signatář její takzvané vánoční dohody, člen předsednictva povstalecké SNR a pověřenec pro školství a národní osvětu, od 11. dubna spolu s K. Šmídkem předseda SNR, od září 1945 její předseda až do 26. února 1948. Spoluzakladatel Demokratické strany za povstání v Banské Bystrici a představitel jejího evangelického a agrárního křídla, od sjezdu v červenci 1945 její předseda až do rozpadu strany po únorovém převratu 1948. Emigroval do USA, kde byl činný jako vedoucí činitel Rady svobodného Československa a zakladatel Stálé konference slovenských demokratických exulantů.

⁴¹ Ján Ursíny (1896–1972), statkář, jeden z představitelů agrární strany na Slovensku, od roku 1935 poslanec Národního shromáždění, signatář takzvané žilinské dohody s Hlinkovou ľudovou stranou v říjnu 1938, později jeden z vůdců občanského odboje na Slovensku, spoluzakladatel ilegální SNR a signatář její takzvané vánoční dohody, za povstání místopředseda SNR, od 4. dubna 1945 do listopadu 1947 náměstek předsedy vlády ČSR. Spoluzakladatel Demokratické strany v Banské Bystrici a její předseda až do července 1945, pak místopředseda. V dubnu 1948 odsouzen pro údajnou protistátní činnost k sedmi letům vězení, 1953 propuštěn, v roce 1964 Nejvyšší soud zrušil rozsudek pro vykonstruovanost obvinění.

⁴² Jozef Styk (1897–1965), Ing., národohospodář a politik, jeden z činitelů občanského odboje na Slovensku, člen ilegální a povstalecké SNR, od 5. 9. 1944 do 11. 4. 1945 pověřenec pro veřejné práce, po přechodu SNR do Bratislavy spolu s Jozefem Valo zplnomocněnec SNR pro východní Slovensko v Košicích. Spoluzakladatel Demokratické strany, člen jejího vedení 1945–1948, poslanec Ústavodárného národního shromáždění a člen SNR, 1946–47 pověřenec techniky, od 18. listopadu 1947 do 21. února 1948 pověřenec zemědělství, poté odešel z politického života.

⁴³ Šlo o sjezd delegátů Demokratické strany z osvobozených okresů Slovenska, který se konal v Košicích 4. dubna 1945.

⁴⁴ Konal se ve dnech 7. a 8. července 1945 a byl označen jako I. celonárodní sjezd DS. Jeho rezoluci, o níž je v dalším textu řeč, publikuji jako přílohu 8.

příchodu Slovenské národní rady do Bratislavy – spolupráce mezi stranami se zlepšila, že je to určité plus, že Lettrich se dostal do čela této strany. Skýtá to určité předpoklady, že je možno na delší dobu úzce spolupracovat, dohadovat se⁴⁵ o důležitých principiálních otázkách. Bylo i naším přáním, aby ve skutečnosti demokraticky orientovaná část v této straně dosáhla vlády alespoň dočasně. Jak jsem již řekl, v Národní frontě se scházíme se zástupci této Demokratické strany a zatím nejsou přibíráni žádní zástupci jiných masových organizací. Když jsme jednali o tom, abychom přistoupili k rozšíření této fronty, byly námitky proti tomu, že přece by to bylo předčasné, že hlavní věcí je, aby se dosáhlo dohody mezi dvěma stranami. První dokument, který byl v Bratislavě vydán, souvisel hlavně s apelem na celý národ, aby přispěl vydatnou měrou k urychlení konsolidace života na Slovensku a hlavně hospodářsky. To, v jakém stavu se Slovensko hospodářsky nachází, je vám dobře známo. Už od začátku, při prvních setkáních v Praze, jsme podávali informaci o celkovém hospodářském stavu na Slovensku. Proto bylo nutno, aby bylo apelováno na pracující vrstvy lidu a zapojit je [sic!] do obnovy hospodářského života. Jiný dokument je teprve několik hodin starý a souvisel s včerejším jednáním zástupců Národní fronty, respektive obou politických stran. Hlavně se zabývá bojem proti novému zdvihání se katolické reakce, která začíná víceméně svou činnost. O co vlastně jde? O jakých reakčních prouděch může být řeč [sic!]? Který z těch proudů je dnes nejnebezpečnější? Myslím, že je třeba se obávat toho reakčně orientovaného proudu v samé Demokratické straně, o který přímo nebo nepřímo, ale rozhodně morálně se opírá katolický klérus, který vlastně je reprezentantem bývalé Hlinkovy ľudové strany. Katolický klérus se snaží, aby vtěsnil tuto bývalou ľudovou stranu a její ideologii v kostely, v církev⁴⁶ a snaží se morálně opírat o ty reakční proudy, které jsou v Demokratické straně a které se velmi zastávaly tohoto kléru při každé příležitosti.

Děvín, který byl jedinečnou manifestací od doby osvobození Slovenska, byl též velkým dokumentem úzké spolupráce obou politických stran.⁴⁷ Ale Děvín byl současně první pokusnou příležitostí pro tyto klerikálně reakční živly na Slovensku se nacházející, aby zkoušely půdu možnosti podniknout nějaký otevřenější čin, který by jim snad usnadnil zjistit, zda zahájení otevřeného nástupu je včasné, či předčasné. Měli jsme zájem do tohoto podniku zapojit celý národ, i katolickou církev. Bylo zajímavé, že (vzhledem k tomu, tj. při příležitosti Cyrilo-Methodějských oslav) se většina stavěla za stanovisko, aby tyto oslavy byly provedeny podle ritu latinského, a ne podle ritu východního. Jen pod tlakem, že bude nutno vyvodit z toho důsledky, ustoupilo to křídlo, ke kterému se přidal sám Pozdech.⁴⁸ Mimo to byli organizováni vysokoškoláci, kteří jsou známi z dob starého Československa, z dob sedmiletého hajlování ve prospěch

⁴⁵ V znění z roku 1945 stálo »dohodovati se«, což odpovídá slovenskému »dohodovať sa« ve smyslu dosahovat vzájemné dohody, dohovořovat se na spolupráci a podobně. Změna ve verzi z roku 1963 na »dohadovat se« počestila sice původní slovakismus, avšak změnila smysl toho, co měl zřejmě Šmídek na mysli.

⁴⁶ Řečník bezpochyby řekl slovensky »do kostolov, do cirkví«.

⁴⁷ »Všeslovanský den« byl 5. července 1945 organizován jako manifestace česko-slovenského a slovanského bratrství při zdůraznění cyrilometodějské církevní tradice. Takzvané národní pouti na Děvín, jež byla připravována jako celonárodní oslava navrácení Děvína Slovensku a Československé republice, se zúčastnilo 100 tisíc lidí. Oslav se zúčastnila státní, politická a kulturní reprezentace z českých zemí i ze Slovenska a početné delegace států, které byly v tehdejší době pojetí chápány jako slovanské, bylo přečteno poselství československé vlády slovenskému národu; hlavním řečníkem na slavnosti byl státní tajemník v ministerstvu zahraničních věcí komunistů Vlado Clementis.

⁴⁸ Augustín Pozdech, katolický kněz, děkan v Bratislavě, člen ilegálního národního výboru v Bratislavě, vedeného profesorem K. Kochem z odbojové organizace Justícia.

Německa. Mluvílo se o tom, že budou organizovány demonstrace na Děvině, že budou provolávat hesla proti postátnění škol, proti tomu, že by měli být Cyril a Metoděj zcizeni katolické církvi. Je to studentský internát Svoradov (Alcazar), který zahájil veřejnou protičinnost proti všemu, co [se] stalo nového.

Mimo tohoto proudu, který skutečně, jak později uvedu, má daleko širší kořeny, který zahájil v celém Slovensku akci, chci ještě poukázat na některé organizace, kde též sondují půdu reakční elementy a chtějí je vyarendovat,⁴⁹ aby jim mohly sloužit k založení třetí politické strany reakční. Je třeba víceméně sledovat činnost technického [sic!] vedení partyzánských organizací. Partyzánská organizace má masovou základnu, a proto se snažily různé elementy [do ní] vniknout a využít ji k svým politickým cílům. Velecký,⁵⁰ bývalý zkrachovaný statkář, je nejreakčnějším argalášem⁵¹ na Slovensku. Po rozbití Československé republiky vstoupil do služeb anglické tajné služby, seděl a dostal se na svobodu tím, že věznice byla partyzány otevřena, přidal se k nim, dosáhl hodnosti kapitána a dostal se tak do vedení. Tento člověk se snaží, aby v tomto svazu vedl nejreakčnější kurz. Podléhají i naši soudruzi, kteří jsou ve vedení tohoto svazu, ale jsou to slabí politikové. Tento Velecký se snažil, aby si vyarendoval partyzánský svaz k vytvoření třetí politické strany. Z iniciativy tohoto Veleckého byly podniknuty kroky, aby Svaz protifašistických vězňů (partyzánský odboj), který si podal stanovky, se domáhal takových politických práv, která snad ani Národní rada si nemůže vzít, tedy další organizace, která by Veleckému sloužila za základnu třetí politické strany. To jsou proudy, které ve skutečnosti na Slovensku jsou a které mají dosáhnout možnost vytvoření třetí politické reakční strany.

Sjezd Demokratické strany odehrával se jednak před veřejností, kdy šlo zdánlivě všechno hladce, a druhá část sjezdu sváděla tuhé boje za vedení této Demokratické strany.⁵² Jaká účast byla na tomto sjezdu? Podle konstatování soudruha Husáka,⁵³ který byl na sjezd oficiálně pozván, byli přítomni ti staří argaláši, různí ředitelé spořitelny a

⁴⁹ Slovakismus. Od zastarávajícího »arendá« = pronájem pozemku nebo domu. Zde ve smyslu »propachtovat si«.

⁵⁰ Vladimír Velecký (1890–1951), významný představitel občanského odboje na Slovensku – člen Obrany národa a vedoucí činitel odbojové skupiny Demec. Po jejím odhalení v létě 1941 uvězněn, v srpnu 1944 partyzány osvobozen; byl pak proviantním důstojníkem partyzánského oddílu Jánošík. V roce 1945 se stal funkcionářem Demokratické strany a Svazu slovenských partyzánů. V roce 1951 byl zatčen, ve vykonstruovaném procesu odsouzen k trestu smrti a popraven.

⁵¹ »Argaláš« – hanlivé označení příslušníka agrární strany.

⁵² Podle smyslu »o vedení v této Demokratické straně«.

⁵³ Gustáv Husák (1913–1991), JUDr., právník, před válkou spolupracovník Vladimíra Clementise, od léta 1943 blízký spolupracovník K. Šmidkeho při organizování odboje a přípravě povstání (zpráva z července 1944, kterou doručil Šmidke v Moskvě v srpnu 1944), spoluzakladatel ilegální SNR a člen SNR v bansko-bystrickém, košickém a bratislavském období až do voleb v květnu 1946, člen předsednictva SNR za povstání a pak od 20. 2. do 29. 8. 1945, pověřenec pro vnitro za povstání a od 21. 2. do 18. 9. 1945, pak pověřenec pro dopravu a veřejné práce, od 28. 7. 1946 do května 1950 předseda Sboru pověřenců. Od bansko-bystrického sjezdu člen nejvyššího vedení KSS, od 31. ledna do poloviny února 1945 pobýval v Moskvě, kde referoval Klementu Gottwaldovi (zpráva z 5. února 1945), v březnu 1945 se v delegaci SNR zúčastnil jednání v Moskvě o programu a složení první československé vlády Národní fronty, od 9. sjezdu KSČ člen ÚV KSČ. Zatčen 6. února 1951 (byl tehdy vedoucím zemědělského oddělení ÚV KSS, poslancem Národního shromáždění a členem ÚV KSČ), odsouzen v dubnu 1954 na doživotí v procesu s takzvanými buržoazními nacionalisty, propuštěn v rámci amnestie v květnu 1960, od 1963 vědecký pracovník Ústavu státu a práva SAV. Do vysokých státních a stranických funkcí se vrátil v roce 1968, nejprve jako místopředseda vlády (v dubnu 1968).

bank, velkostatkáři, asi 30 % rolníků a dělníků. To bylo asi složení tohoto sjezdu Demokratické strany. Fakt je ten, že když se přečte rezoluce tohoto sjezdu, na první pohled každý se musí pozastavit nad tím, že tu nejde o rezoluci vládní strany, ale o rezoluci strany opoziční, která protestuje proti nesvobodě, proti cenzuře (čte úryvky z rezoluce). Všechno to vládní program zaručuje a zaručují [to] nařízení naší Slovenské národní rady, dekrety atd. (pokračuje ve čtení dalších citátů z rezoluce). Tento odstavec jasně hovoří, že jsou zde názory proti KSS a [že] Demokratická strana žádá jako opoziční strana, která nemá s vládou nic společného, nápravu v tomto ohledu, jinak bude dále v opozici. V celé rezoluci, která je velmi krátká, nikde nenajdete ani slova o tom, že je třeba se zasadit za hospodářskou obnovu, napnout všechny síly a zapojit pro to celý národ. Neměl jsem ještě možnost opatřit si poslední číslo jejich časopisu, kde je uveřejněn závěr řeči Ursinyho na tomto sjezdu. Nemáte tam ani slova o nutnosti pořádku, rekonstrukci hospodářského života na Slovensku, ale můžeme se tam dočíst, že zastává stanovisko, které vyjadřuje shrnutá tato rezoluce tohoto sjezdu. Naznačuje, že je rolníkem, že chce pracovat na hroudě otcovské, na svojí půdě, čímž naznačuje, že se bude bránit druhé etapě pozemkové reformy.

Je samozřejmou věcí, že vzhledem k takovéto rezoluci hledíme na celosjezdové rokování Demokratické strany jako na morální posilu klerikální reakce na Slovensku, která od Děvina šla dále a zahajuje široký, dobře organizovaný boj proti promýšlené akci celoslovenské, proti usnesení Slovenské národní rady, hlavně po linii boje proti postátnění škol, internátů atd.⁵⁴ Zvláštní instrukce dostali kněží. Bylo to memorandum, které posílali biskupům, aby je veřejně přečítali⁵⁵ v kostelích a mobilizovali do boje proti postátnění škol.⁵⁶

Soudruh Husák vás seznámí blíže s kompromitujícím memorandumem, které je nejenom iniciátorem, ale organizátorem proti celé Slovenské národní radě a celému režimu československého státu. Fakt je ten, že tento materiál je už zachycen.

Pastýřský list. Od apríla je celé Slovensko osvobozené. Do dnešního dne však nebyl vydán pastýřský list, který by reagoval na to, co přišlo. Byl však vydán jeden pastýřský list, který se ve svém obsahu nezmínil o novém pořádku, ani o Československé republice a jejím prezidentu, ale přímo hrozí svým věřícím, jestli se propůjčí tento

⁵⁴ Slovenská národní rada přijala 16. 5. 1945 nařízení č. 34/1945 Sb. o postátnění škol na Slovensku a 26. 5. 1945 nařízení č. 47/1945 Sb. o zestátnění majetku u škol. Arcibiskup Karol Kmeťko, předseda biskupské konference, vysvětlil v dopise, který zaslal ústřednímu deníku Demokratické strany, důvody »petiční akce biskupského sboru Slovenska a katolických věřících«, organizované v souvislosti s oběma zákony SNR, odmítl, že by měla politický, protistátní nebo rozvratný cíl, a vyslovil souhlas s tím, aby bylo uveřejněno v plném znění memorandum biskupského sboru o školské otázce. Dopis byl reakcí na prohlášení Národní fronty ze 16. července 1945. (Čas, 88, 28. 7. 1945, s. 3, »šlo o politickou akci, a či ne?«.)

⁵⁵ Zjevný slovakismus. Slovenské »prečítali« má český ekvivalent »přečetli«. V znění z roku 1945 jako »pročítali«.

⁵⁶ Na schůzi předsednictva KSS 13. 7. 1945 referoval Gustáv Husák o tom, že memorandum slovenského biskupského sboru (podle Husáka memorandum arcibiskupa Kmeťka) proti postátnění školství bylo čteno ve všech katolických kostelech na Slovensku v neděli 8. července 1945 a že byla v souvislosti s tím organizována rozvětvená podpisová akce. Uvedl, že byla proto provedena domovní prohlídka u arcibiskupa, u některých biskupů a farářů a že byl zajištěn velmi závažný materiál dokazující, že »reakční politické kruhy« se nejen nerozešly s minulostí, ale že se chtějí cílevědomě dostat k politické moci. Závěrem navrhol neměnit stanovisko strany k otázce náboženské svobody, ale zaujmout pevný postoj vůči katolickému kléru, zejména vysokému, a využít této příležitosti k vystoupení proti němu.

režim lidových soudů podporovat. Apeluje se v něm na katolíky, že jich je 75 procent, tedy většina. Uvědomte si katolíci, bez nás se nic nemůže stát – říkají v něm.

Škrábík píše Kmet'kovi do Nitry:⁵⁷ třeba rozbít všechno,⁵⁸ aby se dosáhlo utvoření nové politické strany, ještě před volbami dosáhnout obnovy Hlinkovy strany. Při této příležitosti je nutno poznamenat, že nemají ani slova pro Národní radu a československý stát a prezidenta republiky. Ospravedlňují bývalé režimisty, že se zasloužili. Co by prý bylo se slovenským národem, co by bylo s těmi, kteří stojí teď u moci, kdyby nebylo těch minulých.

Při této příležitosti nutno zkoumat, odkud a co je povzbuzuje.

1. Opírají se o ty reakční proudy, které jsou v samé Demokratické straně, které nadbíhají černé reakci a mnohdy intervenují za zajištění.

2. Že ještě dnes nezahájily lidové soudy souzení provinilců starých režimů a domnívají se, že to nějak bude.

3. Do značné míry je povzbuzuje ta skutečnost, že vidí, že Rudá armáda odchází z Československé republiky a že se uprázdnilo pole působnosti pro všechny reakční živly, které se skrývají v slovenském národě. Je třeba hledat ještě další opory. Tu oporu morální,⁵⁹ o kterou se opírají tito černokněžníci na Slovensku, nutno hledat asi v Praze. V čem a kde? Vy spíše můžete vědět, kde jsou ty reakční živly. O něco se musí opírat. Je možné, že dokonce i to, že prezident Beneš zastává stanovisko třetí politické strany, oni se snaží to využít tak, že jde o to, co si sám pan prezident přeje. Myslím, že ta vaše reakce se opírá o reakční hnutí, které je hodně aktivní v Maďarsku, Rakousku a vůbec v mezinárodním měřítku. Z toho čerpají mravní posilu, aby i na Slovensku se přizpůsobili a zahájili činnost. Jestli toto všechno přezkoumáme, musíme dojít k závěru, že jsou to dobrodruhové. Myslí si, že budou moci šarapat⁶⁰ alespoň tak jako dříve, nebo uplatňovat si ty metody, které si získali během sedmileté vlády na Slovensku.⁶¹ Z toho jsme vyvodili na naší schůzi předsednictva strany některé závěry. A to, že je nutno proti tomu bojovat jednak ideologicky. Odhalit před veřejností pozadí a to svinstvo, které chtějí páchat tito představitelé církve, že s tímto chtějí hnát slovenský národ do záhuby. Za druhé, že je třeba z toho vyvodit policejní opatření.

Je zachycen jeden oběžník, který dává směrnice na zakládání obranných oddílů katolických, přímo hovoří o systému výchovy, že musí obětovat i své životy duševní a snad i fyzické v zájmu nové obrody národa. Dohodli jsme se i po této linii s naším spojencem, že mají být policejní opatření učiněna a činnost této mládeže postavena

⁵⁷ Andrej Škrábík (1882–1950), ThDr., od roku 1943 katolický biskup v Banské Bystrici. Andrej Kmet'ko (1875–1948), ThDr., signatář Martinské deklarace z října 1918, od roku 1921 nitranský biskup, od roku 1944 titulární arcibiskup.

⁵⁸ Šmidke bezpochyby řekl »robit' všetko«, čili »udělat všechno«, což odpovídá smyslu příslušné pasáže latinsky psaného dopisu biskupa Škrábíka. Viz odstavec v příl. 11 (s. 299, kde je tato věta citována: »Omni modo laborandum est ...«).

⁵⁹ V předloze »normální«, v znění z roku 1945 »morální«.

⁶⁰ Slovákismus; hovorový expresivní výraz »šarapatí« lze do češtiny přeložit jako »řádit«, »tropit něco škodlivého«, »dělat nepříjemnosti«.

⁶¹ V znění z roku 1945 následovaly dvě věty, které byly přeškrtnuty perem: »V národním frontu jsme projednávali toto vše a bylo myšleno, že ve skutečnosti byly obě strany překvapeny. Ony se rozcházely ve svých názorech a nyní se odhaluje, že mají možnost odhalit tyto pod katolickou církví zakuklenými představiteli bývalé Hlinkovy strany.« (Podle smyslu zřejmě patří »zakuklené představitelé«.)

mimo zákon. Nebude prostě registrována. Třetí opatření, o kterém jsme uvažovali, jsou vyživovací hospodářské sankce proti katolické církvi, tj. konfiskace velkostatků ve prospěch lidu, které by narazilo na široké pochopení slovenského lidu, a postátnění lesů. Dokonce by se odňala kongrua těm kněžím, kteří se účastní této ilegální politické činnosti.⁶²

Krátké vyličení hospodářského stavu Slovenska. Vzhledem k tomu, že celé území Slovenska bylo dějištěm osmiměsíčních bojů, a přes něž [sic!] se přehnala bojující fronta, bylo Slovensko hospodářsky velmi poškozeno. Obzvláště pokud jde o to nejdůležitější, o komunikaci, o železnice. Na Slovensku je zničeno 390 mostů, mnoho kilometrů trati. Na Slovensku nemáme ani jeden závod, který by vyráběl konstrukce mostů. Mimo zničené mosty máme zataraseno a poškozeno mnoho tunelů. Úplně zrušené ve Strečně tři tunely a dva mosty. Je ochromeno spojení mezi východem a západem. Po jižní trati se také nemůžeme dostat, poněvadž tam to bylo zničeno za doby národního povstání. Následkem toho nemůže většina závodů zahájit provoz, není možnost dodávky uhlí a surovin. O této otázce se budeme zmiňovat, až budeme jednat o pomoci, kterou chceme dosáhnout od ústřední vlády. Jediná možnost, která by nám byla velkou výpomocí do doby, až se všechno opraví, návrat zadržených vozů v Čechách, není zatím možný.⁶³ Vlakovou převážku budeme moci zavést až 20. t.m. Je velmi důležité pro nás, abychom mohli zásobovat některé okresy postižené hladem. Potřebovali bychom velmi nutně jako důležitou výpomoc motorová vozidla, která nám byla již v Praze přislíbena, ale neposlána. Další věc, která velmi hatí, je otázka pohonných látek. Předsednictvo Slovenské národní rady nemá ani litr benzínu. Co jsme dostali od Rudé armády, je na zajištění žní.

⁶² Šmidke referoval o opatřeních dohodnutých na již zmíněné schůzi předsednictva KSS 13. července 1945, která se zabývala výhradně stanoviskem ke katolické církvi a jejímu kléru »se zřetelem k poslednímu událostem«. Na této schůzi bylo po dlouhé debatě přijato obsáhlé usnesení o jedenácti bodech:

1. Sekretariát ústředního výboru se ukládalo zajistit svolání vedení Národní fronty, jež by vydalo oficiální dokument o zneužívání náboženství fašistickým katolickým klérem k nedovoleným politickým projevům a akcím.
2. Předseda strany a SNR Šmidke měl zajistit, aby na nejbližším zasedání SNR členové za KSS vystoupili se zprávami o akcích katolického kléru v jejích obvodech a interpelovali pověřence vnitra, na což měl dát Husák za svůj resort odpověď s použitím materiálu zajištěného při domovních prohlídkách.
3. Husákovi bylo uloženo postarat se, aby byla učiněna policejní opatření proti kněžím kompromitovaným politicky za Slovenského státu a aby byly rozpuštěny katolické spolky, které se takto politicky kompromitovaly.
4. Sekretariát měl připravit velkou kampaň strany za parcelaci církevních velkostatků a Šmidke zajistit, že předsednictvo SNR přikročí k urychlené přípravě nařízení o druhé etapě pozemkové reformy.
5. Pověřenci Novomeský a Husák byli pověřeni přípravami k urychlenému vydávání »pokrokového katolického týdeníku«.
6. Oběma pověřencům bylo uloženo organizovat setkání »pokrokových katolíků« okolo Slovenského katolického výboru.
7. V rámci nařízení o prověření personálu seminářů, kolégií a kněží měl pověřenec Novomeský zajistit odejmutí kongruy neproověřeným kněžím.
8. Dále se mu ukládalo postarat se o bezvýjimečnou laicizaci všech škol.
9. Měl rovněž přezkoumat, zda nelze řádu saleziánů odebrat hřiště a tělocvičny pod záminkou národního zájmu (neslovenští kněží) či z důvodu znemožnění politické činnosti a – 10. – jaká opatření třeba provést v kněžských seminářích, aby v nich byli vychovávaní národně a státně spolehliví kněží.
11. Bylo konstatováno, že třeba jasně formulovat zásadu, že církev se musí omezit na činnost čistě náboženskou a že kostel a kázatelna nesmějí být politicky zneužívány.

⁶³ »...není zatím možná«, čili nepřichází v úvahu.

Jaká je celková situace, co se podniká? Již jsem předtím uvedl, že jedním z apélů bylo usnesení Národní fronty, aby byly všechny síly zapojeny do rekonstrukce tohoto poškozeného hospodářského života. Dlouhou dobu bylo možno badat [sic!], že velmi lhostejně se přistupovalo k těmto rekonstrukčním pracím na železnicích, že byla místa, kde byl nedostatek dělníků i přes poměrně velký počet nezaměstnaných, kteří se do práce nehlásí, ale také ne o podporu. Tam, kde je zapotřebí třeba padesát dělníků, pracuje pouze dvanáct a na jednu směnu. Není organizace dodávky materiálu. Víceméně možno použít slov, že je určitá vědomá lhostejnost, sabotáž. Náš úřad plánovací a rekonstrukční, který byl ustaven při předsednictvu Národní rady, provedl inspekční cestu po Slovensku, sesbíral materiál, zpracoval a drtivou obžalobu vznesl na pověření pro dopravu, proti nemožnému stavu provozovaných rekonstrukčních prací na železnicích. Svolána širší konference odborů, politických stran, mládeže a jiných organizací, aby se zhodnotilo všechno, co bylo dosud provedeno a co je třeba dělat a jak a jaké sankce uvádět v případě, že se nestane náprava. Muselo se i pohrozit, že toto zanedbávání obnovy hospodářského života na Slovensku bude považováno za sabotáž. Při tom se konstatovalo, že je třeba se obrátit na ústřední vládu o poskytnutí vydatné pomoci na obnovení hospodářského života na Slovensku.

V tomto ohledu jsme se usnuli také na tiskové kampani všech časopisů, vydávání propagačních plakátů. Bylo usneseno, že se budou poskytovat značné odměny těm, kteří se vyznamenají na pracích, ať dělníci, nebo technické síly. Sami pak, pokud jde o stranu, staví se na konferenci otázka rekonstrukce a obnovení hospodářského života jako nejdůležitější problém, který stojí před stranou a celým národem. Naše organizace musí mít všude iniciativu, aby se mobilizovaly lidové masy na obnovu. Pokud jde o politickou část hospodářského života – myslím na opatření k postátnění velkopodniků, bankovníctví a peněžních ústavů. O této otázce dosud nebylo rokováno tak, abychom se mohli odvážit konkrétního usnesení. Nebylo ani učiněno opatření, abychom na schůzi Národní fronty postavili jako bod programu. Teprve se to připravuje. Vypracuje se osnova nařízení, ale ne, co se má dělat, a hlavně zásadní usnesení chybí.

Přišli jsme k závěru, že počátkem podzimu musíme v celém Slovensku svolat konferenci členů ústředního vedení a Slovenské národní rady, všech vedoucích okresních našich organizací, všech našich okresních sekretářů a ústředních, abychom mohli ponejprv se sejit v celoslovenském měřítku na jednom místě.⁶⁴

Druhá věc, která se připravuje, je oslava prvního výročí národního povstání 29. augusta.⁶⁵ Chceme pořádat velké oslavy v celostátním měřítku za pomoci KSČ a jiných organizací, aby účast na těchto oslavách byla mohutná. V souvislosti s přípravami oslav chceme udělat sjezd některých organizací – partyzánské, závodních rad, na různé termíny a na různých místech. Při tom chceme mít přehlídku armády, partyzánského hnutí, dekorace účastníků partyzánských bojů.⁶⁶

To je asi tak vyličení politického a hospodářského stavu na Slovensku.

⁶⁴ Podnět ke svolání celoslovenské konference KSS přednesl Šmidke po prvé na zasedání předsednictva KSS 14. 7. 1945 v závěru jednání o výsledcích sjezdu Demokratické strany. Konference měla mít podle jeho představy »mobilizační charakter«; kromě politického referátu měly být na programu otázky hospodářské obnovy, pozemkové reformy, práce národních výborů a »všechny palčivé otázky«.

⁶⁵ 29. srpna.

⁶⁶ Také tato otázka byla projednána předsednictvem KSS 14. července 1945, kde byl schválen rámcový program všech podujetí plánovaných v rámci oslav výročí Slovenského národního povstání.

Diskuse:

ŠVERMOVÁ:⁶⁷ Jak plánujete hospodářská opatření?

ŠMIDKE: Především obnova hospodářského života, rekonstrukce železničních tratí a plánujeme též s centrální vládou se dohodnout o dalším zprůmyslnění Slovenska.

ŠVERMOVÁ: Otázka národních správ v bankovníctví?

ŠMIDKE: Tam budou dočasné správy. Připravuje se osnova pro Slovenskou národní radu, aby dočasné byly nahrazeny národními správami řádnými. Proti tomu se brání.

Diskuse po referátu soudruha Šmidkeho:

SOUDRUH KLIMENT:⁶⁸

Z toho, co zde říká soudruh Šmidke, mně připadá, že sjezd strany Demokratické byl sjezdem, který měl státní důležitost pro Slovensko. Co dělala strana? Podle zpráv z Děvína, pokud jde o katolickou reakci, ukázal se zjev, jaký je všude. Co zde strana dělala, aby to ovlivnila?

SOUDRUH ŠMIDKE:

Chceme vydávat katolické listy. Byl by to nějaký týdeník, který by vyjadřoval difference mezi katolickými stranami [sic!], protože většina katolického lidu je proti reakčním tendencím.

K první otázce. V tom si musíme být vědomi toho, že nebyla provedena volba delegátů, nýbrž jmenování shora. Víceméně to nebyl sjezd volených delegátů, nýbrž konference, a tu nemohla strana nějak mít vliv na zásadní otázku. Nezahájili jsme nijkou kampaň, nýbrž poukazujeme na nedostatky tohoto sjezdu.

SOUDRUŽKA HODINOVÁ:⁶⁹

S kým jdou rolníci? Podle čeho brát měřítko? Z naší iniciativy vyšla myšlenka Jednotného rolnického svazu. Jaké je procento rolníků ve straně?

⁶⁷ Marie Švermová (1902–1991), komunistická funkcionářka, od 1929 členka ÚV KSČ, za války v emigraci v Moskvě, 1945 vedoucí organizačního oddělení ÚV KSČ, 1946–1951 členka předsednictva ÚV KSČ, 1949 zástupce generálního tajemníka KSČ, v únoru 1951 obviněna z »nepřátelské činnosti«, vyloučena z KSČ, zatčena, v lednu 1954 odsouzena na doživotí, 1956 podmíněně propuštěna z vězení, 1963 takzvaně rehabilitována.

⁶⁸ Gustav Kliment (1889–1953), komunistický a odborový funkcionář, 1929–38 poslanec Národního shromáždění. V letech 1939–1945 vězněn v koncentračním táboře Dachau. 1945–1953 poslanec Národního shromáždění, 1950–1952 ministr těžkého průmyslu, 1946–1953 člen ÚV KSČ, 1945–1948 předseda Svazu zaměstnanců kovoprůmyslu a člen představenstva ÚRO, 1952–1953 předseda ÚRO.

⁶⁹ Anežka Hodinová-Spurná (1895–1963), komunistická funkcionářka, 1929–1938 poslankyně Národního shromáždění. Za války v emigraci ve Velké Británii, členka Státní rady. 1945–1960 poslankyně Národního shromáždění, v 50. letech předsedkyně Výboru čs. žen, 1945–1954 a znovu od 1958 členka ÚV KSČ.

SOUDRUH FRIŠ:⁷⁰

Ani ne 20 %, počet členů odhadujeme vcelku na 180 000 a počet členů Demokratické strany na 50 000. Náklad našeho časopisu v Bratislavě 70 000, a to jen pro nedostatek papíru, a demokraté mají 20 000.

SOUDRUH KROSNÁŘ:⁷¹

1. Seskupení dem[okratické] strany. Z jakých elementů se skládá – kde je mladý Hodža?⁷²

2. Hospodářský rozvrat. Zde strana vede příkladem. Vzala konkrétně jeden případ, mobilizovala členy a šlo se na práci.⁷³ Dělali jste nějakou kampaň?

ODPOVĚĎ:

Pokud jde o první otázku. Hodža je příslušníkem té reakce pod Demokratickou stranou. Po sjezdu Dem[okratické] strany hovořil jsem s Lettrichem. Když přišla otázka na Hodžu, prohlásil, že byl formálně zvolen za generálního sekretáře znova, ale dostal příkaz, aby si hledal nějaké vhodné zaměstnání. Kdy se to uskuteční, to nevím.

Pokud jde o rekonstrukci a konkrétní případy, kde by stranické organizace ze zapojily. Takové případy sotva bychom našli.

SOUDRUH GOTTWALD:⁷⁴

Jaké je zásobování průmyslových měst?

ODPOVĚĎ:

Zlé. Zásoby jsou, ale doprava není. Příděly se dostávají s těžkostmi k vůli dopravě.

SOUDRUH GOTTWALD:

Jak je to v Bratislavě?

ODPOVĚĎ: V tom ohledu ani nemohu zodpovědět otázku.

SOUDRUH GOTTWALD:

Kolik se dává chleba?

ODPOVĚĎ:

100 g. Jinak se dává maso, slanina, luštěniny, mouka.

⁷⁰ Edmund (Edo) Friš (1912–1978), JUDr., komunistický novinář, 1941–1945 redaktor slovenského vysílání moskevského rozhlasu. Po návratu na Slovensko 20. února 1945 do roku 1947 politický tajemník ÚV KSS, 1947–1952 šéfredaktor deníku *Pravda*, 1952–1959 šéfredaktor nakladatelství, 1961–1969 pracovník Historického ústavu SAV.

⁷¹ Josef Krosnář (1891–1968), komunistický funkcionář, 1929–1938 poslanec Národního shromáždění, za války člen zahraničního vedení KSČ v Moskvě, po válce člen předsednictva ÚV KSČ, 1952–1961 ministr několika hospodářských resortů.

⁷² Fedor Hodža (1912–1968), JUDr., syn Milana Hodži, právník a diplomat, před válkou v ministerstvu zahraničních věcí, za války v londýnském exilu, člen Státní rady od 10. 8. 1944, po příchodu na Slovensko jako jeden z politických poradců vládního delegáta pro osvobozené území se stal generálním tajemníkem Demokratické strany, již byl (od 2. 3. 1945) delegován do SNR. Funkci generálního tajemníka zastával až do února 1948, v březnu 1948 emigroval do Spojených států.

⁷³ Krosnář zřejmě uváděl příklad o tom, jak KSČ v obdobné situaci postupovala v českých zemích.

⁷⁴ Klement Gottwald (1896–1953), 1929–1945 generální tajemník, 1945–1953 předseda KSČ, 1939–1945 v sovětské emigraci v čele zahraničního vedení KSČ, 1945–1946 místopředseda, 1946–1948 předseda vlády, od června 1948 prezident ČSR.

–⁷⁵ Bratislava má přece široké zázemí zemědělské. Když máte jen 10 dkg chleba, a ještě se nedostane, jak je to možné?

– Most přes Malý Dunaj je dodnes zničen a to vede při zásobování k velkým těžkostem.

– Co železnice?

– Nemáme ani jeden nákladní vlak.

SOUDRUH GOTTWALD:

Organizace zásobování u vás není. Ani minimum nemůžete poskytnout. Na venkově rolníci plní svoje zásobovací povinnosti?

– Máme okresy na Slovensku, kde se dostane ještě vše bez lístků a za normální ceny. Západní Slovensko má horší situaci než na východě.

SOUDRUH ČIVRNÝ:⁷⁶

První otázka: o Demokratické straně.

Druhá otázka: jaký je poměr k Rudé armádě a k Čechům?

SOUDRUH ŠMIDKE:

K první otázce. Nutno si uvědomit, že v Banské Bystrici byli Lettrich a Ursíny představitelé Dem[okratické] strany. Je samozřejmé, že v té době jsme měli společný cíl. Nešlo o žádný jiný kurz než zúčtovat s nepřítelem. Když se v Banské Bystrici utvořila Slovenská národní rada, ti lidé, kteří dnes se víceméně vybarvili, byli ve spolupráci dobří. Tato spolupráce po povstání utrpěla na újmě [sic!], zvláště když Slovenská národní rada obnovila svoji činnost v Košicích. Tam už převahu měly reakční vedoucí síly. Návratem do Bratislavy přišly tyto demokraticky orientované elementy,⁷⁷ a tím, že Ursíny přišel do Ústřední vlády, Lettrich prakticky vedl tuto stranu. Toto demokraticky orientované křídlo nemělo ještě tolik moci, aby probodovalo na sjezdu ten demokratický kurz. Osnovateli dokumentu tohoto sjezdu bylo to reakční křídlo, s kterým se svedl v zákulisí boj o vedení této strany. Proto rezoluce má charakter strany opoziční, a ne strany vládní.

K druhé otázce. Láska k Rudé armádě. Poměr je tu mnohem lepší než dříve, lidé zapomínají na újmu. Dnes je poměr srdečný. Příklad Děvín a Košice. Děvín jásal přímo, když padlo slovo o Rudé armádě a Stalinovi nebo když se objevili na tribuně představitelé Rudé armády. V Košicích byla slavnost odhalení pomníku padlým. Účast byla 30 000 lidí. Lid si dnes uvědomuje, čím prospěla Rudá armáda slovenskému národu.

Pokud jde o poměr Slováků k Čechům. Není to rozhodně tak zlé. Každý se obrací na Prahu jako na středisko celostátního života a je srdečný poměr k českému lidu. Pominulo už to, co se Němci snažili za sedm let v lidu proti Čechům vypěstovat.

⁷⁵ Pomlčky měly zřejmě naznačit pokračování série otázek a odpovědí mezi Gottwaldem a Šmidkem.

⁷⁶ Lumír Čivrný (1915), spisovatel a překladatel. Účastník protinacistického odboje, člen posledního ilegálního vedení KSČ a povstalecké České národní rady, 1945–1946 poslanec Národního shromáždění, 1945–1949 člen ÚV KSČ, 1945–1947 pracovník kulturního a propagačního oddělení sekretariátu ÚV KSČ, 1949–1952 náměstek ministra kultury a osvěty, 1952 náměstek ministra školství, věd a umění, 1953–1954 náměstek ministra kultury, od roku 1955 se věnuje literární práci. 1968–1969 poslanec České národní rady, 1970 vyloučen z KSČ, zákaz publikování do roku 1989.

⁷⁷ Věta je takto kusá v předloze. Snad »přišly do popředí«?

SOUDRUH ŠIROKÝ:⁷⁸

A co letáky proti Čechům?

ODPOVĚĎ:

To je akce ilegální.

SOUDRUŽKA HODINOVÁ:

Poměr k Židům?

ODPOVĚĎ:

Není dobrý, bohužel ani ve straně.

SOUDRUŽKA HODINOVÁ:

Je pravda, že soudruh Husák vydal nařízení, že Židé se nesmějí stěhovat do Bratislavy?

ODPOVĚĎ:

O tom nic nevím, ale protižidovská nálada je.

SOUDRUH LAŠTOVIČKA:⁷⁹

1. Jaký ohlas má volání po třetí straně.

2. Jaké centrální heslo si naše strana staví? Jak v našem tisku, ve Slovenské národní radě, co se tam posunuje do popředí?

SOUDRUH DAVID:⁸⁰

1. Stanovisko slovenského lidu k ústřední vládě a slovenským ministrům, kteří jsou v ní?

2. Jak se provádí konfiskace půdy, kde se začlo a čeho se to týká?

3. Odborové organizace a závodní rady?

SOUDRUH GOTTWALD:

Proč se zpozdila věc s lidovými soudy?

⁷⁸ Vilém Široký (1902–1971), komunistický funkcionář, v druhé polovině 30. let předseda zemského vedení na Slovensku, 1939–41 v exilových grémiích KSČ v Paříži a v Moskvě, 1941 vyslán zahraničním vedením KSČ v Moskvě na Slovensko, záhy zatčen a do ledna 1945 vězněn, 9. 3. 1945 přišel do Košic, odkud pokračoval do Moskvy, kde se zúčastnil jednání o programu a složení vlády. Od dubna 1945 nepřetržitě náměstek předsedy vlády, 1950–53 rovněž ministr zahraničí, březen 1953–září 1963 předseda vlády. Od 8. 4. 1945 člen prozatímního ÚV KSČ, od května člen předsednictva ÚV KSČ, člen předsednictva KSS, od srpna 1945 předseda KSS; 1948–1963 člen politického byra resp. předsednictva KSČ. V září 1963 odvolán ze všech stranických a státních funkcí.

⁷⁹ Bohuslav Laštovička (1905–1981), člen KSČ 1931, redaktor, 1937–1938 ve Španělsku jako člen mezinárodních brigád, za války člen komunistického vedení v londýnské emigraci, 8. 5. 1945 v Košicích zvolen za člena prozatímního ÚV KSČ, 1945–1948 ředitel Čs. rozhlasu, 1948–1950 čs. velvyslanec v Moskvě, 1961–1964 vedoucí mezinárodního oddělení KSČ, 1964–1968 předseda Národního shromáždění.

⁸⁰ Václav David (1910–1990), komunistický funkcionář, od ledna 1945 člen ilegálního vedení KSČ, člen České národní rady 1945, 1945–1948 člen předsednictva ÚV KSČ, od 1945 poslanec Národního shromáždění, 1953–1968 ministr zahraničních věcí. Po okupaci Československa v roce 1968 jeden z předních normalizátorů, předseda Sněmovny lidu Federálního shromáždění, předseda ÚV Svazu československo-sovětského přátelství.

SOUDRUH ŠMIDKE:

(Odpověď s. Laštovičkovi.) Ohlas k třetí straně v národě a v lidu nemožno bat' [sic!]. Ursíny se např[íklad] zasazuje o to, aby stran bylo více. V národě není takové nálady nebo volání po třetí straně.

2. V daném okamžiku obnovení hospodářského života.

(Odpověď soudruhu Davidovi.) 1. Poměr k centrální vládě je srdečný. Zástupci mají být častějšími hosty.⁸¹

2. Na východě je provedena komplet. Na středním a na západním Slovensku tomu tak není. Příčiny jsou chyby některého soudruha a jeho organizace.

3. Není závodu, který by neměl závodní výbor a odborovou organizaci.

Lidové soudy. Hlavní příčinou toho je, že jich bylo mnoho zajištěných, ale většinou jen malé případy, a my chceme zahájit činnost případy, abychom s tím mohli do světa. Pak se sháněl vyšetřující materiál, aby byl podklad. Celá sebranka minulé vlády utekla. Místy je už zahájena činnost lidových soudů, jako v Nitře – rozsudky až 30 let. Rozsudek smrti nebyl nikde, poněvadž není kata.

Přestávka – večere.

SOUDRUH FRIŠ:

Na Slovensku se situace politická vyznačuje silným vzestupem reakce. Soudruh Šmidke poukázal, jak se to projevuje. Je zajímavé, že například v prvních týdnech, kdy ještě mnoho soudruhů bylo v Košicích, reakce se projevovala většinou šuškanou propagandou, ale netroufala si vystoupit otevřeně a organizovaně. Dnes reakce na Slovensku vystupuje otevřeně a organizovaně. Bylo vzpomenuť letákových akcí, na některých místech došlo i k demonstracím (Trebišov). Tato demonstrace byla využita proti Židům, komunistům, za osvobození lidí zajištěných Národní bezpečností. Zkoumáme-li, co vyvolalo toto ozývání se reakce, které dnes musíme konstatovat, je tu několik příčin. Domácí zdroje reakce, dědictví, které tam zůstalo po luďáckém režimu, a nakonec též určitý důsledek té situace, která se vyvinula v samé Demokratické straně, kde vedoucí slovo od počátku v Košicích má velkostatkářská klika reakčně buržoazní. Dále je to zjev mezinárodní.

Nejzávažnější pro nás je, že reakce velmi vydatně těží ze všech našich těžkostí a ze všech našich chyb. K této věci se ještě vrátím. Všeobecně řečeno, těží reakce z dvou druhů našich chyb.⁸² Na jedné straně z určitých totalitních tendencí, které se projevují u našich soudruhů, z neschopnosti spolupráce s Demokratickou stranou, a na druhé straně z nedostatečné důslednosti při hájení a prosazování určitých požadavků. K této otázce se vrátím, až budeme⁸³ konkrétně hovořit o stavu v samé straně. Poznámka o poměrech v Demokratické straně. O této otázce se zde už rozpředla diskuse. Nemyslím, že by tato diskuse se měla považovat za skončenou. Je přece třeba, abychom se shodli v taktice, kterou třeba používat a které se třeba držet v poměru k Demokratické straně, a zatím se vyskytují rozličné názory při hodnocení zjevu, tendence a samé Demokratické

⁸¹ Rozumím věť tak, že slovenští členové vlády měli podle Šmidkeho méně častěji zavítat na Slovensko.

⁸² V předloze z roku 1945 byl jiný slovosled: »z našich chyb dvou druhů«.

⁸³ Friš bezpochyby řekl »budem«, tj. česky »budu«.

strany. Podle mého názoru na sjezdu nevyhrálo křídlo demokratické, ale reakční. Ursíny je reprezentantem jednoznačného argalášského směru nejreakčnějšího, než aby mohl vážně aspirovat na masách [sic!] lidu na Slovensku, a tím samozřejmě pod vůdcovstvím Ursínyho Demokratická strana sotva může úspěšně svést svůj zápas o vedoucí postavení na Slovensku. Ursíny je zatížen i kolaborantstvím z minulého režimu a pokud jde o jeho účast při spojení agrární strany s Hlinkovou lidovou.

Na rozdíl od toho Lettrich má čistou minulost, kterou prokázal při složení⁸⁴ Hlinkovy lidové i agrární strany, a jeho politická kariéra nového data je úzce spojena se slovenským povstáním, partyzánským bojem, který se vedl a který došel až ke spolupráci s komunisty.⁸⁵ Lettrich je zřejmě člověk úplně odlišných metod, než které používá Ursíny, politická osobnost většího formátu, ale nemám tak dlouhé zkušenosti s ním. Zdá se nám, že Lettrich drží v rukou všechny karty a má tu výhodu, že může držet i tu kartu spolupráce s komunistickou stranou. A právě Lettrich byl ten, který změnil kurz v Demokratické straně. On velmi záměrně začal v Demokratické straně korigovat tuto politiku a to se projevilo jen ve změně vedení ústředního orgánu Demokratické strany.⁸⁶ Byl též zřejmě ve velmi cílých osobních stycích s některými představiteli katolických kruhů, s katolickými biskupy. Není náhodné, že jedním z těch dokumentů, které se nám dostaly do rukou, je doklad o tom, že se biskupové odvolávají na rozhovor s Lettrichem. Jisté je, že sotva by si katolický klérus dovolil započít organizaci politickou akci,⁸⁷ kdyby se nebyl cítil povzbuzen dnešním vedením Demokratické strany.

Soudruh Šmidke už charakterizoval rezoluci jako reakční a opoziční, a linie, která byla proto vyjádřena v této rezoluci, byla v řeči Ursínyho. Faktem zůstává, že demokratické křídlo, vlastně ti lidé seskupení okolo Lettricha, nevedli žádnou politickou kampaň, aby tento sjezd vyzněl jinak, než vyzněl. Když si pozorně pročítáme⁸⁸ úvodník Lettrichův před sjezdem, nemůžeme zjistit žádných zásadních odchylek mezi úvodníkem a samotnou rezolucí Demokratické strany. V rezoluci bylo jen ostře vyjádřeno to, co Lettrich už naznačil a napsal též do svého úvodníku. Tím není řečeno, že Demokratická strana je jednolitá, že v Demokratické straně není diferenční proces, že tam nejsou různé lidi a různé tendence. To vyplývá i ze samotného složení Demokratické strany, kde vedoucí slovo mají velkostatkáři. Střední vrstvy tvoří jádro. Myslím, že zatím je stav Demokratické strany ten, že vzájemný spor vede se v boji o vedení jednotlivých skupin, a proto je těžko hovořit o dvou vyhraněných politických skupinách v Demokratické straně. Proč o tom mluvím. Proto, poněvadž před námi teprve stojí úloha celou naší politikou tuto diferenci urychlit a umožnit a skutečně dopomoci k tomu, aby v Demokratické straně mohlo se vykrystalizovat důsledné demokratické křídlo, a dopomoci mu k vedoucímu postavení v samotné Demokratické straně.

Padla otázka, jakou politiku vykonávala naše strana v souvislosti se sjezdem Demokratické strany. Po této stránce jsme si museli sami v předsednictvu konstatovat,

⁸⁴ Podle smyslu spíše »spojení«, šlo bezpochyby o žilinskou dohodu z října 1938.

⁸⁵ Část souvětí po slovech »partyzánským bojem« je defektní v předloze, smysl je však jasný, závěrečná vedlejší věta se vztahuje na Lettricha, nikoli na partyzánský boj.

⁸⁶ Smysl věty je dosti nejasný.

⁸⁷ Zřejmě »organizovat politickou akci«.

⁸⁸ Řečník řekl bezpochyby »prečítame«, čili česky »přečteme«.

že mnoho bylo zmeškáno.⁸⁹ Některé věci jsme se pokusili udělat a to bylo především [to], že jsme hnali věci tak, aby před sjezdem Demokratické strany byla uzavřena dohoda o spolupráci, kterou jsme vedli v Košicích, a podařilo se nám prosadit platformu, která podle našeho názoru mohla posílit demokratické živly v Demokratické straně.⁹⁰ Třeba však konstatovat, že se tak nestalo, jistě že neposlední měrou též proto, že se v sekretariátu Demokratické strany, kde je Hodža, podařilo zkonstruovat celý sjezd, povolat tam ty, které chtěli, a nedodrželi to, co bylo usneseno, aby delegáti byli voleni na okresních konferencích.⁹¹

Naše nynější zkušenosti s Demokratickou stranou, pokud jde o podpisy. Demokratická strana s námi podepsala v Národní radě neobyčejně významné dokumenty progresivní povahy v duchu Národní rady⁹² a vládního programu. Demokratická strana tyto dokumenty podepisuje, ale nestojí za nimi a dělá svou samostatnou politiku. Nedávny ohlas Národní fronty.⁹³ Ani v jednom bodu rezoluce Demokratické strany nenacházíme ani jeden bod, který by navazoval na nedávny ohlas Národní fronty. Pokud jde o včerejší poradou,⁹⁴ je významná, protože jsme se neoctlí v izolaci proti katolické reakci. Ale to není ještě záruka toho, že Demokratická strana bude za tím důsledně stát a že nebude pokračovat ve svém manévrování s reakcí katolickou ve společném postupu zákulisně proti naší straně. Jedno závažné ponaučení je, a to, že musíme nalézt prostředky, jak kontrolovat Demokratickou stranu, jak ji vázat na ten program, který s námi podepisuje, a vystavovat ji nebezpečí, že se dostane pod pres⁹⁵ veřejnosti, jestli se od tohoto společného programu odchýlí.

Nyní vás chci informovat o stavu strany dnes na Slovensku. Bohužel musím konstatovat, že dodnes přesných údajů o celém Slovensku ještě nemáme a že nemáme dost spolehlivých dokladů o stavu na celém území Slovenska. Počet členů KSS je reálným odhadem okolo 180 000 členů a kandidátů. Cifra hodně vysoká a rapidně se blíží k cifře, kterou jsme měli v roce 1935 při volbách.⁹⁶ Z jakých vrstev je naše členstvo. Předem z dělnictva. Nemohu říci procenta, která připadají na dělnictvo. Možno říci právem, že jen velmi nepatrná část dělníků je pod vlivem Demokratické strany. Pokud jde o dělníky, kteří byli organizováni v sociálně dem[okratické] straně, zdrcující většina tohoto dělnictva je dnes na celém Slovensku v komunistické straně. Přirozeně, že tu a tam je cítit odchylnou ještě politickou školu a ideologii, metody, které v důsledku sjednocení se projevují, ale v podstatě zkušenosti ukazují, že sloučení obou dvou stran,

⁸⁹ Na vzpomenuť zasedání předsednictva 14. 7. 1945 například Gustáv Husák poznamenal, že DS je ještě ideově nevyzrálá, že je třeba se jí více věnovat, také proto, že z drobných stížností vznikají v jejích řadách opoziční nálady. Jedním ze závěrů debaty bylo konstatování nutnosti vydat »železné směrnice strany« pro práci v národních výborech.

⁹⁰ Srv. přílohu 7, »Ohlas Národního frontu« z 26. 6. 1945.

⁹¹ Delegáti sjezdu DS zřejmě nebyli voleni na okresních konferencích strany, jak by podle očekávání odpovídalo obvyklým organizačním zásadám.

⁹² Zřejmě »Národní fronty«.

⁹³ Šlo o svolání Národní fronty, tedy »Ohlas Národního frontu«, příloha 7.

⁹⁴ Včerejší poradou byla myšlena mimořádná schůze Národní fronty k projednání stanoviska k petiční akci katolických biskupů. Srv. přílohu 11.

⁹⁵ Tj. pod tlak veřejnosti.

⁹⁶ V parlamentních volbách roku 1935 získala KSČ na Slovensku cca 210 tisíc hlasů, pravda s hlasy maďarských a německých voličů.

provedené na středním Slovensku,⁹⁷ vyjadřuje skutečné stanovisko zdrcující většiny příslušníků bývalé sociálně demokratické strany. Pokud jde o rolnictvo, je stav podle krajů různý. V těch krajích, kde byla provedena reforma, je příliv prudký. Prešovský okres má dnes silnou konkurenci v Demokratické straně. Neodvažují se hodnotit tuto situaci jako převahu nad Demokratickou stranou, ale jde o velmi seriózní pozice v takovém kraji, kde jsme dříve pozice neměli. Cestou rolnické organizace můžeme podchytit i to rolnictvo, které má svoje předsudky proti komunistické straně. V nitranském okrese jsme získali 8 500 členů po objevení se soudruha Čulena.⁹⁸

Přiliv členstva z řad rolnictva je úplně mizivý. Jsou kraje, kde pozemková reforma nehraje tu úlohu jako na východním Slovensku.⁹⁹

Pokud jde o pracující inteligenci, máme vážné pozice, ale příliv z této vrstvy nebyl tak masový, jak jsme očekávali. Je to zaviněno i tím, že při přijímání příslušníků inteligence máme přísnější měřítko než u rolníků. Podle mého názoru zračí se v tom i určitá tendence, že určitá část inteligence je na rozpacích, jak se má rozhodnout, jak zvítězí výhled komunistické nebo Demokratické strany, pokud jde o budoucnost. Poměrně slušné procento přírůstu členstva, pokud můžeme zjišťovat, je z řad drobných

⁹⁷ Takzvaný sjednocovací sjezd za povstání v Banské Bystrici 17. září 1944.

⁹⁸ Na tomto místě jsou ve znění z roku 1945 ještě slova »mluví o účinkách parcelace«, škrtnutá perem; poté následuje strojopisně podtržený nadpis »Statistika«.

Marek Čulen (1887–1957), jeden ze zakladatelů KSČ na Slovensku, její dlouholetý funkcionář. Za války pracovník zahraničního vedení KSČ v Moskvě, 28. 9. 1944 přiletěl spolu s Rudolfem Slánským a Janem Švermou na povstalecké území Slovenska a byl kooptován za člena Slovenské národní rady. Člen ÚV KSS, 1949–1954 člen ÚV KSČ, 1951–1953 pověřenec pro zemědělství.

⁹⁹ Záznam Frišova referátu doplňují údaje v rukopisných poznámkách Rudolfa Slánského, o nichž jsem se zmínil v úvodním výkladu. V průběhu zasedání Slánský Frišovi adresoval následující dotaz:

»Friši, já zde nebyl, když jsi mluvil a co jsi mluvil o rolnících. Mohl bys mi stručně písemně odpovědět na tyto otázky?

1. Jaké jsou politické pozice KSS a jaké Dem[okratické] str[any] na vesnicích? Jaké jsou nálady rolníků, jaký je jejich poměr k nám?
2. Jak daleko je provádění konfiskace půdy?
3. Nejsou v naší politice *dole* ultralévé chyby v poměru k rolníkům?
4. Máme iniciativu v prosazování rolnických požadavků a v čem?

Odpověz jen stručně.«

Odpověď psaná Frišovým rukopisem zní takto:

»1. Boj o pozice v rolnictvě je v plném prúde. V krajích, kde byla úspěšně provedena pozemková reforma, badať příliv členov z radov rolnictva. Zvázy rolnictva stretávajú sa so značným ohlasom. Veľká čiastka roľníctva, ktorá nebola uspokojená 1. pozemkovou reformou, očakáva od KSS, že sa zasaď o celkovú pozemkovú reformu. V niektorých krajoch sú naše pozície slabé – najmä [v] tých, ktoré boli baštami agrárnej strany a HSLS. Rôzni funkcionári DS balaťujú roľníctvo, že KSS im chce vziať pôdu. Vo veľkej väčšine dedín sú organizácie KSS.

2. Na východnom Slovensku zakončená. Na západnom Slovensku sa prevádza. Kolonizácia Spiša do 90 percent prevedená. Na južnom Slovensku bolo slovenskými roľníkmi osídlených len niekoľko dedín. Hlavná prekážka: 1. otázka odsunu Maďarov; 2. doprava.

3. Ultraľavé tendencie sú vôbec, a teda i v pomere k roľníkom. Súčasne však badať na mnohých miestach, že nám vyrastajú dobrí roľníckí funkcionári a vodcovia roľníckeho ľudu.

4. Máme. Prejavuje sa to: 1. pri pozemkovej reforme, ktorá fakticky sa uskutočňovala a uskutočňuje pod vedením strany, veľmi často proti hamujúcim tendenciám DS a proti kulakom a veľkostatkárom, organizovaným v DS; 2. v rozvinutej kampani za celkovú poz[emkovú] reformu zdola; 3. v budovaní Zväzu slo[venského] roľníctva.

DS naproti tomu ťaží z tendencií agrárnej strany, z predsudkov proti KSS, a opiera sa o živý veľkost[atkársky] a kulacký EF.«

(SÚA Praha, AÚV KSČ, f. 01, sv. I, a. j. 5, l. 5.)

živnostníků. Když hovoříme o 180 000 členech a kandidátech, které dnes KSS má, musíme si být vědomi toho, že nemalá část těchto lidí byla příslušníky Hlinkovy strany, nebo stála pod vlivem Hlinkovy ľudové strany po celých šest let. Tento jev jsme pozorovali na východním Slovensku, ale v ostřejší formě na západním Slovensku, a nejméně na středním Slovensku, a je přirozené, že z toho plyne i organizační konsekvence politická. A se zbytky ľudácké ideologie setkáváme se dnes nejen v základních organizacích, ale na západním Slovensku i na okresních nebo oblastních konferencích. V čem se projevuje. Samozřejmě v náladách protičeských, ačkoliv souhlasím plně s tím, že protičeské nálady neznamenaají dnes žádné vážné politické nebezpečnosti. Je cítit silnou tendenci konsolidace a tato otázka, kterou jsme pocíťovali jako odraz toho minulého režimu, je znát čím dále tím méně. To neznamená, že nedochází k nějakým ilegálním protičeským akcím, letákům, demonstracím. Souvisí to s reakcí, o které jsem hovořil. Charakteristické je, že politická reakce nepoužívá protičeských hesel nebo agitace pro své účely.

Daleko vážnější je nálada proti Židům, a to i v řadách naší strany. A nejen mezi řadovými [členy], ale i mezi funkcionáři i na okresních a oblastních konferencích. Mohl bych citovat několik perliček, jak si počínají někteří předsedové národních výborů za komunistickou stranu nebo okresní tajemníci, ale nechci zdržovat. (Na výzvu uvádí příklad z Bánovců, Ban[ské] Bystrice a Topolčanu.)

Čím je zaviněn antisemitismus na Slovensku?

1. Češi musí se seznámit s tím, že je to jiné na Slovensku než v Čechách. Na Slovensku Židé byli nositeli maďarizace a dodnes po nacionální stránce nesplynuli se slovenským národem. K tomu přistupuje nesporně sedm roků rasové antisemitské propagandy tisovského a machovského režimu. I když je pravda, že velká část slovenského lidu brala pod ochranu ty Židy, kteří prožívali persekuci a projevovala soucit s nimi, neznamená to, že tato agitace nezanechá určité svoje stopy, i když malý zlomek těchto lidí vrací se zpět.

2. Na druhé straně je pravda, že mnozí Židé počínají si nešikovně. Velká část těchto lidí, kteří se vrací domů, mají tu představu, že budou okamžitě restituováni ve svém těžkém postavení a požadují vrácení i toho největšího majetku. Je samozřejmě, že takové velké komplexy majetku vracet nemůžeme, a na tom jsme se také dohodli už v Moskvě. Když se ale takový případ stane, cítí se tito lidé krajně uraženi a šíří daleko zkresenější zprávy o situaci, než ve skutečnosti to je. Proto samozřejmě, že zprávy, které se rozšířily o antisemitismus na Slovensku, třeba přijímat s rezervou, i když na druhé straně nemůže být sporu, že na Slovensku antisemitismus dnes je. Chceme proto vyřešit co nejrychleji všechny otázky majetkové, tak jak to bylo dohodnuto, aby nám tato otázka nestála v cestě. Bude třeba vést určitou zásadní kampaň proti antisemitismu v samé straně. Největší nebezpečí spočívá právě v tom, když je to úředně podporováno.

V naší straně dnes po několika měsících svobodné činnosti konstatujeme na jedné straně velký masový příliv, na druhé straně musíme si být vědomi toho, že i naše strana má ještě nejrůznější politické nálady a tendence. Před námi stojí úkol usměrnit základní výchovou členy opravdu masové komunistické strany.

Všeobecně na celém Slovensku vidíme čilou aktivitu a všeobecně je velký hlad po slovech, kterými by se vysvětlila situace, po literatuře, po veřejných schůzích a

projevech. Když svoláme v některé oblasti konferenci, jen těžko můžeme zabránit tomu, aby to nebyl tábor lidí.

Ted' pokud jde o veřejné akce Národní fronty, naši soudruzi velmi aktivně mobilizují masy a jsou duší všech podniků. Když jsme začali budovat okresní sekretariáty strany po osvobození Slovenska, stáli jsme všude před neobyčejně těžkým nedostatkem politicky školených a zodpovědných kádřů, které by mohly zastávat úlohu předsedů okresních národních výborů, příp[adně] okresních tajemníků. Tento stav byl zvlášť špatný v prvních týdnech po osvobození. Dnes po několika měsících je stav různý. Vyrůstli nám tu někteří velmi dobří soudruzi, funkcionáři, kteří pracují jako předsedové organizací nebo jsou dosazeni jako okresní sekretáři, je však přece jen dost okresů, kde stav po této stránce je zatím na zaplakaní, kde dobré věci podlehnou jen pro nedostatek schopných lidí a pro naši neschopnost rozlišovat¹⁰⁰ a najít nové schopné lidi. Celkově však při porovnání dnešního stavu se stavem v době začátků v Košicích i po této stránce je vidět určité známky konsolidace. Slovensko je rozděleno do jedenácti oblastí. Oblastní tajemník je oceňován jako vyšší funkcionář. Má na starosti osm až deset okresů. Když zkoumáme těchto jedenáct oblastí, jaké tam je obsazení? Mají tam být lidé nejlepší, pokud ovšem nejsou zaměstnání ve státních úřadech. Pět oblastních tajemníků stojí na výši situace. Z některých z nich vyrůstají skuteční vůdci. Co do sociálního složení oblastních tajemníků. Z jedenácti máme jednoho učitele, jednoho úředníka, jednoho zkrachovaného právníka, jednoho profesora, ostatní jsou dělníci nebo staří dělníci funkcionáři. Nemožno tedy po této stránce označit naši stranu jako za [sic!] doktorskou.

O politické aktivitě svědčí i to, že skoro ve všech oblastech se konaly již konference, takže v čele oblastí jsou volená oblastní vedení. Konference byly neobyčejně živé. Byly tam velmi čilé politické diskuse a museli jsme tyto diskuse omezovat, aby konference mohly být včas skončeny. Ve všech okresech konaly se také okresní konference, takže dnes máme volená okresní vedení. Na východním Slovensku konaly se dvě východoslovenské konference. Jedna hned po osvobození,¹⁰¹ druhá před deseti dny. Politická aktivita byla všude pozoruhodná, politická úroveň velmi různá.

Několik slov o typických chybách, kterých se dopouštějí naši soudruzi – v národních výborech, resp[ektivě] organizaci¹⁰² a v sekretariátech strany. První narážka je ultralevá tendence, tj. značná nervozita a podrážděnost, když se někde objeví příslušník jiné politické strany. Tato tendence prýští jednak z nepochopení národní revoluce a politiky Národní fronty a pak z obavy [z] konkurence. Nechtějí přijímat kontrolu a kritiku z žádné jiné strany. Dodnes je jeden z hlavních bodů referátů na konferencích vysvětlovat smysl politiky Národní fronty, proč nestojí otázka připojení k Sovětskému svazu, a velmi často o těchto otázkách svádíme dlouhé diskuse i se zodpovědnými funkcionáři strany. Z tohoto hlediska dochází dodnes k různým přehmatům. V trebišovské skupině se prohlašuje, že strana komunistická je všesvazovou stranou ruskou a kdo vyplní přihlášku, dostane státní příslušnost ruskou. Je to prostě nepochopení politiky Národní fronty. Je samozřejmé, že tyto tendence neobyčejně ztěžují správnou politiku, že tito lidé ženou vodu na mlýn reakčním elementům v Demokratické straně, kterým se

¹⁰⁰ Zřejmě »rozoznat«, čili česky »rozeznat«.

¹⁰¹ Celoslovenská konference KSS v Košicích se konala 28. února a 1. března 1945. Srv. VARTÍKOVÁ 1971, s. 71–121.

¹⁰² Zřejmě »v organizacích«.

pak podaří odvést následkem toho i slušnější lidi od spolupráce s komunistickou stranou. S tím úplně souvisejí totalitní snahy, které se ukázaly při volbách do národních výborů. Heslo naší organizace je dobýt většinu v národních výborech. Z těchto chyb vyrostly nám politické problémy. Když dnes Demokratické straně se podařilo rozvinout kampaň za reorganizaci národních výborů, když může hauzírovat s hesly po tajných volbách do národních výborů, přispěly k tomu právě tyto chyby našich soudruhů. Tento zjev dobývání většiny v národních výborech vedl pak k tomu, že vznikl dojem, že činnost komunistická sleduje nějaké tajné cíle. Po této stránce byla vedena v časopisech kampaň, která mohla přispět k vyvrácení této domněnky.

Další moment je nedostatek odpovědnosti. Lidé, kteří uměli obětovat všechno, když šlo o boj, ale kteří mají jen tuto minulost, nechápou dobře zodpovědnost, kterou dnes komunistický funkcionář má, a nepočínají si dobře. Nejhorším naším nepřítelem ve straně samé je korupce. V souvislosti s tím, že jsme vládní strana a že se naši lidé dostávají na veřejná místa, množí se případy, že naši členové se dopouštějí korupce. Někde jsme již ostře proti tomu zakročili i veřejně, ale je třeba vést proti tomu boj daleko ostřejší. Tím není řečeno, že jsme poklesli tak daleko jako mnozí funkcionáři Demokratické strany, kde je toho více. Myslím, že nebude stačit několik hrozeb, dva tři zásahy, ale že bude třeba proti tomu dělat daleko ostřejší zásah.

Pokud jde o členy Slovenské národní rady. Někteří se osvědčují. Je třeba na bližší se celoslovenské konferenci provést revizi členství v národních výborech a delegovat tam nejlepší lidi.

Ze všeho toho, co jsem zde uvedl, jasně vysvítá, že otázka školení stává se jedním z nejdůležitějších problémů. Po této stránce se už také něco dělalo. Např[íklad] kurz v Bratislavě.

Tisk – KSS má tři tiskové orgány [– jsou to] ústřední Pravda, Středoslovenská Pravda a Východoslovenská Pravda. Vychází¹⁰³ v nákladu 100 000 výtisků. Otázka nákladu spočívá výlučně na nedostatku papíru.

Pokud jde o politické vedení, naskytly se nám v nedávné minulosti různé problémy a museli jsme si konstatovat mnohé nedostatky, které vyplývají především z těch složitých úkolů, před kterými dnes strana stojí a které jsme neuměli zvládnout, a to z toho důvodu, že jsme strana státní a že těžiště politické [práce] strany přešlo do Slovenské národní rady, do okresních a místních národních výborů atd. V souvislosti s tím již ve vedení strany vytvořil se určitý stav, který jsme označili za dvou až tříkolejnost. Je samozřejmé, že tímto stavem trpěla jednotná linie a usměrňování celé naší politiky.

Vedení našeho partajního aparátu kádrového. Stávalo se, že nám unikaly věci důležité a že se promrhával čas na věci druhořadé. Tímto nedostatkem se také stalo, že se nám vymkly složky, o které jsme se mohli opřít, jako např[íklad] Svaz partyzánů.

Jen následkem těchto chyb mohlo se stát, že jsme přechodně se dostali do defenzivy, pokud jde o otázku maďarskou, že jsme Demokratické straně úplně zbytečně přenechali určitý primát, pokud jde o koncepci celostátní, že Demokratická strana mohla vystupovat jako ochraňovatelka jednotnosti československého státu. Myslím, že můžeme konstatovat, že v posledním měsíci byla učiněna opatření, která mají zlikvidovat tyto nedostatky a mají zajistit zlepšení. To se zračí nejen na počtu porad, které předsednictvo

¹⁰³ Pokud byl míněn celkový náklad všech tří deníků, pak přirozeně má být správně »vycházejí«.

konalo v tomto měsíci. Myslím, že na těch šesti poradách bylo docíleno konkrétní linie v celé řadě důležitých otázek, která nám umožnila vyvinout politickou aktivitu. Je to například otázka maďarská, ke které jsme zaujali jasné stanovisko, dále v otázkách veřejných, Národní fronty, katolicismu, Národní bezpečnosti a vojenství.¹⁰⁴ Byla právě na těchto poradách přijata velmi závažná usnesení, která se též postupně vykonávají a znamenají pro nás rozhodný politický zisk.

Chtěl jsem závěrem říci, abychom nepřeceňovali a nepodceňovali naše možnosti. Máme velmi značné pozice, ale také neobyčejně velké těžkosti a celý ten boj dostává se nyní do toho nejostřejšího a nejzodpovědnějšího stadia.

V některých místech iniciativa přešla do rukou Demokratické strany a musíme ji znovu přenést do našich rukou. Co je z toho hlavní a co se od nás očekává? Především dvě věci. Že jsme zárukou očisty Slovenska od maďarského fašismu. Po této stránce jsme mnoho zameškali. Ozývají se silné hlasy kritiky, které padají na naši stranu. I v partyzánském svazu. Strana v nastávajícím období musí důsledně rozvinout kampaň za tuto očistu a uskutečňování očisty od kolaborantů a fašistických elementů. Demokratická strana tuto kampaň brzdí a od nás se očekává realizování. Nejdůležitější je, abychom byli duší celého rekonstrukčního úsilí a boje, a zda to zvládnem[e] či ne.¹⁰⁵ Co strana v tom udělala? Příklad z Ružomberku. Konstatuje, že v celé záležitosti obnovy a rekonstrukce hospodářského života je zřít malou sílu odborů.

K tomu promluvil soudruh Kopecký¹⁰⁶ a druhý den se účastnili diskuse soudruh Kliment, soudružka Hodinová, soudruh Laštovička, soudruh Zupka,¹⁰⁷ soudruh Krosnář, soudruh Bacilek,¹⁰⁸ soudruh Ďuriš,¹⁰⁹ soudruh Kopřiva,¹¹⁰ soudruh Široký.

¹⁰⁴ Friš měl zřejmě na mysli sérii zasedání předsednictva (respektive rozšířeného předsednictva) KSS v době zhruba jednoho měsíce, předcházející pražskému zasedání. Podle dochovaných zápisů to byly schůze ze 13. června (úkoly KSS v souvislosti s nařízením SNR o národní správě, pouť na Děvin, o některých otázkách v poměru k DS), 16. června (problematika Němců a Maďarů), 19. června (Národní bezpečnost), 13. července (katolická církev) a 14. července (Demokratická strana, oslavy výročí 29. srpna a činnost Svazu slovenských rolníků). Ze všech těchto zasedání se zachovaly slušné, velmi informativní zápisy či záznamy.

¹⁰⁵ Zapisovatel zřejmě nezaznamenal větu v úplnosti.

¹⁰⁶ Václav Kopecký (1897–1961), od roku 1929 člen nejvyšších grémíí KSČ, v listopadu 1938 odešel do SSSR, 1939–1945 člen zahraničního vedení KSČ v Moskvě, 1945–1953 nepřetržitě ministr informací, pak ministr kultury a náměstek předsedy vlády, od 1945 člen předsednictva, od 1954 až do smrti člen politického byra ÚV KSČ.

¹⁰⁷ František Zupka (1901–1976), spoluzakladatel KSČ na Slovensku, komunistický a odborový funkcionář, 1935–1938 poslanec Národního shromáždění, 1939–1945 vězněn v koncentračním táboře. Od 1945 do své smrti poslanec Národního shromáždění, 1945–1949 a 1953–1954 předseda slovenské odborové ústředny, předseda ÚRO (1950–1952, 1952–1965), člen ÚV KSČ.

¹⁰⁸ Karol Bacilek (1894–1974), komunistický funkcionář, tajemník zemského vedení KSČ na Slovensku. 1939 emigroval do SSSR, v srpnu 1943 vyslán na Slovensko. Od září 1944 člen ÚV KSS, 1945 člen předsednictva KSS a organizační tajemník, 1950–1951 předseda Sboru pověřenců, 1951 ministr státní kontroly, 1952–1953 ministr národní bezpečnosti, 1954–1963 člen politického byra, pak předsednictva ÚV KSČ, 1953–1963 první tajemník ÚV KSS. V dubnu 1963 zbaven všech funkcí.

¹⁰⁹ Július Ďuriš (1904–1986), komunistický funkcionář, redaktor slovenských komunistických novin, od podzimu 1939 člen ilegálního vedení KSS, od srpna 1941 do února 1945 vězněn. 1945–1951 ministr zemědělství, 1951–1953 předseda Sboru pověřenců, 1953–1963 ministr financí. 1945–1954 člen předsednictva ÚV KSS, 1949–1954 i předsednictva ÚV KSČ. 20. 9. 1963 odvolán z funkce ministra a zbaven členství v ÚV KSČ.

Diskuse trvala až do 13.45 – polední přestávka.

V 15 hod. odpoledne se pokračovalo a referát měl soudruh Husák.

SOUDRUH KOPECKÝ:

Především zdůrazňuji, že co zde vyslovím, je můj názor a nehledím na to, jestli s tím někdo souhlasí, nebo ne.

Myslím, že v obou referátech byla velká chyba, že se nedotkly státní politiky. Jsou to přece věci rozhodující, visí to stále ve vzduchu, a nikdo se těch problémů nedotkl. Soudruh Šmidke tu věc odbýval příliš optimistickým líčením věci, jako kdyby to šlo už všechno krásně. Myslím, že tomu tak není a že je tomu spíše naopak. Chci uvést několik faktů pro ilustraci.

Soudruh Šmidke ví, že bylo ujednáno, že budou zástupci slovenští ve vládě zplnomocnění, aby mohli ve vládě udělat rozhodnutí v legislativním smyslu. Praxe však je taková, že Slovenská národní rada si vyhradila pro sebe, aby o každém návrhu zvlášť mohla jednat a činit rozhodnutí. Bylo to přímo ujednáno mezi vládou a Slovenskou národní radou, že zplnomocní zvláštní¹¹¹ zástupce ve vládě, aby mohli určité stanovisko v legislativních věcech zaujmout.¹¹² Nevím, jestli Slovenská národní rada dala takové zplnomocnění. Nikomu oficiálně ta věc oznámena nebyla. Prý bylo toto rozhodnutí v novinách. Víť však, že nikomu nic oznámeno nebylo. V tom se nic nezměnilo a slovenští členové ve vládě jsou ve stejném postavení jako dříve.¹¹³ Soudruh Šmidke říká, že jsou sjednány individuální úmluvy, pokud jde o kompetenci mezi ministry a pověřenci. Není to pravda. Soudruh Horvát si něco psal,¹¹⁴ o čem já ani nevím, a Slovenská národní rada mu to schválila.

Nevím, zda se praktikuje zásada, že ústřední ministerstva jsou III. instancí.¹¹⁵

Další věc. Soudruh Šmidke tvrdil, že Děvin byl projevem bratrského svazku. Soudruzi Češi mají úsudky opačné.¹¹⁶ Ukázalo se, že ani tam se nechovali bratrsky k Čechům. Jsou tam opravdu antičeské tendence. Vždyť i jugoslávská a bulharská delegace si stěžovala a ptala se, co to vlastně na Slovensku je.

¹¹⁰ Ladislav Kopřiva (1897–1971), komunistický funkcionář, za války v koncentračním táboře Dachau, 1945–1948 předseda Zemského národního výboru v Čechách, 1950–1952 ministr národní bezpečnosti. 1945–1954 člen ÚV KSČ a 1946–1952 člen jeho předsednictva, 1949–1950 tajemník ÚV KSČ. V dubnu 1963 při posuzování odpovědnosti za takzvané porušování zákonitosti vyloučen z KSČ.

¹¹¹ Slovo »zvláštní« zde nedává smysl, připisují je nedostatečnosti záznamu.

¹¹² Srv. článek III dohody z porad vlády a předsednictva SNR 31. května a 1. června 1945: »Předsednictvo Slovenskej národnej rady predloží plénu SNR návrh na splnomocnenie slovenských členov vlády vo veciach celoštátneho zákonodarstva.« Citováno podle znění schváleného plenárním zasedáním SNR 5. června 1945. Viz přílohu 6.

¹¹³ Usnesení zmocňující slovenské členy vlády k jednání a k souhlasu s dekrety prezidenta republiky s celostátní působností bylo přijato na zasedání Slovenské národní rady 5. června 1945. Viz tamtéž.

¹¹⁴ Zřejmě Michal Chorváth, pověřenec pro informace, člen KSS, slovenský protějšek ministra informací Kopeckého.

¹¹⁵ Pravděpodobně šlo o agendu upravenou V. článkem takzvané první pražské dohody. Text článku viz přílohu 6.

¹¹⁶ Viz repliku v Husákově projevu na začátku odpoledního jednání 18. července. Z kuloáru »barnabítek« pronikla v roce 1963 informace, že příčinou rozladění členů vládní delegace na děvinských oslavách v roce 1945 byly malé porce řízků.

Poměr k Rudé armádě. Pokud přijíždějí činitelé ze Slovenska, stěžují si na špatný poměr k Rudé armádě.

Ústřední vláda se nerespektuje. Laco Novomeský¹¹⁷ ohlásil reformu školství a ani nepokládal za nutné se optat a rozhodl svou vlastní platformu. Reforma školství je přece záležitost celostátní, a nikdo se nepřišel dohodnout, jak se to má v obou zemích reformovat.

Myslím, že nelze věci na Slovensku považovat podle Šmidkeho za dobré. Vývoj věcí dosáhl k tomu stadiu, že se musí energicky zasáhnout.

Poměry a politika na Slovensku. Politika se neděje jednotná v celostátním měřítku. Ústřední vláda není vládou na Slovensku. Na Slovensku nevládne ani pražská vláda, ani slovenští ministři. Poměr československý není naprosto duchem bratrství. Příčiny jsou stále ještě ve falešném politickém kurzu činitelů Slovenské národní rady. Fakticky vystupuje Slovenská národní rada jako vláda na Slovensku a pražská vláda jako česká vláda. Je to vyložený separatismus na Slovensku. Litujeme toho, že na Slovensku nebyla provedena politická kampaň k potření separatismu. V Čechách jsme kolaborantství vypověděli boj, ale na Slovensku se separatismus nezačal potírat. Separatismus, který se projevuje, má antičeský charakter, antičeskoslovenský a antisovětský. A bude to znamenat velké nebezpečí, když to dopustíme i nadále. Vytváří se stav, kdy nedojde k vyrovnání, když se politický život brzdi a ochromuje.

Dále pod ochranou je tlupa tukovců, kteří tam provádějí propagandu, znovu útočí na Čechy, pořádají štvance antičeské a antisovětské. Musíme si uvědomit, že myšlenka slovenské samostatnosti je myšlenka hitlerovská. To znamená, že nesmíme tuto myšlenku separatismu podceňovat. Není bezpečen Sovětský svaz,¹¹⁸ když se daří, aby pomocníci separatismu mohli mít své zálohy na Slovensku. A tento falešný kurz politiky je udáván našimi lidmi. Když celou věc zkoumáte, kdo to vlastně dělá, vidíte, že jsou to naši lidé. Je to doklad vlivu dřívější naší politiky a falešné orientace. Domnívají se, že velké masy lidové získají,¹¹⁹ když budou provádět separatismus. Na to se naše partaj orientuje. Slovenská buržoazie umí manévrovat. Celé zřízení Slovenské národní rady je nezdravé. Je to režim bez elánu. Není v ní ducha revolučního a lidového. Není to režim demokratický a lidový. Je to režim, který uzrál k odstavení.¹²⁰

Pokud jde o partaj. Referent se zabýval malými věcmi. Není orientován na řešení státních věcí.

¹¹⁷ Ladislav Novomeský (1904–1976), básník a publicista, 1935–1937 redaktor časopisu *DAV*, od léta 1943 spolupracoval s K. Šmidkem a G. Husákem v odboji, člen ilegální a pak povstalecké SNR, od 19. 9. 1944 člen jejího předsednictva, člen delegace SNR, jež jednala s prezidentem Benešem v Londýně a pak s čs. činiteli v Moskvě (účastník rozhovoru s G. Dimitrovem o státoprávním uspořádání ČSR), od 5. 2. 1945 člen Delegace SNR pro osvobozené území, od 21. 2. do 29. 8. 1945 člen předsednictva SNR, člen SNR do květnových voleb 1946, od 11. 4. 1945 do května 1950 pověřenec pro školství. Zvolen za člena ÚV KSS na bansko-bystrickém sjezdu v září 1944, v roce 1945 člen předsednictva KSS. Zbaven funkcí v květnu 1950, zatčen 6. 2. 1951, v procesu s takzvanými buržoazními nacionalisty v dubnu 1954 odsouzen na 10 let vězení, propuštěn 1956 a takzvaně rehabilitován 1963; 1956–1963 pracovník Památníku písemnictví v Praze, 1968–1974 předseda, poté čestný předseda Matice slovenské.

¹¹⁸ V předloze stojí »sovětský stav«, v znění z roku 1945 »Sovětský stav«.

¹¹⁹ »...že získají velké lidové masy, když...«

¹²⁰ Srv. Kopeckého útok na Slovenskou národní radu ve vládě 17. května 1945. Viz přílohu I.

I v tom je k poznání, jak je Slovensko od nás separováno. Na Slovensko nikoho nezvou a nechtějí se opřít o české komunisty. Považují, že KSS není už KSČ. Mají-li vyhrát, mohou vyhrát pouze s oporou o Gottwalda a Čechy, a musíte si přiznat, že by ta reakce byla velmi malým nepřítelem, když by se to bralo z hlediska celostátního. Myslím, že je třeba si to říci upřímně. Musí nastat změna v celé politice. Nikdo se nebude dotýkat práv Slovenska, ale tento kurz je schopen tato práva ohrozit. Tento kurz musí být změněn, i poměr k českému národu. Kdo pronese antičeskou urážku, každý má být vyšetřován jako člověk, který smýšlí antisovětsky. To neodpovídá intencím sovětského národa.¹²¹ Každý, kdo tak vystupuje, ať je odhalen jako agent Němců a Maďarů. Ani nesmí být trpěno toto stanovisko k Rudé armádě. V Sovětském svazu rozhodní činitelé nemluví dobře o Slovensku.

Musíte mít odvahu k obraně. Tentokrát musíme být rozhodní, abychom nedospěli k něčemu podobnému jako v r[oce] 1938. Musíme prosazovat kurz jednoty Československa. Nejlepší nacionální politika Slovenska je politika Československa, a ne myšlenka samostatnosti. Slovenská státní samostatnost není zralá. Myslím, že to musíme prosadit a obrát ideologie a změnu kurzu vyjádřit změnami osobními. Nikdo nebude podléhat omylu, že s některými osobnostmi věc slovenského národa padá. Dokažme opak. Na straně české změna kurzu v osobách bude přijata sympaticky. Tím bude zahájena éra pro pomoc Slovensku. Nemůže být vhodnější chvíle, než provést kampaň celostátní sjezd národních výborů [sic!], kde bude zvolena nová Slovenská národní rada, a sice do 29. srpna, kdy bude výročí bansko-bystrického povstání. Provést změnu tu musíme již vysloveně v duchu nové politiky.

Schůze pokračuje druhý den v 9 hod. ráno v zasedací síni.

[18.7.]

SOUDRUH KLIMENT (v pořadí za soudruhem Kopeckým):

Býval bych raději, kdyby mohlo debatovat více soudruhů, poněvadž mně jsou ty věci úplně nové. Nemohu se k nim vyjádřit s takovou důkladností, jak by bylo třeba. Chci poznamenat, že z toho, co jsem včera slyšel, je jasné, že politická situace na Slovensku je horší než situace hospodářská. Myslím, že hospodářsky zlá situace a nedostatek obnovy nebo tempa obnovy vyplývá z té politické situace, která tam je. Dělá to na mne dojem, že se nedrží dost dobře a pevně linie strany, že linie strany se opravdu v těch celých problémech slovenských, i pokud jde o státní a národní politiku, ztrácí nejen ve Slovenské národní radě, ale i v práci mezi masami slovenského lidu. Posuzuji z toho, co jsem zde slyšel, že se tam rozmáhá reakce a odehrává se tam rasová otázka, i když se soudruh Friš snažil vyličit, že to není tak zlé.

Pokud jde o záležitost poměru k ústřední vládě a vůbec k českému národu a pokud jde o poměr k Rudé armádě. Kdyby na Slovensku už od samého počátku byla snaha vytvořit takové ideologické ovzduší, které by Hitlerův režim a také tisovský režim bývalo v očích a myšlení slovenského lidu zošklivilo, jak toho bylo třeba, kdyby se

¹²¹ V znění z roku 1945 »Sovětského národa«. Logika Kopeckého argumentace je i v dobovém kontextu tak neobvyklá, že jsem byl nejprve na pochybách, zda nedošlo k chybě v záznamu a zda řečník ve skutečnosti nehovořil o antislovenském smýšlení neodpovídajícím intencím slovenského národa.

vycházelo z historie, ukázal se v pravém světle ten režim Hitlerův a Tisův, co slovenskému lidu vzal, jakou hanbu způsobil, jsem toho mínění, že kdyby se to bylo dělalo, nebylo by možné, aby reakce na Slovensku mohla najít masový základ. Nebylo by možné, aby zde byla obava nebo vážné tvrzení, že reakce má takové šance, aby dnes přicházela s požadavkem založení třetí strany, opravdu známé klerikální strany. Z toho, co jsem slyšel, je vidno, že Tisův režim znamenal obrovské škody na vlastním národě. Když to opravdu postavíme ze stanoviska národního, myslím, že i ten poslední slovenský člověk musil by vidět ten zločin, kterého se Tisova společnost na slovenském národě dopustila. Neváhal bych ukázat, jak se Tiso¹²² postavil i proti církvi. Máme možnost i náboženské problémy v plné šíři rozvinout. Strana měla být v takovém útoku proti bývalému režimu, takže by se každý opravdu bál vystrčit hlavu z těch, kteří byli nositeli tohoto režimu. To se nestalo. Právě proto je nutno, abychom šli sebekriticky a zkoumali, proč bylo možno, abychom zapadli do takové situace.

Když se zde podávala zpráva o stavu strany, slyšel jsem, že v Prešově při provádění pozemkové reformy jsme měli úspěch. Neslyšel jsem, jak se to provádělo. Víme však ze zkušenosti z Čech, jakým způsobem se to zde provádí. Myslím, že kdyby soudruzi na to zavolali soudruha Ďuriše, který [by] jako zástupce vlády, podobně jako zde, býval ty dekrety předával, vzniklo by jiné ovzduší, pokud jde o ústřední vládu. Mám dojem, že ten velký kapitál, který pozemková reforma představuje, soudruzi slovenští měli využít při každé příležitosti. Už proto, poněvadž by to působilo k tomu, aby poměr k ústřední vládě a mezi slovenským a českým národem byl zlepšován. Mám ten stejný dojem jako soudruh Kopecký, že stojíte na nebezpečné separatistické cestě, která by musela vést do záhuby.

Ještě jedna věc. Stížnost na odborové organizace. Když jsme se se soudruhem Zupkou rozcházeli, říkal mi, mám obavy o naše odbory. Říkal, že to nejlepší, co bylo, dali jsme do národních výborů, do státních a vládních institucí. To lepší vzala strana a to nejhorší přišlo do odborů. To myslím by nebyl ten největší nedostatek. Proč jste se však neobrátili na české odbory, jistě by vám daly možnost a lidi a poskytl by vám pomoc, aby odborové hnutí bylo rychle vybudováno. Bez tohoto hnutí nebude obnova rychle provedena, jak by mohla být.

Další věcí je rozbití mostů. Zavolali jste někoho, když to sami nemůžete udělat, kdo to postaví? Musí to být český železářský průmysl. Byl bych rád od vás slyšet, že nějaká komise znalců-inženýrů tam byla, aby zjistila, jak to vypadá. A to je i s celou řadou jiných věcí. Je třeba, aby soudruzi šli do sebe, sebekritikou zkoumali všechny příčiny, ze kterých to vychází. Jsem pevně přesvědčen, že když budou mít na zřeteli, že co říká strana, je pravda, že i ta pomoc bude také pod tlakem strany. Ta pomoc, aby politická změna přinesla žádoucí výsledky.

Rudá armáda odchází a reakce se raduje. Jak se může radovat, když my jsme na Slovensku? Vždyť my jsme spojencem velkého Ruska. A my nedovedeme té reakci říci, aby se neradovala, že jsou zde proto ti Češi, aby reakce nemohla vystrkovat hlavu jako

¹²² Jozef Tiso (1887–1947), ThDr., v předmnichovské republice přední činitel Slovenské ľudové strany (místopředseda strany, předseda poslaneckého klubu, ministr koncem 20. let). »Vůdce« HSES, předseda autonomní slovenské vlády, po 14. březnu 1939 předseda vlády Slovenského státu, od října 1939 prezident Slovenské republiky. V dubnu 1947 odsouzen Národním soudem v Bratislavě k trestu smrti a 18. 4. 1947 popraven.

kdysi. Opravdu, řeknu to otevřeně. Byl jsem vnitřně zděšen nad tou zprávou, kterou jsem zde slyšel.

Jenom v důsledku toho, že linie strany se nedrží nejvyšší, i když věříme v Sovětský svaz, dopustili jsme se tak velké politické chyby. Nedovedu si představit, že by někdo, kdo má dnes osud národa ve svých rukou, mohl přecházet tak velké věci, které hrozí ne katastrofou, ale tím, že výstavbu zdržují. Zdržují tím i zavedení krásných poměrů v celostátním životě.

SOUDRUŽKA HODINOVÁ:

Chci říci pár slov jen k některým problémům.

Jako soudruh Kliment nejsem z těch šťastných, kteří prošli Slovensko a viděli to na místě. Přitom, soudruzi, nemohu přejít některé věci, které jsem zde viděl. Já sama jsem si položila otázku, i když jsem neměla možnost debatovat, zda naše strana je jednotná. Dnes si tuto otázku kladu opět. Jak je možné, že my zde v Praze nic nevíme o politice naší strany na Slovensku? Myslím tím zároveň naše velké masy lidové. Tolik, kolik jsme informováni o politice slovenského státu, tolik jsme informováni o politických stranách v Maďarsku a Rakousku. O každé jiné bratrské straně jsme natolik informováni jako o politice naší strany na Slovensku. Má to své příčiny. Když jsem včera slyšela ty referáty, řekla jsem si, *jestli je KSS součástí KSČ?*¹²³ Je to jedna velká chyba, že nejenom že se strana Slovenska [sic!] neorientuje na celkovou stranu Československa, ale Komunistická strana Slovenska nepovažuje se v plném svém elánu za součást KSČ. V tom vidím základní chybu. Průvodních zjevů by se mohlo uvést mnoho, ale vůbec nemohu pochopit, jak je možné, že KSČ nemá časopisy slovenské strany a nezná vůbec její vydávané oběžníky.

Soudruzi, bylo řečeno, jak bojuje strana proti reakci. A když soudruh Šmidke hodnotil hlavní zdroje reakce, mezi jinými uvedl, jako jeden z hlavních důvodů, že zde hlavní reakce přichází z Čech. Hlavní zdroj reakce vychází z Prahy. Je to velmi trapné. Zde reakce nevychází ze Šrámkovy¹²⁴ strany, nýbrž úplně odjinud. Ale již ten postup, že hlavní reakce vychází z Prahy, svědčí, že to není vřelý poměr k českému národu.

Na druhé straně vidíme, že to vychází z ľudové strany na Slovensku. Jaké pak hlavní zdroje vycházejí z Prahy? Soudruzi si to dělají moc pohodlně, tvrdí-li, že hlavní zdroj reakce je Praha. Říkám, že to jsou následky nejenom protičeské nálady, která na Slovensku je, ale že i ve straně jsou tyto nálady a tendence a že se proti nim nebojuje.

Jak bojuje strana proti tomuto hlavnímu zdroji reakce, že klerikální reakce? Čím oni chtějí proti tomu bojovat? Policejními a hospodářskými sankcemi. Policejní opatření – ne ideologický boj. Promiňte, ale chci vám říci: founovský postup, hnusný postoj, jaký jste zaujali k tomu lidu, to jsme neviděli ani u nejhoršího nepřitele lidu.¹²⁵ Ti, kteří přišli

¹²³ Je zajímavé, že ani v tomto poměrně velmi úzkém kruhu nikdo otevřeně nepromluvil o tom, proč se navěnek udržovala organizační samostatnost obou stran.

¹²⁴ Jan Šrámek (1870–1956), ThDr., katolický kněz a politik, stál v čele Čs. strany lidové od roku 1922 až do 1948. Od 1920 poslanec Národního shromáždění, člen všech koaličních vlád před druhou světovou válkou, předseda exilové Čs. vlády, od dubna 1945 do února 1948 náměstek předsedy vlády.

¹²⁵ Záznam je zřejmě kusý, takže je málo srozumitelné, co měla řečnice na mysli. Její výroky zřejmě souvisely s Frišovým výkladem o restituci židovského majetku.

z koncentračních táborů, Židé, jsou nespokojeni. Ti soudruzi, kteří přicházejí z vězení, kteří s vámi pracovali v době republiky, a ti v tom Svazu osvobozených politických vězňů, ti také pouze kradou?

Partyzáni jsou ovládáni reakčními živly. Nejlepší bojovníci. Jak je to možné? Vždyť je to záchrana Československé republiky. I kdybych nebyla slyšela, co nám říkali naši delegáti, že totiž odešli z Děvína, kdybych nic neslyšela než ty referáty zde, pak si musím říci, že je tu špatná politika strany.

Ku příkladu otázka, jak to řešit. Soudruh Šmidke výstavbu Slovenska chce řešit jen pomocí vlády. Nemůže to být ale jen jediné a nemůže to být za takových okolností, jaký je postoj k ústřední vládě. Pak by to byla pomoc jen taková, jako to dělali ve formě potravin, jako dříve. To by nebyla pomoc, s tím musí jít proces sblížení tohoto slovenského lidu s českým národem, kdy jeden pomáhá druhému.

SOUDRUH LAŠTOVIČKA:

Soudruh Kopecký zde provedl ostrou kritiku politických poměrů na Slovensku a naší strany. Ve světle toho, co zde bylo řečeno v referátu soudruha Šmidkeho a Friše, myslím, že tato kritika je oprávněna. Je možné přit se o to, že v té neb oně věci mají soudruzi obtíže, ale základ pro posuzování politiky na Slovensku jsou výsledky, jakých bylo dosaženo. Třeba se podívat, jaké jsou tendence a linie, zda je sestup, nebo postup. Je vidno, že politicky naše strana není na postupu. Soudruzi sami líčí situaci tak, jako když tam jsme teď před náboženskou válkou. Naši soudruzi v pověřenectvu lámou si hlavy nad tím, jak by to katolíkům zarazili, prostě se všechno myšlení dostalo na jinou kolej. Místo řešit otázku výstavby podařilo se reakci na Slovensku strhnout nás na druhou stranu. Je to politický neúspěch. Buď jsme slabí a nedovedeme úkoly zvládnout, a pak je divné, že se opomíjí pomoc soudruha Gottwalda a nemobilizují se všechny síly, které by nám to pomohly zvládnout. Z toho je vidět, že tam je špatná politická linie. Soudruzi, promiňte mi, domnívám se, že včera ve vašich referátech se objevilo mnoho rozporů. Na jedné straně se říká, volají po třetí straně, a na druhé straně, že to nic není. Proč tedy, když je takový klid, jste se velmi aktivně soustředili na řešení tohoto problému?

Od osvobození Slovenska je patrný ustavičný sestup. Některý z přítomných soudruhů prohlásil, že po osvobození měli jsme 90 % a po měsíci 60 %, a dnes se dokonce pochybuje o tom, že bychom to ve volbách vyhráli. Zatím co soudruh Šmidke říká, že sjezd Demokratické strany vedl k vítězství demokratických živlů, soudruh Friš říká, že zvítězily reakční živly. Jsou úplně rozdělení. Jak je možné na Slovensku žít, znát poměry a dojít k protichůdnému názoru u politicky vzdělaných lidí, kteří mají všechno vidět?

V čem to vězí? Myslím, že hlavní věc je podceňování úkolů. Z toho plyne také, že je nesporně nesprávný poměr k dělnické třídě. Vy tam dáváte jenom chléb a vedoucí naši soudruzi ani nevědí, kolik se toho chleba dostane. U nás dnes vychází zpráva, že horníkům se přiděly zvyšují. A je zde vláda, kde dělníci mají 25 %, ne jako na Slovensku, ale jdeme tady uvědoměle krok za krokem za konsolidací poměrů pracujících vrstev. Dělnická třída posunuje se do popředí národa. U nás se začíná stav vedoucí síly. Na Slovensku je demoralizace. Jak je možné, že se docílilo, aby se v třídě, která musí být vedoucí třídou národa, trpělo takové vnášení demoralizace?

Domnívám se, že hlavní příčinou je špatné ocenění sil. I v Košicích jsme viděli, že tam nebylo poměru k závodům. V době, kdy soudruh Gottwald varoval, zůstalo to bez ozvěny. Takové rady padaly jako hrách na stěnu. Nevšímalo se pracujícího lidu. Teď vidíme, že místo aby dělnická třída viděla svůj úkol a chápala se ho, dochází tam k demoralizaci. Je to úplně opačný vývoj než v českých zemích. Zcela určitě vinu na tom nese naše strana. Vy máte pozice daleko silnější než my. Slabost tkví však v něčem jiném než v početnosti, ona je v linii. Domnívám se, že je třeba kritického hlubšího rozboru politiky naší strany, politické linie naší strany na Slovensku, a jenom zde, v nápravě linie strany, aby se uskutečnila jednota strany, aby soudruzi konečně pochopili, že opřít se o soudruha Gottwalda znamená pomoc pro Slovensko a republiku. V tom je jediné možná náprava, jinak z toho vzejdou nesmírné škody.

SOUDRUH ZUPKA:

Otázka rekonstrukce. – Jak se na to díváme. O co se nejvíce usiluje, je otázka dopravy. Začátkem tohoto měsíce měl se zjistit správný stav dopravy na Slovensku. Říkalo se, že tempo rekonstrukce jde velmi pomalu. Poukazovalo se na to, že nestačí, co je obnoveno. Také obnova mostů nepostupuje uspokojivým tempem. Co je příčina toho? Ukázalo se, že největší nedostatek celé práce je, že firmy si berou více úkolů, než mohou splnit. Naši slabinou je, musíme říci, že se z větší části nedostává dělníků. Žilina – otázka očištění tunelů je pouze otázkou firem. O Strečnu nemohu přesně nic říci. Na jednom mostě pracuje prý dvanáct lidí, ale ten ředitel, který tam byl, říká, že se tam pracuje [sic!]. Někde více, jinde méně. Dostatečné síly na to mobilizovány nejsou.

Jak to vypadá s průmyslovými podniky? Jsou podniky neporušené a porušené. V těch neporušených pracuje se hlavně pro vojsko a Rudou armádu. V některých místech nejsou suroviny a odbyt a v některých místech zase přímo sedí na svých výrobcích. Je tam kupříkladu továrna Tiberta, která má látky, Nehera, tam závodní výbor drží to v rukách a říká se, že výrobky nepůjdou pro veřejnou spotřebu, je to pro naše dělníky. Pěstuje se výměnný obchod. Při tom můžeme říci, že tyto podniky nejsou připraveny na to, že i když doprava bude obnovena, aby se mohly začlenit v plné činnosti. Dostali jsme dopravu do našich rukou, co s tím budeme dělat? Některé závody přímo zastavily práci a nemají možnost zaměstnávat. Tak se to ukazuje též v uhelném báňském průmyslu. Nedostatek pracovních sil. Pracovalo tam 2 800 dělníků a dnes pouze 1 200, závod je porušen. Pracuje se hlavně na obnově, vyčerpávání vody. Produkce je 48–50 vagonů denně. Závodní rada a též národní správa se žádá o rychlou reorganizaci. Nyní jsme už odborovým svazům dali pokyn, aby z neporušených závodů získaly jasný obraz a vypracovaly plán, jak se přistoupí k tomu, plánovitě začlenit tyto závody do výroby, aby mohly zásobovat.

Porušené závody. – Dělají se hlavně odklizovací práce. Nevypadá to lépe ani v zemědělské práci a lesnictví. Dnes se už říká. A co dáme městům v zimě jako topivo? V lese se nepracuje. Budeme stát i před tou otázkou, čím zásobovat města před zimou. Není to lepší ani pokud se týká důlního dřeva.

Také se křičí, že v některých místech není žatva zajištěna. My jsme práci organizovali, odbory se zapojily a strana též vrhla dost síly na tyto práce a podařilo se nám zainteresovat i větší část dělnictva v průmyslu. I zde byla položena otázka, co za to dostane [sic!].

Pokud se týká hornických mezd, u nás v Košicích je vydáno nařízení k zvýšení od 10–30 % a upravují se též kolektivní smlouvy. U ženů hlavní otázka jsou naturálie. Předložili jsme proto Národní radě požadavky. Sbor pověřenců se o tom radil. Rolnická komora o tom jednala. Později došlo k dohodě. Vyhláška vydána nebyla, národní výbor postoupil to rolnické komisi. Musí se o tom ještě dodatečně jednat.

Repná akce. Rolnická komora se rozčiluje nad tím, že to může být na 50 % – velké ztráty.

Stavební ruch. Nedá se o tom ještě hovořit. Dosud bylo ponecháno na iniciativě městských orgánů. Dopravní těžkosti však hrají i v tom velkou úlohu. Celkem možno říci, že závodní výbory z větší části jsou dnes zaměstnány úpravou platů. V otázce jmenování správce byla v poslední době zjednána náprava. Není přesný přehled o tom, kolik je zaměstnaných a kolik nezaměstnaných. Odbory se zapráhly do této práce. Odbory nestojí na Slovensku na výši svých úkolů. Co je toho příčinou? Odborové hnutí nerostlo za osvobozovacího boje. Mezi vrchním vedením svazu a dolejším nebyl nijaký správný kontakt. Svazy nemají správné vedení. Jaký je poměr odborů k politickým stranám? Ke komunistům je poměr velmi dobrý. K Demokratické straně jsme nenašli kladný poměr. Oni se od nás odtažují. Žádají paritu. Pokusy vniknout mezi ně jsou velmi slabé. Tento týden vyjde náš první odborový časopis. Dosud tam není. Máme v odborech velmi nedostatečné kádry.

Kádrová otázka byla vždy nejpálčivější otázkou na Slovensku. Je zapotřebí zabývat se výchovou kádrů. Z toho jsou nedostatky. Nyní to však překonáváme. Snažíme se najít cestu k nápravě.

K jednotlivým otázkám.

Soudruh Kopecký mluvil o antisemitismu, antičechismu, separatismu. Soudruzi češti vzali to přemrštěně. Není to tak strašné. Je fakt, že tyto směry a nálady tam jsou, ale jsme přesvědčeni, že reakce ani zde nespí. Jejich cíl je jasný, nás oslabit a odstavit.

Když mluvíme o tom, obrátit se o pomoc s rekonstrukcí. Jedná se o tom ze strany KSS a odborů. Bylo tu něco zanedbáno. Bylo jim slíbeno dvacet inženýrů a přišlo jen deset. Jedná se také o materiál. U vás doprava funguje, u nás je doprava mizerná, celá ta pomoc pak vázne, i kdyby se jí dostalo. Jak převést poskytnutý materiál? Něco se už dělá, ale nesmíme v žádném případě zapomenout na to, že Slovensko bylo zničeno. Teď je tam boj o to, něco uchvátit. Tento skutečný stav zde je, je třeba, abychom dostatečně proti tomu vystoupili. Po této stránce musím říci, že nebylo vše uděláno, ale je zde také ten fakt, že mnohé nám není ještě jasné. Jaký je poměr mezi KSČ a KSS? Jak se to projevuje i v odborové linii. ÚRO je největší jediná organizace pracujícího lidu v Československu.¹²⁶ Některé otázky přece jen nejsou dost vyjasněny. Řekl jsem, že jestli náš poměr k Demokratické straně nebyl dobře uspořádán, hledáme cestu k nim. Co se týče otázky časopisů a brožur, neposíláme to sem z důvodů dopravy.

SOUDRUH KROSNÁŘ:

Myslím, že po referátu soudruha Šmidkeho a soudruha Friše soudruh Kopecký politickým zhodnocením podal velice správnou politickou analýzu. Když jsme si

¹²⁶ V dobovém pojmání ÚRO (Ústřední rada odborů) jako personifikace jednotné odborové organizace, jejíž úřední název ROH (Revoluční odborové hnutí) se ještě nevžil.

poslechli referát soudruha Šmidkeho, bylo z něj jasné, že politická linie se zlepšila a vše je v pořádku. Myslím, že soudruh Laštovička má pravdu v tom, že když mluvil soudruh Friš, vyskytly se rozpory. Nejsou soudruzi jednotní a v tom jsou příčiny. My i v Čechách cítíme, jak přijíždějí soudruzi ze Slovenska, že u vás není všechno v pořádku. Není pravda, že tam strana udělala všechno, co měla. Kde jsou podle mého mínění příčiny? Především v tom, že strana za celou dobu neměla a nemá takovou jasnou politickou linii. To je jedna stránka. Na druhé straně naráží [sic!] na to, že naši soudruzi na Slovensku nevidí, že jsou součástí jedné strany československé. Doposud to spojení s Prahou, ústředním výborem KSČ, není takové, jaké by mělo být. Strana na Slovensku nebyla dosud tak pevně svázána s ústředím a dělala si tam určité věci, za které ústředí KSČ nemůže být zodpovědné.

Mám mínění, že soudruzi neudělali všechno to, co by měli udělat pro zlepšení politické a hospodářské situace.

Na druhé straně soudruh Laštovička poukázal na to, že nejlepší vedoucí lidé sedí v centrální vládě, a také ti soudruzi nebyli dosud tak popularizováni, jak by měli být. Nebyli přitahováni jako v českých zemích. Soudruh Ďuriš jezdí u nás po všech manifestacích. Tam se to dělá bez nich, s nimi se nikdo neradí. Vy si ještě žijete v té době, kterou jsme měli¹²⁷ v říjnu 1944. Trochu se vám zatočila hlava. Domnívali jste se, že máte přednost před Čechami. Domnívali jste se, že slovenský lid je bojovnější. Chtěli jste být představiteli odbojového hnutí a z toho vyvěrají ty další chyby, kterých se dopouštíte. Soudružka Hodinová dobře řekla, že je to u vás frouflost a povýšenost, a pak jsou tyto důsledky. Také po osvobození nemáte správné stanovisko k českým soudruhům. V Moskvě se mne dotklo, když bylo mluveno o tom, že si na Slovensku stačíme; osvoboditelů že je tam dost. Toto stanovisko u vás ještě je a vyvěrá z toho, že nebylo spojení s KSČ. Jel jsem vozem, který jel z Košic do Bratislavy, mluvil jsem se slovenskými soudruhy, kteří tam byli. Všichni jsou zatrpklí a nemohl jsem objevit, co jim schází. Linie, program, směr, něco, co je potřeba, aby věděli, které jsou úkoly. Je fakt, že slovenské povstání bude v historii nejen lidu slovenského, ale i českého, a bude zapísáno v boji za osvobození evropských národů. Ve Svazu partyzánů, který má být straně oporou, pracuje dnes reakce. Nemůžeme docílit toho, abychom se o ně opřeli v boji proti reakci, využívají je proti nám i proti vůli a přáním slovenského lidu. Není náhodou, že na Slovensku z velké části i střední vrstvy neviděly v Rudé armádě osvoboditelku. Zapomněly na to, či tekla krev při dobývání Slovenska, a dnes tam bude oddech ve velké části obyvatelstva, když Rudá armáda odejde. Nedělali jste tam kampaň a nešli jste s těmi věcmi do veřejnosti a dnes přicházíte a říkáte, že reakce zdvihá hlavu. Pátá kolona pracuje, a co dělá zde strana? Ve většině případů se orientuje na to, že soudruh Husák je vedoucím bezpečnostního orgánu, a neptáme se, zda je to dobré. Není to vždy dobré, stávají se přehmaty, poněvadž soudruh Husák a jeho lidé nemohou zaručit, jak se to provede dále. Nebylo zde řečeno dostatečně, co se dělalo o přípravách sjezdu Demokratické strany, která je naším partnerem na Slovensku. Poněvadž se ani v této věci strana správně neorientovala, dopadlo to tak, že celý sjezd ovládla reakce. Náš partner na Slovensku není ten, který by mohl dokázat něco a mohl něco zlepšit. Mluvíme o rekonstrukci země. Velkou část referátu tomu věnoval soudruh Šmidke a Friš a též soudruh Zupka. Přes dva měsíce jste měli čas, abyste kus práce udělali. Tisíce lidí jsou bez práce.

¹²⁷ Podle smyslu »jste měli«.

Závody nemají uhlí a strana v této věci neudělala mobilizaci, jak využít tyto lidi. Vy nemáte mosty a my jsme viděli v Sovětském svazu, v Ukrajině, v Maďarsku dřevěné mosty na větších řekách, prozatímní mosty, které pracují. V Čechách a na Moravě je spousta závodů, a kde udělala Národní rada opatření, aby byly zajištěny pro práci, kde je potřeba? Naši lidé v mostárnách nemají práci, protože u nás nebylo takových škod jako u vás. Jsem toho mínění, že je zapotřebí, aby se i v této věci začalo. Vy nemobilizujete lidi do práce. Byl jsem svědkem toho, že na Zakarpatsku bylo 50 000 lidí zapojeno na trati a vlaky za 14 dní jezdily, a vy dosud o tom jen mluvíte. Otázka oprav závodů a zajištění žní. Je zapotřebí udělat mobilizaci pracovních sil. My máme spoustu zajímavých případů, u nás se tvoří celé pracovní brigády. Víte, že se sedlákům nadávalo, a dnes jdou tisíce lidí na to, aby jim pomohli sklídit úrodu, vědí, že je to v zájmu národa. Není namátkou,¹²⁸ že se na nás obrací slovenští soudruzi, kteří přijeli ze Sovětského svazu, a že nás prosí, aby mohli zůstat v Čechách. A naši židovští soudruzi se tam také bojí jít. Co strana v této věci dělá? Jsou u nás velké žaloby, a to i na mezinárodním fóru, v souvislosti s tím, co se děje při vypovídání Maďarů na Slovensku. Jsou případy, že Němci a Maďaři, kteří mají peníze, běhají po Bratislavě, a dělníci, kteří jsou vypovídáni, si nesmějí nic vzít. To přišel očitý svědek, který může věc dokázat.

Když slyším zprávu soudruha Zupky, mám mínění, že v první řadě strana má se starat o to, aby vybudovala odborové organizace a aby urychlila vycházení novin. Myslím, že bude zapotřebí skutečně sebekriticky zkoumat tuto naši práci a skutečně se podívat na to, co jsme za ty dva měsíce udělali. Udělat pracovní plán pro stranu, odbory, pro naše soudruhy, kteří jsou ve Slovenské národní radě, a prosadit to, co slovenský národ požaduje.

Strana si má uvědomit, že má velkou politickou odpovědnost před slovenským národem. Strana má dát skutečně to nové, po čem slovenský lid volal. Má se chopit iniciativy v rekonstrukci, při provádění zlepšení všech podmínek. Není náhoda, když soudruh Šmidke ani neví, jak jsou zásobování dělníci v Bratislavě. Jsem toho mínění, že musíte cítit, že k vám mluvíme upřímně. I když nejsme tam, vidíme daleko lépe tyto věci, a musíte je kriticky přiznat. Přál bych si jen, aby práce na Slovensku byla lepší než dosud.

SOUDRUH BACÍLEK:

Ke kritice. Vítám kritiku soudruha Krosnáře, který jediné mluvil o tom, co se učinilo a jak na to. U soudruha Kopeckého mám ten dojem, že to byla kritika negativní. Prostě přišel, hovořil, že jsme separatisté, a vytýkal chyby, které se mohly lehce napravit. Pokud se týká hlavní otázky, poměr Čechů a Slováků. Postavili jsme si v době povstání a před povstáním heslo: rovný s rovným, Češi necht' si upravují svoje věci doma a my na Slovensku si je také budeme upravovat sami. Společné věci pak bude řešit společná vláda.

V Banské Bystrici před povstáním a po povstání dělali jsme takovou politiku, abychom shromáždili všechny, kdož chtějí bojovat proti Hitlerovi. Pracovali jsme s lidmi, proti kterým stojíme ve velmi ostrém sporu.

¹²⁸ Podle smyslu »není náhodou«.

ZÁZNAM O ZASEDÁNÍ ÚV KSČ 17. A 18. 7. 1945

Jaká se jevila nálada mezi širokými masami lidovými na Slovensku? Dvacet roků politiky agrární buržoazie a velkokapitálu zanechalo určité stopy. Viděli jsme to již, když jsme bojovali za republiku. Dalších šest roků protičeských štvanic zanechalo také hluboké stopy. Určité stopy fašistické ideologie zůstaly. Vystupujeme jako samobytný národ, řešíme si problémy sami. Tato věc zůstala mezi národem. Také český národ si řeší svoje věci sám, ve smyslu federativním.

Od návratu košické vlády nikdy jsme neslyšeli, že by naše stanovisko bylo mylné, a proto byl dojem, že celková politika byla správná. Přišel 2. červen, kdy jsme zde byli poprvé a teprve zde jsme poznali, že tento poměr má být jiný. Situace se vyjasnila. Má to být úprava autonomní. (Čte úryvek z jednání v předsednictvu strany.)¹²⁹

Zmiňuje se o nedopatření ohledně usnesení Slovenské národní rady a omlouvá, na výtku soudruha Kopeckého, proč nebylo ústřední vládě toto usnesení oficiálně sděleno.¹³⁰

Dále se vyjadřuje k otázce likvidace Slovenské národní rady. Říká, že to není tak jednoduché, aby Slovenská národní rada byla přeměněna na Zemský [národní] výbor. Slovenská národní rada má dnes svoji autoritu. Před širokými vrstvami lidu je představitelem vůle a potřeb slovenského národa a veškerého lidu. V některých případech, připouští, je kritika oprávněna.

K otázce diskuse o národních správách. Národní správy byly jen u průmyslových podniků a netýkaly se průmyslu potravinářského. Národní správa netýká se také vůbec bank.

Jaká je situace dnes na Slovensku? Změnilo se něco v poměru k Čechům od osvobození naší země Rudou armádou? Jestli předtím mohly být pořádány štvance, dnes zásluhou všeobecné politiky i národní poměr k českému lidu se změnil. Neznamená to, že je vše už v pořádku. Má to své hlubší kořeny.

Otázka Demokratické strany. Souhlasím s tím, co řekl soudruh Friš. Nevidím žádný rozdíl mezi Ursínym a Lettrichem. Co žádá sjezd demokratů? Hlavně žádá svobodu reakce. O žádné jiné svobody se jim nemůže jednat. Žádají zajištění majetku. Samozřejmě kapitalistů a velkostatkářů. Demokratická strana chce návrat k tomu, co bylo v [roce] 1938. To jsou sny Demokratické strany, to je, co konkrétně chtějí. Na tomto základě budují své pozice.

Kvetko je kvítko reakce.¹³¹ Vydává instrukce, které odporují nařízením národní rady. Lettrich provádí politiku takovou, aby získal masy bývalé Hlinkovy strany. Při tom je všeobecným zjevem, že funkcionáři Demokratické strany jsou bývalí funkcionáři Hlinkovy gardy, a v důsledku toho i spolupráce s nimi je vyloučena.

¹²⁹ Bacílek zřejmě narážel na společné zasedání obou předsednictev 31. května a 1. června 1945, v době jednání vlády a předsednictva SNR, jež vyústilo do takzvané první pražské dohody, a na usnesení, jež byla na těchto zasedáních učiněna. (Srv. přílohy 4 a 5.)

¹³⁰ Srv. usnesení SNR z 5. června 1945 o zplnomocnění slovenských členů vlády, příloha 6.

¹³¹ Martin Kvetko (1912–1995), MVDr., redaktor, těsně před válkou tajemník Slovenské národní strany. Člen povstalecké SNR, vedoucí činitel Demokratické strany, od dubna 1945 do listopadu 1947 pověřenec pro zemědělství, pak pro výživu, 1945–1948 poslanec Národního shromáždění. Po únoru aktivní činitel v politickém exilu, člen Rady svobodného Československa, spoluzakladatel Stálé konference slovenských demokratických exulantů a vydavatel jejího periodika *Naše snahy*. Po roce 1989 se vrátil na Slovensko, byl krátce předsedou a pak čestným předsedou znovuzaložené Demokratické strany.

Klérus. – Lettrich před tím, než vyšel pastýřský list, byl návštěvou u rozličných pánů a po jeho návštěvě vyšly tyto listy. Možná, že se s nimi ani nedohovořil, ale co s nimi jednal, to nikdo neví. Dost na tom, že pak se pustili do práce a začali sbírat podpisy proti postátnění škol.

Otázka náboženství je otázka ideologie. Na Slovensku nemůžeme proti tomu policejními prostředky jednat. Zmiňuje se též o katolických listech, které budou vycházet, a má se tím docílit spojení s katolickými kruhy. Když nebudou vycházet žádné jiné reakční noviny, je možné s tím zastat určitý kus práce.

Pokud se týká činnosti strany. V mnohých místech na všech schůzích staví se jasně otázka náboženství a mluví se proti tomu, aby náboženství bylo zneužíváno fašismem.

K celkovému nástupu reakce. Proč se to mohlo stát? Od osvobození Slovenska uplynulo několik měsíců. Mluví o tom, že bylo usneseno zrušit žandárské sbory a místo nich vytvořit milice národní bezpečnosti. Ve skutečnosti to dopadlo tak, že byly pouze zaměněny tabulky, ale zaměstnanci žandárů zůstali stejní. Takový zjev byl na celém západním Slovensku. Do sekretariátu nám kvůli tomu přichází denně spousta stížností.

Uvádí případ nadp[oručika] Moravce, který mučil naše soudruhy při zatýkání, který nakonec byl jmenován velitelem Národní bezpečnosti v Malackách. Je opravdu velmi mnoho stížností, že žandárové vykonávají svoje služby a postupují proti nám. To jsme projednávali už i na předsednictvu strany. Tam byla přijata určitá opatření.¹³²

Ohledně praxe lidových soudů zdůrazňuje, že nejvíce zde brzdí paragrafy. (Uvádí příklad obžaloby a obhajoby.)

Pokud jde o zásobování, je třeba vysvětlit těm soudruhům, kteří nebyli na Slovensku. Nikdy to tam nebylo jako v Čechách.¹³³ Teprve v době bansko-bystrického povstání bylo zásobování přerušeno. (Případ pomoci – Velké Březno.) K vám přicházejí už staré zprávy, takže nemáte možnost sledovat, co bylo uděláno. Antisemitismus je i v řadách naší strany. K tomu uvádím, že ze 180 tisíc členů je 12 tisíc starých komunistů, 20 tisíc bývalých soc[ialních] demokratů a ostatní jsou lidé sympatizující. Členem strany byl i jeden z vedoucích antisemitského hnutí (Bolšán). Vysvětluje případ, jak mnoho alibistů je v naší straně, základ pro jejich přijetí byla poslední činnost. Uvádím to vše proto, aby soudruzi viděli, že všechny ty nedostatky vidíme a že zde byly již dělány kroky, třeba nedokonalé. Dává ještě případ různých informátorů (soudruzi Krautová, Goldberger, Engelsmannová). Dále mluví o otázce Maďarů, nedostatečné kvalifikaci sekretářů a nutné potřebě dvouměsíčního školení. Vypravuje též, jak to vypadá u nich v Ústředním výboru.

Ke konci svého referátu žádá, aby soudruh Široký byl uvolněn pro Bratislavu.

¹³² Na zasedání předsednictva KSS 19. 6. 1945 přednesl G. Husák obsáhlý referát, v němž rekapituloval problémy »Národní bezpečnosti« (NB), nového policejního sboru, organizovaného namísto dřívějšího četnictva (slovensky »žandárstvo«). Uvedl, že právní základ tomu dalo nařízení povstalecké SNR: milice se neosvědčily, proto se přikročilo k budování centralizovaného sboru Národní bezpečnosti. Velká část četnictva byla převzata do nového sboru, protože prý se politicky chovala poměrně slušně. Podle Husákových údajů měla NB asi 4500 členů, z toho asi polovinu tvořili bývalí četníci, polovinu noví lidé. Zatímco jeho hodnocení bylo vcelku pozitivní, diskuse vyzněla kriticky. Bylo přijato obsáhlé usnesení o opatřeních směřujících k tomu, aby se z NB stal »spolehlivý lidovědemokratický a protifašistický nástroj«. – Nejnovější příspěvek Jana Peška Formování bezpečnostního aparátu na Slovensku v priebehu roku 1945 in: *Československá historická ročenka 1996*, s. 139–145.

¹³³ Na Slovensku nebylo za války přísné lístkové hospodářství jako v protektorátě.

SOUDRUH ĎURIŠ:

Soudruh Kopecký ostře kritizoval hlavní problémy. V některých otázkách přeexponovanou formou a v některých otázkách nesprávně hodnotil skutečný stav na Slovensku.

Jaký je stav? Reakce přechází k útoku, Národní fronta, která byla naší základnou pro politický vývoj na Slovensku, je oslabována. Drastický je příklad partyzánského hnutí, které bylo základem našeho hnutí a dostalo se na kluzkou cestu. Když neuděláme nápravu v politických problémech na Slovensku, mohlo by se tak stát i s jinými masovými organizacemi. Víím, že jsou těžkosti, které vycházejí především z objektivních poměrů na Slovensku. Je pravda, že v Čechách je situace mnohem lepší, neznámá to však, že politická a hospodářská situace, která byla na Slovensku, musela by se zhoršovat. To je důležité. Na Slovensku, myslím, že to můžeme považovat za skutečnost, jsou to těžkosti, které vycházejí ze zhoršování poměrů. Proto považuji za velmi správné, že při této diskusi se soustředíme na tento hlavní problém. Víím, že je třeba pomoci Slovensku. Především stavět otázku politickou. To vyplývá i z referátu soudruha Šmidkeho a Friše. V těch referátech, hlavně v řeči soudruha Šmidkeho podle mého názoru bylo velmi jasně dokázáno, že politika naší strany na Slovensku je nesprávná. Že nacionální otázka politiky strany se rozchází s tím, na čem bylo vybudováno národní povstání a dostává se na šikmou plochu separatismu, který je zanaščen do slovenského politického vývoje dnešními potřebami reakční buržoazie. V minulosti z nacionálního hnutí a chyb nacionální politiky máme velmi výstražné ponaučení, jak opatrně musíme zacházet s nacionální otázkou. V této otázce měli jsme velmi nejasné stanovisko a hlinkovci to využili proti nám. Jde o to, že tuto otázku řešíme po linii separatistické, po linii, jak ji dříve stavěl Tiso, kterou dnes zanaščí do politiky na Slovensku reakce. Také otázka federace může být postavena, ale nemůžeme stavět tento problém tak, jako ho stavěla slovenská separatistická reakce, jak ho potřebuje stavět slovenská buržoazie. Nesmíme vidět v Praze stále starou vládu. Je pro mne samozřejmé, že potom, když v této otázce nacionální je nejistota, že poměr náš k Československu musí být nejistý, a to i k ústřední vládě, k ministrům, především ale k politice Komunistické strany Československa, reprezentované svým¹³⁴ ústředním vedením, a musí to oslabit politickou situaci a vedení naší strany na Slovensku.

Dále mluví o nutnosti očištění Národní fronty od všech reakčních sil, Maďarů a Němců, o nutnosti, aby vládní program se stal ústřední otázkou, poněvadž splněním tohoto programu bude národ politicky zajištěn.

Zmiňuje se o partyzánském hnutí. Jak bylo možné nevidět, že na vedoucí místo se dostal Velecký, který byl vždy nenáviděn? Uvádí příklad manifestace na Děvině a říká, že nejistá otázka budoucnosti Československa potom zhoršuje náš poměr k Sovětskému svazu a Rudé armádě.

Vysvětluje, jak nutno stavět národnostní otázku. Slovenská reakce přechází k útoku po separatistické linii. Chce podporovat buržoazii. Podvrací naše pozice. Sjezd Demokratické strany je novou etapou po této linii. Že se dostáváme k tomuto špatnému chápání nacionální otázky, tkví v tom, že nevidíme změnu v úloze nového Československa. Také úloha Československa vůči Sovětskému svazu je úplně jiná. Dnes je Komunistická strana Československa hlavním státním činitelem. Podobně i ze zahraničního

¹³⁴ Správně »její«.

hlediska je vztah Československa k Sovětskému svazu a k Západu úplně jiný. Dnes jdeme po boku Sovětského svazu proti reakčním silám v Evropě, které by chtěly vracet se ke staré pozici reakčních sil. To znamená, že v Československu se můžeme klidně – a máme povinnost – opřít o ústřední vládu, o český národ, místo abychom se báli této opory. Místo toho, abychom se opřeli o tyto síly, které jsou hlavní zárukou našeho osudu, my pochybujeme a bojíme se těchto sil. Podtrhuji: čím silnější ústřední vláda – tím lepší hospodářský a politický vývoj na Slovensku. Opření se slovenského národa o český národ znamená podporovat spojení.

Po zhodnocení celkové situace a uvedení různých příkladů (práce rolníků v Čechách, tisk, mládež apod.) přichází k otázce, jak Slovensku pomoci. Hlavní pomoc vidí v nápravě linie strany a event[ua]lně i v personální změně ve vedení. Souhlasí také s tím, aby soudruh Široký byl uvolněn pro práci ve straně na Slovensku.

SOUDRUH KOPŘIVA:

Po vyslechnutí referátů soudruhů slovenských je třeba položit si otázku: Je politická linie naší strany na Slovensku správná? Jestliže je možné, že po šesti tak krušných letech a po zkušenosti, kterou lid má s fašismem, jestliže po úloze, kterou hrál Sovětský svaz a Rudá armáda v této válce, je možné, že naše strana na Slovensku nemá správnou politickou linii? Když po tom všem reakce opět zdvíhá hlavu a může to rušivě působit na hospodářskou výstavbu Slovenska, pak zde musí být nějaká velká chyba. Je nutno říci, že strana na Slovensku nevede. Chyba spočívá i v tom, že přesto, že to všechno strana vidí, že se přes to přenáší poměrně lehce, a neřekli a neučinili a nepředložili nám řadu opatření, která jsou nezbytná k tomu, aby se stala náprava. Pokud máme zprávy ze Slovenska, z Děvina, odkud přišli naši zástupci, bylo prohlášení vlády přijato lidem s nadšením, takže v lidu separatismus zakořeněn není.

O vysokých úřednících slovenských. Chci vám říci případ, s kterým jsem měl co činit na zemském úřadě. Nechci z ničeho vinit soudruhy, ale chci tím naznačit, že si nepočínají dobře. (Příklad – referent plánovací komise.)

Většina porad byla věnována na jiné pole. Vaši zástupci přijdou a ptají se nás, jak to přijde, že vy Češi si necháte líbit to, aby vám tu vládli Slováci. Proč neusilujete o to, abyste měli Českou národní radu, jako my máme Slovenskou národní radu. Teď prý je nám jasné, proč odjel prezident a ústřední vláda, protože honem spěchali do Čech, aby vám znemožnili vytvoření České národní rady.

To všechno ukazuje na neujasněnost linie strany v nacionální otázce. A nejen, že to vidí naši lidé, ale vidí to i ostatní delegace, jako např[íklad] Bulhaři, kteří byli na Děvině a říkali, že je zde něco nesprávného, co se musí změnit.

SOUDRUH ŠIROKÝ:

Chci především pár slov říci slovenským soudruhům. Všichni jsme měli velkou radost, když následkem Slovenského národního povstání celý slovanský svět tvrdil, že jsme národ statečný. Měli jsme opravdovou radost, neboť v dějinách to byl první případ, kdy naši bratři mohli vyslovit takové mínění.

Co říci o situaci dnes? Odcházejí od nás hrdinové Sovětského svazu, kteří bojovali za naše osvobození. Měl jsem příležitost hovořit s vynikajícími sovětskými

vedoucími činiteli, kteří na moji otázku, jak jste se cítili na Slovensku a v Čechách, dali mi velmi dvojsmyslnou odpověď. Na Slovensku necítili jsme se tak jako doma, jako v domovině bratrského slovanského národa. V sobotu mluvil jsem s adm.¹³⁵ Pavlovem, který je intendant Rudé armády, který pomáhal řešit zásobovací situaci Prahy a Brna, a řekl jsem mu: »Vy odcházíte, místo abyste pomáhali řešit otázku zásobování Bratislavy?« Odpověděl: »Neodcházíme proto, že bychom vám nechtěli pomoci. Žádali jsme od Slováků předložení zprávy, ale nic jsme od nich nedostali. Chtěli jsme i Bratislavě pomoci, ale pověřenci neprojevují zájem.« Na každém kroku slyšíme se strany členů Nejv[yššího] sov[ětu] Sovětského svazu velmi kritické poznámky o poměrech na Slovensku. Chtěl bych vás upozornit, že i Jugoslávci, stateční bojovníci, odcházeli z Československa s nejistými dojmy. Mají za to, že poměr mezi Slováky a Čechy není vyřešen. Ale i Bulhaři položili nám otázku, co se to děje, jaký je to poměr Slováků a Čechů? Upozornili mne na tyto nálady soudruzi i nesoudruzi čeští. Nikde nenašli u Jugoslávců a Bulharů srdečný poměr ke Slovensku. [Sic!]

Prosim, na Slovensku je rozvrat. Domnívám se, že především my, komunisté, musíme zkoumat, kde jsou příčiny, a odstranit je. Nemůže nám být lhostejné, jaké jsou domněnky o nás ve světě. Myslím, že soudruh Kopecký v zásadních otázkách má pravdu. Vysvětluje, v jaké situaci stála strana v r[oco]j 1938 a jaké byly její slabosti. Máme za to, že národ ve svém jádru je pro Československou republiku a pro nedělitelnost státu, že jsme se však dopustili základního omylu, když se v naší taktice orientujeme na separatistické nálady. Z toho musíme vyvodit závěr: jsme jednotný stát a jsme pro bratrské soužití. V čem vidím určité známky politického separatismu? Je to základní poměr Slovenské národní rady k ústřední vládě. Slovenská národní rada nebere na vědomí, že je tu ústřední vláda, kam ona sama vyslala své zástupce, ale považuje tuto vládu za vládu českou. Bez české vlády vykonávají plnou moc. Slovenská národní rada vysílá do ústřední vlády své zástupce. Zastupujeme Slovenskou národní radu, která dává svým členům v ústřední vládě takové plné moci, kterými vlastně vyslovuje nedůvěru. Co je to za usnesení – když máme zájem na tom, abychom byli konsolidováni –, podle něhož by byli ve vládě lidé, vůči kterým Slovenská národní rada vyslovila nedůvěru. A vyslovení Slovenské národní rady ohledně plných mocí je nedůvěra vůči slovenským zástupcům ve vládě. Slovenská národní rada zasahuje do všech otázek veřejných, do toho, kdo má právo hlasovat, kdo má právo schvalovat, a to všechno se řeší v Bratislavě. Jak je to možné v jednotné, nedělitelné republice? Národní rada zasahuje i do pravomoci prezidenta republiky. Tato činnost je však pouze na úkor slovenského národního hospodářství.

Dalším takovým projevem je dopis Slovenské národní rady ústřední vládě ze dne 2. 6. 1945.¹³⁶ Není to separatistická tendence, když finančníci na Slovensku přijdou do Prahy zaznamenávat kurz slovenské koruny a v Bratislavě kurz české koruny? Teď se na Slovensku peníze kolkují, a ústřední vláda o tom nic neví. Ministerstvo financí teprve předevčirem podalo o tom zprávu.

Problém slovenské reakce. Reakce v Čechách je skutečně zahánána do podzemí a národ je jednotný. Zde nemůžeme podobné zjevy zaznamenat, aby reakce pořádala masové agitace proti režimu a proti existenci Československé republiky. V čem vidí

¹³⁵ Smysl zkratky je nejasný, pravděpodobně »admirál«.

¹³⁶ Nepodařilo se mi zjistit, oč konkrétně šlo.

soudruh Friš příčinu toho, že reakce takovým způsobem vystupuje? Je toho názoru, že je to dědictví minulého režimu a že se reakce v mezinárodním měřítku konsoliduje. Kolem nás, nanejvýš ve slovanských státech nemůžeme však nic podobného zaznamenat. Konečně říká soudruh Friš, že reakce těží z našich chyb, víceméně podřadných, z nedostatečné důslednosti apod. Myslím, že v tom příčina nespočívá. Příčina je v celkových hospodářských a politických poměrech na Slovensku. Případy, které tu byly uvedeny, zdají se mi potvrdit [sic!] tezi, že ani dělnická třída nehraje tu úlohu, kterou by měla hrát. V tom je základní příčina. Podle mého soudu je zde teď situace velmi těžká. Bylo zde řečeno, že v Demokratické straně při sjezdu zvítězilo křídlo demokratické. To je politický omyl. V Demokratické straně vyhráli v podstatě reakcionáři. Lettrich je člověk, který má politickou koncepci, ví, co chce, má dobrou politickou školu, uvědomuje si příčiny situace na Slovensku a podle toho přizpůsobuje partijský život. Reakce má dosti značný vliv ve státní a veřejné správě. Jaké jsou naše síly? Je to komunistická strana jako masová strana? Na Slovensku někteří činitelé a dělníci nejsou organizováni, nemáme Svaz rolníků a Svaz mládeže. Už soudruh Gottwald v Košicích mluvil nám o tom, že dokončení této revoluce znamená vyhrát velký historický zápas o vedení v národě. Jak chceme vyhrát tento zápas, když dělnická třída není organizována, když nehraje vedoucí úlohu v tomto zápase? Myslím, že je to centrální otázka dalšího politického vývoje na Slovensku. Když vycházíme z toho hlediska, kdo slovenský národ povede, musíme v této souvislosti hovořit o poměru k Demokratické straně. Potřebujeme za každých okolností obnovit Národní frontu Slovenska. Nikdo nemá zájem Národní frontu na Slovensku rozbit. Nemůžeme dělat takovou politiku, abychom ustupovali, když víme, že Demokratická strana slučuje v sobě síly, které hospodářskou výstavbu hatí, brzdí a podlamují. V poměru k Demokratické straně vedeme víceméně všeobecnou politiku. Nesoustředíme se na centrální otázky. Jaký je pak život na Slovensku? Je to sabotáž. Myslím, že hlavní otázka je, abychom si uvědomili, proti jakým silám je třeba bojovat, vést rozhodující úder proti pozicím reakčních sabotérů.

Pokud jde o poměr ke katolickému kléru. Mám velké pochybnosti, zdali je to správné, jak předsednictvo naší strany na Slovensku řešilo náš postup proti reakční činnosti. Situace je toho druhu, že jsme neupevnili vymoženosti osvobozovacího zápasu, abychom mohli vyrazit dopředu.

Je správné, abychom my reagovali na postup reakčních činitelů tak, jak se usneslo předsednictvo strany v Bratislavě?¹³⁷ Otázka pozemkové reformy v I. pořadí není ještě hotova, a chceme už jít dále. Mám za to, že je to v dnešních politických poměrech předčasný krok. Musíme vyvolat aktivní poměr nejširších lidových mas k ústřední vládě. V této souvislosti je také problém, jak to dopadne za této situace. Při otázce, jak hodnotit situaci na Slovensku, bylo prohlášeno, že to prohrájeme. To znamená, že slovenská reakce si zajistila absolutní většinu v Národní radě. Fakticky situace na Slovensku je toho druhu, že znemožňuje manévrování. Dnes je to systém neudržitelný. Je velké nebezpečí, když Demokratická strana získá nad 50% většinu v národě, že můžeme být

¹³⁷ V předloze je věta ukončena tečkou, po mém soudu zde nutně patří otazník. Široký zde a v předcházející pasáži zřejmě zpochybňoval správnost usnesení přijatých na zasedání předsednictva KSS 13. 7. 1945, na němž nebyl přítomen, mj. otázku požadavku konfiskace církevních velkostatků. (Srv. příslušnou poznámku k úvodnímu Šmidkeho projevu.) Následující Širokého věty poukazují na další spornou otázku mezi »Prahou« a »Bratislavou«, totiž rozsah pozemkové reformy. Slovenské vedení vyzdvihovalo do popředí požadavek »celkové«, tj. všeobecné pozemkové reformy. Viz například úvodník bratislavské *Pravdy* z 27. června 1945 Za celkovou pozemkovou reformu.

úplně vyřízeni. Umožněme na Slovensku, aby třetí strana byla zřízena. Dnešní poměr sil je neúnosný a velmi nebezpečný. Mám za to, že ústřední výbor by měl prozkoumat otázku politické struktury Slovenska. Systém dvou stran je neúnosný. Váže nás a znemožňuje správnost naší politiky. Stojí za úvahu, abychom tuto otázku rozřešili.¹³⁸

Hospodářská situace na Slovensku. Příčina dnešní hospodářské situace je v tom, že strana si neuvědomila svou úlohu. Máme stranu velkou, to je velmi pozitivní, ale její úloha a váha v politickém životě na Slovensku není uplatňována. Vedoucí úloha strany se ztrácí. Neumíme zajistit vedoucí úlohu dělnické třídy. To je skutečnost. Kdybychom chtěli velmi konkrétně analyzovat, jak uplatňuje strana svou vedoucí úlohu ve veřejném životě, přišli bychom k výsledku, že strana zaznamenává¹³⁹ jen určité nedostatky, ale neorganizuje všechny síly k centrálnímu útoku. Vedení strany samo improvizuje. Následek toho je, že na Slovensku jsou vydávány dekrety, které neodpovídají dnešnímu režimu lidové demokracie a nejsou v intencích politiky komunistické strany. Znovu upozorňuji, že nařízení o národních správách obsahuje antisemitismus. Žid nemá právo, aby dostal svůj majetek nazpět.¹⁴⁰ Samozřejmě, že takovými nařízeními těžko můžeme dosáhnout, aby masy byly nadšeny.

Když chceme přivodit potřebnou nápravu, třeba zajistit, aby vedoucí soudruzi a vedení strany svou úlohu náležitě plnili. Jak tuto otázku řešit. Mám za to, že základní podmínka je, aby ve vedení strany byla vytvořena zdravá jednota a spolupráce starých a nových funkcionářů, aby ve vedení strany došlo k úpravě vzájemného poměru. KSČ musí žádat vzájemnou upřímnost a bolševickou sebekritiku.

Myslím, že v komunistické straně taková atmosféra, jaká je nyní, vládnout nesmí. Ústřední výbor sleduje jeden cíl, přivést stůj co stůj nápravu v zájmu KSČ i KSS.

(Polední přestávka)

(Dále přijde referát soudruha] Husáka, ke kterému měl krátkou poznámku s přečtením usnesení z 13. 6. soudruh Široký, na kterou dal opět krátkou odpověď soudruh Friš – jednalo se o plnou moc)

SOUDRUH HUSÁK:

Několik poznámek k diskusi

Musím říci upřímně, že jsem byl překvapen prudkostí protiseparatistické diskuse, která se vedla, a to tím spíše, že nikoho ani ve snu nenapadlo, aby něco podobného dělal, a lid je přesvědčen, že se nic takového neděje. Kritika je velmi poučná a myslím, že je třeba v některých bodech se jí dotknout.

¹³⁸ Myšlenka třetí politické strany, jejíž vytvoření měla iniciovat KSS, byla jednou z hlavních sporných otázek mezi Širokým a jádrem vedení KSS vzešlého z povstání.

¹³⁹ V předloze »nezaznamenává«, ve znění z roku 1945 »zaznamenává«, což je podle smyslu jediné možné čtení. Rozumím této pasáži tak, že Široký kritizoval okolnost, že komunistická strana určité negativní jevy ve veřejném životě pouze registruje, ale nesoustředí všechny síly na jejich překonání.

¹⁴⁰ Z kontextu je jasné, že Široký kritizoval okolnost, že přijaté nařízení o národních správách jako by vycházelo z pojetí, že Židé nemají nárok na bezvýhradnou restituci konfiskovaného majetku.

Soudružka Hodinová má pravdu v tom, že jste málo informováni o tom, co se děje na Slovensku. Nejen málo, ale velmi špatně.¹⁴¹ Máme být vzájemně informováni přesně a velmi často. Kdyby naši čeští soudruzi byli informováni častěji a přesně, kdyby mohli jít na naše projevy, pracovní a oblastní konference strany, neumím si představit, že by pak mohli mluvit o nějakém takovém hnutí při provádění úkolů naší strany.

Otázka ústřední vlády a vládního programu je jasně stanovena a nepadlo ani jedno slovo proti tomu v našem tisku, a nechápu proto, v čem soudruh Ďuriš vidí nedůvěru.

Soudružka Hodinová velmi ostře stavěla otázku zákazů vůči Židům. Nikdy se o něčem takovém neuvažovalo a já nechápu, že tak význačná funkcionářka uvažuje o tom, že by se to mohlo stát.

K poznámce soudruha Širokého. Zplnomocnění Národní rada dala, bylo to usneseno a byli jsme přesvědčeni, že je to v pořádku. Pokud se tak nestalo, je to sice svinstvo, ale nesmí se z toho hned vyvozovat separatismus.

Z toho, co zde v Praze vypravuje nějaký úředníček z plánovací komise, nemůžete vyvozovat nějaký separatismus, protože nikdo jej dělat nechce, je to úplný omyl.

Děvin. My jsme si všichni mysleli, jak se to pěkně vydařilo. Poprvé se vlastně sešlo celé západní Slovensko. Z toho, že snad někdo nebyl spokojen s obědem, organizační chyby se připustit mohou, ale není to zlý poměr slovenského národa k Čechům, anebo všechno ostatní, co se z toho vyvozuje. Víím dobře, že je zde celá řada špatných informátorů, kteří, když jsou uraženi v Turčianském Sv[ätém] Martině, jdou pak zase někam jinam a jsou to lidé ze všech možných kruhů a vrstev. K nám dochází každý den téměř balíky stížností a jistě že takové balíky docházejí i do Prahy.

Uvádí případ ...

To samé platí i o Rudé armádě. Nikdy bych nemyslel, že je nálada proti – příklad velké slavnosti odhalení pomníku padlým rudoarmějcům – přesto, že přiznávám, že zde se reakce snaží proti nám pracovat.

Je pravda, že když Slovenskem procházela vojska, stalo se tu a tam něco, co lidi vzněcovalo.

Z těchto nahodilých drobných věcí bylo možno leccos obrátit a z toho pak vyplývá mylné ocenění situace. Podle kritiky zdejší však to vypadá tak, jako by byla generální ofenziva reakce na Slovensku. Není sporu o tom, že je buržoazie trochu drzejší, ale to je její linie. To bylo v Košicích ještě horší. Dnes se stala širší [sic!], ale na každý prudký úder stahuje hlavu. V Čechách byla buržoazie zahánána do podzemí. Víím, že tam je Stránský¹⁴² a Procházka¹⁴³ a sedí v ministerstvu. O nějaké mohutné organizaci

¹⁴¹ V znění z roku 1945 »Nejen málo, ale velmi zle«. Odtud potom formulace ve Slánského replice (viz). V poznámkách o Husákově projevu si Slánský zaznamenal obrat »zli informátoři«.

¹⁴² Jaroslav Stránský (1884–1973), JUDr., právník, novinář a politik, od 1934 profesor Masarykovy univerzity v Brně. 1918–1921 a 1929–1938 poslanec Národního shromáždění, od roku 1929 činný v národně socialistické straně, majitel *Lidových novin* a nakladatelství »Fr. Borový«. 1939 do emigrace v Londýně, 1940–1945 ministr spravedlnosti čs. exilové vlády, od dubna do listopadu 1945 ministr spravedlnosti, pak do června 1946 náměstek předsedy vlády, 1946–48 ministr školství. Po únorovém převratu odešel do exilu, kde byl politicky a publicisticky činný.

¹⁴³ Adolf Procházka (1900–1970), JUDr., právník a politik, 1936 profesor občanského práva na Masarykově univerzitě v Brně, představitel Čs. lidové strany v odbojovém grémiu Politické ústředí, pak v exilu, 1942–

reakce nemůže však být řeči. Nechci zeslabovat nebezpečí reakčních sil, ale v celostátním měřítku to není tak zlé.

K poznámce soudruha Slánského,¹⁴⁴ kde je ta reakce. Dej se informovat o Maďarsku, Rakousku, kde sedí celá reakce z Hitlerova režimu a projevuje se to v mezinárodním měřítku, že jakmile se někde projeví nějaká slabina, buržoazie už tam zdvihá hlavu.

Porovnávání situace v českých zemích. Jsou to absolutně nerovné předpoklady. Do 38. roku československá vláda byla vládou většiny svého národa. Protektorát, který tu byl, byl jistě drtivou většinou národa nenáviděn. Na Slovensku však je to jiné. Hlinkova strana byla největší stranou již za Československa, která zdánlivě získala úspěchy. Fašizace na Slovensku měla daleko širší kořeny. Těch sedm roků do určité míry rozdělilo dva národy, ale musíme si říci, že ani před tím se tak dokonale nežilo v přátelském poměru. Tuka¹⁴⁵ se snažil otrávit lidi, jak jen to uměl. Za těch pár měsíců však lze již konstatovat, že není vážnějších hlasů proti republice.

U nás však jsou ještě jiné potíže, které musíme překonávat. V českých zemích šlo zásobování a doprava až do za pět minut dvanáct. Na Slovensku však už od 1. září [1944] je zásobování úplně rozvráceno. Dnes na polovině Slovenska nelze cestovat a telefonovat. Uvádí příklad k zásobování.

Nechť se tyto objektivní záležitosti objektivně hodnotí a nehlédá se separatismus. Zde jsou rozdílné možnosti práce politické a to je třeba vzít na vědomí, když chceme srovnávat. Hledejme kořeny a příčiny, kde to skutečně je.

K poznámce soudruha Ďuriše. Všechny chyby se dají postupně převést do chyby základní – politika.

To je tak závažná věc, že to nejde odbýt pár slovy. Ohledně toho zplnomocnění – udává příklad – odvolává se na rezoluci strany.¹⁴⁶

1945 předseda právní rady čs. exilové vlády, 1945–1948 ministr zdravotnictví, po únoru 1948 emigroval do Spojených států, působil v Radě svobodného Československa a zastupoval Čs. lidovou stranu v Křesťansko-demokratické unii střední Evropy.

¹⁴⁴ Žádné Slánského vystoupení před Husákovým projevem není v protokolu zaznamenáno.

¹⁴⁵ Vojtěch (Béla) Tuka (1880–1946), JUDr., právník a politik, univerzitní profesor, ve 20. letech významný činitel Slovenské ľudové strany ve službách maďarské vlády. 1929 odsouzen pro velezradu na 15 let vězení, 1937 omilostněn. Podílel se na rozbití ČSR, od března 1939 místopředseda vlády Slovenského státu, od října 1939 do začátku září 1944 předseda vlády Slovenské republiky. V srpnu 1946 odsouzen Národním soudem v Bratislavě k trestu smrti a popraven.

¹⁴⁶ Rezoluci řečník zřejmě myslel usnesení přijaté na zasedání rozšířeného předsednictva KSS 13. 6. 1945. Tam došlo k debatě o zplnomocnění členů československé vlády hlasovat o návrzích zákonodárných aktů s celostátní působností. Široký kritizoval, že v textu zplnomocnění jsou takové výhrady, že mohou vzbuzovat ve veřejnosti dojem, jako by vztah Slovenska k Československé republice nebyl zásadně a trvale vyřešen. Jemu namítal člen předsednictva dr. Ján Čech, že pokládá postup předsednictva SNR ve věci plných mocí za správný. Uvedl, že ve vztahu Čechů a Slováků nelze taktizovat, jak tomu bylo při jednání se stranou a s vládními činiteli v Praze (zřejmě měl na mysli jednání na přelomu května a června, jež vyústila v 1. pražskou dohodu), protože nynější rozhodnutí mohou mít vliv na ústavní řešení poměru Slovenska k ČSR. Edo Friš označil formulaci zplnomocnění v té formě, jak bylo přijato, za nevyhovující, za zřejmou politickou chybu, protože v něm chybí důvěra a duch státnických a stranických závazků. Viděl východisko v tom, že předsednictvo SNR dá usnesení o plných mocích nový výklad.

Po debatě bylo přijato toto usnesení: »Předsednictvo KSS konstatuje, že plné moci dané předsednictvom SNR pre slovenských členov ústrednej čl. vlády nezodpovedajú duchu a literie pražskej dohody, a preto sa navrhuje, aby s. Šmidke predbežne vyjasnil túto otázku s preds. SNR Lettrichom a aby záležitosť

Otázku národnostní jsme řešili jako rovný s rovným. Proklamujeme ji v našem tisku, na projevech, rezolucích apod. Z čeho tedy je vidět ta naše vadná linie? Že tam jeden úředník z plánovací komise vykládá voloviny? Je možné říci, abychom ho vyhodili z plánovacího úřadu, ale nelze to svádět na špatnou linii. Žádná nenávist vůči československému státu není a komunisté vždy hájili Čechy proti reakci.

Separatismus. Nikdo jasně neřekl, co tím myslí. Velmi jasně můžeme označit za separatismus hnutí maďarské menšiny, je to hnutí protistátní a oslabující stát. Kde však vidíte takové hnutí na Slovensku?¹⁴⁷ Především je zapotřebí správných informací. Proč nechodí naši soudruzi z Prahy do našich schůzí? Podařilo se nám na Slovensku vytvořit přátelské ovzduší k českému národu, že tomu tak nebylo ani za tisíc let.

Dále mluví o připravovaném plánu, který se má do 29. srpna¹⁴⁸ splnit, kdy se bude bilancovat, co kdo vlastně udělal. Jedná se hlavně o zvládnutí žatvy. Když se to podaří, pak bude možno ještě českým zemím dát část úrody k dispozici. Je zde zájem o výstavbu republiky, a ne o její rozbití. Abychom to všechno zdolali, chceme zavést soutěžení a zvláštní odměny.

Masové organizace nefungují tak, jak by měly. Má již vyjít časopis. Nespíme, ale je to otázka našich možností. Dohodli jsme se, že svoláme do Banské Bystrice sjezd národních výborů na 29. 8.¹⁴⁹ Za žádných okolností zde nestojí otázka politické defenzivy, jak to zde bylo řečeno.

Z okresních národních výborů chceme svolat sjezd, kde Slovenská národní rada složí účet ze své činnosti a bude zvoleno nové předsednictvo.

Přikloňuje se k návrhu soudruha Bacílka, aby soudruh Široký byl uvolněn pro práci ve straně na Slovensku.

SOUDRUH NOVOMESKÝ:

Mluví o opatření ve školství a odpovídá na kritiku soudruha Kopeckého.

Připouští, že je u nich dost nepořádku, ale myslí, že se má povídat o tom, jak se to má napravit. Ve snu mi nenapadlo, že by takovéhle dalekosáhlé politické uzávěry se mohly z toho vyvodit.

O poměru k Čechům. Velmi se ustálil a napravil poměr k českému národu, to zdravé jádro slovenské si uvědomuje, že [je] nezbytně třeba dobrý poměr v Československé republice.

Lid si dále uvědomuje, že zde existuje Slovenská národní rada, a bere ji na vědomí. Protestuje proti uzávěru, že Slovenská národní rada smrdí.

bola za prítomnosti s. Širokého prerokovaná v predsedníctve SNR. Naši súdruhovia sa budú snažiť v predsedníctve SNR docíliť taký výklad udelených plných mocí, ktorý by zodpovedal intenciam pražskej dohody a ktorý by umožnil našim súdruhom v ústrednej čl. vláde vyjasniť túto otázku k obapolnej spokojnosti. (Na zasadnutí boli prítomní podľa zápisu Šmidke, Široký, Novomeský, Bacílek, Friš, Čech, Bašťovanský, Bránik, Püll, Hrušovský, Šefránek.)

¹⁴⁷ V tomto směru odpověděl Husákoví ve svém projevu velmi adresně Slánský (viz s. 262).

¹⁴⁸ V předloze chybně uvedeno 29. září. Šlo o bilancování spojené s výročním povstání na sjezdu národních výborů.

¹⁴⁹ V předloze chybně uvedeno »29. 9.«.

Soudruh Kopecký chce jenom změnit režim. Opakuji, že pod titulem nápravy cokoliv měnit i na Slovenské národní radě bylo by velké neštěstí. Žádá opravdovou upřímnost.

SOUDRUH PÜLL:¹⁵⁰

Celou kritiku soudruha Kopeckého považuji za negativní. Různými poznámkami vyjádřil nepřátelský postoj k slovenským komunistům. Nechápu, jak zde mohly povstát takové difference. Nechápu, že si čeští a slovenští komunisté neprojednali společně všechny vážné otázky tak, aby bylo vytvořeno skutečně správné vedení. Kdyby všechny vážné otázky byly společně projednány, bylo by vedení muselo převzít za celou politiku v Čechách a na Slovensku odpovědnost a nebylo by možné, aby se některý z českých soudruhů takto vyjádřil. Byli by také lépe informováni. To, co se povídalo o Děvině, je zcela nepochopitelné, poněvadž to byl skutečně manifest československého bratrství. To musí každý český komunista potvrdit. Možná, že některý delegát hovoří jinak, kvůli nějaké maličkosti. Soudruh Široký a soudruh Nosek¹⁵¹ však nemohou nic jiného konstatovat. Tato manifestace sloužila k zesílení a kritika nespravedlivá by měla opačné důsledky, je proto dobře být informován. Musí být vytvořeno společné vedení.

K vnitropolitickým poměrům na Slovensku musím poznamenat. O sjezdu Demokratické strany. Jak se to stalo, že demokratické elementy v Demokratické straně zvítězily a vydaly potom reakční rezoluci? Podle mého nezvítězily demokratické elementy, ale právě elementy reakční. Nevidíme¹⁵² dva směry. Demokratická strana je jednotná a jednotná je reakční platforma. Lettrich a Ursíny, mezi nimi není žádný rozdíl. Rozdíl je snad v metodách, ale jinak žádného rozdílu není. Demokratická strana se dostala na platformu reakční. Proč se tak stalo? Při procházení armády¹⁵³ se lecos přihodilo, to se nafouklo a z toho se pak těžilo. Jsou to buržoazní naši spojenci, kteří vycházejí z toho předpokladu, že revoluční doba potrvá několik měsíců po válce a že se věci vrátí do starých poměrů a začne se to konsolidovat. Proč se to stalo, že Demokratická strana se dostala na reakční stranu? Je to chyba i našich komunistů slovenských. Spočívá to především v naší úzkostlivosti k demokratům. Naši soudruzi v mnohých věcech, kde cítí, že by se dostali do sporu, raději ustoupí, než by bojovali o prosazení zásad Národní fronty. To sice oddaluje konflikt s Demokratickou stranou, ale dává jim to sebevědomí. Dnes nemožno mluvit o nějaké generální ofenzivě na Slovensku. Poměry, jak byly před dvěma měsíci, jsou rozdílné.

¹⁵⁰ Ján Püll (1914), JUDr., za války pracoval v Nejvyšším úřadě pro zásobování, činný v komunistickém odboji, člen SNR za povstání (a poté až do května 1946), od 5. 2. 1945 člen Delegace SNR pro osvobozené území a od 21. 2. do 11. 4. 1945 člen předsednictva SNR, od povstání do 1950 pověřenec v hospodářských resortech (v únoru 1945 krátce pověřenec pro vnitro), od května 1950 do srpna 1954 první místopředseda sboru pověřenců. Zvolen do ÚV KSS na banskobystrickém sjezdu v září 1944, do konference KSS v srpnu 1945 členem předsednictva KSS, na 9. sjezdu KSČ zvolen za člena ÚV KSČ, krátce tajemník ÚV KSS, v srpnu 1954 odvolán ze všech funkcí, v srpnu 1957 jmenován náměstkem generálního ředitele Státní banky československé v Praze.

¹⁵¹ Václav Nosek (1892–1955), zakládající člen KSČ, od 1929 člen jejího ústředního výboru, 1939–1945 vedoucí činitel komunistické emigrace ve Velké Británii, od 1941 člen, od 1942 místopředseda Státní rady, 1945–1953 ministr vnitra, pak pracovních sil. 8. 4. 1945 v Košicích zvolen za člena předsednictva ÚV KSČ.

¹⁵² Podle smyslu »nevidím«.

¹⁵³ Bezpochyby byla řeč o »prechode [Červenej] armády«, bezprostředně v týlu fronty.

SOUDRUH GOTTWALD:

Proč jste odmítli náš návrh na národní správu?

SOUDRUH PÜLL:

Z toho důvodu, že tam byly zrušeny všechny výhody z roku 1938. Do těch podniků by neměla Slovenská národní rada co hovořit. Naše strana v prosazování požadavků hospodářských byla měkká a nedůsledná.

Je správný fakt, který říkal soudruh Kopecký, že jsme spojení s velkokapitálem a buržoazií. Je pravda, stalo se to v podzimu v Banské Bystrici. Bylo to správné a v linii strany. Dnes nám¹⁵⁴ to celé spojení zatěžuje, překáží nám realizovat program Národní fronty. Jak můžeme prosadit naše požadavky? Především budeme sami tvrději postupovat vůči Demokratické straně.

Když buržoazii nezbavíme jejích hospodářských pozic, neprovedeme program vlády a ani do voleb nemůžeme jít s velkými nadějemi.

SOUDRUH GOTTWALD:

U nás jsme dosadili národní správu k firmě Baťa, Českomoravská, Škodovy závody, Báňská a hutní, zavřeli jsme Preisse.¹⁵⁵ Oproti vám jsou to obři a společně bychom mohli zdolat i vaše Ursíny a Zat'ky.¹⁵⁶ Vy jste ale měli strach, že nějaký Žid dostane ten obchod.

– Nyní je nutný tvrdý boj.

– 2. opít se o české soudruhy. – V odborech.¹⁵⁷

SOUDRUH PÜLL:

Nevím, jak to bude možné, aby čeští odboráři šli na Slovensko pomoci. Podle mého názoru prosazováním těchto požadavků byla by lépe zaručena realizace programu Národní fronty. Dohoda mezi Slovenskou národní radou a ústřední vládou. Jak řekl soudruh Bacílek, my jsme vycházeli z myšlenky federace. Když přišli soudruzi z Prahy, přinesli dohodu, že centrální vláda je III. instance. Je pravda, že slovenští komunisté jsou zastoupeni v československé vládě. Dnes tu byly projednávány různé politické otázky dosud nevyjasněné, ale jsem přesvědčen, že dojde k dohodě. Nesmíme myslet, že když máme kus vládní moci, že jsou tím nacionální problémy vyřešeny.

Buržoazie tu ještě existuje. S Laušmanem¹⁵⁸ jsme se dohodli, ale jinak národní správy nepředávají podniky do rukou lidu. Máme případ, že naši úředníci odmítli vstoupit

¹⁵⁴ Podle smyslu »náš«. Chybně přečtené slovo ve znění z roku 1945.

¹⁵⁵ Jaroslav Preiss (1870–1946), vlivný finančník, národohospodář a politik v první Československé republice, poslanec Národního shromáždění za národně demokratickou stranu. 1917–1938 vrchní ředitel, 1939–1942 předseda správní rady Živnostenské banky, 1930–1939 předseda Ústředního svazu čs. průmyslníků. Po válce zatčen, obviněn z kolaborace a držen do dubna 1946 ve vyšetřovací vazbě, zemřel 2 dny po propuštění.

¹⁵⁶ V předloze omylem »Zadky«. – Peter Zat'ko (1903–1978), JUDr. Ing., národohospodář a politik, generální tajemník Ústředního sdružení slovenského průmyslu, poslanec autonomního sněmu a sněmu Slovenské republiky. Od ledna 1944 člen ilegální a poté povstalecké SNR, od 5. 2. 1945 člen Delegace SNR pro osvobozené území, člen SNR do 29. 8. 1945. Od 7. 2. do 11. 4. 1945 pověřenec pro průmysl, živnosti a zásobování, 1945–1948 místopředseda slovenského plánovacího a statistického úřadu. Po únorovém převratu existenčně perzekvován, 1958–1960 vězněn.

¹⁵⁷ Poslední dvě řádky byly ve znění z roku 1945 škrtnuty perem.

do národní správy, poněvadž se věří, že se vrátí zpět do starých rukou. (Uvádí případ Siemens.)

V otázce kompetence mezi ústřední vládou a Slovenskou národní radou mám dojem, jak tu soudruh Kopecký řekl, že na Slovensku nebyla správně pochopena tato dohoda.

K organizačním otázkám. – Soudruh Široký mluvil o založení třetí politické strany. Pokládám za správné, aby se utvořila třetí politická strana na Slovensku. Jsou jisté sociální vrstvy obyvatelstva, ke kterým se my, komunisté, nemůžeme prostě dostat. A je možné, že by vstoupily do strany Demokratické. Při této otázce je však nutno, aby se věc neřešila tak, třetí stranu za každou cenu, nýbrž musíme dbát toho, jaká ta strana bude. Musí to být rozhodně strana levá a bylo by dobře, kdyby šla už do voleb.¹⁵⁹

SOUDRUH BACÍLEK:

K debatě o nedostatku kádrů na Slovensku. Máme nedostatek kádrů funkcionářů středních, ale i na vedoucích místech. Podle mého názoru jsme dali příliš mnoho do ústřední vlády. Proto žádáme uvolnění soudruha Širokého, my ho nutně potřebujeme, protože on má největší autoritu.

SOUDRUH SLÁNSKÝ:¹⁶⁰

To, čím jsme znepokojeni, to se nezakládá na nějakých zprávách zlých¹⁶¹ informátorů, nebo snad na tom, co řekne nějaký úředník, nýbrž na tom, co je dnes vše-

¹⁵⁸ Bohumil Laušman (1903–1963), sociálnědemokratický politik, 1935–1938 poslanec Národního shromáždění, 1940–1945 člen Státní rady v Londýně, člen čs. vládní delegace pro osvobozené území (od 7. 10. 1944 v Banské Bystrici, odkud odešel s partyzány do hor), 1945–1947 ministr průmyslu, v listopadu 1947 vystřídal Z. Fierlingera v čele sociální demokracie, od února do června 1948 náměstek předsedy vlády. 1949 emigroval, 1953 unesen agenty čs. státní bezpečnosti z Rakouska a internován, 1957 odsouzen k 17 rokům vězení, zemřel za záhadných okolností v noci před podmínečným propuštěním na svobodu.

¹⁵⁹ V Slánského poznámkách z porady je také následující rukopisný záznam:

»Soudruhu Pülle, buď tak laskav, napiš mi stručně:

1. V kolika procentech podniků jsou na Slov[ensku] národní správy?

2. Kolikačlenné jsou nár[odní] správy?

3. Jaké je jejich složení (komunisté, demokraté)?«

Pod tímto dotazem je Püllova rukopisná odpověď:

»1. Vo väčšine podnikov priemyselných sú národné správy, resp. práve sa dočasné správy rušia a menujú nár[odné] správy. Niektoré skupiny kapitálu sa správam bránia, napr. Slovenská banka. Chybajú nám nár[odné] správy v bankách, aby doterajšie vedenie bolo odstránené.

2. 1–5 členné.

3. V nár[odných] správach menovaných Pov[ereníctvom] pre priemysel veľká časť je komunistov.

V nár[odných] správach menovaných Pov[ereníctvom] pre výživu veľkú väčšinu [tvoria] demokrati.«

(SÚA Praha, AÚV KSČ, f. 01, aj. 5, l. 4.)

¹⁶⁰ Rudolf Slánský (1901–1952), od roku 1929 člen nejvyšších grémií KSČ, 1939–1945 člen zahraničního vedení KSČ v Moskvě, koncem září 1944 vyslán spolu s Janem Švermou na Slovensko, 1. 10. 1944 jmenován politickým zplnomocněncem Hlavního štábu partyzánských oddílů na Slovensku, zůstal na Slovensku až do konce února 1945, zúčastnil se rozhovorů o programu a složení vlády v březnu 1945 v Moskvě, od 8. 4. 1945 generální tajemník KSČ do září 1951, kdy byl jmenován prvním náměstkem předsedy vlády, v listopadu 1951 zatčen, o rok později ve vykonstruovaném politickém procesu odsouzen a popraven.

¹⁶¹ Tj. špatných informátorů. Těžko říci, zda Slánský použil téhož adjektiva jako Husák s úmyslem ho citovat, nebo proto, že si neuvědomil, že Husák hovořil o špatných informátorech, o tom, že pražští komunisté jsou o poměrech na Slovensku informováni velmi špatně.

obecně známo: že síly reakce na Slovensku se grupírují, stávají se agresivní. V Demokratické straně zvítězilo reakční křídlo, a místo aby reakce byla oslabena, je nebezpečí, že my na Slovensku se dostáváme do úzkých. Takový je stav a k tomu ještě vidíme, že pokud jde o vládní program, na Slovensku je méně uděláno než v Čechách. Program měl zmenšit pozice buržoazie v hospodářství, v úřadech a v celém veřejném životě, ale na Slovensku buržoazie své pozice udržuje a místo toho, jak jsme se domluvili dříve, že Slovensko bude kráčet spíše před českými zeměmi a bude nám pomáhat, dnes Slovensko je brzdou vůči českým zemím. To vidíme zejména u zákonů o národních správách atd. Bolí nás takové zjevy. Znamená to, že je zde něco nezdravého v politice Komunistické strany Slovenska. Čeští soudruzi postavili si již sérii otázek stran linie slovenské komunistické strany. Soudruzi slovenští namítají, že snad přeháněli, a dokonce se snaží i vtipkovat, ale tu hlavní otázku ohledně linie, tu vážně nepostavili, nad tou se vážně nezamysleli. Nesprávné je, když soudruh Husák nám líčí situaci tak, jako když se tam nic neděje. A nejvíce se zaráží soudruh Husák nad tím, že když se mluvilo o nesprávné linii Komunistické strany Slovenska, že je tato pozice označována za separatismus. Říká, že je to ani ve snu nenapadlo, něco takového zavádět. Fakt je, že podle našeho názoru v politice naší strany na Slovensku se separátní elementy čím dál tím více ozývají. Soudruzi se chtějí separovat od vlivu ústřední vlády. Chtějí oslabovat československou jednotu v tom smyslu, že chtějí zmenšit vliv ústřední vlády na Slovensku. Co znamená vliv ústřední vlády? Kdo je tu vedoucí silou? Jsou to představitelé pracujícího lidu, vedoucí demokratické síly české. Ten vliv se tam uplatňuje a tento vliv chcete co nejvíce, pokud jde o Slovensko, zmenšit. Ve prospěch koho? Ve prospěch slovenské i české reakce. Soudruhu Husáku, že to tak je, to se nezakládá na tom, že nějaký úředník z plánovací komise sem přišel a řekl, že si máme vytvořit Českou národní radu. Nebyl to úředníček, nýbrž datuje se to již z dob jednání v Moskvě, když jste k nám přišli s návrhem, aby centrální vláda se skládala jen z několika ministerstev...¹⁶² Potom jsme přijeli sem, a když byla ustavena Slovenská národní rada, pak tu byly zase stejné návrhy. Návrhy o tom, jak upravit tzv. státoprávní poměry v republice, které neznamenaly nic jiného, než separovat se od vlivu centrální vlády. Zde v Praze byla udělána dohoda, která mluví o kompetenci Slovenské národní rady, o kompetenci ústřední vlády, a mělo se přijmout usnesení, kde se dává plná moc slovenským soudruhům rozhodovat ve vládě. Ve skutečnosti se však slovenským ministrům plná moc nedala. Praví se tam, že slovenští členové vlády jsou povinni včas informovat Slovenskou národní radu (čte výňatek z usnesení). To znamená, že se žádná plná moc nedává, že chtějí opět po staré linii co nejvíce omezit vliv centrální vlády. Již jsem řekl, že je to negativní postoj vůči centrální vládě, snaha co nejvíce zmenšovat vliv ústřední vlády na Slovensku. Je to ústřední vláda, ve které mají vliv komunisté, ve které hrají velkou úlohu české demokratické strany, a proto má mít co nejmenší vliv na Slovensku. Ve prospěch koho? Ve prospěch slovenské reakce, jedině v tom se scházíte s vašimi demokraty. Neuvedomujete si při tom, že pracujete do rukou reakce a že by vám prospělo, a celé slovenské dělnické třídy, kdyby se vůbec uplatňoval na Slovensku vliv centrální vlády. V zákoně o národních správách

¹⁶² Tečky naznačující nedořečenou větu či nejasnost v záznamu jsou v předloze, a také ve znění z roku 1945 (v něm bylo uvedeno, zřejmým omylem, »když jsme přišli«). Návrhem mohly být míněny konkrétní konsekvence z usnesení SNR z 2. března 1945 o zásadách postavení Slovenska v osvobozené ČSR, přijatého před očekávaným jednáním s vládou a prezidentem. Srv. CESTA KE KVĚTNU, dok. 123, s. 366–369.

jste změnili pasus, kde se mluví o národních správách v bankách a o tom, že nár[odní] správy mají být jmenovány po dohodě se záv[odními] radami.

Proč demokraté s tím souhlasí? Poněvadž to jde ve prospěch buržoazie slovenské, ke škodě dělnické třídy, a jde to ku prospěchu i české buržoazie. Dnes je situace taková, že pokud jde o poměr demokracie a reakčních sil, je výhodnější, když na Slovensku ústřední vláda bude mít takový vliv, jaký my žádáme. Soudruh Husák sám přiznává, že na Slovensku je to horší. Dělnická třída česká je silnější. Demokratické síly v českých zemích jsou silné a reakční síly jsou zde i dnes slabší. My chceme v centrální vládě politiku takovou, aby se vliv reakce co nejméně objevil. A jestliže se stavíte proti této vládě, poškozujete tím zřejmě zájmy pracujícího lidu. A my vás chceme o tom přesvědčit, že ta vaše linie je špatná. Že se na to díváte z úzkého hlediska. Ty důsledky vidíme lépe než vy. Jestli jste měli nějaké domněnky, že touhle politikou více získáte na Slovensku, že je tam nálada proti centrální vládě – není pravda. Že na Děvině byl potlesk, když se mluvilo o nedělitelnosti státu, to potvrzuje, že lid s tím nesouhlasí. Národ instinktivně vycítuje, že pro něho je zárukou opřít se o demokratické síly v českých zemích, a nechápou, proč vy spolu s demokraty vedete linii jinou. Naši slovenští soudruzi pokračují v té linii těch věcí, s kterými přišli do Moskvy. Myslím, že další chyba našich soudruhů na Slovensku spočívá v nesprávném provádění politiky národní jednoty. Naši soudruzi dělají politiku u zeleného stolu s demokraty, místo aby dělali politiku mobilizace mas. V Demokratické straně zvítězilo reakční křídlo. Kdyby Lettrich byl demokrat, muselo by tam zvítězit křídlo demokratické. Zamyslete se nad tím, proč se nám zde daří v centrální vládě, ačkoliv máme zde čtyři politické strany.

Podívejte se u nás na závodech, jak odbory očisťují závody od zrádců, kolik lidí my se zde zbavíme. V bankách máme národní správy. To, co píše Horvát v *Partizánu*, jak si kolaboranti chodí volně po Bratislavě, to u nás není možné. U nás sedí všichni v kriminále. Jsme dál. Domnívám se, že vy tam nemobilizujete dostatečně lid, odbory, závodní rady, mládež, družstva atd. Vaše metoda je nesprávná. V čem máte hospodářské obtíže? V dopravě, zásobování. Ta věc se dá správně řešit nejen pomocí odtud, ale také tím, že budete mobilizovat lid u vás k elánu, aby pracoval a odstranil všechny ty nedostatky. Proč se to všechno u vás neděje? Poněvadž vaše buržoazie sabotuje. Vy nic proti ní neděláte. Proč neseberete konkrétní fakta a nejdete před Národní radu a toho pověřence neodstraníte? Dokažte, že sabotuje. To je vaše chyba, že takovou metodou nejdete. My máme také obtíže ve vládě, jsou tam také reakčníci, Stránský, Procházka. Co na ně platí? Nejen že soudruh Gottwald dobře umí formulovat, ale že za tím stojí široké vrstvy. A nepotřebovali jsme to ještě rozhýbat. Na Mostecku to vzniklo samo, bez našeho vlivu. Oni jsou si toho vědomi, co znamenají odbory. Zde reakce říká, že odbory jsou skutečná vláda. Chyba našich soudruhů spočívá v tom, že dělají politiku u zeleného stolu, hádají se tam, ale masy dole nepracují. Neorientují se na síly lidové, dělnické třídy, na demokratické elementy. To není náhoda, že se vám partyzáni vymkli z rukou. To je proto, že nereagujete na rady našich vedoucích soudruhů, abyste se soustředili na politiku mobilizování mas a odpoutali se od politiky u zeleného stolu. U vás je systém dvou stran, u nás máme čtyři a dovedeme lépe přinutit partnery, aby souhlasili s tím, co navrhuje. Podívejte se, jaké to má výhody u nás, ty čtyři strany. My zde máme podporu sociálních demokratů, alespoň těch levých. My nejsme nikde izolováni, máme blok. To znamená, že projednáváme věci v bloku, tam všechno usnášíme. Národní socialisté chtěli do 14 dnů jmenovat Národní shromáždění. My jsme jim pohrozili, že půjdeme

před lid, abychom věděli, co tomu bude lid říkat, a oni ihned couvli. To, na čem se tři strany socialistické dohodnou, s tím lidovci souhlasit musí. Můžeme manévrovat, aby reakce byla izolována, abychom nestáli sami, přičemž naše hlavní opora jsou velké masové organizace, jsou dělníci a lid. Vykládám to proto, abyste pochopili, proč soudruzi přicházejí s tím, abyste se nad tím zamysleli, jestli třetí strana na Slovensku je prospěšná pro nás, nebo ne. Třetí strana na Slovensku nás nemůže poškodit, když děláme politiku takovou, aby vznikla třetí strana na účet demokratů, a ne na účet náš. Když třetí strana bude složena z takových elementů, abychom jimi izolovali reakci na Slovensku. Obávám se, že touto politikou se může stát, že třetí stranu na Slovensku vyvolají lidé nám nepřátelští a že bude pak partnerem demokracie k izolaci nás. Je třeba, abychom si zvlášť pohovořili o tom, jak dělat tu politiku, aby vývoj šel tak, abychom mohli lépe manévrovat, abychom mohli podchytit další elementy mimo stranu. Kdysi jsme vám radili, abyste se ihned neslučovali se sociální demokracií. Kdyby dnes byly u vás tři strany, mohli jste dělat společnou politiku dvou silných dělnických stran proti třetí, buržoazní. Bylo by to výhodnější. Je celá řada lidí, kteří půjdou do Demokratické strany. Hlavní masa vyčkává. Spolu s ní bychom mohli dělat politiku pro nás výhodnější. Je třeba porady s vámi, abyste nám charakterizovali jednotlivé osobnosti, které můžete lépe znát než my.

Nyní poslední otázka je otázka poměru komunistické strany Slovenska ke Komunistické straně Československa. Přesto, že vy ujišťujete, že tomu tak není, přece jen je fakt, že nynější poměr mezi KSČ a KSS není takový, jaký má být. Není náhoda, že se tu vyskytly názory, že KSS je něco jiného než KSČ. To muselo vzniknout v hlavách vedoucích soudruhů, je to odraz linie, jaká se vede. Tuto tendenci možno zjistit, pokud jde o ústředí KSČ. Nepřicházejí sami, abyste vážné otázky napřed zde postavili. Nás neinformujete. Není to, co by mělo být. Za dva a půl měsíce jsme nedostali ani jeden dopis z Bratislavy od naší strany. To není náhoda. To je odraz toho, co se projevuje v té celkové politice. To, že naše strana na Slovensku může mít tolik živlů protičeských a antisemitských, to souvisí také s celkovou linií, že strana neprovádí dost tvrdě linii, že je schovává. Tak jako provádíme příliš politiku u zeleného stolu a malou politiku mobilizace mas, nevěnujeme pozornost organizaci odborů a dělnické třídy a pevné strany. Neděláme politiku v tom smyslu, aby dělníci se uplatnili ve vedoucích orgánech stran. To je role komunistické strany, která řídí frakci v Národní radě.¹⁶³ U vás tomu tak není, a proto je to nesprávná politická linie.

Účel dnešní schůze je, abyste si to uvědomili a rychle a velmi radikálně udělali nápravu politické linie KSS.

¹⁶³ Slovm »To je role komunistické strany« rozumím ve smyslu »taková by měla být role« nebo »taková je role komunistické strany«. V souvislosti se Slánského slovy o řídicí úloze stranického vedení vůči klubu (»frakci«) komunistických členů v Slovenské národní radě je vhodné připomenout, že na zasedání předsednictva KSS a zástupců jednotlivých pověření v Košicích 25. dubna 1945 byla za předsednictví Viliama Širokého podrobena kritice údajná politická improvizace a nedostatečná příprava komunistů na jednání SNR (Široký). »Proti ústřednej vládě sme výbojní, v pomere k domácej reakcii sme kompromisní«, konstatoval dále Široký a požadoval úpravu pověření slovenských členů vlády tak, aby zastupovali nikoli SNR, ale jednotlivé strany. Na zasedání byla rovněž vyslovena ostrá kritika Gustáva Husáka ve funkci zplnomocněnce SNR pro západní Slovensko s tím, že »jeden člen vedenia KSS 2 týždne bez kontroly strany robí na 2/3 Slovenska, čo chce« (Đuriš). Teprve příchod Karola Šmidkeho na zasedání změnil tón jednání: Šmidke vzal Husáka v ochranu a zdůraznil, že Husák i jeho kolega Tvarožek byli zmocnění předsednictvem SNR zařadit v Bratislavě a na západním Slovensku vše potřebné.

SOUDRUH ŠOLTÉSZ:¹⁶⁴

O tom, jaký směr zvítězil v Demokratické straně, jsme si už napovídali dost.

Chci poukázat na některé nedostatky. Mluví se o tom, že soudruh Široký má jet do Bratislavy. Myslím, že by na to nestačil, když by jinak vedení strany nebylo vybaveno tím posláním, které má mít. Myslím, že vedení strany na Slovensku není akčním orgánem, jak o tom mluvil soudruh Slánský, že není orgánem, který by řídil politiku strany. Jde o to, aby orgány strany denně zaujímaly stanovisko k řízení, a tam, kde se chyby stávají, aby se napravovaly.

Je pravda, že se v Bratislavě konají schůze výkonného výboru, ale my jsme doted' nevěděli ani o jedné schůzi, nedostali jsme pozvánku.¹⁶⁵ Stačilo by však, kdybychom dostali alespoň zápis. Když bychom mohli věci, které vidíme zde, přednést u vás, myslím, že po společné poradě by nám to přece jenom šlo.

K hospodářské otázce mimo jiné zdůrazňuji, že jsou ještě nejasnosti ohledně národních správ. Nevědí, zda je to zajištění pro majitele, nebo zda je to jen přechodné. Já sám jsem měl příležitost při několika návštěvách na Slovensku poznat, že dosazování národních správ děje se na způsob arizace. Zde je to rozhodně lépe chápáno.

Ve věci rekonstrukce může se říci, [že] je pomalé tempo. Demokratická strana snaží se od toho utéci a svalit pak odpovědnost na komunisty. Na druhé straně všemi prostředky snaží se vyrvat hospodářské instituce, které mají klíčový význam (peněžnictví, družstva, bankovníctví).¹⁶⁶

SOUDRUŽKA ŠVERMOVÁ:

Soudruzi slovenští se rozčilují nad tím, že se zde mluví o separatismu. Z příkladů, které zde byly uvedeny, je ale zcela vyslovené [sic!], že se chtějí separovat od ústřední vlády.

Z příkladů soudruhů Púlla i Šoltésze je úplně zřejmé, že kdyby se slovenští soudruzi opírali o dekrety centrální vlády,¹⁶⁷ mohli by probíjet celou řadu věcí, hlavně při rekonstrukci Slovenska. V boji s buržoazií Slovenska nutno použít všech možností, které jsou zde dány. Celá politika strany musí svědčit o tom, že jsou o všem informováni a vše vidí.

Mluví o zvedající se reakci, připomíná poradou v Košicích. My jsme zde měli také potíže v prosazování linie strany. Naši podzemní pracovníci očekávali jiný vývoj a

¹⁶⁴ Jozef Šoltész (1909–1977), JUDr., právník, sociálně-demokratický činitel spolupracující v odboji s komunisty. Na bansko-bystrickém sjednocovacím sjezdu v září 1944 zvolen do ÚV KSS, v roce 1945 člen předsednictva KSS a předsednictva ÚV KSČ, pravidelně se účastnil zasedání ÚV KSČ. Za povstání člen SNR a pověřenec pro soudnictví, od 21. 1. do 7. 2. stál v čele referátu pro spravedlnost Delegace SNR pro osvobozené území a od 5. 2. do 21. 2. 1945 byl členem Delegace SNR pro osvobozené území; zúčastnil se jednání o programu a složení vlády v březnu 1945 v Moskvě, od dubna 1945 do června 1946 ministr sociální péče, 1946–1951 pověřenec pro různé resorty.

¹⁶⁵ Ze schůzí předsednictva KSS, jež se konaly od dubna do července 1945, se Viliam Široký zúčastnil zasedání 25. 4., 13. 6., 16. 6. a 19. 6., nebyl na zasedáních 13. 5., 13. a 14. 7. 1945.

¹⁶⁶ Ve znění z roku 1945 byl na tomto místě následující odstavec, který byl škrtnut perem: »Když už o tom hovoříme, chci dát na uvážení jednu věc. Budeme formulovat nějaké výsledky na hospodářském poli. Postavíme požadavky v zemědělství, ale i v dopravě změnu osob. Někáká ta pomoc z české strany se najde.«

¹⁶⁷ Tj. o dekrety prezidenta republiky s celostátní působností.

byli zklamáni v první chvíli, jak se poměry vyvíjely. Museli jsme stavět otázku velmi ostře a stáli jsme někdy proti celé konferenci. Museli jsme překonat také celou řadu obtíží, ale šli jsme důsledně za tím, aby bylo vidět, co znamená účast komunistů ve vládě.

Pokud se týká obtíží s Rudou armádou. Na Moravě jsme toho měli také dost a docílili jsme, že za několik dní se potom stanovisko lidí k Rudé armádě změnilo. Dovedli jsme to zvládnout a poměr velmi rychle napravit a upravit. Dnes reakce nemůže počítat s tím, že by vyhrála. Pouze národní socialisté chtěli v několika týdnech stavět otázku voleb. Chtěli je provést urychleně jenom na základě toho, že spoléhali na momentální náladu, která zůstávala po projití fronty. Jestliže jsme to překonali a nedovolili reakci, aby vylezla, je to proto, že strana dovedla politickou linii prosadit a mobilizovat masy.

Pamatuji se na diskuse, které jsme měli v Moskvě. Samostatné Slovensko, ta idea měla silnou přitažlivost i pro naše soudruhy. A pak, když jsme viděli, že strana není schopna to zvládnout a jak demokraté zaujímají své pozice, tak jsme si řekli, že zde něco musí být v poměru k Demokratické straně, že se neodvažujeme tyto otázky ostře stavět.

Myslím, že návrh, který byl vysloven z řad slovenských soudruhů, aby soudruh Široký jim tam šel pomoci, je jedno z řešení, které by Slovensku skutečně pomohlo.

SOUDRUH KNAP:¹⁶⁸

Již bylo mluveno hodně o tom, že Komunistická strana na Slovensku má špatnou linii. Myslím, že zcela správně. Z těch referátů i z referátů druhých soudruhů, hlavně Širokého a Ďuriše, je skutečně vidět, že na Slovensku jsou věci takové, s kterými se musíme vážně zabývat, a my se s tím také zabýváme. Soudruh Slánský první, jakož i ostatní soudruzi poukázali na ty poměry tam. Chtěl bych říci následující. V čem vlastně spočívá ta špatná linie? Myslím, že hlavně v tom, že skutečná linie na Slovensku rozvinuta nebyla. Šlo o linii improvizovanou, řešil se případ od případu. A proto se soudruzi zmiňovali o tom, že dnes reakce má daleko silnější pozice. V čem je viditelná ta nesprávná linie? Chtěli jste udělat velký krok kupředu. Jsem jeden z ilegálních pracovníků, kteří vyrostli za ilegality a málem bych se také býval topil v těch vídinách. Soudruzi ze zahraničí přišli a řešili to mnohem lépe. My jsme to ale ihned pochopili, a i když není všechno tak naplno a celé, disciplína naše a víra v soudruha Gottwalda nám řekly, že to bude jistě správné. Dnes na sto procent je přesvědčen každý, že to je jediná správná linie. Národní revoluce neskončila na barikádách, my ji musíme dovést do konce. Slovenští soudruzi chtěli jít hodně kupředu, zjednodušit věc, a ono se to zkomplikovalo. Tím, že vytvořili dvě strany, umožnili zkoncentrování reakčních sil. Reakce je v jedné straně, a ta dnes už začíná strašit. Dnes se přichází k tomu poznání, že se musí vytvořit více politických stran, ale tak, aby to nešlo na úkor komunistické strany, nýbrž na úkor reakčních sil. Chtěl bych jít ještě dále. V čem spočívá stanovisko této neustálené linie? Otázka povstání na Slovensku. Jak my jsme se v ilegality dívali na povstání na Slovensku? My hodnotili povstání ve Varšavě tak, že reakce, která vidí, že hradba padla, chce si vytvořit pozice. Proto se opřeli o Londýn a dělali povstání, chtěli slíznout smetanu a vytvořit si pozice. My jsme očekávali, jak se budou věci vyvíjet v druhých zemích. Když se blížila Rudá armáda, čekali jsme, že to samé se stane na Slovensku. My jsme

¹⁶⁸ Josef Knap (1909), člen posledního ilegálního vedení KSČ, člen České národní rady a účastník pražského povstání, od 24. 5. 1945 kooptován za člena ÚV KSČ.

ZÁZNAM O ZASEDÁNÍ ÚV KSČ 17. A 18. 7. 1945

měli dojem, že se jim to tak dobře nepodařilo, poněvadž soudruzi se tam dostali do vedení. My v ilegality jsme měli návrh z Londýna, abychom spolupracovali také zde se všemi silami reakčními. Bylo nám řečeno, že máme navázat spojení s Bienertem,¹⁶⁹ že máme navázat spojení s Hrubým¹⁷⁰ a s Krejčím.¹⁷¹ Londýn by to zprostředkoval. My jsme je ale nechtěli zachraňovat. My jsme věděli, že to si dovolit nemůžeme a nesmíme. Nám se do České národní rady kolem vánoc dostali továrník Smetana, Podhajský, a my jsme si řekli, tito pánové nesmějí mít místo v domácím odboji, a když, tak jen vzadu, ne ve vedení. Myslím, že na Slovensku v zájmu povstání byli jste jednotní v tom, dát všechny síly dohromady. Oni měli možnost a vyloukli z toho pro dnešní dobu slušný kapitál, a sice ten, že stojí jako lidé, kteří pracovali v ilegality. Říkám, že neznám poměry, jaké tam byly, ale my jsme měli možnost s těmi pány pracovat, ale my jsme se toho zrekli a myslím, že jsme jednali správně. Snad by bylo nejlepší, kdyby, jak soudruh Široký říká, Demokratická strana byla roztržena a utvořena strana nová. Nejsme informováni o slovenském povstání. Dnes však nemáte možnost s těmi reakcionáři něco dělat. Jsou to kolaboranti, kteří jsou vinni za svoji politiku za republiky a za to, že Slovensko je dnes v tom dezolátním stavu, jaký tam je. Jestli se dnes reakci podařilo pracovat proti Rudé armádě, měli jsme my upozornit na to, že reakce může za to, že Slovensko je tak rozbito. Linie strany měla pro nás roztočit kola výroby a národní revoluce po politické linii dovést dělnictvo tam, že se všichni kolaboranti vyšetřují za zradu národa. Odbory v tom hrají velkou úlohu. Odborové hnutí stojí před velkými problémy.

SOUDRUH ŠMIDKE:¹⁷²

Vyznává,¹⁷³ že vina na celém jednání KSS leží v tom, že nebylo kontaktu mezi ústředím a KSS, kdy k některým návrhům nebyl poskytnut všeobecný výklad. Podnítilo to nějaké nedorozumění, neb i výkyvy. Myslím, že ústředí KSČ může se plně opřít o nás, komunisty na Slovensku. Dekrety, které budou vydávány v tom smyslu, jak jste zde uvedli, skutečně nás posílí na Slovensku a v celostátním měřítku. Přes ústřední vládu, resp[ektivně] přes provizorní Národní shromáždění budeme moci snadněji dosáhnout postátnění podniků.

Pokud se týká provizorního Národního shromáždění. Vzhledem k tomu, že zde bude dostatečná garance české dělnické třídy a demokratické živly jsou garanci i v našich národnostních věcech, může otázka veta padnout. Může rozhodovat prostá většina. Otázku veta jsme nenaznačovali nikterak našim partnerům. Zabývali jsme se svoláním

¹⁶⁹ Richard Bienert (1881–1949), JUDr., vysoký úředník státní správy předmnichovské republiky, od listopadu 1939 prezident zemské politické správy, leden 1942 až květen 1945 ministr vnitra, od března 1942 současně náměstek předsedy a v lednu až květnu 1945 předseda protektorátní vlády. V červenci 1946 odsouzen Národním soudem ke třem rokům vězení.

¹⁷⁰ Adolf Hrubý (1893–1951), přední funkcionář agrární strany, od 1935 poslanec Národního shromáždění. V roce 1939 krátce vedoucí Národního souručenství, od ledna 1942 ministr zemědělství v protektorátních vládách. V červenci 1946 odsouzen Národním soudem na doživotí.

¹⁷¹ Jaroslav Krejčí (1892–1955), JUDr., právník, univerzitní profesor v Brně. Ministr spravedlnosti v pomnichovské česko-slovenské vládě a ve všech vládách protektorátních, po zatčení Aloise Eliáše úřadující náměstek, od ledna 1942 do ledna 1945 předseda protektorátní vlády. V červenci 1946 odsouzen Národním soudem k 25 letům vězení.

¹⁷² Jak jsem vyložil v úvodu, toto Šmidkeho vystoupení bylo bezpochyby reakcí na Gottwaldův projev, který byl v záznamu – jak se domnívám – zařazen na nesprávné místo.

¹⁷³ Ve znění z roku 1945 stojí »Uznává«.

celostátních sjezdů národních výborů, kterým má být předložen účet z činnosti Slovenské národní rady, a při té příležitosti budou dány všechny funkce všech členů Národní rady k dispozici plénu. Mají být voleni noví členové. Při té příležitosti chceme zaručit paritu. My vycházíme, pokud se týče otázky, kdo má být delegován a volen do provizorního Národního shromáždění, z toho, aby to byli nejen členové Slovenské národní rady, a to ze dvou příčin: 1. aby to byli jim lidé, zkušení, abychom sehnali schopné lidi, které bychom mohli v tom počtu delegovat do provizorního Národního shromáždění; 2. aby to nebyli ze Slovenské národní rady – konsolidace Národního shromáždění. Všichni v Praze by dělali něco jiného a na Slovensku také něco jiného. Jestli se soudruh Gottwald staví pro sloučitelnost určitých funkcí, ale staví se proti mechanickému způsobu, myslím, že by to bylo pro nás přijatelné, takže bychom snad mohli sehnat na Slovensku určitý počet lidí, s kterými bychom mohli počítat jako s členy provizorního Národního shromáždění.¹⁷⁴

Soudruh Gottwald vysvětluje ještě nebezpečí podmínky veta.¹⁷⁵ Diskuse s kratšími poznámkami zúčastnili se pak soudruh Novomeský, soudruh Friš – ptá se na funkci Národního shromáždění, soudruh Püll, soudruh Šoltész, soudruh Friš, soudruh Slánský, soudruh Šmidke, soudružka Švermová a soudruh Ďuriš.

Následuje ukončení – soudruh Gottwald. – Resumé.

SOUDRUH GOTTWALD:

My všichni víme, že naše strana na Slovensku má větší objektivní obtíže než my zde v českých zemích. Slovensko je vůbec zpustošeno, pokud jde o transport. Destrukce průmyslu je však na Moravě stejná jako na Slovensku, hlavně destrukce v transportu. Mimo to objektivní obtíže slovenských soudruhů spočívají v minulosti Slovenska, v tom, že Slovensko válku prožilo poměrně hladce, že jsou tam poměry vyživovací nyní horší než dříve, a celá řada jiných skutečností. Jsem přesvědčen, že máte v tom směru větší těžkosti, a nechtěl bych proto stavět věc tak, abych říkal, že u nás je všechno dobré a u vás špatné. My také máme svoje slabosti a chyby, ale chtěl bych tu stavět proti sobě to, co musíme vidět. Musíme vidět, že na Slovensku nejde politicky vpřed, nýbrž stagnujeme, jdeme ve vývoji zpět. Všichni soudruzi zde řekli, že dnes pozice Demokra-

¹⁷⁴ V záznamu zasedání se neuvádí, že by se byl Šmidke zmínil o záležitosti třetí politické strany na Slovensku ve smyslu argumentace Gottwaldovy a dalších účastníků jednání. Šmidke si v této věci zachovával odmítavé stanovisko, jak vyplývá ze záznamu rady sovětského velvyslanectví v Československu Dem'janova o rozhovoru se Šmidkem 25. července 1945. Zde se uvádí, že se o otázce založení třetí slovenské politické strany jednalo na zasedání ústředního výboru komunistické strany v Praze a že Šmidke byl proti tomu; o jeho argumentech Dem'janov referoval poměrně obšírně. (*Archiv vnější politiky RF*, f. 0138, op. 26a, p. 139, d. 4, l. 17–23. Záznam z 13. 8. 1945.)

O den později se Dem'janov setkal s Husákem. V zápisu o tomto rozhovoru se uvádí: »Slovenští komunisti považují založení třetí strany za momentálně nevhodné (*nesvojevremennoe*), protože by se mohla projevit jako reakční a néjt v bloku s komunisty... Slovenští komunisté se neobávají porážky ve volbách; doufají ve vítězství... V současnosti by vytvoření třetí strany na Slovensku podle mínění Husáka pomohlo spíše Benešovi.« (*Tamtéž*, l. 32–36, zde 35. Zápis o rozhovoru z 26. 7. 1945, datovaný 13. 8. 1945.)

Také tajemník Friš, s nímž Dem'janov hovořil 27. července, považoval vytvoření třetí strany podobně jako Husák za momentálně nevhodné. (*Tamtéž*, l. 5–11, zde 10. Zápis z 13. 8. 1945.)

¹⁷⁵ Problematika veta, blíže neobjasněná, souvisela zřejmě s 5. odstavcem II. článku usnesení schváleného v závěru zasedání 18. července (viz příloha 10).

tické strany a v ní reakčních elementů, bývalých luďáků, se zpevnily, že přecházejí tu a tam do útoku a že nenarážejí na odpor. A to je právě to povážlivé. Nenarážejí tu na dostatečný odpor nejširší slovenské veřejnosti. V tom smyslu myslím, že je velké nebezpečí. Vývojová tendence je taková, že nejdeme vpřed, a stagnace znamená jít zpět. Co je toho příčinou? Mimo objektivní potíže, o kterých se mluvilo, je příčinou toho nesprávná politika naší strany na Slovensku. Vy sice slovy hlásáte československou jednotu, o tom není sporu, ale prakticky se podle toho neřídíte. Soudruzi už zde uvedli celou řadu konkrétních případů, které dokazují, že naopak svým postupem blokuje práci ústřední vlády.

Druhá věc je, že vy se dostatečně neopíráte o masy, neorientujete se na masy. To není náhoda, že masové organizace u vás zakrňují a nedovedly se náležitě rozvinout. Kdybyste pochopili, jak ohromnou moc dávají masy do vašich rukou, jaký trumf to znamená v boji proti reakci a při prosazování vašich požadavků ve Slovenské národní radě. Také to, že i partyzáni se vymkli z vašich rukou, je příznačné pro to, že se neorientujete na masy, ani zde není orientace masových bojů proti reakci. Těžiště vašich bojů je u zeleného stolu a policejní opatření. To je chyba. To vede k tomu, že reakce může zvedat hlavu. Dále se neorientujete na pomoc, kterou můžete dostat odsud, od vlády. Vy vidíte v dnešní vládě něco vám jakožto Slovákům i komunistům nepřátelského. Nemáte žádné příčiny k tomu, abyste tento pocit měli mít. Vláda vás nechala hospodařit jak chcete, ke všemu jen přihlížela, všechno si nechala líbit. Jsou to někdy věci ze stanoviska autority velmi těžko stravitelné. Proč to děláte? Znovu se vracím k tomu, poněvadž je to nadmíru příznačné, proč jste vy odmítli dekret o národních správách. V Košicích jsme o tom mluvili, že budete mít obtíže, pokud jde o banky, družstva apod. Řekli jsme vám tehdy, že vám pomůžeme, uděláme dekret celostátní. Také jsme to provedli. Udělali jsme to u všechny majetkové hodnoty bez rozdílu. Šlo se tím nejen německé a maďarské buržoazii, nýbrž i zářadcovské buržoazii, jak se říká, hodně na pytlík, a vy jste to odmítli takovým způsobem a z takových důvodů, které jsou příznačné. Vám nevyhovuje § 1, kterým se prohlašují všechny transakce za neplatné, které byly učiněny za nesvobody. Ale tam se dále říká, »pokud nejsou řešeny tímto dekretem o národních správách, jsou předmětem dalších zákonných opatření«. § 24 téhož dekretu řešil, co se má dělat s majetkem těchto lidí, kteří jim jej vraceli. Kladli jsme důraz na to, že nechceme vlastňovat malé podnikatele, nýbrž vrátit jim, co jim Němci ukradli. Vy jste to odmítli kvůli tomu, abyste nevrátili nějakému tomu Židovi jeho krámeček nebo krému, kvůli tomu jste odmítli tento dekret, a vy též¹⁷⁶ sami musíte konstatovat, že v bankách si hospodaří po svém, že svolávají valné hromady a že tam máte těžkosti v dosazování národních správ. A konečně jste tím zhoršili i paragraf, který se zde praktikuje, aby pokud možno velký vliv na dosazení národních správ měli dělníci a zaměstnanci.

I z hlediska třídního jste opatření u vás na Slovensku provedli v horším vydání, než to bylo v dekretu centrálním. Proč jste to provedli? Proto, že to bylo nepříjemné demokratům a vy jste ve své povrchní zaslepenosti sedli na vějíčku a vy (oni s tím souhlasili) jste byli bojovníci za to, že tato opatření k vám nesmí. Když Kopecký vytýkal, že za tímto jednáním se skrývají reakčníci, Ursíny se ihned velmi energicky ohradil, že komunisté byli bojovníky proti tomuto dekretu.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Spíše »ted«.

¹⁷⁷ Srv. Ursínyho repliku po projevu Václava Kopeckého, příloha 1.

My dohromady, zde v Čechách, na Moravě i na Slovensku budeme mít co dělat v dohledné době s reakcí, která přirozeně si nenechá to, co se zde děje, líbit, která se formuje a vyrazí při nejbližší příležitosti. My máme interest na tom, aby se ten proces reakce ztlížil, aby se progresivní síly konsolidovaly. K tomu potřebujeme, abychom si společně hráli do rukou. Teď bude příležitost k státnické zkoušce a příležitost k tomu, aby Komunistická strana na Slovensku změnila svou linii v základní věci. Zde půjde o dvě věci. O provizorní Národní shromáždění a o to, co chceme v provizorním Národním shromáždění prosadit a nakolik se nám to podaří. Chceme tato opatření. Mluvím konkrétně o zestátnění bank, pojišťoven, těžkého průmyslu a velkoprávního vůbec. My chceme tyto důležité, principiální věci prosadit zčásti ještě před provizorním Národním shromážděním. Chceme v provizorním Národním shromáždění prosadit uzákonění těch nejdůležitějších věcí po linii hospodářské a upevnit práva národních výborů. Je to naše linie. My chceme dojít k tomu, aby se napřed zvolilo ústavodárné shromáždění, a teprve po této ústavě chceme vytvořit stav, aby se ústavodárné shromáždění sešlo, aby kodifikovalo stávající poměry v hlavních rysech. Musíte říci, jaký bude váš poměr k tomuto provizornímu Národnímu shromáždění. Bude-li to podobný poměr, jaký máte teď k vládě? Lépe řečeno, jaký bude váš poměr k návrhům, které chceme předložit v provizorním [Národním] shromáždění. Navrhujeme v nejbližších týdnech zestátnění bank. Co budete vy na Slovensku dělat? Co budou vaši ministři ve vládě dělat? To je věc celostátní.

Chci zdůraznit, že to je strategický útok, který zde stavíme. Náš postup: prosadit do provizorního Národního shromáždění všechno to nejdůležitější, co chceme prosadit. Může být názor, že je to předčasné. My jsme o tom také mluvili v předsednictvu. My nesmíme dopustit stav, aby o těch základních věcech se rozhodovalo na ústavodárném shromáždění, nýbrž že se to musí prosadit v provizorním Národním shromáždění. Zde je důležité, abyste znovu nepodřivali autoritu svých ministrů, nýbrž abyste nás plně podpořili, abyste vy na Slovensku svedli s demokracií ten zápas, který my teď bezesporu budeme svádět s našimi českými partnery. S tím souvisí dále otázka provizorního Národního shromáždění. Způsob jeho obeslání a svolání. Beneš a národní socialisté a katolíci, klerikálové, by to nejraději viděli tak, kdyby se to bez velkého hluku a řeči najmenovalo. Jsou ochotni akceptovat to, že by všechny slovenské zástupce najmenovala slovenská vláda,¹⁷⁸ jen aby to šlo hladce a rychle. My jsme toho mínění, že to tak nelze dělat, že to musí být spojeno s mobilizací mas, s upevněním a konsolidací národních výborů. Okresní národní výbory mají volit své zástupce na zemské sjezdy, kde mají být voleni poslanci. Jsme toho názoru, že podobně tomu má být i na Slovensku. Je to spojeno s masovou mobilizací. Když jsme se poprvé v předsednictvu vlády zmínili o tom, že to má být tak provedeno na Slovensku, Ursíny proti tomu strašně protestoval, že prý si zástupce najmenuje Slovenská národní rada, že prý národní výbory nejsou náležité. Ale my jsme řekli: změňte to. Nechte to projít ještě jednou, ať se znovu volí národní výbory. Nejde to tak, jak byste si mysleli, vy musíte být také voleni. Proti tomu se stavěl velmi rozhodně. Myslím, že z naší strany to musíme prosazovat. Snad na celoslovenském sjezdu, který bude volit slovenskou vládu. Jednak, abyste vy toto svolání provizorního Národního shromáždění provedli jako velkou kampaň s tím, aby se vědělo, co toto provizorní Národní shromáždění má přinést, co od poslanců lid žádá, aby všichni věděli, že to nepůjde – sabotovat požadavky lidu. Je jisté, že oni, naši partneři a vaši demokraté si

¹⁷⁸ Na tomto a na dalších místech je uvedeno »slovenská vláda«, zatímco podle smyslu má správně být »Slovenská národní rada«.

myslí, že to bude výsledkem dohody. My jsme přistoupili na paritu, vcelku to bude dohoda mezi stranami. Oni si myslí, že se ve vládě budou odmítat naše návrhy šmahem.¹⁷⁹ Vláda nic, a zde to odmítá parlament. Myslím, že Beneš a ti, kteří spěchají s takovým Národním shromážděním, spekulují tak, že se takovou dohodou ustaví přece jen parlament, za který by se oni mohli skrývat a nemuseli by nést odpovědnost za to, že naše návrhy budou odmítány. To musíme zamezit předem. Členové slovenské vlády mají se stát automaticky členy shromáždění. Myslím, že členství v Národní radě nemá být překážkou členství ve shromáždění, ale automaticky se to provádět nemá. Jsme pro to, aby se poslanci slovenští volili do provizorního [Národního] shromáždění tak jako i čeští poslanci, a to na celoslovenském sjezdu národních výborů. Aby podobně jako tady jsme už prosadili v principu, byly prosazeny jednotné zájmové organizace.¹⁸⁰

Kompetence. – Vidíte, co my chceme jako strana od tohoto shromáždění. My chceme, aby nám přijalo všechno nejdůležitější, co je potřeba pro obrození a kodifikaci nových rad [sic!] v této republice. Jak tam bude realizováno Slovensko? My jsme navrhli konkrétně, aby poměr byl 2:1. Slovákům tedy jedna třetina. To ovšem není to nejdůležitější. Důležité je, jak vy sami si to představujete. Svoláním tohoto provizorního Národního shromáždění přejde celostátní zákonodárná moc na toto provizorní Národní shromáždění. My tam budeme prosazovat řadu základních otázek, které musí být řešeny jednotně v celém státě a progresivně a důsledně demokraticky. Je důležité, jak vy budete pohlížet na to, když vy dnes každou prkotinu, každou maličkost, která se usnáší, blokuje. V důsledku toho se stává, že většina dekretů platí pouze pro Čechy a Moravu. Zde bude zkouška pro změnu vaší politické linie a pro to, abyste vy své síly spojili s našimi dohromady, abychom Češi i Slováci prosazovali nejdůležitější věci, které jsou nezbytné pro změnu politické i hospodářské struktury státu. Myslím, že bude krajně nebezpečné, kdybyste se postavili na nějaké stanovisko veta, kdybyste zdánlivě chtěli zachraňovat práva Slováků, kdybyste trvali na tom, že ke každému návrhu musí být jednohlasný souhlas, a předem byste tím podlamovali dělnost tohoto provizorního Národního shromáždění a svedli byste ji na koleje tam, kde ji chtějí mít reakcionáři. My to musíme ještě dnes vědět, poněvadž jsme v plném proudu jednání na české straně a jsou to velmi důležité věci. Dobré by bylo to, co jsme my navrhovali, aby byly zřízeny dvě komory. To ale neprosadíme. Myslím, že provizorní Národní shromáždění není instancí věcnou a podle mého soudu vám musí být zárukou, že tam nic protislovenského nepříjde, že tam budou komunisté a nic podobného tam přijít nedáme, ale nemůžeme¹⁸¹ žádat právo veta. Mám takové tušení, že o něčem takovém uvažujete. Zde máme¹⁸² praktický příklad pro změnu své politické linie. Musíme spojit síly vaše i naše, jít společně proti reakci slovenské i české. To musíte velmi dobře uvážit. To bude pro nejbližší dobu zkouška státníková. I když budeme stavět otázku zestátnění ne jako konfiskaci, je to přece jen zásah takový, že není vyloučeno, že dojde ke krizi. V takovém případě bude potřeba, abychom vzali všechnen rozum do hrsti a postupovali jednotně, aby z toho naši partneři nemohli těžit. Toho dosud nebylo. A v tom je ta separátní linie, která se tu projevuje, a to je jedna z příčin, proč jste se dostali na Slovensku do slepé uličky. Musíte obrátit. Nesmíte se

¹⁷⁹ Podle smyslu »že se naše návrhy ve vládě budou [v provizorním Národním shromáždění] odmítat šmahem«.

¹⁸⁰ Věta je takto kusá v předloze.

¹⁸¹ Ve znění z roku 1945 »nemůžeme«, což bezpochyby odpovídá smyslu argumentace.

¹⁸² Snad »máme«.

stydět za vládu a její program, za dekrety, které s vaším souhlasem, resp[ektive] vašich ministrů vydává vláda, resp[ektive] prezident, a dělat těžkosti, jako je ta historie se státním občanstvím. Usnesení bylo odhlasováno a prostřednictvím soudruha Husáka to bylo zastaveno jen proto, že k schvalování mělo dojít u ministerstva vnitra. Takové hlouposti musí stranou při tak vážných věcech a uvidíte, že se vám na Slovensku bude dýchat značně volněji. Orientujte se na masy, nemyslete, že všechno záleží na tom jednání za zeleným stolem s demokraty. Soudruzi slovenští vám potvrdí, jak to je zde ve vládě nebo v bloku. Naši partneři také začnou třeba tím, že mlátí do stolu, ale nakonec pak všechno akceptují. Vědí, že za námi stojí lid a že my máme nástroj a páky v rukou, kterými můžeme ten lid uvést do pohybu. (Dává příklady o různých bojích, ve kterých se opíráme o masy lidu.)

Váš postoj dosud byl takového druhu, že nám pozici ztěžoval a vám také. Bud' te si vědomí, že takovýmto nepřátelským postojem vůči centrální vládě ležete vodu na mlýn reakčním živlům. Každý stát musí mít jednu vládu, která vládne. Ted' zde stojí zakotvení výsledků revoluce. To je naším společným úkolem. Vaše úspěchy a výdobytky po stránce nacionální ohrožujete si sami separátním odmítáním jakékoliv autority československé vlády. A hlavně ted' byste to ohrozili, když se bude jednat o tak důležité otázky.

Pokud se týká třetí strany. V této otázce je hlavně důležité, aby tato třetí strana nevznikla na účet náš, nýbrž na účet demokratů. Aby se v této straně podchytili ti, kteří nejdu ani k demokratům, ani k nám. Pak se musí konkrétně mluvit o straně čes[kých] socialistů, dem[okratických] katolíků apod. Že toto politické manévrování může být pro nás jen výhodné, to se mi zdá evidentní.

Mluvílo se o tom, že soc[iální] dem[okraté] se s námi slučují, fakt je, že vývoj ukázal, že potřebujeme ještě jednu stranu. Tento systém dvou stran není dobrý. Ztížil nám politický manévry a ulehčuje koncentraci reakce, takže otázku zavedení třetí strany je potřeba dobře promyslet. Zde se soudruzi ukáží, jestli jste pochopili podstatu chyby, která u vás šla jako červená nit celou vaší politikou, a jestli máte vůli tuto linii napravit. Myslím, abyste se k tomu vyjádřili.

Odpovídá soudruh Šmidke.

SOUDRUH GOTTWALD – resumé.¹⁸³

Především pokud se týká celkové politiky strany komunistické na Slovensku v dané situaci. Myslím, že se jednomyslně dohodneme na tom, že napříště se má politika naší strany na Slovensku provádět ne odloučeně, nýbrž naopak má se orientovat na progresivní síly v českých zemích a na progresivní síly, které jsou zastoupeny ve vládě. Že politika naší strany na Slovensku má být politikou podpory provádění vládního programu nejen ve slovech, nýbrž i ve skutečnosti, a sice tím, že se přizná slovenským ministrům ve vládě dávat souhlas k tomu neb onomu dekretu jménem slovenské vlády, jak to bylo předvídáno v té dohodě. Je třeba žádat slovenské soudruhy o navržení změny plně

¹⁸³ Gottwald tu volně formuloval zásady, jež pak s řadou formulačních a místy věcných odchylek figurovaly v archivu ÚV KSČ i ÚV KSS jako závazná usnesení z porady ÚV KSČ 17.–18. července 1945. Srv. přílohu 10.

moci. Myslím, že když je zde vysloven požadavek, že je potřeba jednomyslnosti Slovenska, že je to garance dost velká a dáváme tím stejně vašim demokratům možnost sabotáže.

2. Soudruzi a strana na Slovensku budou se orientovat na vybudování skutečně masových, autoritativních, jednotných organizací dělníků, rolníků, mládeže, hlavně i odborů, svazu mládeže, svazu rolníků, že se bude orientovat na vybudování závodních rad, výborů, jak se to u vás nazývá, a že bude svoji politiku provádět v masách prostřednictvím těchto organizací.

3. Že strana soustředí po stránce veřejné činnosti hlavní pozornost u mobilizace mas v tom směru, aby byl co nejdříve obnoven transport na Slovensku. Na tom závisí všechno ostatní. Po této linii musíme žádat od vlády pro Slovensko hlavní podporu.

4. Že strana na Slovensku provede v nejbližší době celoslovenskou konferenci partiijní (5.8.), kde se postaví celá politika strany na přetřes a kde se zvolí nové provizorní C. K. KSS.¹⁸⁴

5. Usneseno, že soudruh Široký až na další bude věnovat svoji hlavní pozornost Slovensku. Čtyři dny v týdnu bude na Slovensku. Po dotazu soudruha Širokého – v jaké funkci tam má vystupovat: Soudruh Široký bude vykonávat funkci úřadujícího místopředsedy KSS a přeloží svoje působíště do Bratislavy (pobočný stan do Prahy).¹⁸⁵

S o u h l a s .

Dále:

1. Ohledně provizorního Národního shromáždění. Budeme prosazovat v českých zemích i na Slovensku, aby provizorní Národní shromáždění nevzešlo pouhým jmenováním, nýbrž volbami na sjezdech delegátů národních výborů.

2. Že v tomto provizorním Národním shromáždění mají být zastoupeni Slováci v poměru 2:1 (bude u nás kvůli tomu patálie).

3. Budeme prosazovat, aby členství v Národní radě mohlo být spojeno s členstvím v provizorním Národním shromáždění, že však jsme proti tomu, aby Slovenská národní rada jako celek a jako taková byla součástí provizorního Národního shromáždění.

4. Že kampaň za volbu a svolání provizorního Národního shromáždění spojíme s kampaní za upevnění a konsolidaci národních výborů a jednak s kampaní popularizace dalších opatření po linii prohloubení národní a demokratické revoluce ve všech oblastech, politické, a zejména hospodářské.

5. Dohodneme se na tom, že pokud se týká provizorního Národního shromáždění samého, budeme zastávat názor, že mají být všechny zákony i ty zákony, které mají mít platnost i na Slovensku, odhlasovány prostou nebo kvalifikovanou většinou hlasů,¹⁸⁶ event[uálně] kdyby snad to bylo nutné, že bychom připustili, pokud by se týkaly změny

¹⁸⁴ Konference byla opravdu svolána na 4. a 5. srpna, avšak byla oběžníkem sekretariátu ÚV KSS z 31. července přeložena na 11. a 12. srpna 1945 v Žilině. (VARTÍKOVÁ 1971, s. 160 n.)

¹⁸⁵ Naproti tomu se v protokolu ze schůze předsednictva ÚV KSČ dne 9. srpna 1945, jehož se zúčastnili Gottwald, Slánský, Nosek, Široký, Šoltész a Ďuriš, uvádí usnesení ke zprávě V. Širokého o situaci na Slovensku, podle něhož mají být do předsednictva ÚV KSS navrženi: Široký jako předseda, Šmidke jako místopředseda, Baš'ovanský jako ústřední sekretář a další členové Ďuriš, Šoltész, Valachovič, Zupka, Holdoš, Husák. (Viz též VARTÍKOVÁ 1971, s. 233.) Uvedená schůze projednala rovněž znění rezoluce určené pro konferenci KSS. *SÚA Praha*, AÚV KSČ, f. 02/1, a.j. 8, l. 2–3.

¹⁸⁶ Kvalifikovaná, tj. třipětinová většina hlasů se zejména předpokládala při přijímání ústavních zákonů.

nyňějšího ústavněprávního postavení Slovenska, aby se vyžadovala většina slovenských hlasů.¹⁸⁷

Soudruh Široký předčítá text o zmocnění členů vlády, který byl již dohodnut se všemi členy Slovenské národní rady. Po vyškrtnutí posledního odstavce text plné moci schválen.¹⁸⁸ Soudruh Široký dále předčítá text návrhu, který hodláme předložit ústřední vládě a který se týká poskytnutí pomoci Slovensku.¹⁸⁹ Vysloven souhlas.

SOUDRUH GOTTWALD:

Dnešní zasedání Ústředního výboru končím a vyslovuji naději, že naši slovenští soudruzi pochopili, že kritika, která na jejich politiku byla dělána, vychází ze snahy prospět jak Slovensku, tak celku i celé naší straně, že pochopí, a pokud ještě nepochopili, budou přemýšlet a budou se snažit pochopit, v čem spočívala nesprávnost jejich politické linie, a budou se snažit vyvodit důsledky. Při dobré vůli můžeme dospět k plné shodě a bude to na prospěch naší společné věci.

8.45 konec.

SÚA Praha, A ÚV KSČ, f. 03/10, sv. 12, a.j. 228, l. 64–140. Strojopis, cyklostyl.

¹⁸⁷ Tato zásada nalezla pak vyjádření v čl. II ústavního dekretu č. 47/1945 Sb. z 25. 8. 1945 o Prozatímním národním shromáždění. (Srv. např. DEKRETY 1995, dok. 24, s. 408 n.)

¹⁸⁸ Tento text se v písemnostech červencového zasedání nenachází. Lze tedy také těžko posoudit, zda je totožný s návrhem, který předložil Gustáv Husák jako návrh usnesení plenárního zasedání SNR 24. 7. 1945 (příloha 12).

¹⁸⁹ V písemnostech souvisejících s červencovým zasedáním se text tohoto druhu nenachází. Odkazují na závěrečnou pasáž celoslovenské konference KSS 11. a 12. srpna, v níž se hovořilo o pomoci vlády při znovuvýstavbě Slovenska, o níž vláda rozhodla 24. 7. 1945 »na návrh soudruha Širokého«. (VARTÍKOVÁ 1971, s. 234.)

Přílohy

1

1945, 17. května, Praha. – Ze zápisu 19. schůze československé vlády. Diskuse o kolizi se stanoviskem Slovenské národní rady ve věci platnosti dekretu o národní správě jako celostátní zákoně normy a usnesení o přípravě k jednání vlády s předsednictvem SNR o výkonu zákonodárné moci a veřejné správy.

[...] Předseda vlády Zd. Fierlinger zahajuje schůzi a navrhuje, aby se přikročilo ihned k hlavnímu bodu jednání, tj.

I.

Dekret prezidenta republiky o národní správě.¹⁹⁰

Nám. předs. vlády J. Ursiny referuje o jednání, které měl spolu s nám. předs. vlády V. Širokým v Bratislavě s SNR o osnově dekretu. SNR nesouhlasí s vydáním dekretu jako předpisu celostátního charakteru, má zásadní námitky proti ustanovení § 1, domnívá se, že se věc má upravit zvlášť pro české země a pro Slovensko, že by autorita SNR utrpěla, kdyby se tento problém řešil celostátním dekretem, a následkem toho odpirá souhlas.

Ministr B. L a u š m a n poukazuje na naprostou nutnost, aby se dekret vydal, neboť jinak by se chaos, který v určitých závodech již je, podstatně zvýšil a hospodářství by bylo ohroženo. Lituje, že SNR zaujímá negativní stanovisko. Paragraf 1 byl pojat do dekretu na žádost několika členů vlády a za souhlasu slovenských povereníků. Msgr Dr. J. Š r á m e k doporučuje, aby se k věci vyjádřili v první řadě slovenští ministři. Nám. předs. vlády J. Ursiny uvádí, že toho nebude třeba, bude-li dekret vydán jen pro české země. Předseda vlády Zd. Fierlinger konstatuje, že byla přece uzavřena dohoda se SNR o celostátních věcech.¹⁹¹ Nechce-li SNR postupovat podle toho, pak zbývá jen východisko, že se dekret vydá pro české země a že SNR vydá obdobný dekret, v němž může po př. něco vynechat nebo změnit. Ministr prof. Dr. J. S t r á n s k ý je toho názoru, že § 1 má vlastně jen deklaratorní význam a že neplatnost převodů a majetkoprávních jednání, o kterém mluví, plyne již z podstaty věci. Nám. předs. vlády K. G o t t w a l d se domnívá, že nejprve musí vláda vyřešit otázku, zda chce vydat dekret jen pro české země. Ministr prof. Dr. J. S t r á n s k ý namítá, že věc není tak jednoduchá, neboť dekret počítá s tím, že jeho předpisy mají platit pro celé státní území. Myslí, že by se věc měla politicky řešit jinak, vláda by měla referovat prezidentu republiky, neboť podle nynějšího stanoviska SNR je vláda sice podle jména vládou ústřední, ale fakticky jen vládou českých zemí. Vláda vyhověla při vypracování osnovy všem požadavkům a námětům slovenských kolegů a nelze proto pochopit stanovisko SNR.

Nám. předs. vlády J. Ursiny uvádí, že když jel do Bratislavy, byl toho názoru, že vydání dekretu jako celostátního je politicky dohodnuto a že se má jen jednat o jeho meritorním obsahu, ale přesvědčil se, že tento předpoklad byl nesprávný. V důsledku zásadního stanoviska SNR nedošlo vůbec k meritornímu jednání o jednotlivých ustanoveních osnovy. Nám. předsedy vlády K. G o t t w a l d se domnívá, že v tom je chyba, že oba delegáti měli setrvat v Bratislavě

¹⁹⁰ Nadpisy jednotlivých bodů protokolu a slovo »usnesení« v předloze strojopisně podtrženy původcem dokumentu.

¹⁹¹ Mechanismus součinnosti SNR s vládou a prezidentem při výkonu zákonodárné moci ve věcech celostátní povahy byl dojednan v dubnu 1945 v Košicích. Srv. CESTA KE KVĚTNU, dok. 219, s. 618 n. (nařízení SNR čis. 30/1945 Sb. n. SNR).

tak dlouho, až se osnova věcně projedná. Nám. předs. vlády V. Š i r o k ý naproti tomu namítá, že sporné byly zásadní otázky, zejména co se má stát s podniky, které se dostaly do německých nebo slovenských rukou, dále jaká bude pravomoc SNR ve věcech, kde podle osnovy má rozhodovat resortní ministr ústřední vlády. To by znamenalo, že by se kompetence SNR vztahovala jen na menší podniky. Z tohoto důvodu přeje si SNR nejprve zásadní dohodu podle rozhovorů v Moskvě. Oba delegáti proto požádali SNR, aby připravila s urychlením podklady pro jednání s vládou o vyřešení tohoto problému. Povereník pro průmysl neměl vlastně zásadních námitek proti věcnému obsahu osnovy. Na otázku ministra Fr. H á l y odpovídá ministr B. L a u š m a n, že při jednáních o osnově v Košicích byli přítomni nejen všichni zúčastnění resortní ministři, ale také všichni zúčastnění povereníci a že bylo dosaženo úplného souhlasu, proto nechápe nynější stanovisko SNR.

Nám. předs. vlády J. U r s í n y má dojem, že se stala chyba potud, že osnova byla vypracována, dokud nebylo dosaženo zásadní dohody s předsednictvem SNR o tom, že jde o věc celostátního charakteru.

Ministr prof. Dr. J. S t r á n s k ý uvádí, že by nebyl proti škrtnutí § 1, ale prohlášení o neplatnosti převodů a jiných majetko-právních jednání má mezinárodní význam. V Anglii a Americe sledují věc s velkou pozorností, zejména vlivné mezinárodní židovské organizace, a nutno brát zřetel na mezinárodní veřejné mínění. Ministr J. Ď u r i š poukazuje na to, že pravomoc a kompetence jednotlivých resortních ministerstev a povereníků není ještě přesně vymezena. Tyto věci musí zůstat vyhrazeny pozdější dohodě. Podle jeho názoru musilo by se jen stát opatření v tom smyslu, že se § 22 dekretu bude aplikovat jen po dohodě se SNR. Ministr B. L a u š m a n informuje vládu, že podniky Škodovky na Slovensku vyslaly své delegáty do ústřední národní správy v Praze. Min. předseda Z d. F i e r l i n g e r je toho názoru, že bude nutno, aby se co nejdříve pozvalo předsednictvo SNR do Prahy, aby se jednáním s ním odstranil chaos. Ministr Dr. I. P i e t o r je toho názoru, že se dekret musí vydat ihned, poněvadž jeho předpisy jsou naprosto nutné. Poukazoval již v Košicích na to, že by se zákonodárné problémy měly naprosto jasně dohodnout se SNR. Nynější stav je horší než anarchie. Jako resortní ministr je vlastně jen ministrem pro české země a pouze jako politický ministr je ministrem celostátním. Přimlouvá se za to, aby všichni slovenští členové vlády a někteří političtí zástupci vlády z českých ministrů se odebrali co nejdříve do Bratislavy a projednali tam tento problém i s předsednictvem a po př. i s plénem SNR. Ministr J. K o p e c k ý je přesvědčen, že dohoda se SNR o výkonu zákonodárné moci byla pochybená a měla by se odvolat. Nechápe stanovisko SNR, které způsobuje neudržitelnou situaci. To platí také o věcech tiskových, kde SNR rovněž protestuje proti opatřením ústřední vlády. Ve skutečnosti by byla pak ústřední vláda jen vládou v českých zemích za účasti slovenských členů, a nutno také zkoumat, zda se za odporem proti národní správě neskrývají třídní majetkové zájmy. Je přece nemožné, aby SNR rozhodovala o našem těžkém průmyslu. To by znamenalo, že máme dva samostatné státy. V Sovětském svazu, který si vyřešil své národnostní problémy dokonalým způsobem, je těžký průmysl upraven celostátně. Vláda se nemůže dát blokovat. Slovinci mají ve vládě devět členů, kteří reprezentují SNR, a to musí stačit. Ministr se nechce pouštět do kritického rozboru otázky, zda SNR ve svém dnešním složení odpovídá ještě smýšlení slovenského lidu, ale myslí, že o tom mohou být důvodně pochybnosti. Ministr prof. Dr. A. P r o c h á z k a připomíná, že kdysi byla v Košicích utvořena komise, která měla řešit otázku zákonodárné moci v dohodě se SNR, ale debata byla tehdy velice krátká a bylo tenkrát zjištěno, že není zatím podkladu pro ni.¹⁹² V tom je kořen věci. Problém se musí důkladně vyřešit, a to na daleko širším fóru. Dokud se tak nestane, nelze ani provizorně dále pracovat. Podle řečnickova přesvědčení nelze vydat tak důležitý dekret celostátního charakteru jako dekret platný jen pro historické země. Nám. předs. vlády V. Š i r o k ý uvádí, že on a jeho kol. Ursíny neměl mandátu, aby projednali se SNR zásadní otázku zákonodárství. Měli jen za úkol projednat osnovu. Proto by se doporučovalo, aby předsednictvo

¹⁹² Vláda tak učinila ve své 5. schůzi 24. dubna 1945. Viz *tamtéž*.

vlády vypracovalo směrnice pro jednání se SNR o všech zásadních problémech. Zatím by se dekret měl vydat jen pro české země a po dohodě se SNR by se mohla stát příslušná náprava.

Nám. předs. vlády J. U r s í n y chce odpovědět ministru Kopeckému. Odpor proti osnově nevyšel z občanských skupin ve SNR, což musí být jasno.¹⁹³ O tom, zda SNR ve svém dnešním složení odpovídá ještě smýšlení slovenského lidu, musí rozhodnout v první řadě Slovinci a snad jen Slovinci. Řečník může však svým jménem a jménem svých kolegů z Demokratické strany ve vládě i jménem celé strany prohlásit, že si strana přeje do nejširší míry Československou republiku jako jednotný a pevný stát, že má největší zájem na takovém jednotném státě. Výčitky ministra Kopeckého nejsou tedy na místě.

Ministr Dr. V. Š r o b á r má za to, že obtíže na Slovensku, zejména pokud jde o § 1, jsou spojeny s otázkou židovského majetku. Slovinci nechtějí, aby tento majetek byl vrácen těm židům, kteří se nehlásili ke slovenské národnosti. Na Slovensku se v SNR také uplatňuje okolnost, že mladší její členové jsou do určité míry pod vlivem šestileté agitace v tzv. samostatném slovenském státě. Bude třeba, aby se celý problém zákonodárství projednal a vyřešil dohodou s SNR. Podle ministrova názoru je nynější stav neudržitelný. Nelze přece vydávat zákony bez podpisu prezidenta jako hlavy státu. Takové zákony jsou zajisté neplatné. Řečník nechce mluvit proti minulosti, kdy revoluční řešení bylo nutné, poněvadž prezident byl mimo republiku a SNR nemohla jinak jednat.

Ministr V. M a j e r má za to, že tak důležitý dekret celostátního významu nemůže být vydán jen pro české země. Jelikož je nebezpečí v prodlení, dává na uvážení, zda by se místo dekretu neměly zatím vydat směrnice resortních ministrů pro okresní národní výbory a výbory místní a zemské. To by asi postačilo pro první dobu a věc by se pak upravila dekretem, jakmile dojde k dohodě se SNR o zásadních otázkách. Ministr V. N o s e k myslí, že bude lepším řešením, vydá-li se dekret a zároveň se uveřejní dopis prezidenta republiky, že zatím nebude platit na Slovensku. Ministr prof. Dr. A. P r o c h á z k a považuje řešení navržené ministrem Majerem za schůdné, třebaš není ideální. V takových dobách, jaké jsou dnes, řeší se někdy věci nejprve jen fakticky a dávají se teprve dodatečně do právních forem. Dekret, který se vydá dodatečně, může být vybaven zpětnou platností a občané budou mít porozumění pro takovou úpravu.

Ministři B. L a u š m a n a prof. Dr. J. S t r á n s k ý se domnívají, že návrh ministra Majera nevyhovuje, poněvadž pro finanční věci související s národní správou musí být zákonná úprava, jinak by vznikly nepřekonatelné potíže. Nám. předs. vlády Msgr. Dr. J. Š r á m e k upozorňuje, že nelze¹⁹⁴ vydat vládní nařízení nebo ministerské vyhlášky jen na základě zákona a že nedostatek zákona nemůže nahradit ani podpis prezidentův. Jelikož se též u slovenských ministrů prosazuje bez výjimky stanovisko, že se musí stát nová dohoda o výkonu zákonodárné moci, nezbude asi jiného východiska, než aby se tento naléhavý dekret vydal prozatím s tím, že se na Slovensku provede, teprve až dojde k dohodě se SNR. Ministr prof. Dr. A. P r o c h á z k a připomíná ještě, že by se vládní nařízení mohlo snad vydat na základě londýnského dekretu o mimořádných opatřeních v oboru hospodářském. Naproti tomu uvádí ministerský předseda Z d. F i e r l i n g e r, že to nejde, poněvadž SNR neuznává londýnských dekretů. Ministr V. M a j e r upouští od svého návrhu a připojuje se k návrhu ministra V. N o s k a s tím, že by se usnesení vlády mělo vyslovit, že dekret zatím nebude platit na Slovensku.

Min. předseda Z d. F i e r l i n g e r a ministr Dr. V. Š r o b á r jsou toho názoru, že se tyto potíže nesmějí brát tragicky, že jde o dočasný stav a že dohoda bude jistě možná, a to v dohledné době.

¹⁹³ Toto Ursínyho prohlášení komentoval ve svém projevu na zasedání ÚV KSČ 18. července 1945 Klement Gottwald.

¹⁹⁴ Podle smyslu »lze«.

Na základě této rozpravy učiněno

u s n e s e n í: Vláda schvaluje osnovu dekretu prezidenta republiky o národní správě s tím, že se ihned vyhlásí ve Sbírce zákonů a nařízení. Jelikož SNR nedala souhlas k vydání dekretu jako dekretu o věci celostátního charakteru, vyhlásí se zároveň projev vlády a prezidenta republiky, že dekret bude zatím aplikován jen v českých zemích.

Vláda se usnáší, že pozve v nejbližší době předsednictvo SNR do Prahy za tím účelem, aby s ním projednala veškeré naléhavé zásadní problémy, které nutno vyřešit za účelem zajištění hladkého výkonu zákonodárné moci a veřejné správy ve všech úsecích státního života. Předsednictvu vlády a resortním ministrům se ukládá, aby vhodnými náměty a připomínkami připravili toto jednání s předsednictvem SNR.

Provedou předsednictvo vlády a všichni resortní ministři. [...] ¹⁹⁵

V.

Příprava jednání se SNR.

Nám. předs. vlády J. Ursíny se vrací k tomuto předmětu a navrhuje, aby se blíže upravila forma přípravy jednání. Po výměně názorů za účasti předsedy vlády, stát. tajemníka J. Lichnera, Msgr. Dr. J. Šrámka a několika dalších řečníků učiněno toto

u s n e s e n í: Vláda pověřuje přípravou jednání s předsednictvem SNR o zásadních věcech, týkajících se zákonodárství a věci veřejné správy, předsednictvo vlády, které určuje jako referenta pro tuto věc svého člena nám. předs. vlády Msgr. Dr. J. Šrámka s tím, aby přibral k přípravě pracím podle svého vlastního uvážení z kruhů členů vlády i mimo ni spolupracovníky, a to odborníky i politiky. ¹⁹⁶ [...]

Zápis 19. schůze vlády. Archiv Úřadu předsednictva vlády. Cj. 19 sch. vl. Strojopis, průpis. (Podle stavu uložení v roce 1968.)

¹⁹⁵ Jednání k tomuto bodu pokračovalo projednáním některých menších změn v osnově dekretu. Zápis rozpravy k 1. bodu programu 19. schůze vlády včetně závěrečné pasáže, kterou zde nepublikuji, byl zveřejněn jako dok. 12.4. v pramenné edici Karla Jecha a Karla Kaplana *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945* (DEKRETY 1995), s. 230–235.

¹⁹⁶ Za Šrámkova předsednictví byla ustavena ministerská komise pro otázky ústavně právního postavení Slovenska, jež se sešla k 1. poradě 25. května. Zápis z této porady viz KAPLAN 1992, s. 16–19. Kaplano-va poznámka o tom, že tuto komisi ustavila vláda 24. 4. 1945, je po mém soudu mylná; v dubnu šlo o jinou komisi – srv. CESTA KE KVĚTNU, s. 618.

2

1945, 26. května, Praha. – Ze zápisu o schůzi předsednictva ústředního výboru KSČ. Usnesení ke slovenské otázce.

Protokol ze schůze předsednictva ÚV KSČ 26. května 1945. ¹⁹⁷

Přítomni: Gottwald, Slánský, Kopecký, Široký, Ďuriš, Šoltész. ¹⁹⁸

1. Slovenská otázka. Referuje s. Široký. ¹⁹⁹

Usneseno:

1. Telefonovat do Bratislavy, aby slovenští soudruzi neuveřejňovali svoje stanovisko k jednání s vládou.

2. Pozvat co nejrychleji do Prahy celé předsednictvo KSS.

3. Žádati, by do slovenské komise pod vedením Šrámka byli přizváni soudruzi Ďuriš a Šoltész. ²⁰⁰

[...] ²⁰¹

SÚA Praha, AÚV KSČ, f. 02/1, a.j. 1, l. 2. Strojopis, prvopis.

¹⁹⁷ Nadpis a slova »Přítomni« a »Slovenská otázka« jsou v předloze strojopisně podtrženy původcem dokumentu.

¹⁹⁸ Na příložené prezenční listině jsou uvedeni ještě také Nosek, Smrkovský a Švermová, u jejichž jmen jsou také podpisy, zatímco u Kopeckého a Slánského podpisy chybí. (Tamtéž, l. 4.) Slánský referoval k druhému bodu programu, stejně tak Švermová.

¹⁹⁹ Z dosud známých dochovaných písemných pramenů nelze zjistit, zda pražské grémium KSČ v době projednávání »slovenské otázky« znalo usnesení SNR z 26. května, jímž byly schváleny směrnice pro jednání předsednictva SNR s vládou, anebo nakolik bylo informováno o stanovisku komunistických členů předsednictva KSS. (Viz Zápisnica zo zasadnutia pléna SNR zo dňa 26. mája 1945. KAPLAN 1992, dok. 4, s. 20–24.)

V zprávě datované v Bratislavě 27. května 1945, jež začíná oslovením »vážení soudruzi« a byla nepochybně adresovaná soudruhům v Moskvě, věnoval se Karol Šmidke na prvním místě postavení Slovenské národní rady, jejímu vztahu s ústřední vládou a směrnicím pro předsednictvo k jednání v Praze. Šmidke píše, že principy postavení SNR, jak jsou zakotveny ve vládním programu, nepovažují některé české politické strany za definitivní. S výjimkou českých komunistů existuje podle Šmidkeho silná tendence toto postavení zrušit a nahradit je administrativní autonomií. Šmidke upozorňuje, že kdyby bylo toto řešení Slovensku vnuceno, viděla by v tom většina slovenského národa porušení principu rovnoprávnosti s českým národem. Šmidke rozvíjel svou argumentaci v tom smyslu, že rovnoprávnost obou národů vyžaduje vytvoření federativních vztahů v rámci jednotného a pevného státu, a nikoli autonomii pro jeden z nich. Uvedl pak, že toto stanovisko bylo jednomyslně potvrzeno plenárním zasedáním SNR 26. května 1945, které přijalo směrnice pro předsednictvo SNR, jež odjíždí 28. května do Prahy k rozhovorům s československou vládou o konkretizaci vnitropolitické struktury ČSR. Z díkce Šmidkeho zprávy je jasné, že se s těmito směrnicemi ztotožňoval. (RCChDNI, f. 17, op. 128, d. 31, l. 134–139, zde 134 n.) V průvodním dopise z 29. května 1945 informuje Rudolf Appelt, podepsaný jako představitel ÚV KSČ, Jiřího Dimitrova o tom, že kurýři, kteří byli v Praze a Bratislavě, přivezli odtud informační materiály, především noviny, letáky, plakáty a brožury. Píše, že přikládá Šmidkeho dopis o situaci na Slovensku a práci strany. Z rukopisné poznámky na Appeltově dopise vyplývá, že byl do ruštiny přeložen z němčiny. (Tamtéž, l. 133.)

²⁰⁰ Text usnesení byl již dříve publikován, a to slovensky, srv. BARTO 1968, s. 54 a VARTÍKOVÁ 1971, s. 153.

²⁰¹ Všechny ostatní body jednání se týkaly výhradně činnosti KSC v českých zemích.

3

1945, 27. května, Bratislava. – Rozhovor deníku *Pravda* s členem předsednictva SNR Ladislavem Novomeským o postavení Slovenska a Slovenské národní rady v Československé republice a v celostátním zákonodárství a o vztazích mezi Čechy a Slováky.

Politické centrum Slovenska je na Slovensku²⁰²

Před pražskými rokováními předsednictva SNR – Rozhovor s podpredsedom SNR, súdr. Lacom Novomeským²⁰³

Ako sme už písali, začiatkom nasledujúceho týždňa odíde predsedníctvo Slovenskej národnej rady do Prahy, aby tam s ústrednou čs. vládou konkrétne vyriešili pomer Slovákov a Čechov a určili kompetenciu SNR a slovenskej národnej vlády a kompetenciu ústredného snemu a ústrednej vlády. Pred odcestovaním do Prahy požiadali sme podpredsedu SNR a poverenika pre školstvo s[ú]druha] L. Novomeského, ktorý bol členom delegácie SNR na rokovaníach s prezidentom Dr. Benešom v Londýne v októbri min. roku a zúčastnil sa i na moskovských rokovaníach v marci t.r., aby nám v súvislosti s nastávajúcimi pražskými rokovaniami podal určité vysvetlenia.

*Aké je stanovisko Slovákov k vývoju politického usporiadania v Československu po jeho úplnom oslobodení?*²⁰⁴

Slovenské stanovisko bolo vyjadrené mnohými dokumentmi a je vyjadrené terajším stavom. Slovensko má svoj národný zákonodarný orgán (snem) v pléne Slovenskej národnej rady a má svoju národnú vládu v sboe povereníkov Slovenskej národnej rady.

Ako sa budú vyvíjať veci v českých krajinách, o tom slobodne rozhodne predovšetkým český národ. Naš náhľad na štruktúru nového Československa je ten, aby tak isto ako slovenský národ i český národ mal svoj národný zákonodarný a vládny orgán. Spoločné veci bude vybavovať spoločná ústredná vláda a spoločný snem. Takéto riešenie považujeme za záruku toho, že nová republika bude skutočne silná a jednotná.

Slovenská národná rada pri svojom revolučnom vzniku získala širokú kompetenciu. Nebude jej kompetencia zúžená vytvorením centrálnnej moci v Prahe?

Z toho, že SNR je revolučným orgánom, nevyplývajú také dôsledky, ako by SNR ako inštitúcia mala byť likvidovaná alebo jej právomoc obmedzovaná. Revolučný charakter SNR je daný len tým, že členovia SNR neboli volení, ale sú vybraní z pracovníkov, ktorí sa činne zúčastnili v domácom i zahraničnom odboji.

Funkcie, ktoré SNR dnes vykonáva, v budúcnosti nemajú byť a nebudú obmedzované, tým menej budú odumierať v procese sjednocovania Československej republiky, ale i pri definitívnom ústavnoprávnom usporiadaní v Republike bude mať slovenský národ svoj národný snem a svoju národnú vládu, akú má dnes v Slovenskej národnej rade.

Jednota štátu predpokladá, pravda, spoločné zákonodarstvo i spoločnú správu určitých vecí. V niektorých rezortoch (národná obrana, zahraničie, zahraničný obchod) sú veci nesporne spoločné. Tu je Slovensko zastúpené svojimi štát[nymi] tajomníkmi ako zástupcami ministrov. V iných rezortoch nie je ešte určený charakter spoločných a národných záležitostí a rokovania predsedníctva SNR v Prahe budú sa týkať práve rozhraničenia týchto záležitostí. Napríklad vo

²⁰² Výrazný titulok článku.

²⁰³ Podtitulky.

²⁰⁴ Otázky redakce jsou v předloze tištěny kurzívou.

veciach školstva na Slovensku rozhodovať v plnom rozsahu náleží nesporne domácej národnej vláde.

Nebude mať vnútorný politický vývoj v Česku vplyv na slovenský politický život, pokiaľ ide o konštrukciu politických strán?

O tom, koľko a aké politické strany majú byť na Slovensku, rozhodne domáca slovenská národná tradícia, čerpaná z odboja a naše národné potreby, za nijakých okolností však nie taký čisto formálny fakt, že české krajiny majú iné politické strany než má Slovensko. U nás k systému dvoch politických strán sme dospeli odbojným [sic!] hnutím a naším povstaním, našou politickou tradíciou, na ktorej budujeme nové Slovensko v novom Československu. Tento systém je teda v duchu nášho povstania a jeho programu.

Ak z politického rozvrstvenia zahraničného odboja bol prenesený do českých krajín systém štyroch strán politických, to pre slovenský politický vývoj nemôže byť rozhodujúce ani závažné a bolo by to umelým prenášaním do našich pomerov organicky nezapaďajúceho stavu, keby pomery v českých krajinách mali byť k nám transplantované. Politické centrum Slovenska je na Slovensku, či už to bude Bratislava, Bystrica alebo Martin. Týmto poznaním je dané naše stanovisko k náhľadom, že by politický život na Slovensku mal byť zjednotený s českým podľa vývoja v českých krajinách, poťažne v zahraničnom odboji.

Ako si predstavujete spoluprácu Slovákov s Čechmi v novom spoločnom štáte?

Spolupráca medzi českým a slovenským národom jestvuje a ide už len o jednotlivosti spolupráce. Prakticky budú ju prevádzať zástupcovia slovenského národa a jeho inštitúcií so zástupcami českého národa a jeho ustanovizní. Tito zaiste nájdu také formy spolupráce politickej, hospodárskej a kultúrnej, z ktorej budú mať ošoh oba národy, český a slovenský.

Pravda (Bratislava), (27. 5. 1945), č. 78, s. 3.

4

1945, 31. května, Praha. – Zápis o schůzi předsednictva ústředního výboru KSČ a předsednictva KSS. Usnesení k nadcházejícímu jednání předsednictva SNR s vládou.

Protokol předsednictva ÚV KSČ a předsednictva KSS 31. května 1945²⁰⁵

Přítomni: Slánský, Široký, Novomeský, Fiš [Friš], Husák, Horváth, Čech, Smrkovský, Ďuriš, Bacílek, Šoltész, Nosek, Gottwald, Kopecký, Zápotocký, Bílek.²⁰⁶

Na programu: Zpráva o stanovisku Slovenské národní rady k jednání s československou vládou. Referuje s. Šmidke.

Po velmi obsáhlé debatě usneseno:

Na denním pořádku nejsou nyní státotvorné [sic!] otázky obsažené v návrhu Slovenské národní rady, a není proto možno meritorně o těchto otázkách jednat.²⁰⁷ Proto jednání ve vládě soustředí na vyjasnění otázek kompetence československé vlády a Slovenské národní rady.

SÚA Praha, AÚV KSČ, f. 02/1, a.j. 2, l. 2. Strojopis, prvopis.

²⁰⁵ Nadpis a slova »Přítomni« a »Na programu« v předloze strojopisně podtržena původcem dokumentu.

²⁰⁶ V dopise Ústřednímu výboru KSČ, datovaném 1. května 1964 uvedl Gustáv Husák, že na rozdíl od všech jednání s vládou o postavení a pravomoci slovenských národních orgánů jednání, jež vyústilo v takzvanou první pražskou dohodu, nebylo předem připraveno na předběžné stranické poradě, jež by zajistila dohodnutý postup zástupců komunistické strany. (S. 68 n.) Z uvedeného protokolu o zasedání 31. května 1945 je zřejmé, že jeho tvrzení z roku 1964 neodpovídalo skutečnosti. Nelze však s jistotou tvrdit, že Husák byl zasedání 31. 5. 1945 přítomen: dochovaná prezenční listina dovoluje v tomto směru pochybnost. Má sedmáct položek; nepochybně vlastnoruční jsou podpisy vedle čísla 1–11 (Slánský, Široký, Novomeský, Friš, Šoltész, Ivan Horváth, Čech, Smrkovský, Ďuriš, Bacílek, Šmidke) a 13 (Gottwald); někdo, asi zapisovatel, si vedle špatně čitelného podpisu Šoltěse připsal »Husák« a vedle Šmidkeho podpisu »Šoltész«. Jména vedle čísel 12 (Nosek) a 14–17 (Kopecký, Husák, Zápotocký, Bílek) jsou všechna psána stejným rukopisem; v žádném případě to nejsou vlastnoruční podpisy. (SÚA Praha, AÚV KSČ, f. 02/1, a.j. 2, l. 3.) Z pořadí jmen přítomných v protokolu (je jich celkem 16) vyplývá, že jeho pořizovatel se řídil pořadím na prezenční listině: Šoltész tedy četl jako Husáka, Šmidkeho jako Šoltěse (a tak mu Šmidke ze seznamu přítomných zcela vypadl). Naproti tomu v pořadí patnáctého Husáka (rukou psané jméno nebyl v žádném případě vlastnoruční podpis) ovšem vzhledem k výše uvedenému chybě při dešifrování podpisu neopakoval. Tím se také vysvětluje rozdíl mezi počtem přítomných uváděných v protokolu a počtem položek v prezenční listině.

²⁰⁷ Statoprávními otázkami, o nichž nebylo možné meritorně jednat, byl bezpochyby především III. článek směrnic Slovenské národní rady a na něj pak navazující ustanovení týkající se národních sněmů a národních vlád: »Československá republika má jedinou hlavu státu, čs. sněm a čs. vládu, slovenský sněm a slovenskou vládu, český sněm a českou vládu. Do ústavnoprávního uspořádání věci zákonodárná a vládní moc na Slovensku vykonává SNR.« (KAPLAN 1992, dok. 4, s. 22.)

5

1945, 1. června, Praha. – Zápis o schůzi předsednictva ústředního výboru KSČ a předsednictva KSS. Usnesení o vztahu KSČ a KSS.

Protokol ze schůze předsednictva ÚV KSČ a předsednictva KSS 1. června 1945²⁰⁸

Přítomni: Gottwald, Slánský, Kopecký, Široký, Ďuriš, Šoltész, Šmidke, Husák, Novomeský, Friš, Bacílek, Čech, Nosek.²⁰⁹

Referuje: s. Šmidke o vyjednávání Slováků ve vládě.

Zpráva o výsledcích vyjednávání vzata na vědomí. Debatována otázka poměru KSČ ke KSS. Formulováno, že KSS je součástí jednotné KSČ s jednotným vedením. Dále usneseno zlepšit spojení mezi vedením KSČ a vedením KSS. Slovenským soudruhům doporučeno, aby v nejbližší době provedli přeregistraci členů, zavedli jednotné legitimace a zrušili systém kandidátů.

SÚA Praha, AÚV KSČ, f. 02/1, a.j. 3, l. 2. Strojopis, prvopis.

6

1945, 5. června, Bratislava. – Ze zápisu ze zasedání plenárního zasedání Slovenské národní rady. Dohoda o ujednání předsednictva SNR s vládou a zplnomocnění slovenských ministrů ve věci celostátního zákonodárství.

Z á p i s n i c a zo zasadnutia pléna SNR konaného dňa 5. júna 1945

Přítomni: podľa priloženej prezenčnej listiny.

Zasadnutie zahájil predseda Dr. Lettrich slovami:

Slávna Slovenská národná rada!

Dovoľte, aby som otvoril toto zasadnutie pléna SNR a aby sme mohli prikočiť k druhému bodu nášho programu, to je rozprava o rokovaniach Predsedníctva SNR s ústrednou vládou ČSR.

V zmysle smerníc, ktoré plénum SNR poskytlo a vydalo Predsedníctvu SNR pre rokovania s vládou republiky, odobralo sa Predsedníctvo SNR do Prahy v dňoch 31. mája, 1. a 2. júna t.r. prerokovať niektoré zásadné štruktúrne otázky nášho vnútropolitického života.

Výsledkom týchto úspešných porad je dohoda publikovaná v tlači i rozhlase, a teda slávnej SNR iste dobre známa.

²⁰⁸ Nadpis a slova »Přítomni« a »Referuje« v předloze strojopisně podtržena původcem dokumentu.

²⁰⁹ K protokolu je přiložena prezenční listina; je psána strojem a sloupec jmen je totožný s údaji o přítomných, jež jsou obsaženy v protokole. (Tamtéž, l. 3.)

Dovoľte mi, aby som z poverenia Predsedníctva prečítal túto dohodu a predložil ju na schválenie slávnemu plénu SNR.

Dohoda znie:

[»] Vláda Československej republiky a Predsedníctvo Slovenskej národnej rady, vedené snahou uskutočniť zásady vládneho programu vo veciach slovenských a usporiadať niektoré vnútropolitické problémy Republiky, na spoločných poradách v Prahe v dňoch 31. mája a 1. júna 1945 takto sa dohodli:

I

Slovenská národná rada je nielen oprávnenou predstaviteľkou samobytného slovenského národa, ale i nositeľkou štátnej (zákonodarnej, vládnej a výkonnej) moci na území Slovenska.

II

Až do ustanovenia provizórneho československého zákonodarného sboru na celom území Československej republiky zákonodarnú moc v spoločných veciach vykonáva na návrh československej vlády po dohode so Slovenskou národnou radou prezident Republiky dekrétmi.

Za spoločné veci považujú sa zásadné celoštátne hospodárske, sociálne, kultúrne a administratívno-politické záležitosti, menovite otázky:

1. ústava a štátna hranica,
2. zásadná úprava základných práv a slobôd občianskych,
3. zásadná úprava otázok vnútornej bezpečnosti,
4. národná obrana,
5. politický a hospodársky styk so zahraničím,
6. mena a zásadná úprava peňažníctva a poisťovníctva,
7. štátny rozpočet, záverečné účty, štátny dlh a pôžičky, ako aj kontrola hospodárenia štátu,
8. [veci] colné, ako aj veci spotrebných daní a finančných monopolov, dane z hospodárskeho styku (daň z obratu a prepychová daň), priame dane, poplatky a regále (poštový, mincový, loterný),
9. štátne občianstvo, vysťahovalectvo a prisťahovalectvo a cestovné pasy,
10. zásadná úprava školstva, výchovy a národnej osvety,
11. železničná, cestná, vodná a vzdušná doprava, pošty a telekomunikácie, ako aj spoločné veci rozhlasu,
12. poštovej sporiteľne²¹⁰ a šeková služba,
13. patenty, ochrana vzorkov a známkov, miery a váhy, vymeriavanie a mapovanie,
14. zásadné veci hospodárske, zásobovacie a výživovacie, finančnej potreby a zabezpečenie rovnakých podmienok hospodárenia a podnikania,
15. štátne podniky, ústavy a zariadenia,

²¹⁰ V českém znění »poštovní spořitelny a šeková služba«, čili slovensky správně »poštové spořitelne«. V tomto bodu je v publikaci KAPLAN 1992 chyba (s. 45).

ZÁZNAM O ZASEDÁNÍ ÚV KSČ 17. A 18. 7. 1945

16. unifikácia práva, menovite občianskeho, obchodného, zmenkového a šekového, trestného ako aj administratívneho a súdneho pokračovania, ďalej veci zásadnej úpravy súdnej organizácie,

17. pragmatikálne a platové [veci] štátnych a verejných zamestnancov,

18. sociálne poistenie a sociálna politika,

19. zásadná úprava verejného zdravotníctva,

20. [veci.] ktoré sa majú na základe vzájomnej dohody jednotne upraviť.

III

Predsedníctvo Slovenskej národnej rady predloží plénu SNR návrh na splnomocnenie slovenských členov vlády vo veciach celoštátneho zákonodarstva.

IV

Slovenskej národnej rade prislúcha na Slovensku zákonodarná moc vo všetkých otázkach, pokiaľ nie sú vyhradené československému zákonodarnému sboru.

V

Dekréty prezidenta Republiky potažne zákony vynesené československým zákonodarným sborom vykonáva – ak nie je v nich iné ustanovené – vláda Republiky, čo sa na Slovensku deje cestou zboru povereníkov Slovenskej národnej rady, ktorý je vládě Republiky zodpovedný za ich prevedenie.

Vo všetkých personálnych otázkach na Slovensku je príslušná Slovenská národná rada.

Povereníctva Slovenskej národnej rady sú na Slovensku konečnou inštanciou administratívou okrem tých prípadov, ktoré budú vzájomnou dohodou vyhradené príslušnému ministerstvu.

VI

Slovenskej národnej rade prislúcha vládna a výkonná moc vo všetkých veciach, pokiaľ nie sú vyhradené československej vládě.

VII

Najvyššie súdne tribunály Republiky budú spoločné pre územie celého štátu. Na ich čele budú dvaja predsedovia, prvý a druhý, a z nich vždy jeden Slovák. Najvyšší súd a Najvyšší správny súd budú mať postačujúci počet senátorov zo slovenských právnikov pre oblasť práva, platného na Slovensku. Sídlo Najvyššieho správneho súdu bude v Bratislave.

VIII

Úprava finančného hospodárenia štátu i jednotlivých jeho územných celkov bude predmetom osobitnej dohody medzi vládou Republiky a Slovenskou národnou radou. [«]

Ráčili ste počuť text dohody uzavretej medzi Predsedníctvom SNR a vládou Republiky a myslím, že bude účelné, aby sa o tejto závažnej otázke rozvinula rozprava.

Otváram túto rozpravu a prosím, aby sa páni členovia hlásili o slovo. Ďalej prosím každého pána člena Rady, ktorý sa mieni ujať slova, aby tak učinil z rečníšťa, ktoré tu je určené na tento cieľ.

Prosím, kto sa hlási k slovu?

Pretože sa nikto nehlási k slovu, prikrčíme k formálnemu hlasovaniu o tejto dohode.

Kdo je za prijatie tejto dohody v tom znení, ako bola čítaná, nech zdvihne ruku. Konštatujem, že je to jednomyselné, a vyhlasujem túto dohodu za schválenú plénom SNR.²¹¹

Vzhľadom na to, že z technických dôvodov nebolo možno včas pripraviť text nariadenia o splnomocnení slovenských členov vlády republiky, prerušujem na 5 minút toto rokovanie, kým dostaneme text. (Po niekoľkých minútach pokračoval Dr. Lettrich:)

Slávna Slovenská národná rada! Pokračujeme v rokovaní. Dovoľte, aby som prečítal návrh uznesenia SNR, ktoré vypracovalo Predsedníctvo SNR na dnešnom zasadnutí – po splnomocnení slovenských členov čs. vlády, na obstarávanie určitých otázok celoštátnych zákonodarnými aktami prezidenta republiky.

²¹¹ Gustáv Husák komentoval pražskou dohodu v článku Kam ide Slovensko? v *Novém slově* 8. června 1945 takto: »Zo slovenskej strany bolo vyjadrené želanie, aby bol vývoj v oboch častiach republiky rovnaký a harmonický a že by princípu »rovný s rovným« oproti dnešnému stavu lepšie zodpovedalo usporiadanie, podľa ktorého by bola slovenská vláda a česká vláda, slovenský snem a český snem a ústredná vláda a československý snem. Vnútná štruktúra Československej republiky by tým bola jednoduchšia a logickejšia, delba kompetencie a práce ľahšia. Nemôžeme však, ani nechceme predpisovať českému národu formy spravovania jeho vecí. A nemožno tiež jednoducho preniesť riešenia u nás vzniklé v Povstaní a počas boja do českých zemí, ktoré išli svojou cestou. Preto vývoj nie je ešte uzavretý. Slovensko i Čechy sú v politickom a sociálnom kvasení, v očakávaní veľkého riešenia existujúcich problémov.

A tu sme pri koreni našej jednoty. Národné usporiadanie Československej republiky je iba jedna z mnohých vážnych otázok, ktoré stoja na programe dňa. Rekonštrukcia zničeného hospodárstva, nespoľahlivé menšiny, očista verejného života, demokratizácia celej verejnej správy a veľkorysé prebudovanie celej hospodárskej a sociálnej štruktúry – to sú spoločné problémy.

Moskovská dohoda má svoj historický dosah aj v tom, že veľkorysým vládnym programom naznačila riešenie týchto najaktuálnejších problémov obnovenej Československej republiky. A tu ideme po jednej a úplne jednotnej línii na Slovensku i v Čechách. Slovenská národná rada i ústredná vláda sú zložené z činiteľov nekompromitovaných a demokratických. Združili sa v nich strany, ktoré na platforme spoločného programu idú naprávať staré chyby i krivdy a budovať veľké spoločné dielo. Jednotný je protifašistický a ľudovodemokratický duch, jednotný je pokrokový a sociálny obsah všetkých snažení u nás i v Čechách.

Účasť komunistickej strany na vláde na Slovensku i v Čechách je najmarkantnejšou zmenou oproti starému stavu. A hádam i najzávažnejším garantom nového vývoja. Nech sa nik neklame: hlavný zreteľ širokých ľudových vrstiev je upretý na riešenie sociálnych a hospodárskych problémov. Ako sa vyrieši životná úroveň pracujúcich vrstiev, ich politická pozícia, aké štrukturálne formy dostane celé naše hospodárstvo, taký pokojný a vyrovnaný bude celý vnútorný život Československej republiky. Porážka hitlerizmu otvára dvere riešeniam podľa vôle pracujúcich vrstiev. Po krachu liberalistických princípov ujíma sa idea socialistická. Myšlienka plánovitej výstavby hospodárstva, výroby i distribúcie, plánovitého zvyšovania životnej úrovne celého obyvateľstva. V tom sú veľké šance dneška. A v tom sme úplne jednotní s českým národom. [...]

Cesta Slovenska je dnes cestou Čiech a ostatných národov európskych. Po vyriešení hospodárskych a sociálnych otázok nebude miesta a nebude dôvodu k národnostnému útlaku a vykorisťovaniu. Pracujúci ľud nikdy nemal na ňom záujem.

Všetky rokovania so zodpovednými českými činiteľmi nás oprávňujú domnievať sa, že si svoje vnútroštátne problémy vyriešime v úplnej dohode. Oprávňujú nás k presvedčeniu, že ideový cieľ širokých vrstiev českých i slovenských je totožný. V tom vidíme najlepšieho garanta jednoty Československej republiky. A v tom je náš veľký optimizmus.« (Podľa znenia uverejneného v publikácii Gustáv Husák, *Z bojov o dnešok 1944–1950*. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1973, s. 63 n.)

Tento návrh znie:

» U z n e s e n i e

Slovenskej národnej rady zo dňa 5. júna 1945 o zmocnení slovenských členov čs. vlády Slovenská národná rada uzniesla sa na tomto uznesení:

1. Slovenskí členovia vlády – ministri a štátni tajomníci – v zmysle III. čl. dohody uzavretej medzi Predsedníctvom SNR a čs. vládou dňa 2. 6. 1945 splnomocňujú sa vysloviť v mene a za Slovenskú národnú radu súhlas s dekrétmi prezidenta republiky podľa II. článku citovanej dohody. Pri udeľovaní tohto súhlasu musia byť slovenskí členovia čs. vlády jednomyselní.

2. Slovenskí členovia čs. vlády sú povinní včas a pokiaľ možno vždy vopred informovať Slovenskú národnú radu o návrhoch dekrétu²¹² prezidenta republiky, ktoré majú byť vydané vo zmysle bodu 1 tohto uznesenia, vyžiadať si mienku SNR, ktorá je pre nich záväzná. SNR môže si vyhradiť niektoré návrhy dekrétov k prejednávaniu vo vlastnej právomoci.

3. Toto splnomocnenie netýka sa takých celoštátnych otázok, ktoré sa vážne dotýkajú vnútropolitckej štruktúry republiky, vybočujú zo zásad vládneho programu vôbec a o slovenskej otázke zvlášť [sic!] a dotýkajú sa dohody zo dňa 2. 6. t.r. V pochybnostiach, či ide v konkrétnom prípade o takúto otázku alebo nie, treba si vyžiadať mienku Predsedníctva SNR.

4. Toto splnomocnenie platí až do odvolania a má byť dané na vedomie prezidentovi republiky, čs. vláde a všetkým slovenským členom čs. vlády.«

Počuli ste návrh uznesenia. Otváram o ňom debatu. Prosím, kto sa hlási k slovu?

Pán podpredseda Dr. Husák – prosím.

Dr. Husák: Vážení páni! Zvykli sme si v našich zasadnutiach nejako mlčky obchádzať otázky úpravy pomeru českého a slovenského národa.

V Banskej Bystrici, hádam i v Košiciach žiadala to disciplína, aby sme zbytočne nehovorili o otázkach detailných.

SNR je zákonodarný zbor. V otázkach slovenských, pokiaľ nejde o celoštátne veci, má jediná zákonodarnú právomoc. V otázkach celoštátnych, ktoré majú byť upravené dekrétom prezidenta republiky, má SNR svoj súhlas vysloviť a tieto dekréty sú iba vtedy platné, keď SNR svoj súhlas vysloví. Teda SNR je v tomto smere časťou zákonodarného zboru Československa. Teraz týmto navrhovaným uznesením prenáša sa toto právo SNR vyslovovať svoj súhlas čiastočne na slovenských členov vlády. Je to závažný krok, ktorým sa plénum SNR zbavuje svojho práva a myslím, že za diskúziu stojí v každom prípade.

Potrebné toto uznesenie podľa mienky Predsedníctva SNR je hlavne z týchto dôvodov: dnes ešte niet celoštátneho zákonodarného zboru, niet revolučného Národného zhromaždenia. Preto sa celoštátne záležitosti upravujú dekrétmi prezidenta republiky, so slovenskej strany dáva súhlas SNR. Technika pri týchto dekrétoch je veľmi ťažkopádna tým, že vláda sedí v Prahe, spojenie je ťažké, a tak sú závažné otázky zdržované. Na druhej strane je disparita v československej vláde medzi Slovákmi a českými členmi čs. vlády.

Českí členovia čs. vlády rozhodujú voľne a podľa svojej mienky, slovenskí členovia vlády sú viazaní mienkou SNR.

Aby v tomto provizóriu táto disparita zmizla a celá technika sa uvoľnila, požiadali nás členovia čs. vlády, aby sme im dali takéto zmocnenie, aby boli na roveň postavení ostatným členom čs. vlády.

Snažili sme sa všemožne, aby z pléna SNR bol riadny zákonodarný zbor, a skutočne posledné naše zasadnutia pôsobili veľmi sľubným dojmom. Toto zmocnenie zaiste treba považovať

²¹² Podľa smyslu správne »dekrétov«.

za isté provizorium, kým k celoštátnemu zákonodarnému zboru nepríde, a možno ho prijať. Táto otázka nie je zvláštnej politickej príchuti, a preto možno rozhodnúť o nej bez pochybností.

Dr. Lettrich: Ďakujem pánu povereníkovi Dr. Husákovi a k slovu sa ďalej hlási pán podpredseda.

Dr. Cech: Len formálnu námietku voči štylizácii: tam v jednom odstavci je uvedené, že členovia vlády majú včas, pokiaľ možno vopred informovať SNR. Myslím, že formulácia »včas a pokiaľ možno vopred« nebola dosť dobre volená, myslím, aby sa to formulovalo bez toho »pokiaľ možno« – len: »včas a vopred«.

Dr. Husák: Prosím pána Dr. Čecha, aby netrval na tomto návrhu preto, že členovia slovenskej vlády sú vlastne delegáti SNR, máme možnosť im vysloviť nedôveru a odvolať ich. Je to vecou dôvery k týmto našim zástupcom tam, že to budú plniť, a nie zneužívať. (Dr. Cech netrvá na návrhu.)

Dr. Lettrich: Ďakujem, pristúpime k hlasovaniu. Kto je za prijatie uznesenia v tej forme, ako bolo prečítané, nech zdvihne ruku. To je väčšina. Vyhlasujem uznesenie za prijaté.²¹³

Prikróčíme k ďalšiemu bodu nášho programu – prerokovaniu návrhu nariadenia SNR o národnej správe. [...] ²¹⁴

SNA, fond ÚP.SNR, kartón 8, inv. č. 25.

²¹³ Naposledy publikováno v plném znění *Cestou května*, s. 439.

²¹⁴ S opožděným komentářem k druhému bodu programu zasedání se přihlásil člen předsednictva SNR Jozef Valo (KSS), když při projednávání třetího bodu programu – osnovy nařízení SNR o národní správě – kritizoval okolnost, že návrh nařízení byl rozdan teprve v průběhu zasedání. »Pokiaľ ide o samotnú osnovu, myslím, že jediný nedostatok by som jej vytýkal ten, že je to práca niekoľkých ľudí, a nie je to opravdu práca celej Národnej rady. Prečo? Práve preto, že ju dostávame ako vždy každú osnovu až vtedy, keď sa zídeme v tejto budove. Za dobu, kým referent túto osnovu číta, alebo za dobu, kým on vysvetľuje svoju dôvodovú správu, není možno, aby každý člen zachytil celý obsah a aby si tak rýchle vedel rozjasniť, čo všetko tam je a čo tam prípadne nie je. Myslím, že by bolo veľmi chybné do budúcnosti, keby sa odohrávali zjavy, priznám sa, nie veľmi pekné, ako boli u prvého a druhého bodu dnešajšieho poriadku. Ja osobne som cítil, že nie preto bolo ticho, že by sme nemali k veciam čo povedať, ale preto, že to bolo prekvapenie. (Potlesk.) Ja osobne poviem, že som bol prekvapený niečím, čo som si v hlave tak rýchlo nevedel zrovnáť, aby som mohol vystúpiť na tribúnu a povedať svoje stanovisko. A predsa to bola ďalekosiahla zmena politická, ku ktorej sme dávali svoj súhlas. Prosím, aby sa to v budúcnosti nerobilo, pretože do istej miery sa SNR stáva mašinériou a zbytočným orgánom, ktorá zo slušnosti vyhlasuje nariadenia a zákony, ale nemôže posúdiť, či je to nutné alebo nie. Myslím, že máme, najmä tí na východe, dôležitejšiu prácu, než aby sme prišli sem len za to, aby sme tri razy zdvihli ruku. To by bol podnik nerentabilný. (Potlesk)« *Archív SNR. Stenografický zápis z pléna SNR 5. júna 1945*, s. 16–17.

7

1945, 1. července, Bratislava. – Zpráva deníku *Pravda* zveřejňující provolání Slovenské národní fronty z 26. června 1945, adresované členstvu Komunistické strany Slovenska a Demokratické strany a slovenské veřejnosti. Provolání rekapituluje výsledky politické, hospodářské a kulturní obnovy a přestavby, dosažené za první období od osvobození Československa a formuluje zásady další spolupráce obou slovenských politických stran sdružených v Národní frontě.

Ohlas Národního fronty²¹⁵

Ako v časoch spoločného boja proti fašistickému nepriateľovi – zjednotíme svoje sily na znovuvýstavbu Slovenska!²¹⁶

KSS a DS, združené v Slovenskom národnom fronte a vedené pocitmi zodpovednosti za budúcnosť celého Slovenska a Československa, adresujú na svojich členov a na celú slovenskú verejnosť tento ohlas:

V časoch fašistickej nadvlády spojili sme svoje sily k jednotnému boju za oslobodenie nášho národa a Československej republiky. Z tejto spolupráce vzišlo na Vianoce 1943 jadro SNR, ktorá sa na jeseň roku 1944 v Banskej Bystrici ustavila ako vrcholný reprezentant politickej vôle slovenského národa, ktorá národné povstanie a partizánsku vojnu organizovala a viedla. Od príchodu osloboditeľskej Červenej armády SNR nepretržite spravuje Slovensko v rámci Československej republiky ako orgán zákonodarný, vládny a výkonný.

*Za niekoľko mesiacov vykonalo sa veľké dielo*²¹⁷

Pomer Slovákov a Čechov v jednotnej a nedeliteľnej Československej republike položil sa na nové základy politickej a národnej rovnoprávnosti tak, že na Slovensku Slováci, v českých krajinách Česi si spravujú svoje veci.

Uprostred ľutých bojov proti ozbrojenej moci nemeckých okupantov a ich maďarských a slovenských zradcovských pomáhačov sformovalo sa v prvom československom armádnom zbore jadro novej československej armády, regrutované prevažne z chlapcov zo Slovenska, ktorí sa vyznamenali pri oslobodení Československa po boku Červenej armády.

Za účelom ľudovej správy verejných vecí ustavili sa nové orgány štátnej moci, slobodne volené miestne a okresné NV.

Pôda Nemcov, maďarských veľkostatkárov a slovenských zradcov bola konfiškovaná a rozdeľuje sa medzi roľnícky slovenský ľud.

Priemyselné a hospodárske podniky, ktoré boli baštou nemeckého vplyvu, maďarskej iredenty, politickej reakcie a sociálneho útľaku, odovzdali sa pod národnú správu.

Uskutočňuje sa odveká požiadavka nášho národného hnutia, aby domovina bola národne jednoliata: zbavujeme sa nepriateľských Nemcov a Maďarov.

Zároveň zbavuje sa naša domovina všetkých tých zapredancov, ktorí zrádzali národ[y] ČSR, Slovanstvo a demokraciu v službách dobyvateľských živlov nemeckých a maďarských.

Poštátnením školstva bude mládež vychovaná k slovenskej národnej a čs. štátnej jednote.

S vypatím všetkých síl nášho robotníctva, roľníctva a úradníctva a použitím všetkých prostriedkov sa začala veľká a ťažká práca za obnovu a prestavbu nášho Nemcami a vojnou rozrúteného hospodárskeho života.

²¹⁵ Výrazný titulok na titulní straně vydání.

²¹⁶ Podtitulek článku.

²¹⁷ Kurzívou tištěné řádky označují výrazné redakční mezititulky.

Toto veľké, zodpovedné dielo prvých mesiacov nášho slobodného života je *výsledkom jednoty nášho národa*.

ktorá sa zrodila a upevnila v časoch spoločného boja a ktorej politickým výrazom je zväzok DS a KSS, reprezentujúci demokratické zložky nášho občianstva [a] vôľu celého národa.

Náš národ však musí zdolať ešte nesmierne ťažké úlohy. Len najväčšou prácou a obetavosťou, vrcholným vypatím síl a tvorivou iniciatívou všetkých bude možno vrátiť fabriky výroby životných potrieb, železnice a cesty doprave a trhy zásobovaniu.

Tieto úlohy budeme schopní úspešne a v krátkom čase zdolať, keď upevníme a prehĺbime jednotu slovenského národa, vyjadrenú predovšetkým zhodou a politickou spolupracou všetkých zložiek DS a KSS v SNR, národných výboroch a vo všetkých ustanovizniach nášho verejného a hospodárskeho života. Ďalej, keď upevníme a prehĺbime bratskú spoluprácu s národom českým a naše nerozborné priateľstvo a spojenectvo so všetkými spojenými národmi, predovšetkým so Sovietskym zväzom.

Aby úlohy pred nami stojace sme mohli čo najrýchlejšie úspešne zdolať, je potrebné, aby slovenský ľud bol ovládaný pocitom istoty o svojej budúcnosti a o cieľoch obidvoch našich politických strán, ktoré nesú zodpovednosť za budúcnosť Slovenska a nesú spoluzodpovednosť za budúcnosť Československej republiky.

Preto DS a KSS opätovne slávnostne vyhlasujú:

1. Ani jedna zložka Národného frontu nemá iné ciele, ako je jednotná a nedeliteľná demokratická Československá republika, budovaná na rovnoprávnom zväzku slovenského a českého národa a opierajúca sa vo svojej politike zahraničnej, vojenskej a hospodárskej o Sovietsky zväz, pestujú bratské styky so všetkými slovanskými štátmi a národmi, zachovávajú tradičné priateľské vzťahy a čulú hospodársku spoluprácu so západnými spojencami.

2. Obidve zložky Národného frontu, DS a KSS, sú si vedomé toho, že na úspešné zdolanie úloh, pred ktorými slovenský národ stojí, nestačí jedna trieda alebo jedna politická strana, ale je potrebná svorná spolupráca všetkých pracujúcich vrstiev národa a obidvoch našich politických strán, reprezentujúcich politickú vôľu národa. Preto DS a KSS dnešný stav spolupráce nepovažujú za stav prechodný, ale za trvalú základnú, potrebnú pre znovuvýstavbu Slovenska a pre zaistenie a ďalšie rozšírenie sociálnych výdobytkov a politicko-občianskych práv, ktoré sme dosiahli našou národnou revolúciou.

3. Našou neochvejnou vôľou je zachovať a upevniť Národný front budovaný predovšetkým na spolupráci DS a KSS, aby mohol splniť svoje veľké dielo konsolidačné, budovateľské, za mierové úlohy [sic!]. Tak isto v duchu bratského pomeru českého a slovenského národa chceme pestovať čo najpriateľskejšiu spoluprácu KSS a DS, združených v Slovenskom národnom fronte, s politickými stranami v Čechách, najmä však s blokom pracujúceho ľudu miest a vidieku, ktorý tvorí jadro politickej reprezentácie českého národa.

4. Tak ako spoločne sme zdvihli zbrane národného povstania proti nemeckým votrelcom, ich maďarským pomáhačom, spoločne chceme vyčistiť Slovensko od nacistických Nemcov, fašistických Maďarov, dosiahnuť výmenu ostatného maďarského obyvateľstva za Slovákov v Maďarsku a v zahraničí a prispieť takto na splnenie vládneho programu: vybudovať ČSR ako štát Čechov a Slovákov.

5. Ako spoločne v podzemí i v celom našom národnom odboji sme stáli neochvejne proti zradným živlom domácim, tak chceme aj naďalej vzájomnou spolupracou neúprosne a nekompromisne odhaliť a zneškodniť všetky živly fašistické, kolaborantské a koristnícke, i keď sa vlúdili do národných výborov, do štátnych úradov, do hospodárskych a iných inštitúcií alebo do ktorejkoľvek zložky NF.

6. Ako vysoko si oceňujeme statočných, svedomitých, spravodlivých a kvalifikovaných občanov, i keď nie sú príslušníkmi politických strán, a ako im umožníme ich schopnostiam

primeraný zástoj vo verejnom živote, tak isto zneškodníme bezcharakterných konjunkturalistov, chameleónov, prospechárov ako aj povaľáčov, a to i keby sa kryli príslušnosťou k niektorej z našich politických strán.

7. Medzi KSS a DS je úplná zhoda v tom, že miestne a okresné národné výbory, podobne ako hospodárske, priemyselné, finančné, sociálne, zdravotné, kultúrne a iné ustanovizne celonárodného významu nesmú sa stať objektom jednej z našich politických strán, ale majú byť zložené tak, aby primerane reprezentovali všetky demokratické a pracujúce zložky nášho občianstva.

8. DS a KSS sú úplne jednotné v rešpektovaní a chránení slobody náboženského vyznania ako aj v tom, že slovenskí občania ktoréhokoľvek vyznania sú rovnoprávnymi a rovnocennými členmi nášho národa. Na druhej strane očakávajú, že cirkvi neposkytnú azyl fašistickým previnilcom a nestanú sa nástrojom akejkoľvek politickej agitácie, aby veriaci bez prekážky v súhlase so svojím slovenským a slovanským povedomím a demokratickým presvedčením mohli činne prispieť k uskutočneniu cieľov nášho národného života.

9. DS tak isto ako KSS usiluje sa o d'alekosiahle sociálne reformy, za pozdvihnutie životnej a kultúrnej úrovne pracujúceho ľudu, a na druhej strane KSS tak isto ako DS neochvejne rešpektuje súkromné vlastníctvo roľníkov, robotníkov, živnostníkov, obchodníkov, remeselníkov, drobných a stredných podnikateľov a úradníkov.

10. Keďže medzi DS a KSS je zhoda vo všetkých životných otázkach, ktoré stoja pred slovenským národom, budú sa obidve strany usilovať o to, aby v duchu spolupráce z podzemia a odboja metódy čestnej, nezáľudnej, úprimnej a lojálnej spolupráce udomácnili vo všetkých organizáciách a zložkách obidvoch politických strán. V tomto duchu nech sa všetky sporné otázky vyrovnávajú čestne, mužne, podriaďujúc všetky naše spory a škriepky spoločným záujmom obnovy a obrody nášho národného života.

Slováci a Slovenky!

Keď dnes opätovne proklamujeme zásady, za ktoré sme v minulosti spoločne bojovali, ktoré v prítomnosti spoločne uskutočňujeme a v budúcnosti do dôsledkov uskutočníme, uvedomujeme si, že nám túto možnosť poskytl nielen žertva najlepších synov slovenského národa, ale hlavne nesmierne obeť a heroické úsilie víťaznej Osloboditeľky európskych národov, Červenej armády. Toto vedomie a pocit vďačnosti ovládajú celý náš národ, ktorý ako [sic!] zneškodní každého, kto malicherne, nezodpovedne a zlomyseľne, ťažiac zo sprievodných zjavných tejto hroznej vojny, ohovára ruských vojakov, alebo šíri nedôveru voči našej záchranníci, Červenej armáde.

Keď dnes znovu proklamujeme svoju vernosť odkazu slovenského národného povstania, programu SNR a čs. vlády, ako aj tradícii priateľskej spolupráce medzi KSS a DS, voláme k všetkým svojim členom, spolubojovníkom a priateľom:

Ako v časoch spoločného boja proti spoločnému fašistickému nepriateľovi zjednotíme teraz svoje sily k svornému úsiliu za výstavbu hospodársky silného, sociálne spravodlivého, politicky konsolidovaného, ľudovodemokratického Slovenska v Československej republike.

Nech žije Slovenský národný front!

Nech žije Národný front Čechov a Slovákov!

Národný front

Predsedníctvo Komunistickej strany Slovenska

Predsedníctvo Demokratickej strany

1945, [8. července, Martin]. – Programová rezoluce sjezdu Demokratické strany.

Demokratická strana na svojom I. celonárodnom zjazde v Turč. Sv. Martine v dňoch 7. a 8. júla 1945 uzniesla sa na tejto

REZOLÚCII:

1. V duchu programu strany sme za spojenectvo, bratstvo a vzájomnosť so všetkými slovanskými národmi a štátmi, menovite s veľkým Zvazom sovietskych socialistických republik.

2. Sme za pevnú, jednotnú, silnú, nedeliteľnú a usporiadanú Československú republiku ako spoločný štát Čechov a Slovákov. Len v tomto štáte, nerozlučnom politickom zväzku s bratským národom českým, má slovenský národ zabezpečené všetky predpoklady všestranného národného a politického rozvoja. V záujme zachovania československej a štátnej zvrchovanosti na území celého štátu sme za takú právomoc prezidenta republiky, československého Národného zhromaždenia, československej vlády ako aj Slovenskej národnej rady, ktorá im zaručí potrebnú mravnú a politickú autoritu doma i v zahraničí.

3. Sme za to, aby občianske práva v našej republike boli zákonom zabezpečené, dôsledne uplatnené a chránené. Menovite sme za slobodu osobnú, majetkovú a slobodu politického a národného presvedčenia a slobodu vedeckého bádania a zhromažďovania.

Preto sa najrozhodnejšie stavíme proti násilnostiam, zastrášovaniu, neoprávnenému obmedzovaniu osobnej slobody prechmatmi administratívnych a bezpečnostných orgánov. Chceme za každú cenu dosiahnuť stav právnej istoty. Žiadame, aby všetky prechmaty verejných orgánov boli ihneď zaistené [sic!], zamedzené a prisne potrestané. Žiadame rozhodne zrušenie cenzúry tlačovej a listovej.

5. Sme za úzku spoluprácu DS a KSS v duchu politiky Národného frontu. Preto sme proti každému narušovaniu tejto spolupráce, lebo pokladáme to za nebezpečenstvo pre vnútorný pokoj, poriadok a konsolidáciu štátu.

6. Sme za národné výbory ako orgány ľudovej moci, ktoré nech vykonávajú svoju právomoc v duchu demokratických zásad a platných zákonov a nariadení. Žiadame, aby zloženie MNV a ONV zodpovedalo politickému zmýšľaniu národa a vôle ľudu. Žiadame reorganizáciu všetkých MNV a ONV a žiadame odstrániť z týchto výborov všetky osoby, ktoré sú politicky alebo mravne závažné.

Sme preto za vydanie jasných a presných inštrukcií pre reorganizáciu národných výborov na základe všeobecných slobodných volieb s tajným hlasovaním.

K zamedzeniu a náprave volebných neporiadkov a nezrovnalostí treba vytvoriť volebné súdy skladajúce sa zo sudcov z povolania a zo zástupcov strán.

Volebné prechmaty treba prisne potrestať.

7. Sme za vybudovanie celonárodných odborových organizácií robotníckych, roľníckych, ženských a mládeže s dôsledným odpolitizovaním. To isté žiadame, aj čo sa týka obsadzovania miest na všetkých úsekoch verejného života, menovite administratívneho, kultúrneho a školského.

8. Sme za spravodlivú pozemkovú reformu, prevedenú na podklade zákonitého postupu a poriadku.

9. Na prinavrátenom území sme za urýchlené poriadky na konsolidovanie pomerov bez stranícko-politických tendencií.

10. Sme za čím skoršie započatie a zákonné prevádzanie činnosti Národného súdu a ľudových súdov.

11. Žiadame vybudovať nové administratívne, kultúrne a národné centrum v strede Slovenska.

12. Žiadame, aby sa zvláštna pozornosť venovala krajom vojnou najviac postihnutým, menovite východnému Slovensku. Chceme vrátiť Slovenskú techniku do Košíc.

13. Žiadame, aby všetky organizácie a funkcionári nebojáčne pracovali na uskutočňovaní programových zásad Demokratickej strany.

Slovenský národný archív, fond DS (prevzatý z bývalého Archívu ÚML ÚV KSS), kartón č. 1, č. sp. 43. Strojopis.

1945, 12. červenec, [Praha]. – Soukromý záznam člena ústředního výboru KSČ Bohuslava Laštovičky o průběhu zasedání ÚV KSČ.

ÚV 12. 7. 1945

Rukopisný záznam Bohuslava Laštovičky

Vilo [Široký]:

Současná hospodářská situace na Slovensku: stav železniční dopravy: ještě dnes dezo-látní. Západní části jen 300 km trati nepoškozeno. 200 mostů zničili tam Němci. Na východním Slovensku všechny mosty dalších šesti metrů²¹⁸ zničili Němci (350 mostů, 19 tunelů). Stav lokomotiv: 429 na celém území dnes. Normální potřeba je 800, avšak dnes v provozu jen 186, 189 tak poškozených, že nejsou vyhlídky na opravu v dnešních podmínkách. Hlavní dílny na Slovensku ještě dnes nepřístupné. Západ nemá spojení s východním Slovenskem.

Stav hovězího dobytka klesl napolovic. Přídělování hovězího masa pro civilisty nepřichází v úvahu. Absorbuje vše armáda. Jednotky odsunované přes Slovensko na Východ z Rakouska a jižního Německa. Obyvatelstvo 10 dkg na 14 dní, jen teoreticky. Je zákaz zabíjet telecí, čímž trpí nemocnice. U vepřů pokles stavu až o 80 procent. Skopové není k dostání, lze koupit za velké sumy, dělníkům nepřipustné.²¹⁹ Skopového sádla [?] není. Přídělový systém se zhroutil. V Bratislavě krom 100 g chleba denně nic není k dostání. Převládá černý trh. Na Slovensku je inflace. Vyhráli to spekulanti a buržoazie. Dělníci prodávají vše, co mají, aby mohli nakupovat. Mzdová hladina je stará. Ceny na černém trhu závratné. Kg masa 300–400 k[orun]. Obnova trati ohrožena stavem zásobování.

Celkový přehled o průmyslové obnově není. Není uhlí, nejsou opravené [?] a i zásobování to ovlivňuje.

Mezi obyvatelstvem je značná nespokojenost. Reakční elementy využívají proti R[udé] A[rmádě] a proti nám. Vycházejí ilegální letáky v politické linii gardistů proti Židům a Čechům. V určité části slovenské inteligence a mládeže převládají ještě takové tendence, Demokratická strana je proti nám ofenzivně, hlavně v [?otázce] zatýkání kolaborantů a zrádců. Lidové soudy nemohou soudit, protože fakticky jsou obhajovací řeči, ale ne usvědčující materiál. V řadách dělnictva nespokojenost, že vládní program není důsledně prováděn, řada ničemu je na svobodě.

²¹⁸ Zřejmě »delší šesti metrů«.

²¹⁹ Zřejmě »nepřístupné«.

Nejvýbojnější gardista je na svobodě. Důsledky mohly by být zvládnuty, kdyby hrála dělnická třída organizátorskou úlohu tak jako v Čechách a na Moravě. 1. Vedení strany následkem určitého partikularismu svou úlohu neuplatňuje. 2. Neusměrňuje činnost komunistů v SNR a Sboru povereníků. 3. V životě Slovenska zájmové organizace nejsou zapojeny do budovatelské činnosti, nejsou cítit jednotné odbory, jednotný svaz mládeže apod. Byla tam ideologie odborového hnutí z roku 1935, ale ne dnes.

Vůdčí role strany není uplatněna. V Bratislavě padly takové formulace o úloze strany, které ji vůbec zneuznávají. Například: »Třeba se postarat, aby strana neměla svou linii, ale prováděla linii SNR.« »Konečně ustálit poměr strany a bezpečnostních orgánů.« Linie, která stranu chce snížit na orgán podřízený SNR. 2. Soustavná improvizace s následky nedozírnými. Do SNR přicházejí osnovy, ke kterým partaj stanovisko nemá. Komunisté je někdy ani neznají. Clementis například žádal stanovisko o územních otázkách a transferu. Tyto otázky nebyly projednány, ale ze zasedání se předložil hotový dopis a to je vydáváno za stanovisko strany.

SNR měla pověřit ministry, aby mohli dát souhlas k dekretům. Co vyšlo z této dohody? Žádají, že slovenští členové musí být jednomyslní a aby včas a předem informovali SNR a vyžádali si stanovisko SNR, které je pro ně závazné. 3. Připouští se vybočení z vládního programu a strukturální změny.

Vedení naše schválilo stanovisko Širokého. Předsednictvo SNR o tom nejednalo. Husák se vrátil a zvrátil toto stanovisko. Šmidke byl prý při formulování bodu 1 a pak odešel, ale druzí říkají, že tam byl po celou dobu.

Problém národních správ. Mimořádně závažný pro další vývoj. Nepodepsáno, že majetkové převody se pokládají za neplatné. § 4 toho nařízení plně ignoruje vládní program. Nevyznačuje, které organizace se vyznačují²²⁰ za fašistické. § 7 toho nařízení národní správu do finančních ústavů. Slovenská banka torpěduje závody pod národní správou. Soudruh Püll ten odstavec měl, demokrati vystoupili proti, žádný komunista nevystoupil na obranu a Püll to nechal padnout.

Vilo to kritizoval a byla usnesena novelizace: 1. vymýtit rasismus, 2. dosadit finanční správy, 3. revizi [?] o závodních radách.

Další chyba – organizace Děvina.

Na vesnici hozeno heslo, že přes 20 ha bude rozděleno.

Vesnice je proti nám.

Improvizace je už systémem.

Československý poměr. Zde v Praze je nová kampaň proti Slovákům. Manifestace na Děvině vyzněla jednoznačně pro spolužití Čechů a Slováků. Ta myšlenka hluboko v myslích Slováků. Prohlášení vlády bylo přijato s velkým nadšením, zvláště v odstavci nedělitelnosti. Živelně se reagovalo, kde věta, že ústřední vláda je vládou Čechů a Slováků. Převládali rolníci.

Čas označuje vládu za českou. U jednotlivců kol předsednictva SNR není ústřední autority.

Jak zasáhnout. 1. Pomoc Slovensku [ze strany] ústřední vlády. Za prvé hlavně jde o dopravu. 2. Svolat sjezd strany na Slovensku ještě v srpnu a zvolit nový ústřední výbor, syntéza starých a nových kádřů.

Đuriš:

Myslí, že soudruzi mají chybnou linii v nacionální otázce. Stále podezřívání generální linie strany. Stálé negování linie strany. A tak na šikmou plochu separatistických reakčních kruhů na Slovensku.

²²⁰ Zřejmě »pokládají«.

Třeba především pomoc politická. Zajistit správnou linii ve vedení naší strany na Slovensku.

Husák a Šmidke nemohou zastávat svou pozici na Slovensku.

Nosek:

Poměr k R[udé] A[rmádě] a Čechům se horší. Naše vedení špatně ocenilo situaci i v Demokratické straně. Podceňování dělnictva u našich vedoucích soudruhů. Antisemitismus silný, nechtějí vrátit majetek.

Švermová:

Vinu má Šmidke.

Nosek:

Zbytky tisovštiny – machovštiny.

Vilo [Široký]:

R[udá] A[rmáda] má velkou obavu, co bude, až ze Slovenska odejde. S našimi komunisty se utápějí v malichernostech. Ve slovenské armádě živeny protis[ovětské] nálady.

Gottwald:

Vřed dozrál k operaci. Jak to provést: z dvou stran současně:

1. Ve vládě začít s vážným organizováním pomoci pro Slovensko, zejména doprava, zásobování. V dopravě jednak materiálem a odborníky. Zásobování – na vesnicích bude zásob dost, přinejmenším co u nás. Jde o podchycení přebytečných zásob. V této souvislosti možno vést ataku proti pověřenectvům dopravy, zásobování a zemědělství. Bude třeba, aby naši slovenští soudruzi ve vládě vypracovali konkrétní návrhy pro vládu a usnesení demokratického rázu.

2. SNR zvolit z delegací okresních národních výborů.

3. Není ještě jasné, jak provést organizační změny. Co nejrychleji partijskou konferenci. A do té doby připravit změnu vedení. A připravit tak, že to vyšlo ze Slovenska. Před tím zavolat celé bratislavské předsednictvo. Projednat otázku Prozatímního národního shromáždění.

II. Gottwald:

Svolání PNS – jednáno už v předsednictvu, bloku a jednání s SD.

1. Chceme, aby nejpozději koncem září, 2. aby, ne jak si přeje Beneš a národ[ní] soc[ialisté] a lid[ovci], totiž jmenování, nýbrž aby bylo zvoleno. 3. Modus volby tak, že by pod patronací min[isterstva] vnitra byly určeny ve všech okresech jednotné vedené konference místních národních výborů. Klíč nízký, aby konference široké – manifestační. A podobný klíč v [...].²²¹ To by byly konference delegátů národních výborů. Tam nový okresní výbor a zvolit delegáty na zemský sjezd. Tam volit zemské národní výbory a poslance. Totéž na Slovensku. 4. Kandidátky podávat jednotně v dohodě se všemi čtyřmi stranami a zájmovými organizacemi,

²²¹ Chybí jedno slovo.

ktelé by samy určily. Masovými organizacemi nadšení nejsou ani sociální demokraté – Majer, Brojil.²²² Nár[odní] soc[ialisté] přišli jako kohouti a chtěli do 14 dnů a žádali najmenovat.

Některá legislativní opatření, která třeba prosazovat ještě letos:

1. Postavit před vládu zestátnění bank při zachování principu náhrady.
2. Připravit dekrety pro Prozatímní národní shromáždění o znárodnění dolů a jiného průmyslu.

Kdybychom neprorazili, nechat to do PNS.

Dekret o závodních radách

1. Nedělat žádné syndikalistické úchytky, ale hnát na maximum práv závodních rad.
2. Družstva legalizovat.
3. Odpory.²²³ Trochu zmatek a také neorganizačně vykristalizováno. *Otázka lidových soudů.*

SÚA Praha, AÚV KSČ, f. 03/10, sv. 20, a.j. 234. Přílohy k závěrečné zprávě komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS, IV/5. Strojopis, cyklostyl.

10

1945, [18. července], Praha. – Usnesení z porady ústředního výboru KSČ konané za účasti vedení Komunistické strany Slovenska. O politice KSS a o Prozatímním národním shromáždění.

Uznesenia z porad ÚV KSČ v Prahe 17. a 18. júla 1945.

Na poradách ÚV KSČ po závěrečnom slove s. Gottwalda boli prijaté tieto uznesenia:

I. O politike KSS²²⁴

1. Politika KSS nemá sa odlučovať, ale má sa orientovať na progresívne sily v českých krajinách a v ústrednej vláde. Treba prevádzať politiku podpory vlády nielen slovom, ale vo skutočnosti, a to predovšetkým tým, že sa slovenským ministrom vo vláde poskytne plná moc vo zmysle pražskej dohody. Frakcia KSS v Národnej rade má presadiť zmenu nedávno poskytnutých plných mocí tak, aby tieto vyhovovali duchu a litere pražskej dohody. (Bol prijatý text nových plných mocí podľa návrhu s. Širokého.)

2. KSS musí sa orientovať na vybudovanie masových organizácií odborových, Zväzu slovenského roľníctva, Zväzu slovenskej mládeže a dobre pracujúcich závodných výborov. Svoju politiku musia vedieť prevádzať v masách, prostredníctvom týchto organizácií.

3. KSS musí ešte ďaleko účinnejšie ešte stáť na čele mobilizácie mas na obnovu dopravy a hospodárstva.

4. V najkratšom čase má sa zvolať celoslovenská konferencia KSS, na ktorej má byť volený nový dočasný ústredný výbor KSS, ktorý by viedol stranu až do zjazdu.

²²² Podľa smyslu »Majer proti tomu Brojil«.

²²³ Snad »Odbory«.

²²⁴ Nadpisy článku I a II podtrženy v predložke strojopisné pôvodcom dokumentu.

5. S[úduh] Široký sa poveruje, aby hlavnú svoju pozornosť venoval práci na Slovensku. Za tým účelom s[úduh] Široký v najbližších dňoch odchádza do Bratislavy, kde sa ujme práce ako úradujúci miestopredseda KSS a ako predstaviteľ ústredného výboru KSČ.

II. O provizornom Národnom zhromaždení

1. Približne koncom septembra má byť zvolané provizorné Národné zhromaždenie, na ktorom má byť vyneseny celý rad zákonov celoštátneho zásadného významu. Stanovisko KSČ a KSS je také, že provizorné Národné zhromaždenie má byť ustanovené na základe volby na zjazde delegátov okresných národných výborov.

2. Pomer zastúpenia Slovákov a Čechov by bol 2:1.²²⁵

3. Členstvo v SNR môže byť spojené s členstvom v provizornom Národnom zhromaždení, ale bez toho, že by členovia boli automaticky poslancami Národného zhromaždenia.

4. Kampaň za zvolanie zjazdu Národných výborov treba spojiť s kampaňou za skonsolidovanie národných výborov a uskutočnenie ďalších závažných požiadaviek národnej revolúcie, najmä na poli hospodárskom.

5. Je záujmom strany, aby provizorné Národné zhromaždenie fungovalo hladko, malo čo najväčšiu autoritu, preto strana bude presadzovať zásadu, že pri hlasovaní v Národnom zhromaždení rozhoduje prostá väčšina hlasov. Len otázky týkajúce sa ústavoprávneho postavenia Slovenska by vyžadovali väčšinu hlasov slovenských poslancov.

SÚA Praha, AÚV KSČ, f. 01, sv. 1, a.j. 5, l. 41–42. Strojopis, průpis. – VARTÍKOVÁ 1971, s. 153–157.

11

1945, 20. července, Bratislava. – Zpráva deníku Pravda zveřejňující stanovisko Slovenské národní fronty z 16. července 1945 k petiční akci biskupského sboru v souvislosti s postátněním škol na Slovensku.

NF proti politickému zneužívaniu náboženstva²²⁶

Cirkvi majú široké možnosti plodnej aktivity – Súlad v názoroch predstaviteľov NF na vlastné poslanie cirkvi²²⁷

16. t.m. zišli sa zástupcovia DS a KSS na mimoriadne zasadnutie NF, aby zaujali stanovisko k niektorým akciám podnieteným osobami, skrývajúcimi sa za autoritu kat[olíckej] cirkvi, alebo zneužívajúcimi vysoké hodnosti cirkevné. Za DS sa na tejto porade zúčastnili Dr. J. Lettrich, pplk. Milan Polák, Dr. Fedor Hodža, Pavol Viboch, za KSS K. Šmidke, L. Novomeský, Dr. G. Husák, Dr. E. Friš a K. Bacílek. Po živjej výmene názorov zaujali zástupcovia oboch strán jednomyselne toto stanovisko:

²²⁵ Správne 1:2.

²²⁶ Výrazný titulok článku.

²²⁷ Podtitulky.

Predsediťstvo KSS a DS v nedávnom spoločnom ohlase NF sa znova osvedčilo, že »DS a KSS sú úplne jednotné v respektovaní a chránení slobody náboženského vyznania, ako aj v tom, že slovenskí občania ktoréhokoľvek vyznania sú rovnoprávnymi a rovnocennými členmi nášho národa. Na druhej strane očakávajú, že cirkvi neposkytnú azyl fašistickým previnilcom a nestanu sa nástrojom akejkol'vek politickej agitácie, aby veriaci bez prekážky v súhlase so svojim slovenským a slovanským povedomím mohli činne prispieť k uskutočneniu cieľov nášho národného života.«

Zástupcovia obidvoch strán združených v NF konštatujú, že sa i naďalej chcú neochvejne pridržiavať tejto zásady. Toto stanovisko zastávajú a v SNR uskutočňujú obe zložky NF napriek všeobecne známemu fakt, že aj nemalo osobností z radov kat[olíckeho] kňazstva sa zaslúžilo v bývalej ČSR o posilnenie protištátneho ľudáckeho separatizmu a za uplynulých 6 rokov o podporu nemeckého a domáceho fašizmu.

Zámienkou pre znepokojenie verejnosti a pre posilnenie odporu proti SNR a ČSR bolo pre tieto kruhy uskutočnenie nariadení SNR o poštátnení všetkého školstva. Keď v prvých dňoch slov[enského] národného povstania SNR v Ban[skej] Bystrici nariadením č. 6/44 poštátňila slovenské školstvo, domáca i zahraničná demokratická verejnosť so sympatiami si uvedomovala i na tomto kultúrpolitickom akte progresívnu povahu našej národnej revolúcie. Po definitívnom víťazstve nad fašizmom prišlo k uskutočneniu tohto nariadenia na celom území Slovenska, čo uvedomeli slov[enskí] národovci bez ohľadu na konfesiю prijímajú so zadost'učinením, lebo sa školská výchova zjednocuje a zabezpečuje sa dokonalejšie vybavenie našich škôl. Toto opatrenie SNR vzbudilo odpor len určitých reakčne orientovaných osobností kat[olíckeho] kňazstva, ktoré zneužívajúc kostoly a kazateľne a rátajú s neinformovanosťou čiastky našej verejnosti začali organizovať podpisovú akciu proti znárodneniu a poštátneniu slov[enského] školstva.

DS a KSS združené v NF jednomyseľne a energicky odmietajú túto akciu, ktorá sa mala stať východiskom pre d'alekosiahlejšie akcie politické a vyzývajú najmä svojich príslušníkov a prívržencov kat[olíckeho] vierovyznania, aby sa nedali zneužiť pre tieto ciele a nabádali spoluvieriacich k obdobnému postupu. Pri tomto znova poukazujeme na to, že spomenutým nariadením SNR nesledoval sa nijaký cieľ protináboženský alebo proticirkevný a nariadenie samotné nedotýka sa možnosti slobodnej náboženskej výchovy tak v poštátnených školách ako aj v lone cirkvi.

Tu charakterizovaná akcia proti znárodneniu a poštátneniu slov[enského] školstva súvisí zrejme s d'alekosiahlejšími plánmi a akciami politického rázu. V jednom z dokumentov prichystaných v súvislosti s uvedenými akciami napr. čítame:

»Všetci, ktorí pracovali v minulosti za národ, všetci sú našimi dobrodincami. Či ide o tých, ktorí trpeli za svoje národné presvedčenie v dávnej minulosti, alebo o tých, ktorí potisli vec národa za trvania ČSR, alebo o tých, ktorí ho viedli počas rokov hroznej svetovej vojny ako samostatnú Slovenskú republiku.«

Na iných miestach sa v dokumente píše:

»Nezabúdajme, že mnohí z tých, ktorí sú teraz vo vyšetrovacej väzbe a prídu pred ľudové súdy, veľmi milovali a milujú svoj národ a jedinou ich túžbou bolo zachrániť slov[enský] národ od istej skazy. Čo by sa bolo stalo so slov[enským] národom, keby sa ho neboli ujali ľudia, ktorí ho viedli cez hrozné roky vojnové? A čo by bolo bývalo so stovkami ľudí, ktorí teraz vládnu, keby nebolo bývalo Slovenskej republiky. Udať sa za svoj hrozný hriech budú ťažko zodpovedať pred súdnou stolicou vševéduceho Boha... Katolík nebude katolíka nenávidieť a prenasledovať, ale sa ho zastane vždy a bude ho napomáhať.«

Tieto slová vysokého cirkevného hodnostára, ale aj niektoré činy jasne ukazujú, že nie vždy a všade stretlo sa s porozumením očakávanie NF, že cirkvi neposkytnú azyl fašistickým previnilcom a nestanu sa nástrojom akejkol'vek politickej agitácie. Naopak, z citovaných slov je zrejmé, že niektorí vysokopostavení hodnostári neváhajú zneužiť svoje postavenie k pokusu ospravedlniť fašistických zločincov, ktorí nesú spoluzodpovednosť za tisíce a tisíce umučených a zavraždených slov[enských] národovcov, že neváhajú zneužiť svoje postavenie k ospravedlneniu

politiky fašistického ľudáckeho separatizmu, ktorá spôsobila nášmu národu nesmierne straty na životoch a mravných hodnotách, že napokon neváhajú zneužiť svoje postavenie k pokusu terorizovať sudcov z ľudu, ktorí majú svoj mandát od sirôt a vdov a obetí martýrov nášho národného boja. Milosrdenstva pre fašistických zločincov sa dovoľávajú tí, ktorí nenachádzali slov odsúdenia pre zločiny fašistických barbarov.

Tvrdenie, že tu ide o akciu čiste náboženskú a nepolitickú, jasne vyvracia ďalší dokument, v ktorom čítame: »Omni modo laborandum est ut concedatur tertia politica factio.« (Treba pracovať všetkými prostriedkami, aby sa ustavila tretia politická strana.)²²⁸

Nemôže byť pochybnosti o tom, že tu ide o pokus oživotvoriť v novej podobe Hlinkovu ľudovú stranu ako tretiu politickú stranu na Slovensku, ktorá sa pred slovenským i českým národom a pred celým svetom odhalila ako strana rozbíjačstva Československého štátu, ako strana národnej katastrofy, ako strana fašistických zločincov a zločinov.

Nakoľko ide o stranu smetenú vlnou slávneho národného povstania a potom právoplatne rozpustenú SNR, všetky pokusy o jej obnovenie alebo politické akcie vedené v jej duchu sú protizákonné a smerujú proti životným záujmom slovenského národa a ČSR.

Národný front jednomyseľne a čo najdôraznejšie odmieta tieto zákerné, zákulisné, prot ľudové a protinárodné snahy, skrývajúce sa za autoritu cirkvi a náboženstva, ktoré by mohli hnať predovšetkým katolícku cirkev samotnú na cesty nebezpečné a osudné. Kostoly musia byť vyhradené pre pestovanie náboženstva tak, aby veriaci bez prekážky a v súhlase so svojim slovenským a slovanským povedomím a demokratickým presvedčením mohli činne prispieť k uskutočneniu cieľov nášho národného života.

Na žiaden prípad však nepripustíme skrytú fašistickú agitáciu a jej ochranu, ani v tom prípade, ak ju vyvolávajú osoby duchovné a ani v tom prípade, ak by sa jej mala poskytnúť publicita s kazateľni.

Naša ľudová demokracia neposkytne nijakých politických práv tým, ktorí by ju chceli zahubiť!

Zástupcovia DS a KSS konštatujú, že zneužitie podpisovej akcie proti znárodneniu a poštátneniu školstva a všetky reakčné politické zámery s touto akciou spojené sú v zjavnom rozpore so zmysľaním a postojom veľkej väčšiny slov[enského] katolíckeho ľudu a apelujú preto dôrazne na široké vrstvy katolíckych veriacich, aby samy odmietli výčiny reakčných a fašistických jednotlivcov a skupín z kruhov kat[olíckej] cirkvi a aby spolu so svojimi demokraticky zmýšľajúcimi duchovnými v duchu ľudovej demokracie pokračovali v úprimnej spolupráci pod vedením SNR a vlády ČSR ako svojich zákonných politických predstaviteľov a ochráncov ozajstných záujmov slov[enského] národa a teda aj jeho katolíckej časti.

Za Národný front Demokratická strana a Komunistická strana Slovenska.

Toto vyhlásenie Národného frontu, ktoré vyčerpávajúcim spôsobom rozvádza skutkový stav a jasno vyslovuje rozhodné stanovisko všetkých demokratických zložiek nášho občianstva, nepotrebuje ďalšieho komentára. Je konečným článkom v reťazi úsilí, ktoré chcú cirkvi vidieť v jej vlastnej oblasti, ohraničenej potrebami náboženskými a duchovnými. Toto stanovisko sa pregnantne formulovalo už aj pri plenárnej rozprave o nariadení poštátnujúcom majetok pri poštátnených školách. V rušných debatách sa historickými retrospektívami poukázalo na skutočnosť, že akékoľvek predimenzovanie cirkevného vplyvu šlo v minulosti vždy na úkor vlastného poslania jednotlivých cirkvi.

²²⁸ Spíše »aby byla připuštěna (povolena) třetí politická strana«. V předloze chybně »concedatur«.

Preto dnes na tieto otázky sa nemôžeme dívať ako na smer protináboženský, pretože súčasné reformy a nové náhľady sú ťažko odlučiteľnou súčasťou obrodných snáh, ktoré prinášajú nové myšlienkové prúdy s nekompromisným mottom záujmu národného.

Národná obroda, (20. 7. 1945), č. 89, s. 3.

12

1945, 24. července, Bratislava. – *Usnesení Slovenské národní rady o zmocnění slovenských ministrů vyslovovat jménem SNR souhlas s dekrety prezidenta republiky s celostátní působností.*²²⁹

U z n e s e n i e

Slovenskej národnej rady zo dňa 24. júla 1945 o zmocnení slovenských členov ústrednej vlády

Slovenská národná rada sa uzniesla:

1. Slovenskí členovia československej vlády v Prahe – ministri a štátni tajomníci – v zmysle čl. III. dohody, uzavretej medzi Predsedníctvom Slovenskej národnej rady a československou vládou dňa 2. 6. 1945, splnomocňujú sa vysloviť menom a za Slovenskú národnú radu súhlas s dekrétmi prezidenta republiky podľa čl. II. citovanej dohody. Pri udeľovaní tohto súhlasu musia byť slovenskí členovia československej vlády jednomyseľní a musia postupovať a rozhodovať podľa vládneho programu a v duchu dohody zo dňa 2. 6. 1945.

2. V prípadoch, v ktorých by pripravované dekrety vybočovali z tohto rámca, musia si slovenskí členovia československej vlády vyžiadať vždy predbežný súhlas Predsedníctva Slovenskej národnej rady.

3. Slovenskí členovia československej vlády majú povinnosť informovať pravidelne Predsedníctvo Slovenskej národnej rady o všetkých chystaných osnovách a dekrétoch.

4. Týmto sa mení uznesenie Slovenskej národnej rady zo dňa 5. júna 1945 o zmocnení slovenských členov československej vlády.

Slovenský národný archív, f. ÚP SNR, kartón 9, inv. č. 25. Strojopis.

²²⁹ V zápise ze zasedání pléna SNR ze dne 24. července 1945 je uvedeno: »3. Uznesenie SNR o zmocnení slovenských členov ústrednej vlády – referoval povereník Dr. Husák. Osnova bola prijatá ako nariadenie SNR.« Usnesení však nebylo publikováno ve Sbírce nařízení SNR za rok 1945. Záležitost ztratila v dané podobě brzy na aktuálnosti a významu: ustavením Prozatímního národního shromáždění Slovenská národní rada přestala působit jako orgán celostátního zákonodárství. (RÁKOŠ-RUDOHRADSKÝ, s. 101 a 103.) (K dalšímu vývoji dané problematiky je nutno odkázat na materii, již se zabývala takzvaná druhá pražská dohoda z dubna 1946 a ústavní zákon č. 65/1946 Sb. z 11. 4. 1946. Viz tamtéž, s. 11 n. a 114; KAPLAN 1992, dok. 15, zejména s. 60 n.)

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (jún 1996 – júl 1997)

V zmysle uznesení 4. zasadania komisie v Nitre sa v júni 1996 uskutočnilo v Brne prvé zasadanie redakčnej rady Česko-slovenskej historickej ročenky, ktoré uzavrelo nielen obsahovú náplň jej prvého čísla, ale dohodlo aj také dôležité otázky ako návrh názvu, jednotlivých rubrik a jazyka ročenky. Ďalšie kroky už ležali na pleciah predsedu redakčnej rady V. Goňcu.

V dňoch 27.–28. 8. 1996 sa v rámci pravidelných libereckých česko-slovenských historických seminárov uskutočnilo v poradí už šieste stretnutie českých a slovenských historikov. Bolo venované problematike vzniku ČSR, ktorú vymedzil názov seminára *Česi a Slováci pri vstupe do spoločného štátu roku 1918*. Medzi účastníkmi boli okrem vysokoškolských pedagógov a profesionálnych historikov predovšetkým učelia dejepisu zo stredných i základných škôl, študenti histórie ako aj zúčastníci z radov libereckej verejnosti. Členovia komisie ako garanti podujatia prispeli nielen organizačne, ale aj ako autori viacerých referátov. Jediným nedostatkom vydaného seminára s bohatým sprievodným programom a tradične srdečnou atmosférou zostala neúčast učiteľov zo SR, ktorá ako akútny problém stojí pred komisiou a čaká na riešenie.

V dňoch 2.–4. 10. 1996 sa stala Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci hosťiteľom 5. zasadania Česko-slovenskej komisie historikov. V rámci práve prebiehajúcich osláv 50. výročia obnovenia univerzity v Olomouci sa členovia komisie počas uvedených dní zúčastnili nielen rôznych prijatí, okrem iného rektorom UP Josefom Jařabom, ale aj prezentácie knihy Ferdinanda Seibta o histórii česko-nemeckých vzťahov, a v spolupráci s domácou katedrou histórie zorganizovali vedecký seminár na tému *Občiansky a národnostný princíp v československej demokracii (1918–1938)*. Materiály z tohto seminára vyjdú v zborníku Univerzity Palackého *Acta Universitatis Palackianae*. Okrem členov komisie na seminári vystúpili domáci i ďalší historici z ČR a SR. Už tradičnou súčasťou zasadania sa stalo neformálne stretnutie s členmi katedry histórie. Na pracovnom zasadaní sa okrem hodnotenia spoločenskej a vedeckej stránky libereckého a olomouckého podujatia, prípravy ročenky a ďalších zasadaní komisie diskutovalo o takých témach spoločného záujmu ako ustanovenie trojstrannej česko-slovensko-ruskej komisie historikov, delimitácia archívnych fondov k vojenským dejinám a pod.

Začiatkom roku 1997 uzrelo svetlo sveta prvé číslo *Česko-slovenskej historickej ročenky*, 1996, ktorá svojím obsahom a rozsahovými možnosťami dáva príležitosť nielen prezentovať prácu komisie pred širšou verejnosťou, ale súčasne účinne vstupovať do vedeckej komunikácie slovenských i českých historikov. Hlavnú obsahovú náplň tvoria materiály z vedeckej konferencie pripravenej pri príležitosti 3. zasadania komisie v Brne (*Obnova spoločného štátu Čechov a Slovákov v roku 1945. Nádeje a obavy, predstavy a skutočnosť*). Veľmi užitočná je aj bibliografická príloha ročenky *Slováci v ediciách na území ČR za roky 1990–1995*.

V dňoch 8.–10. 4. 1997 sa v Prešove uskutočnilo v poradí už 6. zasadanie Česko-slovenskej komisie historikov. Hostiteľom bola tentokrát novokonštituovaná Prešov-

ská univerzita. Popri už tradičnej spoločenskej stránke zasadaní (neformálne stretnutie s pracovníkmi miestnej Katedry histórie a archívniatva, prijatie dekanom Filozofickej fakulty PU Ferdinandom Uličným, prijatie primátorom mesta, prehliadka pamätihodností Prešova) tvorila vedecký rámec konferencia zorganizovaná komisiou na tému *Podkarpatská Rus v dejinách ČSR (1918–1939)*. Podujatie sa stretlo s mimoriadnym záujmom miestnych odborníkov, ale aj historikov z ČR, ktorý kapacitne presiahol možnosti i zámer organizátorov. Materiály z konferencie sú publikované v tomto, druhom čísle *Cesko-slovenskej historickej ročenky*.

Na pracovnom zasadaní komisie sa dohodlo, aj vzhľadom na ohlas podujatia, iniciovať súbežne v ČR i SR grantové projekty zamerané na dejiny Podkarpatskej Rusi. Česká strana informovala o schválení finančnej podpory z *Open Society Fund* pre činnosť komisie, čo sa využije už v lete pre pripravovaný siedmy ročník libereckých stretnutí učiteľov dejepisu z ČR a SR. Pripravovaná téma: *O podobu Československa. Konceptia autonomizmu a federalizácie 1918–1992*. V diskusii sa ďalej okrem libereckých podujatí a problémov okolo ročenky rozoberali otázky spoločných trojstranných komisií, problematika populárnovedeckých historických periodík, stanovisko ku knihe M. Duricu *Dejiny Slovenska a Slovákov* a ďalšie problémy spoločného záujmu.

Bolo dohodnuté, že 7. zasadanie Česko-slovenskej komisie historikov sa uskutoční v októbri 1997 v Brne. Na programe vedeckej konferencie bude téma *Česi a Slováci v rokoch 1948–1967*. 8. zasadanie komisie sa pracovne určilo na jar roku 1998 do Banskej Bystrice.

Začiatkom júla 1997 sa zišla v Brne redakčná rada ročenky a uzatvorila obsah ročníka 1997.

Roman Holec

Seminár k vzniku ČSR v roku 1918

V rámci pravidelných libereckých česko-slovenských historických seminárov sa uskutočnilo v tomto severočeskom meste v dňoch 27.–28. 8. 1996 v poradí už šieste stretnutie českých a slovenských historikov. Bolo venované problematike vzniku ČSR, ktorú vymedzil názov seminára *Česi a Slováci pri vstupe do spoločného štátu roku 1918*. Medzi účastníkmi boli okrem vysokoškolských pedagógov a profesionálnych historikov predovšetkým učelia dejepisu zo stredných i základných škôl, študenti histórie ako aj záujemcovia z radov libereckej verejnosti. Prítomných pozdravili v mene hostiteľskej univerzity a fakulty jej rektor a dekan.

Úvodný referát predniesol R. Anděl (Pedagogická fakulta TU, Liberec). Zamyšľal sa v ňom v historickom priereze až do 18. storočia nad tým, čo v minulosti Slovákov a Čechov navzájom spájalo a rozdeľovalo. Z celkovej atmosféry podujatia vyplynulo, že sa nám ako susedným a veľmi blízkym národom treba sústrediť najmä na to, čo nás spája, hlavne so zreteľom na prítomnosť a budúcnosť. J. Havránek (Archív UK, Praha) predniesol referát venovaný osobnosti R. W. Setona-Watsona, ktorý zohral veľkú úlohu pri oboznamovaní britskej odbornej i laickej verejnosti o strednej Európe, Čechoch a Slovákoch. Bol veľkým priateľom oboch národov a ich spoločnej republiky,

o čom svedčí veľmi veľa historických dokumentov. Ich nedávne vydanie bolo hlavným podnetom k spomínanému referátu. M. Podrimavský (Historický ústav SAV, Bratislava) poslal na seminár príspevok o vývoji slovenskej politiky na konci 19. a začiatku 20. storočia, pričom poukázal hlavne na mimoriadne komplikované národno-politické a kultúrne postavenie Slovákov v Uhorsku. Organickým nadviazaním na túto tému bol referát M. Pekníka (Politologický kabinet SAV, Bratislava) o vývoji a peripetiách česko-slovenských vzťahov do roku 1918. J. Galandauer (Historický ústav Armády ČR, Praha) vo svojom vystúpení sledoval proces začleňovania Slovenska do českého politického programu pred a po roku 1914. Bohatú diskusiu vyvolali hlavne niektoré kľúčové udalosti rokov 1916 a 1917, najmä v domácej českej politike.

Druhý deň seminára otvoril referátom o ekonomických aspektoch vzniku ČSR R. Holec (Filozofická fakulta UK, Bratislava). Upozornil na špecifiká a komplikovanosť slovenského vývoja pri vstupe do nového štátu, čo sa negatívne odrazilo na jeho početných ekonomických problémoch, sprevádzaných nezanedbateľnými politickými dôsledkami, ako aj stratou mnohých ilúzií vo vzťahu k novému štátu. M. Pekník sa vo svojom druhom vystúpení zamerail na rôzne názory riešenia slovenskej otázky počas 1. svetovej vojny mimo rámca samostatnej ČSR. Okrem domácej politiky si podrobne všimol vývoj názorov aj medzi Slovámi v USA a Rusku. Posledný blok referátov bol venovaný situácii v severných Čechách v prelomových posledných dvoch mesiacoch roku 1918. J. Tůma (Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem) sledoval z aspektu predstáv nemeckých politikov v Čechách o povojnovom usporiadaní Rakúska-Uhorska situáciu na Ústecku, zatiaľ čo M. Melanová (Pedagogická fakulta TU, Liberec) si za tému svojho referátu vybrala neúspešnú cestu Liberca k projektu samostatnej provincie.

Celé podujatie uzavrel jeden z jeho ideových tvorcov a neúnavných propagátorov R. Kvaček (Filozofická fakulta UK, Praha). On túto akciu garantuje aj na pôde slovensko-českej komisie historikov, ktorá drží nad libereckými stretnutiami záštitu.

Vydarené podujatie sa nieslo vo veľmi srdečnej atmosfére. V diskusii sa na pretras dostali aj otázky z obdobia 2. svetovej vojny a z problematiky výskumných priorít a smerovania oboch historiografií v bezprostrednej súčasnosti. Je škoda, že zo Slovenska bola tentokrát len minimálna účasť. Hoci pripraviť štyri z desiatich referátov nie je zlým výsledkom, účasť len troch, čo ako aktívnych slovenských historikov (J. Jablonický, M. Pekník a R. Holec) nevystavila slovenskej vede vo vzťahu k tomuto podujatiu lichotivú vizitku.

Roman Holec

Pozn.: Souhrnnou informací o libereckých seminářích, nad nimiž převzala komise patronát počínaje pátým ročníkem, přináší R. Kvaček na s. 325–326.

Seminár občiansky a národnostný princíp v československej demokracii (1918-1938)

Dňa 3. októbra 1996 sa v Olomouci v rámci 5. zasadania česko-slovenskej komisie historikov uskutočnil seminár na tému *Občiansky a národnostný princíp v česko-slovenskej demokracii (1918-1938)*. Jeho spoluorganizátorom bola popri komisii miestna Katedra histórie FF Univerzity Palackého. V predvečer podujatia prijal členov komisie a jej hostí rektor Univerzity Palackého.

V úvode seminára privítal všetkých účastníkov dekan fakulty J. Schulz. Seminár otvoril a viedol V. Prečan (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha), predseda českej časti komisie. S úvodným referátom o predpokladoch utvárania demokratickej spoločnosti v ČSR vystúpil M. Trapl (Filozofická fakulta UP, Olomouc). Jeho vystúpenie malo všeobecný charakter a diskusiu vyvolala najmä sporná interpretácia niektorých formulácií z dokumentov z obdobia I. svetovej vojny, týkajúcich sa česko-slovenského vzťahu. N. Krajčovičová (Historický ústav SAV, Bratislava) predniesla referát o občianskom a národnostnom princípe v štátoprávných koncepciách E. Stodolu, ktorý bol nepochybne zaujímavý najmä pre českých poslucháčov. I. Kamenec (Historický ústav SAV) sa vo svojom vystúpení zamyslel nad občianskymi a národnými kritériami v postojoch slovenských kultúrnych pracovníkov. Referát svojimi myšlienkami presiahol rámec podujatia a hlavne v slovenských poslucháčoch museli zarezonovať jeho viaceré aktualizčné impulzy. I. Barteček (Filozofická fakulta UP) sa pokúsil o zamyslenie sa nad občianskym a národnostným princípom nie práve najšťastnejšie na príklade nacionálne pestrého vystaňovalecva z ČSR do Latinskej Ameriky a vzťahu tamojšej komunity k starej vlasti. J. Harna (Historický ústav AV ČR, Praha) sa vo vydarenom referáte pokúsil o zachytenie fungovania demokratických princípov v medzivojnovnej ČSR so zreteľom na utváranie vzťahu národnostného a občianskeho princípu. V diskusii sa poukázalo na veľmi krátku existenciu tohto štátu, ohraničenú navyše komplikovanými okolnosťami jeho zrodu a rozpadu. Z takéhoto uhla pohľadu sa potom relativizujú najmä nedostatky a problémy, ktoré sa nepodarilo vyriešiť. Seminár zakončil referát P. Zelenáka (Historický ústav SAV) o občianskych a národných kritériách v programoch a politike maďarských politických strán na Slovensku v medzivojnovnom období. Referát oslovil najmä českých kolegov, ktorí v následnej diskusii prejavili veľký záujem o pochopenie postojov maďarských strán k Slovensku, k jeho prípadnej autonómii, k čs. štátnosti i k maďarskému štátu. Vôbec diskusia patrila medzi najväčšie pozitíva podujatia a ukázala, že z tohto hľadiska bola voľba témy správna. Súčasne však naznačila, že východiská skúmaných princípov, ako aj ony samotné, sú terminologicky značne rozkolísané, navyše v sledovanom období bolo nemožné oba princípy skĺbiť do vzájomne vyváženej korelácie, ba neraz sa úplne zákonite ocitali vo vzájomnom rozpore.

Roman Holec

Stanovisko Slovensko-českej (Česko-slovenskej) komisie historikov k práci Milana S. Ďuricu *Dejiny Slovenska a Slovákov*

Bratislava, 6. 5. 1997

Ministerka školstva SR
Eva Slavkovská

Vážená pani ministerka!

Slovensko-česká komisia historikov, ktorej úlohou a ambíciou je iniciovať a koordinovať spoluprácu vo všetkých oblastiach súvisiacich s historickým výskumom, popularizáciou, edičnou činnosťou, informačnými tokmi a vyučovaním dejepisu na všetkých typoch škôl v SR a ČR, považuje za potrebné zaujať stanovisko ku knihe Milana S. Ďuricu *Dejiny Slovenska a Slovákov*.

V roku 1996 vyšla táto kniha na Slovensku už v druhom vydaní, tentokrát ako účelová publikácia Ministerstva školstva SR. Naša komisia nechce, ani nemôže hrať úlohu nejakého cenzora a uvedomuje si, že v oboch republikách vychádza okrem odbornej, resp. popularizačnej literatúry aj množstvo diletantských, až šarlatánskych publikácií, ktoré sledujú utilitárne politické ciele. K takým nepochybne patrí aj kniha M. S. Ďuricu, ktorá bola navyše v počte 90 000 exemplárov distribuovaná na slovenské školy.

V prvom rade treba uviesť, že kniha M. S. Ďuricu nie je syntézou dejín Slovenska, ako by snáď vyplývalo z názvu, ale len ich akýmsi kalendárom niekedy náhodne, ale väčšinou účelovo povyberaných, resp. komentovaných udalostí. Autor v nej podáva prekonaný romantizujúci pohľad na slovenské dejiny a v novších dejinách celkom otvorene obhajuje, lepšie povedané potenciálnemu čitateľovi vnucuje ich ľudácko-nacionalistickú interpretáciu. Jednu štvrtinu textu knihy, ktorá zahŕňa obdobie poldruha tisícročia slovenských dejín, venuje obdobiu od októbra 1938 do marca 1945, teda epoche ľudáckej vlády a kolaborácie s nacistickým Nemeckom. Je trápne, že toto obdobie a jeho čelných predstaviteľov považuje autor za najvýznamnejší úsek celých slovenských dejín. V súvislosti s tým podáva protifašistický zápas vrcholiaci v SNP ako tragédiu Slovenska, resp. ako reťaz zločinov odbojových síl. Treba pritom upozorniť, že 29. august (deň začatia SNP) je jeden zo súčasných štátnych symbolov – štátnym sviatkom súčasnej SR.

Celá Ďuricova práca sa priam hemží vážnymi faktografickými chybami, terminologickými omylmi, svojvoľným narábaním s faktami a historickými dokumentami, ktoré autor na viacerých miestach vedome falšuje, spoliehajúc sa zrejme na ich neznalosť, resp. nedostupnosť pre potenciálneho užívateľa knihy.

Jednou z najškodlivejších stránok knihy je jej otvorený intolerantný, xenofobický charakter – v oblasti národnej i náboženskej. M. S. Ďurica na to zneužil svojvoľné a z hľadiska historického poznania nepodložené subjektívne komentáre k mnohým vybraným udalostiam a dokumentom. Podľa nášho názoru historické poznanie nemá

slúžiť k roznecovaniu nenávisti, nedôvery, ani na vzbudzovanie falošných ilúzií o vlastnej minulosti. Naopak, má byť kritickou sebareflexiou a viesť k tolerancii. Práve z tohto dôvodu Slovensko-česká komisia historikov považuje za potrebné zaujať stanovisko k Ďuricovej knihe, ale aj konštatovať jej neobyčajnú škodlivosť pre používanie na slovenských školách, odkiaľ by ju malo Ministerstvo školstva SR čo najskôr stiahnuť.

Ivan Kamenec

predseda slovenskej časti komisie

Vilém Prečan

predseda českej časti komisie

Odpoveď komisi nepřišla.

RECENZIE. KRITIKA

Slovenské dejiny v najnovších syntetických prácach

Syntetické práce o dejinách vlastného národa, resp. štátu sú nesporne jedným z hlavných atribútov rozvoja a odbornej úrovne každej národnej historiografie. Pokiaľ vznikajú, sú však zrkadlom nielen profesionálnej vyspelosti autora, resp. kolektívu autorov, ale odrážajú aj určitú ideovú a politickú tendenciu, alebo reagujú na aktuálnu spoločenskú objednávku. To však zároveň prináša – chtiac-nechtiac – aj deformované pohľady. Slovenská profesionálna historiografia nebola v tomto smere príliš bohatá, ani úspešná, čo bolo spôsobené, že svoje syntézy tvorila najčastejšie pod priamym politickým tlakom. Negatívne sa to odrazilo najmä na spracovaní najnovších dejín – osobitne 19. a 20. storočia. Medzi slovenskými historikmi nebolo ani veľa vôle písať „celoplošné“ syntetické práce. Odmietla to, dokonca, aj najpovolanejšia osoba – zakladateľ moderného slovenského dejepisectva prof. Daniel Rapant, ktorý v roku 1946 skepticky konštatoval: „Pokúsiť sa o napísanie slovenských dejín podľa kritérií a požiadaviek prísne vedeckých za dnešného stavu slovenskej historiografickej vedy by bolo sotva možné.“ (Historický sborník, 1946, č. 3–4, s. 474) Pravdaže, odvtedy uplynulo pol storočia, úroveň slovenskej historiografie sa viditeľne zvýšila, no na väčšine syntetických prác sa to až tak výrazne neprejavilo.

Z hľadiska kvantity však začiatkom deväťdesiatych rokov, pod vplyvom zásadných politických a spoločenských zmien došlo v tomto smere k pozoruhodnému zlomu. Veď za ostatných sedem rokov bolo na Slovensku publikovaných asi desať syntéz slovenských dejín najrôznejšej odbornej úrovne, zamerania i formy. Teda každý rok viac ako jedna práca a do toho ešte nerátame učebnice dejepisu pre školy, ktoré majú tiež syntetický charakter. Je to doslova inflácia syntéz slovenských dejín, hoci nie každá kniha, ktorá sa za syntézu vydáva, skutočne ňou je. Zdá sa, že časť syntetických prác vydaných na Slovensku po roku 1989 nevychádza z prirodzených vnútorných potrieb slovenskej historiografie, ale je motivovaná mimoprofesionálnymi, ideologickými pohnutkami samých autorov, resp. tých záujmových skupín, ktoré historické práce „objednávajú“ a ich vydanie aj štedro sponzorujú. Pravdaže, nemožno tu ignorovať ani prirodzený vplyv politických a zvlášť štátoprávných zmien, ktoré neraz determinovali nielen vznik, ale aj obsah spomínaných prác. Úlohu tu hrajú aj osobné a vedecké ambície jednotlivých autorov, resp. editorov, ktorí už v úvode svojich prác sľubujú potenciálnemu čitateľovi, že sa v ich texte dozvie úplne nové veci, nové pohľady a „konečnú pravdu“ o slovenských dejinách. Tu treba konštatovať, že tieto sľuby sa objavujú najmä v prácach niektorých exilových historikov, ktorí sa do tvorby syntéz vehementne zapojili, alebo ich napísanie viditeľne ovplyvnili po koncepcnej stránke. Pri tvorbe syntéz títo autori využívajú – a treba povedať, že aj zneužívajú – jednak deformácie v slovenskej historiografii pred roka 1990, jednak prirodzený hlad spoločnosti i jednotlivcov po „konečnej pravde“, po „zatajených faktoch“, po „senzačných obajovoch“ v slovenských dejinách. Takýto prístup je veľmi lákavý a mnohí autori (nielen v syntetických prácach) mu neodolali. Pritom sa však porušuje prirodzená kontinuita rešpektovania výsledkov predchádzajúceho výskumu, ktoré sa plošne odmietajú – raz pod zástavou neprijateľ-

nosti „marxistickej historiografie“, inokedy pod zámienkou „nenárodného, neslovenského“ pohľadu na dejiny.

Napriek všetkým uvedeným poznámkam potreba novej syntézy slovenských dejín spracovanej po páde totalitného režimu bola jednoznačne oprávnená a pochopiteľná. Z podnetu Matice slovenskej sa na to podujali štyria autori z Historického ústavu SAV (R. Marsina, V. Čičaj, D. Kováč, L. Lipták), ktorých práca *Slovenské dejiny* vyšla v Martine r. 1992. Je to pravdepodobne z hľadiska obsahu i formy najvydarenejší pokus o syntézu, ktorý sa uskutočnil po roku 1989. Autori v ňom pre širokú čitateľskú verejnosť predstavili „dejiny Slovenska a Slovákov tak, ako sa javia pri terajšom stave výskumu a získaných poznatkoch“ (s. 11). Hektický politický a štátoprávny vývoj na Slovensku však „predbiehal“ stav výskumu a získané poznatky. Už v čase tvorby tejto syntézy sa začali ozývať zo strany nového vedenia Matice slovenskej kritické hlasy na adresu textov z najnovších dejín, osobitne k problematike vojnového slovenského štátu. Táto syntéza mala byť vzápätí publikovaná aj v anglickej jazykovej mutácii pre širšiu svetovú verejnosť. Matica slovenská však od tohto zámeru upustila, resp. pre anglickú jazykovú verziu údajne pripravuje nové texty, pravdaže, aj s viacerými novými, „národnejšími“ autormi. Štyri roky po vydaní syntézy dokonca podpredseda Historického odboru Matice slovenskej J. Beňko, ju podrobil združujúcej – ideologickej – kritike. Vyčíta jej, že v tomto spracovaní dejín národná „hrdosť“ nemá miesto, nenašla si prislúchajúci zástoj!“. Podľa prísneho recenzenta autor pasáže po roku 1918 (L. Lipták) „zastiera a kriví i utajuje slovenskú štátnosť“. Z toho J. Beňko vyvodzuje záver „...historik, ktorý si neváža vlastnú štátnosť..., nie je národným historikom“. (Historický zborník MS, 6, 1996, s. 149 a 152).

Je príznačné, že táto „kritika“ sa týkala L. Liptáka, ktorý ako jeden z mála moderných slovenských historikov prejavil cit a schopnosť písať syntetické práce. Dokázal to aj po roku 1989. Ako víťaz konkurzu, ktorý iniciovalo bývalé Ministerstvo pre zahraničné vzťahy SR, napísal na minimálnom stránkovom priestore stručné Dejiny Slovenska a Slovákov (Bratislava 1992), ktoré boli pre zahraničných záujemcov o Slovensko vydané v nemeckom, anglickom, francúzskom a španielskom jazyku. Príručka mala byť a spočiatku aj bola rozdávaná najmä oficiálnym návštevníkom Slovenska, novinárom a mali ju distribuovať aj diplomatické zastupiteľstvá novovzniknutej SR. Potenciálny užívateľ tejto príručky, pokiaľ vedel o Slovensku málo alebo nič, prípadne mal o ňom iba skreslené predstavy, získal v nej stručný, prehľadný a objektívny obraz o dejinách tejto krajiny, resp. novovzniknutého štátu. Aj táto práca sa však stala terčom ideologického útoku (tentokrát ho viedol v novinách Slovák v Amerike exilový publicista a historik F. Vnuk), čoho výsledkom bolo, že sa kniha „tichou cestou“ stiahla z obehu svojho pôvodného účelu. Jej podstatne rozšírenú verziu vydal L. Lipták pre Ústav slovanských štúdií vo Francúzsku – *Petite histoire de la Slovaquie* (Paris 1996).

Po spomínaných už „matičných“ dejinách Slovenska začali vychádzať ďalšie syntézy, ktoré mali byť akýmisi rýchlokurzami výučby dejepisu na Slovensku a mnohé boli distribuované zdarma na slovenské základné i stredné školy. Písali ich historici – odborníci i laici, ktorí pod zámienkou „národného a kresťanského pohľadu“ na históriu Slovenska sa neraz štylizovali do úlohy novátorov a objavovateľov večných historických právd. Z tohto trendu sa čiastočne vymyká syntéza Antona Špiesza *Dejiny Slovenska, na ceste k sebauvedomeniu* (Bratislava 1992). Ambiciózný autor, inak vynikajúci znalec hospodárskych, sociálnych a politických dejín Slovenska, resp. strednej Európy

v období neskorého feudalizmu, chcel podať čitateľovi vlastný pohľad na celé slovenské dejiny, snažiac sa o ich odideologizovanú interpretáciu, no zároveň, zdôrazňujúc ich „kresťanskú líniu“. Podľa mňa sa tento zámer celkom nepodaril a navyše sa autor pri rekonštrukcii dejín tých historických etáp, ktoré neboli predmetom jeho vlastného výskumu dopustil až príliš veľa zjednodušení, naivných opisov i faktografických chýb (týka sa to najviac udalostí a osobností 20. storočia).

Podobné – a opäť nesplnené – ambície i nedostatky mala publikácia *Starý národ – mladý štát* (Bratislava 1994), ktorú vydala, sponzorovala a na školy zdarma distribuovala Národná banka Slovenska. Z jej autorského kolektívu (M. Ferko, R. Marsina, L. Deák, I. Kružliak) sú len dvaja odborníci – historici. Tu sa už v dost' otvorenej forme objavuje akási heroizácia slovenských dejín, čo je badateľné najmä na období ich počiatkov, ktoré spracoval doktor práv, básnik, prozaik a najnovšie i politik – M. Ferko. Za nívum a prínos práce možno považovať pasáže I. Kružliaka, ktoré sa stručne venujú činnosti slovenských exilových enkláv v zahraničí. Odborná kritika na adresu tejto syntézy bola označená za protislovenskú, neprajnícku a nepriateľskú. Publikácia už jasne naznačovala, že v slovenskej historiografii a najmä v spoločnosti sa rozrastá zápas o koncepčné pojmá, resp. kritickú reflexiu slovenských dejín. V spomínaných polemikách nad odbornými kritériami stále viac prevládajú aspekty politické a ideologické. Neobyčajne intenzívne sa do týchto sporov zapájajú aj bývalí (čiastočne aj terajší) exiloví slovenskí historici (F. Vnuk, M. S. Ďurica), ktorí vyvíjajú na Slovensku nielen bohatú publicistickú a kriticko-recenznú činnosť, ale sami sa stali aj autormi syntetických prác o dejinách Slovenska.

V roku 1991 vyšla práca F. Vnuka *Dedičstvo otcov*, Eseje na historické témy (Bratislava 1991). V jej úvode M. S. Ďurica uisťuje čitateľov, že F. Vnuk spĺňa „hľad po poznaní objektívnej, nefalšovanej histórie Slovenska a Slovákov“ (s. 3). Autor syntézy sa však venuje – okrem stručného úvodu – iba dejinám Slovenska v 19. a osobitne v 20. storočí. Za ich hlavnú silu považuje ľudácke hnutie, obdobie vojnového slovenského štátu (v knihe má najviac priestoru) viditeľne idealizuje v duchu ľudáckej (neofudáckej) ideológie. F. Vnuk odmieta názor, že systém tohto štátu bol totalitno-fašistický a tvrdí, že tu bol režim autoritatívnej vojnovkej demokracie. Holokaust na Slovensku interpretuje nie veľmi originálne: „židia majú dedičnú vlastnosť nielen vyvolávať závisť a nenávisť, ale aj robiť si nepriateľov“ a preto „teraz je vhodná príležitosť povedať domovu i svetu, čo urobili židia Slovákom dávno pred tým, čo začali arizácie a deportácie“ (s. 74, 75). Autor odmieta aj fakt, že na Slovensku existoval nejaký protifašistický odboj, pretože vraj na Slovensku fašizmus v žiadnej podobe neexistoval a podľa jeho interpretácie „povstanie nebolo záležitosťou národa. Bolo dielom niekoľkých krátkozrakých politikov a ambiciózných dôstojníkov... ovocím povstania bolo poníženie národa, olúpenie o jeho dôstojnosť, návrat do stavu podradenosti a závislosti“ (s. 84–85).

Približne v takomto duchu sa nesie celá interpretácia slovenských dejín vo Vnukovej syntéze, ktorá sama o sebe obsahuje aj viacero faktografických či terminologických nepresností, omylov i otvorených nepravd. Objavuje sa tu aj jeden nový – pre syntetické práce neobvyklý – rys: F. Vnuk sebaavedome ignoruje výsledky domácej historiografie, ktoré sú v rozpore s jeho koncepciou a výkladom. Svojich potenciálnych i skutočných oponentov nazýva socialistickými kritikmi, grajciarovými historikmi atď.

Podobný prístup k syntéze slovenských dejín prezentoval iný exilový historik M. S. Ďurica vo svojom diele *Dejiny Slovenska a Slovákov*, ktoré vyšlo na Slovensku

v dvoch vydaniach v rokoch 1995 a 1996, pričom druhé vydanie vyšlo už ako účelová publikácia Ministerstva školstva SR a bolo v 90 tisícovom náklade distribuované ako učebnica, resp. ako doporučená literatúra na slovenské základné i stredné školy. Na slávnostnej vernisáži knihy sa zúčastnila aj ministerka školstva E. Slavkovská – inak sama historička. Napriek tejto deklarovanej podpore a propagácii knihy v niektorých slovenských provládných novinách vyvolala Ďuricova práca silné polemické odozvy v absolútnej väčšine historickej obce na Slovensku, no aj medzi verejnosťou. O jej vhodnosti pre školy a o jej odborných kvalitách sa rozpútal ostrý zápas, do ktorého okrem historikov zasiahli cirkevné miesta, viaceré verejné inštitúcie, publicisti, učitelia i jednotliví čitatelia.

V prvom rade treba povedať, že nadpis Ďuricovej práce nezodpovedá jej obsahu, lebo tu nejde o syntézu, ale o akési kalendárium slovenských dejín. Autor v ňom chronologicky zaraďuje ním vybrané a selektované fakty od začiatku nášho letopočtu, až po koniec roka 1995. Jedna štvrtina textu je venovaná obdobiu ľudskej vlády na Slovensku (6. október 1938 – apríl 1945), čo zároveň aj naznačuje koncepciu celej knihy, v ktorej autor s falošnými argumentami a interpretáciami (nimi dopĺňa jednotlivé vybrané fakty) hľadá v slovenských dejinách prvky štátnosti aj tam, kde evidentne neboli a ani nemohli byť. Tieto snahy pôsobia raz naivne, raz tragikomicky, inokedy priam neuveriteľne. Výklad slovenských dejín bol od roku 1918 všelijako „prehodnocovaný“ a deformovaný, no k takému skresleniu, aké je v tejto Ďuricovej knihe, vari ešte nedošlo. Nejde v nej zďaleka iba o jej koncepciu a jednoznačne xenofobický charakter, ale aj o to, že autor sa v nej dopustil stovák elementárnych faktografických chýb, ktoré vyplývajú buď z jeho prekvapujúcej neznalosti slovenských dejín, resp. doterajších výsledkov slovenskej historiografie, alebo sú výsledkom jeho apriórnej ideologickej a politickej koncepcie, ktorou nemohli otriasť ani pripomienky niektorých odborných oponentov knihy. V tejto svojej snahe sa na viacerých miestach Ďurica znížil k otvorenému falšovaniu existujúcich (neraz i vydaných dokumentov), ktoré sú odbornej verejnosti známe a prístupné. Autor sa zrejme spolieha na neinformovanosť bežného čitateľa – najmä žiakov a učiteľov, pre ktorých svoje dielo písal.

Z chronologického hľadiska je kontroverzná Ďuricova práca posledným pokusom o spracovanie syntézy slovenských dejín, čo rozhodne nie je nejakým pozitívnym signálom pre slovenskú historiografiu. Pre úplnosť treba ešte dodať, že po roku 1989 vyšli aj ďalšie dve syntézy dejín Slovenska, ktoré sa však zrodili ešte v predchádzajúcom období: bola to popularizačná práca M. Kučeru a B. Kostického *Slovensko v obrazoch, História*, 2 (Bratislava 1990) a kniha J. Lettricha *Dejiny novodobého Slovenska* (Bratislava 1993), ktorá 40 rokov po svojom vydaní v USA sa objavila aj v slovenskom preklade. Práca je, prirodzene, poznamenaná subjektívnym pohľadom autora – aktívneho politika, stavom dobového poznania (rok 1955) a je venovaná v prvom rade problematike dejín 20. storočia.

Syntetické spracovanie dejín Slovenska, nech sa už na to podujme jednotliviec, alebo kolektív autorov, vždy bolo, je a určite aj bude veľkým a provokujúcim problémom nielen z hľadiska odborného, ale aj celospoločenského. Konečne, nie je to iba nejaké špecifikum slovenskej historiografie a spoločnosti. V tomto smere nemožno, myslím, plánovať veľkorysé projekty, ani sľubovať senzačné objavy, lebo podobné tendencie zatiaľ vždy stroskotali, neskončili sa úspešne. Historická syntéza sa rodí vždy z prirodzenej ambície a vnútornej potreby rozvoja historiografie (jej jednotlivcov i

kolektívov), čo však neznamená, že nereaguje aj na aktuálnu spoločenskú atmosféru. Nemôže sa však rodiť na priamu politickú objednávku – nech by už bol „zákazníkom“ ktokoľvek.

Ivan Kamenec

Slovensko vo vojenských dejinách 20. storočia

Slovenská historická veda si mohla na konci roku 1996 pripísať ďalší dobrý bod. Na knižný trh sa totiž dostala nová kniha *Vojenské dejiny Slovenska (1914–1939)*, IV. zväzok. Jej autormi sú traja slovenskí historici *Marián Hronský, Anna Krivá a Miloš Čaplovič*.

IV. zväzok vojenských dejín Slovenska nadväzuje na predchádzajúce tri, v ktorých sa čitateľ dozvedá množstvo zaujímavých informácií z vojenských dejín do roku 1914. Samotný štvrtý zväzok sa sústredil na relatívne krátke obdobie. Zahrňa, ako to prezrádza samotný titul knihy, len 24 rokov. Z hľadiska slovenských dejín, a to nielen vojenských, však ide o závažné obdobie. Prvá svetová vojna, ktorej sa Slováci zúčastnili na oboch stranách frontov, bola pre slovenský národ historicky prelomovým obdobím. Spôsobila zánik rakúsko-uhorskej monarchie, pre Slovákov vytvorila možnosť vymaniť sa z maďarského asimilačného tlaku a šancu formovať sa v rámci Česko-Slovenskej republiky ako rovnocenný európsky národ.

Marián Hronský, ktorý patrí k popredným odborníkom slovenskej vojenskej historiografie a je špecialistom na prvú svetovú vojnu a medzivojnové obdobie ČSR, sa v prvých kapitolách knihy zameriaval nielen na vojenské akcie svetovej vojny na území Slovenska, na podiel Slovákov v boji proti Rakúsko-Uhorsku, ale aj na menej známe a pritom dramatické chvíle začleňovania Slovenska do nového štátneho útvaru. Vyhlásením vzniku česko-slovenského štátu v Prahe 28. októbra 1918 a podpísaním Martinskej deklarácie sa Slovensko automaticky stalo súčasťou ČSR. Uhorsko, resp. Maďarsko sa ho nechcelo vôbec vzdať, a ak aj áno, tak len istej časti územia, ktorú už nemohlo a ani nemalo šance udržať pre seba. Slovensko by však v podobe, akú bolo Maďarsko ešte schopné akceptovať, nemohlo existovať. A práve v týchto rozhodujúcich okamihoch zohrávali vojaci česko-slovenského štátu a jeho spojencov dôležitú úlohu.

M. Hronský venoval pozornosť aj vpádu maďarskej Červenej armády na Slovensko a vyhláseniu Slovenskej republiky rád, mobilizácii mužov z východného Slovenska do slovenskej Červenej armády, prenasledovaniu slovensky zmýšľajúceho obyvateľstva na obsadenom území. Podal vlastne odlišný obraz týchto udalostí od ich interpretácie boľševizovanou historiografiou, ktorá zdôrazňovala proletársky princíp vpádu maďarských vojsk B. Kuna na Slovensko a vytvorenia proletárskej republiky rád a zamlčovala to, čo dôstojníci Červenej armády otvorene hlásali: „My v prvom rade sme Maďari a až potom komunisti“ (s. 125).

Text všetkých kapitol je obohatený o ilustrujúce mapy a nákresy, fotografie vojenských akcií, popredných vojenských činiteľov, vojenských štábov. Tak sú spretené aj časti, ktoré autorsky spracovali Anna Krivá a Miloš Čaplovič.

Uvedení autori sa zameriaval na budovanie československej armády v medzivojnovom období a pritom sa sústredili na slovenský vklad pri výstavbe armády a plnení jej

úloh. Okrem toho píš aj o vojenskopolitickej situácii ČSR v dobe, keď sa vytváral nový európsky bezpečnostný systém. A opäť aj tu mapujú postavenie Slovenska v operačných plánoch československého hlavného štábu.

Čitatelia, ktorí sa bližšie zaujímajú o vojenstvo a jeho dejiny, nájdú v knihe informácie o tom, ako sa menila organizácia, výzbroj a výstroj československej armády, aké bolo jej teritoriálne rozdelenie a mnoho ďalších údajov. Kniha má popri čiernobielych fotografiách aj farebnú prílohu, v ktorej sú maliarmi zachytené výjavy z vojenských akcií počas prvej svetovej vojny, najdôležitejšie vojnové rady a významy centrálnych mocností v čase prvej svetovej vojny, medzivojnového Československa, rovnošaty československej armády, hodnostné označenia príslušníkov československej armády, najpoužívanejšie zbrane, ale aj lietadlá a ťažšia vojenská technika.

Kniha je písaná pútavým jazykom, hoci v niektorých častiach sa autori nemohli vyhnúť aj popisnému štýlu. To vtedy, keď chceli uviesť vojenské jednotky, organizáciu vojska a pod. a keď sa snažili sprístupniť čo najviac informácií. Spôsob jej spracovania určite zaujme širšiu verejnosť – veď nakoniec, jej je kniha predovšetkým určená, a navyše sa môže stať dobrou učebnou pomôckou v školách všetkých stupňov.

Peter Švorc

Jedna úvaha nad dvoma knihami

Michal Barnovský: *Na ceste k monopolu moci. Mocensko-politické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948*, Bratislava, Archa 1993, 248 s.

Róbert Letz: *Slovensko v rokoch 1945–1948. Na ceste ku komunistickej totalite*, Bratislava, Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie 1994, 245 s.

Porekadlo „keď dvaja robia to isté, nie je to vždy to isté“ je zaiste výstižné a aj v tomto konkrétnom prípade, keď tú istú tému v relatívne tom istom čase spracovali dvaja slovenskí historici, došlo nepochybne k jeho naplneniu. Nemožno sa tomu napokon ani čudovať: anamnéza oboch autorov to v mnohom predurčuje.

Jeden z nich, Michal Barnovský, patrí k staršej časti strednej generácie historikov najnovších slovenských dejín, je to skúsený a známy historik, ktorý vo svojom odbornom i občianskom živote už všeličo zažil a skúsil, vrátane dlhého obdobia komunistickej totality a normalizácie zvlášť. Ak to zdôrazňujem, mám na to dôvod: uvedená skutočnosť sa v recenzovanej práci odrazila v podobe neutúchajúcej vôle po objektívnom spracovaní danej problematiky, pre ktoré konečne nastali podmienky, čo si autor veľmi váži.

Róbert Letz je v mnohom protikladom M. Barnovského. V čase, keď vyšla jeho práca, mal 27 rokov, čím sa nepochybne zaradil k najmladším autorom monografických prác o slovenských dejinách vôbec. S komunistickou totalitou sa stretol len počas svojich štúdií a mal to šťastie, že hneď od začiatku svojho života ako profesionálneho historika mohol naplno užívať ovzdušie slobody a názorového pluralizmu. Aj on pristúpil k predmetnej téme s túžbou podať ju čo najobjektívnejšie, čo sa mu v prevážnej miere

podarilo. Nedostatok osobných skúseností s vedeckou prácou v podmienkach totality a pochopiteľná mladická zapálenosť za nápravu krívd spôsobených po druhej svetovej vojne určitým skupinám slovenského obyvateľstva však na druhej strane viedla k tomu, že na niektorých miestach možno identifikovať, ku ktorému prúdu súčasného slovenského politického spektra patrí. Také niečo nemožno v práci M. Barnovského ani pri najpozornejšom čítaní nájsť, čo patrí k mnohým kladom tejto práce. Na druhej strane aj spomínaná, miestami „presvitajúca“ „stranickosť“ Letzovho pohľadu nie je v určitom zmysle na škodu: veď slovenský katolicizmus sa po druhej svetovej vojne naozaj stal obeťou mnohokrát nespravodlivého prenasledovania vyplývajúceho z dobovej politickej reality a aj v historiografii socialistického Česko-Slovenska sa mu dostalo len negatívneho čierno-bieleho hodnotenia. Pravda, nemožno súhlasiť s niektorými Letzovými názormi na suverenitu vojnového Slovenskej republiky, Slovenské národné povstanie, možnosť transformácie slovenského štátu na samostatný a demokratický štátny útvar po druhej svetovej vojne apod.; pochádzajú skôr z propagandistického ako vedeckého slovníka.

Na malom priestore, určenom na recenziu, nemožno podrobne uvádzať, v čom sa autori pri spracúvaní danej témy stotožňovali a v čom sa ich názory rozchádzali: o tom nech si vytvorí názor sám čitateľ. Za vhodné skôr považujem informovať o tom, akými otázkami sa zaoberali obaja autori a akými sa zaoberali len jednotlivo, považujúc ich za dôležitejšie v koncorte udalostí rokov 1945–1948 na Slovensku.

Obaja autori sa venovali takým otázkam povojnového vývoja na Slovensku (v kontexte s vývojom v celej ČSR), akými sú obnovenie Česko-Slovenska a vývoj v ňom počas revolučného provizória, boj o hlasy slovenských katolíkov, parlamentné voľby v roku 1946, degradácia slovenských národných orgánov v podobe tzv. troch pražských dohôd, proces s J. Tisom a jeho politické súvislosti, ČSR v zahraničných súvislostiach rozpadu protihitlerovskej koalície a začiatku studenej vojny, činnosť slovenskej politickej emigrácie, ilegálne protištátne skupiny na Slovensku, odhalenie „protištátneho sprisahania“ na Slovensku v jeseni 1947 a z neho vyplývajúca vládna kríza na Slovensku a rozhodujúce mocenské stretnutie vo februári 1948.

Týmto otázkam venoval viac priestoru M. Barnovský – sú napokon obsahom celej jeho knihy. Okrem spomínanej temer úzkostlivej objektivity pri hodnotení jednotlivých historických udalostí práca čitateľa zaujme najmä otvaraním mnohých „trinástych komnát“ moderných slovenských ale aj česko-slovenských dejín. Z faktov autor vyvodzuje závery a stavia aj zaujímavé hypotézy. To všetko je podporené sviežim jazykom a kultivovaným štýlom.

To platí – okrem spomínanej sem-tam presvitajúcej „stranickosti“ a mladíckej zapálenosti za vec slovenských katolíkov – aj o práci R. Letza. „Spoločným témam“ však venuje o niečo menej priestoru ako M. Barnovský a má na to vážny dôvod: III. kapitola jeho práce Porušovanie ľudských a občianskych práv a slobôd v rokoch 1945–1948 je azda prvým odborným útvarom v slovenskej historiografii, v ktorom sa otvorene a vedecky pomerne objektívne (pravda, z hľadiska slovenských katolíkov) pojednáva o takých otázkach, akými sú pôsobenie partizánov v povojnovom Slovensku, pracovné tábory, porušovanie práv a slobôd v náboženskej oblasti na Slovensku, činnosť sovietskej armády a orgánov NKVD na Slovensku, ľudové súdy na Slovensku, otázky česko-slovenského hospodárskeho „vyrovnania“ po roku 1945 a i.

A na záver azda len toľko: Možno práve kvôli rozdielnosti anamnéz oboch autorov, rôznym prístupom k skúmanej problematike z hľadiska metodologického i obsahového sa obe práce navzájom (aspoň podľa môjho názoru) vhodne dopĺňajú a dohromady tvoria významný fond vedomostí o dejinách slovenskej spoločnosti po roku 1945. Patria k najlepším, ktoré vznikli po roku 1989 na Slovensku a rozhodne si zaslúžia pozornosť nielen slovenskej, ale aj českej historickej obce a verejnosti.

Stanislav Sikora

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Budování slovakistiky na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Již krátce po zřízení nového pracoviště Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně – Ústavu slavistiky – bylo zřejmé, že je nutností dobudovat a optimalizovat jeho oborovou strukturu. Doposud se na ústavu studovalo osm oborů magisterského studia (ruština, ukrajinština, polština, slovinština, makedonština, chorvatština, srbsština, bulharština) a funguje tu šest oborových rad doktorandského studia. Dalším krokem je rozšíření slavistického kontextu o nabídku přednášky, semináře, cvičení nebo lektorátu z bělorusistiky a sorabistiky, což ve spolupráci se Slovanským ústavem AV ČR a běloruskou stranou plánujeme postupně v letech 1997–1999. Struktura magisterského studia bude dobudována zřízením oboru slovenština počínaje studijním rokem 1997/98. Přípravná fáze výstavby oboru začala roku 1995 a byla ukončena roku 1997.

Zřízení samostatného oboru slovenština vyvstalo jako aktuální úkol, jehož řešení nově vzniklému Ústavu slavistiky systémově náleží. Do této doby se slovenský jazyk, zčásti i literatura, studovaly v rámci bohemistiky jako kontextové předměty v situaci, kdy se slovenština jako samostatný obor magisterského studia pěstovala na území Slovenské republiky jako součásti federace. V nových poměrech po zániku Československé federace je nutné, aby výuku slovenštiny nabízely i české univerzity jako výuku jakéhokoli jiného filologického oboru. Geografická poloha Brna jako veletržního města a průmyslového centra a úzké styky se slovenskou vědou a kulturou, stejně jako plánované otevření konzulátu Slovenské republiky v Brně nabízejí dobrou šanci na realizaci tohoto úkolu. Odborným východiskem našich úvah byly jednak zkušenosti ze studia slovenštiny jako součásti bohemistického studia na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (doc. Jarmila Bartáková, doc. Vlastimil Válek), magisterského oboru na Filozofické fakultě KU v Praze, ze zkušeností slovakistiky na FF UK v Bratislavě a na Univerzitě Konstantina Filozofa v Nitře. Přihlíželi jsme přitom ke specifiku fakulty, možnostem Ústavu slavistiky, k představám o místě tohoto oboru v celkové oborové struktuře fakulty a Masarykovy univerzity.

Cílem projektu je vybudování malé, ale kvalitní a flexibilní personální vědecké základny oboru. Měl by tu být perspektivně jeden interní pracovník a jeden pracovník ve funkci lektora nebo hostujícího docenta či profesora. Další přednášky obecně slavistického a jiného rázu by ústav zajišťoval ve spolupráci s jinými ústavy fakulty.

V přípravné fázi projektu (1995–1997) jsme se soustředili na vypracování projektu, učebních plánů a jejich personálního zajištění. Po pravdě musím říci, že jsme na brněnské Filozofické fakultě našli zkušené kolegy, kteří zřízení oboru od počátku plně podporovali a nabízeli konkrétní pomoc (například prof. Jaroslav Mezník a řada dalších), ale setkali jsme se i s negativními postoji a pochybnostmi. Jinak řečeno: šlo skutečně o probojování existence tohoto oboru, nikoli o automatický, všemi jednoznačně vítaný proces. Dostalo se nám také finanční podpory Ministerstva školství ČR a rektora Masarykovy univerzity prof. Eduarda Schmidta a nadace Mosty, která přispěla na knihy.

Slovenská strana (konkrétne Velvyslanectví Slovenské republiky v Praze) skutečnost zřízení slovakistiky na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně přivítala, ale vzhledem k neexistenci mezivládní kulturní dohody nemohla zajistit slovenského lektora, ani – vzhledem k finančním problémům – zajistit finanční podporu Slovenské republiky a jejích institucí. Teprve spolupráce s katedrou slavistiky na Filozofické fakultě UK v Bratislavě ukázala další možnosti. Návštěva děkana Filozofické fakulty UK v Bratislavě a vedoucího katedry slavistiky (oba byli přijati děkankou Filozofické fakulty MU v Brně prof. Nechutovou), vedla k dohodě o výměně učitelů za spolupráce Ústavu jazykovědy a perspektivně Ústavu českého jazyka na Filozofické fakultě MU. Tato výměna se uskuteční již od studijního roku 1997/98. Na Filozofické fakultě UK v Bratislavě se již od studijního roku 1996/97 studuje bohemistika v kombinaci s historií (5 posluchačů), na Filozofické fakultě MU v Brně se ke studiu slovenštiny v různých kombinacích přihlásilo 33 uchazečů, z kapacitních důvodů druhých oborů bylo přijato 7 posluchačů (skutečně studuje šest).

Ve studijním plánu slovakistiky počítáme v prvním cyklu se společným slavistickým základem (úvod do slavistiky a staroslověnštiny, úvod do jazykovědy, teorie literatury) a se speciální slovakistickou přípravou (úvod do slovakistiky, fonetika a fonologie slovenštiny, morfologie slovenštiny, praktická cvičení ze slovenštiny, dějiny slovenské literatury), ale také s širším základem (dějiny Slovenska, prehistorie Slovenska, etnologie Slovenska, slovenské divadlo apod.), v němž využijeme pomoci jiných kvalifikovaných pracovišť FF MU. Z hostujících pedagogů tu bude působit slovenský profesor, Slovenka a slovakistka ze Slovenského ústavu v Praze a docent, který již má zkušenosti s výukou slovenské literatury z dřívějšího období přímo na Filozofické fakultě MU.

Otázka, která se v této souvislosti často klade, zní: jaké bude uplatnění absolventů magisterského studia slovenštiny v České republice? Absolvent by měl být expertem na Slovensko a slovenskou problematiku v komplexnosti, i když základem zůstává klasická filologická znalost jazyka, literatury a kultury. V kombinaci s jiným oborem filologickým či nefilologickým i v rámci mezifakultního studia (na Západě nejsou výjimkou kombinace jako architektura – čeština) by tento obor mohl být dobrým základem pro individuální uplatnění v ekonomice, státní službě, soukromém sektoru i kultuře a literatuře. Nejsou nám ovšem známa zdaleka všechna úskalí, která studium tohoto oboru na české půdě přinese; ale koordinace s bratislavskou katedrou slavistiky se zdá být dobrým východiskem pro případné vzájemné korekce. Spolu s bratislavskou katedrou slavistiky plánujeme také společný vědecký sborník s pracovním názvem *Vztahy a souvislosti slovanských kultur*, který vydá slovenská strana (za brněnskou stranu se redakce ujali prof. I. Pospíšil a doc. M. Krčmová). Navázali jsme také styky se Slovenským inštitútom, ktorý prisľúbil pomoci s prednáškovou činnosťou, ktorá by sa od podzimu roku 1997 stala súčasťou širšie koncipovaného cyklu *Brněnských slavistických přednášek*.

Ivo Pospíšil

Správa o stave bohemistiky na Univerzite Komenského v Bratislave

Na jar roku 1996 už bolo zrejmé, že v školskom roku 1996/97 sa po prvý raz medzi odborními na Filozofickej fakulte UK v Bratislave objaví český jazyk a literatúra. Podnetom na tento krok bola nepochybne aj iniciatíva Slovensko-českej komisie historikov, ktorá sa obrátila na vtedajšieho dekana FF UK s návrhom na konštituovanie odboru bohemistiky. Komisia má preto isté morálne právo pokúsiť sa po prvých dvoch semestroch hodnotiť, čo sa v tomto smere vydarilo a čo nie.

Odbor sa vyvíja v rámci slovanských filológií, kam prislúcha aj na katedru. Skutočnosť, že ide skôr o filologickú disciplínu, teda nie o bohemistiku v úplnom zmysle slova, len čiastočne kompenzuje fakt, že čeština bola otvorená práve v kombinácii s históriou. Na základe rozhovoru so študentami kombinácie a s vedúcim katedry prof. PhDr. Jozefom Hvičšom, CSc., možno konštatovať, že odbor sa vyvíja so všetkými „detskými chorobami“ každého nového a začínajúceho. Hoci koncepcie je odbor údajne pripravený na celé obdobie päťročného štúdia, zápasí najmä s kádrovými problémami, ktoré sa riešia za pochodu a nútia pristupovať aj k zmenám v koncepcii študijného plánu. Tak bola fonetika a fonológia češtiny preložená z prvého ročníka do druhého a namiesto nej bola predĺžená slavistika, tak úvod do českých dejín a kultúry prednášal ruskista. Zabezpečenie študijného pobytu v ČR pre poslucháčov odboru po ukončení štvrtého semestra nepovažuje zatiaľ vedúci katedry za otvorený problém, hoci aj tu sa, aspoň podľa obáv študentov, v priebehu školského roka 1997/8 môže situácia zmeniť k horšiemu.

Najväčším problémom odboru je absencia stabilného českého lektora, bez ktorého sa filologická disciplína nedá realizovať. V tomto smere zostal len v rovine sľubov prisľub Velvyslanectva ČR na riešenie tohto problému. Zatiaľčo slovenská strana musí čakať na uzavretie kultúrnej dohody medzi oboma štátmi, bolo by dovtedy v záujme rozvoja bohemistiky v SR, keby kompetentné orgány ČR iniciatívne zabezpečili obsadenie tohto postu a prispeli aj na jeho financovanie.

Ďalším problémom je, že chýba hosťujúci profesor alebo docent na teoretické problémy češtiny. Oblasť českej literatúry pokrýva zatiaľ doc. dr. Z. Beran, CSc. a externe prof. dr. M. Tomčík, CSc. Aj tu však zatiaľ chýbajú perspektívne a do budúcnosti zamerané riešenia.

Východisko z uvedených ťažkostí sa snažila nájsť katedra rokováním s Inštitútom slavistiky Masarykovej univerzity v Brne. Jedným z konkrétnych výsledkov je, že doc. Krčmová z Brna bude externe zabezpečovať niektoré disciplíny, na ktoré momentálne katedra nemá odborníka.

Ukazuje sa, že príprava nového odboru bola zrejme šitá horúcou ihlou a väčšina problémov sa musí riešiť buď priebežne, alebo sa ich riešenie odkladá. Z toho pramení istá nespokojnosť študentov, ktorí cítia odbor viac „slovansky“ a menej „česky“ a ktorí by boli radšej, keby išlo viac o bohemistiku ako o „český jazyk a literatúru“. Aj v druhom odbore, v histórii, sa pociťuje malý priestor venovaný českým dejinám, a to napriek snahe pracovníkov katedry slovenských dejín a archívniectva aspoň vo výberových pred-

náškach a seminároch zohľadniť tento aspekt. Ťažko však možno pri málopočetnosti študentov češtiny v kombinácii s históriou prístup k koncepcijnejšiemu riešeniu.

Z hľadiska rozvoja odboru český jazyk a literatúra (potenciálne bohemistika) považujem za nešťastnú a nedomyslenú najmä tú skutočnosť, že najbližšie tri roky sa tento odbor na FF UK nemá otvárať. Neprispeje to k zásadnému riešeniu problémov a skôr vedie k dočasnému „plátaniu dier“ a k rôznym náhradným riešeniam. Ostáva dúfať, že súčasní študenti, končiaci prvý ročník štúdia, nenadobudnú dojem, že sa stali obeťou nejakého experimentu a dočkajú sa aj ďalších nasledovníkov.

Roman Holec

Slovakistika na Univerzite Palackého v Olomouci

Slovakistická štúdia byla v minulosti pěstována především v rámci bohemistiky. Vzhledem k tomu, že byla nedávno na filozofické fakultě UP zřízena katedra slavistiky, lze předpokládat, že v krátké budoucnosti bude v jejím rámci otevřeno oddělení slovakistiky. V současné době je kurz slovenštiny zařazen mezi volitelnými semináři na fakultě filozofické a jako povinně volitelný další slovanský jazyk na fakultě pedagogické. Posluchači se mohou rozhodnout mezi slovenštinou, polštinou a ruštinou. Přibližně polovina studentů zpravidla volí slovenštinu. Na filozofické fakultě je realizován seminář Moderní slovenská literatura a kultura. Jeho účastníci se v roce 1996 mimo jiné setkali s předními slovenskými spisovateli Danielem Hevierem, Jánem Štrasserem a Pavlem Vilikovským.

V květnu až červnu 1997 byl mezi studenty uskutečněn průzkum zaměřený na zjištění postojů mladé generace k současným možnostem seznamování se se slovenštinou. Z 365 respondentů bylo 135 posluchačů vysokých škol, 37 středoškoláků a 193 žáků posledního ročníku základní školy. Ze 135 vysokoškoláků (studenti filozofické a pedagogické fakulty Univerzity Palackého a Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové) se asi 58 % domnívá, že se po rozdělení ČSFR budou čeština a slovenština vzájemně oddalovat a z toho asi 51 % uvedlo, že jim tato skutečnost vadí. Téměř 90 % dotázaných se domnívá, že by bylo užitečné studovat slovenštinu na vysoké škole. Většinu z nich (asi 53 %) by vyhovovala forma nepovinně volitelného kurzu nejen pro bohemisty a slavisty, ale také pro ostatní zájemce.

Uvedené informace poskytli kolegové PhDr. Květoslava Musilová z Pedagogické fakulty a PhDr. Lubomír Machala, CSc. z Filozofické fakulty Univerzity Palackého.

Jindřich Schulz

Liberecké semináře

Stalo se, co se zprvu nečekalo: z původně spíše „příležitostného“ česko-slovenského semináře v roce 1991 v Liberci se vyvinula vědecká setkání každoroční. Získala si postupně pověst odborně zajímavých konferencí, vedených tak, aby se staly zároveň příležitostí k diskusím, našemu vědeckému životu scházejícím. Účastní se jich historikové a pedagogové, a to vsutku činně, nikoliv jen jako posluchači referátových monologů, ale jako aktivní interpreti historie. O tuto nanejvýš potřebnou vědeckou akci se zasloužila především Pedagogická fakulta Technické univerzity (dříve Vysoké školy strojní a textilní) v Liberci a její katedra dějepisu. Na úvodních ročnících se podílela také liberecká Masarykova akademie.

Semináře si samozřejmě hledaly konkrétní podobu. První ročníky byly širším rozhlášením se po dějinách česko-slovenských vztahů a po národních dějinách Slováků a Čechů. Šlo jim o zhodnocování literatury k vybraným tématům, stavu bádání, o upozornění na podstatné problémy těchto témat. Bylo to nezbytné i vzhledem k nejasným a rozpačitým názorům zvláště pedagogů na určitou literaturu, k dřívější ideologizaci tematiky a také pro živost dějin slovensko-českých vztahů v polistopadovém vývoji a pro instrumentální politické „zacházení“ s nimi.

Zvláštní důležitosti nabyly semináře po zániku Československa a zrodu České republiky a Slovenské republiky. Názorové ovzduší, které politický vývoj v obou nových státech vytvářel, začalo vzdalovat oba národy. Politické reprezentace, jež se neobyčejně rychle dohodly o konci česko-slovenské federace, jako by svým chováním k druhému státu chtěly dokázat, že soužití obou národů nebylo možné. Ujišťování o příštích nadstandardních vztazích se brzy stávalo frází. Liberecké semináře však dokazují, že takové vztahy možné jsou. Setkávají se na nich čeští a slovenští historici a pedagogové, jež spojuje snaha poznávat a podle toho i vykládat. Nестejnosti v interpretacích mají odborné důvody: rozpory, diskuse i názorové střety, které nejsou neobvyklé, mohou přispívat ke zpřesnění jak přístupů k bádání, tak jeho výsledků.

Od čtvrtého ročníku v roce 1994 dostal každý seminář ucelenější tematiku. První z této řady byl věnován osobnostem seřazeným do určitých „dvojic“. Tvořili je Havlíček a Štúr, Beneš a Hodža, Tiso a Hácha, Gottwald a Husák. Seminář si také vyslechl rozbor slovenské politické scény v roce 1994 a v rozpravě nezapomněl na scénu českou. Tyto aktuální analýzy se staly součástí i dalších konferencí.

Jejich pátý ročník v roce 1995 se zamýšlel nad českou a slovenskou společností mezi válkou a mírem v letech 1945–46. Tematiku mohl samozřejmě obsáhnout jen dílčími pohledy. Přibližovaly programové koncepce československého odboje, črtaly podobu české společnosti za nacistické okupace, podrobněji zaznamenaly konec česko-moravského protektorátu. S ohledem na místo konání a pro potřeby místních pedagogů patřila specifická pozornost Liberci na konci války a v prvním poválečném období. Analýzy se dostalo také slovenské společnosti na konci druhé světové války, s důrazem na její představy o budoucnosti a jejich konfrontaci s realitou. Zvláštní úvaha zkoumala slovenský nacionalismus a řádectví po skončení druhé světové války, v letech 1945–1946. Seminář reagoval i na živou problematiku dekrétů prezidenta Beneše, vyslechl jejich právní rozbor a vedl diskusi o jejich významu v současnosti.

Šestý ročník v roce 1996 se vrátil až k počátkům Československa, usiloval představit, jak vypadali Slováci a Češi při vstupu do společného státu v roce 1918. Velká látka byla rozložena do několika spíše syntetizujících témat. Co nás v minulosti spojovalo a dělilo, bylo úvodní úvahou, k dalším patřily znalosti Evropy o Čechách a Slovácích v 19. století, slovenská politika na konci 19. a na začátku 20. století, Slovensko v českém programu před a po roce 1914, názory na řešení slovenské otázky za 1. světové války mimo rámec samostatného Československa. Nové bylo uvedení hospodářských dějin do obsahu seminářů, poprvé v podobě výkladu o ekonomických aspektech vzniku Československa v poměření iluzí a skutečnosti. Znovu se na semináři objevila, z výše uvedených důvodů, „liberecká“ tematika, ve dvou úvahách: o představách německých politiků z Čech na uspořádání podunajské monarchie po válce a o cestě Liberce k Deutsch-böhmen.

Zatím poslední česko-slovenský seminář v Liberci, v pořadí sedmý, se konal 28.–29. srpna 1997. Za téma si zvolil podobu československého státu, koncepce autonomismu a federalismu v letech 1918–1992. Úrovní a duchem důstojně navázal na ročníky předcházející, znovu plně potvrdil užitečnost seminářů. Potěšitelná byla větší účast slovenských pedagogů, a to i zásluhou Open Society Fund. Alena Bartlová vyložila státoprávní a autonomistické snahy na Slovensku ve dvacátých letech, Robert Kvaček se věnoval vztahu české společnosti ke Slovensku a národnostním jednáním ve třicátých letech, Jozef Jablonický představil koncepcce obnovení Československa vznikající za druhé světové války. Tři pražské dohody byly tématem výkladu Michala Barnovského, o problematiku federace z roku 1968 a rozpadu Československa v roce 1992 se podělili Jan Rychlík a Vojtěch Čelko.

Semináře by si zasloužily trvale zachytit publikačně. Zatím se podařilo vydat sborník z prvních dvou ročníků, připravuje se sborník z dvou ročníků posledních. Z ostatních se snad také podaří sestavit sborník výběrový. Určitě by to výkladu dějin česko-slovenských a slovensko-českých vztahů prospělo.

Robert Kvaček

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

Quasihistória

Tkáč, M., Návrat, R., Valach, J.: *Mali sme bankárov?* Bratislava, Prúdy 1996, 217 s.

*Publikácia sa pokúša v životopisných medailónoch populárno-esejistickým štýlom spracovať osudy jednotlivých slovenských propagátorov peňažníctva, bankárov a národohospodárskych odborníkov, ako aj osobností z iných oblastí, ktoré sa akýmkoľvek spôsobom zapísali do peňažníckych aktivít. Chvályhodný námet je znehodnotený faktografickými omylmi, nekompetentnými, ba priam voluntaristickými interpretáciami a špekulatívnymi závermi. Sú to znaky charakteristické aj pre ďalšie početné publikácie, ktoré v súčasnosti vychádzajú z pera rôznych amatérskych „historikov“ v snahe bez adekvátnych znalostí zaplniť „biele miesta“, vytvárať nové mýty, či predstavovať slovenské dejiny podľa vlastných želaní a ideových šablón. Pre porovnanie, ako voluntaristicky sa v publikácii narába s faktami, pripájame niektoré citáty zo staršej práce M. Tkáča (z r. 1992), ktorý bol duchovným otcom a hlavným autorom publikácie *Mali sme bankárov?*.*

Ako urobiť z revolúcie, zástav a rubľov.... guláš:

„Napriek tomu, že nás pokladala Európa (ide o roky revolúcie 1848/9 – red.) za podplatených cárskych agentov (žeby preto, že ruská a slovenská zástava sú dodnes takmer identické?), rubľov nikde nebolo a ani iných peňazí. Chudobní sme boli ako kostolné myši.“

(Tkáč, M., Návrat, R., Valach, J.: c.d., s. 30.)

Ako sa vo Fajke viedla odbojová činnosť...

Z iných zdrojov vieme, že v čase prvej svetovej vojny narukoval (Tomáš Tvarožek – red.) do Bratislavy, kde v známej reštaurácii Fajka ... schádzal sa so slovenskými a českými dôstojníkmi a spoločne podporovali činnosť Mafie, čo bol spolok, v ktorom šéfoval Masaryk a Beneš.“

(Tkáč, M., Návrat, R., Valach, J.: c.d., s. 157.)

Ako Slovensko prišlo roku 1938 k federácii a ako to nakoniec všetko skončilo...

„K prvej, a zároveň poslednej, pozitívnej zmene v postojoch pražských partnerov voči Slovenskej banke došlo až 29. októbra 1938, kedy minister financií odvolal dr. Doskočila z funkcie „dôverníka“... Už to však bolo neskoro. Československo už bolo 23 dní federalizovaným štátom a blížil sa jeho prvý koniec. Blížil sa aj pre toto všetko, pre stanoviská Revíznej jednoty, pre postoje Ministertva financií, pre odbúravanie priemyslu na Slovensku... Nie, Slováci sa do samostatnosti nehrnuli, ale politika je aj umením možného.“

(Tkáč, M., Návrat, R., Valach, J.: c.d., s. 87.)

Z úvah o slovenskej štátnosti počas II. svetovej vojny:

„Nie, napriek všetkému, nedá sa veriť, žeby tento skúsený muž (Viliam Paulíny – red.) bol proti samotnej myšlienke slovenskej štátnosti, že sa zapojil do odboja s cieľom zbúrať štát.“

Napriek všetkému. Veď stál vždy, od mladosti, v prvých šikoch bojovníkov za slovenskú vec... Nebolo hádam cieľom týchto mužov – a ani povstania – aby vývoj na konci druhej svetovej vojny napokon úplne zmietol aj myšlienku na slovenskú štátnosť. Nie, ešte nie je dostatočne preskúmaná otázka, či bolo správne alebo nesprávne bojovať v povstaní za obnovenie ČSR. Laco Novomeský pri rozhovore s Benešom v Londýne povedal: „Bud' bude republika taká, ako chceme (teda na princípe rovnoprávnosti oboch národov) alebo nebude!“ Je možné, že trvanie na samostatnej slovenskej štátnosti by nás bolo po vojne voviedlo do náruče Sovietskeho zväzu v podobe jeho šiestej republiky...”

(Tkáč, M., Návrat, R., Valach, J.: c.d., s. 123.)

Ked' dvakrát to isté vôbec nie je to isté alebo kilá zlata a striebra hore-dole...

„Osobitnou operáciou bola záchrana slovenského štátneho pokladu. Imrich Karvaš, guvernér Slovenskej národnej banky, a jeho spolupracovníci vedeli, že na Slovensku nie je zlato v bezpečí. Preto ho pod zámienkou, že cez Slovensko prejde front, odviezli do Svajčiarska, ale časť ukryli aj na Slovensku. Významnú úlohu pritom zohral švajčiarsky konzul Max Grässli. Išlo o 3000 kilogramov zlata upraveného do opuncovaných tehličiek. Druhá časť – 280 kilogramov zlata, 570 kilogramov striebra a 114 kilogramov iných drahých kovov, ukryli za dramatických okolností v ZSSR.“

(Tkáč, M.: *Národ bez peňazí*. Bratislava 1992, s. 91.)

„Bola to osobitná operácia pod zámienkou, že cez Slovensko prejde front. Významnú úlohu pritom zohral švajčiarsky konzul Max Grässli. Išlo o tri tisíc kilogramov zlata upraveného do opuncovaných tehličiek. Druhá časť – 250 kilogramov zlata, 5 170 kilogramov striebra a 114 kilogramov iných drahých kovov previezla z Kremnice skupina na čele s partizánskym veliteľom Gejzom Lackom do Banskej Bystrice, odkiaľ ho potom z letiska Tri duby odoslali letecky do Moskvy...”

(Tkáč, M., Návrat, R., Valach, J.: c.d., s. 139–140.)

Ako sa prehlbuje výskum. Umenie prihadzovať – po prvý raz...

„Pri menovej reforme na jeseň 1945 a v ďalších mesiacoch prišlo Slovensko o 30 miliárd korún.“

(Tkáč, M.: *Národ bez peňazí*. Bratislava 1992, s. 140.)

„Uvedené prepočty sme urobili podľa dostupnej literatúry... a archívnych dokumentov. Vyplýva z nich dovedna najmenej 30,2 mld. Kčs nepriaznivých dôsledkov menovej reformy roku 1945 na ekonomický potenciál Slovenska.“

(Tkáč, M.: *Národ bez peňazí*. Bratislava 1992, s. 100.)

„Uvedené prepočty sme robili podľa dostupnej literatúry... a archívnych dokumentov. Vyplýva z nich dovedna najmenej 39,4 miliardy korún nepriaznivých dôsledkov menovej reformy roku 1945 na ekonomický potenciál Slovenska.“

(Tkáč, M., Návrat, R., Valach, J.: c.d., s. 165.)

Čo hovoria čísla? Umenie prihadzovať – po druhý raz...

„... suma výdavkov na industrializáciu v prospech Slovenska za 21 rokov (ide o obdobie 1948–1968 – red.) je trikrát nižšia, ako dôsledky menovej reformy k 1. novembru 1945 v nepro-

spech Slovenska. To hovoria čísla.“

(Tkáč, M.: *Národ bez peňazí*. Bratislava 1992, s. 101)

„... suma výdavkov na industrializáciu v prospech Slovenska za 21 rokov (ide o obdobie 1948–1968 – red.) je zhruba štyri razy nižšia, ako dôsledky menovej reformy k 1. novembru 1945 v neprospech Slovenska. To hovoria čísla.“

(Tkáč, M., Návrat, R., Valach, J.: c.d., s. 166)

Z protokolu jednání Evropského parlamentu

Písemná interpelace E-2343/97

Hedy d'Ancona (PSE) vůči Komisi

Věc: *Antisemitismus ve slovenské učebnici*

1. Je Komise informována o existenci učebnice slovenských dějin pro slovenské základní školy, která zkršeně komentuje hromadnou deportaci Židů do vyhlazovacích táborů?
2. Může Komise potvrdit, že tato kniha, napsaná Milanem Ďuricou, katolickým knězem, byla publikována za finance Evropské unie?
3. Jestliže ano, může Komise uvést program, v rámci něhož byl tento finanční příspěvek poskytnut? Může též sdělit, jak sleduje užívání takovýchto dotací?
4. Vidí Komise nějakou šanci na odejmutí příspěvku a může zaručit, že bude kniha stažena z oběhu?
5. Zastává Komise názor, že posláním této kontroverzní knihy je v rozporu s cílem Evropského roku proti rasismu?
6. Jaké kroky hodlá Komise učinit k tomu, aby zajistila, že budoucí pomoc třetím zemím nebude zneužita k účelům, které se neshodují s podmínkami pro vstup do Evropské Unie co se týče respektování demokracie a lidských práv?

Písemná interpelace E-2469/97

Leonie van Bladel (UPE) vůči Komisi

Věc: *Zneužití podpory programu PHARE Slovenskem*

Uvažila Komise, jak lze v budoucnu zabránit zneužití podpor programu PHARE pro publikování xenofobických názorů, jak se to stalo na Slovensku v případě publikování historické příručky pro základní školy?

Písemná interpelace E-2644/97
Otto Bardong (PPE) vůči Komisi

Věc: Podpora knihy *Dejiny Slovenska a Slovákov z prostredků PHARE*

Komise podpořila z prostředků PHARE vydání knihy M. S. Ďurici *Dejiny Slovenska a Slovákov*, Bratislava 1996, Ministerstvem školství jako učebnice pro výuku dějepisu na základních a středních školách a gymnáziích. Dotazují se Komise:

1. Jak vysoká byla tato podpora a ve kterém roce byla poskytnuta?
2. Je Komisi známo, že v této knize se uplatňuje nacionální mytologizace slovenských dějin od pravěku, že se formuje obraz nepřítele vůči sousedním národům, obzvláště Čechům, a že jsou vyzvedány antisemitské proudy?
3. Je Komisi speciálně známo, že Tisův režim (1939–1945), satelitní stát nacismu, je v knize vykreslen naprosto pozitivně?
4. Má Komise k dispozici mezinárodní recenze na tuto knihu?
5. Může být do budoucna podpora takových publikací pro školství podřízena přísnějšímu přezkoumání?

E-2343/97EN

Odpověď p. Van den Broek jménem Komise
(4. září 1997)

V rámci „Programu podpory vzdělání“ Phare pro Slovensko byl poskytnut fond na tvorbu učebních plánů. Slovenské ministerstvo školství žádalo podporu na vydání učebnice slovenských dějin, označenou jako chronologický popis historických událostí, která má být využívána jako doplňková vyučovací pomůcka. Dopis se žádostí obsahoval tři doporučení knihy od historiků vyučujících v Kanadě, Německu a Slovensku, všech slovenského původu. Komise se spolehla na doporučení a schválila finanční částku (80 000 ECU) na vydání knihy.

Kdyby byla Komise obeznámena s tím, že kniha obsahuje negativní materiál antisemitské povahy, který zkresluje roli Slovenska během války, provedla by okamžitá opatření. Odpovědný člen Komise žádal naléhavě při setkání se slovenským ministrem zahraničí 25. června 1997 stažení knihy ze slovenských škol. Odpovědí na tento požadavek bylo oznámení slovenského ministerského předsedy v Amsterdamu 27. června 1997, že kniha bude stažena. 1. července 1997 slovenský ministr školství uveřejnil oznámení obsahující tvrzení, že kniha „nebude užívána ve vyučovacím procesu“. 2. července 1997 informoval ministr zahraničí v dopise Komisi o tomto rozhodnutí ministerstva školství poté, co byl tento problém předložen na řádném zasedání vlády. Komise zaměřila své úsilí spíše na stažení knihy než na vrácení fondu.

Komise souhlasí s tím, že obsah této knihy je v rozporu se zásadami a cíli „Roku proti rasismu“. Komise zdůrazňuje význam dodržování demokratických kritérií stanovených na kodaňském shromáždění pro veškeré kontakty a iniciativy spolupráce se zeměmi, které žádají o podporu. Jakýkoli program musí být používán k takové podpoře Slovenska, která bude zaměřena k naprostému naplňování těchto kritérií.

E-2469/97EN

Odpověď p. Van den Broek jménem Komise
(5. září 1997)

V rámci „Programu podpory vzdělání“ PHARE pro Slovenskou republiku byla poskytnuta dotace na vydání učebnice dějepisu. Když Komise schválila příspěvek na knihu (80 000 ECU), která je charakterizována jako chronologický popis historických událostí a zamýšlena jako doplňková vyučovací pomůcka, spolehla se na tři psaná doporučení historiků vyučujících v Kanadě, Německu a ve Slovenské republice, všech slovenského původu. Když byla Komise obeznámena s tím, že kniha obsahuje negativní materiál antisemitské povahy, který je také obhajobou činnosti Tisova režimu, provedla okamžitá opatření a dosáhla stažení knihy.

Komise nezamýšlí financovat v budoucnosti na Slovensku vzdělávací programy typu „Program podpory vzdělání“. Podobné programy v ostatních zemích střední a východní Evropy skončily roku 1996.

Česko-slovenská historická ročenka 1996

Z obsahu:

Materiály z konference „Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945. Naděje a obavy, představy a skutečnost“

Hlavní referáty:

Vilém Prečan: Promarněná příležitost nového začátku?

Ivan Kamenec: Slovenská spoločnosť na sklonku 2. svetovej vojny

Michal Barnovský: Ideové a politické prúdenie na Slovensku roku 1945

Lubomír Lipták: Politické elity na Slovensku roku 1945

František Svátek: „Staré“ a „nové“ elity v českých zemích ve 20. století

Katarína Zavacká: K otázkam štátoprávneho usporiadania, práva a spravodlivosti

Vladimír Goněc: Postavení práva, problémy spravedlnosti, decentralizace, samosprávy a federalismu

Dalších 15 studií k obecně politické situaci, otázkám elit i jejich výměny a ke státoprávním problémům na počátku nového pokusu o ustavení Československa.

Recenze • Zprávy • Pranýř

Bibliografie „Slovacika v edicích na území České republiky 1990–1995“ v oboru historie. Celkem 743 údajů + rejstříky.

Pripravujeme:

Česko-slovenská historická ročenka 1998

Viac ako dvadsať štúdií k téme „Česi a Slováci 1948–1967“

v tématických okruhoch: Štátoprávne a politické pomery

Národnostné a menšinové vzťahy

Hospodárske otázky

Kultúrna sféra

Autori: Katarína Zavacká, Jaroslav Opat, Miroslav Trapl, Jan Pešek, Jozef Jablonický, Jan Měchýř, Jozef Beňa, Helena Nosková, Zdeněk Jirásek, Václav Průcha, Miroslav Londák, Michal Barnovský, Elena Londáková a ďalší.

Recenzie • Správy • Pranier

Bibliografia: „Dejiny českých krajín v edíciach na území Slovenskej republiky za roky 1990–1997“. Asi 1000 záznamov. Registre.

PRODEJ

Česko-slovenské historické ročenky včetně zásilkového prodeje zajišťuje:

Knihkupectví HANA SMÍLKOVÁ

Filozofická fakulta MU

A. Nováka 1

602 00 Brno

tel.: 05/4112 1468

IČO: 16310128

Vstříc Vám vyjdou rovněž:

Knihkupectví FIŠER, Praha, Kaprova ul.

Knihkupectví BOHEMIAN VENTURES, Praha, Filozofická fakulta KU

Knihkupectví JAN ŠABATA, Brno, Žerotínovo nám. 9 (rektorát MU)

Knihkupectvo ARTFÓRUM, Bratislava, Kozia ul.

Česko-slovenská historická ročenka 1997

Vydala Masarykova univerzita v Brně a Česko-slovenská komise historiků roku 1997

Výkonný redaktor: Doc. Dr. Vladimír Goněc
Adresa redakce: 660 88 Brno, Arne Nováka 1

1. vydání, 1997 náklad 600 výtisků
AA - 27,92 VA - 29,34
Tisk Vydavatelství MU, Brno - Kraví hora

55-992A-97 02/58

ISBN 80-210-1701-5

PODKARPATSKÁ RUS V DĚJINÁCH ČESKOSLOVENSKA 1919-1939

* Česká a slovenská společnost ve vztahu k Rusínům * Podkarpatská Rus na pařížských mírových jednáních * Američtí Rusíni a Československo * Problémy autonomie * Politické strany na Podkarpatské Rusi * Sociální a ekonomické proměny * Rozvoj tisku * Obrana Podkarpatské Rusi v letech 1938-1939 * Moskevský proces s karpatoruskými politiky roku 1946 * Česká, slovenská a ukrajinská publicistika a historiografie o Podkarpatské Rusi *

NALEZENÝ DOKUMENT: Slovenská otázka v manipulaci českých komunistů v létě 1945

* Recenze * Kritika * Zpravodajství *